

HUGO VICTOR

A NEVETŐ EMBER

FORDITOTTA:
HAJÓS KORNÉL

BUDAPEST
A NÉPSZAVA-KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA.

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu>

TARTALOM

ELSŐ KÖTET

ELSŐ RÉSZ: A TENGER ÉS AZ ÉJSZAKA

KÉT ELŐLJÁRÓ FEJEZET

- I. Ursus.
- II. A comprachicok.

ELSŐ KÖNYV: AZ EMBER FEKETÉBB AZ ÉJSZAKÁNÁL

- I. Portland déli csucsa.
- II. Elszigeteltség.
- III. Magány.
- IV. Kérdések.
- V. A fa, amely emberi találmány.
- VI. Harc az éjszaka és a halott között.
- VII. Portland északi csucsa.

MÁSODIK KÖNYV: A BÁRKA A TENGEREN

- I. Az embertől független törvények.
- II. A kezdet megrögzített árnyképei.
- III. Nyugtalan emberek a nyugtalan tengeren.
- IV. A többtől különböző felhő föllépése.
- V. Hardquanonne.
- VI. Azt hiszik, hogy megmenekültek.
- VII. Szent borzalom.
- VIII. Nix és Nox.
- IX. Az intelem, amit a háborgó tengerre biztak.
- X. A nagy vad, a vihar.
- XI. A Casquet-sziklák.
- XII. Harc a szirttel.
- XIII. Szemben az éjszakával.
- XIV. Ortach.
- XV. Portentosum mare.
- XVI. A rejtély hirtelen megszeli.
- XVII. Az utolsó segítség.
- XVIII. A végső menedék.

HARMADIK KÖNYV: A GYERMEK A SÖTÉTSÉGBEN

- I. A Chess-Hill.
- II. A hó hatása.
- III. Minden fájdalmas utat megnehezít valami teher.
- IV. A sivatag másik alakja.
- V. Az embergyűlölet megteszi a magáét.
- VI. Az ébredés.

MÁSODIK RÉSZ: A KIRÁLY PARANCSÁRA

ELSŐ KÖNYV: A MULT ÖRÖKÖSEN JELEN VAN; AZ EMBEREK AZ EMBERT TÜKRÖZIK VISSZA

- I. Lord Clancharlie.
- II. Lord David Dirry-Moir.
- III. Josiane hercegnő.
- IV. Magister elegantiarum.
- V. Anna királynő.
- VI. Barkilphedro.
- VII. Barkilphedro furakodik.
- VIII. Inferi.
- IX. A gyűlölet éppen olyan erős, mint a szeretet.
- X. Föllángolások, amelyeket láthatnánk, ha az ember átlátszó lenne.
- XI. A leselkedő Barkilphedro.
- XII. Skócia, Írland és Angolország.

MÁSODIK KÖNYV: GWYNPLAINE ÉS DEA

- I. Melyben meglátjuk annak az arcát, akinek még csak a tetteit láttuk.
- II. Dea.
- III. Oculos non habet et videt.
- IV. Az összeillő szerelmesek.
- V. A kék folt a feketeségben.
- VI. Ursus a tanító és Ursus a gyám.
- VII. A világtalanság leckét ad az éleslátásnak.
- VIII. Nemcsak a boldogság, hanem a jólét is.
- IX. Különcködések, melyeket izléstelen emberek költészetnek neveznek.
- X. Aki kívül áll mindenben, egy pillantást vet a dolgokra és emberekre.
- XI. Gwynplaine az igazságra, Ursus a valóságra talál.
- XII. Ursus, a költő, magával ragadja Ursust, a filozófust.

MÁSODIK KÖTET

HARMADIK KÖNYV: A HASADÉK KEZDETE

- I. A Tadcaster-fogadó.
- II. Ékesszólás a szabadban.
- III. Melyben az ismeretlen újra megjelenik.
- IV. Az ellentétek megbarátkoznak a gyűlöletben.
- V. A wapentake.
- VI. A macskák kikérdezik az egeret.
- VII. Mi oka lehet az aranyak, hogy a csöcselék rézgarasok közé keveredjék?
- VIII. A mérgezés jelei.
- IX. Abyssus abyssum vocat.

NEGYEDIK KÖNYV: A FÖLDALATTI TÖMLÖC

- I. Szent Gwynplaine megkísértése.
- II. A tréfától a komolyságig.
- III. Lex, rex, fex.
- IV. Ursus kikémléli a rendőrséget.
- V. Gonosz hely.
- VI. Milyen tisztviselők voltak a hajdani parókák alatt.
- VII. Remegés.
- III. Fohászkodás.

ÖTÖDIK KÖNYV: A TENGER ÉS A SORS UGYANAZON FUVALLATTÓL KAVAROG

- I. Törékeny dolgok szilárdsága.
- II. Nem téved el, ami tévelyeg.
- III. Nincs ember, aki Szibériából hirtelen Szenegálba kerülhetne anélkül, hogy eszméletét veszítené.
- IV. Igézet.
- V. Az ember azt hiszi, hogy emlékszik, pedig felejt.

HATODIK KÖNYV: URSUS KÜLSEJÉNEK VÁLTOZÁSAI

- I. Amit az embergyűlölő mond.
- II. ...és amit tesz.
- III. Bonyodalmak.
- IV. Moenibus surdis campana muta.
- V. Az államérdek dolgozik úgy a kis dolgokban, mint a nagyokban.

HETEDIK KÖNYV: A TITÁNI NŐ

- I. Ébredés.
- II. A palota és az erdő hasonlósága.
- III. Éva.
- IV. Sátán.
- V. Megismerkednek, de nem ismerik egymást.

NYOLCADIK KÖNYV: A CAPITOLIUM ÉS A SZOMSZÉDSÁGA

- I. Felséges dolgok boncolása.
- II. Pártatlanság.
- III. A régi terem.

- IV. A régi kamara.
- V. Gögös csevegések.
- VI. A felső és az alsó.
- VII. Az emberi viharok rosszabbak, mint az óceán viharai.
- VIII. Jó testvér lenne, ha nem volna jó fiu.

KILENCEDIK KÖNYV: A ROMOK

- I. A rendkívüli nagyságon keresztül jut az ember a rendkívüli nyomorhoz.
- II. A hamu.

BEFEJEZÉS: A TENGER ÉS AZ ÉJSZAKA

- I. A házőrző kutya lehet őrangyal is.
- II. Barkilphedro a sasra célzott és eltalálta a galambot.
- III. A fölthalált paradicsom itt lenn.
- IV. Nem. Ott fönt.

ELSŐ KÖTET

Angliában minden nagy, még az is, ami nem jó, még az oligarchia is. Az angol patriciátus *a* patriciátus a szó teljes értelmében. Nincs hiresebb, rettentőbb és életerősebb hűbériség ennél. Mondjuk ki, ez a hűbériség hasznos volt a maga idejében. A főúriság tüneményét Angliában kell tanulmányozni, mint ahogy a királyság tüneménye Franciaországban tanulmányozandó.

E könyv helyes címe az *Arisztokrácia* lenne. Egy másik könyv, amely ezt követni fogja, a *Monarchia* címet viselhetné. És e két könyv, ha megadatik a szerzőnek, hogy befejezze e művet, megelőzne és bevezetne egy újabbat, amelynek címe lesz: *Kilencvenhárom*.

Hauteville-House, április, 1869.

ELSŐ RÉSZ
A TENGHER ÉS AZ ÉJSZAKA

KÉT ELŐLJÁRÓ FEJEZET

I. URSUS

II. A COMPRACHICOK

I. Ursus.

I.

Ursust és Homot szoros barátság fűzte egymáshoz. Ursus ember volt, Homo farkas. Kedélyük összeillett. Az ember keresztelte el a farkast. Valószínűen a saját nevét is ő maga választotta; jónak találván *Ursust* a maga számára, az állat részére is jónak találta *Homot*. Ez ember és e farkas szövetségének hasznát vették a vásárokon, bucsukon, az utcasarkokon, mindenütt, ahol az emberek összecsoportosulnak, hogy badarságokat hallgassanak vagy csodaszereket vásároljanak. E tanulékony és szívesen engedelmeskedő farkas kedves volt a tömegnek. Szelidítést látni tetszetős dolog. A legnagyobb meglepetéssel nézzük a megjuhásztítás mindenféle változatának elvonulását. Ez teszi, hogy annyi nép néz valamely elhaladó királyi kíséretet.

Ursus és Homo utcasarokról utcasarokra, Aberystwyth piacáról Yedburg piacára, országról országra, megyéről megyére és városról városra vándoroltak. Ha egyik vásárnak vége volt, mentek a másikra. Ursus egy keréken járó kunyhóban lakott, amelyet az eléggé civilizált Homo nappal huzott, éjjel pedig őrzött. Nehéz utakon, a hegyekben, amikor nagy volt a sár és mély a keréknyom, az ember nyakába csatolta a hámot és testvériesen huzta a farkas mellett. Így öregedtek meg együtt. Találomra letelepedtek egy ugaron, egy tisztáson, valamely keresztúton, a tanyák bejáratánál, a városok kapuinál, a vásárcsarnokokban, a nyilvános kertekben, a parkok szélén és a templomok pitvaránál. Amikor a talyiga megállt valamely vásártéren, az asszonyok tátott szájjal összefutottak és a kíváncsiak körülállották, Ursus szónokolt, Homo pedig jóváhagyta. Homo, fatányérral a szájában, adományokat gyűjtött. Így tengették életüket. A farkas művelt volt, az ember szintén. A farkast az ember nevelte vagy önmagától tanult különféle farkastréfiákat, amelyek nagyban hozzájárultak a bevételhez. „Csak valahogy emberré ne fajulj”, mondogatta a barátja.

A farkas sohasem harapott, az ember néha. Legalább Ursusnak ez volt a szándéka. Ursus misantrop volt és hogy embergyűlöletét hangsúlyozhassa, komédiás lett. És a megélhetésért is, mert a gyomor föltételei erőszakosak. Sőt mi több, ez az embergyűlölő komédiás - akár azért, hogy önmagát zavarodottabbá, akár, hogy tökéletesebbé tegye - orvos is volt. Még ez sem volt elég, Ursus hasbeszélő volt. Látható volt, hogy beszél, anélkül, hogy a szája megmozdult volna. A csalódásig hiven utánozta akárkinek a hangsúlyát és kiejtését, azt lehetett hinni, hogy az illető beszél. Egymaga előadta egy egész néptömeg moráját, ami jogot adott neki az *engastrimythos* címhez. Föl is vette. Mindenféle madárhangot utánozott, a rigóét, a harkályét, a pacsirtáét, a fehérbegyű rigóét, amelyek mind vándorok voltak, mint ő; úgy hogy néha tetszése szerint utánozott akár egy emberi kiáltásoktól zajongó piacot, akár egy állati hangokkal teli mezőt; egyszer viharosan, mint a sokaság, máskor szeliden és derűlten mint a hajnal. Egyszóval, ilyen tehetségek találhatók, noha ritkák. A múlt században egy Touzel nevezetű ember, aki utánozni tudta emberi és állati csoportok zürzavarát és minden állat hangját, Buffon szolgálatában állott mint állatsereglet. Ursus bölcs, furcsa és érdekes ember volt, hajlandósággal olyan különös magyarázatokra, amelyeket mi meséknek nevezünk. Ugy tett, mintha hinne bennük. Ez a szemtelenség egy része volt gonoszságának. Belenézett valakinek a tenyerébe, találomra kinyitott egy könyvet és jósolt belőle; azt tanította, hogy veszedelmes dolog fekete kancával találkozni, de még sokkal veszedelmesebb, amikor utrakelünk, ha megszólít valaki, aki nem tudja, hova indultunk és „babona-kereskedőnek” nevezvén magát, azt mondta: „Köztem és a canterburyi érsek között az a különbség, hogy én ezt megvallo.” Az érsek, jogosan méltatlankodván, egy napon magához hívatta; de Ursus ügyesen lefegyverezte Ökegyelmességét, elmondván előtte saját szerzeményű karácsonyi szentbeszédet, amit az érsek elbájolva hallgatott végig, megtanulta, elmondta a szószékről és kinyomatta mint sajátját. Azután megbocsátott neki.

Ursus gyógyított, mert orvos volt vagy orvos volt és mégis gyógyított. Fűszereket használt. Járatos volt a gyógyítófüvekben. Fölhasználta egy csomó lenézett növényben rejlő mélységes hatalmat, a mogyoró levelét, a fehér fagyalt, az ecetfát, a galagonyát, a varjutövist, a pöszmétét. A sorvadást harmafűvel kezelte; gyógyított farkastejfüvel, amely alulról kitépve, hashajtó, fölülről leszakítva hánytatószer; megszabadított a torokfájástól egy növényi kinövessel, egy bütyökkel, amelynek zsidófül a neve; tudta, melyik az a káka, amely használ az ökörnek és melyik menta gyógyítja meg a lovat, jól megtanulta minden szépségét és jóságát a mandragórának, amely - mindenki tudja - férfi is, nőnemű is. Voltak receptjei. Az égési sebeket szalamandra-gyapjuval gyógyította, amilyenből Plinius szerint Néro asztalkendője készült. Volt Ursusnak egy görebje meg egy lombikja; az anyagokat át tudta alakítani és csodaszereket árusított. Azt beszélték róla, hogy egykor kissé becsukták a Bedlamba; megtisztelték azzal, hogy eszelősnek tartották, de kibocsátották, amikor észrevették, hogy csak költő. Ez a történet valószínűen nem igaz; mindnyájunknak van olyan legendája, amit el kell szenvednünk.

A valóság az, hogy Ursus tudákos ember volt, jóízű és öreg latin poéta. Tudós volt e két szakmában, hippocratisált és pindarisált. Szóvirágokban versenyezhetett volna Rappinnal és Vidával. Passiójátékokat szerzett nem kevésbé diadalmasan, mint Bouhours Atya. Meghitt viszonyban élt a régiek tiszteletreméltó ritmusaival és mértékeivel és egész családja volt klasszikus metaforákból. A két leányát követő anyára azt mondta: *ez egy dactilus*, egy apára, akit két fia kísért: *ez egy anapestus*, nagyanyja és nagyapja között sétáló kis gyermekre: *ez egy amphimacer*. Ennyi tudománynak csak éhség lehetett a vége. A salerno-i iskola tanítja: „Keveset egyél, de gyakran.” Ursus keveset evett, de ritkán, engedelmeskedvén a szabály egyik felének, a másiknak nem, de ez a közönség hibája volt, amely nem mindig tódult hozzá és nem vásárolt állandóan. Ursus azt mondta: „Ha kiköphetek egy velős mondatot, megkönnyebbülök. A farkast megvigasztalja a vonítás, a birkát a gyapju, az erdőt a csaló, az asszonyt a szerelem, a filozófust a példabeszéd”. Ursus szükségéből vígjátékokat is gyártott és azokat el is játszotta; ez segítségére volt a gyógyszerek eladásánál. Többi művei között szerzett egy hősi pásztorjátékot Hugh Middleton lovag tiszteletére, aki 1608-ban Londonba vezetett egy patakot. Ez a patak nyugodtan folydogált Hertford grófságban, hatvan mérföldnyire Londontól; de jött Middleton lovag és elragadta; odavezette hatszáz emberből álló seregét ásókkal és csákányokkal fölszerelve, elkezdte fölforgatni a földet, kiásván emitt, föltöltve amott, néhol husz láb mélyen, másutt harminc láb magasan, vízvezetékeket csinált fából a levegőben és imitt-amott nyolcszáz hidat kőből, téglából, gerendából és egy szép reggelen a patak megérkezett a vízben szűkülő Londonba. Ursus ezeket a közönséges részleteket átformálta a Themse- és a Serpentin-patak között lejátszódó szép bukolikává; a folyam hívta magához a patakot és felajánlotta neki ágyát, mondván: „Nagyon is öreg vagyok ahhoz, hogy tetszhessem a nőknek, de elég gazdag vagyok, hogy megfizessem őket.” Ötletes és gáláns fordulat annak kifejezésére, hogy sir Hugh Middleton az egész munkát saját költségére végezte.

Ursus nevezetes volt arról, hogy magában beszélt. Vad és fecsegő természetével senkit sem kívánt látni és a szükségletet, hogy valakivel beszéljen, úgy elégítette ki, hogy önmagával beszélgetett. Aki magányosan élt, tudja, milyen fontos a monológ a természetben. A belső beszéd viszket. Megkönnyebbülést jelent fecsegéssel kitölteni az időt. Mindenki tudja, hogy Sokratesnek is szokása volt. Ő magának szózkodott. Luther szintén. Ursus e nagy férfiakat követte. Olyan hermafrodita képessége volt, hogy önmagának a hallgatósága lett. Kérdéseket tett föl magának és felelt magának, dicsérte és sértegette magát. Az utcáról hallani lehetett, amint: ketrecében monologizált. A járókelők, akik a maguk módja szerint méltányolják a szellemes embereket, azt mondták: ez hülye. Amint mondtuk, néha leszidta magát, de voltak órái, amikor igazságot szolgáltatott magának. Egy napon egy ilyen önmagához intézett szó-

noklatában e szavakat lehetett hallani: „Én tanulmányoztam a növényt minden rejtelseiben, a szárban, a rügyben, a bimbóban, a levélben, a porzóknban, a makkban, a magházban, a csirában és a magban. Elmélyedtem a chromatiában, az osmosiában és a chymosiában, vagyis a szín, az illat és az íz képződésében.” Kétségkívül volt valami kérdés ebben a bizonyítványban, amit Ursus állított ki Ursus számára, de vessék reá az első követ azok, akik nem merültek el a chromatiában, az osmosiában és a chymosiában.

Szerencsére Ursus sohasem járt Németalföldön. Ott bizonyára meg akarták volna mérni, hogy megtudják, meg van-e a normális sulya, amelyen alul vagy fölül már boszorkány az ember. Ezt a sulyt Hollandiában bölcsen megszabta a törvény. Semmi sem volt egyszerűbb és leleményesebb. Igazolás volt ez. Egy mérleg serpenyőjébe állítottak valakit és a bizonyosság kipattant, ha az egyensúly megzavarodott; ha nagyon nehéz volt, fölakasztották; ha nagyon könnyű volt, elégették. Még ma is látható Oudewaterben a boszorkányok számára való mérleg, de most sajtot mérnek rajta, annyira elfajult a vallás! Bizonyos, hogy Ursusnak kötődése lett volna ezzel a mérleggel. Utazásaiban tartózkodott attól, hogy Hollandiába kerüljön és ezt jól tette. Egyébiránt azt hisszük, sohasem hagyta el Nagybritanniát.

Akárhogyan történt, nagyon szegény és zordkedélyű léte, egy erdőben megismerkedvén Homoival, kedvet kapott a csavargóélethez. Cégtársává fogadta e farkast és vele járván az utakat, szabad levegőn, a véletlenre bízott szabad életet, folytatott. Ügyes és furfangos ember volt, nagyon értett a gyógyításhoz, műtétekhez, az embereket bajaiktól megszabadítani, meglepő mesterkedéseket végrehajtani; jó kötél-táncosnak és jó orvosnak ismerték el; magától értetődő, hogy varázslónak is tartották; nem nagyon, csak egy kissé; mert ebben az időben észszerűtlen volt az ördög barátjának látszani. Az igazat megvallva, Ursus a gyógyszerek és a növények szenvedélyes szeretete miatt veszedelmeknek tette ki magát, mert gyakran ment növényeket gyűjteni a sűrűségekbe, ahol Lucifer salátái teremnek és ahol - amint De l'Ancre tanácsnok megállapította - könnyen megeshetett a találkozás az esti szürkületben egy emberrel, aki a földből bujt ki: „jobb szeme kancsal, köpeny nélkül, kard az oldalán, mezitláb és saruval”. Ursus különben, furcsa modora és vérmérséklete ellenére, sokkal derekabb ember volt, semhogy jégesőt hozott vagy üzött volna, nem idézett képeket, nem táncoltatott agyon embereket, nem okozott sem tiszta, sem szomorú, sem borzalmas álmokat, nem teremtett négyszárnyú kakasokat; ilyen gonosz csinyeket el nem követett. Képtelen volt bizonyos istentelenségekre, mint például németül, héberül vagy görögül beszélni anélkül, hogy tanulta volna, ami förtelmes gonoszságnak a jele vagy valami buskomor hangulatból származó természetes betegség következménye. Ha Ursus latinul beszélt, ennek az volt az oka, hogy e nyelvet tudta. Sohasem engedte volna meg magának, hogy szíriai nyelven beszéljen, mint-hogy azt nem tudta; azonkívül beigazolták, hogy a szíriai nyelv a boszorkányszombatok nyelve. Az orvosi tudományban, nagyon helyesen, Galienust elébe helyezte Cardannak, mert Cardan - akármilyen tudós is - csak földi giliszta Galienushoz képest.

Szóval, Ursus nem olyan ember volt, akit a rendőrség háborgatni szokott. Ketrece elég hosszú és elég széles volt ahhoz, hogy lefekhessen benne egy ládára, amelyben nem valami fényűző gunyáit tartotta. Tulajdonosa volt egy lámpának, több parókának és néhány, szög-re akasztott kelléknek, amelyek között hangszerek is akadtak. Volt ezenkívül egy medvebőre, amelyet diszelőadások alkalmával magára öltött és ezt jelmeznek nevezte. Azt mondotta: *Nekem két bőröm van: ez itt az igazi.* És a medvebőrre mutatott. Ketrecén, lombikján és farkasán kívül volt egy flótája és egy gordonkája, amelyeken kellemesen játszott. Elixirjeit ő maga gyártotta. Tehetségeivel néha sikerült vacsorát szereznie. Mozgó kunyhója tetején egy lyuk volt, azon bujt ki a kemence kéménye, amely olyan közel állott a ládához, hogy már elszenesítette az oldalát. A kemencének két osztálya volt. Ursus egyikben vegyületeit főzte, másokban burgonyát. Éjszaka a farkas, barátságosan megláncolva, a ketrec alatt aludt. Homonak fekete volt a szőre, Ursusé szürke: Ursus ötvenéves volt, de lehetett hatvan is. Az emberi sors reá

nézve azt jelentette, hogy - amint láttuk - burgonyát evett, moslékot, amellyel akkor csak a disznókat és a gályarabokat etették. Méltatlankodva és lemondóan ette. Nem volt nagy ember, hanem hosszú, hajlott és mélabus. Az aggastyán görnyedt teste fölhalmozódása az életnek. A természet szomorúnak teremtette. Nem egykönnyen mosolygott és sohasem sikerült sirnia. Hiányzott belőle a könnyek vigasza és az öröm enyhülete. Az öreg ember, gondolkodó rom; Ursus is ilyen rom volt. A vásári bohóc bőbeszédűsége, prófétai soványság, torzarcán harag: ilyen volt Ursus. Ifjúkorában filozófus volt egy lordnál.

Száznegyven évé annak, hogy mindez megtörtént, abban az időben, amelyben az emberek nagyobb mértékben farkasok voltak, mint ma.

De nem sokkal.

II.

Homo nem akármilyen farkas volt. Naspolyára és almára való étvágyáról mezei farkasnak nézhették volna, sötét szőre viszont az erdei farkaséhoz hasonlított, ugatássá szelidült üvöltése valamely róka fajra emlékeztetett, amelynek még nem eléggé figyelték meg a pupilláját, hogy meghatározhassák családját; Homo valódi farkas volt. Öt látnyi hosszúsága nagyon szép lett volna még Litvániában is; nagyon erős volt; ferde tekintete nem az ő hibája volt; sima nyelvvel néha megnyalta Ursust, hátgerincét rövid sörte borította és soványsága jófajta erdei soványság volt. Mielőtt Ursus-szal megismerkedett és talyigát kellett huznia, vidáman megtett negyven mór földet egy éjszakán. Ursus egy sűrűségben egy patak partján találkozott vele, azonnal nagyra becsülte, látván, milyen ügyesen és okosan halássza ki a rákokat és egy tisztességes, hiteles Koupara-farkast üdvözölt benne abból a családból, amelyet rákászebnek is neveznek.

Ursus igavonó állatnak szívesebben használta Homot, mint egy szamarat. Kellemetlen lett volna számmal huzatni a ketrecét, többre becsülte a szamarat ennél. Azonkívül észrevette, hogy a szamár, e négy lábú gondolkodó, akit kevéssé értenek meg az emberek, néha nagyon nyugtalanítóan hegyezi a füleit, amikor a filozófusok valami ostobaságot mondanak. Az életben közöttünk és gondolataink között a szamár a harmadik és ez alkalmatlan. Ursus inkább Homot választotta barátjául, mint egy kutyát, mert úgy vélte, hogy a farkas hosszabb utat tesz meg a barátságért.

Ezért volt, hogy Homo kielégítette Ursust. Homo több volt Ursus számára, mint egy segéd, ők egyformák voltak. Ursus, megveregetvén sovány oldalát, azt mondta: *Megtaláltam a második kötetemet.*

Azt is mondogatta: „Ha meghalok és valaki ismerni akar engem, csak Homot tanulmányozza. Mint pontos másolatot hagyom hátra.”

Az angol törvény, amely nem valami kiméletes az erdei vadakhoz, beleköthetett volna a farkasba és pörbe foghatta volna azért a merészségért, hogy meghitten járkált a városokban; de Homo élt az immunitással, amit IV. Edward egyik rendelete „a cselédekről” biztosított számára. *Minden cseléd, ki urát kíséri, szabadon jöhet-mehet.* Ezenkívül a farkasok iránt bizonyos elnézést eredményezett az udvarhölgyek divatja, akiknek az utolsó Stuartok alatt kutyák helyett adivoknak nevezett apró farkasaik voltak, amelyeket nagy költséggel Ázsiából hozattak.

Ursus megosztotta Homoval tehetségei egy részét, egyenesen állni, haragját rosszkedvvé higitani, üvöltés helyett morogni, stb.; a farkas a maga részéről megtanította az embert arra, amit ő tudott, nélkülözni a födelet, a kenyeret, a vizet és inkább az éhséget választani az erdőben, mint rabszolgaságot egy palotában.

A kunyhónak, amely mint egy kocsira állított ketrec, a legváltozatosabb utirányt követte anélkül, hogy Angol- és Skótszágot elhagyta volna, négy kereke volt, rudja a farkas és hámfája az ember számára. Ez a hámfá elővigyázati berendezés volt rossz utak esetére. A kocsi szilárd volt, noha csak könnyű deszkákból épült. Elöl üveges ajtó nyílt egy kis, szónoklatok céljára szolgáló erkélyre, egy szószékké zsugorodott karzatra, hátul pedig deszkaajtó volt kémlelőnyílással. Egy sarkakon forduló, háromfokos lépcsőn lehetett bejutni a fülkébe a hátsó ajtón, amelyet éjszakára jól elzártak a zárok és reteszek. Sok eső és hó esett már a ketrecre. Valamikor befestették, de már nem lehetett tudni, milyen színe volt, az évszakok változása olyan hatással van a kocsikra, mint az uralkodók változása az udvaroncokra. Elöl a zsindegyéből való homlokzaton egykor kibetűzhető volt egy fehér alapon fekete betűkből álló fölirat, amely lassanként elmosódott és összezavarodott:

„Az arany a dörzsölődés által évenként elveszti terjedelmének tizennégy századrészét; ezt úgy hívják: *kopás*; ebből az következik, hogy az egész világon forgó ezernégyszázmillió aranyból minden évben elvész egy millió. Ez a millió aranyporrá válik, elszáll, lebeg, atomokra oszlik, beszívhatóvá lesz, megterheli, nyomja és súlyossá teszi a lelkiismeretet, összevegyül a gazdagok lelkével, amelyeket gögössé tesz és a szegényekével, amelyeket elvadít.”

Ez a fölirat, a gondviselés jóságából elmosódván és eltörlődén, szerencsére olvashatatlan lett, mert kétséges, hogy az arany ez a rejtélyes és mégis átlátszó filozófiája izlésére lett volna-e a sheriffek, rendőrök, marsallók és a törvény más parókaviseleinek. Az angol törvényhozás ebben az időben nem komédiázott. A hűtlenséget könnyen kimondták. A tisztviselők hagyományosan irgalmatlanok voltak és a kegyetlenség megrögzött szokás volt. A vallató bírák hemzsegték. Jeffreysnek utódai maradtak.

III.

A fülke belsejében két másik fölirat volt. A láda fölött, a meszes, vízzel lemosott válaszfal deszkáin, tintával és szabadkézzel írva, ez volt olvasható:

„EGYEDÜLI FONTOS TUDNIVALÓK.

A báró, Angolország pairje, aroncsot visel hat gyönggyel.

A korona a vicomtenál kezdődik.

A vicomte koronát visel számtalan gyönggyel, a gróf koronáján gyöngyök váltakoznak valamivel alacsonyabb eperlevelekkel; a marquis egyenlő magasságu leveleket és gyöngygombokat; a herceg virágdiszitményt gyöngyök nélkül; a királyi herceg egy aroncsot keresztetből és liliomokból; a walesi herceg a királyéhoz hasonló koronát visel, de nem zártat.

A herceg *fenséges és nagyhatalmu herceg*; a marquis és a gróf *igen nemes és hatalmas ur*; a vicomte *nemes és hatalmas ur*; a báró *valóságos ur*.

A herceg *kegyelmes*; a többi pairek *uraságok*.

A pairek sérthetetlenek.

A pairek kamarát és udvart alkotnak, *concilium et curia*, törvényhozás és igazságszolgáltatás.

„Most honourable” több, mint „right honourable”.

Azok a lordok, akik pairek is, „jogos lordok”; a lordok, akik nem pairek, azok „udvariassági lordok”; csak olyan lordok vannak, kik egyuttal pairek is.

A lord sohasem esküszik, sem a királynak, sem a törvény előtt. A szava elég. Ennyit mond: *becsületemre*.

A községek képviselői, vagyis a nép, akiket a lordok sorompója elé idéznek, alázatosan, fedetlen fővel jelennek meg a lordok előtt, akik kalapban ülnek.

A képviselők billjeit negyven tagból álló küldöttség háromszoros, mély meghajlással mutatja be a lordoknak.

A lordok a képviselőkhez egyszerű irnokkal küldik a billeket.

Vitás esetben a két kamara a festett teremben értekezik, a pairek ülve és kalapban, a képviselők állva és fedetlenül.

IV. Edward egy törvénye szerint a lomoknak szabadalmuk van egyszerű emberölésre. Egy lordot, aki egyszerűen megöl egy embert, nem üldöznek.

A bárók egyenlő rangban állnak az érsekekkel.

Báró-pair csak az lehet, akit a király *per baroniam integrum*, egész báróságra emel.

Az egész báróság tizenhárom és egynegyed nemesi hűbérből áll, egyenként 20 font sterlingbe számítva, ami 400 márkára rug.

A báróság feje, *caput baroniae*, egy kastély, amelynek öröklési rendje ugyanaz, mint magáé Angliáé; azaz csak fiugyermekek hiányában szállhat leányágra, ez esetben a legidősebb leánynak jut *caeteris filiabus aliunde satisfactis*.¹

A bárók rangja azonos a *lorddal*, a szász *laforddal*, a tiszta latin *dominus*-szal és a köznapi latin *lordus*-szal.

A vicomteok és bárók első- és másodszülött fiai a királyság első lovászmesterei.

A pairek elsőszülött fiai megelőzik a térdszalagrend lovagjait. A másodszülöttek nem.

Egy vicomte legidősebb fia a bárók után jön, de minden baronet előtt.

A lord valamennyi leánya *lady*. Minden más angol leány *miss*.

Minden bíró alatta áll a paireknek. A poroszlók báránybörgallért viselnek. A bírák gallérja „apró bőrből”, *de minuto vario*, sokfajta kis, fehér prémдарabból készül, kivéve hermelint. A hermelint a paireknek és a királynak tartják fönn.

Supplicavit lord ellen jóvá nem hagyható.

Lordot fogságba ejteni nem lehet. Legföljebb a Londoni Toronyba.

A lordnak, akit a király meghívott, joga van a királyi parkban egy vagy két dām vadat megölni.

A lord főuri udvart tart kastélyában.

Nem méltó a lordhoz, hogy az utcákon köpenyegben, két lakáj kíséretében járjon. Csak nagyszámu nemesi kísérettel mutatkozhat.

A pairek egysorban, kocsikon mennek a gyűlésre; a képviselők nem. Némely pair négy kerékre alkalmazott széken megy a Westminsterbe. E székeket és a cimerez-koronás hintókat csak lordoknak szabad használni és azok méltóságukhoz tartoznak.

¹ Ami annyit tesz: a többi leányt lássák el, ahogy lehet. (*Ursus jegyzete*. A fal szélén.)

Egy lord csak lordok által ítélhető birságra és sohasem többre 5 shillingnél, csak a herceget lehet 10 shillingre ítélni.

Egy lord hat idegent tarthat magánál. Minden más angol csak négyet.

Egy lordnak nyolc hordó bora lehet anélkül, hogy adót fizetne utánuk.

Csupán a lord nem tartozik megjelenni a kerület sheriffje előtt.

A lordot nem terheli a milícia föntartása.

Ha a lordnak úgy tetszik, fölállít egy ezredet és a királynak adja; így tettek őkegyelmességeik Athol herceg, Hamilton herceg és Northumberland herceg.

Lordot csak lord ítélhet meg.

Polgári pörökben ügyének elhalasztását kérheti, ha legalább egy lovag nincs a bírák között.

A lord káplánjait maga nevezi ki.

Egy báró három káplánt nevez ki; a vicomte négyet; a gróf és a marquis ötöt; a herceg hatot.

A lordot nem lehet kintpadon vallatni, még hazaárulásért sem.

A lordot nem lehet a kezén megbélyegezni.

A lord tudós még akkor is, ha nem tud írni. Tudja a jogot.

Egy herceg mennyezetet használhat mindenütt, ahol a király nincs jelen; a vicomtenak mennyezete van otthon; a báró tányért tarthat a pohara alá, amikor iszik; egy bárónő egy vicomte felesége jelenlétében férfivel hordoztathatja uszályát.

Nyolcvanhat lord vagy azok legidősebb fiai elnökölnék annál az egyenként ötszáz teritékes nyolcvanhat asztalnál, amelyet minden nap megteritenek öfelsége palotájában a királyi székhelyt környező vidék költségén.

A polgárnak, aki megüt egy lordot, levágják a kezét.

A lord majdnem király.

A király majdnem Isten.

A föld egy lordság.

Az angolok Istent *mylord*-nak szólítják.”

Ezzel a fölirattal szemben egy másik volt olvasható, ugyanolyan módon írva:

„*ELÉGTÉTELEK,*
amelyekkel meg kell vigasztalódnunk azoknak,
akiknek semmijük sincs.”

Henri Auverquerque-nek, Grantham grófjának, aki a lordok házában a jerseyi és greenwichi grófok között ül, 100.000 font sterling évi jövedelme van. Öméltósága tulajdona a Grantham-Terrace nevű, tiszta márványból épült palota, amely arról nevezetes, amit a folyosók labirintusának neveznek; e különös palotában van egy folyosó sarancolini márványból, van egy barna folyosó astrachani kagylós márványból, fehér folyosó lanii márványból, egy fekete folyosó alabandai márványból, szürke folyosó starenumi márványból, sárga folyosó hesseni márványtól, zöld folyosó tiroli márványból, vörös folyosó félig csehországi, félig cordovai kagylós márványból, kék folyosó génuai márványból, violaszín folyosó kataloniai gránitból, egy gyászcsarnok fehér és fekete csikos murviedroi palából, rózsaszín folyosó alpesi cipolin-

ból, a gyöngyfolyosó nonettei kagylós márványból és az ugynevezett udvari folyosó mindenféle színben, arlequinszerű kődarabokból.

Richard Lowther, lonsdalei vicomte tulajdona a wertmorlandi Lowther, amelynek környéke pompás és amelynek tornáca mintha királyokat csábítana.

Richard, Scarborough grófja, lumleyi vicomte és báró, az irlandi Waterford vicomteja, Northumberland grófság, Durham város és megye lordhelytartója, és vicetengernagy birtokában van a stansted kettős kastély, az antik és a modern, ahol megcsodálnak egy pompás rácsot, amely félkörben körülvesz egy vízmedencét, hasonlíthatatlan szökőkúttal. A lumleyi kastély is az övé.

Robert Darcy, Holderness grófjává a holdernessi uradalom, a bárói tornyok és a végtelen franciás kertek, ahol hatlovas hintóban, két lovas vadász kíséretével sétál, amint illik Angolország pairjéhez.

Charles Beauclerk, Saint-Albans hercege, burfordi gróf és hedingtoni báró, Anglia főszökevénymesterének Windsorban királyi háza van még a király háza mellett is.

Charles Rodville, robartesi lord, truroi báró, bodmini vicomte a cambridgei Wimpole, e hármass palota, három oromfallal, amelyek közül egyik ivalaku, kettő háromszögletes. A bejárat négy sor fa szegélyezi.

Az igen nemes és nagyhatalmu Philippe Herbert lord, caerdifi vicomte, Montgomery grófja, Candall, Marmion Saint-Quentin és Churland ura és pairje, a cornwalli és devoni ólombányák őre, a Jezsuiták örökös főügyelőjének tulajdona a wiltoni csodálatos kert, amelyben két medencében szebb vizijátékok vannak, mint Versaillesben XIV. Lajosnak, a legkeresztényebb királynak.

Charles Seymour, Somerset hercegé a Somersethouse a Themse mellett, amely a római Pamphili-villa párja. A nagy kéményen két porcellánedény látható, amely a Yuen-dinasztiától származik és félmilliót érneken Franciaországban.

Yorkshireben Arthur, ingrami lord, irwini vicomte Temple-Newsam, ahova egy diadalkapun keresztül lehet belépni és amelynek széles, lapos tetői hasonlítanak a mór terraszokhoz.

Robert, Ferrers de Chartley, Bourcher és Lowaine lordjának birtoka Leicestershireben Staunton Harold, amelynek parkja mértani tervek szerint egy oromzatos templom alakját mutatta; a tó előtt álló szögletes tornyu egyház szintén ömértóságáé.

Northampton grófságban Charles Spencer, Sunderland grófja, Öfelsége titkos tanácsának tagja, tulajdonosa Althorpnak, ahol a bejárat rácsának négy oszlopán márvány szoborcsoportok állnak.

Laurence Hyde, rochesteri gróf az ura New-Parknak Surreyben, nagyszerű, faragott oromdiszekkel, fákkal körülvett pázsitos telekkel, erdőkkel, amelyeknek szélén művészien kikerekített kis hegység van, tetején nagy tölgyfával, amely messziről látszik.

Philippe Stanhope, Chesterfield grófjává Bretby, Derbyshireben, büszke óratornyával, sólyomketreceivel, vadaskertjeivel és szép, hosszú, szögletes és tojásdad tavaival, amelyek közül egyiknek alakja olyan, mint egy tükör és két ugrókutja nagyon magasra szökik.

Lord Cornwallis, eyei báró tulajdona a XIV. századbéli Broome Hall kastély.

Az igen nemes Algernon Capel, maldeni vicomte, Essex grófjává a hertfordshirei Cassiobury-kastély, amelynek nagy H-alakja van és vadakban bővelkedő vadászterülete.

Charles, ossulstoni lord, birtokosa Dawleynek Middlesexben, ahol olaszos kertekre találunk.

James Cecilt Salisbury grófja, tulajdonosa a Londontól hét mérföldnyire fekvő Hatfield-housenak az ő négy főuri pavillonjával, őrtornyával a közepén és fehér-fekete kockákkal kövezett diszudvarával, mint a saint-germaini udvar. Ez a kastély kétszázhetvenkét láb hosszú, I. Jakab alatt építtette Anglia főkincstárnoka, a most uralkodó gróf dédapja. Egyik Salisbury grófnő ágya látható itt, föl nem becsülhető értékben, teljesen egy braziliai fából készült, amely a kigyómarástól oltalmaz és *milhombres*-nek hívják, ami annyit tesz, mint ezer ember. Erre az ágyra arany betűkkel írták föl: *Honni soit qui mal y pense*.

Edward Rich, Warwick és Holland grófja a tulajdonosa Warwick-castlenek, ahol egész tölgyfákat vetnek a kandallókba.

A Sevenoaks parochiában a buckhursti báró, cranfieldi vicomte, Dorset és Middlesex grófja, Charles Sackville az ura Knoknak, amely olyan nagy, mint egy város és mely három palotából áll, amelyek párhuzamosan egymás mögött állanak, mint a katonák, tíz lépcsőzetes fogazattal a homlokzat ormán és egy kapuval a négytornyú bástyában.

Thomas Thymne, weymouthi vicomte, warminsteri báró birtokában van Longleatnek, amelynek majdnem annyi a kéménye, kilátója, gloriétje, faltornyocskája, szárnya, tornya, mint a Chambordnak Franciaországban, amely pedig a királyé.

Henry Howard, suffolki gróf a Londontól tizenkét mérföldnyire levő essexi Audlyene-palota, amely alig marad nagyságban és fenségben mögötte a spanyol király Escorialjának.

A bredfordshirei Wrethhouse-and-Park, egy egész vidék erdőkkel és falakkal körülvérv, rengetegekkkel, folyókkal és dombokkal Henryé, a keati marquisé.

Hampton-court Herefordban hatalmas, párkányzatos bástyájával és egy tó által határolt kertjével, amely elválasztja az erdőtől. Thomas, Koningsby lordjéé.

Grimsthorp, Lincolnshireben, magas tornyokkal megszakított, hosszú homlokzatával, parkjával, tavaival, fácskosával, majorjaival, játszótérivel, ültetvényeivel, bozótjával, négyszögletes és mindenféle alaku, virágokkal himzett kertiágyaival, amelyek olyanok voltak, mint a nagy szőnyegek, versenypályáival és a nagyszerű, kerek térrel, amelyet a kocsik körüljárnak, mielőtt a kastélyhoz érnének, Roberté, Lindsey grófjéé, a walthami erdő örökös lordjéé.

Up Park Sussexben, egy négyszögletes kastély, két egyenlő szárnnyal, őrtoronyal a diszudvar két oldalán, a nagytiszteletű Fordé, Grey lordjéé, ghendalei vicomtéé és Tankerville grófjéé.

Newham Paddox Warwickshireben, amelynek négy halastava és egy ormfala van négyszármny ablakkal, Denbigh grófé, aki grófja Rheinfeldennek is Németországban.

Wytham, a berkisi grófságban, francia kertjével, amelyben négy nyírott lugas van, párkányos tornyával lord Montague birtoka, az abingdoni grófé; az övé Rycote is, amelynek ő bárója és amelynek főbejáratán ez a jelszó olvasható: *Virtus ariete fortior*.

William Cavendish, devonshiri hercegnek hat kastélya van, amelyek közül Chatsworth kétemeletes, a legszebb görög oszloprendekkel, de ezenkívül a kegyelmes urnak Londonban is van palotája, amelyen egy oroszán hátat fordít a király palotájának.

Kinalmeaky vicomte, Cork és Irland grófjának birtokában van Piccadillyben a Burlington-house hatalmas kertekkel, melyek egészen a londoni rétekig érnek; övé Chiswick is, amelyben kilenc pompás lakosztály van, valamint Londersborough is, mely új épület egy régi palota mellett.

A beauforti hercege Chelsea, amely két gótikus és egy firenzei kastélyból áll; az ő tulajdona a Gloucesterbeli Badmington, amelyből csillagalakban sugároznak szét a fasorok. A nagyon

nemes és hatalmas Henry herceg egyuttal worcesteri marquis és gróf, raglandi, goweri és herberti báró.

John Holles, newcastlei herceg és clarei marquis a birtokosa Bolsovernek, amelynek szögletes bástyája fenséges, továbbá Hanghton Nottinghamban, ahol egy medence közepén egy kúp utánozza a bábeli tornyot.

William, a hamsteadi Craven grófja és bárójának Warwickshireben van egy palotája, Combe-Abbey, ahol Anglia legszebb szökőkútja látható és Berkshireben két bárósága, Hamstead Marshall, amelynek homlokzata öt gótikus fülkével ékeskedik és Ashdown Park, amely egy utkeresztződésen fekszik az erdőben.

Lord Linnaeus Clancharlie, clancharliei és hunkervillei báró, Corleone örgrófja Sziciliában, a pairséget a Clancharlie-kastély alapján viseli, amelyet az Öreg Edward 914-ben építtetett a dánok ellen, továbbá a Hunkerville-house, e londoni palota után, övé Windsorban a Corleone-lodge, amely szintén palota, övé nyolc uradalom, egyik Burtonban, a Treut mellett, az alabastrombányákkal együtt, továbbá Gumdraith Homble, Moricambe, Treuwardraith, Hell-Kerters egy csodatevő kuttal, Pillinmore tőzegmocsaraival, Reculver a régi Vagniacoe város mellett, Vinecaunton a Moil-enlli hegyén, továbbá tizenkilenc város és falu a tartományfőnöki tisztséggel együtt és Penneth-chase egész vidéke, amely birtokok összesen 40.000 font sterling jövedelmet hajtottak Öméltóságának.

A százhetvenkét pairnek, aki II. Jakab alatt uralkodott, összesen 1,272.000 font sterling jövedelme volt évenként, ami Angolország egész jövedelmének egy tizenegyedrészt teszi.”

Az utolsó név mellett, lord Linnaeus Clancharlie nevénél, ez az Ursus kezétől származó jegyzet volt olvasható:

*Lázadó; száműzetésben; vagyonát, kastélyait
és uradalmait lefoglalták. Jól tették*

IV.

Ursus csodálta Homot. Mindig magunk körül bámulunk valamit. Ez törvény.

Folytonosan elfojtani a haragot, ez volt Ursus belső helyzete, folyton zsémbelődni, ez volt a külső. Ursus volt a teremtésben a legelégedetlenebb. A természetben ő volt az ellenzék. A mindenségnek csak a rossz oldalát nézte. Elégedetlen volt mindennel és mindenkivel. A méh mézet termel ugyan, de szurni is tud; a napfénytől kinyílik a rózsza, de elterjed a sárgaláz is, a vomitonegro. Valószínű, hogy magányosságában Ursus erősen megbíráta Istent. Azt mondta: „Nyilvánvaló, hogy az ördög kiszabadult és Isten hibát követett el, hogy kibocsátotta a fogságból.” Nem igen helyeselt másnak, csak a fejedelmeknek és az ő sajátos modorában dicsérte őket. Egy napon, amikor II. Jakab egy írlandi katolikus kápolnában levő Szűznek egy tömör aranyból való lámpát ajándékozott, Ursus, aki éppen arra járt a kissé közönyösebb Homoval, az egész néptömeg előtt nagy csodálkozásban tört ki és ezt kiáltotta:

„Bizonyos, hogy a szent Szűznek ma nagyobb szüksége van egy arany lámpára, mint cipőre ezeknek a gyermekeknek, akik ime, mezítláb járnak.”

„Lojalitásának” ilyen bizonyítékai és a valóságos hatalmak iránt való állandó tisztelete valószínűen nem csekély mértékben befolyásolták a hatóságokat, hogy megtűrjék csavargó életmódját és a farkassal való, rangján aluli szövetségét. Némelykor este, baráti gyöngeségből, engedte, hogy Homo kinyújtóztassa tagjait és szabadon bolyongjon a fülszék körül; a farkas képtelen volt visszaélni a bizalommal és „a társaságban”, vagyis az emberek között olyan

tartózkodóan viselkedett, mint egy uszkár; mégis kellemetlen következményei lettek volna, ha dolguk akad valami rosszkedvű békebíróval, azért, amennyire csak lehetett Ursus láncon tartotta a derék farkast. Politikai szempontból az aranyról szóló fölirata kibetűzhetetlen lett és különben is érthetetlen lévén, most már nem volt egyéb, mint homlokzatmázolás és nem árult el többé semmit. Még II. Jakab után, Vilmos és Mária „tiszteletreméltó” uralkodása alatt is láthatták a kis városok békésen kóborolni a talyigát. Szabadon utazott Nagybritannia egyik végétől a másikig, árusította varázsitalait és kis üvegeit, a farkassal együtt üzte az utcasarki orvos bohóságait és könnyen keresztüljutott a háló hézagain, amelyet abban az időben a rendőrség egész Angliára kiterjesztett, hogy megtisztítsa a nomád bandáktól és különösen, hogy föltartóztassa az átvonuló comprachicokat.

Végtére, ez igazságos volt. Ursus nem tartozott semmiféle bandához. Ursus csak Ursus társaságában élt; bizalmas viszonyban önmagával, amelybe csak egy farkas dugta bele az orrát. Ursus legfőbb vágya az lett volna, hogy vadember legyen; mert ez nem lehetett, az egyedül-létet választotta. A remeteség a műveletlenség maradványa, amelyet a civilizáció elfogadott. Kóborlás közben még inkább egyedül vagyunk. Innen volt az ő szüntelen költözködése. Egyhelyben maradni annyi lett volna számára, mint megszelidülni. Az utakat róva, róttá le életét. A városokat látva, megkétszereződött benne az előszeretet a bozótok, erdők, tüskék és a sziklabarlangok iránt. Otthona az erdő volt. A nyilvános terek mormogásában nem érezte magát annyira hazátlannak, mert az eléggé hasonlított az erdők zugásához. A pusztaság iránt való vágyat bizonyos mértékben kielégíti a tömeg is. Kocsija azért nem tetszett neki, mert ajtaja és ablaka volt és házhoz hasonlított. Akkor érte volna el ideálját, ha egy barlangot tehetett volna négy kerékre és egy üregben utazhatott volna.

Nem szokott mosolyogni, de nevetett, sőt gyakran nagyon keserűen. Van valami jóváhagyás a mosolyban, a nevetés néha visszautasítás.

Legfőbb dolga volt gyűlölni az emberi nemet. Ebben a gyűlöletben kérlelhetetlen volt. Tisztába jutván azzal, hogy az emberi élet valami szörnyű dolog, észrevéve, hogy a csapások hogyan halmozódnak egymásra, a királyok a népre, a háborúk a királyokra, a pestis a hábo-rukra, az éhínség a pestisre és a butaság az egészre, megállapítván, hogy bizonyos mennyi-sége van a büntetésnek már a pusztta tényben, hogy létezőnk, fölismerte, hogy a halál meg-szabadulás és ha egy beteg hozzá jut, meggyógyítja. Voltak sziverősítői és gyógyító csöppjei, amelyekkel meghosszabbította az aggastyánok életét. A földön csuszó nyomorékokat lábra segítette és ezt a csipős mondást vetette oda nekik: „Ime, ismét patáidon állsz. Járd még soká e siralom völgyét!” Ha éhenhalni látott egy szegényt, morogva adta neki minden pénzét: „Élj, nyomorult! egyél! tülj soká! én ugyan meg nem röviditem gályarabságodat.” Azután, kezeit dörzsölve, így szólt: „Annyi rosszat teszek az embereknek, amennyit tudok.”

A járókelők a hátsó ajtó kémlelőnyílásán keresztül láthatták és olvashatták a szénnel irt nagy betűket: *Ursus, philosophus*.

II. A comprachicok.

I.

Ki ismeri ma a *comprachico* szót és ki tudja, mit jelent?

A comprachicok vagy comprapequenók egy különös és iszonyu szövetség tagjai voltak, hirhedtek a tizenhetedik században, feledésbe merültek a tizennyolcadikban és ma már ismeretlenek. A comprachicok, éppugy, mint az „örökösödési pör”, régi, jellegzetes társadalmi jelenség. Részei az őseMBERI rutságnak. Nagy látókörű, a történelem összességét átfogó tekintet számára a comprachicok a rabszolgaság mérhetetlen területéhez tartoznak. A testvérei által eladott József esete egy fejezete az ő legendájuknak. A comprachicok nyomokat hagytak Spanyolország és Anglia bünyfenyitő törvénykezésében. Az angol törvények homályos zürzavarában itt-ott e szörnyű bűn nyomaira találunk, mint ahogy az erdőben megleljük valamely vadállat lábának lenyomatát.

Comprachico épp úgy, mint comprapequeno spanyol műszó, amely annyit tesz, mint „*a csecsemő vásárló*”.

A comprachicok gyermekekkel kereskedtek.

Vették és eladták őket, de nem lopták.

A gyermekrablás más iparág.

És mit csináltak ezekből a gyermekekből?

Monstrumokat.

Miért éppen szörnyetegeket?

A mulatság kedvéért.

A nép nevetni akar, a királyok szintén. Komédiások kellenek az utcasarkokra és bohócok a királyi palotákba. Az egyiket Turlupinnak, a másikat Tribouletnek hívják.

Az ember erőfeszítései, hogy örömet szerezzen magának, néha méltók a filozófus figyelmére.

Mit vázolunk e néhány bevezető lapon? egy fejezetét a legborzasztóbb könyvnek, amelynek az lehetne a címe: *A szerencsétlenek kizsákmányolása a szerencsések által*.

II.

Olyan gyermek, akinek az volt a végzete, hogy játékszere legyen az embereknek, létezett. (Még ma is létezik.) A vad és műveletlen századokban ez külön iparágat létesített. Ezeknek egyike volt a tizenhetedik század, az ugynevezett nagy század. Nagyon bizantikus század volt ez, megvolt benne a romlott műveletlenség és az elfinomodott vadság, furcsa keveréke a civilizációnak. Egy finnyás tigris. Madame de Sévigné tetszeleg a máglyával és a kerékbe-töréssel. Ez a század nagyon kihasználta a gyermekeket; a történetírók, e század hízolgői, eltakarják a fekélyt, de látni engedik az orvosságot, paulai szent Vincét.

Korán kell kezdeni, hogy az ember-játékszer sikerüljön. A törpe pályája kicsi korában kezdődik. Szokás a gyermekekkel játszani. De egy épp gyermek nem nagyon mulatságos. A pupos már sokkal vidámabb dolog.

Ebből egy művészet származott. Voltak tenyésztői. Vettek egy embert és korcsot csináltak belőle; az arcból pofát csináltak. Megakasztották a növést és átgyurták az arcot. A teratologiai

esetek mesterséges előállításának voltak szabályai. Ez egész tudomány volt. Képzeljük el az orthopédiát fordított értelemben. Ahova Isten tiszta tekintet adott, oda ez a mesterség kancsalságot tett. Ahol Isten harmóniát teremtett, ott idomtalanságot idéztek elő. Ahol Isten tökéletességet állított elő, visszaállították a vázlatosságot. És a szakértő szemek számára ez a vázlatosság tökéletes volt. Állatok eltorzítására is vállalkoztak; kitalálták a tarka lovakat; Turenne is tarka lovon nyargalt. Napjainkban nem festik a kutyákat kékre vagy zöldre? A természet csak vázlat számunkra. Az ember mindig akart valamit hozzátenni Isten művéhez. Az ember mindig pótol valamit a teremtésen, néha jól, néha rosszul. Az udvari bohóc nem volt más, mint kísérlet az embert visszavezetni a majomhoz. Haladás hátrafelé. Megfordított remekmű. Ugyanakkor törekedtek embert formálni a majomból. Barbe, clevelandi hercegnő és southamptoni grófnő egy majmot használt apródnak. Francoise Sutonnál, a dudleyi bárónőnél, a bárók padjának nyolcadik pairnőjénél a teát egy aranybrokátba öltöztetett majom szolgálta föl, akit Dudley bárónő „szerecsenemnek” hívott. Catherine Sidley, dorchesteri grófnő oly cimeres kocsin ment a parlament ülésére, amely mögött két diszruhába öltözött pávián állott. Egyik Medina-Coeli hercegnőnek, akinek öltözködésénél Polus bibornok jelen volt, egy orangutang huzta föl a harisnyáját. Ezek a rangban előléptetett majmok szolgáltatták az ellensúlyt az eldurvított és elállatiasított emberekhez. Az embernek és állatnak emez összekeverését, amelyet a nagyurak kívántak, mindig különösen aláhúzták a törpével és a kutyával. A törpe sohasem hagyta el a kutyát, amely mindig nagyobb volt, mint ő. A kutya volt a törpe párja. Olyanok voltak, mint egy csat két fele. Ezt az egyenjogúságot egész tömeg családi emlék bizonyítja, nevezetesen Jeffrey Hudson arcképe, aki franciaországi Henriette, IV. Henrik leányának, I. Károly feleségének törpéje volt.

Az ember lealacsonyítása annak eltorzításához vezet. A lealjasítást elégtelenítéssel tették tökéletessé. Némelyik élve-boncolónak ebben az időben sikerült kiirtani az emberi arcból az isteni képmást. Doktor Conquest, az Amen-streeti collegium tagja, a londoni vegyészek műhelyeinek főügyelője, latinul könyvet irt e visszas sebészetről, amelynek módszerét is előadja. Ha hinni lehet Justus de Carrick-Fergusnek, e sebészet föltalálója egy Aven-More nevű szerzetes, amely írlandi név *Nagy Folyót* jelent.

A választó fejedelem törpéje, Perkeo, akinek bábja - vagy kísértete - egy dobozból ugrik elő a heidelbergi pincében, figyelemreméltó példánya volt ennek az alkalmazásában nagyon változatos tudománynak.

Olyan lényeket teremtett, akiknek élettörvényei irtózatosan egyszerűek: engedély a szenvedésre, parancs a mulattatásra.

III.

E szörnyetegek gyártásában nagyszabású munka folyt és különféle fajtákat termelt.

Ilyen kellett a szultánnak, olyan kellett a pápának. Egyiknek asszonyai őrzéséhez volt rájuk szüksége, a másiknak miséihez. Ez a fajta nem tudta önmagát tovább tenyészteni. Ezek az alig-emberek használhatók voltak a kéjteljeshez és a vallás gyakorlásához. A serail és a sixtinai kápolna egyformán gyűjtötte ugyanazt a fajtájú idétlent, itt vadak voltak, ott szelidek.

Azokban az időkben olyan dolgokat teremtettek, amelyeket ma már nem állítanak elő, olyan tehetségek léteztek, amelyek belőlünk hiányoznak és nem ok nélkül jajveszékelnék a jó lelkek hanyatlásáról. Ma már nem tudják vésni-faragni az eleven emberi hust; azért van ez, mert már elveszett a kinpadok művészete; mert művészek voltak ebben a nemben, ma már nincsenek; annyira egyszerűsítették ezt a mesterséget, hogy talán már nemsokára egészen elmúlik. Eleven emberek tagjait levágva, hasukat megnyitva, beleiket kitépve tünetnyeket tapasztal-

hattak, fölfedezéseket tehettek; erről most le kell mondani és nélkülözni a haladást, amelyhez a hóhér segítette a sebészetet.

Ez a viviseccio nem csupán arra szorítkozott, hogy csodaszülötteket készítsen a piacok számára, bohócokat a palotáknak, - ami az udvaroncoknak felsőbb fajtája - vagy eunuchokat a pápának és a szultánnak. Bővelkedett változatokban. Egyik diadala volt kakast csinálni Angolország királya számára.

Szokás volt az angol király palotájában egy embert tartani, aki éjszakánként kukorékol, mint egy kakas. Ez a virrasztó járkált a palotában, amíg mindenki aludt és óráról-óra hangoztatta ezt a baromfiudvarbeli kiáltást, mindannyiszor ismételve, valahányszor az óra ütött. Ezt a kakassá fölvatatott embert gyermekkorában műtétnek vetették alá, amelyet a gégején hajtottak végre, ahogy doktor Conquest leírta. II. Károly alatt az operációból származó nyálfolyás annyira megundorította a portsmouthi hercegnőt, hogy, a korona fényét meg nem csökkentendő, a hivatalt föltartották ugyan, de a kukorékolást olyan emberrel végeztették, akit nem csonkítottak meg. Rendesen egy kiszolgált tisztet választottak erre a tiszteletbeli hivatalra. II. Jakab alatt William Sampson Coq töltötte be e hivatalt és a kukorékolásért kilenc fontot, két shillinget és hat soust kapott.²

II. Katalin emlékiratai elmondják, hogy alig száz éve, ha a cár vagy a cárné elégedetlen volt valamelyik orosz herceggel, letérdeeltették a herceget a palota nagy előcsarnokában; meghatározták a napok számát, ameddig így kellett maradnia nyávogva, mint egy macska vagy kotyogva, mint egy kotlós tyúk és a földről kellett fölszednie táplálékát.

Ez a divat elmúlt; de nem annyira, mint hinni lehetne. Az udvaroncok hizelgésből most is kotyognak, csak a hanghordozást változtatják. Nem egy közülük a földről - hogy ne mondjuk, a sárból - szedi, amit megeszik.

Nagy szerencse, hogy a királyok nem csalódhatnak. Ily módon ellentmondásaik sohasem zavarják őket. Ha az ember szüntelenül csak jóváhagy mindent, végül biztos lesz abban, hogy mindig igaza van, ami nagyon kellemes. XIV. Lajos nem szeretett Versaillesben látni sem tisztet, aki kakaskodik, sem herceget, aki pulykát utánoz. Ami a királyi és császári méltóságot emelte Angliában és Oroszországban, az a nagy Lajos előtt összeférhetetlen lett volna szent Lajos koronájával. Köztudomásu, mennyire nehezelt, amikor madame Henriette annyira megfélemedezett magáról, hogy álmában egy tyukot látott, ami bizony elég nagy illetlenség egy udvarhölgytől. Aki a magasságban él, ne álmodjék alacsony dolgokról. Bossuet - emlékezhetünk - osztozott XIV. Lajos megbotrározásában.

IV.

A tizenhetedik században, mint kifejtettük, egy iparággal egészítették ki a gyermekkereskedést. A comprachicók üzték ezt a kereskedést és ők gyakorolták az ipart is. Megvásárolták a gyermekeket, átdolgozták kissé ezt a nyersanyagot, azután újra eladták.

Eladó minden fajta akadt a családjától megszabadulni kívánó nyomorult apától kezdve a rabszolgaménesét hasznosító gazdáig. Semmi sem volt egyszerűbb, mint embereket eladni. Még napjainkban is harcolnak e jog föntartásáért. Emlékezhetünk, még nincs száz éve, hogy a hesseni választófejedelem eladta alattvalóit Angolország királyának, akinek emberekre volt szüksége, hogy megölethesse őket Amerikában. Ugy mentek húst vásárolni a hesseni választóhoz, mint a mészárosokhoz. A hesseni választófejedelem ágyutöltelékkel kereskedett. Ez a fejedelem horgokra akasztotta alattvalóit a boltjában: vásároljatok, ezek eladók. Angliában

² Lásd: doktor Chamberlayne, *Anglia mai helyzete*, 1683. I. rész, XIII. fejezet, 179. lap.

Jeffreys alatt, Monmouth tragikus kalandja után számos nagyurat, nemest lefejeztek és fölnégyeltek; ezek a kivégzettek hitveseket és leányokat, özvegyeket és árvákat hagytak hátra, akiket II. Jakab feleségének, a királynénak ajándékozott. A királyné eladta e hölgyeket Guillaume Penn-nek. Valószínű, hogy a király jutalékot és valami százalékot kapott. Ebben nem az a megdöbbentő, hogy II. Jakab eladta ezeket a nőket, hanem az, hogy Guillaume Penn megvette.

Penn bevásárlását menti vagy megmagyarázza az, hogy miután egy sivatagot kellett emberekkel benépesítenie, szüksége volt nőkre. Az asszonyok a fölszereléséhez tartoztak.

Ő legkegyesebb felsége, a királyné, jó üzletet csinált ezekkel a hölgyekkel. A fiatalokat drágán adták el. De az ember a megbotránkozás kényelmetlenségével gondol arra, hogy Penn valószínűleg nagyon olcsón vásárolta az öreg hercegnőket.

A comprachicokat „cheylas”-oknak is nevezték, mely indus szó *a gyermekek fészekrablóit* jelenti.

A comprachicok hosszú ideig csak félig rejtőztek el. Van néha a társadalom rendjében olyan félhomály, amely a bűnös iparoknak kedvez és melyiken azok fönn tudnak maradni. A mi időnkben is láttunk Spanyolországban egy ilyenfajta társulatot, amelyet Ramon Selles vezetett és fönnállott 1834-től 1866-ig, rettegésben tartván harminc éven keresztül három tartományt, Valenciát, Alicantet és Murciát.

A Stuartok alatt a comprachicok nem voltak rossz viszonyban az udvarral. Szükségből, az államérdek fölhasználta őket. II. Jakab számára csaknem *instrumentum regni* lettek. Ez volt az a korszak, amelyben megcsonkították az utban álló és ellenszegülő családokat, amikor rövide szabták a leszármazást és mikor hirtelen megszüntették az örökösöket. Néha lemetszették egyik ágat a másik javára. A comprachicokban megvolt a képesség valakit elégteleníteni, ami ajánlatossá tette őket a politika számára. Az eltorzítás többet ér, mint a gyilkosság. Van ugyan vasárlarc, de az nagyon durva módszer. Nem lehet benépesíteni Európát vasárlarcosokkal, ellenben a torz komédiások föltűnés nélkül szaladgálnak az utcákon; továbbá a vasárlarc levehető, a husárlarc nem. Valakit örökre a saját arcával álcázni, ennél semmi sem ötletesebb. A comprachicok úgy megmunkálták az embert, mint a kinaiak a fát. Említettük, hogy voltak titkaik. Voltak mesterfogásaik. Elveszett művészet. Valami furcsa satnyaság került ki a kezeik közül, amely nevetséges és komoly volt. Oly szellemesen kezeltek egy apró teremtetést, hogy az apja sem ismert volna rá. *És megcsalná még a saját apja szemét is*, mondja Racine. A hátgerincet néha meghagyták egyenesnek, de az arcot ujjaalakították. Megfosztották a jellemző vonásaitól a gyermeket, mint ahogy egy zsebkendőből kiveszik a jelet.

A szemfényvesztőknek szánt gyártmányok csuklóit tudományosan kitágították. Csont nélkül valóknak mondták őket. Ezekből lettek a tornászok.

De nemcsak az arcuktól fosztották meg a comprachicok a gyermekeket, hanem az emlékezetüktől is. Legalább annyit vettek el belőle, amennyit lehetett. A gyermek semmit sem tudott a csonkításról, amit elszenvedett. Ez a megdöbbentő sebészet nyomot hagyott az arcán, de a lelkében nem. Legföljebb arra emlékezhetett, hogy egy napon emberek ragadták meg, azután elaludt és végül kigyógyították. Kigyógyították? Miből? Azt nem tudta. A kénnel való égetésekre, a vassal való fészítésekre nem emlékezett. A comprachicok a műtét alatt elaltatták a kis áldozatot valamely kábító porral, amelyet varázsszernek tartottak és amely elnyomta a fájdalmat. Ezt a port Kinában mindig ismerték és most is használják, amikor kell. Kina minden találmányunkban megelőzött, nyomtatásban, tűzéségben, léghajózásban és a cloroformmal. Csakhogy a találmány, amely Európában azonnal életre kel, fejlődik, csodálatos lesz és bámulatot kelt, Kinában embrió marad és mint hulla marad fönn. Kina az éretlen gyümölcsök befőttes üvege.

Ha már éppen Kinában vagyunk, maradjunk még egy pillanatig itt, egy részlet kedvéért. Kinában ősidők óta gyakorolják az élő ember mintába szorításának művészetét és iparát. Vesznek egy két-három éves gyermeket, beleteszik egy többé-kevésbé furcsa alaku porcellán-edénybe, amelynek sem földője, sem fenéke nincs, hogy a fejét és a lábát kidughassa. Nappal fölállítják a vázát, éjjel lefektetik, hogy a gyermek aludhasson. A gyermek így húzik, anélkül, hogy nőne, és összeszorított husával, elcsavarodott csontjaival lassan kitölti az edény öbleit. Ez az edényben való növekedés számos esztendeig tart. Adott pillanatban már orvosolhatatlan lesz. Amikor észreveszik, hogy ez az állapot bekövetkezett és a szörny kész, összetörik a vázát, a gyermek kijön és birtokukban van egy fazékalaku ember.

Ez kényelmes: az ember előre megrendelheti a törpéjét olyan alakban, amilyenben kívánja.

V.

II. Jakab megtúrta a comprachicokat. Jó oka volt reá: fölhasználta őket. Legalább nem egyszer történt meg vele. Nem mindig vetjük el, amit megvetünk. Ez az alacsonyrendű ipar néha kitűnő kibuvót szolgáltatott egy magasabbrendű ipar számára, amelyet politikának neveznek, ezért nyomorúságban hagyták ugyan, de nem üldözték. Nem örködtek fölötte, de szemmel tartották. És ez talán még hasznos is volt neki. A törvény becsukta az egyik szemét, a király kinyitotta a másikat.

Néhányszor annyira jutott a király, hogy bevallotta cinkosságát. Ez a monarchikus terror bátorsága. A torzalak a lilium jelét viselte; az Isten jelvényétől megfosztották és fölruházták a királyéval. Jacob Astley lovag és baronnet, Melton ura, a norfolki grófság kapitányának családjában volt egy eladott gyermek, akinek a homlokára az eladó biztos izzó vassal reásütötte a liliumot. Bizonyos esetekben, amikor valamely okból megállapítani szándékoztak a gyermek új helyzetének királyi eredetét, ezt a módot használták. Anglia mindig megtisztelt bennünket, franciákat azzal, hogy személyes szolgálatára használta föl a liliumot.

A comprachicok, leszámítva azt az árnyalatot, amely az ipart és a fanatizmust elválasztja, hasonlóak voltak az indiai fojtogatókhoz; bandákban éltek együtt, mint komédiások, de ez csak ürügy volt. Így könnyebben csavaroghattak. Hol itt, hol ott tanyáztak, de komolyak, vallásosak voltak, lopásra képtelenek és semmiben sem hasonlítottak más nomádokhoz. A nép sokáig és hibásan összetévesztette őket a spanyolországi és kínai kisarabokkal. A spanyol arabok hamispénzverők, a kínaiak tolvajok voltak. Semmi hasonlóság a comprachicokkal. Ezek tisztességes emberek voltak. Akármit gondolunk is felőlük, néha őszintén lelkiismeretesek voltak. Benyitottak egy kapun, beléptek, megvásároltak egy gyermeket, kifizették és elvitték. Mindezt kifogástalan módon.

Mindenféle országból verődtek össze. *Comprachicos* néven angolok, franciák, castiliaiak, németek és olaszok cimboráskodtak. Ugyanazon eszme, ugyanaz a babona, ugyanazon mesterség közös művelése összeolvasztja az embereket. A banditák e testvérszövetségében a levanteiek képviselték a keletieket és az oceániak a nyugatiakat. Sok baszk beszélgetett itt számos irlandival; a baszk és az irlandi megértették egymást, mert mindegyik a régi pun zsargont beszélte; ehhez hozzátehetjük a katolikus Írland meghitt viszonyát a katolikus Spanyolországhoz. Olyan viszonyt, amely azzal végződött, hogy Londonban fölakasztották a walesi lord Branyt, aki majdnem királya lett Írlandnak, ami miatt fölállították Leitrim grófságot.

A comprachicok inkább társulatot alkottak, mint néptörzset és inkább üledék volt, mint társulat. Benne voltak az egész világ koldusai, akiknek egy bűn volt a mesterségük. Olyasfajta nép volt ez, mint a harlequin-ruha, mindenféle rongyból összerakva. Befogadni egy embert annyit tett, mint hozzáfércelni egy foltot.

A kóborlás élettörvénye volt a comprachicoknak. Megjelenni és eltűnni. Akit csak türnek, nem ver gyökeret. Még azokban a királyságokban is, ahol mesterségük udvari szállító volt és szükség esetén a királyi hatalom segédeszköze, néha egyszerre keményen bántak velük. A királyok fölhasználták művészetüket és gályára küldték a művészeket. Ezek a következetlenségek a királyi szeszélyek változásaiból származnak. Car el est notre plaisir. Mert nekünk ez így tetszik.

A gördülő kövön és a kóborló mesterségen nem terem moha. A comprachicok szegények voltak. Elmondhatták volna, amit a sovány és rongyos boszorkány mondott, amikor látta, hogy meggyullad a máglya szalmája: „A színjáték nem éri meg a gyertyát.” Talán, sőt bizonyosan, ismeretlenül maradt főnökeik, a gyermekkereskedés nagyvállalkozói, meggazdagodtak. Ezt a pontot két század múlva nehéz lenne földeríteni.

Amint mondtuk, társulatot alkottak. Voltak törvényeik, esküjük, szertartásaik. Még kabaláik is. Aki ma többet kíván tudni a comprachicokról, annak csak Biscayába és Gallicebe kell mennie. Minthogy sok baszk van közöttük, legendájuk ezekben a hegyekben maradt fenn. Még ma is azt beszélik, hogy vannak comprachicok Oyarzun, Urbistondo, Leso és Astigarragában. *Aguarda te, ninno, que voy a llamar al comprachicos!*³ ezt kiáltják azon a vidéken az anyák megfélemlítésül gyermekeiknek.

A comprachicok, mint a cigányok, találkozókat adnak egymásnak; a főnökök időnként kicserélték tapasztalataikat. A XVII. században négy fő találkozóhelyük volt. Egyik Spanyolországban a pancorbói szoros, a másik Németországban a Diekirch mellett levő tisztás, amelyet a Gonosz Asszonyról neveztek el, ahol két rejtélyes dombormű látható, egy fejetlen férfi és egy asszony; a harmadik Franciaországban Bourbonne-les-Bains mellett a borvotomonai szent erdőben az a domb, ahol az Igéret Buzogánya nevű óriási szobrot találták; a negyedik Angliában William Chaloner, a clevelandi Gisborough főlovászmesterének kertfala mögött, a négyszögletes torony és a csucsives ajtóval áttört nagy fal között.

VI.

A csavargókról szóló törvények mindig nagyon szigorúak voltak Angolországban. Ugy látszik, Angliát az ő góthikus törvényhozásában az az elv vezérelte: *Homo errans fera errante pejor*. Egyik különleges rendelet így minősíti a menedékhely nélkül való embert: „veszélyesebb, mint az áspis, a sárkány, a hiuz vagy a baziliskus” (*atrocior aspide, dracone, lynce et basilico*). Angliának hosszú ideig annyi gondja volt a cigányaival, akiktől szabadulni akart, mint a farkasokkal, amelyeket el is takarított.

Az angol ebben különbözik az írlanditól, aki a szentekhez imádkozik a farkas egészségéért és „komám”-nak szólítja.

Mégis, az angol törvény, amely, amint láttuk, megtűrte a megszelidített, szolgálatot teljesítő, némileg kutyává idomított farkast, megtűrte a csavargót is, aki foglalkozásával alattvalóvá lett. Nem bántották sem a kötélzáncost, sem a vándorló borbélyt, sem az orvost, sem a házalót, sem a mezei tudóst, ha csak valami mesterségük volt, amiből megélhettek. Enélkül a kóborló emberben lakó szabad embertől a törvény félt. Egy vándorló nyilvános ellensége lehetett. A csatangolás, ez a modern dolog, ismeretlen volt; csak a csavargást, ezt a régi szokást, ismerték. A „rosszképűség” ez a nem tudom, mi, amit az egész világ ismer és senki sem tud meghatározni, elég volt ahhoz, hogy a társadalom nyakon csipjen egy embert. Hol lakik? Mi a

³ Vigyázz magadra, megyek, elhívom a comprachicot!

foglalkozása? És ha nem tudott felelni, kemény büntetés várt rá. A vas és a tűz benne volt a törvénykönyvben. A törvény kiégetés által akarta gyógyítani a csavargást.

Emiatt az egész angol területen valóban „a gyanusok törvényét” alkalmazták a csavargókra, akik - valljuk meg - hajlandók gonosztettekre, és a cigányokra, akiknek üldözését helytelenül hasonlítják a spanyolországi zsidók és arabok vagy a francia protestánsok üldözéséhez. A magunk részéről nem tévesztjük össze a hajtóvadászatot az üldözéssel.

A comprachicoknak, ismételten állítjuk, semmi közük sem volt a cigányokhoz. A cigányság nemzetség volt, a comprachicok sokféle nemzetből verődtek össze; üledék volt, amint mondtuk, szörnyű edény, tele undok folyadékkal. A comprachicoknak nem volt saját nyelvük, mint a cigányoknak; valamennyi nyelvnek a keveréke volt az ő nyelvük; egy tohuvabohu. Azzal végezték, amivel a cigányok, hogy a népek között kigyózó nép lettek, de kötelékük a szövetkezés volt, nem a faj. A történelem minden korszakában találunk az emberiség óriási hig tömegében külön folydogáló, mérges emberi patakokat, amelyek megmérgezik környezetüket. A cigányság egy család volt; a comprachicok szövetsége szabadkőművesség volt; szabadkőművesség, amelynek célja azonban nem volt magasztos, hanem egy undok mesteriség. Az utolsó különbség a vallás. A cigányok pogányok voltak, a comprachicok keresztények; sőt jó keresztények; ami illik is egy társasághoz, amely, noha valamennyi népből verődött is össze, Spanyolországban született, ez ájtatos helyen.

A társulat több volt, mint keresztény, katolikus volt; sőt nemcsak katolikusok, római katolikusok voltak és annyira tiszták voltak hitükben és annyira gyanakvók, hogy megtagadták a szövetkezést pestmegyei magyar nomádokkal, akiket egy aggastyán vezetett és vezérelt kezében kormánypálca helyett ezüstgombos bottal, amely fölött a kétfejű osztrák sas emelkedett. Igaz, hogy ezek a magyarok eretnekek voltak, mivel Nagyboldogasszony napját augusztus 27.-én ünnepelték, ami igen csuf dolog.

Angliában, amíg a Stuartok uralkodtak, a comprachicok szövetségét csaknem pártfogolták, aminek okát gyanítani engedték. II. Jakab buzgó ember volt, üldözte a zsidókat és hajtóvadászatot rendezett a cigányokra, kegyes fejedelem volt a comprachicokhoz. Láttuk, hogy miért. A comprachicok megvásárolták az emberhust, amivel a király kereskedett. Az eltüntetésben jeleskedtek. Az állam érdeke kívánta időről-időre az eltüntetések. Egy alkalmatlan örökös, akit kiskorában megvettek és kezeltek, elvesztette alakját. Ez megkönnyítette a vagyonek kobzást. Az uradalmaknak a kegyencek javára való elkobzása így egyszerűbb volt. A comprachicok fölött hallgatagok és titoktartók, hallgatást fogadtak és megtartották szavukat, ami szükséges is az állam ügyeiben. Nem igen volt arra példa, hogy elárulták a király titkát. Igaz, hogy ezt saját érdekükben tették. Ha a király elvesztette volna a bizalmát, az nagy veszedelem lett volna rájuk. A politika szempontjából tehát segédeszközülnél használták őket. Azonkívül énekeseket szállítottak a szent atyának. Allegri misererejének nagy hasznára voltak. Mária iránt különös odaadással viseltettek. Mindez tetszett a pápista Stuartoknak. II. Jakab nem lehetett ellensége e vallásos embereknek, akik az eunuch-gyártásig vitték a Szűz tiszteletét. 1688-ban dinasztiaaváltozás volt Angliában. Az Orániai ház kiszorította a Stuartokat, III. Vilmos lépett II. Jakab helyére.

II. Jakab száműzetésbe ment meghalni, ahol csodák történtek a sirján és ahol az ő relikviái kigyógyították az autuni püspököt fistulájából; méltó jutalmául e fejedelem keresztényi éréneinek.

Vilmos sem eszmékben, sem gyakorlatban nem egyezett Jakabbal, szigorú volt a comprachicokhoz. Sok jóakaratot tanusított e kártékony férgek kiirtásában.

Egy Vilmos és Mária első idejéből származó rendelet keményen sújtotta a gyermekvásárlókat. Buzogánycsapás volt ez a comprachicokon, akiket tökéletesen porrá zuzott. E rendelet szerint

e szövetség tagjainak, ha elfogatnak, vállukra tüzes vassal *R*-betűt égetnek, ami annyit jelent *rogue*, csavargó, balkezűkre pedig *T*-betűt, amely *thief*, tolvajt jelenti, a jobb kezűkre *M*-betűt *man-slayer*, gyilkos jelentéssel. A főnökök, akik „föltételezhetően gazdagok, de szegényes külsejűek”, *collistrigiumra*, pellengérre kerülnek, homlokukra *P*-betűt sütnék, vagyonukat elkobozzák, erdőiket gyökerestől kiirtják. Akik nem jelentik föl a *comprachicokat*, „vagyon-elkobzással és örökös fogsággal bünhődnek”, mint bűnrészesség miatt. Ami a nőket illeti, akiket az emberek között találunk, őket *cucking stool*-al fenyegetik meg; e kalitka elnevezése a francia *coquine* és a német *stuhl* szavakból készült és annyit jelent, mint „r....ó-szék”. Az angol törvények élete nagyon hosszú, ez a büntetés még létezik az angol igazságszolgáltatásban „veszekedő asszonyok” számára. A *cucking stool*-t fölakasztják valamely folyó vagy tó fölé, beleültetik az asszonyt és beleejtik a vízbe, azután kihúzzák; háromszor ismétlik meg ezt a buktatást, „hogyan lehütsék haragját”, mint Chamberlayne, a *commentator* mondja.

ELSŐ KÖNYV
AZ EMBER FEKETÉBB AZ ÉJSZAKÁNÁL

I. Portland déli csuca.

Szakadatlanul fujt a makacs északi szél az európai szárazföldön és még keményebben Angliában 1689 egész december havában és 1690 egész januárjában. Ez okozta a borzasztó hideget, amely miatt ezt a telet, mint „a szegényekre emlékeztetést” jegyezték föl a londoni Non-Jurorok presbyteriánus kápolnájában az öreg biblia szélére. Hála a monarchiában az anyakönyvekhez használt ódon pergament tartósságának, hosszú listái a szükölködőknek, akik éhenhaltak vagy megfagytak, olvashatók még ma is számos község lajstromaiban, különösen a southwarki Clink liberty Court, a Pie powder Court (ami annyit tesz: a poros lábak udvara) és stepney falubeli White Chapel Court anyakönyveiben. Ami száz évben csak egyszer történik meg, a Themse befagyott, pedig a tenger mozgása miatt nagyon nehezen képződik rajta jég. Szekerek jártak a befagyott folyón; vásárt tartottak a Themsén sátrakkal, medve- és bikaviadalokkal; egész ökröt sütöttek a jégen. A jégnek ez a vastagsága két hónapig tartott. A keserves 1690. esztendő keménységben fölülmulta a XVII. század kezdetének híres teleit is, amelyeket olyan pontosan megfigyelt Gedeon Delaun doktor, akit mint I. Jakab gyógyszerészét, London városa talapzaton álló mellszoborral tisztelt meg.

Egy estén, 1690 január hónap egyik lefagyosabb napjának végén, a portlandi öböl számos, barátságatlan melléköblének egyikében valami szokatlan dolog történt, ami miatt a sirályok és tengeri ludak a kis öböl bejáratánál keringtek és lármáztak, de bemenni nem mertek.

Ebben a hasadékbán, amely a golf valamennyi öble között bizonyos szelek alatt a legveszedelmesebb, tehát a legelhagyatottabb volt és emiatt kényelmes az olyan hajóknak, amelyek el akartak rejtőzni, egy kis hajócska, amely a mély vizet kihasználva, csaknem a sziklafalat érintette, egy csucshoz kötözve állott. Nem helyesen mondják, hogy az éjszaka leszáll; úgy kellene mondani, hogy az éjszaka fölemelkedik, mert a homály a földből támad. A meredek alján már éjszaka volt, de fönt még nappal. Aki a hajóhoz közeledett volna, fölismerhetett volna benne egy biscayai „ourque”-ot.

Az állandóan ködbe burkolt nap éppen leáldozott. Már érezni lehetett azt a mély és komor szorongást, amelyet a távozó nap fölött való aggodalomnak lehetne nevezni.

A szél nem a tenger felől fujt, az öblöcske vize csöndes volt.

Ez szerencsés kivétel volt, különösen télen. Ezek a portlandi öblöcskék többnyire dagálykikötők. Viharos időben a tenger nagyon izgatott bennük, ilyenkor sok ügyesség és gyakorlottság kell ahhoz, hogy biztonságban be lehessen jutni. Ezek az inkább látszólagos, mint valóságos kikötők nagyon rossz szolgálatot tesznek. Félelmetes bejutni és borzalmas belőlük kikerülni. Ezen az estén, rendellenesen, semmi veszedelem sem volt.

A biscayai ourque egy elavult dereglye. Ez az ourque hatalmas gerendázatával a haditengerészetnél is szolgálatot teljesített és terjedelmére nézve bárka volt, szilárdságát tekintve, hajó. Az Armadában is szerepelt; igaz, hogy a hadi-ourque teherbirása nagy; így a *Grand Griffon* vezérhajó, amelyen Lope de Médina parancsnokolt, 650 tonna terhet és 40 ágyut szállított; de a kereskedő- és csempész-ourque annak csak gyöngye másolata volt. A tengerészek megbecsülték és méltányolták e hitvány dereglyét. Az ourque kötélzetét kenderzsinegekből sodorták, némelyiknek vasbélése volt, ami azt a valószínű, de nem nagyon tudományos célt szolgálta, hogy mágneses feszültség esetén jelzéseket adjon; e fölszerelés finomsága nem zárta ki a teherbíró, vastag köteleket, sem a spanyol gálya cabriáit, sem a római három-evezősökre való cameliket. A kormányrud nagyon hosszú volt, ami egy nagy emelőkar előnyeit nyújtotta, a másik kar azonban csak nagyon kicsi iven mozoghatott; ezt a hibát a kormányrud végén két tökéhez erősített csigával hozták helyre és ezzel kissé pótolták az

erővesztéséget. Az iránytűt jól elhelyezték egy teljesen négyszögletű szekrényben, helyesen kiegyensúlyozva, két egymásba illesztett rézgyűrű által, mint a Cardan-féle lámpáknál. Tudomány és finomság volt az ourque szerkezetében, de tapasztalatlan tudomány és barbár finomság. Az ourque kezdetleges volt, mint a tutaj és a fatörzsből vájt csónak; hasonlított biztonságával a tutajhoz és gyorsaságával a csónakhoz és mint valamennyi hajónak, amelyet kalóz- vagy halászösztön teremtett, nagyszerű tulajdonságai voltak. Alkalmas volt a nyílt és zárt tengerre, különös és bonyolult vitorlarendszere lehetővé tette, hogy csöndesen hajózzon az asturiai zárt öblökben, amelyek csaknem medencék, mint például Pasages vagy szabadon, a nyílt tengeren; éppen úgy körülhajózhatta a világot, mint egy tavat; e különös hajók csöndes vizen éppen olyan jók voltak, mint viharban. Az ourque ugyanaz volt a hajók között, ami a barázdabillegető a madarak között: a legapróbb és a legvakmerőbb, ha a barázdabillegető egy szalmaszálla ereszkedik, alig bírja meghajlítani, de ha röpül, átkel az oceánon.

Még a legszegényebb biscayai ourque-ot is befestették, bearanyozták. Ez a mázolás a kissé vad és kedves nép szelleméhez tartozik. Hóval és mezőkkel tarka, fenséges hegyeik fölébresszették bennük, ha durván is, a diszítés ingerét. Szükölködők és pompaszeretők; cimereket tesznek kunyhóikra, nagy szamaraikat csörgőkkel cicomázzák, ökreiket tollakkal ékesítik; a kétkerekű kocsikat, amelyeknek csikorgása két mérföldre elhallatszik, befestik, kifaragják, fölpántlikázzák. A foltozó varga ajtaján dombormű van, rajta szent Crispin és egy bocskor, de a faragvány kőből van. Mellényeiket bőrrel szegélyezik; ruháikat nem foltozzák meg, de kihimezik. Mély és büszke vidámság ez. A baszkok, mint a görögök, a nap fiai. Amíg a valenciai szomorúan burkolódzik a feje számára kilyukasztott, vörös gyapjuleplébe, addig Galice és Biscaya népe örömet leli a harmaton fehéritett, szép ingeiben. Küszöbeik és ablakaik tele vannak üde, szőke arcokkal, amelyek a kukoricafüzérek közül nevetnek ki. Kedélyes és büszke komolyság ragyog naiv művészetükből, mesterségükből, leányaik öltözetéből, dalaikból. A hegység, ez a roppant omladék, sugárzik Biscayában; sugarak járnak ki-be minden hasadékon. A vad Jaizquivel tele van idillekkel. Biscaya a Pyreneusok gyöngye, mint ahogy Savoya az Alpoké. A félelmes öblök, San-Sebastian, Leso és Fontarabia szomszédságában a viharok, fellegek, ködbevesző sziklafokok, dühöngő hullámok és szelek között, a recsegő iszonyatban hajóslányok járnak rózsakoszorúval a fejükön. Aki járt a baszkok földjén, visszavágyik oda. Az ígéret földje. Két aratás évenként, vidám és hangos falvak, büszke szegénység, minden vasárnap gitárpengetés, tánc, castagneták, szerelem, tiszta és világos házak, gólyák a templomtornyokon.

Térjünk vissza Portlandba, e komor hegyre a tengerben.

A portlandi félsziget, geometriai képét tekintve, madárfejhez hasonlít, amelynek csőre az oceán felé fordul, koponyája pedig Weymouth felé; a földszoros a nyak.

Portland a vadregényesség rovására ma már az ipar számára is létezik. A kőfejtők és mészégetők részéről a XVIII. század közepe felé fedezték föl Portlandot, Ez idő óta a portlandi sziklából cementet készítenek, ami meggazdagítja a vidéket, de eltorzítja az öblöket. Kétszáz év előtt ezeket a partokat elrontották a meredek falak, most elrontják a kőbányák; a csákány kicsiben pusztít, az áradat nagyban, a szépség mindenképpen csökken. A tenger nagyszerű pazarlását követi az ember rendszeres kalapálása. Ez a rendszeres kopácsolás megszüntette azt a kis öblöt, ahol a biscayai ourque kikötött. Ha ennek a lerombolt apró kikötőnek némi nyomaira akarunk találni, a félsziget keleti oldalán kell keresnünk, a csucs felé, Folly-Pier, Dirdle-Pier, sőt Wakeham alatt Church-Hope és Soutwell között.

A kis kikötő, amelyet minden oldalon meredek sziklák kerítettek be, magasabbak, mint az egész szélessége, percről-percre jobban elmerült az estében, az alkonyati köd sűrűsödött, vastagodott, mint ahogy növekszik a sötétség a kut fenekén; az öböl kijárata a szűk folyosó, ebben a majdnem éjszakai sötétségben fehérítő hasadéknak látszott. Csak közelelről lehetett

volna észrevenni a sziklához láncolt bárkát, amelyet árnyékuk nagy köpenyébe takartak a sziklák. A fedélzetről egy kiálló, lapos kőre - az egyetlen pontra, ahol a lábat megvetni lehetett - dobott deszka kötötte össze a bárkát a földéllel; ezen az ingó hidon sötét alakok jártak és e sötétségben emberek szálltak partra.

A kikötőben nem volt olyan hideg, mint a tengeren, hála a medence északi oldalán meredő sziklafalnak; az enyhülés ellenére az emberek mégis remegtek. Siettek.

A szürkület homálya darabokban mutatta az alakokat, ruháik csipkés szélei láthatók voltak és elárulták, hogy ezek az emberek ahhoz az osztályhoz tartoznak, melyet Angliában *the ragged*-nek, rongyosoknak neveznek.

Homályosan meg lehetett különböztetni a meredek part domborulatai között egy ösvény kanyargását. Egy leány, aki egy karosszék támlájára huzódni és függni hagyja a füzősinórját, ezzel tudtán kívül lerajzolja valamennyi hegyi ösvényt. Ennek a csomókkal, bütykökkel, sőt hegyfokokkal teli öbölnek az ösvénye, amely inkább kecskék, mint emberek számára való volt, annál a lapos kőnél végződött, amelyre a deszkát kivetették. A meredek partok ösvényei, lejtősségük miatt, nem nagyon csábítók szoktak lenni; inkább síklók, mint utak; inkább zuhantak, mint alászálltak. Ezt itt, amely valószínűen a fensik egyik útjából ágazott ki, még nézni is kellemetlen, annyira függőleges volt. Látható volt, amint zeg-zugosan eléri a meredek partot, azután mélyedéseken keresztül egy sziklahasadéknál beletorkoll a fensikba. Ezen az ösvényen kellett jönniök az utasoknak, akiket a bárka várt az öbölben.

A hajóraszállítás munkáján kívül, amely láthatóan rémülten és nyugtalanul folyt, az öbölben minden csendes volt. Egyetlen lépést, egyetlen zörejt, egyetlen sóhajtást sem lehetett hallani. Alig lehetett észrevenni a rév másik oldalán, a ringsteadi öböl bejáratánál, egy kis hajórajt, nyilván eltévedt cethalászokat. Ezeket a sarkvidéki hajókat a tenger szeszélyei hajtották le a dán vizekről az angol vizekre. Az északi szelek játszanak így a halászokkal. Ezek a portlandi kikötőben kerestek menedéket, ami az előrelátható rossz idő és nagy veszedelem jele volt. Horgonyvetéssel foglalkoztak. A vezető-bárka, amely a norvég hajók ősi szokása szerint őrszemnek állott ki, kötélzetével feketén rajzolódott a tenger fehér síkjára és látni lehetett az elején a villát, amely a mindenféle halak elejtéséhez szükséges lándzsákat és szigonyokat tartotta, meg a nagy pikkelyesek számára való hálót. Ezen a néhány hajón kívül, amelyek mind ugyanabban a zugban vonultak meg, Portland hatalmas láthatárán a szem semmi élővel nem találkozott. Sem házzal, sem hajóval. A part ebben a korban még lakatlan volt, a rév pedig ebben az évszakban használhatatlan.

Akármilyen volt is az idő, az emberek, akiket a biscayai ourque elszállítandó volt, nem kevésbé sürgették az indulást. A tenger partján kavargó és sürgő-forgó csoportban gyorsan mozogtak. Nehéz lett volna egyiket a másiktól megkülönböztetni. Lehetetlen volt megállapítani, fiatalok-e vagy öregek. Az esti homály összekeverte és elmosódottá tette őket. A homály, ez az álarc, reáborult arcukra. Árnyképek az éjszakában. Nyolcan voltak, közöttük valószínűen egy-két asszony, akiket nem lehetett megismerni a rongyokban, amelyekbe az egész csapat burkolódzott és amelyekről nem lehetett tudni, hogy férfi- vagy nőiruhák-e. A rongyoknak nincs nemük.

Egy kisebb árnyék, amely a nagyok között járt-kelt, gyermek vagy törpe lehetett.

Gyermek volt.

II. Elszigeteltség.

Közelről megfigyelve, a következőket jegyezhattuk volna föl.

Valamennyien kopott és kifoltozott, kámzsás köpenyeket viseltek, amely szükségben a szemükig betakarta őket, ami jó a szél és a kíváncsiság ellen. E köpeny alatt fürgén mozogtak. Legtöbbször a fejük köré csavart kendőt viseltek; ezzel kezdődik a turbán Spanyolországban. Ez a viselet nem volt szokatlan Angliában. A Dél ebben a korban divatos volt Északon. Talán az okozta ezt, hogy Észak legyőzte a Délt. Diadalmaskodott fölötté és megcsodálta. Az Armada megsemmisítése után Erzsébetnél az előkelőségek nyelve lett a castiliai. Az angol királynőnél angolul beszélni majdnem „shocking” volt. A barbár győzők szokása, hogy alávetik magukat azok szokásainak, akiknek törvényt szabnak; a tatár figyelmeztet és utánozza a kinait. Így hatolt be a castiliai divat Angliába; viszonzásul az angol érdekek beszivárogtak Spanyolországba.

A hajóra szálló csoportban egyik férfi, úgy látszott, a főnök. Csizmát viselt aranyos és paszomántos rongyokat és himes mellénye úgy csillogott köpenye alól, mint a hal hasa. Egy másik férfi nagykarimájú, napernyőalakú posztókalapot hordott. Ezen a kalapon nem volt lyuk a pipa számára, ami írástudó emberre mutatott.

A gyermek, azon elv alapján, hogy egy férfimellény a gyermeknek köpeny lehet, rongyai fölött kabátot viselt, amely leért a térdéig.

Termete tiz-tizenegyesztendős fiura vallott. Meztláb volt.

A hajó személyzete a gazdából és két matróból állott.

Az ourque valószínűen Spanyolországból jött és oda megy vissza. A két part között kétszertelenül titkos szolgálatot végzett.

A behajózásra váró emberek suttogtak egymás között.

A nyelv, amelyen suttogtak, keverék volt. Majd egy spanyol, majd egy német, majd francia szó hallatszott; néha gall, néha baszk. Tájszólás volt, ha ugyan nem tolvajnyelv.

Ugyanazon bandához tartozó, különböző nemzetiségű emberek lehettek.

A hajószemélyzet alkalmasint közülük való volt. Összejátszottak.

A tarka csoport tagjai bajtársaknak vagy talán cinkostársaknak látszottak.

Ha kissé világosabb lett volna és valaki kíváncsibban megnézte volna, észre kellett vennie a rongyok alatt félig elrejtve tartott olvasókat és szentképeket. Az egyik asszonyfélének, aki a csoportba vegyült, csaknem olyan nagyszemű olvasója volt, mint egy dervisnek és könnyen föl lehetett ismerni, hogy az írlandi Llanymthefryből, másképpen Llanandiffryből származik.

Ha kevésbé sötét lett volna, az is észrevehető lett volna, hogy a hajó elejére Nuestra-Senorát a ninoval - Miasszonyunkat a gyermekkel - faragták. Valószínűen a baszkok védasszonya volt. E szobor alatt, amely a hajók orrán szokásos bábót helyettesítette, tűzikosár függött, amely most nem égett; e tulságos óvatosság elárulta, hogy a legnagyobb gonddal rejtőzködni akartak. Ennek a tűzikosárnak nyilván kettős célja volt; ha meggyújtották, égett a Szűz tiszteletére és megvilágította a tengert, hajólámpás pótolta a viasmécset.

A hosszú, hajlott, hegyes hajóorr előrenyult, mint a hold szarva. A hajóorr tövéénél, a Szűz lába előtt egy angyal térdelt a tönkre támaszkodva és összecukott szárnyakkal, távcsövön a tengert nézte. Az angyal aranyozott volt, mint a Szűz.

A hajóorron hézagok és nyílások voltak, hogy átbocsássák a hullámokat, ami újabb ürügyet szolgáltatott aranyozásokra és arabeszkekre.

A Miasszonyunk alatt aranyozott nagybetűkkel ez a szó ragyogott: *MATUTINA*, a hajó neve, de most, a homályban, olvashatatlan volt.

A meredek lábánál helyezték el az utraindulás zürzavarában összevisszadobált podgyászt, amit az utasok magukkal akartak vinni és amely - hála a hid helyett használt deszkának - gyorsan átjutott a partról a bárkába. Kétszersült-zsákok, egy láda *stock-fish*, egy doboz levesbevaló, három kis hordó édesviznek, malátának és kátránynak, négy vagy öt palack könnyű sör, egy régi, szijakkal összetartott táska, csomagok, ládák, egy köteg kóc csutaknak és jeladásra, ez volt a rakomány. E rongyosoknak tariszn्याik is voltak, ami vándoréletet árult el; a vándorló koldusok is arra kényszerülnek, hogy valamijük legyen; néha bizonyára röpködni szeretnének, mint a madarak, de nem tehetik, ha csak el nem hagyják kenyérkeresetüket. Szükségük van szerszámdobozukra és munkaeszközeikre, akármi is az ő kóborló mesterségük. Ezek itt cipelték ezt a málhát, amely nem egy alkalommal terhükre volt.

Nem lehetett kényelmes dolog lehurcolkodni a meredek lábától. De végtére, ez végleges elutazási szándékot árult el.

Nem vesztegették az időt; folytonosan jártak a partról a bárkára, a bárkáról a partra; mindenki kivette részét a munkából; egyik zsákot cipelt, a másik egy ládát. A nők, akik a csoportban lehettek vagy föltételezhetők voltak, éppen úgy dolgoztak, mint a többiek. A gyermeket pedig tulterhelték.

Nem hihető, hogy e gyermeknek apja és anyja lett volna e csoportban. Semmi jelét nem adták. Dolgoztatták, ennyi az egész. Nem a családjában élő gyermekeknek látszott, hanem egy törzs rabszolgájának. Mindenkinél szolgált és senki sem szólt hozzá.

Különben ő is sietett és - amint az egész gyanus csapat, amelynek tagja volt - nem gondolt másra, csak hogy minél előbb hajóra szállhasson. Vajjon tudta-e, miért! Valószínűen nem. Gépiesen sietett, mert a többit is sietni látta.

A hajó megrakodott. A teher elhelyezése a hajó belsejébe hirtelen megtörtént a távozás pillanata érkezett. Az utolsó ládát is átvitték a hidon, nem volt más hátra, mint az emberek beszállása. Ketten a csoportból - azok, akik asszonyoknak látszottak - már a hajón voltak; hatan, közöttük a gyermek, még a parton tartózkodtak. A hajón megkezdődött az indulásra való készülődés, a kormányos megragadta a kormányrudat, egy matróz fejszét fogott, hogy elvágja a kötelet, amellyel a hajót kikötötték. Elmetezni a kötelet: nagy sietség jele; ha idő van erre, kibogozzák. *Andamos*, menjünk, mondta halkán az, aki főnöknek látszott és akinek rongyain selyemhímzések voltak. A gyermek a deszka felé fordult, hogy elsőnek keljen át rajta. De amikor rátette a lábát, két férfi rohant oda és őt majdnem a vízbe lökve, előtte szálltak be, a harmadik meglökte könyökével és beszállt, a negyedik öklével lökte vissza és követte a harmadikat, az ötödik, ez a főnök volt, inkább beugrott, mint belépett a bárkába; beugorván, meglökte sarkával a deszkát, amely a tengerbe zuhant, egy fejszeapás elvágta a kötelet, a kormányrud megmozdult, a hajó elhagyta a partot és a gyermek a szárazon maradt.

III. Magány.

A gyermek kimeresztett szemekkel egyedül maradt a sziklán. Nem kiáltott. Nem tiltakozott. Pedig ez váratlan dolog volt; de nem szólt egy szót sem. A hajón éppen ilyen csönd volt. A gyermek nem kiáltott az emberek felé, az emberek nem mondtak istenhozzádot neki. Mindkét részről némán belenyugodtak a növekedő távolságba. Olyan volt, mint amikor az árnyak elválnak a Styx partján. A gyermek, mintha odaszögezték volna, állt a sziklán, amelyet a dagály kezdett áztatni és nézte a távolodó bárkát. Ugy látszott, mintha értené. Mit? mit értett? A homályt.

Egy perc múlva a hajó odaért a szoroshoz, az öböl kijáratához és oda behatolt. Az árboc csúcsa látható volt a tiszta égen a meghasadt sziklatömbök fölött, amelyek között a szoros úgy kigyózott, mint két fal között. Az árboccsúcs bolyongott a sziklák fölött és úgy látszott, mintha beléjük sülyedne. Most már nem látszott többé. Vége volt. A bárka a tengerre ért.

A gyermek nézte ezt az eltűnést.

Meglepte, de gondolkodott.

Megdöbbenése összebonyolódott az élet komor tudatával. Ugy látszik, e kezdő teremtésnek voltak már tapasztalatai. Talán már ítélkezni is tudott. A nagyon is korai megpróbáltatás a gyermekek homályos elmélkedéseinek mélyén nem tudni miféle rettentő mérleget állít föl néha, amelyen ezek a kis lelkek megméri Istent.

Ártatlannak érezvén magát, megnyugodott. Semmi panasz. A gáncs nélkül való nem kifogásol.

A durvaság, amellyel kilökték, egy mozdulatot sem váltott ki belőle. Mintha belül megmerevedett volna. A gyermek nem hajolt meg e váratlan sorscsapás alatt, amely - úgy látszott - csaknem a kezdet előtt megoldja létének kérdését. Állva fogadta a villámcsapást.

Aki levertség nélkül való megdöbbenését látta volna, az előtt nyilvánvaló lett volna, hogy a csapatban, amely őt elhagyta, senki sem szerette és ő senkit sem szeretett.

Gondolatokba merülve, elfelejtette a hideget. Egyszerre a víz a lábához ért; a dagály nőtt; haján szellő suhant keresztül; a szél erősödött és ő megborzongott. A fölébredés végigreszketett rajta fejtől a lábáig.

Körülhordozta szemeit.

Egyedül volt.

Eddig a napig nem voltak a földön számára más emberek, csak azok, akik most a bárkán vannak. És ezek megszöktek tőle.

Tegyük hozzá, hogy ezek az emberek, az egyedüliek, akiket ismert - nehéz fölfogni -, ismeretlenek voltak számára.

Nem tudta volna megmondani, kik voltak.

Gyermekségét közöttük töltötte anélkül, hogy a hozzájuk tartozást érezte volna. Közöttük volt; semmi több.

És most elfelejtették őt.

Nem volt nála pénz, sem cipő a lábán, alig valami ruha a testén, még egy morzsa kenyér sem a zsebében.

Tél volt. Este volt. Több mérföldet kellett menni, hogy emberi lakóhelyet találjon.

Nem tudta, hol van.

Nem tudott semmit, ha csak azt nem, hogy akik vele együtt jöttek erre a tengerpartra, nélküle mentek el.

Ugy érezte, hogy kivetették az életből.

Érezte az emberek hiányát.

Tízéves volt.

A gyermek egy pusztában volt két mélység között, amelyek közül egyikből látta fölemelkedni az éjszakát, másikban hallotta a hullámok mormogását.

Nyujtózkodott kis, sovány karjaival és ásított.

Azután hirtelen, mint aki elszánta magát valamire, bátran, könnyen és ügyesen, mint a mókus - vagy talán mint egy clown - hátat fordított az öbölnek és mászni kezdett a sziklafalon. Előrenyomult az ösvényen, elhagyta, megint visszatért reá ügyesen és életét kockáztatva. Most a szárazföld felé sietett. Az ember azt hihette volna, hogy utmutatója van. Pedig semmi célja sem volt.

Cél nélkül sietett, mint aki a sors elől menekül.

Az ember fölfelé halad, az állat mászik; ő haladt is, mászott is. A portlandi lejtők délfelé fordulnak, alig volt hó az ösvényen. A kemény hideg elporlasztotta a havat, ami elég kényelmetlen a gyaloglónak. A gyermek gázolt benne. A férfimellény nagyon bő volt számára, zavarta a mozgásban. Időről-időre egy kiszögellésen vagy horpadásban jégre bukkant és elcsuszott rajta. Megkapaszkodott valamely száraz gallyban vagy kiálló kövön, miután néhány pillanatig a mélység fölött függött. Egyszer egy résre lépett, amely leszakadt alatta és az omadék magával ragadta. Az ilyen leomló hasadékok nagyon alattomosak. A gyermek néhány másodpercig úgy csuszott lefelé, mint a cserép a háztetőről; legurult egészen az örvény széléig; egy hirtelen megmarkolt növény megmentette. Éppen úgy nem kiáltott az örvény előtt, mint az emberek előtt; összeszedte magát és szótlanul újra fölment. A lejtő magas volt. Több ilyen kalandja is akadt. A mélység veszedelme növekedett a homályban. Ennek a függőleges sziklának nem volt vége.

A mélységből a magasságba hátrált a gyermek elől. Ugy látszott, a tető emelkedik, amint a gyermek közeledett. Mászás közben jól megnézte ezt a fekete párkányt, amely mint valami korlát emelkedett a gyermek és az ég közé. Végre fölért a tetőre.

A fensikra ugrott. Mondhatnók: partot ért, hiszen a mélységből jött.

Alig hagyta el a lejtőt, dideregni kezdett. Érezte arcán a szelet, az éjszaka harapását. Éles északnyugati szél fujt. Összehuzta a mellén darócból való matróruháját.

Jó ruha volt. Hajósnyelven *suroit*-nak hívták, mert ez nem igen ázott át a délnyugati esőben.

A gyermek megérkezvén a fensikra, megállt szilárdan a fagyos földön és körülnézett.

Mögötte a tenger, előtte a föld, feje fölött az ég.

De csillagtalan ég. A zenithet sűrű köd borította. Amikor a sziklafal tetejére ért, a szárazföld felé fordult és szemügyre vette. Ameddig a szem ellátott, lapos volt, fagyos és hóval borított. Néhány csomó avar reszketett a szélben. Utat nem lehetett látni. Semmit. Még egy pásztor-kunyhót sem. Itt-ott fehér forgók látszottak föl kavart hóból. A talaj hullámai látszottak a láthatáron, de hirtelen betakarta a köd. A nagy síkság is lassan elmerült a fehér ködben. Mély csönd. Elterült mint a végtelenség és hallgatott, mint a sir.

A gyermek visszafordult a tenger felé.

A tenger is fehér volt, mint a föld; az egyik a hótól, a másik a tajtéktól. Semmi sem busabb, mint a világosság, amit ez a két fehérség idéz elő. Az éjszaka némely világossága nagyon kiméletlen; a tenger acélból volt, a sziklák ébenfából. Abból a magasságból, ahol a gyermek állott, a portlandi öböl olyannak látszott, mint egy térkép, halványan a dombok félkörébe zárva; valami álomszerű volt ezen az éjszakai tájképen; halvány kerekesség a növekvő homályban; a hold nyujt néha ilyen látványt. Egyik sziklafoktól a másikig az egész parton egyetlen sugarat sem lehetett látni, amely égő tüzhelytől, kivilágított ablakból, lakott házból származott volna. A világosság távol volt a földtől is, az égtől is; sehol egy lámpa lent, sehol egy csillag fönt. A hullámok sikja lent a golfban néha hirtelen megmozdult. A szél összegyűrte, összeráncolta e leplet. A menekülő ourque még látható volt az öbölben.

Olyan volt, mint egy fekete háromszög, amely az ólmos fölületen csuszott.

Távolban a víztömeg mozgott a végtelenség komor félhomályában.

A *Mututina* gyorsan vitorlázott. Percről-percre kisebbedett. Semmi sem gyorsabb, mint egy hajó beleolvadása a tenger messzeségébe.

Egy percben meggyújtották a hajólámpát; valószínű, hogy a környező sötétség nyugtalanította őket és a kormányos szükségét érezte, hogy megvilágítsa a hullámokat. Ez a világító pont, távolról észrevehető sugárzás, gyászosan tapadt a hajó magas és hosszú, fekete alakjához. A tenger közepén haladó szemfödőnek lehetett volna nézni, amely alatt valaki lopózik, akinek egy csillag van a kezében.

A fenyegető vihar már a levegőben volt. A gyermek nem számolt vele, de egy tengerész remegett volna. Az előljáró aggodalomnak az a pillanata volt ez, amikor úgy látszik, mintha az elemek személyekké válnának és amikor az ember tanuja lesz a rejtelmes átalakulásnak, hogy a szél viharra válik. A tengerből Oceán lesz, az erők akarattá válnak és amit tárgyaknak véltünk, lélekké változik. Ezt fogjuk látni. Innen a borzalom. Az ember lelke irtózik attól, hogy szemben álljon a természet lelkével.

Ujabb káosz fog következni. A szél fölkorbácsolja a ködöt és mögötte föltornyosítván a felhőket, előkészíti a diszleteket a hullámok és a tél rettentő drámájához, amelyet hóviharnak neveznek.

A tüneteket a kikötőbe térő hajók is megerősítik. Néhány pillanat óta a rév már nem volt elhagyott. Minden pillanatban nyugtalan hajók bukkantak elő a hegyfok mögül és horgonyzó hely felé törekedtek. Egyesek Portland Billt, mások Saint-Albans Headot kerülték meg. A legnagyobb messzeségből is jöttek vitorlák. Mindenki menekült. Délen a homály sűrűsödött és éjszakával tele felhők közeledtek a tengeren. A reánehazedő és fölötté függő vihar gyászosan lecsöndesítette a tenger hullámait. Ez valóban indulásra nem volt alkalmas pillanat. A bárka mégis elindult.

Már elérte a déli fokot. Már kiért az öbölből a nyílt tengerre. A szél egyszerre rohammá lett; a *Matutina*, amely még elég tisztán megkülönböztethető volt, fölhuzta valamennyi vitorláját, mintha elhatározta volna, hogy kihasználja a vihart. A noroit, ez az alattomos és haragos szél fujt. A noroit azonnal meg is kezdte dühöngését a bárkával. Az oldalba kapott bárka meghajlott, de nem habozott, hanem folytatta futását. De ez inkább menekülés volt, mint utazás, nem annyira a tengertől, mint inkább a földtől való félelem és inkább az emberek üldözésétől, mint a szélről való rettegést árulta el.

Az ourque a kisebbedés minden fokozata után lassan eltűnt a láthatáron; a kis csillag, amit magával vitt a homályba, elhalványult; a bárka, mindinkább összevegyülve az éjszakával, eloszlott.

Ezuttal végképen.

Legalább a gyermek, úgy látszott, megértette. Megszűnt a tengert nézni. Szemeit újra a síkság, a puszta mező, a dombok, a távol felé fordította, ahol talán nem volt lehetetlen valami élő lényel találkozni. Elindult az ismeretlen felé.

IV. Kérdések.

Miféle csapat volt, amelyik elmenekült, hátrahagyván ezt a gyermeket!

Comprachicok voltak a szökevények!

Főntebb láttuk a rendszabályokat, amelyeket III. Vilmos hozott és a parlament megszavazott a gonosztevők ellen, akár férfiak, akár nők voltak, akár comprachicos, akár comprapequenos, akár cheylas volt a nevük.

Vannak törvények, amelyek szétszórodást eredményeznek. Ez a rendelet a comprachicok ellen általános menekülést okozott, nem csupán a comprachicokét, hanem mindenfajta csavargóét. Mindenik sietett elbujni és hajóra szállni. A comprachicok nagyobb része visszatért Spanyolországba. Sok baszk volt közöttük.

E gyermekvédelmező törvénynek első eredménye furcsa volt: hirtelen fölszaporodtak az elhagyott gyermekek.

Ez a büntető-rendelet azonnal a talált - vagyis elveszett - gyermekek tömegét teremtette meg. Könnyen érthető. Minden vándorló csapat, amely gyermeket is hordott magával, gyanus volt; a gyermek jelenlétének pusztá ténye elárulta őket. Ezek valószínűen comprachicok. Ez volt az első gondolata a sheriffnek, az ügyésznek, a rendőrnek. Ebből számtalan letartóztatás és nyomozás származott. Egyszerűen csak nyomorult embereket, akik csavargásra és koldulásra kényszerültek, elfogta a félelem, hogy comprachicoknak tartják, noha nem voltak azok; de a gyöngék nagyon kevésbé nyugodtak az igazságszolgáltatás lehető tévedései felől. A kóbor családok szokás szerint különben is ijedősek. A comprachicokat azzal vádolták, hogy más emberek gyermekeit megcsonkítják. De a nyomor és a szükség keveredései olyanok, hogy az apa és anya nehezen tudná bizonyítani, hogy gyermekük az övék. Hol vettétek ezt a gyermeket! Hogyan bizonyítsák be, hogy Istentől kapták! A gyermek veszedelmes lett; megszabadultak tőle. Egyedül menekülni könnyebb. Az apa és az anya elhatározták, hogy elveszítik, egyik a parton, másik az erdőben, a harmadik egy kutban.

A ciszternákban megfulladt gyermekeket találtak.

Tegyük hozzá, hogy Angliát utánozva, ezentul egész Európában üldözték a comprachicokat. Az első lökés üldözésükhöz megtörtént. Ezentul minden rendőrség versenyzett abban, hogy elfogja őket, az alguazil éppen úgy, mint a constable, lesett reájuk. Ezelőtt huszonhárom évvel még olvasható volt az oteroi kapu egyik kövén egy lefordíthatatlan fölirat - a törvény, a tisztesség bátor kifejezéseiben -, amely nagy különbséget tesz a gyermekkereskedők és a gyermektolvajok büntetése között. Ime, a fölirat, kissé nyers castiliai nyelven: *Aqui quedan las orejas de los comprachicos, y las bolsas de los robaninos, mientras que se van ellos al trabajo de mar.* Amint látható, a lemetszett fülek, stb. senkit sem mentettek meg a gályától. A csavargók között kitört a rémület. Borzadva indultak, reszketve érkeztek. Európa összes partvidékein örködtek a titkos partraszállások fölött. Egy csapatnak hajóra szállni egy gyermekkel lehetetlen volt, mert veszedelmes volt gyermekkel megérkezni.

Egyszerűbb volt a gyermeket elveszíteni.

Kik lökték el maguktól a gyermeket, akit Portland félhomályos magányában láttunk?

Minden valószínűség szerint comprachicok.

V.

A fa, amely emberi találmány.

Körülbelül esti 7 óra lehetett. A szél most csillapodott, ami közeli újabb dühöngés előjele volt. A gyermek Portland déli csucsának legszélsőbb fensikján állott.

Portland félsziget. De a gyermek nem tudta, mi az a félsziget és ezt a szót sem ismerte: Portland. Csak azt az egy dolgot tudta, hogy az ember gyalogolhat addig, amíg összeesik. Minden fogalom utmutató; neki semmiről sem volt fogalma. Idehozták és itthagyták. Ebben a két rejtélyes szóban egész végzete benne volt, az egész emberi nem és a mindenség. Nem volt ezen a világon semmi más támaszpontja, csak az a kis föld, amelyre a talpát helyezte, az is kemény és fagyos az ő csupasz lábának. Mije volt ennek a gyermeknek ezen a mindenfelől nyitott, szürkülő, nagy világon? Semmije.

Elindult e semmi felé.

Végtelen elhagyatottság vette körül. Keresztülhatolt az első fensikon, aztán a másodikon, aztán egy harmadikon. Minden fensik szélén horpadást talált a gyermek, melyeknek lejtője meredek volt ugyan, de mindig rövid; Portland csucsának magas, kopár fensikjai nagy kőkockákhoz hasonlitanak, melyek félig eltakarják egymást; a déli oldal behuzódni látszik a megelőző sik alá, az északi pedig kiemelkedik a következő sik fölött. Ezek alkották a meredek falakat, melyeken a gyermek ügyesen átmászott. Időnként megállt és mintha önmagával tanácskozott volna. Az éjszaka nagyon sötét lett, látósugara megrövidült, már csak néhány lépésre látott.

Egyszerre megállt, egy pillanatig hallgatózott, néhányszor alig észrevehetően, elégedetten bólintott, hirtelen megfordult és egy közepes magaslat felé haladt, jobbra, ahol a fensik legközelebb volt a meredek széléhez. A gyermek meghallott erről az oldalról valami zajt, mely nem származott sem a szélről, sem a tengertől. Állati kiáltás sem lehetett. Azt gondolta, van ott valaki.

Néhány ugrással a magaslat aljához ért.

Valóban volt ott valaki.

Ami előbb határozatlan volt, most látható lett a dombtetőn.

Olyasvalami volt, mint egy nagy kar, mely a földből nyul ki egyenesen. A legfelsőbb végén e karnak vízszintesen nyult ki egy mutatóujj féle, amit a hüvelykujj támasztott alá. E kar, e mutatóujj és e hüvelyk egy szögletmérőt rajzolt az égre. Azon a ponton, ahol a hüvelykujj találkozott a mutatóujjával, egy fonalon valami fekete és formátlan tárgy függött. Ez a szál, mikor a szél megmozgatta, olyan zajt hallatott, mint a lánc.

Ez volt az a zaj, amit a gyermek meghallott.

A fonálról közelről megnézve, látható volt, hogy valóban az, aminek a hangja mutatta: lánc. Amilyet a tengerészek használnak, félig lapos gyűrűkből való lánc.

A keveredésnek ama rejtelmes törvénye által, mely az egész természetben aláveti a valóságot a látszatnak, a hely, az idő, a köd, a tragikus tenger, a messzi láthatár gomolygó víziói mind csatlakoztak ehhez az árnyképhez és szörnyüvé tették.

A láncrakötött tömeg hüvelykhez hasonlított. Be volt pólyázva, mint egy gyermek és hosszú volt, mint egy ember. Fölül valami gömbölyűség volt rajta, melynek alján a lánc vége körülcsavaródott. A hüvelyk alsó vége szétfoszlott. Osontok látszottak ki a nyílásokon.

Gyöngye szellő rázza a láncot és ami rajta lógott, csöndesen himbálózott. E tehetetlen tömeg engedelmeskedett a szélnek; volt benne valami rémületes; a borzalom, mely a tárgyakat megfosztotta arányaitól, sőt csaknem méreteitől is, meghagyja körvonalaikat; az összesűrített sötétség volt ez, mely valami alakot öltött; éjszaka volt fölötte és benne is; kísértetiesen növekedett; a félhomály, a fölkelő hold, a lenyugvó csillagok a parti sziklák mögött, a hullámzó távolság, a felhők, az egész szélrózsa végül résztvettek ennek a látható semminek a megalkotásában; ez a tuskóféle részt vett a tengeren és az égen szétszóródó személytelenségben és a sötétség tönkretette ezt a tárgyat, mely valamikor ember volt.

Az volt ez, aki már nincs. Az élet maradványa, ez kimeríti az emberi beszédet. Nem létezni és megmaradni, örvényben lenni és kívül is, mintegy elmerülhetetlenül megjelenni a halál fölött, ebben bizonyos mennyisége a lehetetlennek vegyül az ilyen valósággal. Ezért kibeszélhetetlen. Ez a lény - vajjon lény-e! - ez a fekete tanu maradvány volt, még pedig borzasztó maradvány. Minek a maradványa? Először a természetnek, aztán a társadalomnak. Semmi és minden.

A föltétlen könyörtelenségben van a titoktartás. A magányosság mély feledése vette körül. Kiszolgáltaták a tájékozatlanság kalandozásainak. Védtelen volt a homályosság ellen, mely azt tett vele, amit akart. Elítélt volt örökre. Elszenvedte. Viharok nyargaltak végig rajta. Gyászos földadata a szeleknek.

E kísértetet martalékul hagyták itt. Elszenvedte a legborzasztóbb sorsot, a szabad levegőn való elrothadást. Kívül esett a koporsó törvényén. Elpusztult anélkül, hogy nyugalma lett volna. Hamuvá lett télen és sárrá lett nyáron. A halálnak is van fátyola, a sirnak is van szemérme. Itt nem volt sem szemérem, sem fátyol, csak cinikus és nyílt rothadás. A halál részéről szemtelenség megmutatni művét. Megsérti az árnyék derűségét, ha műhelyén, a siron, kívül dolgozik.

Ezt a kimult lényt kifosztották. Kifosztani a zsákmányt, kérlelhetetlen végzet. Velő nem volt már csontjaiban, belei nem voltak hasában, hang nem volt a torkában. A hulla egy zseb, melyet a halál kifordít és kiürít. Ha valaha én volt, hol van most ez az én? Talán még itt - és erre kinos gondolni. Valami tévelygő dolog egy megláncolt tárgy körül, lehet-e gyászosabb körvonalakat elképzelni a sötétségben?

Vannak a földön valóságok, amelyek olyanok, mint az ismeretlenbe vezető nyílások, ahol a gondolat látszólag kijuthat és ahol a hypothézisek fölborulnak. A sejtelemben is van *compelle intrare*, erőszak. Ha az ember bizonyos helyeken bizonyos tárgyak előtt megy el, nem tehet mást, megáll, mint a gondolatok zsákmánya és engedi lelkét azokon kalandozni. A láthatatlanban vannak kitárt, homályos ajtók. Senki sem találkozhatott volna a halottal anélkül, hogy elgondolkozzék.

A nagy pusztulás csendesen folyt. Volt vére, azt megitták, bőre, amit megették, husa, amit elloptak. Semmi sem mult el anélkül, hogy valamit el ne vett volna tőle. December hideget kölcsönzött tőle, az éjfél borzadályt, a vas rozsdát, a dögvész miazmákat, a virág illatot. Lassu föloszlása vámfizetés volt. A hulla vámot fizetett a szélnek, az esőnek, a harmatnak a rovaroknak, a madaraknak. Az éjszaka valamennyi sötét keze fosztogatta a halottat.

Különös lakója volt az éjszakának. Egy sikságon, dombtetőn állott és mégse volt ott. Megtapintható volt és nem létezett. A sötétséget kiegészítő árnyék volt. Miután eltűnt a világosság, a nagy, néma homályban, gyászosan összhangzó volt mindennel. Pusztta jelenlétével gyarapította a vihar gyászát és a csillagok nyugalma. A kimondhatatlanság, ami a pusztában megvan, benne sűrűsödött össze. Mint az ismeretlen végzet bitangja, hozzásegődött az éjszaka minden makacs tagadásához. Az ő mysteriuma minden rejtély bizonytalan visszasugárzása volt.

Az ember körülötte az életnek a fenéig menő elapadását érezte. A környező térségen megfogyatkozott a biztonság és az önbizalom. A galyak és füvek borzongása, a csüggedt mélabu, az aggodalom, amelyen meglátszott, hogy lelkiismeretből fakad, az egész vidéket szomorúan e láncon függő, fekete alakhoz füzte. Egy hulla jelenléte a láthatáron, sulyosabbá teszi a magányt.

Kisérteties volt. A nem csökkenő szél miatt engesztelhetetlen volt. Örökös remegése borzasztóvá tette. Középpontnak látszott a távolban, amit szörnyű kimondani is és valami mérhetlenség nehezedett reá. Ki tudja? Talán a sejtett és dacosan elhárított méltányosság, amely a mi igazságszolgáltatásunk mögött van. Abban, hogy kimaradt a sirból, az emberek bosszuja és saját bosszuállása is megvolt. Ebben a homályban és ebben a pusztában ő bizonyosság volt. Bizonyossága a nyugtalanító anyagnak, mert az anyag, amely előtt remegünk, a lélek romja. Csak akkor zavarodunk meg a holt anyag előtt, ha valaha lélek lakott benne. Vádolta a földi törvényt az égi törvény előtt. Az emberek ide tették, ő várta Istent. Fölötte a felhők és a hullámok minden határozatlan fordulataival usztak az árnyék roppant álomképei.

E vízió mögött valami vészjósló zárkózottság volt. A halott körül olyan határtalanság volt, amit meg nem zavart sem fa, sem háztető, sem valami járókelő. Mikor a lét kitárul fölöttünk és ég, örvény, élet, sirhalom, örökkévalóság, minden nyílnak látszik és akkor mindent elérhetetlennek, tilosnak, körülfalazottnak érzünk. Nincs rettentőbb zár, mint amikor a végtelenség megnyílik.

VI. Harc az éjszaka és a halott között.

A gyermek némán, megdöbbenve, meredt szemekkel állt e tárgy előtt.

Férfi előtt ez bitófa lett volna, a gyermek előtt kísértet

Ahol a férfi hullát látott volna, a gyermek rémet látott.

És nem értett belőle semmit.

Az örvény sokféle módon gyakorol vonzóerőt. Itt a dombtetőn is. A gyermek egy lépést tett, aztán kettőt. Fölment, noha szeretett volna lemenni; közeledett, pedig kedve lett volna hátrálni.

Jött, mindig közelebb, bátran és remegve, hogy szemügyre vegye a rémképet.

A bitófa alá érkezve, fölemelte a fejét és megnézte.

A kísértet kátrányos volt. Itt-ott fénylett. A gyermek meg tudta különböztetni az arcát. Bekenték szurokkal és e nedvesnek és ragadósnak látszó álarc kidomborodott az éjszakai visszfényben. A gyermek látta a száját, egy lyukat, az orrot, egy lyukat és a szemeket, mint két lyukat. A testet nagy, naftába áztatott vászonba burkolták, szinte bepólyázták. A vászon korhadt és szakadozott volt. Egyik térdre kibujt rajta. Egy hasadékon át látni lehetett a bordákat. Némely része még hulla volt, a többi csontváz. Az arca földszinű; a csigák, amelyek rátévedtek, ezüst szalagokhoz hasonló nyomokat hagytak rajta. A csontokhoz tapadó vászon kidomborodott, mint a szobrok ruhái. A repedt és szétvált koponya olyan volt, mint a metszés egy rothadt gyümölcsön. A fogak még emberek maradtak és megőrizték a nevetést. Mintha egy kiáltás maradéka hangzana a nyitott szájából. A szakállból néhány szőrszál még az arcon maradt. Mintha a lehajtott fej figyelne valamire.

Nemrégén kitatarozták. Az arcot újra bekátrányozták, a vászonból kiálló térdeket és a bordákat szintén. Alul kilógtak a lábak.

Éppen alatta, a füben, két cipő hevert, eltorzulva a hótól és az esőtől. A halottról estek le.

A gyermek, mezitláb, nézte ezeket a cipőket.

A mindig jobban nyugtalankodó szél néha félbeszakadt, ami a vihar előkészületeihez tartozik; néhány pillanat óta egészen megszűnt. A hulla nem mozdult. A lánc mozdulatlan volt, mint az ólomfonal. Mint mindazokban, akik éppen beléptek az életbe és végzetük különleges nyomását még megóvták, kétségtelenül a gyermekben is ébredtek a fiatal évek sajátos eszméi, amelyek sürgetik megnyitni az elmét és amelyek a tojásból kikelő madár csőrének a kopogtatásához hasonlítanak; de mindaz, ami kicsi öntudatában volt, most néma bámulássá olvadt föl. A tulságosan mély benyomás, épp úgy, mint a lángot a tulsok olaj, elfojtja a gondolatot. Egy férfi kérdéseket tett volna föl, a gyermek nem; ő csak nézett.

A kátránytól ázottnak látszott ez az arc. A szurokcsöppek, amelyek megfagytak a szemek üregeiben, olyanok voltak, mint a könnycseppek. Különben a szurok a halál pusztítását lassabbá tette, sőt megakadályozta és mérsékelte. Ami a gyermek előtt állott, olyan dolog volt, aminek gondját viselték. Ez az ember nyilván igen becses volt. Nem akarták életben tartani, de a holttestét megtartották.

Az akasztófa régi volt és szüette, de szilárd és már hosszú évek óta szolgált.

Emlékezet előtti időkből származó szokás volt Angliában bekátrányozni a csempészeket. Fölakasztották őket a tengerparton, bekenték szurokkal és ott hagyták lógni; az elrettentő

példa szabad levegőre való és a bekátrányozott példák tartósabbak. Ez a kátrány emberséges dolog volt. Ily módon nem kellett oly gyakran ismételni az akasztást. A tengerparton egymástól bizonyos távolságra akasztófákat állítottak föl, mint napjainkban a lámpaoszlopokat. A kivégzettek pótolták a lámpákat. A maguk módján világítottak cimboráiknak, a csempészeknek. A csempészek a messzi tengerről észrevették az akasztófákat. Ime, egy vészjel, ott egy másik figyelmeztetés. Ez nem szüntette meg a csempészsé; de a rend ilyen dolgokból áll. Ez a divat Angliában e század elejéig tartott. 1822-ben a Douvres-kastély előtt még láttak három bemázolt akasztott embert. Azonban ez a bebalzsamozó eljárás nem szorítkozott a csempészekre. Anglia a tolvajokat, a gyújtogatókat és az orgyilkosokat is részesítette benne. John Paintert, aki a portsmouthi tengerészeti raktárakat fölgyújtotta, 1776-ban fölakasztották és bekátrányozták.

Coyer abbé, aki Jean le Peintre-nek nevezi, 1777-ben még látta. John Paintert fölakasztották és megláncolták ugyanazon romok fölött, melyeket ő teremtett és időnként újra bemázolták. Hullája majdnem tizennégy évig tartott, mondhatnók: élt. Még 1788-ban jó szolgálatokat tett. 1790-ben mégis mással cserélték föl. Az egyiptomiak nagyon megbecsülték királyaik mumiáit; úgy látszik, a nép mumiái szintén hasznosak lehetnek.

A szél, mely erősen rátámadt a dombra, lesöpörte róla a havat. Itt-ott kilátszott a fű és néhány bogács. A dombot elborította az apró, sűrű tengeri fű, mely a sziklafal tetejét zöld szőnyeghez hasonlóvá tette. A bitófa alatt, éppen a kivégzett ember lábai alatt, magas, sűrű bokor nőtt, ami igen meglepő ezen a sovány talajon. A századok óta itt elporlódó hullák magyarázzák meg ennek a növénynek a szépségét. A föld az emberből táplálkozik.

Gyászos káprázat fogta el a gyermeket. Bámulva állt. Csak egy pillanatra hajtotta le a homlokát, mikor egy csalán megcsipte a lába szárát; úgy érezte, hogy egy állat csipte meg. Aztán kiegyenesedett. Főlnézett erre az arcra, mely őt nézte. Annál inkább nézte, mert nem voltak szemei. A kimondhatatlanul merev tekintetből világosság és sötétség áradt és éppugy lövelt a koponyából, mint a fogakból, noha a szemgödrök üresek voltak. A halott egész feje nézett és ez borzasztó volt. Nincs szemgolyója és az ember érzi, hogy néz. Az álarc borzalma ez.

Lassanként a gyermek maga is rémitő lett. Nem mozdult többé. Kábulás fogta el. Nem vette észre, hogy elveszti öntudatát. Megmerevedett és elzsibbadt. A tél csendesen átengedte őt az éjszakának; a tél gyakran áruló. A gyermek olyan volt, mint egy szobor. A hideg kővé változtatta csontjait; a homály, mint a féreg, csuszott beléje. A hóból tompultság száll az emberbe, mint valami homályos dagály; a gyermek lassan mozdulatlan lett, mint a holttest. Készült elaludni.

Az álom kezén a halál ujjai van. A gyermek érezte, hogy ez a kéz megragadja. Azon a ponton volt, hogy összeesik a bitófa alatt. Már nem tudta, hogy áll-e még. A mindig fenyegető vég, valami átmenet a lét és nem lét közt, a visszatérés az olvasztótégelybe, a minden pillanatban lehető elcsuszás, ez az örvény a teremtés.

Még egy pillanat és a gyermek meg a halott, a kezdődő és a rombadőlt élet, elvegyülnek ugyanazon megsemmisülésben.

Ugy látszott, mintha a kisértet értené és nem akarná ezt. Hirtelen mozogni kezdett. Mintha figyelmeztetné a gyermeket. Az újra támadó szél tette.

Semmi sem különösebb, mint ez a mozgó halott.

A lánc végén függő halott a láthatatlan szellőtől megtaszitva, fölemelkedett balra és visszaesett, fölemelkedett jobbra és visszaesett, emelkedett és esett egy inga lassu, gyászos pontosságával. Vadul jött és ment. A sötétségben, mintha az örökkévalóság óráját látnók.

Igy tartott kis ideig. A halott e mozgására érezte, hogy fölébred és fagyossága dacára félt. A lánc, minden mozdulatnál, borzalmas szabályossággal csikorgott. Mintha néha lélegzetet vett volna, aztán újra kezdte. A tücsök hangjához hasonlított.

A vihar közeledésére a szél hirtelen erősödött. A szellőből szél lett. A hulla ingadozása gyászosan hangosabb lett. Ez már nem volt ingás, rángatózás volt. A csikorgó lánc lármázott.

Ugy látszott, a lármát meghallották. Ha ez hívőjel volt, engedelmeskedtek neki. A láthatáron nagy zaj közeledett.

Szárnyak zaja volt.

Váratlan esemény következett, a temetők és a magány viharos eseménye, egy csapat holló érkezett.

Repülő fekete foltok hasították a felhőket, áthatoltak a ködön, nagyobbodtak, közeledtek, összekeveredtek, tömörültek és kiáltozva a domb felé siettek. Mint egy légió fölvonulása. A sötétség szárnyas férgei leszálltak a bitófára.

A gyermek rémülten hátrált.

A rajok valami parancsnak engedelmeskednek. A hollók az akasztófán csoportosultak. Nem egy jutott a hullára is. Beszélgettek egymás közt. Káromlásuk rémes volt. Üvölteni, visitani, bögni, ez az élet; a káromlás elégedettség a rothadással. Az ember hallani vélte azt a zajt, amit a sirok megtörő csöndje okoz. A káromlás hangjában éjszaka van. A gyermek jéggé dermedt.

Inkább az iszonyattól, mint a hidegtől.

A hollók hallgattak. Egyikük a csontvázra ugrott. Ez volt a jel. Valamennyien reárohantak, mint a szárnyak fekete felhője, aztán összezárultak a tollak és a hulla eltűnt a homályban zsi bongó madárcsapat alatt. Ebben a pillanatban a halott megmozdult.

Magától-e? Vagy a szélről? Borzasztóat ugrott. A növekedő orkán segítségére jött. A kísértet vonaglni kezdett. A vihar, amely már tele tüdővel fujt, megragadta és rázta. Borzasztó volt. Táncolni kezdett. Irtózatós bábu, amely fonál helyett láncon lógott. A sötétség valamely parodistája megragadta zsinegjét és játszott ezzel a mumiával. Ez forgott és ugrált, mintha a tagjait akarta volna szétdobálni. A madarak rémülten elröpültek. Olyan volt, mintha kiszabadultak volna e gyalázatos állatok. Aztán visszatértek. Ezzel kezdődött a harc.

A halott szörnyű életre támadt föl. A szél fölemelte, mintha el akarta volna ragadni; azt lehetett volna hinni, hogy tiltakozik és erőlködik, hogy megszabaduljon, de a lánc nem engedi. A madarak utánozták minden mozdulatát, hátráltak, megint rárohantak csökönyösen és ijedten. Egyik részről különös menekülési kísérlet, a másíkról egy láncon lógó üldözése. A halott a szél minden lökésére, ugrált, vergődött, dühösködött, jött-ment, emelkedett, leszállt, viisszaszorítva a szétszóródó rajt. A halott volt a buzogány, a raj pedig a fölvert por. A szilaj szárnyasok nem tágitottak és makacsul folytatták a támadást. A halott, mintha megőrült volna a csőrök sokaságától, megsokszorozta elvakult csapkodását a levegőben, mint a parittyához kötött kő. Némely pillanatban valamennyi karom és valamennyi szárny rajta volt, aztán semmi; a horda eltávozott, de dühöngve azonnal viisszatért. A madarak szinte őrjöngtek. A pokol nyílásai bocsáthatnak ki ilyen rajokat. Karmok és csőrök csapásai, káromlás, hustalan foszlányok marcangolása, a bitófa recsegése, a csontok csattogása, a vasak csörgése, a szél sivitása, tolongás nem lehet ennél gyászosabb küzdelem. Egy kísértet a démonok ellen. Rémek harca.

Néha, amikor a szél erősödött, az akasztott ember megfordult maga körül, egyszerre minden oldalon szembeszállt a csapattal, mintha a madarak után akart volna futni és mintha fogai harapni akartak volna. A szél mellette volt, a lánc ellene, mintha a fekete istenek is beleavat-

koztak volna. Az orkán résztvett a csatában. A halott vonaglott, a madárcsapat csigavonalban keringett körülötte. Forgás volt a forgószelemben.

A tenger hatalmas zugása hallatszott alant.

A gyermek látta ezt a képet. Hirtelen minden tagjában remegni kezdett, borzadás futott végig testén, támo lygott, reszketett, csaknem összeesett, megfordult, két kezébe szorította a homlokát, mintha arra támaszkodhatott volna és szélzila lta hajjal lement a dombról, lehunyt szemekkel, maga is csaknem kísértet; futni kezdett, maga mögött hagyván ezt a gyötrelmet az éjszakában.

VII. Portland északi csúcsa.

Futott, míg a lélegzete elállott, céltalanul, magánkivül, havazásban, a sikon a messzeségbe. A futás fölmelegítette. De szüksége is volt erre. Az ijedtség és e futás nélkül már halott volna.

Mikor kifogyott a lélegzete, megállt. De nem mert hátratekinteni. Azt hitte, a madarak üldözik, mintha a halott leoldotta volna a láncot és feléje jönne és kétségtelenül a bitófa is leszállt a dombról, hogy a halott után fusson. Félt, hogy mindezt meglátja, ha visszafordul.

Mikor ismét lélegzethez jutott tovább szaladt.

Gyermekkorában az ember nem tud számot adni magának a tényekről. A borzalom nagyításában fogta föl a benyomásokat anélkül, hogy összefűzte volna őket és következtetett volna belőlük. Ment, nem tudta hová és hogyan; olyan nyugtalanul és nehezen futott, mintha álmodta volna. Három óra óta, mióta magára hagyták, utja, amely, ha találomra is, mindig előre vitte, most megváltoztatta célját, eddig keresett valamit, most valami elől futott. Most már nem fázott, nem volt éhes, most csak félt. Egyik ösztön fölváltotta a másikat. Megszabadulni, ez volt most minden gondolata. Megszabadulni, mitől? Mindentől. Az élet minden oldalról úgy meredt felé, mint egy rettentő fal. Ha megszökhetett volna mindentől, megtette volna.

De a gyermekek nem ismerik a fogságból való szabadulásnak azt a módját, amit öngyilkosságnak neveznek.

Futott.

Igy futott bizonytalan ideig. De a lélegzetével együtt a félelme is elfogyott.

Egyszerre, mintegy megragadva az erőtől és értelemről, megállt, mintha szégyelt volna menekülni; kiegyenesedett, dobbantott a lábával, elhatározottan fölemelte a fejét és visszafordult.

Nem volt már se domb, se bitófa, se hollók.

A köd újra birtokába vette a láthatárt.

A gyermek folytatta útját...

Most már nem futott, hanem ment. Azt mondva, hogy ez a halottal való találkozás férfiúvá tette, korlátoznók azokat a sokszoros és zavaros lenyomásokat, amelyeket elviselt. Sokkal több és sokkal kevesebb volt ezekben a benyomásokban. A bitófa, az ő kezdetleges fölfogásában, álmokkép maradt. Csupán erősebbnek érezte magát, minthogy a borzadály leküzdésében van valami erősítő. Ha az önmagában való vizsgálódás korában lett volna, az elmélkedés ezer más kezdetét találta volna meg magában, de a gyermekek gondolkodása még alaktalan és legfőljebb keserű utóízét érzi annak a reá nézve elérhetetlen dolognak, amit a férfi később méltatlankodásnak nevez.

Tegyük hozzá, hogy a gyermekben megvan az az adomány, hogy a benyomások benne igen hamar véget érnek. A távoli és elmosódó körvonalaktól, amelyek a fájdalmas dolgok bőségét jelentik, ő megmenekül. A gyermeket korlátoltsága, gyöngesége megvédelmezi a nagyon is bonyodalmas fölindulásoktól. Látja a tényt, de a körülményeket nem. A részleges fogalmakkal való megelégedés a gyermek számára nem létezik. Az élet pörével csak később ismerkedik meg, amikor már a tapasztalat is megérkezik irattáskájával. A tapasztalt tények csoportjait szembesítik, a megnövekedett és felvilágosult értelem összehasonlításokat tesz, az ifjúkori emlékek akkor újra megjelennek a szenvedélyek alatt, mint a régi írás az uj alatt; ezek az emlékek a logika támpontjai, ami a gyermek elméjében csak látomány volt, a férfi agyában

következtetés lesz. Különbözik a tapasztalat különféle és természetük szerint jóra vagy rosszra fordulnak. A jók megérnek, a rosszak elrothadnak.

A gyermek egy negyed mérföldet futott és egy negyed mérföldet ment. Egyszerre érezte, hogy a gyomra nyugtalankodik. Ami azonnal elhomályosította a dombtető iszonyu látományát, ez az erőszakosan föllépő gondolat volt: enni. Szerencse, hogy az emberben állat is van, mely visszavezeti a valóságba.

De mit egyék! hol egyék? hogyan egyék?

Megtapogatta a zsebeit. Gépiesen, hiszen jól tudta, hogy üresek.

Aztán meggyorsította lépteit. Anélkül, hogy tudta volna, hova megy, sietett valamely lehető hajlék felé.

A szállás ezuttal a gondviselésben való hit gyökereihez tartozott.

Hinni valamely tanyában, annyi, mint istenben hinni.

E hősivatagban semmi sem volt, ami földhöz hasonlított.

A gyermek haladt, a sík pedig kopár volt, ameddig a szem ellátott.

Ezen a fensíkon sohasem volt emberi lakóház. A sziklapart alján, üregekben laktak egykor az őslakók, akiknek nem volt fája kunyhóépítéshez, kiknek fegyvere a paritty, tüzelőszere a szárított marhatrágya volt és Heil nevű bálványukat imádták, amely egy dorchesteri tisztáson állott, mesterségük azoknak az értéktelen, szürke koralloknak a halászatából állott, amelyet a gallok *plin*-nek, a görögök *isidis plocamos*-nak neveztek.

A gyermek tájékozódott, amennyire tudott. Az egész sors egy keresztut, az irány megválasztása veszedelmes; ennek a kis teremtnak korán kellett választani a homályos lehetőségek között. Közben haladt; de már kezdett elfáradni, noha térdei olyanok voltak, mintha acélból lennének. Ösvény nem volt a fensíkon, ha volt, a hó betakarta. Ösztönszerűleg még jobban nyugatra tért. Talpát megvérezték az éles kövek. Ha világos lett volna, láthatók lettek volna nyomaiban a vértől származó rózsaszín foltok.

Nem ismert föl semmit. Átszelte a fensíkot délről észak felé, de valószínű, hogy a csapat, amellyel ide jött, kikerülendő a találkozások, nyugatról kelet felé tartott. Nyilván valamely csempész- vagy halászbárkán utazott az uggescombei part valamelyik pontjáról, talán Sainte Catherine Capból vagy Swancryból, hogy Portlandban találkozzék az ourque-kal, amely ott várta a bandát és nyilván a nyugati part egyik kikötőjében kiszálltak, hogy a nyugati part valamelyik öblében ismét hajóra szálljanak. Ezt az irányt keresztül metszette az, amelyiket a gyermek követett. Lehetetlen volt, hogy fölismerje az utat.

A portlandi fensíkon itt-ott vannak magas domborulatok, melyeket hirtelen megszakít a part és mint hegyfokok szakadnak a tengerbe. A tévelygő gyermek egy ilyennek a tetejére ért és ott megállt, abban reménykedvén, hogy a nagyobb távolságban több utmutatást talál. Az egész láthatáron ólomszerű félhomály terült el. Figyelmesen szemlélte és akkor átható tekintete számára kevésbé határozatlan lett. Egy távoli talajhullám aljából, keletre, az ólomszerű homály mélyén, halvány, mozgó valami emelkedett meredeken, mint egy sziklafal az éjszakában, uszott, lebegett fekete foszlányokban, mint valami terjedelmes rongy. A sápadt félhomály köd volt, a fekete foszlány pedig füst. Ahol füst van, ott emberek vannak. A gyermek abba az irányba indult.

Némi távolságban lejtőt látott és a lejtő alján, a ködben elmosódó sziklák idomtalanságai közt valami zátonyt vagy földnyelvet, mely valószínűleg a láthatáron lévő síkságokat kötötte össze a fensíkkal, melyen keresztüljött. Nyilván arra kellett mennie.

Valóban a portlandi földszoroshoz érkezett, diluviális lerakodáshoz, amit Chess-Hillnek neveznek.

Nekiindult a fensik lejtőjének.

A leszállás fárasztó és nehéz volt. Ha kevésbé keserves volt is, hasonlított ahhoz az uthoz, melyet meg kellett tennie, hogy kijusson az öbölből. Minden emelkedést meg kell fizetni egy leszállással. Miután fölmászott, most lebukfencezett.

Egyik szikláról a másikra ugrott, kockáztatva egy ficamodást vagy kockáztatva, hogy a bizonytalan mélységbe zuhan. Hogy visszatartsa magát a csuszós sziklákon vagy jégen, hosszú levelekbe vagy tüskés bokrokba kapaszkodott, melyek összeszurkálták ujjait. Időnként szelidebb lejtőre talált és addig lélegzetet vehetett, azután újra kezdődött a meredek és minden lépésnél küzdeni kellett. A mélységbe való leereszkedésnél minden mozdulat egy-egy probléma megoldása. Ügyesnek kell lenni halálbüntetés terhe mellett. Ezeket a problémákat olyan ösztönrel oldotta meg, melyből egy majom tanulhatott volna és olyan tudással, amit megcsodált volna egy kötéláncos. A lejtő szakadékos és hosszú volt. De mégis a végére jutott.

Lassanként közeledett a perc, melyben a messziről látott földszorosra ér.

Időközönként, szikláról-sziklára ugorván, kiegyenesedve hallgatózott, mint egy figyelő dámvad. Balról távoli nagy zajt hallott gyöngén, hasonlót a kürt mély hangjához. A levegőben szellők mozogtak, megelőzván a borzasztó északi szelet, mely úgy jön a sarkvidékről, mint a trombitaharsogás. Ugyanakkor a gyermek olyasmit érzett a homlokán, szemében, arcán, mintha hideg tenyerek érintenék. Fagyos hópelyhek voltak, melyek eleinte csöndesen szállongtak, azután kavarni kezdtek, előre jelezve a hóvihart. A gyermeket ellepték. A hóvihar, mely már egy óra óta a tengeren dühöngött, a szárazföldre érkezett. Lassan elárasztotta a síkságot. Oldalról, északnyugatról lépett a portlandi fensikra.

**MÁSODIK KÖNYV
A BÁRKA A TENGEREN**

I. Az embertől független törvények.

A tengeren a hóvihar ismeretlen. Ez a leghomályosabb tünet; homályos, a szó teljes értelmében. Keveréke a ködnek és a viharnek és még napjainkban sincsenek tisztában ezzel a tünettel. Innen van annyi szerencsétlenség.

Mindent meg akarnak magyarázni a széllel és a hullámokkal. Csakhogy a levegőben van erő, amely nem a szél és a vízben is van erő, amely nem a hullámoké. Ez az erő, amely egyforma a vízben és a levegőben, a párolgás. A levegő és a víz két, majdnem egyforma, híg tömeg, sűrítéssel vagy hígítással összekeverhetők, úgy, hogy lélekzeni annyi, mint inni; csakis a párolgás folyékony. A szél és a hullám csak lökések, a párolgás áram. A szél látható a felhőkön, a hullám a tajték; a párolgás láthatatlan. Időnként mégis megmondja: itt vagyok. Ez az *Itt vagyok* szó mennydörgés.

A hóvihar épp olyan probléma, mint a száraz köd. Ha a spanyol callina és az ethiop quobar megmagyarázható, bizonyos, hogy ez a magyarázat csak a mágneses kipárolgás figyelmes vizsgálata által lehetséges.

A kipárolgás nélkül a tények egész tömege rejtély maradna. A szél sebessége, amely viharban másodpercenként három láb és kétszázhusz láb között váltakozik, szigorúan véve megindokolja a hullámok járását is, amelyek nyugodt tengeren három hüvelyk, viharban harminchat láb gyorsaságnak; a szelek vízszintessége, szorosan véve, megértetheti, hogy egy harminc láb magas hullám hogyan lehet ötszáz láb hosszú; de miért magasabbak négyszeresen a Csendes Óceán hullámai Amerika mellett, mint Ázsiánál? szóval, miért magasabbak nyugaton, mint keleten; miért látható az Atlanti Óceánon ennek ellenkezője; mitől van az, hogy az egyenlítő alatt a tenger közepe a legmagasabb, honnan származnak az Óceán eme szintkülönbségei? Csak a mágneses kisugárzással, a föld forgásával és a csillagok vonzásával lehet megmagyarázni.

Nem kell-e ez a rejtelmes komplikáció ahhoz, hogy okát adjuk a szélirány ingadozásának, amikor például délkeletről nyugaton keresztül északkeletre fordul, azután hirtelen visszatér ugyanazzal a roppant kanyarodással északkeletről délkeletnek, úgy hogy harminchat óra alatt ötszázhatvan foknyi óriási kerülőt tesz, mint az 1867 március 17-iki hóvihar előszele tette.

Ausztráliában a vihar hullámai elérnek nyolcvan láb magasságot; ennek a délisark szomszédsága az oka. Ezen a szélességi fokon nem annyira az orkán zavarja meg a szeleket, mint inkább a folytonos, tengeralatti villamos kisülések; az 1866. évben a tengerentuli kábel működése minden huszonnégy órában két órára, déltől két óráig, megzavarodott, mintha váltóláza lett volna Bizonyos csoportosulása és szétszálása idézi elő e tüneteket, amelyeket a tengerészetnek hajótörés terhe alatt számba kell vennie. Azon a napon, amelyen a hajózás, amely most csak gyakorlat, matematikává lesz, azon a napon, amelyen kutatni fogják például azt, hogy a mi vidékünkön a meleg szelek miért jönnek néha északról és a hidegek délről, azon a napon, amelyen megértik, hogy a hőmérséklet csökkenése arányos az Óceán mélységeihez, azon a napon, amikor tudatossá válik, hogy a föld a végtelenségbe sarkított nagy mágnes, amelynek két tengelye - a forgási és a sugárzási tengely - a föld középpontjában metszi egymást és hogy a mágneses sarok kering a földrajzi sarok körül; amikor majd azok, akik az életüket kockáztatják, tudományosan fogják kockáztatni, amikor már a kitanulmányozott ingatagságon fognak hajózni, amikor a kapitány meteorológus lesz, a kormányos pedig vegyész, akkor sok szerencsétlenséget fognak kikerülni. A tenger delejesebb, mint amilyen folyékony; az erők ismeretlen óceánja hullámzik a hullámok óceánjában, mondhatnám, vízmentében. Nem látni egyebet a tengerben, csak víztömeget, ez annyit jelentene, mint nem látni a tengert; a tenger inkább egy folyadék jövés-menése, mint a víz

dagálya és apálya; a vonzások talán még inkább hatnak reá, mint az orkánok; a molekulák tapadása más tünetek között, mint például a hajcsövesség - amelyek reánk nézve mikroszkopi apróságok, részt vesz az Óceán roppant terjedelmében; a kipárolgás hullámai egyszer segítik, egyszer hátráltatják a levegő és a víz hullámain. Aki nem ismeri az elektromosság törvényét, nem ismeri a vizét sem; egyik áthatja a másikat. Igaz, hogy semmilyen tanulmány nem ilyen nehéz, mert ez úgy érintkezik az empirizmussal, mint a csillagászat a csillagjósással. Mégis, e tanulmány nélkül nincs hajózás.

Ezeket elmondván, tovább mehetünk.

A legborzasztóbb jelensége a tengernek a hóvihar. A hóvihar szerfölött mágneses. A pólus idézi elő, mint az északi fényt; jelen van ebben a ködben épp úgy, mint abban a fényben; a kisugárzás látható a hóhelyben épp úgy, mint a fénysugárban.

A viharok a tenger idegrohamai és örvényei. A tengernek is van migrénje. A viharokat össze lehet hasonlítani a betegségekkel. Ezek halálosak, azok nem; emezekből föl lehet gyógyulni, amazokból nem. A hóvizatart szokás szerint halálosnak tartják. Jarabija, Magellan egyik kormányosa, elnevezte „olyan felhőnek, amely az ördög gonoszabb oldalából származik”.

Surcouf azt mondja: *Kolera van ebben a viharban.*

A régi spanyol hajósok az ilyenfajta vihart, ha hó esett, *la nevada*-nak, ha jég esett, *le helada*-nak nevezték. Szerintük a hóval együtt bőregerek is hullottak.

A hóviharoknak a sarkvidék a hazája. Mégis lehúzódnak, mondhatnám, lezudulnak a mi égövünkig, annyira rombolók a levegő kalandozásai.

A *Matutina*, amint láttuk, elhagyva Portlandot, elszántan nekiment a nagy véletlennek, az éjszakában, amit a közelgő vihar még súlyosabbá tett. Tragikus vakmerőséggel lépett e fenyegetések közé. Pedig - ettől nem tágitunk - a figyelmeztetés nem hiányzott.

II. A kezdet megrögzített árnyképei.

Amíg a bárka a portlandi öbölben volt, csendes volt a tenger; a hullámok elsimultak. Bármily sötét volt az oceán, az ég még világított. A szellő nem igen cibálta a hajót. Iparkodott is, amennyire lehetett, a part hosszában haladni, mert az jó szélfogó volt számára.

Tizen voltak a kis biscayai vitorlásan, a három emberből álló személyzet és hét utas, közöttük két asszony. A nyílt tenger világosságánál - mert a szürkületben a szélesség újra kezdi a nappalt - most minden alak látható és megkülönböztethető volt. Most már senki sem rejtőzködött, mindenki fesztelenül, szabadon mozgott, lármázott, megmutatta arcát, mert az indulás szabadulás volt.

A csoport föltűnően tarka volt. Az asszonyoknak nem volt koruk; a vándorélet idő előtt megvéníti az embert és a szegénység csupa ránc. Az egyik baszk volt, a másik, a nagy olvasóval, írlandi. Arcuk közönyös volt, mint a nyomorultaké. Amint beszálltak a hajóba, egymás mellé guggoltak a ládák az árboc tövéénél. Csevegtek; amint mondtuk, a baszk és az írlandi nyelv rokona egymásnak. A baszk nő haja hagyma és bazsalikom illatu volt. A hajósgazda guipuzcoai baszk volt, az egyik matróz a Pyreneusok északi, a másik a déli oldaláról való baszk tehát ugyanabból a nemzetségből, noha az egyik francia, a másik spanyol volt. A baszkok nem ismerik el a hivatalos hazát. *Mi madre se llama montanna*, „anyámat hegységnek hívják”, mondta Zalareus hajcsár. Öt férfi tartozott a két nőhöz, egyik languedoci francia, egy provençei francia, egy génuai, egy öreg, akinek a kalapján nem volt lyuk a pipa számára, németnek látszott, az ötödik a főnök, pusztai baszk volt Biscarossából. Ő volt az, aki a bűrüt belelökte a tengerbe, amikor a gyermek be akart szállni. Ez az erős, szeles, heves ember, aki - amint még emlékszünk, paszományos, pántlikás, aranyos, ragyogó rongyokban járt - nem tudott egy helyen maradni, lehajolt, kiegyenesedett, járt-kelt a hajó egyik végétől a másikig, mintha nyugtalankodott volna amiatt, amit tett és amiatt, ami történni fog.

A csapat feje, a hajósgazda és a két matróz, mind a négyen baszkok, egyszer baszkul, másszor spanyolul, majd franciául beszéltek; ez a három nyelv terjedt el a Pyreneusok két oldalán. Különböző az asszonyokat kivéve, valamennyien beszéltek franciául, mert ez volt a csapat tolvajnyelvének alapja. A francia nyelvet ebben az időben kezdték a népek közvetítő nyelvül választani a mássalhangzóban tulbő északi és a magánhangzóban bővelkedő déli nyelvek között. Európában a kereskedők franciául beszéltek; a tolvajok szintén. Emlékszünk, hogy Gibby, a londoni tolvaj, megértette Cartouchet.

A gyorsjárású bárka sebesen haladt; de tíz személy, a számos podgyász mégis sok volt a gyöngye hajónak.

Abból, hogy a banda ezen a hajón menekült, nem következett, hogy a hajó személyzete is közéjük tartozott. Elég volt, ha a hajósgazda biscayai és a csapat főnöke szintén. Ennél a fajnál a kölcsönös segélynyújtás olyan kötelesség, amely nem tűr kivételt. A baszk, amint mondtuk, sem francia, sem spanyol, ő baszk és mindig, mindenütt, kötelessége megmenteni egy baszkot. Ilyen a pyrenei testvériség.

Egész idő alatt, míg a bárka az öbölben volt, az ég, noha igen komor volt, nem volt olyan fenyegető, hogy megfélemlítette volna a menekülőket. Megszöktek és megmenekültek, lármásan vidámak voltak. Egyik kacagott, a másik dalolt. A nevetés száraz volt, de szabad; a dal silány, de gondtalan.

A languedoci azt kiáltotta: *caoucagno!* „Meseország!” ami a narbonneiak legnagyobb meglepődését fejezi ki. Fél-matróz volt, a vízmelléki Gruissan faluból, a Clappe déli

lejtőjéről való, inkább tengeri halász volt, mint tengerész, de ügyesen járt lélekvesztőn a bagesi medencében és ügyesen huzta ki Sainte-Lucie szikes homokpartjára a hallal teli hálót. Abból a fajból való volt, amely vörös sapkát viselt, bonyolultan, spanyolmódra vetett keresztet, kecskebőr-tömlőből itta a bort, szopván a tömlőt, a sonkát reszelte, a káromkodáshoz letérdelt és fenyegetőzve könyörgött védőszentjéhez: Nagy szent, add meg nekem, amit kérek, vagy a fejedhez vágom ezt a követ, „ou té feg’ un pic”.

Szükségből, nem haszontalanul csatlakozhatott a legénységhez. A provençei az éléskamrában tüzet rakott egy vas bogrács alá tűzezből és levest főzött.

Ez a leves a puchero egy neme volt, amelyben hal pótolta a húst és amelybe a provençei kockára vagdalt szalonnát, borsót és vörös paprikahéjat dobott, egyformán kedvezvén a halles és az olla potrida kedvelőinek. Egyik élelmiszeres zsák kibontva mellette feküdt. Meggyújtott a feje fölött egy talk-kőlemezekből való lámpást, amely az éléskamra tetejéről egy horgon függött le. Mellette, egy másik horgon ingadozott a forgó jégmadár. Népszerű babona volt akkoriban, hogy a csőrénél fölakasztott jégmadár teste mindig arra fordítja a mellét, amerről a szél fúj.

Főzés közben a provençei koronkint a szájához emelt egy ivó-tök alaku csutorát és egy korty szíverősítőt ivott. Vesszővel befont palack volt, széles és lapos, amelyet füleinél fogva szíjon lehetett viselni. A kortyok között egy népdalt dünnyögött, amelynek semmi tartalma sem volt; egy ut, egy sövény; a bokrok nyílásán keresztül egy ló és egy szekér megnyult árnyékát látni a mezőn a lenyugvó napban, a sövény fölött időnként megjelenik és eltűnik egy-egy szénával megrakott villa. Több nem kell egy népdalhoz.

Az elutazás aszerint a mi elménket vagy szívünket foglalkoztatja, fölemel vagy lever. Mindnyájan megkönnyebbültek, csak egyik nem, a csapat vénje, az az ember, akinek a kalapjánál nem volt pipa.

Ez az öreg, aki inkább németnek látszott, mint akármi másnak, noha azon homályos alakok közé tartozott, akiken a nemzeti jelleg elmosódott, kopasz volt és olyan komoly, hogy kopaszsága tonsurának látszott. Valahányszor elment a hajó orrán levő szent Szűz szobra előtt, megemelte kalapját és akkor észre lehetett venni az öregségtől duzzadt ereket a koponyáján. A nagy, kopott, rojtosszélű, dorchesteri kelméből készült barna köpenyege csak félig takarta el szűk, nyakig begombolt ujjasát, mely olyan volt, mint egy papi öltöny. Összetett kezei mintha állandóan imára kulcsolódnának össze. Arkifejezését sápadtnak lehetne mondani; az arkifejezés visszfény és tévedés lenne azt hinni, hogy a gondolatnak nincs színe. Ez az arkifejezés nyilvánvalóan valami különös lelkiállapot fölszíne volt, a jó és a gonosz ellentmondásainak eredménye és a szemlélő számára valami alig emberinek a kinyilvánulása, mely a tigrisnél lejjebb sülyedhet. Ilyen zürzavar létezik a lélekben. Valami kibetűzhetetlen volt ezen az alakon. Az elvontságig menő titokzatosság. Megérthető volt, hogy ez az ember ismerte a bűn előizét, a számot és utóizét, a zérust. Érzéketlenségében, mely talán csak látszólagos volt, két dolog megkövesedésének lenyomata volt: a szívé, mint a hóhérnál és a szellemé, mint a mandarinnál. A szörnyű is lehet tökéletes, tehát állithatjuk, hogy ennek az embernek minden lehető volt, még a megilletődés is. Minden tudós egy kissé hullá; ez az ember tudós volt. Aki csak látta, fölismerte ezt a tudományt mozdulataiban és ruhájában. Megkövült arcának komolysága ellenkezett a sok nyelven beszélő ember arcának ráncos, torzulásig menő mozgékonyosságával. Különben őszinte volt, semmi képmutatás és semmi cinizmus. Egy tragikus gondolkodó. Olyan ember volt, akit a bűn meghagyott elmélkedőnek. Szemöldöke egy banditáé volt, tekintete egy püspöké. Ritka, szürke haja a halántékán fehér volt. Meglátszott rajta a kereszténység elvegyülve török fatalizmussal. Kiaszott ujjait köszvényes csomók torzították el; magas, merev alakja nevetséges; tengerészlábai voltak.

Lassan járkált a fedélzeten baljóslatu arccal és nem nézett senkire. Szemei tele voltak merev világosságával a sötétségre figyelő léleknek, melybe visszatért a lelkiismeret.

A csapat nyers és mozgékony főnöke, ide-oda járván a hajón, időnként odament hozzá és a fülébe suttogott. Az aggastyán fejbólintással felelt. Olyan volt, mint mikor a világosság tanácskozik az éjszakával.

III.

Nyugtalan emberek a nyugtalan tengeren.

Két elmerült ember volt a hajón, ez az öreg és a hajógazda, akit nem kell összetéveszteni a csapat főnökével; a kormányos figyelmét a tenger kötötte le, az aggastyánét az ég. Egyik le nem vette szemét a hullámokról, a másik a felhőkre ügyelt. A víz viselkedése a kormányosnak okozott gondot; az öreg, úgy látszott, az égre gyanakodott. Minden felhőnyíláson leste a csillagokat.

Az a pillanat volt ez, amikor még nappal van, de néhány csillag már kezd ragyogni az esti fényben.

A láthatár különös volt. Többféle köd volt rajta.

Több lett a köd a földön és több a felhő a tengeren.

Még mielőtt kiértek volna a Portland-öbölből, a hullámokon töprengő hajógazda sürgősen körülményes műveletekbe fogott. Nem várta meg, hogy elhagyják a hegyfokot. Szemügyre vette a kötélzetet, meggyőződött arról, hogy az árbocfeszítő- és mászókötelek jó állapotban vannak-e, mindezt olyan ember elővigyázatosságával, aki a legvakmerőbb sebességre számít.

A bárkának az volt a hibája, hogy az eleje félróffel mélyebbre süllyedt, mint a hátsórésze.

A gazda az utat jelző iránytűtől az ingadozást mutató iránytűhöz szaladt és a két tűskén keresztül a parti tárgyakat nézte, hogy megkereshesse a megfelelő szélirányt. Eleinte féloldali szél mutatkozott, de ezzel, úgy látszik, nem törődött, noha őt vonallal eltért utjától. Amikor csak lehetett, ő maga tartotta a kormányrudat, mivel a kormánylapát ereje arányos a hajóvonta barázda sebességével és úgy látszott, csak magában bízott, hogy nem fogja az erőt tékoználni.

A szélrózsa valódi és látszólagos iránypontja között lévő különbség annál nagyobb lévén, minél nagyobb a hajó sebessége, a szél megindulásánál a bárka gyorsasága nagyobbnak látszott, mint amilyen a valóságban volt. A szél nem volt teljes és a hajó nem is a leggyorsabban haladt, de az irány helyes foka csak akkor tudható meg pontosan, mikor a szél hátulról fúj. Ha a felhők között hosszú szalagokat lehet látni, melyek a láthatáron találkoznak, ez a pont a szél kiinduló pontja; de ezen az estén különböző szelek fujtak és az iránymutató megzavarodott; a gazda sem bízott már a hajózás illúzióiban.

Félénken és egyben vakmerően kormányozott, kereste a szelet, ügyelt a hirtelen fordulatokra, vigyázott, hogy semmi ne érje a hajót, figyelte az iránytól való eltérését, szemmel tartotta a kormányrud kis zökkenéseit és a mozgás minden körülményét, a sebesség minden egyenlőtlenségét, a kóbor szeleket, a kalandoktól való félelmében partmentében haladt és főleg a széliránymutató szögét törekedett föntartani, mely a hajógerinchez képest nagyobb volt, mint a vitorlák szöge, mert a szél hajlásszöge mindig kétes volt az iránytűk kicsisége miatt. Szakadatlanul lesütött szemei a víz minden mozdulatát figyelemmel kísérték.

Egyszer mégis fölemelte tekintetét a messzeség felé és igyekezett megpillantani a három csillagot az Orion övében; e három csillagot a három Mágusnak nevezik és a régi spanyol kormányosok ódon közmondása azt tartja: *Aki a három Mágust látja, nincs messze a Megváltótól.*

Ez a pillantása a gazdának találkozott az öregével, aki a hajó másik végén magában dörmögte:

- Nem látjuk a Pásztorok Fényességét, sem Antares csillagát, akármilyen vörös is. Egy csillagot sem lehet megkülönböztetni.

A többi menekülők gondtalanok voltak.

Mikor a megmenekülés első öröme elmúlt, mindenesetre észre kellett venniük, hogy a tengeren vannak január havában és hogy a szél fagyos. A fülkében tartózkodni lehetetlen, mert nagyon szűk volt és különben is telezsufolták podgyással és málhákkal. A podgyász az utasoké volt, a málya a személyzeté; a bárka nem kényutazásra, hanem csempészésre való volt. Az utasoknak a fedélzeten kellett elhelyezkedniük; ebben könnyen belenyugodtak a nomádok. A szabad levegő megszokása segítségükre van éjszakai elhelyezkedésükben; a csillagok jóbarátaik és a hideg segít nekik elaludni és néha meghalni.

Ezen az estén, mint láttuk, a csillagok nem voltak jelen.

A languedoci és a génuai a vacsorára várakozva, az asszonyok körül gubbaszkodtak a ponyva alatt, amit a matrózok az árboc alá vetettek számukra.

A kopasz öreg mozdulatlanul, mintegy érzéketlenül a hideg iránt, állt a hajó elején.

A bárka tulajdonosa a kormányrud mellől hívott valakit olyan torokhangon, mely eléggé hasonlított annak a madárnak a hangjához, melyet Amerikában „l'Exclamateur”-nek hívnak, erre a kiáltásra a csapat vezére közeledett hozzá és a gazda így szólította meg: *Etcheco jauna!* E két baszk szó, mely annyit jelent „hegység munkása”, ennél a régi népnél ünnepélyes levezetésül szolgál és figyelmet követel.

Aztán a gazda ujjával az öregre mutatott és a párbeszéd spanyolul folyt, ha nem is valami kifogástalanul, mert csak hegyvidéki spanyol nyelv volt. Ime a kérdések és feleletek:

- Hegyi munkás, ki ez az ember?

- Egy ember.

- Mi nyelvet beszél?

- Mind.

- Mi dolgokat tud?

- Mind.

- Merre van hazája?

- Sehol és mindenütt.

- Ki az ő Istene?

- Az Isten.

- Hogy hívják?

- A Bolond.

- Hogy hívod te?

- A Bölcs.

- Mi ő a csapatodban?

- Az, a mi.

- A főnök?

- Nem.

- Hát akkor mi?

- A lélek.

A vezér és a gazda elváltak, mindenik visszatért gondolataihoz és a *Matutina* nemsokára elhagyta az öbölt.

A tenger hullámozása megkezdődött.

Ahol a hab szétnyílt, a tenger nyúlósnak látszott; a hullámok elvesző körvonalai a szürkület világosságában olyanok voltak, mint az epével telt pocsolyák. Itt-ott egy alacsony hullám csillagszerű repedéseket mutatott, mint egy üvegtábla, melybe követ dobta. E csillagok közepén forgó lyukban valami foszforos fény reszketett, elég hasonló az eltűnt világosság ama macskaszerű visszasugárzásához, mely a bagoly szemében látható.

A *Matutina* büszkén és vitézül kelt át a fenyegető Chambours-homokpad fölött. A Chambours-zátony lappangó gát a portlandi öböl kijáratánál, de nem egyenes torlasz, hanem egy amphitheatrum. Egy vizalatti homokcirkusz, a hullámok gyűrűitől kivájt emeletekkel, kerek és szabályos aréna, olyan magas, mint egy elsülyedt Jungfrau, az Óceán Colosseuma, amit csak a buvár lát a mélység víziószerű átlátszóságában, ez a Chambours-zátony. A hydrák küzdenek ott, a leviathanok ott találkoznak a gigászi tölcser fenekén a hajók csontvázaival, melyeket megragadott és elsülyesztett Kraken, az óriási pók, melyet „hal-hegy”-nek is neveznek. Rettentő a tenger homálya.

Ezek a kísérteties valóságok az ember előtt ismeretlenek, a víz felszínén is csak némi borzongás árulja el.

A tizenkilencedik században a Chambours-homokpad romokban hever. Az ujonnan épített hullámtörőgát a visszaverődés erejével megzavarta és lerontotta ezt a hatalmas tengeralatti építményt, épp úgy, mint a croisici gát fölépítése 1760-ban, negyedórányi eltolódást eredményezett a dagálynál. A dagály mégis örök, de az örökkévalóság sokkal nagyobb mértékben engedelmeskedik az embernek, mint hisszük.

IV. A többtől különböző felhő föllépése.

Az öreg ember, akit a csapat főnöke előbb bolondnak, aztán bölcsnek minősített, nem mozdult a hajó orráról. A Chambours-zátonyon való átkelés óta figyelme megoszlott az ég és az ocean között. Lesütötte a szemét, aztán fölemelte, de különösen észak-kelet felé vizsgálódott.

A gazda egy matrózra bizván a kormányrudat, bejárta a kötelek hálózatát és végighaladva a hidon, a hajó elejére ment.

Megközelítette az öreget, de nem szemben. Kissé mögötte állt meg, csipőjéhez szorított könyökkel, szétnyitott kezekkel, vállára hajtotta a fejét, magasra huzta szemöldökét és kimeresztette a szemeit szájának egyik szögletével mosolyogva, mint a kíváncsiak, mikor a guny és a tisztelet között ingadoznak.

Az aggastyán, akár azért, mert szokása volt magában beszélni, akár mert megérezte, hogy valaki áll mögötte, aki beszédre ingerli, a végtelent figyelve megszólalt magában:

- Azt a délkört, melytől a fokokat számítják, ebben a században négy csillag határozza meg, a Sarkcsillag, Cassiopeia széke, Androméda feje és az Algenib-csillag a Pegazusban. De most egyik sem látható.

Ezek a szavak gépiesen, érthetetlenül, alig tagolva követték egymást, mintha nem törődne a kiejtésükkel. Kicsusztak szájából és elenyésztek. A monológ a lélek belső tüzeinek füstje.

A hajógazda félbeszakította:

- Uram...

Az aggastyán, kissé talán siket volt és gondolatokba merült, folytatta:

- Kevés a csillag és sok a szél. A szél minduntalan elhagyja irányát és a part felé fordul. Aztán függőleges irányt vesz. Ez attól van, mert a föld melegebb, mint a tenger. A levegő ott könnyebb. A hideg és nehéz tengeri szél a szárazföldre veti magát, hogy pótolja amazit. Emiatt a magasban a szél minden oldalról a föld felé fúj. Fontos lenne középutat keresni a fölbecsült és a gyanítható irányok párhuzamosai közt. Ha a megállapított szélesség a föltételezett szélességtől nem különbözik többel, mint tiz mérföldenkint három és husz mérföldenkint négy perccel, akkor jó uton járunk.

A gazda köszönt, de az öreg semmit se látott. Ez az ember, aki majdnem olyan palástot viselt, mint az oxfordi és göttingeni professzorok, ki nem mozdult az ő fönséges és makacs tartásából. A tengert úgy figyelte, mint aki a hullámokat és az embereket érti. Tanulmányozta a hullámokat, de olyanformán, mintha követelte volna, hogy rajongásukban, ha reákerül a sor, neki is szava legyen, hogy valamire oktassa őket. Egy magister és egy augur lakott benne. A bün szörszálhasogatója lehetett.

Folytatta a magában való beszédet, talán azért, hogy hallgassák.

- Lehetne küzdeni, ha kormányrud helyett kormánykereünk volna. Óránként négy mérföld sebesség mellett harminc font erőt számítva a kerékre, háromszázezer fontnyi hatást lehetne gyakorolni az irányra. Sőt még többet is, mert vannak esetek, hogy kétszer olyan gyorsaságot érnek el.

A gazda másodszor is köszönt és így szólt:

- Uram...

Az öreg szeme reá szegeződött. A feje megfordult, anélkül, hogy a teste megmozdult volna.

- Szólits doktornak.
- Doktor uram, én vagyok a hajósgazda.
- Lehet - felelte a „doktor”.
- A doktor - ezentul így nevezzük - úgy látszott, belement a párbeszédbe.
- Gazda, van-e angol oktánsod?
- Nincs.
- Anélkül meg nem állapíthatod a magasságot sem előttünk, sem mögöttünk.
- A biscayaiai - felelte a gazda - megállapították a magasságot akkor is, mikor az angolok még a világon se voltak.
- Ne bizd magad a kézimérőre.
- Csak mikor kell.
- Megmérte a hajó sebességét?
- Igen.
- Mikor?
- Az előbb.
- Mi módon!
- Mérőzsinorral.
- Gondod volt arra, hogy szemmel tartsd a mérőeszköz fáját?
- Igen.
- A homokóra pontosan mutatja a harminc másodpercet?
- Igen.
- Biztos vagy abban, hogy a homok nem koptatta ki a lyukat a két edény között?
- Igen.
- Megtette a homokóra ellenpróbáját a fölfüggesztett puskagolyó ingásával?
- Nedves kenderen keresztülhuzott, lapos fonalon? Kétségtelenül.
- Megviaszkoltad a fonalat, hogy meg ne nyuljon?
- Igen.
- A sebességmérővel nem végeztél ellenpróbát?
- A homokóra próbáját függő puskagolyóval, a sebességmérőét ágyugolyóval végeztem.
- Mekkora az ágyugolyód átmérője?
- Egy láb.
- Jó nehéz.
- Hadi naszádunkról, az öreg *Casse de Pari grand*-ról való régi golyó.
- Amelyik az Armadában volt?

- Igen.
- Amelyik hatszáz katonát, ötven matrózt és huszonöt ágyut szállított?
- És hajótörést szenvedett.
- Hogyan mérted meg a víznek a golyóra való nyomását?
- Egy németországi kézimérleggel.
- Beleszámítottad a víznek a golyót tartó kötélre való nyomását?
- Igen.
- Mi volt az eredmény?
- A víznyomás hatszáztíz font volt.
- Ez annyit jelent, hogy a hajó óránként négy francia mérföldet halad.
- És három hollandit.
- De ez csak a tenger gyorsasága és a szél sebessége között lévő különbség.
- Bizonyára.
- Hová igyekszel?
- Tudok egy kikötőt Loyola és San-Sebastian között.
- Törekedj minél előbb egy vonalba jutni ezzel a kikötővel.
- Igen. A lehető legkisebb eltéréssel.
- Óvakodj a szelektől és az áramlatoktól. Az előbbiek még ingerlik az utóbbiakat.
- Traidores.⁴
- Ne mondj igazságtalan szavakat. A tenger hallja. Ne sérteggess semmit. Elégedj meg a megfigyeléssel.
- Megfigyeltem és most is figyelek. Az ár ebben a pillanatban a széllel ellenkező irányú; de azonnal, amint a széllel együtt fut, jó dogunk lesz.
- Van kalauzod?
- Nincs. Ezen a tengeren nincs.
- Csak tapogatózol?
- Nem. Van iránytűm.
- Az iránytű az egyik szem, a kalauz a másik.
- A félszemű is lát.
- Hogyan méred meg a hajógerinc és az irányvonal szögét?
- Van szabályozható iránytűm és aztán el is találom.
- Kitalálni jó, de tudni még jobb.
- Kristóf⁵ is csak kitalálta.

⁴ Árulók.

⁵ Columbus.

- Mikor vihar van és a szélrózsa gonoszul változik, az ember már nem tudja honnan kapja a szelet és végül nincs sem föltételezett, sem kiigazított iránypontja. Többet ér egy számár a kalauza mellett, mint egy látnok az ő orákulumaival.

- Még nem viharos a szél és én nem látok okot a riadalomra.

- A hajók legyenek a tenger pókhálójában.

- Most éppen elég jó a szél és a hullámozás.

- Remegő, fekete pont a hullámok tetején, ez az ember az oceánon.

- Ma éjszakára nem jósolok semmi rosszat.

- Olyan tintásüvegbe pottyanhatsz még ma, hogy kinban leszel, amíg kiszabadulsz a zavarosból.

- Még eddig minden jól megy.

A doktor északkeletre szegezte szemeit.

A gazda folytatta:

- Értjük csak el a gascognei öbölt, mindenért felelek. Ah! Ott például már otthon vagyok. A gascognei öböl az enyém. Gyakran nagyon haragos medence, de ismerem a víz magasságát és a fenék minden tulajdonságát; iszap San-Cipriano előtt, kagylók Cizarquenál, homok a Penasfokon és kavics Boucaut de Mimizan mellett és én ismerem minden kavicsnak a színét.

A gazda elhallgatott; a doktor nem figyelt már reá.

A doktor északkeletet vizsgálta. Valami rendkívüli ment végbe a megfagyott arcon.

A lehető legnagyobb borzalom, egy kőálarcra festve. Száján ez a szó szaladt ki:

- Éppen jókor!

Szemei, melyek hirtelen olyan kerekre nyíltak, mint a bagolyé, kitágultak a megdöbbenéstől, amint a messzeség egy pontját vizsgálta.

Majd hozzátette:

- Ez igazságos. Én belátom.

A gazda ránézett.

A doktor, magában beszélve, mintha valakihez a mélységbe szólna, újra kezdte:

- Azt mondom, igen.

Elhallgatott, mindig jobban kimeresztette a szemét, kétszeres figyelemmel nézte azt, amit látott és tovább beszélt:

- Messziről jön, de tudja, hogy mit tesz.

A messzeségnek azt a pontját, amelybe a doktor gondolata és tekintete elmerült, szemben lévén a leszálló nappal, megvilágította a nagyszerű szürkületi visszfény, mintha nappal lett volna. Ez a pont, melyet a szürkés párafoszlanysok élesen körvonaloztak és körülvettek, egyszerűen kék volt, de ez a kék szín közelebb volt az ólomhoz, mint az azurhoz.

A doktor, egészen a tenger felé fordulva, anélkül, hogy a hajógazdára nézett volna, ujjával abba az irányba mutatott és így szólt:

- Gazda, látod?

- Mit?

- Azt.
- Mit?
- Azt, ott lent.
- Azt a kéket? Igen.
- Mi az?
- Az ég egy darabja.
- Azoknak, akik az égbe mennek igen, de akik máshova mennek, azoknak egészen más.

És aláhuzta e rejtelmes szavakat egy borzasztó pillantással, mely a sötétségbe veszett.

Csönd volt.

A gazda a kétféle véleményre gondolt, amit a főnök mondott erről az emberről, magában ezt a kérdést tette föl: bolond ez vagy bölcs?

A doktor merev és csontos mutatójúja még mindig kinyújtva meredt - mintha megfogta volna - a láthatár zavaros, kék feltja felé.

A gazda szemügyre vette ezt a kékséget.

- Valóban - dörmögte -, ez nem az ég, ez felhő.
- Kék felhő, rosszabb, mint a fekete - mondta a doktor. És hozzátette:
- Ez hófelhő.
- *La nube de la nieve* - mondta a gazda, lefordítván a szót, mintha így jobban megértené.
- Tudod, mi az a hófelhő? - kérdezte a doktor.
- Nem.
- Mindjárt meg fogod tudni.

A gazda újra vizsgálni kezdte a láthatárt.

Mialatt a felhőt szemlélte, a gazda a fogai között beszélt:

- Egy hónapi szél, egy hónapi eső, köhögő január és siró február, ez az egész tél nálunk Asturiában. Esőnk meleg és csak a hegyekben van hó. Isten ments a lavinától! A görgeteg nem tekint semmire; a görgeteg vad állat.
- A vitzölcser, az az igazi szörnyeteg - mondta a doktor.

Kis szünet után hozzátette:

- Az jön ott.

Folytatta:

- Többféle szél dolgozik egyszerre. Erős szél nyugatról, és lassu szél keletről.
- Ez az utóbbi igen hamis - mondta a gazda.

A kék felhő növekedett.

- Ha a hó - folytatta a doktor - akkor is borzasztó, mikor a hegyekről omlik, itéld meg, milyen lehet, ha a sarkvidékről gördül le.

Szemei üvegesek voltak. Ugy látszott, hogy a felhő, amint a láthatáron nagyobbodott, az ő arcán is nőtt.

Álmodozó hangon szólalt meg:

- Minden perc közelebb hozza az órát. A legfelsőbb akarat megnyilatkozik.

A gazda megint föltekint a benső kérdést: bolond ez?

- Gazda - szólt a doktor, de szemeit le nem vette a felhőről - sokat hajóztál a la Manche-csatornán?

A gazda így felelt:

- Most először.

A doktor, akit a felhő lekötött, úgy teleszívta magát aggodalommal, mint a szivacs vízzel, a gazda feleletét csak rövid vállvonásra méltatta.

- Hogy lehet az?

- Doktor uram, csak Irlandba szoktam utazni. Fontarabiából Black-Harbourba vagy az Akill-szigetekre járok. Néha Brachipullba is eljutok, de az irányt mindig a Scilly-szigeteken túl veszem. Ezt a tengert itt nem ismerem.

- Ez baj. Jaj annak, aki az Óceánt betüzet. A la Manche tenger, melyet folyékonyan kell olvasni. A la Manche, a sphinx. Óvakodj a fenekétől.

- Itt huszonöt öl mély.

- El kell érünk az ötvenöt öles mélységet, mely nyugatra van és el kell kerülnünk keletre a husz öleset.

- Utközben csáklózni fogunk.

- A la Manche nem olyan tenger, mint a többi. A dagály az árban ötven lábra emelkedik, a holt vizekben huszonötöre. Itt a víz visszahúzódása nem apály és az apály nem apadás. Ah! úgy látom, te is kijössz végre a sodrodból.

- Éjszaka mérni fogjuk a vizet.

- A méréshez meg kellene állnod és te nem tudsz.

- Miért?

- Mert szél van.

- Megpróbáljuk.

- A szél olyan éles, mint a kard.

- Mérni fogjuk, doktor uram.

- Még oldalra sem tudod fordítani a hajót.

- Bizom istenben.

- Szerény légy a szavaiddal. Ne ejtsd ki könnyelműen ezt az ingerlékeny nevet.

- Azt mondtam, mérni fogok.

- Légy szerény. Mindjárt el fog fújni a szél.

- Azt akartam mondani, hogy megpróbálom a mérést.

- A víz nyomása nem engedi az ólmot leszállni és a kötél elszakad. Ó! most először jársz ezen a vidéken!

- Először.

- Nos, akkor hallgass meg, gazda.

A *hallgass* szó hangsúlya olyan parancsoló volt, hogy a gazda meghajtotta magát.

- Doktor ur, hallgatom.

- Fordítsd a vitorlát balra és kerülj jobbra.

- Hogy' érti ezt?

- Nyugatra hagyd a fokot.

- Caramba!

- Hagyd nyugatra a fokot.

- Lehetetlen.

- Amint akarod. Amit mondtam, a többiekért mondtam. Én belenyugszom.

- De doktor uram, a fokot nyugatra...

- Igen, gazda.

- Ez olyan, mint az álló szél!

- Igen, gazda.

- Ördögi himbálódzás lesz!

- Válassz más szót. Igen, gazda.

- Hajó a bakon!

- Igen, gazda.

- Talán az árboc is eltörik!

- Talán.

- Azt akarja, hogy nyugatra kormányozzak?

- Igen.

- Nem tudok.

- Hát akkor vitatkozz a tengerrel, ahogy akarsz.

- Jó lenne, ha a szél megfordulna.

- Nem fordul meg egész éjjel.

- Miért?

- Ez a szélroham ezerkétszáz mérföld hosszú.

- Ez ellen a szél ellen menni lehetetlen.

- Megmondtam, a fokot nyugatra!

- Megpróbálom. De ennek dacára eltérünk az utról.

- Ez épp a veszedelem.

- A szél keletre kerget.

- Ne menj keletre.

- Miért?

- Gazda, tudod-e, mi a neve ma számunkra a halálnak?

- Nem.

- A halált ma úgy hívják: Kelet.

- Nyugatra fordulok.

A doktor ezuttal ránézett a gazdára, olyan tekintettel nézett reá, mintha egy gondolatot akart volna agyába ültetni. Egészen a gazda felé fordult és ezeket a szavakat ejtette ki lassan, szótagról-szótagra:

- Ha ma éjszaka, amikor a tenger közepén leszünk, harangszót hallunk, a hajó elveszett.

A gazda ránézett, elképedt.

- Mit akar mondani?

A doktor nem felelt. Szeme, amely egy pillanatra reánézett, ismét elfordult. Ismét befelé nézett. Ugy látszik, nem vette észre a gazda elképedt kérdését. Nem figyelt másra, csak amit a maga bensőjében hallott. Ajkai halkan ismételték e néhány halk szót:

- Eljött a pillanat, amikor a fekete lelkek megtisztulnak.

A gazda kifejezően elfintorította arcát és ezt dörögte:

- Mégis inkább bolond, mint bölcs.

És elment.

De mégis nyugat felé fordította a hajót.

Hanem a szél és a tenger nőttön nőtt.

V. Hardquanonne.

Gomolygó tömegek kavarták föl a ködöt és gyülekeztek az egész láthatáron, mintha láthatatlan szájak duzzasztották volna a vihar tömlőit.

A kék felhő elfoglalta az ég alját. Most már inkább nyugat felé terjedt, mint keletre. Szél ellen haladt. Ily ellenmondások hozzátartoznak a szelekhez.

A tengernek, mely előbb még pikkelyes volt, most bőre lett. Mint a sárkánynak. Már nem volt többé krokodil, ez az óriáskigyó volt. Ez az ólomszerű, szennyes bőr vastagnak látszott és nehézkesen ráncosodott. A hullámozó tenger egyes buborékjai keringtek felületén, mint a fekélyek, aztán szétpattantak. A tajték olyan volt, mint a lepra.

Ez volt az a pillanat, amikor a bárka, amelyet az elhagyott gyermek messziről még megpillanthatott, meggyújtotta lámpáját.

Egy negyedóra mult el.

A gazda szemeivel a doktort kereste, de már nem volt a födélzeten.

Alig, hogy a gazda elhagyta, a doktor merev alakja összegörnyedt a kámzsás köpenyeg alatt és bement a fülkébe. Ott a tüzhely mellé ült egy gerendára; kihuzott a zsebéből egy bőrtintatartót és egy kordován tárcát; kivett a tárcából egy négyrétre összehajtott, foltos és elsárgult régi pergament, elővett egy tollat, térdére fektette a tárcát, a pergament a tárcára és írni kezdett a pergamen hátára a lámpás fényénél, amely a szakácsnak világított. A hullámok ingásai zavarták. A doktor sokáig írt.

Írás közben a doktor észrevette a vesszővel befont kulacsot, amelyből a provencai mindannyiszor kóstolgatott, valahányszor egy kis paprikát tett a pucheróba, mintha tanácskozott volna vele.

Észrevette ezt a palackot, nem azért, mert pálinkásüveg volt, hanem egy név miatt, amelyet vörös vesszőből fontak a fehér vesszőkből való burkolatba. Elég világos volt a fülkében, el lehetett olvasni.

A doktor - félbeszakítva az írást - halkan betűzgette:

- Hardquanonne.

Aztán a szakácshoz fordult:

- Eddig nem vettem észre ezt a palackot. Hardquanonneé volt?

- Igen, szegény Hardquanonne pajtásunké volt.

A doktor folytatta:

- Hardquanonneé, a flandriaié?

- Igen.

- Aki fogságban van?

- Igen.

- A chatham-i toronyban?

- Az ő kulacsa - felelte a szakács. - Barátom volt. Emléklül megőrzöm. Ki tudja, mikor látjuk viszont? Igen, ez az ő uti kulacsa.

A doktor fogta a tollát és fáradtságosan szántani kezdte a kissé dülöngélő sorokat a pergamenre. Nyilván gondja volt arra, hogy az írás tisztán olvasható legyen. Dacára a remegő hajónak és dacára remegő korának, végére ért annak, amit írni akart.

Ideje volt, mert a tenger hirtelen megmozdult.

Heves hullámok támadták meg a bárkát és érezni lehetett, hogy megkezdődik az a tánc, amellyel a hajók fogadják a vihart.

A doktor fölemelkedett, közeledett a tüzhelyhez óvatos térdhajlításokkal ellensúlyozva a hullámok lökéseit, amennyire lehetett, a bogrács tüzénél megszáritotta, amit írt, összehajtogatta a pergament és a tárcával meg az írószerekkel együtt visszatette a zsebébe.

A tüzhely nem a legkevésbé leleményes, felszerelése volt a hajónak; jól elszigetelték. A bogrács azért mégis ingott. A provencei vigyázott reá.

- Halleves - mondta.

- A halaknak - felelte a doktor - aztán visszament a fedélzetre.

VI. Azt hiszik, hogy megmenekültek.

Növekvő aggodalmán keresztül a doktor mintegy szemlét tartott a helyzet fölött és aki közel állott volna hozzá, ezeket a szavakat hallhatta volna ajkáról:

- Sok a forgó és kevés a hullámcsapás.

És a doktor, akit lelkének homályos munkája szőlített, elmerült gondolataiba, mint a bányász az ő tárnájába.

Ez az elmélkedés azonban semmikép sem akadályozta meg a tenger megfigyelésében. A tenger szemlélése álmodozás.

Az örökösen gyötört vizek komor kinzása megkezdődött. Valamennyi hullám jajveszékelt. Zavarosan gyászos készülődés volt a végtelenségben. A doktor megfigyelt mindent és tekintetét egyetlen részlet sem kerülte ki. De vizsgálódás nem volt a tekintetében. A poklot nem vizsgálja az ember.

Félig még lappangó, de a megzavarodó víztömegeken már keresztül látszó fölindulás mindig komolyabbá és fenyegetőbbé tette a szelet, a párákat és a hullámokat. Semmi sem logikusabb, mint az Oceán és semmi sem olyan abszurd. Korlátlanságának lényeges kelléke a sokoldalúság és egyik eleme terjedelmének. A hullámok szüntelenül egymás mellett és egymás ellen küzdenek, összebonyolódnak, hogy kioldódjanak. Egyik lejtőjük támad, a másik fölszabadít. Nincs olyan látomány, mint a hullám. Hogyan lehetne lefesteni e váltakozó, alig létező völgyeket és domborulatokat, a mélyedéseket, e bölcsőket, e vázlatokat? Hogyan kellene kifejezni e tajtékbokrokat, amelyek elvegyülnek hegységekkel és az álommal? A leírhatatlan ott van mindenütt, a szakadékokban, a ráncokban, a nyugalanságban, önmaga megcáfolásában, a félhomályban, a felhők boltozatában, a folytonosan összeomló boltívekben, a hézag és repedés nélkül való szétomlásban és a gyászos dübörgésben, amit mindez előidéz.

A szél egészen északról fújt. Erőszakosságában annyira kedvező volt és annyira alkalmas az Angliától való távolodásra, hogy a *Matutina* kormányosa elhatározta, hogy valamennyi vitorlát fölhuzza. A bárka vágatott a habokon összes vitorláival, hátsó széllel, egyik hullámról a másikra szökött, őrjöngve és vidáman. A menekülők elragadtatva kacagtak. Kezeikkel csapkodtak, tapsoltak a hullámozó tengernek, a habnak, a szélnek, a vitorláknak, a sebességnek, a szökésnek és az ismeretlen jövőnek. A doktor, ugylátszik, nem vette észre és álmodozott.

A nappal utolsó maradványa is elhomályosult.

Ez a perc volt az, amikor a figyelő gyermek a messze sziklafalon elvesztette a hajót a szeme elől. Eddig a pillanatig tekintete a hajón függött szinte oda tapadt. Mi része volt e tekintetnek a menekvők sorsában? Abban a pillanatban, amikor a távolság elnyelte a bárkát és a gyermek semmit sem látott többé, a gyermek észak felé indult, míg a bárka dél felé haladt.

Mindnyájukat betakarta az éjszaka.

VII. Szent borzalom.

Boldogan és vidáman látták maguk mögött elmaradni és elenyészni az ellenséges földet a hajó utasai. Az Oceán kereksege növekedett, lassanként elvékonyítván Portland, Purbeck, Tineham, Kimmeridge, a két Matravers ködös sziklafalainak és a világítótornyokkal pontozott part hosszú szalagját.

Anglia elenyészett. Már csak a tenger volt a menekülők körül.

Az éjszaka egyszerre borzasztó lett.

Itt már nem volt sem végtelenség, sem távolság; az ég elfeketedett és beburkolta a hajót. A hó csöndesen hullani kezdett. Néhány pehely jelent meg. Olyanok voltak, mint a lelkek. A szélben semmit sem lehetett többé látni. Ugy érezték, hogy kiszolgáltatották őket. Mindenütt kelepce várhatott rájuk.

A mi égövünk alatt ezzel a siri sötétséggel kezdődik a sarkvidéki viziölcsér.

Egy nagy, kavargó felhő nehezedett az Oceánra, hasonló a hydra hasához és helyenkint ez az álomszerű has leszorította a hullámokat. Némelyik ilyen érintkező hely olyan volt, mint a kiszakadt tarisznya, amely szivattyuzza a tengert és gőzt bocsájtva ki magából, megtelik vízzel. Ez a szivás itt-ott tájtékkupokat emelt a hullámokon.

Az északi szélvész reázuhan a bárkára és a bárka feléje rohant. A szél és a hajó szembe került egymással, mintha megtámadnák egymást.

Ez az első, ádáz összecsapás annyira örvöngő volt, hogy egy vitorla sem sérült meg, egy sudárvitorla sem veszett el, egy kötél el nem szakadt. Az árboc recsegett és mintegy borzadva hátrahajolt.

A ciklonok a mi északi félgömbünkön balról jobbra forognak, mint az óra mutatói, néha hatvan mérföld sebességgel óránként. Noha teljesen ki volt szolgáltatva az irgalmatlan, keringő szélnek, a bárka úgy viselkedett, mintha a még kezes félkörben lett volna és semmi másra nem vigyázott, csak, hogy egyenesen álljon a hullámokon és farát fordítsa a hátsó szélnek, hogy így kikerülje a keresztlökéseket. Ez a fél-óvatosság semmi szolgálatot nem tett volna, ha a szél szakadozottan ugrált volna.

Mély zajongás szállt az elérhetetlen régiókból.

Az örvény üvöltése semmivel sem hasonlítható össze. A világ végtelen, állati hangja ez. Annak, amit anyagnak nevezünk, ennek a kifürkészhetetlen szervezetnek, a megmérhetetlen energiák e keveredésének, amelyben néha valamely fölfoghatatlan szándékosság különböztethető meg, amitől megremegünk, e vak és sötét mindenségnek, e föl nem fogható Pánnak van egy hangja, oly különös, vontatott, szakadatlan, elszánt hang, mely kevesebb, mint a beszéd, de több, mint a mennydörgés. Ez az orkán. Más hangok, dalok, melódiák, lármák, szók fészkekből, tanyákból, párosodásokból, lakásokból származnak; ez itt, a forgó, abból a Semmiből jön, amelyik Minden. Más hangok a mindenség lelkét jelentik; ez csak a szörnyüséget fejezi ki. Ez az üvöltő alaktalanság. Ez a határtalanság tagolatlan beszéde. Megható és iszonyu dolog. E zajok feleselnek az ember alatt és fölött. Emelkednek, leszállnak, hullámszanak, bevégeződnek a zaj áradatával, mindenféle vad meglepetéseket szereznek a léleknek, majd a fülünk mellett csattannak meg egy kürt harsogásával, majd mint durva távoli görgés hallatszik; szédítő láрма, amely beszédhez hasonlít és amely valóban beszéd is; ez a világ erőfeszítése, amely beszélni akar, ez a csodák dadogása. Ebben a tétovázásban zavarosan megnyilvánul mind az, amit a világ óriási, sötét szivverése elvisel, eltűr, elszenved, elfogad és

visszavet. Leggyakrabban eszeveszett, hasonlít egy krónikus betegség rohamához, inkább roppant epilepszia, mint fölhasznált erő; az ember azt hiszi, hogy valamely nagy betegségnek a végtelenbe való özönlését látja. Néha úgy látszik, az elemek visszakövetelnek valamit, mintha valami tehetetlen akaratát látnánk annak, hogy a kaosz visszatérjen a teremtésbe. Némelykor panaszkodás ez, a végtelenség jajgat és igazolja magát, mintha a panaszkodó világ ügye lenne; kitalálni véljük, hogy a mindenség egy pör; hallgatjuk, megpróbáljuk fölfogni a megadott okokat, a rettentő vád és védőbeszédeket; a sötétség jajgatása olyan szívós, mint a következtetés. Óriási zavar a gondolkodás számára. Ebben van a mythológiák és a polytheizmus tanainak oka. E nagy zaj rémületéhez emberfölötti körvonalak járulnak és eltűnnek, alig, hogy megjelentek, alig megkülönböztethető eumenidák, a furiáknak a felhőkre rajzolódó torka és majdnem valóságos plutói szörnyek. Semmi irtózat nem ér föl e zokogással, kacagással, a vihar fohászkodásával, e kibetűzhetetlen kérdésekkel és feleletekkel, ezekkel az ismeretlen segítőkhez szóló hívásokkal. Az ember nem tudja, mivé legyen e megdöbbentő szellemidézés láttára, összeroskad e sárkány-hangok rejtelve előtt. Mi értelmük van? Mit jelentenek? kit fenyegetnek, kihez könyörögnek? Mint akik láncoktól szabadultak. Mintha egymásnak kiáltoznának, az örvények a mélységeknek, a levegő a víznek, a szél a hullámnak, az eső a sziklának, a zenith a nadirnak, a csillagok a haboknak, az örvény szájkosara lehullott, ilyen ez a zürzavar, amelyhez a rossz lelkiismeret rejtelmes viszálya keveredik.

Az éjszaka beszédessége épp olyan gyászos, mint a hallgatása. Érezni benne az ismeretlen haragját.

Az éjszaka valakinek a jelenléte. Kinek?

Azonban az éjszaka és a sötétség között különbséget kell tenni. Az éjszaka egységes, a sötétség összetett. Az észszerű grammatika gyűjtőfogalomnak tartja a sötétséget.

Az éjszakai rejtelem e ködje szétoszló, elmálló, gyászos. Nem a földet érezzük benne, hanem a másik valóságot.

A végtelen és határozatlan homályban van valaki, vagy valami élő; de ami benne él, az a mi halálunk egy része. Földi tartózkodásunk után, amikor ez az árnyék lesz számunkra a világosság, az élet, amely a mi életünkön túl van, megragad bennünket. S míg erre várunk, érezzük, hogy tapogat. A sötétség nyomás. Az éjszaka a lelkünket érintő kéz. Bizonyos undok és ünnepélyes órákban érezzük azt, ami a siron tulról felénk nyul.

Soha az ismeretlen közelsége jobban nem érezhető, mint a tengeri viharban. A borzasztó a szeszélyessel gyarapodik benne. Felsőbb hatalom rendelkezik a hig elemekkel, a határtalan összefüggéstelenséggel és a szétfolyó erővel, amellyel alakíthatja az eseményeket, amint neki tetszik.

A vihar, ez a titok, minden pillanatban átveszi és végrehajtja nem tudni, milyen látszólagos vagy valódi akaratnak a változásait.

A költők ezt mindig a hullámok szeszélyeinek nevezték.

De szeszély nem létezik.

A rendkívüli dolgok, amelyeket a természetben szeszélynek nevezünk, a sorsnál pedig véletlennek, messziről megpillantott törvény szilánkjai.

VIII. Nix és Nox.

A hózivart az jellemzi, hogy fekete. A természet képe vihar alkalmával rendesen ez: a tenger vagy a föld fekete, az ég halvány, de hózivatarban fordítva: az ég fekete és az Oceán fehér. Lenn tajték, fönt sötétség, ködbe burkolt láthatár, fátyolos mennybolt. A vihar gyászoló katedrális belsejéhez hasonlít. De semmi világosság ebben a szentegyházban. A hullámok tetején nincs Szent Elm tüze; nincs mécs, nincs foszforos fény, semmi, csak mérhetetlen sötétség. A sarki ciklon a trópusok ciklonjától abban különbözik, hogy emez meggyújt minden világosságot, amaz valamennyit eloltja. A világ hirtelen pinceboltozattá válik. Ebből az éjszakából halvány foltok porzódni alá, amelyek habozva lebegtek az ég és a tenger közt. Ezek a foltok hópelyhek voltak, amelyek tévelyegve usztak. Olyan volt, mint a könnyek a szemfedőn, melyek életre keltek és mozognak. Ebbe a havazásba őrzöngő szél vegyült. Fehérséggé morzsolódott feketeség, őrzöngés a homályban, mindazon zürzavar, amely a sirtól telik, orkán a ravatalon, ez a hóvihar.

Alant az iszonyu mélységeket takaró Oceán remeg.

A villanyos északi szélben a hópelyhek azonnal jéggé fagynak és a lég megtelik lövedékekkel. A megkartácsolt víz suhog.

Mennydörgés nincs. A hóviharok villámlása csöndes. Amit néha a macskára mondanak, hogy „káromkodik”, azt erre a villámra is elmondhatjuk. Egy kérlelhetetlenül kítátott torok fenyegetése. A hóvihar vak és néma. Amikor elmulik, gyakran a hajók is vakok és a matrózok némák.

Nehéz ilyen örvényből kiszabadulni.

De mégis csalódnék, aki kikerülhetetlennek hinné a hajótörést. A discoi és balesini dán halászok, a fekete cethalvadászok, a rézbányák folyamának torkolatát keresve, a Behring-szoros felé haladó Hearn, Hudson, Mackenzie, Vancouver, Ross, Dumont d'Urville kiállották a legborzasztóbb hóviharokat magán a sarkvidéken és megmenekültek.

Ilyenfajta vihar volt az, amelynek a bárka kifeszített vitorlákkal, diadalmasan elébe ment. Őrzöngés őrzöngés ellen. Amikor Montgomery Rouenből menekült, összes evezőivel neki ment a láncnak, amely a Szajnárt elzárta; ő is ilyen vakmerő volt.

A *Matutina* futott. Amikor a szél belekapaszkodott, vitorlája tizenöt foknyi szörnyű szöveget alkotott a hullámokkal, de jó gerince úgy odatapadt a hullámokhoz, mintha enyvből lettek volna. A hajógerinc ellentállt az orkán erejének. A tüzes kosár elől világított. A fekete felhő, amely dagadt tömegét az Oceánon vonszolta, mindig jobban fölszivta és marta a tengert a hajó körül. Sehol egy sirály. Sehol egy parti fecske. Csak hó. A hullámok területe kicsi volt, de megdöbbenő. Csak három-négy óriási hullámot lehetett látni.

Időről-időre egy-egy vörösréz színű villám cikázott a láthatár és a zenith sötét hátterén. E vörös fény megmutatta a felhők borzalmasságát. A mélységek hirtelen kigyulladásra, amelyek fölött egy pillanatra megjelentek a közeli felhők, láthatókká tette a gomolygó és örvénylő kaoszt. E tűz fényében a hópelyhek is feketék lettek, mint a sötét pillangók, amelyek égő kemencében röpködnek. Aztán minden kialudt.

Első kitörése után a vihar, még mindig kergetve a hajót, halkan üvölteni kezdett. A morgás foka volt, veszedelmes csillapodása a szélviharnak. Semmi sem nyugtalanítóbb, mint a vihar monológja. Ez a komor recitativo olyan, mint a rejtélyes küzdő erők rövid pihenője, amely alatt tört vetnek az ismeretlenben.

A bárka eszeveszetten folytatta futását. Főleg két felső vitorlája tett megdöbbenő szolgálatot. Az ég és a tenger tintaszínű volt és a hab magasabbra szökkent az árbocnál. Minden pillanatban vizzömegek árasztották el a fedélzetet, mint a vizözön és utána a hajó minden nyílása nyitott száj lett, amelyek a habot visszaokádták a tengerbe. Az asszonyok a fülkébe menekültek, de a férfiak a födélzeten maradtak. Vakító hó keringett. A hullámok tajtékja vegyült közéje. Minden dühöngött.

E pillanatban a banda főnöke a hajó farán állva, egyik kezével a kötélzetbe kapaszkodott, másikkal, letépve fejéről kendőjét, lobogtatva a tüzes kosár fényénél dölőfösen, kevélyen, zilált hajjal és részegen mindezekről az árnyaktól, kiáltotta:

- Szabadok vagyunk!

- Szabadok! Szabadok! Szabadok! - ismételték a szökevények.

És az egész csapat a kötelekbe fogózva, a fedélzetre tolongott.

- Hurrah! - kiáltotta a főnök. És a csapat beleüvöltötte a viharba:

- Hurrah!

Abban a pillanatban, amelyben a kiáltás elhalt a szélben, komoly és éles hang szállt a hajó másik végéről:

- Csönd!

Minden fej hátrafordult.

Megismerték a doktor hangját. A homály sűrű volt; a doktor az árbochoz támaszkodott és soványsága egészen beleolvadt, úgy hogy nem látták.

A hang újra szólt:

- Hallgassátok!

Mindenki figyelt.

És akkor a sötétségben tisztán lehetett hallani egy harang kongását.

IX.

Az intelem, amit a háborgó tengerre biztak.

A hajósgazda, aki a kormányrudat tartotta, hangosan fölkapagott.

- Egy harang! Jó. Akkor balra tartunk. Mit mutat ez a harang? Hogy a szárazföld jobbra van tőlünk.

A doktor szilárd és lassu hangja felelt:

- Nem jobbra van a szárazföld.

- De igen! - kiáltotta a gazda.

- Nem.

- Ez a harangszó a földről jön.

- Ez a harangszó a tengerről jön - felelte a doktor.

Borzongás futott végig a bátor embereken. A két asszony sápadt arca jelent meg a fülke ablakának négyszögében, mint két álarc. A doktor egy lépést tett és hosszú, fekete alakja elvált az árboctól. A harang csöngése hallható volt az éjszaka mélyén.

A doktor újra kezdte:

- A tenger közepén, Portland és a la Manche szigettenger feleutján van egy figyelmeztető bója. Ezt a bóját láncokkal erősítették a fenékhez és lebeg a víz színén. A bójára vasállványt erősítettek és arra harangot függesztettek. Rossz időben a hullámzó tenger ingatja a bóját és a harang megszólal. Ezt a harangot halljátok.

A doktor várt, amíg a szél kissé csillapul, megvárta, amíg a harang hangját újra meghallja, aztán folytatta:

- Aki viharban hallja ezt a harangot, amikor az északi szél fúj, az elveszett. Miért? Ime, ezért: Azért halljátok a harang hangját, mert a szél elhozza. Tehát a szél nyugat felől fúj és az aurignyi szirtek keletre vannak. Nem hallhatnátok a harangot, ha nem volnátok éppen a bója és a szirtek között. A szél ezekre a sziklákra fog taszítani bennünket. A bója rosszabbik oldalán vagyunk. Ha jó oldalon lennénk a nyílt tengeren, biztos uton, nem hallanánk a harangot. A szél nem felénk hozná a hangot. Elmennénk a bója mellett és nem is tudnók, hogy ott van. Eltévesztettük. Ez a harangszó a hajótörés vészharangja. Most gondolkodjátok.

Amíg a doktor beszélt, a szél csillapodott és a harang csöndesen, szakgatottan hangzott, mintha jóvágyná az aggastyán szavait. Olyan volt, mint az örvény lélekharangja

Lihegve hallgatták majd ezt a hangot, majd a harangot.

X. A nagy vad, a vihar.

Eközben a gazda megragadta a szócsövet.

- *Cargate todo, hombres!* Emberek, oldozzátok ki a feszítőköteleket, huzzátok meg a vitorlaféket, eresszétek le az alsó vitorlákat! Fordítsuk keletre! Menjünk vissza a sik tengerre! A hajó orrát a bója felé! a harangszó felé! Még nem veszett el minden remény!

- Próbáljátok - mondta a doktor.

Mondjuk el itt röviden, hogy e csengős bója, e tengeri harangtorony 1802-ben szűnt meg. Nagyon öreg hajósok még emlékeznek reá, hogy hallották. Ő figyelmeztetett, de kissé későn.

A gazda parancsát teljesítették. A languedoci lett a harmadik matróz. Mindenki segített. Nemcsak fölhumták a vitorlákat, hanem összegöngyölítették, meghumták a feszítőket, megerősítették a tartókat, a csigákat, vaskapcsokat tettek a hevederekre, megkettőzték az árbocot; beszegezték a nyílásokat, mintegy befalazták a hajót. A műveleteket kapkodva végezték, de azért pontosan. A hajót kopárrá tették, hogy a szélnek ne legyen mibe kapaszkodnia. De amily mértékben a hajó - minden összeszorulván - megvékonyodott, olyan mértékben fokozódott a szél és a tenger háborgása. A hullámok csaknem elérték a sarkvidéki magasságot.

Az orkán, mint könyörtelen hóhér, kezdte felnégyelni a hajót. Egy szempillantás alatt borzasztó pusztítást végzett, a derékvitorla kiszakadt, a korlát letört, a vitorlakötelek elszakadtak, az árboc kettétört, minden törmelékké vált. A vastag kötelek foszladoztak, pedig négy ágból fonták őket.

A hóviharoknál szokásos villamos feszültség segített a kötelek szakgatásában. Épp úgy tépte őket, mint a szél. A csigáikból kisiklott láncok nem működtek többé. A hajó oldalai a tulságos nyomás miatt behajlottak. Egy hullám elsodorta az iránytűt szekrényestől. Egy másik hullám elvitte az asturiai módon, fölfordítva a hajó orrához láncolt mentőcsónakot. Egy hullám elvitte az előárbc vitorláját. A következő hullám lesodorta a hajótönk Miasszonyunk szobrát és a tüzes kosarat.

Már csak a kormány maradt meg.

A lámpást egy szurokkal és kóccal töltött nagy üsttel helyettesítették, amelyet a főgerendához kötözték és meggyújtottak.

A kétfelé törött és vitorlarongyok, kötelek, csigák és gerendák tömkelegével borított árboc elrekesztette a földézetet. Zuhanásával bezuzta a jobboldali deszkák egy részét.

A gazda, még mindig a kormány mellől, kiáltott:

- Amig kormányozni tudunk, semmi sem veszett el. És a kormány jól tartja magát. Fejszéket! Fejszéket! A tengerbe az árboccal! Szabadítsátok föl a földézetet.

A legénység és az utasok az utolsó ütközetek lázában dolgoztak. Néhány szekercecsapással elintézték. Az árbocot a tengerbe lökték. A földézet fölszabadult.

- Most hozzatok egy kötelet és kössetek engem a kormányrudhoz.

Odakötözték.

Nevetett, mialatt odakötözték. A tengerbe kiáltotta:

- Bőgj, öregem, bőgj! Különbet is láttam már a Machichaco-foknál.

És két kézre fogva a kormányrudat, a veszélyadta különös örömmel kiáltotta:

- Minden jól van, cimborák! Éljen a buglosei Miasszonyunk! Kormányozzunk nyugatra!

Egy széles, óriási hullám jött és leszakadt a hajó farára. Mindig van a viharokban ily tigris-fajta hullám, dühös és végzetes, amely a döntő pillanatban érkezik, egy ideig szinte hason csuszik a tengeren, aztán ugrik, üvölt, csikorog, rázuhan a kétségbeesett hajóra és összetöri. Habözön borította el a *Matutina* hátsó részét, a víz és az éjszaka e zürzavarában valami törés hallatszott. Amikor a tajték eltűnt és a hátsó rész ismét látható lett, nem volt többé sem gazda, sem kormány.

Minden elpusztult.

A kormányrud és az ember, akit hozzákötöztek, elmentek a hullámmal a vihar nyéritő zürzavarába.

A csapat főnöke mereven nézte a homályt és kiáltotta:

- Te burlas de nosotros?⁶

Erre a lázadó kiáltásra egy másik következett:

- Vessünk horgonyt! Mentsük meg a gazdát.

Az emberek a horgonycsigához futottak. Ledobták a horgonyt. Az ourqueoknak csak egy van. Más eredménye nem volt, mint hogy ezt is elvesztették. A fenék szikla volt, a hullám őrvölgött. A kötélszakadt, mint a hajszál.

A horgony a tenger fenekén maradt.

A hajó elején már nem volt egyéb, csak a távcsövön néző angyal.

E pillanattól kezdve a bárka bitang volt. A *Matutina* helyrehozhatatlanul elhagyatott lett. A hajó, amely előbb még röpiült és majdnem borzasztó volt futásában, most tehetetlen lett. Minden kísérlete haszontalan volt. Zsibbadtan és tehetetlenül engedett a hullámozás furcsa dühének. Csak a tengeren látható, hogy egy sasból pillanatok alatt nyomorék lesz.

A szélvihar mindig borzasztóbb lett. A viharnek iszonyu tüdeje van. Szüntelenül fokozza, aminek nincsenek árnyalatai: a feketeséget. A harang a tenger közepén reménytelenül kongott, mintha egy szilaj kéz rázná.

A *Matutinát* találmra vitték a hullámok, mint egy dugót; nem uszott, már csak libegett; úgy látszott, minden pillanatban kész a hasával fölfelé fordulni, mint egy döglött hal. Csak a hajó-üreg jó és vízmentes állapota mentette meg ettől a veszélytől. Egyetlen deszkája se vált le a hullámozásban. Egy repedés, egy hasadék se volt rajta és egy csöpp víz se hatolt a belsejébe. Szerencse, mert a szivattyú is baj érte és használhatatlan volt.

A bárka undorítóan táncolt a hullámokon. A földézet vonaglott, mint egy has, amely hányni készül. Azt lehetett volna hinni, hogy le akarja rázni az utasokat. Azok pedig tehetetlenül kapaszkodtak a kötélszetbe, a párkányokba, gerendákba, az eresztékekbe, amelyeknek szögei összetépték a kezeiket, minden nyomorult roncsába a hajónak. Időnként hallgatóztak. A harang hangja gyöngült. Mintha ő is haldokolt volna. Csöngése már csak szakadozott hörgés volt. Aztán ez is elmúlt. Hol voltak tehát? Milyen távolságban a bójától? A harang hangjától megijedtek, hallgatásától borzadtak. Az északi szél talán végzetes utra ragadja őket. Érezték, hogy egy őrvölgő lehelet viszi őket. A gazdátlan hajó futott a sötétségben. Nincs szörnyűbb a

⁶ Gunyolódol velünk?

vak sebességnél. Feneketlen mélységet éreztek előttük, alattuk, fölöttük. Nem volt ez már futás, hanem zuhanás.

Egyszerre valami vörösség jelent meg a havazás gomolygó, roppant ködén keresztül.

- Egy világítótorony! - kiáltották a hajósok.

XI. A Casquet-sziklák.

Valóban a Casquet-sziklák világítótornya volt.

A tizenkilencedik század világítótornya kőből épült, fölül keskenyedő henger, amelynek tetején helyezik el a tudományosan megszerkesztett világítókészüléket. A Casquet-sziklák különleges világítótornya egy hármás fehér torony, amelyen három világítókészülék van. E három készülék egy óramű segítségével olyan pontosan kanyarodik és forog, hogy az őrszem, aki messziről figyel, pontosan tíz lépést tehet a hajó födélzetén a sugárkévében és huszonötöt az elhomályosulás alatt. Mindent kiszámítottak a gyújtópontokra és a nyolcszögletes dob forgására nézve, amelyet nyolc egyszerű széles lencséből lépcsőzetesen állítottak össze; alattuk és fölöttük két sorozat sugártörő gyűrű van; az egész algebrai szerkezetet egy milliméter vastag üveglapok védik a széltől és a hullámoktól, de néha ezt is betörik a tengeri sasok, amelyek rávetik magukat, mint nagy éjjeli lepkék az óriási lámpásokra. Az épületet, amely tartja és lefoglalja a készülékeket, épp oly pontosan kiszámították, mint azokat. Minden óvatos, tüzetes, hibátlan, pontos és kifogástalan bennük. Egy világítótorony egy szám.

A tizenhetedik század világítótornya olyan volt, mint a szárazföld tollbokrétája a tengerparton. Építésmódja nagyszerű és különös volt. Pazarolták rajta az erkélyeket, tornyocskákat, apró páholyokat, mellvédeket, szélkakasokat. Az egész épület tele volt faragott maszkokkal, szobrokkal, vésésekkel, volutákkal, domborművekkel, alakokkal és feliratos pajzsokkal. *Pax in bello*, mondta az eddystonei torony fölirata. Futólag megjegyezhetjük, hogy ez a békenyilatkozat nem fegyverezte le mindig az Óceánt. Winstanley megismételte egy világítótornyon, amelyet saját költségén építtetett egy veszedelmes helyen, Plymouth előtt. A torony elkészült, ő beköltözött és megkísérelte, hogy kiállja-e a vihart. A vihar elsodorta a tornyot és Winstanleyt. Ezek a furcsa épületek mindenütt kapaszkodókat kínáltak a viharoknak, mint a nagyon fölcicomázott hadvezérek, akik a csatában magukra vonják a lövéseket. A kődiszeken kívül voltak diszek vasból, rézből, fából; a lakatosmunka domborművé volt, az ácsmunka faragványos. A torony homlokzatán, az arabeszkek között mindenféle hasznos és haszontalan szerszám függött, tengelyek, csigák, ellensúlyok, létrák, csáklyák. Az ormán, a tüzhely körül finomművi lakatosmunkákból való hatalmas vas gyertyatartók voltak, amelyekbe gyantába mártott kötél darabokat állítottak; e mécsek oly konokul égtek, hogy semmiféle szél el nem oltotta. És tetejétől a lábáig a torony cicomát viselt tengeri zászlókból, szalagokból, lobogókból, jelvényekből, amelyek rudról-rudra, emeletről-emeletre emelkedtek összevegyülve szineikben, formáikban, jelvényeikben, cimereikben, egészen a torony tüzhelyéig és vihar alkalmával vidáman röpködtek a tűz körül. A világosságnak ez a vidám szemtelensége az örvény szélén, dachoz hasonlított és új lendületet adott a hajósok bátorságának. De a Casquet-sziklák Világítótornya nem ilyen divatu volt.

Abban a korban ez egyszerű, régi, barbár torony volt, úgy, amint I. Henrik fölépítette, miután a *Blanche-Nef* elpusztult; egy égő máglya egy vasrostély alatt, a szikla tetején, parázs a rács mögött, lángüstök a szélben.

Az egyetlen tökéletesítés, ami a tizenkettedik század óta ezen a tornyon történt, egy kovács-fújtató alkalmazása volt, amelyet horogra akasztott kőszűlyekkel hoztak mozgásba; 1610-ben alkalmazták a tüzhelyhez.

Ezekkel a régi világítótornyokkal a tengeri madarak rosszabbul jártak, mint a maiakkal. A madarakat vonzotta a világosság, odarohantak és belezuhantak a tűzbe, ahol ugráltak, csapdostak, mint a haldokló fekete lelkek a pokolban; néha kiestek a tüzes rácsból a sziklára, füstölögve, bénán, megvakultan, mint a lámpától félig megperzselt legyek.

Egy teljesen felszerelt, szolgálatra alkalmas és a kormányosnak engedelmeskedő hajóra a Casquet-sziklák világítótornya hasznos. Azt kiáltja: vigyázz! és figyelmeztet a szirtre. De egy szétroncsolt hajóra nincs ennél borzasztóbb látvány. A béna és tehetetlen hajótestnek, amely nem tud ellentállni a víz hullámainak; uszony nélkül való hal, szárnyatlan madár, mennie kell, ahova a szél taszítja. A világítótorony megmutatja a végső veszélyt, jelzi az elmerülés színhelyét, világít a temetéshez. Ez a ravatal gyertyája.

Megvilágítani a kérlelhetetlen örvényt, figyelmeztetni a kikerülhetetlenre, nincs ennél szomorubb irónia.

XII. Harc a szirttel.

A *Matutina* kétségbeesett nyomorultjai azonnal megértették e rejtelmes gunyt, amely a hajótörés szerencsétlenségét tetézte. A világítótorony föltünése eleinte fölemelte, de aztán leverte őket. Semmit sem tehettek, semmit meg nem kísérelhettek. Amit a királyokról mondanak, a hullámokról is elmondható. A hullámok népe a hullámok martaléka. El kell viselniük, amit örvénylésükben tesznek. Az északi szél a Casquet-sziklák felé kergette a bárkát. Feléjük haladt. Az ellenkezés lehetetlen volt. Sebesen közeledtek a zátonyhoz. Érezték, hogy a fenék emelkedik; ha használhattak volna mélységmérőt, nem mutatott volna többet három vagy négy ölnél. A hajótöröttek hallották a hullám tompa örvénylését a sziklák tengeralatti üregeiben. A világítótorony alatt, két gránit fal között meglátták az elhagyott és borzasztó kis öböl bejáratát, mint egy sötét hasadékot, amely telve lehetett emberi csontvázakkal és hajók roncsaival. Inkább egy barlang szája volt, mint kikötő bejárata. Hallották a nagy máglya pattogását a vasrostélyban, szétszóródó biborfénye megvilágította a vihart, a láng és a jeges eső találkozása föl kavarta a ködöt, a fekete felhő és a vörös füst küzdöttek egymással, kigyó a kigyó ellen, a fölragadott parázs elröpült a széllel és a hópelyhek menekülni látszottak a szikrák e váratlan rohama elől. Az eleinte elmosódó szirtek most már tisztán látszottak; földult sziklák, csucskok, ormok, lejtők. A szögleteket élénk vörös vonalak rajzolták körül és lejtőiken véres világosság siklott végig. Minél közelebb jutottak, a szirtek mindig jobban nőttek és emelkedtek baljóslatuan.

Egyik nő, az írlandi, kétségbeesetten morzsolta rózsafüzérét.

A gazda után, aki kormányos volt, a főnök lett a kapitány. A baszkok mind ismerik a hegyeket és a tengert. Bátrak a veszélyben és leleményesek a szerencsétlenségben.

Odaértek, most össze fognak ütközni. Egyszerre olyan közel voltak a szirtek északi nagy sziklájához, hogy az hirtelen eltakarta a világítótoronyt. Csak a sziklát látták és mögötte a világosságot. A ködben meredő szikla olyan volt, mint egy nagy fekete asszony tüzes fejdisszel.

Ennek a rossz hírű sziklának Biblet a neve. Ez zárta be a sziklacsoportot északon, mint egy másik szirt, a l'Étacq-aux-Guilmets délen.

A főnök ránézett a Bibletre és így kiáltott:

- Egy jóakaratu embert, aki elvisz egy kötelet a szirtre! Van-e itt valaki, aki uszni tud?

Senki sem felelt.

Senki sem tudott uszni, még a matrózok sem; nagyon gyakori eset a tengeren élő emberek között. Egy gerenda lógott a kötélzeten. A főnök két kézzel megragadta és szólt:

- Segitsetek.

Kiszabadították a gerendát. Most már tehettek vele, amit akartak. Támadó eszközt csináltak belőle.

Elég hosszú, egészséges és erős tölgyfadorong volt, épp úgy szolgálhatott volna támadó szerszámként, mint emelőül; emelő valamely teherhez, faltörő egy toronyhoz.

- Vigyázz! - kiáltotta a főnök.

Hatan - a törött árboc csonkjához támaszkodva - vízszintesen tartották, tul a földélzeten, egyenesen, mint a lándzsát, a szirt oldalának.

Veszedelemes művelet. Meglökni egy hegyet, vakmerőség. A visszalökés mind a hat embert a vízbe taszithatta.

Ezek a tengeri vihar változatosságai. A szélvihar után a szirt; a szélvész után a gránit. Egyszer a megfoghatatlannal, egyszer a rendithetetlennel volt dolguk.

Olyan pillanatok voltak ezek, amelyekben a haj megöszül.

A szirt és a hajó össze fog ütközni.

A kő türelmes. A szikla várt.

Egy nagy hullám közeledett. Véget vetett a várakozásnak. Alulról ragadta meg a hajót, föl-emelte és egy pillanatig lóbálta, mint a parittyát a követ.

- Erősen! - kiáltotta a főnök. - Ez csak egy szikla és mi emberek vagyunk.

A dorongot előrszegeztek. A hat ember egy test volt vele. A gerenda hegyes szilánkjai föl-szántották a hónaljukat, de nem éreztek semmit.

A hullám a sziklához csapta a bárkát.

Az összeütközés megtörtént.

Megtörtént az alaktalan tajték felhő mögött, amely mindig elrejt az ilyen megoldást.

Amikor ez a felhő visszaesett a tengerbe, amikor a hullám ismét eltávolodott a sziklától, a hat ember a földéletzen hempergett, de a *Matutina* tovább száguldott a szirt hosszában. A dorong jó szolgálatot tett és eltérítette irányából. Néhány másodperc múlva, minthogy a hullámok eszeveszetten rohantak, a Casquet-szirtek a bárka mögött voltak. A *Matutinát* pillanatnyilag nem fenyegette közvetlen veszély.

Ilyesmi megesik. Wood de Largot az orrárbocról a sziklafalra intézett derék lökés mentette meg a Tajo torkolatánál. A Winterton-fok viharos vidékén Hamilton kapitány parancsnoksága alatt hasonló emelő művelettel menekült meg a félelmes Brannodu-um-sziklán való hajótöréstől a *Royale-Marie*, noha ez csak skót mintájú fregat volt. A hullám olyan hirtelen szétbomló erő, hogy könnyű vagy legalább is lehetséges kikerülni még a legerőszakosabb összecsapásból is. A viharban van valami vadállati; az orkán egy bika és ki lehet előle térni.

Igyekezni a metszőirányból áttérni az érintőirányra, ez a hajótörés kikerülésének egész titka.

Ezt a szolgálatot tette a hajónak a gerenda. Evezőnek használták és pótolta a kormányt. E mentőműveletet egyszer végrehajtották, de nem kezdhették volna újból. A dorong a tengeré lett. Az összecsapás hevéssége kiütötte az emberek kezéből és elveszett a hullámokban. Kibontani egy másik bordát annyi lett volna, mint meglazítani a szerkezetet.

Az orkán elragadta a *Matutinát*. A Casquet-szirtek azonnal haszontalan omladéknak látszottak a láthatáron. Semmin se látszik meg annyira a zavarodottság, mint egy szirten ilyen alkalommal. A természetben, az ismeretlen oldalánál, ahol a látható keveredik a láthatatlannal, vannak ilyen mogorva és mozdulatlan képek, amelyek olyanok, mintha a kisiklott zsákmány miatt méltatlankodnának.

Ilyenek voltak a Casquet-sziklák is, miközben a *Matutina* elszökött.

A világítótorony hátrált, homályosodott, halványult és végül elenyészett.

Komor dolog volt ez a kialvás. A köd sűrűsége torlódott az elhomályosuló láng elé. A sugarak eloszlottak az elázott végtelenségben. A láng lobogott, küzdött, összehúzódott. Mintha vízbe fult volna. A máglya gyertyavéggé lett, már csak halványuló, bizonytalan remegés volt. A világosság megsemmisülése az éjszaka mélyén.

A fenyegető harang elhallgatott; a világítótorony, amely szintén fenyegetés volt, eltűnt. De mégis borzasztó volt, amikor e két fenyegetés megszűnt. Az egyik hang volt, a másik láng. Emberi dolgok voltak. Nélkülük már csak a mélység maradt meg.

XIII. Szemben az éjszakával.

A bárka még a megmérhetetlen sötétségben is árnyékban találta magát.

A Casquet-sziklától megszabadult.

A *Matutina*, hullámról-hullámra hanyódott. Halasztás volt a kaoszban. A szél oldalról lökdöste, a hullámok ezerféleképp dobálták, türte a hullámok örült táncát. Hosszában alig ingadozott, ami a hajó haldoklásának borzasztó jele. A roncsok csak keringenek. A hosszúságban való himbálózás a küzdelem vonaglása. Csak kormánylapáttal lehet állva fogadni a szelet.

Viharban és főleg hózivatarban a tenger és az éjszaka összeolvad, összevegyül és csak füstnek látszik. Köd, fogós szél, szellő, kisiklás minden irányban, semmi támaszpont, semmi menedékhely, semmi megállás, örökös újrakezdés, egyik örvény a másik után, láthatár nincs, mély, hátráló sötétség, ezekben haladt tova a bárka.

A Casquet-szirtektől megszabadulni, a sziklát kikerülni... a hajótöröttek győzelme nagy volt. De bámulásuk még nagyobb. Most nem kiáltottak hurraht; a tengeren nem követnek el kétszer az emberek ilyen oktalanságot. Sulyos dolog kihívást vetni oda, ahová mérőeszközt sem mernek dobni.

A visszalökött szirt, ez a végrehajtott lehetetlenség. Majdnem kövé váltak. Lassankint mégis remélni kezdtek. Ilyenek a lélek elpusztíthatatlan délibábjai. Nincs olyan kétségbeesés, amely, még a legválságosabb pillanatokban is, ne látná a kifejezhetetlen mélységben fehérteni a remény hajnalát. Ezek a szerencsétlenek nem kívántak jobbat, csak bevallhassák maguknak, hogy megmenekültek.

De valami iszonyu tömeg emelkedett ki az éjszakából. Balról egy magas, sötét, függőleges, szögletes tömeg rajzolódott a háttérre, kiemelkedvén a ködből, mint a mélység szögletes tornya.

Szájtátva bámultak rá.

A vihar arra vitte őket.

Nem tudták, mi az. Az *Ortach*-szikla volt.

XIV. Ortach.

A szirt megismétlődött. A Casquet-k után az Ortach. A vihar nem művész, de erőszakos és mindenható és nem változtatja az eszközeit.

A sötétség kimeríthetetlen. Álnokságának és kelepceinek soha sincs vége. Az ember azonban hamar végére ér segélyforrásainak. Az ember kimerül, az örvény nem.

A hajótöröttek a főnök felé fordultak, reménységük felé. De ő a tehetetlenség komor megvetésével csak a vállát vonhatta.

Egy kő az Oceán közepén, ez az Ortach. Az Ortach egy darabban emelkedik nyolcvan láb magasra a hullámok zürzavara fölé. A hajók és a hullámok megtörnek rajta. Megingathatatlan kocka, amely függőlegesen mártja derékszögű síkjait a tenger számtalan kigyózó görbéjébe.

Az éjszaka rengeteg tőkét alakít belőle, amely nagy, fekete posztó redőin áll. Ez várja viharban a bárd csapását, a mennydörgést.

De hóvivatarban soha nincs mennydörgés. A hajónak, igaz, kötelék van a szemein. Készen áll, mint a halálra ítélt. De a villámra, e hirtelen végre, nem lehet számítani.

A *Matutina*, amely már csak uszó roncs volt úgy ment e szikla felé, mint ahogy a másik felé ment. A szerencsétlenek, akik egy pillanatig azt hitték, hogy megmenekültek, újra aggodalomba merültek. A hajótörés, amelyet már egyszer maguk mögött hagytak, újra megjelent előttük. A szirt újra kiemelkedett a tenger mélyéből. De itt már semmit sem tehettek.

A Casquet-k egy ezer részből álló csoport, az Ortach egy fal. Hajótörés a Casquet-n, az összetörés; hajótörés az Ortachon, az összemorzsolódás.

De egy lehetőségük mégis volt. A meredek falakról - az Ortach meredek volt - a hullám épp úgy nem pattanhat vissza, mint a golyó. Egyszerűen szétlapul. Ez a dagály és az apály. Mint hullám érkezik és mint ár tér vissza.

Hasonló esetekben az élet és halál kérdése ez: ha a hullám egészen a szikláig viszi a hajót, összetörik és elveszett; ha az ár visszatér, mielőtt a hajó a sziklához ért volna, visszaviszi magával és akkor megmenekült.

Kinos aggodalom. A hajótöröttek a félhomályban észrevették a nagy sorsdöntő hullámot, amely feléjük közeledett. Meddig fogja őket vinni? Ha a hullám megtörik a hajón, akkor a sziklához taszítja és összetöri. Ha elmegy a hajó alatt...

A hullám elment a hajó alatt.

Föllélegzettek.

De milyen lesz a visszatérés? Mit csinál velük a visszaverődés?

A visszatérő hullám elsodorta a hajót.

Néhány perccel később a *Matutina* kívül volt a veszedelmes környéken. Az Ortach elenyészett, mint ahogy a Casquet-k elenyésztek.

Ez volt a második győzelem. Másodszor ért a bárka a hajótörés szélére és még idejében meghátrált.

XV. Portentosum mare.

Eközben sűrű köd ereszkedett a szerencsétlen tévelygőkre. Nem tudták hol vannak. Alig láttak néhány kötélnyire a hajó körül. A jégeső dacára, mely valósággal megkövezte őket és kényszerítette, hogy lehajtsák a fejüket, az asszonyok nem akartak visszatérni a fülkébe. Nincs oly kétségbeesett ember, aki nem szabad ég alatt kívánja a hajótörést. Ilyen közel a halálhoz, úgy érzi, hogy a fölötte lévő mennyezet már kezdete a koporsónak.

A mindig jobban korbácsolt hullámok most rövidebbek lettek. Az ár földuzzadása valamilyen összeszorulást jelez; ködös időben a víz bizonyos ráncai tengerszorost jelentenek. Valóban, tudtukon kívül, Aurignyhez érkeztek. Nyugaton az Ortach és a Casquet-sziklák, keleten pedig Aurigny között a tenger körülzárt és összenyomott és ezt az állapotát ezen a helyen a vihar okozta. A tenger épp úgy szenved, mint akármilyen más; és ahol szenved, ott ingerlékeny. Ez a szoros igen veszedelmes.

A *Matutina* benn volt a szorosban.

Képzeljük el a víz alatt egy teknősbéka teknőjét, mely olyan nagy, mint a Hyde-Park vagy a Champs-Élysées és melynek minden csikja zátony és minden domborodása szirt. Ilyen Aurigny nyugati bejárata. A tenger betakarja és elrejtje ezeket a hajótörőkészülékeket. A tengeralatti szirtek e teknője fölött a fölkorbácsolt hullám szökdel és tajtékzik. Szélcsöndben csobogás, viharban kaosz.

A hajótöröttek észrevették ezt az új fordulatot, de nem tudták megmagyarázni. De hirtelen megértették. Valami sápadt világosság támadt az égen, kevés fehérség terjedt szét a tengeren, ebben az ólomfényben láthatóvá lett balról egy hosszú torlasz, mely felé rohant a szél, maga előtt kergetve a hajót. Ez a torlasz Aurigny volt.

Mi ez a gát? A hajótöröttek remegtek. De még sokkal jobban remegtek volna, ha egy hang azt feleli a kérdésre: Aurigny.

Nincs sziget, melynek jobb védelme lenne az emberek látogatása ellen, mint Aurignynek. A víz alatt és a víz fölött elszánt testőrsége van, az őrszem az Ortach. Nyugaton Burhou, Saute-rioux, Anfroque, Niangle, Fond-du-Croc, a Jumellek, a Grosse, a Clanque, az Équillonok, a Vrac és a Fosse Malière; keleten Sauquet, Hommeau Floreau, a Brinebetais, a Queslingue, Croqueliou, a Fourche, a Saut, Noire Pute, Coupie, Orbue. Mik ezek a szörnyek? Hydrák? Igen, a szirtek fajtájából.

Egyik szirtnek a Vég a neve, mintegy megjelölván, hogy ott minden utazás bevégeződik.

A sziklacsoporthoz, melyet a víz és az éjszaka egyszerűsített, a hajótöröttek egyszerű szalagnak látták, mint egy fekete hasadékot a láthatáron.

A hajótörés a tehetetlenség ideálja. Közel vannak a földhöz és el nem érik, lebegnek, de nem evezhetnek, lábukkal valamin állnak, mely szilárdnak látszik, de törékeny, egyszerre tele vannak élettől és halállal, rabok a végtelenségben, fal veszi körül őket az ég és az Oceán között, a végtelenség úgy veszi körül őket, mint a tömlőc, körülöttük a szellők és a hullámok mérhetetlen terjedését nézik megkötözve, megbénulva, ez a leverő érzés megdöbönt és megszegyenit. Az ember ebben látni véli az elérhetetlen ellenfél vigyorgását. Ugyanaz tart fogva, ami szabaddá teszi a madarakat és függetlenné a halakat. Semminek látszik és ez minden. Függsz attól a levegőtől, amit a leheletünk megzavar és függsz a víztől, melyet a tenyerünkbe merithetünk. Töltsz tele egy poharat viharral, csak egy kis keserűség lesz. Egy korty belőle émelygés, egy hullám belőle pusztulás. A homokszem a pusztában, a habpohár az Oceánban ennek szédítő bizonyítékai; a mindenhatóság nem fárad azzal, hogy elrejtse

atomjait, erővé teszi a gyöngeséget, megtölti egész valójával a semmiséget és a végtelenül nagy a végtelenül kicsivel sujt le reánk. Az Oceán cseppekkel zuz össze. Játékszernek érezzük magunkat.

Játék! Mily borzasztó szó!

A *Matutina* kissé följebb volt Aurignynál, ami kedvező volt; de az északi csucs felé tévelyegtek, ami végzetessé lehetett. Az északnyugati szél, mint ahogy az ijj elröpi a nyilat, az északi fok felé röpitette a hajót. Valamivel a Corbelet-kikötő fölött, ennél a csucsnál van az, amit a normand szigetek hajósai „orsó”-nak neveznek

A Singe - *swinge* - egy dühöngő fajtája az áramlatoknak. A tengerfenék üregekből való rózsafüzérje a víz színén is olvasót alkot forgóból. Ha az egyik forgóból kiszabadultunk, megragad a másik. A hajó, amelyet az orsó elkapott, így kering forgóról-forgóra csigavonalban mindaddig, amig egy éles szikla meglékeli a fenekét. A tört hajó akkor megáll, hátsó része kiemelkedik a hullámokból, orra elmerül, az örvény bevégi körforgását, a hátsó része is elmerül és mindennek vége. Egy tajtéktócsa lebeg a helyén és a hullámok fölött már csak néhány buborékot látni itt-ott, amely a víz alatt elfuló lélegzetből származik.

Az egész la Manche csatornában a legveszedelmesebb három forgó közül egyik a híres Girdler Sands homokzátonnyal szomszédos, a másik Jerseyben van Pignonnet és a Noirmont-fok között, a harmadik az aurignyi Singe.

Ha a *Matutinán* arról a vidékről való kormányos lett volna, figyelmeztette volna a hajótörötteket erre az új veszélyre. Kormányosuk nem volt, de volt ösztönük; végzetes helyzetekben az embernek még egy második látása is van. A part hosszában a hullám - örvény zsákmánya a szélnek - magas tajtékot vetett. Az orsó köpte ki. Számos hajó oldalára dőlt már ebben a kelepében. Borzadva közeledtek arra, pedig nem tudták mi vár rájuk.

Hogyan kerülhetnék ki ezt a fokot! Semmi módon.

Amint a Casquet-sziklát látták fölemelkedni, aztán az Ortacht, úgy látták most emelkedni az aurignyi magas sziklát. Egyik óriás a másik után. Borzalmas párviadatok sorozata.

Scylla és Charybdis csak kettő; a Casquet-k, Ortach és Aurigny három!

Ugyanaz a tünemény, a szirttől eltakart láthatár ismétlődött az örvény nagyszerű egyhangúságával. Az Oceán küzdelmeiben is megvan, ami Homér csatáiban, a főséges ismétlés.

Minden közeledő hullám husz lábbal nagyobbnak mutatta a köd miatt borzalmasan megduzzadt hegyfokot. A köztük levő távolság helyrehozhatatlanul csökkent. Már érintették a forgó szélét. A hullámok első fodra, amely megkapja, elragadja őket. Egy átlépett hullám és mindennek vége.

A bárka hirtelen hátraszökött, mintha egy titán ökle taszította volna meg. A hullám megtorpant a hajó alatt, hanyatt dült és elborította a bitang hajót tajtéksörényével. A *Matutinát* e lökés eltávolította Aurignytől.

A haldoklás e játékszere a nyílt tengeren találta magát.

Honnan jött ez a segítség? A szélről.

A szélvész új irányt vett.

Eddig az áradat játszott velük, most a szélre került a sor. A maguk erejéből szabadultak meg a Casquet-szirttől, a visszahúzódó hullám megmentette őket az Ortachtól, a szél pedig Aurignytől. Ugrás volt ez északról délre.

A déli szél követte az északit.

Az áramlat olyan, mint a szél a vízben, a szél áramlat a levegőben; a két erő vetélkedett és a szélnek az a szeszélye támadt, hogy elvegye az ártól zsákmányát.

Az Oceán heveskedései igen homályosak. Örökös „talán”-ok. Aki kegyétől függ, se nem remélhet, se kétségbe nem eshet. Az Oceán mulat. A vad féktelenség minden árnyalata benne van a hatalmas és alattomos tengerben, amelyet Jean Bart a „nagy állatnak” nevezett. Sarkarmok váltakoznak bársonyos ujjakkal. A vihar néha kapkodva végzi el a hajótörést; máskor gondosan dolgozik, szinte cirógatva. A tenger ráér. A haldoklók ezt észreveszik.

Néha - mondjuk ki - a kivégzés halogatása a szabadulást jelenti. Ezek ritka esetek. Bárhogyan van is, a haldoklók könnyen hisznek a menekülésben, a fenyegető vihar legcsekélyebb csillapodása elegendő, elhitetik magukkal, hogy túl vannak a veszélyen, miután azt hitték, hogy el vannak temetve, tudomásul veszik, hogy föltámadtak, lázas mohósággal fogadják el, ami még nem az övék, a rossz lehetőségek tartalma kimerült, ez nyilvánvaló, ők elégedettek, megmenekültek és ezzel leszámoltak Istennel. Nem kell nagyon sietni az Ismeretlennel való leszámolással.

A déli szél forgószéllel kezdődött. A hajótörötteknek mindig csak ilyen viharos segítségük akad. A *Matutinát* megmaradt kötélzeténél fogva kiméletlenül visszarántották a nyílt tengerre, mint egy holtat a hajánál fogva. Hasonlított ez ahhoz a kegyelemhez, amelyet Tiberius csak erőszak árán hagyott jóvá. A szél erőszakoskodott azokkal, akiket megmentett. Dühöngve tett nekik szolgálatokat. Irgalom nélkül való segítség volt.

A gazdátlan hajó e szabadító rángatás alatt folytatta a szétomlást.

Puskagolyó nagyságu és keménységű jégzápor verte a hajót. A hullámok minden csapódásánál a jégdarabok ide-oda gurultak a hajón, mint a golyók. A csaknem két víz között uszó bárka egészen elvesztette alakját a reá zuhanó hullámok és a vastag tajték alatt. A hajón mindenki csak magára gondolt.

Aki tudott, megkapaszkodott. Minden hullámcsapás után csodálkoztak, hogy még mindnyájan megvannak. Többnek az arcát összeszabdalták a fadarabok.

Szerencsére a kétségbeesés öklei kemények. Egy gyermek keze rémületében úgy tud szorítani, mint egy óriás. Az aggodalom fogót csinál egy nő ujjáiból. Egy fiatal leány, aki fél, be tudná mélyíteni rózsás körmeit a vasba. Ezek itt kapaszkodtak, fogóztak. De minden hullám az elsodortatás döbbenetét hozta reájuk.

Hirtelen megkönnyebbültek.

XVI. A rejtély hirtelen megszeliidül.

Az orkán rövidesen megállt. Nem volt a levegőben sem északi, sem déli szél. A végtelenség őrzőgő harsonái elhallgattak. A forgószél minden előzetes csökkenés nélkül megszűnt, átmenet nélkül, mintha ő maga is lezuhant volna valamely szikláról az örvénybe. Nem tudták, hova lett. A jégeső helyébe hópelyhek jöttek. A hó megint csöndesen hullott.

Semmi hullám. A tenger elsimult.

A hóviharak sajátossága az ilyen hirtelen megszűnés. A villamos kisugárzás kimerül, minden megnyugszik, még a hullám is, amely rendes viharok után gyakran még sokáig nyugtalanodik. Itt nem. Semmi megnyujtott harag az árban. Mint a munkás a fáradság után, a hullámok is azonnal nyugalmat keresnek, ami majdnem meghazudtolja az egyensúly törvényeit, de nem lepi meg a régi hajósokat, akik tudják, hogy a tengeren minden várható, ami váratlan.

Ez a tünemény, bár nagyon ritkán, néha közönséges viharoknál is előfordul. Így, napjainkban, az emlékezetes orkán 1867 július 27-én, Jerseyben, huszonnégy órai dühöngés után, hirtelen lecsillapult.

Néhány perc múlva a bárkát már csak csöndesen alvó viz vette körül.

Ugyanakkor - mert a vég hasonlít a kezdethez - semmit sem lehetett többé megkülönböztetni. Mindaz, ami a felhők vonaglászai közben láthatóvá lett, elhomályosult, a halovány körvonalak beleolvadtak a sötétségbe és a végtelenség homálya minden oldalon közeledett a hajóhoz. Ez az éjszakából való fal, ez a kerek börtön, a hengernek ez a belseje, amelynek átmérője percről-percre kisebbedett, beburkolta a *Matutinát* és az összezáruló jégtorlasz véstjósó lassuságával irtózatossan sűrűsödött. Az égen nem látszott semmi, ködtakaró, boltozat. Mintha kut fenekén lett volna a bárka.

Ebben a kutban egy folyékony ólomból való pocsolya, ez volt a tenger. A viz nem mozdult többé. Komor mozdulatlanság. Az Oceán sohasem vadabb, mint amikor olyan, mint egy tó.

Mindenütt megenyhült csönd.

A dolgok csöndje talán hallgatagság.

Az utolsó csobogás elsiklott a hajó oldalán. A földézet vízszintes volt, észrevehetetlen lejtősséggel. Néhány törmelék gyöngén mozgott. A hajólámpát helyettesítő üst, amelyben kátrányban ázó kóc égett, nem himbálózott már a hajó orrán és nem hintett lángoló cseppeket a tengerbe. Ami szellő még a levegőben maradt, annak már nem volt hangja. A hó sűrűn, csöndesen, majdnem függőlegesen hullott. Nem hallatszott szirteken megtörő hullám. A sötétség békéje volt.

Ez a nyugalom a kétségbeesés és a dühöngő rohamok után kimondhatatlanul jól esett a soká hányatott szerencsétleneknek. Ugy érezték, mintha megszabadultak volna a kinpadtól. Sejtették, hogy körülöttük és fölöttük beleegyeztek a menekülésükbe. Bizalmuk visszatért. Minden, ami eddig düh volt, most nyugalommá vált. Olyan volt ez előttük, mint az aláírt béke. Nyomorult keblük kitágult. Elereszthették a kötelet vagy a deszkát, amibe kapaszkodtak, fölkelhettek, fölállhattak, kinyujtózhattak, járkálhattak, mozoghattak. Kifejezhetetlenül nyugodtnak érezték magukat. A homályos mélységnek van ilyen paradicsomi hatása, de ez csak előkészület valami más dologhoz. Annyi bizonyos, hogy kiszabadultak a szélvészből, tajtékból, hányódásból, dühöngésből.

Ezentul mindenre volt lehetőségük. Három vagy négy óra múlva hajnalodik, valamelyik arra haladó hajó észreveszi és fölveszi őket. A legrosszabbon már tul vannak. Visszatértek az

életbe. Az volt a legfontosabb, hogy föntarthassák magukat a vizen, míg a vihar megszűnik. Azt mondták egymásnak: Most már igazán vége.

Egyszerre észrevették, hogy valóban vége van mindennek.

Egyik matróz, a Galdeazun nevű északi baszk, lement a hajóüregbe valami kötelet keresni, aztán visszajött és azt mondta:

- A hajó teli van.

- Mivel? - kérdezte a főnök.

- Vizzel - felelte a matróz.

A főnök rákiáltott:

- Mit akarsz ezzel mondani?

- Azt akarom mondani - felelte Galdeazun -, hogy félóra múlva elmerülünk.

XVII. Az utolsó segítség.

A hajó gerince meghasadt. A víz behatolt. Mikor! Senki sem tudta megmondani. A Casquet-szirtek mellett történt-e? Vagy az Ortach előtt? Aurigny nyugati oldalán talán? A legvalószínűbb volt, hogy érintették a forgót. Valami betörte a hajó fenekét. A dühöngő szélben nem vették észre. Aki merevgörcsben fekszik, nem érzi a tüszurást.

A másik matróz, a déli baszk, akit Ave-Marianak mondtak, leszállt a hajóüregbe és visszajött. A víz két rőf mély.

Körülbelül hat láb.

Ave-Maria hozzátette:

- Negyven percnél hamarabb elsüllyedünk.

Hol jött be a víz? nem látták, mert a nyílás már a víz alatt volt. A betódult víztömeg eltakarta. A hajónak lyuk volt a hasán, a vízszint alatt, egészen elől. Nem lehetett észrevenni, nem lehetett betömni. Sebet kapott és nem lehetett bekötni. Különben a víz nem tódult be nagyon gyorsan.

A főnök fölkiáltott:

- Ki kell szivattyuzni.

Galdeazun így felelt:

- Nincs már szivattyunk.

- Akkor - folytatta a főnök - iparkodjunk szárazföldre jutni.

- Merre van a szárazföld?

- Nem tudom.

- Én sem.

- De valahol csak kell lennie!

- Bizonyára.

- Vezessen valaki oda - mondta a főnök.

- Nincs kormányosunk - felelte Galdeazun.

- Fogd meg te a kormányrudat.

- Nincs kormányrud.

- Tákoljunk össze egyet az előárbocból. Szögeket! Kalapácsot! Gyorsan a szerszámokat!

- Az ácsszerszámok a víz alatt vannak. Nincsenek már szerszámaink.

- Mégis, kormányozzunk valahogyan, akárhova.

- Kormánylapátunk sincs.

- Hol van a csónak! Ugorjunk bele. Evezzünk!

- Nincs már csónakunk.

- Akkor evezzünk a roncsra.

- Nincsenek evezőink.

- Föl a vitorlákkal!

- Nincs több vitorlánk, sem árbocunk.

- Csináljunk árbocot egy gerendából és vitorlát egy ponyvából. Meneküljünk innen. Bizzuk magunkat a szélre.

- Már szél sincs.

Valóban, a szél is elhagyta őket. A szélvihar elvonult és amiről azt hitték, hogy megmenti őket, az lett a vesztük. Ha tovább tart a déli szél, bizonyosan elhajtotta volna őket valamilyen partra, gyorsabban járt volna, mint a betóduló víz, talán elvitte volna őket kegyesen valami jó, homokos zátonyra, ahol fönnakadtak volna, mielőtt elsüllyednének. A gyorsjárású vihar még szárazra vihette volna őket. Nem volt szél, nem volt remény. Meghalnak, mert nincs orkán.

A végső helyzetben voltak.

A szél, a jégeső, a zivatar, a forgószél rendetlen harcosok, akiket le lehet győzni. A vihart sem földi mindenütt páncél. Van segítség az erőszak ellen, mely nem földi magát, rosszul támad és gyakran félre vág. De semmit sem lehet tenni a szélcsend ellen. Nincs olyan kiálló része, amit meg lehetne ragadni.

A szél olyan, mint a kozákroham; tarts ki és szétszóródik. A szélcsend olyan, mint a hóhér harapófogója.

A víz sietség nélkül, de szakadatlanul, ellenállhatatlanul és sulyosan emelkedett a hajóban és amily mértékben emelkedett, annyiival süllyedt a hajó. Nagyon lassan történt.

A *Matutina* hajótöröttjei érezték, hogy lassan megnyílik alattuk a legreménytelenebb szerencsétlenség, a tehetetlenség katasztrófája. Az öntudatlan valóság nyugodt és komor bizonyossága megragadta őket. A levegő meg nem rezdült, a tenger sem mozdult. A mozdulatlanság kérlelhetetlen. A süllyedés csöndesen elnyelte őket. A néma víz tömegén keresztül, harag nélkül, szenvedélytelenül, akarat nélkül, anélkül, hogy tudná, anélkül, hogy érdekelné, a föld végzetes középpontja vonzotta őket. A pihenés borzalma magába olvasztotta őket. Már nem a hullámok tátongó torka irtóztatta őket, nem a szél és a tenger gonoszul fenyegető, kettős állkapcsa, nem a forgó tölcse, sem a hullám tajtékzó étvágya, hanem a végtelenségnek a nyomorultak alatt levő fekete ásitása. Érezték, hogy békés mélységbe merülnek és ez a halál. A hajónak a vízből kiálló széle folytonosan keskenyedett, ennyi az egész. Ki lehetett számítani, melyik percben fog elenyészni. Az ellenkezője történt az emelkedő dagálynak. Nem a víz emelkedett föl hozzájuk, hanem ők szálltak le hozzá. Sirjaik okát önmagukban hordozták. Sulyuk volt a sirásó.

Kivégeztek nem az emberek, hanem a dolgok törvényei szerint.

A hó hullott és miután a roncs nem mozdult többé, e fehér foszlányok terítővé lettek a földélezetén és letakarták a hajót szemfedővel.

A hajóüreg mindig nehezebb lett. Nem volt mód arra, hogy a betóduló víztől szabaduljanak. Még egy meritőlapátjuk sem volt, ami különben fölösleges és hasznavehetetlen szerszám lett volna, mert a hajónak földézete volt. A hajót kivilágították, meggyújtottak három vagy négy fáklyát, amelyeket bedugtak a lyukakba vagy ahova lehetett. Galdeazun hozott néhány öreg bőrvödrot; hozzáfogtak kimeríteni a vizet az üregből és láncot alkottak, de a vödöröket régen nem használták, némelyik szétfeslett, másoknak a feneke repedt volt és a víz utközben kiömlött belőlük. Az arány nevetséges volt a behatoló és a kimerített víz között. Egy tonna víz befolyott, egy pohárral kivittek belőle. Más eredményt nem értek el. Egy fösvény tékozláshoz hasonlított, aki fillérenként akar elkölteni egy milliót.

- Könnyítsünk a hajón.

Vihar alatt megkötöztek néhány ládát a födélzeten. Ugy is maradtak, az árboc csonkjához kötözve. Föloldották a köteleket és a korlát egyik részén keresztül a vízbe dobták a ládákat. Egyik ilyen bőrönd az egyik baszk asszonyé volt, aki nem tudta visszatartani ezt a sóhajt:

- Ó! a skarláttal bélelt uj fejkötőm! Ó! szegény harisnyáim a nyírfa-kéreg mintájú csipkéekkel! Ó! az ezüst fülönfüggőim, amikkel Mária hónapjában misére akartam menni.

A letarolt födélzet után, hátra volt a zsufolt fulke. Amint emlékszünk, ott voltak az utasok podgyászaik és a matrózok zsákjai.

Megragadták a málhát és a résen keresztül megszabadították tőle a födélzetet.

Összeszedték a csomagokat és az Oceánba dobták.

Tökéletesen kiürítették a kabint. A lámpás, a tömlők, a zsákok, a hordók, a korsók, a bogrács a levestel együtt, minden a hullámokba került.

Kitépték a rég kialudt tüzhely vasrostélyait, kifeszítették, fölcipelték a fedélzetre, elvonszolták a résig és kilökték a hajóból.

Vízbe löktek mindent, amit a födélzetén megmozdithattak.

Időről-időre a csapatfőnök fáklyát fogott, megvilágította a hajó elejére festett számokat és megnézte, mennyi a sülyedés.

XVIII. A végső menedék.

A roncs, megkönnyebbülvén, nem süllyedt annyira, de süllyedt folyton.

A helyzet reménytelenségén nem lehetett sem segíteni, sem enyhíteni. Már minden eszközt fölhasználtak.

- Van-e még valami, amit a tengerbe lehet dobni? - kérdezte a főnök.

A doktor, akivel senki sem törődött már, kilépett a fülke egyik sarkából és így szólt:

- Van.

- Mi? - kérdezte a főnök.

A doktor így felelt:

- A bűnünk.

Valamennyien megrezzentek és fölkiáltottak:

- Amen.

A doktor halványan, kiegyenesedve, egyik ujját ég felé emelve szólt:

- Térdeljetek le.

Ingadoztak, ami a térdelés kezdete.

A doktor újra kezdte:

- Vessük a tengerbe bűneinket. Azok nehezednek reánk. Azok süllyesztik el a hajót. Ne gondoljunk többé a menekülésre, az üdvösségünkre gondoljunk. Utolsó bűnünk, amit az imént követtünk el vagy inkább az imént fejeztünk be - nyomorultak, akik most engem hallgattok - az nyom le bennünket legjobban. Istentelen vakmerőség megkísérteni az örvényt, mikor egy gyilkosság szándéka van mögöttünk. Amit egy gyermek ellen teszünk. Isten ellen tettük. Tudom, hogy hajóra kellett szállnunk, de ez a biztos pusztulás volt. Cselekedetünk árnyéka figyelmeztette és a vihar eljött. Így van jól. Különben ne sajnáljatok semmit. A homályban, nem messze tőlünk, ott van a vauillei homok és a Hougue-fok. Az már Franciaország. Csak egy menedékhely lehet a mi számunkra, Spanyolország. Franciaország reánk nézve nem kevésbé veszélyes, mint Anglia. A tengerből való menekülésünk az akasztófán végződött volna. Vagy fölakasztanak vagy megfulladunk; más választásunk nem volt. Isten választott helyettünk. Adjunk neki hálát. Olyan sirba küld, mely tisztára mos. Testvéreim, ez kikerülhetetlen volt. Gondoljatok arra, hogy mi vagyunk azok, akik minden lehetőt elkövettünk, hogy a másvilágra küldjünk valakit, egy gyermeket, hogy ebben a pillanatban, mialatt beszélek, talán egy lélek lebeg a fejünk fölött és vádol egy bíró előtt, aki lát bennünket. Fordítsuk hasznunkra ezt a végső haladékot. Ha még lehet, törekedjünk - amennyire tőlünk függ - helyrehozni a gonoszat, amit elkövettünk. Ha a gyermek túlél bennünket, menjünk segítségére. Ha meghalt, törekedjünk arra, hogy megbocsásson nekünk. Szabaduljunk meg gonosz tettünktől. Vegyük le a terhet lelkiismeretünkről. Törekedjünk arra, hogy lelkeink el ne süllyedjenek Isten előtt, mert az a legszörnyűbb hajótörés. A test a halaknak jut, a lélek a démonoknak. Irgalmazzatok önmagatoknak. Mondom nektek, boruljatok térdre. A bűnbánat az a bárka, mely nem süllyed el. Nincs már iránytűtök? Tévedés. Az imádság megvan!

Bárányokká lettek a farkasok. Az aggodalom teremt ilyen átalakulásokat. Megesik, hogy a tigrisek megnyalják a feszületet. Nehéz hinni, mikor a sötét kapu kinyílik, de nem hinni lehetetlen. Akármilyen tökéletlenek is a kinagyolt vallások, amelyekkel az ember próbálkozott,

még ha alaktalan is a hit, meg ha a hittételek körvonalai nem illenek is össze a megsejtett örökkévalóság vonalaival, a végső pillanatban megrendül a lélek. Valami elkezdődik az élet után. Ez nehezen a haldoklóra.

A haldoklás a lejárát határideje. E végzetes pillanatban rengeteg felelősséget érez magán az ember. Az, ami volt, összekapcsolódik azzal, ami lesz. A múlt visszatér és belép a jövőbe. Az ismert épp úgy örvénnyé lesz, mint az ismeretlen; a két mélység - egyikben hibáink, másokban várakozásaink vannak - visszfénye összekeveredik. E két örvény összekeveredése döbbsenti meg a haldoklót.

Az élethez való utolsó reményük is elfogyott. Azért fordultak a másik oldalra. Nem maradt más lehetőségük, csak ebben az árnyékban. Megértették. Gyászos káprázat volt, amit nyomon követett a visszaesés a rémületbe. Amit a haldokló megért, hasonló ahhoz, amit a villámlásban megpillant. Minden, aztán semmi. Látunk, aztán nem látunk többé. A halál után a szem újra kinyílik és ami villám volt, az lesz a nap.

A doktor felé kiáltották:

- Te! Te! nincs másunk, csak te. Engedelmeskedünk neked. Mit kell tennünk? beszélj.

A doktor felelte:

- Át kell mennünk az ismeretlen mélységen és el kell érnünk az élet másik partját, mely a siron túl van. Minthogy én vagyok az, aki legtöbbet tudok, én forgok a legnagyobb veszélyben közöttetek. Jól teszitek, ha a hid megválasztását átengeditek annak, aki a legnagyobb terhet hordozza.

Hozzátette:

- A tudomány reánehazodik a lelkiismeretre.

Majd így kezdte újra:

- Mennyi időnk van még?

Galdeazun megnézte a vizállást és ezt felelte:

- Valamivel több, mint egy negyedóra.

- Jó - szólt a doktor.

A lejárát teteje, amelyre a doktor könyökölt, asztalalaku volt. A doktor kivette zsebéből íróeszközeit és tollát, tárcájából kihuzott egy pergament, ugyanazt, amelynek a hátára néhány óra előtt már irt vagy husz görbe és tömör sort.

- Világosságot - mondta.

A hó, amely oly sűrűn hullott, mint a vizesés habja, egymásután eloltotta a fáklyákat. Már csak egy égett. Ave-Maria kihuzta és a fáklyát tartva, a doktor oldala mellé állt.

A doktor visszatette tárcáját a zsebébe, a tintatartót és a tollat a deszkára helyezve kiterítette a pergament és így szólt:

- Hallgassátok!

És akkor a tenger közepén, e süllyedő bárkán, a sir e rengő padlóján, a doktor komoly hangon fölolvastott valamit, amire mintha az egész homály figyelt volna. Körülötte az elítéltek valamennyien lehajtották a fejüket. A lángoló fáklya kiemelte sápadtságukat. Amit a doktor olvasott, angolul volt. Időközönként, ha valamelyik panaszos tekintet fölvilágosítást látszott kérni, a doktor félbeszakította az olvasást és ismételte franciául, spanyolul, baszk nyelven

vagy olaszul a részletet, amit éppen fölolvast. Elfojtott zokogások hallatszottak, néhányan a mellüket verték. A roncs lassan süllyedt.

A doktor befejezte az olvasást, letette a pergament a deszkára, fogta a tollat és az írás alján megtakarított tiszta helyre odairta:

Doktor Gernardus Geestemünde.

Aztán a többiek felé fordult és így szólt:

- Jöjjetek és irjátok alá.

A baszk asszony közeledett, vette a tollat és odairta: *Asuncion.*

Átadta a tollat az írlandi nőnek, aki nem tudott írni és csak egy keresztet húzott.

A doktor a kereszt mellé odairta:

Barbara Fermoy, Tyrryf-szigetről, az Ebuda-csoportban.

Átnyújtotta a tollat a csapat főnökének.

A főnök aláírta *Gaizdorra, captal.*

A génuai a főnök neve alá ezt jegyezte: *Giangirate.*

A languedoci fölírta: *Jaques Quatourze, ugynevezett Narbonnei.*

A provençei aláírta *Tuc-Pierre Capgaroupe, mahoni gályarab.*

Ez aláírások alá a doktor ezt a jegyzetet írta:

- A háromtagu hajószemélyzetből, miután a kapitányt elsodorta a hullám, csak ketten maradtak és aláírták.

A matrózok odairták a nevüket a jegyzet alá. Az északi baszk azt írta: *Galdeazun.* A déli baszk pedig: *Ave-Maria, tolvaj.*

Aztán a doktor így szólt:

- Capgaroupe.

- Jelen - mondta a provençei.

- Nálad van a Hardquanonne butykosa?

- Igen.

- Add nekem.

Capgaroupe kiitta az utolsó korty pálinkát és a doktornak nyújtotta a butykoszt.

A belső áradás növekedett. A roncs mindig jobban mélyedt a tengerbe.

A fedélzet lehajló szélét vékony hullám nyaldosta, amely lassan növekedett.

Valamennyien a hajó domborodó közepén gyültek össze.

A doktor a fáklya tüzésénél megszáritotta az aláírásokat, összehajtogatta a pergament és bele-dugta a palackba.

- A dugót.

- Nem tudom, hol van - mondta Capgaroupe.

- Itt van egy kötélvég - mondta Jaques Quatourze.

A doktor bedugta a kulacsot a kötéllel.

- Kátrányt.

Galdeazun előre ment, nagy kóccsomót tett az üstre, amely kialudt, leakasztotta a horogról és elvitte a doktorhoz félig telve forró kátránnyal.

A doktor bemártotta a butykos száját a kátrányba és kiemelte.

Igy bedugaszolta és bekátrányozta a palackot, amely az aláírt pergament tartalmazta.

- Ez megtörtént - mondta a doktor.

És valamennyi száj valamennyi nyelven bizonytalanul dadogta a katakombák gyászos hangjait:

- Ugy legyen!

- Mea culpa!

- Asi sea!

- Aro rai!

- Amen!

Mintha a Bábel komor hangjai szóródnának szét az éjszakában, miután az ég megtagadta, hogy meghallgassa őket.

A doktor hátat fordított társainak a bűnben és a végszükségben és néhány lépést tett a hajó széle felé. A roncs széléhez érven, a végtelenbe nézett és lelke mélyéből megszólalt:

- Bist du bei mir?

Valószínűleg valami szellemhez beszélt.

A bárka süllyedt.

A doktor mögött valamennyien elgondolkodtak. Nagy erő az ima. Ők nem görnyedtek meg, hanem meghajoltak. Töredelmességük önkénytelen volt. Meghajlottak, mint a vitorla, amikor megáll a szél és e zilált csoport, összekulcsolt kezeivel, a lehajtott homlokokkal, lassanként olyan lett, mintha reménytelenül bizna Istenben. Valami tiszteletreméltó kifejezés, amely a mélységből jött, rajzolódott ki a gonosztevők arcán.

A doktor visszajött hozzájuk. Akármilyen volt is a multja, ez az aggastyán nagy volt a megoldás perceiben. A közelgő nagy elköltözés elfoglalta, de meg nem zavarta. Olyan ember volt, akit semmi sem ér készületlenül. Az irtózás nyugalma vett erőt rajta, Isten felségének megértése látszott az arcán.

Ennek a megöregedett és gondolkodó banditának kétségtelenül olyan magatartása volt, mint egy főpapnak.

Azt mondta:

- Figyeljetek.

Egy pillanatig figyelte a végtelenséget, aztán folytatta:

- Most meghalunk.

Azután kivette a fáklyát Ave-Maria kezéből és megrázta.

Egy láng elvált és elröpült az éjszakába.

És akkor a doktor beledobta a fáklyát a tengerbe.

A fáklya elaludt. Minden világosság megszűnt.

Nem maradt más, csak a mérhetetlen, ismeretlen homály. Mint amikor a sir bezárul.

Ebben az éjszakában a doktor hangja hallatszott, amint mondta:

- Imádkozzunk.

Mindnyájan letérdeltek.

Most már nem hóban térdeltek, hanem vízben.

Már csak néhány percük volt.

Csak a doktor maradt állva. A hópelyhek megállapodtak rajta, elborították csillogó, fehér könnyekkel, amelyek láthatókká tették a sötét háttér előtt. Olyan volt, mint a sötétség beszélő szobra.

A doktor keresztet vetett és fölemelte hangját, miközben lábai alatt megkezdődött az az alig észrevehető remegés, amely bejelenti azt a pillanatot, amikor egy roncs elsüllyed. Beszélt:

- Pater noster qui es in coelis.

A provençei franciául ismételte:

- Mi atyánk, ki vagy a mennyekben.

Az írlandi asszony gall-nyelven mondta újra, hogy a baszk is megértse:

- Ar nathair ata ar neamh.

A doktor folytatta:

- Sanctificetur nomen tuum.

- Szenteltessék meg a te neved - mondta a provençei.

- Naomhthar hainm - szólt az írlandi nő.

- Adveniat regnum tuum - mondta tovább a doktor.

- Jöjjön el a te országod.

- Tigeadh do rioghachd.

A térdelők már vállukig vízben áztak. A doktor tovább folytatta:

- Fiat voluntas tua.

- Legyen meg a te akaratod - dadogta a provençei.

Az írlandi és a baszk asszony fölkiáltottak:

- Deuntar do thoil ar an Hhalamb.

- Sicut in coelo, et in terra - mondta a doktor.

Senki sem felelt.

Lehunyta szemeit. Minden fej víz alatt volt. Senki sem állt föl. Térdelve merültek el.

A doktor a jobb kezébe vette a butykost, amit a lejárati födelére helyezett és fölemelte a feje fölé.

A roncs süllyedt.

Elmerülés közben a doktor az ima végét mormogta.

Felső teste egy percig kiállt a vizből, aztán csak a feje, azután már csak a karja, amely a butykost tartotta, mintha a végtelenségnek mutogatná.

A kar is eltűnt. A mély tengernek nem volt több hulláma, mint egy hordó olajnak. A hó tovább hullott.

Valami uszott a homályban a hullámokon. A bekátrányozott butykos volt, amit vesszőburkolata nem engedett elmerülni.

HARMADIK KÖNYV
A GYERMEK A SÖTÉTSÉGBEN

I. A Chess-Hill.

A vihar nem kevésbé dühöngött a szárazföldön, mint a tengeren.

Ugyanaz a vad féktelenség vette körül az elhagyott gyermeket. A gyöngé és az ártatlan, a vak erők öntudatlan haragjában, lesz, ami lesz, a homály nem válogat; a dolgok pedig nem olyan könyörületesek, mint fölteszik róluk.

Nagyon kevés szél volt a szárazföldön; a hideg mozdulatlan volt. Jég nem esett. A lehulló hó sűrűsége megdöbbenő volt.

A jégeső üt, ingerkedik, öl, elkábit, összezuz; a hópelyhek rosszabbak. A kérlelhetetlen és szelíd hópelyhely csöndben végzi munkáját. Ha megérintik, elolvad. Tiszta, mint amilyen őszinte a hipokrita. A lassan egymásra halmozódó fehérségek teszik a pelyhet görgeteggé és a haszontalanságot bűnné. A gyermek folytatta az előrejutást a ködben. A köd akadálnak lágy; éppen ezért veszélyes; enged, de nem tágit; a köd, mint a hó, tele van árulással. A gyermeknek, e különös harcosnak, annyi kockázat között sikerült elérni a lejtő alját és a Chess-Hillre ért. Tudtán kívül egy földszorosra jutott, mindkét oldalon az Óceán és ha eltéved a ködben, a havazásban, az éjszakában, jobbról az öböl mély vizébe, balról a nyílt tenger szörnyű hullámaiba zuhan. Ment, öntudatlanul, két örvény között.

A portlandi földszoros abban az időben nagyon elhagyott és kopár volt. Ma már semmi sincs meg akkori alakjából. Mióta valakinek az a gondolata támadt, hogy a portlandi követ római cementté dolgozza föl, az egész szikla olyan változást szenvedett, amely teljesen megszüntette eredeti külsejét. Ma is találnak ugyan még meszes liast, palát és trappot, amelyek kiállanak a vegyes rétegekből, amint a fog az inyből, de a csákány kicsorbitotta és kiegyenlítette ezeket a meredek és érdes ormokat, amelyeken az undok, husevő madarak ültek. Nincsenek többé csucskok, ahol találkozót adhatnának egymásnak a csüllők és a sirályok, amelyek a legmagasabb helyeket szeretik bemocskolni, mint az irigyek. Hiába keresnénk a magas kődarabot, amelynek Godolphin volt a neve, régi gall szó, amely *fehér sast* jelent. Még gyűjtenek nyáron, ezen az üreges és szivacszerűen lyukacsos talajon rozmarint, tyukhurt, vad izsópot, tengeri ánizst, amely erősítő főzetet ad, azt a csomókkal teli növényt, amely a fővényben terem és amelyből gyékényt készítenek; de nem találnak többé sem szürke ámbrát, sem fekete horganyt, sem azt a háromféle palát: zöldet, kéket vagy zsályalevél színűt. A rókák, borzok, vidrák és nyestek elmentek innen, pedig a portlandi sziklák között épp úgy, mint Cornwallis csucsain zergék is éltek, de most már nincsenek. Némelyik kis öbölben halásznak még finom halakat, de az elriasztott lazacok nem usznak már fölfelé a Weyn Szent-Mihály és Karácsony között, hogy ikráikat lerakják. Most már nem látni - mint Erzsébet idejében - azokat az ismeretlen, vén madarakat, amelyek akkorák voltak, mint a karvalyok és amelyek kettéharapták az almát, de csak a magját ették meg. Nem látni már sárgacsőrű varjúkat - *cornish chough* angolul és *pyrrhocorax* latinul -, amelyek olyan gonoszak voltak, hogy égő rőzsét dobtak a szalmatetőkre. Nem látni többé a skót szigetekről idevándorolt boszorkány-madarakat, amelyek olajat bocsátottak ki csőrükből és ezt a szigetlakók lámpáikban égették. Nem lehet már esténként az apályban találkozni a legendás, antik *neitsevel*, amelynek disznólába és borjuhangja volt. A dagály nem hoz többé bajszos fókát, kerek fülekkel, hegyes agyarakkal, amely örömtelen lábával vonszolja magát a fővényen. Portlandban - amelyre ma alig lehet ráismerni - sohasem voltak fülemülék, mert nem voltak erdők, de a sólymok, a hattyúk és a tengeri ludak elszálltak innen. A portlandi juhok ma kövér husuak és gyapjuk finom; az a kevés birka, amely kétszáz év előtt a sós füben járt, kicsi volt, szikár és a gyapja bozontos, ami illik is a kelta nyájhoz, amelyet egykor fokhagymát evő pásztorok őriztek, akik száz évig éltek és félmérföldről kilyukasztották a páncélt öles nyilaikkal. Kopár földön durva gyapju

terem. A mai Chess-Hill semmiben sem hasonlít a régi Chess-Hillhez, annyira fölkavarta az ember meg a Sorlingueok, az őrző szezlek, amelyek még a köveket is megemésztik.

Ma már vasut vezet a földnyelvhez, amely egy csinos, kockákra osztott, új házakból épült városkában, Chesiltonban végződik, van egy „Portland Station” is. Vasuti kocsik gördülnek ott, ahol a fókák mászkáltak.

Kétszáz év előtt a portlandi földszoros hasonlított egy homokból való számár hátához, amelynek gerince szikla volt.

A veszedelem, amelyben a gyermek forgott, alakot változtatott. A gyermek leszállás közben attól félt, hogy legurul a lejtőn, a földszorosban pedig attól, hogy belezuhan valami lyukba. Miután a meredekkel dolga volt, most a szakadékokra került a sor. A tenger partja csupa farkasverem. A szikla sikos, a homok pedig mozog. Még a támaszpontok is kelepcék. Olyan, mintha üveglapon járnánk. Elhasadhat alattunk. És a repedésen keresztül eltűnhetünk. Az Oceánnak is vannak sülyesztői, mint a gépekkel felszerelt színházaknak.

Nehéz megközelíteni a gránitgerincet, amelyhez a félsziget kettős lejtője támaszkodik. Nehezen található meg ott az, amit járható utnak neveznek. Az Oceántól nem lehet vendégszeretetet várni és a sziklától sem többet, mint a hullámoktól; csak a madarat és a halat fogadja be a tenger. A félszigetek különösen kopárok és mogorvák. A hullám, amely mindkét oldalukon koptatja és aláássa, legegyszerűbb szerkezetükre csökkenti őket. Mindenfelé éles domborulatok, gerincek, élek, összezuzott kövek borzasztó omladékaik, csipkés szakadékok, mint egy cápa állkapcsa, mohával lepert nyaktörők, a habokban végződő meredek sziklahátak. Aki vállalkozik arra, hogy átkel egy földszorison, minden lépésnél formátlan, háznagyságu kőtömbökre bukkan, amelyek szárcsontokat, lapockákat, csigolyákat utánoznak, egész ocsmány anatómiáját a megnyuzott szikláknak. Nem hiába nevezik a tenger széleit „oldal”-nak. A gyaloglónak minden módot föl kell használnia, hogy a törmelék e zürzavarából kiszabaduljon. Ez a munka olyan, mint egy utazás valami roppant csontvázon keresztül.

Bizzák ezt a herculesi munkát egy gyermekre.

A világos nappal hasznos lett volna, de éjszaka volt; vezetőre lett volna szüksége és ő egyedül volt. Egy férfi ereje sem lett volna sok és benne csak egy gyermek zsenge ereje volt. Kalauz hiányában egy ösvény is sokat segített volna. De ösvény sem volt semerre.

Ösztönszerűleg kikerülte a heglánc éles szikláit és lehetőleg a partot követte. De ott vízmosásokat talált. A hasadékok sokasága három alakban jelentkezett előtte: hóval, vízzel vagy homokkal telt mélységek. Az utolsó a legborzasztóbb. Biztos elmerülés.

Tudni azt, ami reánk vár, riasztó dolog, de nem tudni, rettentő. A gyermek az ismeretlen veszedelemmel küzdött. Tapogatózott valamiben, ami talán a sir volt.

De nem habozott. Körüljárta a sziklákat, kikerülte a hasadékokat, észrevette a kelepcéket, követte az akadályok hullámvonalát, de előrehaladt. Nem mehetett egyenesen, legalább szilárdan járt.

Szükség esetén erőlyesen hátrált. Idejekorán kitepte magát a sivó-homok undok nyirkosságából. A havat lerázta magáról. Nem egyszer térdig vízbe lépett. Amint kijött a vízből, nedves bokái rögtön megfagytak az éjszakai nagy hidegben. Sebesen haladt megmerevedett ruháiban. Mégis elég ügyes volt, hogy szárazon és melegen tartsa meg matróz gunyáját a mellén. Még mindig nagyon éhes volt.

Az örvény véletlenségei nem megszabottak; minden lehetséges ott, még a menekülés is. A kibuvó hézag nem látható, de megtalálható. Hogyan tudott a gyermek - fullasztó hóforgataggal elborítva, a keskeny magaslaton tévelyegve, az örvény két tátongó torka között és

semmit sem látva belőle - átvergődni a földszoroson, azt maga sem tudta volna megmondani. Csuszott, mászott, gurult, keresett, ment kitartóan, ennyi az egész. Ez minden siker titka. Nem egészen egy óra múlva érezte, hogy a talaj emelkedik; megérkezett a tulsó partra, elhagyta Chess-Hillt, szilárd földre ért.

A hid, amely ma Sandford-Castlet Smallmouth-Sandsszel összeköti, abban az időben még nem létezett. Valószínűleg tapogatózva fölment egészen Wyke Kegis szomszédságáig, ahonnan akkor egy homoknyelv, valósággal természetes országut, vezetett East Fleeten keresztül.

A földszorostól megmenekült, de megint szemben találta magát a viharral, a téllel, az éjszakával.

Előtte megint a komor homályba vesző sikság terült el.

A földre nézett, ösvényt keresve.

Hirtelen lehajolt.

Valamit észrevett a hóban, ami nyomnak látszott.

Valóban nyom volt, egy láb nyoma. A hó fehérségén világosan rajzolódott ki a lenyomat és tisztán látható volt. Megvizsgálta. Csupasz láb nyoma volt, kisebb, mint egy férfié és nagyobb, mint egy gyermeké.

Nyilván egy nő lába.

A lenyomat közelében egy másikat talált, távolabb még egyet; a nyomok egymást követték egy lépésnyi közökkel és a sikságon jobbfelé húzódtak. Még frissek voltak és a hó alig lepte be őket. Egy asszony ment arra.

Az a nő gyalogolt és ugyanabban az irányban haladt, amerre a gyermek a füstöt látta.

A gyermek, szemeit a nyomokra függesztve, követni kezdte a lépéseket.

II. A hó hatása.

Egy ideig a nyomokon haladt. Szerencsétlenségre mindig határozatlanabbak lettek. A hó sűrűn és rettentően hullott. Ez volt az a perc, amikor a bárka ugyanebben a hóesésben haldoklott a nyílt tengeren.

A gyermek is gyötrődött, mint a hajó, de másképen és minthogy a körülötte tornyosodó sötétségben nem volt más segítsége, csak ez a lábnyom a hóban, ragaszkodott hozzá, mint a fonalhoz az utvesztőben.

Egyszerre, akár a hó temette be, akár más okból, a nyomok elenyésztek. Megint sima lett minden, sík, kopár, egységes, egyetlen folt, egyetlen részlet nélkül. Nem látszott más, csak a földön egy fehér lepel és egy fekete lepel az égen.

Mintha a nő, aki arra járt, elröpillt volna.

A megrémült gyermek lehajolt és keresett. De hiába.

Amikor fölemelkedett, az az ösztönszerű érzése támadt, hogy valamit hall, de nem volt benne bizonyos. Hasonlított egy hanghoz, egy lehelethez, egy árnyékhoz. Inkább emberi volt, mint állati, inkább siri, mint eleven. Álomszerű nesz volt.

Nézett, de nem látott semmit.

A magányosság szélesen, kopáran és ólmosan terült el előtte.

Hallgatózott. Amit hallani vélt, eloszlott. Talán nem is hallott semmit. Megint hallgatózott. Mindenütt csönd volt.

Bizonyára a köd okozott valami érzéki csalódást. Ujra utnak eredt.

Találomra indult el, mert most már semmi sem volt, ami vezesse.

Alig távozott el, a nesz újra kezdődött. Ezuttal nem kételkedhetett. Fohászkodás volt, csaknem zokogás.

Visszafordult. Végigjártatta tekintetét az éjszakai tájékon. Nem látott semmit.

A nesz újra hallatszott.

Ha a határozatlanság kiáltani tudna, ilyen hangot adna.

Semmi sem lehet áthatóbb, megragadóbb és gyöngébb, mint ez a hang. Mert hang volt. És egy lélekből fakadt. Szivdobogás volt e suttogásban. De mégis öntudatlannak látszott. Olyan volt, mint segítségért kiáltó szenvedés, amely nem tudja, hogy szenved és nem tudja, hogy segítséget hív. E kiáltás - talán az első lélegzet, talán az utolsó sóhaj - egyformán lehetett hörgés, amely az életet lezárja és lehetett nyöszörgés, amely megnyitja. Lélegzett, fuldoklott, sirt. Komor könyörgés a láthatatlanságban.

A gyermek mindenfelé figyelt, távolra, közelre, oldalt, föl és alá. Nem volt ott senki. Nem látott semmit.

Kezét a füléhez tartotta. A hang újra hallható, tisztán kivehető volt. Egy kissé a bárányok bégetéséhez hasonlított.

Akkor félni kezdett és el akart futni.

A fohászkodás újra kezdődött. Most már negyedszer. Rendkívül nyomoruságos és panaszos volt. Érezni lehetett, hogy ez utolsó - inkább gépies, mint szándékos - erőfeszítés után a hang

valószínűleg elenyészik. Elhaló kérés volt, ösztönszerűen a végtelenben lebegő segélyforráshoz intézve; a haldoklás hebegése a gondviseléshez. A gyermek arra tartott, amerről a hang jött.

Még mindig nem látott semmit.

Még előbbre ment, kémlelve.

A siráncokzás folytatódott. Előbb érthetetlen és zavaros volt, most tiszta lett, majdnem csengő. A gyermek egészen közel lehetett a hanghoz. De hol lehetett az?

Sírás a közelében volt. A végtelenségbe remegő panasz szállt el mellette. Egy emberi fohász lebegett a láthatatlanságban, azzal találkozott. Legalább ez volt a benyomása homályosan, mint a köd, amelyben tévelygett.

Amig habozott az ösztön között, hogy elfusson és a másik ösztön között, amely azt mondta, hogy maradjon, észrevett néhány lépésnyire a lábai előtt, a hóban valami hullámot, akkorát, mint egy emberi test, egy kis, alacsony halmot, hosszasat és keskenyet, hasonlót a hóborította sirhalmokhoz.

Ugyanakkor a hang megszólalt.

A domb alól jöhetett.

A gyermek lehajolt, leguggolt a domb elé és a kezeivel kezdte szétszórni.

Ekkor a szétszórt hó alatt egy alakot látott kibontakozni és hirtelen, a gödörben, amit kiásott, a kezei alatt megjelent egy halvány arc.

Ez nem az az arc volt, amely kiáltott. Szemei zártak, szája nyitva, de tele hóval.

Mozdulatlan volt. Meg sem moccant a gyermek keze alatt. A gyermek, akinek ujjai dermedtek voltak, megremegett a hideg arc érintésétől. Egy asszony feje volt. A zilált haj összekeveredett a hóval. Az asszony halott volt.

A gyermek tovább kaparta a havat. A halott nyaka is kiszabadult, aztán felső teste, amelynek husa kilátszott a rongyokból.

Tapogatózás közben hirtelen gyöngye mozgást érzett. Valami kicsi tárgy volt, amelyet a hó eltemetett és mozgott. A gyermek gyorsan megszabadította a hótól és fölfedte egy nyomorúságos, satnya csecsemő vézna, hidegtől elkékült, még élő testét, meztelenül a halott csupasz mellén.

Egy kis leány volt.

Bepólyázták ugyan, de nem eléggé és vergődése közben kicsuszott rongyaiból. Szegény, sovány tagjai alatta, lehellete pedig fölötte kissé fölolvasztották a havat. Egy dajka öt vagy hat hónaposnak tartotta volna, de talán már egyéves volt, mert a növekedés nyomorúságban oly szivettépően visszamarad, hogy néha angolkórrá fajul. Amikor az arca levegőre jutott, föl-sikoltott, mintegy folytatta kétségbeesett zokogását. Anyja nagyon mélyen meghalhatott, hogy nem hallotta meg ezt a zokogást.

A gyermek karjaiba vette a kisdedet.

Komor látvány volt a dermedt anya. Kisérteties sugárzás indult ki alakjából. Nyitott és lélegzet nélkül való szája úgy látszott, az árnyak határozatlan nyelvén felelni kezd a kérdésekre, amelyeket a láthatatlanságban intéznek a halottakhoz. A fagyos sikságok halvány visszfénye ült az arcán. Lehetett látni fiatal homlokát a barna haj alatt, a majdnem méltatlankodva összehuzott szemöldököt, az összeszorult orrcimpákat, a lezárt szemeket, a jégtől letapadó szempillákat és a szemek szögletétől a száj szögletéig a könnyek mély barázdáját. A hó

megvilágította a halottat. A tél és a sir nem ártanak egymásnak. A hulla emberi jégcsap. Az emlők meztelensége megható volt. Már használtak voltak; magasztos hervadásukat az okozta, hogy életet adott, akiben már nem volt élet és az anyaság fensége pótolta a szüzi tisztaságot. Az egyik bimbón egy fehér gyöngy volt. Egy csöpp megfagyott tej.

Mondjuk el mindjárt, hogy ezen a sikságon, ahol az eltévedt gyermek bolyongott, egy csecsemőjét szoptató koldusasszony, aki szintén nyugvóhelyet keresett, néhány órával előbb eltévedt. Megdermedvén, elesett a viharban és nem tudott többé fölkelni. A hófergeteg eltemette. Amennyire lehetett, magához szorította leánykáját és meghalt.

A kisleány megpróbált szopni a márványból. A természet akarja e homályos bizalmat, mert úgy látszik, az anya utolszor szoptatni tud még az után is, amikor már utolszor sóhajtott.

De a gyermek szája nem tudta megtalálni az emlőt vagy a tej, amit ellopott a halál, megfagyott és a csecsemő, amely jobban hozzászokott a bölcsőhöz, mint a sirhoz, kiáltani kezdett a hó alatt.

A kis elhagyatott meghallotta a kis haldoklót.

Kiásta.

Karjaiba vette.

Amikor a kicsike karok között érezte magát, abbahagyta a sirást. A két gyermek arca érintkezett és a csecsemő elkéült ajka úgy közeledett a fiu arcához, mint egy emlőhöz.

A kisleány majdnem abban az állapotban volt, amikor a megaludt vér megállítja a szívet. Anyja már adott neki valamit a halálából: a holttest ragályos; a megfagyás terjed. A kicsinek már olyan volt a lába, keze, karja, térde, mintha megbénultak volna a hidegtől. A fiu érezte ezt a szörnyű hideget.

Száraz és meleg ruha volt rajta, a matrózgunya. Letette a csecsemőt a halott keblére, levetette zubbonyát, beletakarta a kisleányt, megint fölvette és most már majdnem meztelenül a hófúvásban, karjaiba szorítva a kicsikét, utnak indult.

A kisleánynak sikerült megtalálni a fiu arcát, reá tapasztotta ajkát és fölmelegedvén, elaludt. Első csókja volt e két léleknek a sötétségben.

Az anya ott pihent hátával a havon, arcával az éjszaka felé. De abban a pillanatban, amikor a kis fiu levetkőzött, hogy felöltöztesse a kisleányt, a végtelenség mélyéről az anya talán látta őket.

III.

Minden fájdalmas utat megnehezít valami teher.

Valamivel több volt négy órájánál annak, hogy a bárka eltávozott a portlandi öbölből és a parton hagyta a fiut. A hosszú órák alatt, mióta elhagyták és előrehaladt, az emberi társágnak, amelybe talán sikerül belépnie, csak három tagjával találkozott, egy férfivel, egy asszonnyal és egy gyermekkel. Egy férfivel a dombtetőn, egy asszonnyal a hóban és egy gyermekkel, akit a karjaiban tartott.

A fáradtság és az éhség kimerítette.

Csekélyebb erővel és nagyobb teherrel elszántabban törekedett előre, mint valaha.

Most már majdnem teljesen ruha nélkül volt. A kevés rongy, amely megmaradt neki, megkeményedett a zuzmarától, éles volt, mint az üveg és karcolta a bőrét. Ő lehült, de a másik gyermek átmelegedett. Amit ő elvesztett, nem vesztett el, a másik megnyerte. Érezte a meleget, amely a szegény kicsit új életre keltette. Folytatta az előbbrejutást.

Időnként, jó erősen tartva a kisleányt, lehajolt és egy marék hóval megdörzsölte a lábait, hogy meg ne fagyjanak.

Máskor, ha tüzelt a torka, havat tett a szájába és azt szopva, egy pillanatra megcsalta a szomjúságot, de lázzá változtatta. Sulyos megkönnyebbülés volt.

A szélvihar mód nélkül dühös lett; a hóözön is lehetséges; ez az volt. Az őrzöngés épp úgy dühöngött a szárazon, mint az Oceánon. Valószínűleg ez volt az a pillanat, amikor a kétségbeesett bárka megsérült a szirtekkel való küzdelemben.

Mindig nyugatnak tartva, a gyermek ebben a szélben haladt keresztül a széles, havas vidéken. Nem tudta, hány óra. Már régóta nem látta a füstöt. Ez az utjelző hamar elenyészik az éjszakában; különben is, rég elmulhatott az óra, amelyben a tüzeket kioltják; végre lehet, hogy csalódott és talán ezen a vidéken, ahol járt, nincs is város, sem falu.

De kétségei dacára állhatatos maradt.

A kicsike két-háromszor fölsírt. Akkor megringatta és a leányka lecsillapodott és elhallgatott, azután mély álomba merült. A fiu dideregve érezte, hogy a csecsemő meleg.

Gyakran összevonta a zubbonyt a kicsike nyaka körül, hogy a dér be ne hatoljon valami nyíláson és az elolvadó hó utat ne találjon a gyermek és a ruha között.

A sikság hullámos volt. A hajlásokban a szél oly magasra hordta össze a havat, hogy a kisfiu majdnem egészen elsüllyedt benne és félig eltemetve kellett haladnia. Haladt, térdeivel odább lökve a havat.

A szakadékból kiszabadulva, sikságra jutott, ahonnan a szél elsöpörte a havat. De ott jeges esőre talált.

A kisleány langyos lehellete az arcát cirógatta, egy pillanatra megmelegítette, aztán megakadt a hajában, megfagyott és jégcsapokat alkotott.

Számot vetett egy borzasztó nehézséggel: nem szabad elesnie. Érezte, hogy nem kelne föl többé. A fáradtság kimerítette és az ólomsúly a talajra nehezedő homály elevenen a földre fagyasztaná, mint a kiszívott asszonyt. Bolyongott a mélységek lejtőin és kimenekült belőlük; botorkált a gödrökben és megszabadult tőlük; és most egy egyszerű botlás és meghal. Egy rossz lépés megnyitja a sirt. Nem volt szabad megcsusznia. Nem lett volna ereje még föltérdelni sem.

Pedig a csuszamlás mindenütt fenyegette; csupa zuzmara és megfagyott hó volt körülötte.

A kislány borzasztóan megnehezítette a járást; nemcsak tulságos teher volt fáradtságához és kimerültségéhez képest, hanem akadály is. Elfoglalta a két karját, amelyek a jégen járónak természetes és szükséges egyensúlyozói.

Nélkülöznie kellett az egyensúlyozókat.

Lemondott róla és ment, nem tudva, hová legyen a teher alatt.

A kicsike volt az a csöpp, amelytől kicsordult a kétségbeesés pohara.

Haladt, inogva minden lépésnél, és csodákat művelt az egyensúlyozásban. Mondjuk ki még egyszer, talán nyitott szemek követték ezen a fájdalmas uton, az anya szeme és Isten szeme.

Ingadozott, tántorgott, újra megszilárdult, gondját viselte a gyermeknek, megigazgatta a ruhát, betakargatta a fejét, megint tántorgott, de haladt, megcsuszott, de kiegyenesedett. A szél elég alávaló volt őt lökdösni.

Valószínűleg a kelleténél sokkal hosszabb utat tett. Nyilván azon a vidéken járt, ahol később a Bingleaves Farmet alapították a két hely között, amelyeket most Spring Gardens és Parsonage Housenak neveznek. Most majorok és nyaralók, akkor parlag. Gyakran egy század sem választ el egy pusztaságot egy várostól.

A jeges zivatar, amely már csaknem megvakította, kis szünetet tartott és akkor egyszerre, nem messze maga előtt, egy csoport tűzfalat és kéményt pillantott meg, amelyeket kidomborított a hó, mint egy fordított árnyképet, a fekete égre fehérrel rajzolt várost, olyasfélét, amit ma a fényképészek negatív képnek neveznek.

Tetők, lakások, szállás! Mégis eljutott valahová! Érezte a remény kimondhatatlan bátorítását. Az örök lehet ilyen érzése, aki egy eltévedt hajón azt kiáltja: föld!

Végre emberekhez ért. Élő lényekhez jutott. Nincs már mitől félnie. Hirtelen eltöltötte a meleg, a biztonság. Annak, amit átélt, vége volt. Nem volt többé sem éjszaka, sem tél, sem vihar. Ugy tetszett neki, hogy mindaz a baj, amely érhetné, most már mögötte van. A kisleánynak már nem volt sulya. Majdnem futott.

Szemeit a háztetőkre szegezte. Az élet volt ott. Le nem vette róluk a szemeit. Egy halott nézne így arra, ami a koporsófüdél nyílásán megjelenne előtte. Ezeknek a kéményeknek a füstje volt, amit meglátott.

De most semmi füst se szállt belőlük.

Csakhamar odaért a házakhoz. Egy külvárosba érkezett, amely egy nyílt utcából állott. Ebben a korban nem volt szokás az utcákat éjszakára elrekeszteni.

Az utca két házzal kezdődött, amelyekben sem gyertya- sem lámpavilágot nem lehetett észrevenni, sem az egész utcában, sem az egész városban, amennyire a szem ellátott.

A jobboldali épület inkább csak tető volt, mint ház; hitványabb alig lehetett valami; fala vályogból, teteje szalmából volt, több volt a szalma, mint a fal. Egy nagy csalánbokor, amely a fal tövéből hajtott ki, az ereszt érintette. A rozoga viskó egyetlen ajtaja mintha macskák számára készült volna és egyetlen ablaka csak szelelőlyuk volt. És minden bezárva. Oldalt egy népes disznóól jelezte, hogy a szalmakunyhó nem lakatlan.

A balról levő ház széles, magas volt, egészen kőből és a teteje palából. Ez is be volt zárva. A Gazdag szemben lakott a Szegénnyel.

A fiu nem habozott. A nagy házhoz ment.

A kétszárnyu, nagy szögekkel kivert tölgyfakapu olyan volt, hogy mögötte a reteszek és záruk hatalmas fegyverzetét lehetett sejteni; egy vaskalapács függött rajta.

Nagy kinnal emelte föl a kopogtatót, mert dermedt kezei inkább csutakok voltak, mint kezek. Egyet koppantott.

Nem feleltek.

Mégegyszer koppantott, most már kettőt.

Semmi mozgás sem támadt a házban.

Harmadszor is kopogott. Semmi válasz.

Megértette, hogy alusznak és nem szándékoznak fölkelni.

Akkor a szegényes ház felé fordult. Fölvett a földről, a hó alól, egy kavicsot és kopogott, az alacsony kapun.

Senki sem felelt.

Lábujjhegyre emelkedett és a kaviccsal megkopogtatta a szelelőt, elég gyöngéden, hogy be ne törje az üveget, elég erősen ahhoz, hogy meghallhassák.

Egy hang se hallatszott, egy lépés se mozdult; gyertya sem gyulladt meg.

Azt gondolta, hogy itt sem akarnak fölébredni.

A kőház és a szalmakunyhó egyformán süket volt a nyomorultak számára.

A fiu elhatározta, hogy tovább megy és elindult a szűk utcába, amely oly sötéten nyújtóz-
kodott előtte, hogy inkább sziklafal hasadéának látszott, mint egy város bejáratának.

IV. A sivatag másik alakja.

A város, melybe megérkezett, Weymouth volt.

Az akkori Weymouth semmiképen sem volt a mai tiszteletreméltó és büszke Weymouth. A régi Weymouthnak nem volt kifogástalan, egyenes rakodópartja, sem III. György tiszteletére emelt szobra és szállodája, mint a mainak. Az volt ennek az oka, hogy III. György még nem született meg. Ugyanezen okból akkor még a zöld keleti domboldalon nem rajzolták ki a talajra a lefejtett gyept és a csupasszá tett krétaréteg segítségével a fehér lovat, amely egy holdnyi hosszúságú, egy királyt visz a hátán és - még mindig III. György iránt való tiszteletből - a farkát fordítja a város felé.

Mindez megérdemelt megtiszteltetés volt; III. György, öregségében elvesztvén azt a szellemet, amely hiányzott belőle ifjúságában, semmiképp se felelős uralkodásának nyomorúságaiért. Ő ártatlan volt. Miért ne kapjon szobrokat?

A száznolcvannégy év előtti Weymouth majdnem olyan szabályos volt, mint egy összekavart kockajáték. A legendák Astarothja néha bejárja a földet és egy zsákot visz a hátán, amelyben minden van, még olyan asszonyok is, akik otthon is jók. Az ördög zsákjából kihullott házak összevisszasága fogalmat adna erről a szabálytalan Weymouthról. Sőt a házakban levő jó asszonyokról is. Mint e házak mintaképe, maig is megmaradt a Muzsikások háza. Faragott és - ami szintén a faragás egy neme - szúrágta fából készült odúk, idomtalan építmények előrenyúló tetőkkel, némelyik oszlopokkal; egymáshoz támaszkodtak, hogy a szél ne dobja őket a tengerbe; a házak között szűk sikátorok, rondák és zeg-zugosak, közök és apró terek, melyeket a napéjegyenlőség idején gyakran elárasztott a dagály; összetolakodott háznagymamák csoportja egy ükanya-szentegyház körül, ez volt Weymouth. Egy Angliában partravetett antik normand falu.

Ha az utazó belépett a csapszékbe, melyet ma a szálloda pótol, ahelyett, hogy egy sült cipőtalpat és egy palack bort királyian megfizetett volna huszonöt frankkal, megalázták azzal, hogy - különben igen jó - hallevest kellett ennie két sousért. Ilyen nyomorúság volt ott.

Az elveszett gyermek, aki a talált gyermeket hordozta, végig ment egy utcán, aztán egy másodikon és egy harmadikon. Szemeivel keresett az emeleteken és a padlásokon egy kivilágított ablakot, de minden zárt és sötét volt. Időközönként kopogtatott a kapukon. Senki sem felelt. Semmitől sem válik annyira kővé a szív, mint ha két takaró közt melegen fekszik. Ez a zaj és e kísérletek azzal végződtek, hogy fölébresztették a kis leányt. Arról vette észre, hogy a gyermek az arcát szopta. Nem sirt, mert anyjának hitte a fiut.

Kockáztatta, hogy talán sokáig fog kóborolni és csavarogni Scambridge utcáinak zürzavarában, ahol akkor több volt a szántóföld, mint a ház és több tüskés bozót, mint lakás, de találomra befordult egy szűk közbe, amely még ma is megvan a Trinity Schools mellett. Ez a köz egy kezdetleges rakodópartra vezetett, melynek mellvédje volt és jobbról egy hid látszott.

Ez a hid a Wey hidja volt, amely összekötötte Weymouthot és Melcomb-Regist és amelynek ivei alatt a Harbour egyesült a Back Waterrel.

Weymouth, a tanya, akkoriban elővárosa volt Melcomb-Regisnek, a városnak és kikötőnek; ma Melcomb-Regis Weymouth egyik paróchiája. A falu fölszivta a várost. Ez a művelet a hidon át történt. A hidak különös szívókészülékek, amelyek fölszivják a népességet és néha megduzzasztanak egy partmenti tanyát a szemben fekvő város költségére.

A fiu a hid felé ment, amely akkor födeles hajóhid volt. Átment rajta.

Hála a hid tetejének, nem volt hó a padlóján. Meztelen lábai egy pillanatig igen jól érezték magukat a száraz deszkán.

A hidat elhagyva, Melcomb-Regisben találta magát.

Itt már kevesebb fa- és több kőház volt. Ez már nem külváros volt, hanem maga a város. A hid egy elég szép utcára, a Saint-Thomas-streetre torkolt. Arra ment. Az utcában magas, faragott oromfalak voltak és itt-ott bolti kirakatok. Ujra kopogni kezdett a kapukon. Nem volt már elég ereje, hogy kiáltson és segítséget hívjon.

Mint Weymouthban, úgy Melcomb-Regisben sem mozdult senki. Kétszer is reáfordították a kulcsot a zárokra. Az ablakokat táblák takarták, mint a szemeket a szemhéjak. Minden elővigyázatos intézkedés megtörtént az ébredés, e kellemetlen zökkenő ellen.

A kis tévelygő elszenvedte az alvó város megmagyarázhatatlan benyomását. A megbénult hangyaboly csöndje szédít. Valamennyi álom zavaros képei összevegyülnek és e nyugvó emberi testekből álmofelhő emelkedik. Az álomnak komor szomszédsága van az életen túl; az alvók szétoszló gondolatai fölöttük lebegnek, mint élő és holt gőz és összekeveredik a lehetővel, aki a végtelenségben valószínűleg szintén gondolkodik. Innen származik az álmok érthetatlensége. Az álomnak, e felhőnek, átlátszósága és sűrűsége eltakarja a lelket, e csillagot. A lezárt szempillák alatt, ahol a látomás helyettesíti a látást, a körvonalak és jelenségek siri fölbomlása olvad bele a megfoghatatlanba. Rejtelmes, szétoszló létezők vegyülnek a mi életünkkel a halálnak azon a partján, melynek álom a neve. A lárvák és lelkek összefonódása benne van a levegőben. Még aki nem alszik is, érzi, reánehezedik ez a környezet, tele baljóslatu étellel. A rejtelen, mely körülvesz, a megsejtett valóság, alkalmatlan nekünk. Az ébren lévő, aki a mások álmának árnyképei között járkal, elsurranó alakokat sejt, irtózik vagy azt hiszi, hogy irtózik a láthatatlannak ellenséges érintésétől és minden pillanatban valami kifejezhetetlen, eltűnő találkozást érez. Van valami az erdők hatásából ebben az éjszakai álmokban való járásban. Ez az, amire azt mondják, hogy félnek, de nem tudják, mitől.

Amit egy férfi megérez, azt egy gyermek még jobban érzi.

Az éjszakai borzalom, melyet ezek a kísérteties házak még növeltek, hozzájárult a gyászos egészhez, mellyel eddig küzdött.

Belépett a Conycar Lane-be és az utca végén meglátta a Back Watert, melyről azt hitte, az óceán; már nem tudta, melyik oldalon van a tenger; visszatért arra, amelyről jött, befordult a Maidenstreetre és visszament egészen Saint-Abbans-rowig.

Ott, találmra és választás nélkül, a legelső házba erősen bekopogott. Az ütések, melyek utolsó erejét emésztették föl, rendetlenek és szakadozottak voltak, szünetekkel és csaknem ingerült ismétlésekkel. A láz lüktetése kopogott a kapukon.

Egy hang felelt neki.

Az óráé.

Hajnali három órát ütött lassan a Saint-Nicolas öreg tornyában.

Aztán megint csöndes lett minden.

Különösnek tűnhet föl, hogy egyetlen lakó sem nyitott ki még egy szelelőt sem. Bizonyos mértékig ez a némaság megmagyarázható. Meg kell mondani, 1690 január havában éppen megszűnt egy elég nagy járvány, mely Londonban dühöngött és hogy mindenütt féltek befogadni a beteg vándorlókat; ez a vendégszeretet csökkenését okozta. Még az ablakot se nyitották ki félelmükben, nehogy beszívják a ragályt.

A fiu az emberek hidegségét borzasztóbban érezte, mint az éjszakáét. Ezt a hideget akarják. Elszorult szive jobban elbátortalanodott, mint a magányban. Most már emberek közé jutott és egyedül maradt. Az aggodalom tetőpontja volt. A sivatag kegyetlen, ezt megértette; de egy kérlelhetetlen város, ez már sok volt.

Az óra, melynek ütéseit számlálta, még jobban leverte. Bizonyos esetekben semmi sem olyan vérfagyasztó, mint az óraütés. A közöny kinyilatkozása ez. Az örökkévalóság mondja benne: nem törődöm vele.

Megállt. Nem bizonyos, hogy e keserves pillanatban nem kérdezte meg magától, hogy nem lenne-e egyszerűbb ott lefeküdni és meghalni. Azonban a kis leány a vállára hajtotta fejét és elaludt. Ez a homályos bizalom újra utnak indította.

Ő, aki körül minden rombadőlt, támaszpontnak érezte magát. A kötelesség mély intelme volt.

Sem ezek az eszmék, sem ez a helyzet nem illettek a korához. Valószínűleg nem is értette meg. Ösztönből cselekedett. Az tette, hogy cselekedett.

Johnstone-row irányában haladt.

De már nem ment, csak vonszolta magát.

Balra hagyta a Saint-Mary-streetet, zezugos utcákon ment keresztül és mikor egy tekervényes sikátorból két fal között kijutott, széles, szabadtéren találta magát. Üres terület volt, minden épület nélkül, valószínűleg a mai Chesterfield-place tájékán. A házak itt véget értek. Észrevette jobbról a tengert, de balról, a városból, majdnem semmit.

Hova legyen? A mező újra kezdődött. Keletre nagy hómezők jelezték a radipolei széles lejtőket. Folytassa-e az utazást? Menjen-e előre és térjen vissza a magányba? Forduljon meg és menjen vissza az utcákba? Mit csináljon e két csöndességben, a néma síkságon és a süket városban? Melyik visszautasítást válassza?

Ha van kegyelmet adó döfés, van tekintet is, mely ezt a kegyelmet kéri. Ilyen pillantást vetett maga körül a szegény, kétségbeesett kis fiu.

Egyszerre fenyegető hangot hallott.

V.

Az embergyűlölet megteszi a magáét.

Nem lehet tudni, miféle különös és riasztó fogcsikorgatás hallatszott el hozzá a sötétségben.

Volt mitől hátrálni. Ő előre ment.

Akiket a csönd megrémit, azoknak az ordítás tetszik.

Ez a vad morgás megnyugtatta. A fenyegetés ígéret volt. Egy élő és éber lény lehetett ott, ha vadállat is. Arra ment, amerről a hangot hallotta.

Megkerülte a fal szögletét és mögötte, a hó és a tenger sugárzásánál, mint valami nagy siri világítás mellett látott valami menedéket. Vagy taliga volt, vagy kunyhó. Kerekei voltak, kocsi lehetett; de teteje volt, lakásnak kellett lennie. A tetőből kémény emelkedett ki és a kéményből füst. A füst vörös volt, tehát bent jó tűz éghetett. Hátul, a kiálló vassarkak ajtót árultak el és az ajtó közepén egy szögletes nyílás mutatta, hogy világosság van a fülkében. Közeledett.

Ami előbb morgott, megérezte, hogy jön. Mikor a fülke mellé ért, a fenyegető morgás dühöngéssé vált. Most már nem zsémbeléssel volt dolga, hanem üvöltéssel. Zörejt hallott, mint mikor egy láncot hirtelen megfeszítenek és az ajtó alatt, a hátsó kerekek között váratlanul két sor hegyes, fehér fog jelent meg.

De ugyanakkor, mikor a fogak a kerekek között megvillantak, az ablakban egy fej jelent meg.

- Csönd legyen ott! - mondta a fej.

Az üvöltő torok elhallgatott.

A fej újra megszólalt:

- Van itt valaki?

A gyermek felelt:

- Igen.

- Ki az?

- Én.

- Én? Kicsoda az? Honnan jössz?

- Fáradt vagyok - mondta a gyermek.

- Hány óra?

- Fázom.

- Mit csinálsz itt?

- Éhezem.

A fej így felelt:

- Nem lehet az egész világ olyan boldog, mint egy lord. Lódulj onnan.

A fej visszahúzódott és a nyílás becsukódott.

A gyermek lehajtotta homlokát, jobban a karjaiba szorította az alvó kisdedet és összeszedte az erejét, hogy továbbmenjen. Néhány lépést tett és kezdett távolodni.

Azonban ugyanakkor, mikor a nyílás bezárult, az ajtó kinyílott. Egy hágszó bocsátkozott le. A hang, mely már előbb is szólt a gyermekhez, haragosan kiáltott a fülkéből:

- Nos, miért nem jössz be?

A gyermek megfordult.

- Gyere hát - mondta a hang. - Ki az ördög küldte ide ezt a fickót, aki éhezik, fázik és nem jön be!

A gyermek, akit ez a hely vonzott is, taszított is, mozdulatlan maradt.

A hang újra megszólalt:

- Mondom, hogy gyere be, kópé!

Elszánta magát és az első lépcsőfokra tette a lábát.

De a koci alatt hallatszott a morgás.

Hátrált, a nyitott torok újra megjelent.

- Csönd! - kiáltotta a férfihang.

A kitátott állkapocs visszahúzódott, a morgás megszűnt.

- Gyere - szólt a férfi.

A gyermek keservesen mászott föl a három lépcsőfokon. Zavarta őt a másik gyermek, akit annyira bebugyolált, betakargatott és begöngyölt a zubbonyba, hogy csak alaktalan kis tömegnek látszott.

Fölment három lépcsőn, és a küszöbre érve, megállott.

Gyertya nem égett a fülkében, valószínűleg a nyomor takarékosága miatt. A bódét csak egy olvasztókemence nyílásán kiszűrődő vörösség világította meg, amely tőzegtüztől származott. A kemencén egy szilke és egy fazék gőzölgött, amelyben minden valóságosság szerint valami ennivaló volt. Érezni lehetett a jó szagát. A lakás butorzata egy ládából, egy zsámolyból és egy lámpásból állott, amely a mennyezetről függött, de nem égett. A sarkokban faszögekkel ellátott deszkapalcok és egy fogas, amelyen mindenféle lim-lom függött. A deszkákon és a szögeken üvegek, rézedények, egy lombik, egy bura és a furcsa tárgyak zürzavara, amelyekből a gyermek semmit sem ismert, konyhai és vegyszeti edények voltak. A fülke hosszukás alaku volt és elől állott a kemence. Nem igen lehetett kis szobának mondani, sőt valami nagy doboznak is alig. Külsőjét jobban megvilágította a hó, mint a belsejét a kemence. A bódében minden homályos volt. De a mennyezetre verődő fénysugárnál mégis el lehetett olvasni ezt a nagybetűs föliratot: *Ursus, philosophus*.

A gyermek valóban Homohoz és Ursushoz jutott. Hallottuk beszélni az egyiket és morogni a másikat.

A küszöbre érve, a gyermek meglátott a kemence mellett egy hosszú, kopasz, szikár és öreg embert szürke ruhában, akinek tar koponyája a tetőt érte. Lábujjhegyre állnia már nem lehetett volna. A bódé nagyon testhezálló volt.

- Gyere be - szólt a férfi, aki Ursus volt.

A gyermek belépett.

- Tedd le a csomagodat.

A gyermek óvatosan tette le terhét a ládára, nehogy megijedjen és fölébredjen. A férfi megszólalt:

- Milyen gyöngéden bánsz vele! Mintha valami erekleve volna. Talán félsz, hogy eltéped a rongyaidat? Ó! te csuf semmirekellő! ilyenkor az utcán csavarogni! Ki vagy te? Felelj. De nem, megtiltom, hogy felelj. Lássuk előbb a legsürgősebbet; te fázol, melegedjél.

És két vállánál a kemencéhez tolta.

- Eleget áztál-fáztál! Így be nem engednének a házaikba. Rajta, vesd le a gunyádat, gonosztevő!

És egyik kezével lázas kiméletlenséggel tépte le róla a szétfosló rongyokat, a másik kezével leakasztott egy szögről egy férfiinget és egy kötött ujjast, amit még ma is kiss-me-quicknek neveznek.

- Fogd, ezek az apróságok a tied.

Kikeresett a garmadából egy vászondarabot és a tűz előtt dörzsölni kezdte a káprázó és félig elalélt fiu tagjait, aki e meleg meztelenségben azt hitte, az égben van. Miután a tagjait megdörzsölte, a férfi a lábait is letörülgette.

- Nos, csontváz, nem fagyott el semmid. Elég ostoba voltam azt hinni, hogy elülső vagy hátsó patáid elfagytak. Most az egyszer nem bénulsz meg. Öltözködj föl.

A gyermek fölvette az inget és a férfi föléje huzta az ujjast.

- Most pedig...

A férfi a lábaihoz tolta a zsámolyt, leültette a kis fiut és ujjával a szilkére mutatott, amely a tüzhelyen gőzölgött. A gyermek megint a mennyországot sejtette a csészében vagy legalább burgonyát szalonnával.

- Éhes vagy, egyél.

Az ember levett a polcról egy darab száraz kenyérhéjat meg egy vashálványból való villát és átnyújtotta a fiúnak. A gyermek habozott.

- Talán azt akarod, hogy fölteritsek neked? - mondta a férfi.

És a gyermek térdére tette a szilkét.

- Harapj bele.

Az éhség győzött a meghökkenésen. Elkezdett enni. De szegény fiu inkább mohón falt, mint evett. A kenyérhéj vidám ropogtatása betöltötte a bódét. Az ember dűnnyögött.

- Ne zabálj olyan rettentő gyorsan! Inyenc, a semmirekellő! Az ilyen éhes csöcselék lázítóan tud enni. Csak látni kell egy lordot, mikor vacsorázik. Én már láttam életemben hercegeket is enni. Azok nem is esznek, ez az előkelő benne. Hanem inkább isznak. Rajta, tömd magad, ifju vadmalac.

A siketség, mely az éhes hasat jellemzi, érzéketlenné tette a gyermeket a haragos jelzők iránt, melyeket különben a cselekedetek könnyörületessége megcáfolt; az ellentmondás az ő hasznára volt. Pillanatnyilag teljesen elmerült két gyönyörben, hogy melegedjék és egyék.

Ursus a fogai közt folytatta halk zsémbelődését:

- Én láttam Jakab királyt személyesen vacsorázni a Banqueting-houseban, ahol a híres Rubens festményeit bámulják; Ő Felsége nem nyult semmihez. Ez a koldus pedig legel! Legel, mint egy állat! Micsoda gondolat volt idejönni Weymouthba, melyet hétszer elátkoztak a pokolbeli istenek! Reggel óta semmit sem adtam el, a hónap beszéltem, az orkánnak fuvoláztam, egy farthing sincs a zsebemben és este koldusok jönnek hozzám! Ocsmány környék! Harc, küzdelem és verseny folyik közöttük és az ostoba járókelők közt. Ők arra törekszenek, hogy

csak liardokat adjanak nekem, én azon buzgólkodom, hogy ne adjak nekik mást, csak gyógyszereket. Nos, ma semmi! Egy hülye sem jár az utcán, egy penny sem jut az erszénybe! Egyél, pokol fia, tömd magad és ropogtass! Olyan időben élünk, mikor semmi sem ér föl az ingyenélők cinizmusával. Hizzál meg a költségemre, ingyenélő. Ez már nem éhség, hanem düh. Ez nem étvágy, hanem kegyetlenség. Talán valami veszett járvány csigázta el. Ki tudja, talán pestises. Pestised van, zshivány? Ha Homo is elkapná! Ah! Nem! Pusztulj csőcselék, de nem akarom, hogy a farkasom meghaljon. Lám, magam is éhes vagyok. Kijelentem, hogy ez igen kellemetlen körülmény. Késő éjszakáig dolgoztam. Néhányszor előfordul az életben, hogy az embernek sürgős dolga van. Ma este nekem is kedvem jött vacsorázni. Egyedül vagyok, tüzet gyujtok, nincs másom, csak burgonyám, kenyérhéjam, egy szelet szalonnám és egy csöpp tejem, hozzálatok, hogy megmelegítsem, azt mondom magamnak: jó, majd azt képezelem, hogy jóllaktam. Üres locsogás! Abban a percben idepottyan ez a krokodil. És betelepszik közém és a vacsorám közé. Ime a kifosztott élestár. Egyél, csuka, egyél cápa, hány sor fog van az állkapcsodban? Zabálj, farkaskölyök. Nem, ezt visszavonom, tisztelet a farkasoknak. Nyeld el a takarmányomat, kigyó! Ma dolgoztam, üres gyomorral, száraz torokkal, korgó hassal késő éjszakáig és most jutalmul nézhetem, hogy más eszik. De mindegy, kétfelé osztom. Övé lesz a kenyér, a burgonya és a szalonna, de enyém lesz a tej.

E pillanatban hosszú, panaszos kiáltás kelt a bódében. A férfi a füleit hegyezte.

- Te kiáltottál, áruló! Miért sírsz?

A fiu megfordult. Nyilvánvaló volt, hogy nem ő kiáltott. Tele volt a szája. A sírás nem szűnt meg. A férfi a ládához ment.

- Akkor a csomag üvölt. Josafát völgyére! Beszélő csomag! Mi károg a csomagodban?

Kigöngyölte a zubbonyt. Egy gyermekfej bukkant elő nyitott szájjal, sirva.

- Ki ez? - mondta az ember. - Mi ez? Még egy másik is. Hát nem lesz vége? Ki vagy? Fegyverre! Káplár, elő az őrséggel! Még valaki locsog! Mit hoztál nekem ide, haramia? Láthatod, hogy szomszjas. Inni kell neki. Szép, most még tejem se lesz.

Fölkutatott egy polcon egy vászonból való szalagot, egy szivacsot meg egy palackot dühösen mormogva:

- Átkozott vidék!

Aztán megnézte a csecsemőt.

- Leány. Meg lehet ismerni a rikácsolásáról. Ez is átázott.

Mint előbb a fiuról, most a kisleányról tépte le a rongyokat, melyekbe inkább belekötözték, mint fölöltöztették és belegöngyölte egy durva, de tiszta és száraz vászondarabba. Ez a gyors és kissé durva öltöztetés kétségbeejtette a kisleányt.

- Irgalmatlanul nyávog - mondta.

A fogaival letépett egy hosszukás darabot a szivacsból, leszakított egy darabot a vászonból, kihuzott belőle egy szálat, levette a tüzhelyről a tejesfazekat, megtöltötte tejjel a palackot, félig beledugta a szivacsot, letakarta a kiálló végét a vászonnal, megkötötte a fonállal, arcához érintette a palackot, hogy nem nagyon forró-e és balkarjára vette a csecsemőt, mely folytatta a sírást.

- Rajta, vacsorázz! Fogadd el tőlem az emlőt.

És ajkaira tette a palack száját.

A kicsike mohón ivott.

Ferdén tartotta a palackot és mormogta:

- Mind ilyenek, a gyávák! Elhallgatnak, ha megkapták, amit akartak.

A kicsike olyan erősen szivta és olyan hevesen megszorította az emlőt, amit ez a mogorva gondviselés nyújtott felé, hogy erősen köhögni kezdett.

- Még megfulladsz - dörögte Ursus. - Milyen falánk!

Kivette a szájából a szivacsot, amit szopott, megvárta, míg a köhögés lecsillapodott, aztán visszatette az ajkai közé, mondván:

- Szopj, csavargó.

Eközben a fiu letette a villát. Hogy inni látta a kicsit, elfelejtett enni. Egy pillanattal előbb, míg evett, elégedettség volt a szemében, most pedig hála. Nézte, amint a csecsemő újra éled. E betetőzése a föltámadásnak, mely nála kezdődött, leirhatatlan sugárzást támasztott a szemeiben. Ursus folytatta zsörtölődését fogai között haragos szavakkal. A kis fiu minden pillanatban Ursusra emelte szemeit, melyek nedvesek voltak a határtalan megindultságtól, amit érzett, anélkül, hogy kifejezni tudta volna a szegény, elérzékenyült teremtés.

Ursus haragosan rákiáltott:

- Egyél hát!

- És ön? - mondta a gyermek remegve és egy könnycseppel a szemében. - Önnek semmi sem jut?

- Megegyed rögtön az egészet, sehonnai fajzat! Nem lesz sok, minthogy nekem se volt elég.

A gyermek megfogta a villát, de nem evett.

- Egyél - kiabált Ursus. - Nem rólam van szó. Ki beszél rólam? Gonosz, kis, meztlábas-barát a Nincstelen-rendből, azt mondtam neked, hogy mindent egyél meg. Azért vagy itt, hogy egyél, igyál és aludjál. Egyél, különben az ajtó elé doblak a cimboráddal együtt.

A fiu e fenyegetésre újra enni kezdett. Nem sok munkát adott, hogy beraktározza, ami még a szilkében volt.

Ursus azt dörögte:

- Rosszul záródik ez az épület, hideg jön be az ablakokon.

Egy ablak valóban törött volt elől; vagy a kocsinak valami zökkenése, vagy valami vásott fickó törte be kővel. Ursus papircsillaggal ragasztotta be ezt a hiányosságot, de az levált. Ott fujt be a szél.

Félig a ládán ült. A kis leány a karján és a térdén fekvő gyönyörrel szopta a palackot abban az áldott szendergésben, amiben az angyalok Isten előtt és a gyermekek az emlő előtt szoktak lenni.

- Jóllakott - mondta Ursus.

Majd hozzátette:

- És most csináljon az ember szónoklatokat a mértékletességről.

A szél letépte az ablakról a papirtapaszt, amely keresztülröpült a bódén; de ez nem zavarta meg a két gyermeket, akik éppen ujjászülettek.

Amíg a kis leány ivott és kis fiu evett, Ursus morgott.

- A részegeskedés a pólyában kezdődik. Próbáljátok most meg Fillotson érsek helyzetét és mennydörögjétek az italban való mértéktelenség ellen. Utálatos léghuzam! És hozzá még a kemencém is ócska. Olyan füstfelhőket bocsát ki magából, hogy trichiasist kaptok tőle. Kényelmetlen a hideg és kényelmetlen a tűz. Nem lehet tisztán látni. Ez a teremtség visszaél a vendégszeretetemmel. És még az arcát sem láttam ennek a pofának. Bizony a kényelem kissé fogyatékos itt. Jupiterre! nagyra becsülöm a kitűnő ünnepélyeket jól elzárt szobákban. Eltévesztettem a hivatásomat, érzékinek kellene lennem. Philoxenes volt a legnagyobb bölcs, aki olyan hosszú nyakat kívánt magának, mint a darué, hogy tovább élvezhesse az asztal örömeit. A mai bevétel semmi. Semmit sem adtam el egész nap! Nyomoruság. Lakosok, inasok és polgárok, ime itt az orvos, itt az orvosság. Hiába fáradsz öregem. Csomagold össze a gyógyszereidet. Itt mindenki jól érzi magát. Ime egy átkozott város, ahol senki sem beteg. Csak az égnek vannak görcsei. Micsoda hó! Anaxagoras tanítja, hogy a hó fekete. Igaza van, a hidegség sötétség. A jég az éjszaka. Micsoda vihar! Elképzelem, hogyan mulatnak azok, akik a tengeren vannak. Az orkán a sátánok költözése, a kísértetek zsibongása, akik a mi csont-hüvelyek fölött tombolnak. A felhők közül egyiknek farka van, a másiknak szarva, ennek lángnyelve, annak sasszárnya van, emennek olyan pocakja van, mint egy lord-kancellárnak, amannak akkora a feje, mint egy akadémikusnak, minden neszben formát lehet megkülönböztetni. Új szél új démont hoz; a fül hall, a szem lát, a zaj alakot ölt. Teringette! sok ember lehet most a tengeren, az bizonyos. Barátaim, szabaduljatok meg a vihartól, nekem elég dolgot ad, hogy az élettől megszabaduljak. De hát szállodás vagyok én? Miért szállnak hozzám az utasok? Az általános nyomoruság még az én szegénységemre is sarat fröccsent. Undok csöppek hullanak a kunyhómba a nagy emberi sárból. Ki vagyok szolgáltatva az utasok falánkságának. Zsákmány vagyok, az éhenhalók zsákmánya. A tél, az éjszaka, egy dobozból való fülke, egy szerencsétlen jóbarát kint, alul, a vihar, egy burgonya, ökölnyi tűz, élősdiek, a szél behatol minden hasadékon, egy fillér sem akad és csomagok, amelyek üvöltöni kezdenek! Kinyitjuk, koldusokat találunk benne. Micsoda sors! Hozzáteszem, hogy törvénysértés történt! Ah! te rosszmájú zsebmetsző, te rosszindulatu korcs, az utcákon csatangolsz még tüzoltás után is, te csavargó ezzel a kalandornővel! Ha jó királyunk ezt tudná, szépen bedugna valami tömlőc fenekére, hogy illendőségre tanítson! Az ur éjszaka sétál a kisasszonnyal! Tizenöt fok hidegben, hajadon fejjel, mezitláb! tudd meg, hogy ez tilos. Vannak szabályok és rendeletek, pártütő, melyek a csavargókat megbüntetik, a tisztességes embereket pedig, akiknek házuk van, pártfogolják és megvédelmezik, mert a király a népek atyja. Nekem van lakásom! Téged megvesszőztek volna a piacon, ha megtaláltak volna és ezt jól tették volna. Rendnek kell lenni egy rendezett államban. Elég hiba, hogy nem jelentelek föl a biztosnak. De már én ilyen vagyok, megértem a jót és cselekszem a rosszat. Ah! alávaló! ilyen állapotban érkezni hozzám! Mikor beléptek, nem vettem észre, hogy havasak és az elolvadt. És most egész házam átázott. Vízáradás van nálam. Rengeteg szemet kell elégetnem, hogy fölszáritsam ezt a tavat. Tizenkét farthing a szén! Hogyan csináljuk, hogy hárman elférjünk ebben a kalyibában? Most vége, óvodát nyitok és magamhoz veszem szoptatásra Anglia jövőendő koldusait. Hivatalom, tisztém és teendőm lesz megszabadítani időtlen szülötteitől a nagy rimát, a Nyomort, tökéletesíteni kicsikorukban az akasztófavirágok rutságát és a fiatal tolvajoknak filozófus formát adni! A medve nyelve Isten vázlata. Elmondhatom, hogy ha harminc év óta nem fosztogatnának ilyenfajta, gazdag lennék, Homo kövér volna, lenne egy orvosi gyűjteményem tele ritkaságokkal, több sebészeti szerszámom lenne, mint Linacre doktornak, VIII. Henrik király sebészének, különböző állatok mindenféle fajból, egyiptomi mumiám és más hasonló dolgaim! Tagja lennék a Doktorok társaságának és jogom lenne használni a könyvtárt, amelyet a híres Harvey alapított 1652-ben és dolgozhatnék a dóm lanternájában, ahonnan egész Londont látni! Folytathatnám számításaimat a napfoltokról, bebizonyíthatnám, hogy a csillagokból gőz emelkedik. Jean Keplernek is ez a véleménye, aki egy esztendővel a Szent-Bertalanéj előtt született és a császár matematikusa lett. A nap

kemény, amely néha füstöl. Az én kemencém is megteszi. A kemencém nem ér többet, mint a nap. Igen, szerencsésen jártam volna, más ember lettem volna, nem lennék mindennapi és nem aláznám meg a tudományt az utcasarkokon. Mert a nép nem méltó az oktatásra, a nép nem más, mint esztelenek sokasága, mindenféle kor, nem, kedély és társadalmi helyzet zavaros keveréke, amelyet minden idők bölcsei nem haboztak megvetni és még a legmérsékeltebbek is megbélyegzik ítéleteikben tulkapásait és dühét. Ah! ami létezik, már meguntam. Aztán az ember nem sokáig él. Hamar a végére járunk az emberi életnek. De bizony mégsem, hosszú az. Időnként, hogy el ne csüggedjünk, hogy elég ostobák legyünk beleegyezni abba, hogy létezzünk és ne használjuk ki a nagyszerű alkalmat, amit minden kötél és minden szög kínál, hogy fölakasszuk magunkat, időnként, mondom, a természet úgy tesz, mintha gondját viselné az embernek. De ezt az éjszakát nem lehet odaszámítani. A természet megnöveszti a gabonát, megérleli a szőlőt és énekelte a fülemilét, ez a természet alattomosága. Időről-időre egy hajnali sugár, egy pohár gin, ezt nevezik az emberek boldogságnak. A jó csak vékony szegélye az óriási szemfödőnek, a nyomornak. Sorsunk szövetét az ördög készítette és Isten tette reá a szegélyt. És közben megetted a vacsorámat, tolvaj!

A csecsemő, melyet még mindig a karjában tartott, még pedig - akármilyen dühös volt - nagyon szeliden, becsukta szemét, mert jóllakott. Ursus megnézte a palackot és dörmögött:

- Mind megitta, az elvetemült!

Fölemelkedett és - balkarján tartván a kicsit - jobbajával fölemelte a láda tetejét, kihuzott belőle egy medvebőrt, azt, amit az ő „igazi bőrének” nevezett.

Amig ezt elvégezte, hallotta a másik gyermeket enni és reánézett.

- Nagy gond lesz, ha ezentul táplálnom kell ezt a növekvő falánkot. Giliszta lesz a kenyéskeresetem hasában.

Amennyire lehetett, még mindig egy kézzel, elhelyezte a medvebőrt a ládán, igen óvatos mozdulatokkal, hogy meg ne zavarja a kisleány kezdődő álmát. Azután letette a ládának a tűzhöz legközelebb eső oldalán.

Azután az üres palackot a kemencére téve, fölkiáltott:

- Most már én vagyok szomjas!

Belenézett a fazékba; még maradt lenne néhány korty tej; ajkához emelte a fazekat. Abban a pillanatban, amikor inni akart, tekintete a kisleányra esett. Visszatette a fazekat, elővette a palackot, kivette a dugót és beleöntötte a maradék tejet, amely éppen megtöltötte, visszatette a szivacsot és reákötyözte a vásznat a szivacsra.

- Mindamellet éhes vagyok és szomjas - szólt.

És hozzátette:

- Ha nem ehetünk kenyeret, igyunk vizet.

A kemence mögött egy töröttszélű korsó volt látható.

Fölvette és megkínálta a fiut:

- Akarsz inni?

A gyermek ivott és újra enni kezdett.

Ursus megragadta a korsót és szájához emelte. A kemence szomszédsága igen egyenlőtlenül módosította a víz hőmérsékletét. Lenyelt néhány kortyot és csuf képet vágott hozzá.

- Látszólag tiszta víz, te hasonlitasz a hamis barátokhoz. Langyos vagy fölül és alul hideg.

Ezalatt a fiu befejezte a vacsorát. A csésze nemcsak üres volt, hanem tiszta is. Gondolkodva összeszedegette és megette a morzsákat, amelyek elszóródtak a térdén.

Ursus feléje fordult.

- Még ez nem minden. Most együtt lesz dolgunk. A száj nemcsak azért van, hogy egyék, hanem azért is, hogy beszéljen. Most, hogy fölmelegedtél és jóllaktál, állat, vigyázz magadra, felelni fogsz a kérdéseimre. Honnan jössz?

A gyermek felelt:

- Nem tudom.

- Hogyan, nem tudod?

- Este elhagytak a tenger partján.

- Ah! az utonálló! Hogy hívják? Olyan gonosz kölyök lehet, hogy a szülei elhagyták.

- Nincsenek szüleim.

- Számolj egy kicsit az izlésemmel és ügyelj arra, hogy nem szeretem, ha olyan dalokat énekelnek nekem, amik mesék. Vannak szüleid, minthogy nővéred van.

- Ez nem a hugom.

- Nem a hugod?

- Nem.

- Hát akkor ki ez?

- Ez egy kicsike, akit találtam.

- Találtad?

- Igen.

- Hogyan, te fölvetted?

- Igen.

- Hol? ha hazudsz, agyonütlek.

- Egy asszonyon, aki meghalt a hóban.

- Mikor?

- Egy órája.

- Hol?

- Egy mérföldnyire innen.

Ursus szemöldökei összehúzódtak és azt a hegyes alakot vették föl, amely egy filozófusnál nagy fölindulásra mutat.

- Halott! végre valaki, aki boldog! Ott kell hagyni a hóban. Jó helyen van. Melyik oldalon?

- A tenger felé.

- Átjöttél a hidon?

- Igen.

Ursus kinyitotta hátul a kémlelő nyilást és kinézett. Az idő nem enyhült. A hó sűrűn és gyászosan hullott.

Becsukta a nyílást.

Odament a törött ablakhoz, bedugta a lyukat egy ronggyal, tűzeget tett a tüzre, egészen kiterítette a medvebőrt a lánán, elővett egy nagy könyvet és párnául a bőr alá dugva, reáhelyezte az alvó kis leány fejét.

A fiuhoz fordult.

- Feküdj le te is.

A gyermek engedelmeskedett és egész hosszában elnyult a kicsi mellett.

Ursus begöngyölte a medvebőrbe a két gyermeket és a végét behajtotta a lábaik alatt.

Fölnyult egy polcra és egy vászonövet kötött a derekára nagy zsebekkel, amelyekben valószínűleg sebészszerszerek és elixírek voltak.

Aztán leakasztotta a mennyezetről a lámpást és meggyújtotta. Tolvajlámpa volt. A gyermekeket árnyékban hagyta.

- Elmegyek. Ne félj! Hamar visszajövök. Aludj!

És a lépcsőt lebecsátva kiáltott:

- Homo!

Nyájas vinnyogás felelt neki.

Ursus, kezében a lámpával, leszállt, a hágcsót fölemelte, az ajtót becsukta. A gyermekek egyedül maradtak.

Kivülről Ursus hangja szólalt meg:

- Fiu, aki megetted a vacsorámat, szólj, nem alszol még?

- Nem - felelt a fiu.

- Nos, ha a kisleány bögni fog, neki adod a maradék tejet.

Hallatszott a leoldott lánc csörgése, emberi lépések hangzottak, melyekbe távolodó állati morgás vegyült.

Néhány pillanattal később a két gyermek mélyen aludt.

A lélegzés kimondhatatlan keveredése volt ez; több, mint szüziesség, tudatlanság; nászéjszaka, még mielőtt nemük lett volna. A kis fiu és a kis leány meztelenül feküdt egymás mellett e csöndes órákban és szeráfi jegyességbe füzte őket a homály; egymás felé szálltak az álmok, melyek ilyen korban támadhatnak, lezárt szempilláik alatt a csillagok fénye sugározhatott; ha a házasság szó itt alkalmazható, férj és feleség voltak, mint az angyalok. Ilyen ártatlanság a sötétségben, ily tisztaság egy ölekezésben, az égnek ilyen előlege csak a gyermekkorban lehetséges és semmi mérhetetlenség nem közelíti meg a kicsinyek e nagyságát. Minden mélység közül ez a legmélyebb. Egy megláncolt halott szörnyű örökkévalósága, az oceán vérszomjas támadása egy hajó ellen, az eltemetett formákat eláruló roppant hólepelnél hasonlíthatatlanul meghatóbb két gyermek szája, melyek álmukban angyalian érintkeznek és melyeknek találkozása még csak nem is csók. Talán menyegző, talán sorscsapás. Az ismeretlen jövő sulya rendelte őket egymás mellé. Bájos jelenet. Ki tudja, nem borzasztó-e? Érezzük, hogy elszorul a szivünk. Az ártatlanság magasztosabb, mint az erény. Az ártatlanságot a szent tudatlanság teremti. Békésen aludtak. Melegük volt. Az egymásba fonódó testek összeolvastották a lelkek szüziességét. Ugy feküdtek ott, mint fészekben az örvény mélyén.

VI. Az ébredés.

A nap komoran kezdődött. Szomoru világosság lépett a bódéba. Fagyos hajnal volt. Ez a sápadt világosság, mely gyászos valóságukban mutatta a tárgyakat, amiket az éjszaka kísértiessé tett, nem ébresztette föl az összesimuló gyermekeket. A fülke meleg volt. Fölváltva hallani lehetett a két gyermek lélegzetét, mint két nyugalmas hullámot. Kint se volt már orkán. A szürkület világossága lassan urrá lett a láthatáron. A csillagok kialudtak, mint az egymás után elfujt gyertyák. Csak néhány nagyobb csillag állt még ellent. A végtelenség mély dala szállt a tenger felől.

A kemencében még nem aludt ki egészen a tűz. A hajnalból lassanként nappal lett. A fiu nem aludt olyan mélyen, mint a leány. Már benne volt a virrasztó és az ór. Egy fénysugárra, mely a többinél élénkebben jött be az ablakon, fölnyitotta a szemét; a gyermekkor álma tökéletesebb, mert felejtet; félálomban feküdt, nem tudta, hol van, sem azt, hogy mi van mellette, de nem törekedett visszaemlékezni, nézte a tetőt és álmodozásba merült a fölirat betűi fölött: *Ursus, philosophus*. Nézte őket, anélkül, hogy kibetűzte volna, mert nem tudott olvasni.

A zárban forgó kulcs zörgésére fölemelte a fejét. Az ajtó kinyílt, a hágszó lecsapódott. Ursus visszajött. Fölment a három lépcsőn, eloltott lámpájával a kezében.

Ugyanakkor négy állati láb tipegése is hallatszott a lépcsőn. Homo volt, aki Ursusszal együtt belépett.

A fölébresztett gyermek kissé megriadt.

A farkas, valószínűleg reggelire lévén étvágya, valamennyi fehér fogát megmutatta.

Félig fölemelkedve, első lábait a bódé küszöbére helyezte és mintegy a könyökére támaszkodott, mint a papok a szószék párkányára. Messziről szaglászta a ládát, mert szokatlan volt előtte, hogy vendégek tanyáznak rajta. Felső teste az ajtó keretében feketén rajzolódott a reggeli világosságba. Elszánta magát és belépett.

A fiu, amikor meglátta a farkast a fülkében, kimászott a medvebőrből, fölkel és a kis leány elé állott, aki mélyebben aludt, mint valaha.

Ursus fölakasztotta a lámpát a szögre a mennyezeten. Szótlanul, gépies lassusággal leoldotta övét a műszerestokkal és visszatette a polcra. Nem nézett semmire és úgy látszott, nem is lát semmit. Szemei üvegesek voltak. Valami mély gondolat kóválygott elméjében. A gondolat végre napfényre jutott, mint rendesen, kitörő szavakkal. Fölkiáltott:

- Határozottan boldog. Halott, végképen halott.

Leguggolt, egy marék törmeléket tett a tűzre és folyton piszkálva a tőzeget, így dörmögött:

- Alig birtam megtalálni. Az ismeretlen gonoszság két láb mélyen temette a hó alá. Homo nélkül, aki éppoly tisztán lát az orrával, mint Colombus Kristóf a szellemével, még most is ott dagasztanám a havat és bujósdit játszanék a halottal. Diogenes fogta a lámpáját és embert keresett, én fogtam a lámpámat és asszonyt kerestem; ő megtalálta a gunyt, én megtaláltam a gyászt. Milyen hideg volt! Megfogtam a kezét, valóságos kő. Milyen némaság a szemekben! Hogy lehet valaki olyan ostoba, hogy meghal, amikor egy gyermeket hagy hátra? Nem lesz valami kényelmes, ha hárman leszünk ebben a dobozban. Micsoda kellemetlen véletlen! Egyszerre egész családom lett! Fiam van és leányom.

Amig Ursus beszélt, Homo a kemencéhez huzódott. A kis leány keze lefüggött a láda és a kemence között. A farkas nyalni kezdte ezt a kezét.

Olyan szeliden nyalta, hogy a kicsi nem ébredt föl.

Ursus megfordult.

- Helyes, Homo. Én leszek az apja, te pedig a nagybátyja.

Aztán filozófus-gondossággal tovább piszkálta a tüzet, anélkül, hogy félbeszakította volna a magában való beszédet.

- Örökbe fogadom. Kimondtam. Különben Homo is akarja.

Fölállott.

- Szeretném tudni, ki felelős ezért a halottért. Az emberek-e vagy...

Szemei a levegőbe bámultak, de túl a tetőn és ajkai ezt suttozták:

- Vagy pedig te?

Aztán homloka lehajlott, mintha súly nyomná le és folytatta:

- Az éjszaka vállalta magára, hogy megöli ezt az asszonyt.

Tekintete megakadt a fölébredt fiu arcán, aki őt hallgatta. Ursus heves hangon megkérdezte:

- Mit nevetsz?

A fiu így felelt:

- Nem nevetek.

Ursus megrázkódott, néhány pillanatig szótlanul, mereven nézte és azt mondta:

- Akkor te borzalmas vagy.

Éjszaka annyira sötét volt a ketrec belseje, hogy Ursus még nem láthatta a fiu arcát. A nappali világosság megmutatta.

Két tenyerét a fiu két vállára tette és megint szemügyre vette, mindig kinosabb figyelemmel, az arcát és reákiáltott:

- Ne neved már!

- Én nem nevetek - mondta a gyermek.

Ursus megreszketett a fejétől a lábáig.

- Mondom, hogy nevetsz.

Aztán olyan hevesen megrázta a gyermeket, ami csak haragjából lehetett. Vagy szánalomból. És ingerülten kérdezte:

- Ki tette ezt veled?

A gyermek azt felelte:

- Én nem tudom, mit akar ön mondani.

Ursus megint megszólalt:

- Mióta nevetsz te így?

- Én mindig ilyen voltam.

Ursus a láda felé fordult és félhangosan mondta:

- Azt hittem, ezt a mesterséget már nem üzik.

Nagyon gyöngéden, hogy föl ne ébressze, elvette a könyvet a kis leány feje alól.

- Lássuk, mit mond Conquest - mormogta.

Félives, puha pergamenbe kötött könyv volt. Hüvelykujjával lapozott benne; egyik lapnál megállt, kitárta a könyvet a kemencén és olvasta:

- ...*De Denasatis*. - Itt van.

És folytatta:

- *Bucca fissa usque ad aures, genzivis denudatis, nasoque murdridato, masca eris, et ridebis semper.*

- Valóban, ez az.

Föltette a könyvet egy polcra.

- Ennek a kalandnak a fenekét fürkészni egészségtelen lenne. Maradjunk a felszínen. Csak ne vess, fiam.

A kis leány fölébredt. Egy kiáltás volt a köszöntése.

- Dajka, nyujtsd oda az emlőt - mondta Ursus.

A kicsi fölült a helyén. Ursus fogta a palackot és odatartotta a szájához.

E pillanatban fölkelt a nap. Éppen a láthatár szélén volt. Vörös sugarai behatoltak az ablakon és megvilágították a kis leány felé fordított arcát. A gyermek szemei a napra szegeződtek és, mint két tükör, visszasugározták a bíbor gömbölyűséget. A szemgolyók mozdulatlanok voltak, a szempillák szintén.

- Lám - mondta Ursus - ez meg vak.

MÁSODIK RÉSZ
A KIRÁLY PARANCSÁRA

ELSŐ KÖNYV
A MULT ÖRÖKÖSEN JELEN VAN;
AZ EMBEREK AZ EMBERT TÜKRÖZIK VISSZA

I. Lord Clancharlie.

I.

Volt ebben az időben egy régi emlék.

Ez az emlék lord Linneus Clancharlie volt.

Linneus Clancharlie báró, Cromwell kortársa, Angolország azon nem nagyszámu pairjei közé tartozott, akik elismerték a köztársaságot. Ennek az elismerésnek meg lehetett a maga oka és szükségből azzal is meg lehetett magyarázni, hogy a köztársaság pillanatnyilag diadalmaszkodott. Nagyon természetes, hogy lord Clancharlie a republikánus párthoz csatlakozott, minthogy a köztársaság most fölül volt. De a forradalom lefejezése és a parlamenti kormány bukása után is állhatatos maradt lord Clancharlie. A nemes patriciusnak könnyű lett volna bejutni a visszaállított főrendi kamarába - a megtérőket mindig szívesen fogadják a restaurációk és II. Károly jó fejedelme volt azoknak, akik visszatértek hozzá; de lord Clancharlie nem értette meg, hogy mivel tartozik az eseményeknek. Mig a nemzet üdvözlésekkel halmozta el a királyt, aki újra birtokába vette Angliát, amig a közvélemény kimondta az ítéletét, mig a nép üdvözölte a monarchiát, mialatt az uralkodóház dicsőséges és diadalmas magasztalások között fölemelkedett, abban a pillanatban, mikor a mult lett a jövő és a jövő a mult, a lord megmaradt ellenszegülőnek. Elfordította a fejét ezektől a mulatságoktól, önként számüzte magát; pair lehetett volna, de inkább szökevény lett; így multak el az évek; megöregedett a halott köztársasághoz való hűségben. Nevetségessé is vált, ami együtt jár az ilyen gyerekességekkel.

Svájcba vonult vissza. Egy magas épületben lakott a genfi tó partján. A tó legelhagyottabb zugában választotta ki ezt a lakást Chillon, ahol Bonivard börtöne volt és Vevey közt, ahol Ludlow sirja van. A zord Alpok, tele félhomállyal, széllel és felhőkkel, eltakarták őt; itt élt, elveszvé a nagy árnyékban, amit a hegységek vetnek. Ritkán esett meg, hogy egy járókelő találkozott vele. E férfiú távol élt hazájától és távol élt korától is. Ebben az időben azok előtt, akik az árral usztak és ismerték a viszonyokat, nem volt jogosult ellentállani a körülményeknek. Anglia boldog volt; a restauráció a házastársak kibékülése; a fejedelem és a nemzet megszűntek külön ágyban aludni; semmi sem lehet ennél örvedetesebb; Nagy-Britannia sugárzott; már az is sok, hogy királyuk volt, hát még ilyen kedves királyuk; II. Károly szeretetreméltó volt, az élvezetek és az uralkodás embere és nagy volt XIV. Lajos után; nemes és derék ember volt; II. Károlyt csodálták az alattvalói; háborut viselt Hannover ellen, bizonyára tudta, miért, de csak ő maga tudta; eladta Dunkerquet a franciáknak, ami nagyszerű politikai művelet volt; a demokrata pairek, akikről Chamberlayne azt mondja: „Az átkozott republika büzös leheletével megmételtyezte a főnemesség számos tagját is”, elég okosak voltak nyilvántartatni magukat, megértették az időket, melyben éltek és újra elfoglalták székeiket a nemesek házában; ehhez elég volt letenni a királynak a hódoló esküt. Ha ezekre a valóságokra gondolunk, erre a szép uralomra, e kitünő királyra, ezekre a fenséges hercegekre, akiket az isteni irgalom visszaadott a nép szerelmének; ha meggondoljuk, hogy olyan jelentékeny személyiségek, mint Monk és később, Jeffreys csatlakoztak a trónhoz, hogy buzgalmukat és lojalitásukat méltóképen jutalmazták a legnagyszerűbb tisztségekkel és a legjövendőmezőbb állásokkal, hogy lord Clancharlienak tudnia kellett, hogy csak tőle függött, dicsőségesen közéjük áll-e a megtiszteltetésben, hogy Anglia - hála királyának - a jólét tetőpontjára emelkedett, hogy London csupa ünnep és lovasjáték, hogy mindenki gazdag és lelkesült, hogy az udvar gáláns, vig és büszke; ha valaki távol e pompától, véletlenül, alkonyati félhomályban megpillantotta volna ezt az aggastyánt, ugyanolyan ruhában, mint a nép, halványan, szórakozottan, a sir felé hajolva a tópartján állni, alig figyelni a viharra és a télre,

bolyongani merev szemekkel, szélben lobogó fehér hajjal, szótlanul, magányosan, elgondolkodva, bizony, nehéz volt mosolygás nélkül megállani.

Olyan volt, mint egy örült árnyéka.

Arra gondolva, hogy mi volt Clancharlie lord és mivé lehetett volna, a mosoly az elnézést jelenti. Némelyek hangosan kinevették. Mások méltatlankodtak.

Mindenki megérti, hogy komoly emberek fölháborodtak ezen a dölyfös elszigeteltségen.

Enyhítő körülmény: lord Clancharlienak sohasem volt esze. Ebben mindenki egyetértett.

II.

Kellemetlen látvány az olyan ember, aki következetes a csökönyösségében. Ilyen Regulus-féle magatartást senki sem szeret és a közvélemény guynosan emlékezik meg róla.

Az ilyen makacsság szemrehányáshoz hasonlít és igaza van annak, aki kineveti.

Aztán valóban erény-e az ilyen konokság és hajlíthatatlanság? Vajjon nincs-e fitogtatás az önmehtagadás és becsületérzés ilyen tulzott nyilvánulásában? Cifrázkodás ez. Mire való így tulozni a magányt és a száműzetést? A bölcsek azt az elvet vallják, hogy semmit sem szabad tulozni. Ellenzékhez tartozni, még hagyján, kifogásoljatok, amit akartok, de csak módjával és mindig azt kiáltva: éljen a király! Az igazi erény az, hogy okosak legyünk. Ami elbukott, annak el kellett bukni és ami sikerült, annak sikerülnie kellett. A gondviselésnek megvannak a maga indító okai; azt koronázza meg, aki megérdemli. Ki képzei azt, hogy jobban tudja, mint ő? Mikor a körülmények határozottak, ha egyik kormányt a másik követi, mikor a siker már összegezte az igazat és a hamisat, ide a bukást, oda a diadalt helyezte, akkor a kételkedésnek nincs helye, a tisztességes ember a győzteshez csatlakozik, nem törődve azzal, hogy ez a vagyonára és a családjára hasznos, csupán a közjó érdekében kezet nyújt a győztesnek.

Mivé lenne az állam, ha senkisé megyezne bele, hogy szolgáljon? Minden megállana. A jó polgár kötelessége, hogy a helyén maradjon. Meg kell tanulni föláldozni a titkos vonzalmakat. A hivatalokat nem szabad elhagyni. Valakinek föl kell áldozni magát. A közügyekhez való hűség is hűség. A hivatalnokok visszavonulása az állam megbénulását jelentené. Távol maradni szánalmas. Példát mutatni? milyen hűség. Dac volna ez? Milyen vakmerőség! Minek hiszitek magatokat? Tanuljátok meg, hogy mi is érünk annyit, mint ti. Mi nem szökünk meg. Ha akarnánk, mi is hajthatatlanok és rendíthetetlenek lehetnénk és még rosszabb dolgokat csinálhatnánk, mint ti. De mi jobban szeretünk eszes emberek lenni. Mivel Trimalcion vagyok, azt hiszitek, képtelen lennék Catová lenni? Ugyan menjetek!

III.

Soha helyzet nem volt határozottabb és világosabb, mint az 1660-iki. Soha nem volt tisztábban kijelölve a magatartás, amit épeszü embernek követnie kell.

Nem volt már Cromwell Angliában. A köztársaságban sok rendetlenség történt. Megteremtették a brit fölényt; a harmincéves háboru segítségével urrá lettek Németországon, a Fronde segítségével megalázták Franciaországot és a braganzai herceg segélyével összezsugorították Spanyolországot. Cromwell megszelidítette Mazarint; a békekötések okmányain Angolország lord-protektora a francia király fölé irta a nevét; az Egyesült Tartományokra nyolc milliónyi birságot vetettek ki, megzavarták Algirt és Tunist, meghódították Jamaikát, megalázták Lissabont, Barcelonában föltámasztották a francia vetélkedést, Nápolyban pedig Masaniellot;

Angliához láncolták Portugáliát; Gibaltártól Kanadáig elsöpörték a barbárokat; megalapították a tengeri uralmukat a győzelem és a kereskedelem által; 1653 augusztus 10-én, harminchárom megnyert csata hőse Martin Happerz Tromp, az öreg admirális, aki a *matrózok nagyapjának* nevezte magát, aki legyőzte a spanyol flottát, vereséget szenvedett az angol hajóhadtól; az Atlanti-tengert elvették a spanyoloktól, a Csendes-Oceánt a hollandi tengerésztől, a Földközi-tengert a velenceiektől és a hajózási okmánnyal birtokukba vették az összes partokat; az Oceán útján hatalmukba kerítették az egész világot; a hollandi zászló a tengeren alázatosan tisztelgett az angol lobogó előtt; Franciaország követének, Mancininek személyében, térdet hajlított Oliwer Cromwell előtt. Ez a Cromwell úgy játszott Calaisval és Dunquerque-kel, mint két lapdával. Megremegtették a kontinenst, diktálták a békét, háborut üzentek, az ormokra kitűzték az angol zászlót, a lord-protektor egyetlen páncélos ezrede nagyobb rémületbe ejtette Európát, mint egy hadsereg. Cromwell azt mondta: *Azt akarom, hogy úgy tiszteljék az angol köztársaságot, ahogyan a római köztársaságot tisztelték.* Semmi sem volt többé szent; a szó szabad volt, a sajtó szabad volt, nyílt utcán azt lehetett mondani, amit akartak; ellenőrzés és cenzura nélkül nyomtattak, amit akartak; a trónok egyensúlya megszűnt; minden európai monarchikus rendet, amelyhez a Stuartok is tartoztak, fölforgattak. Végre megszűnt ez a gyűlöletes uralom és Anglia kegyelmet kapott.

II. Károly elnézően kiadta a brédai nyilatkozatot. Reáerőszakolta Angliára, hogy feledje el azt a korszakot, melyben a huntingdoni serfőző fia, XIV. Lajos fejére tette a lábát. Angolország elmondta a mea culpát és föllélegzett. A szívek megnyilatkozása, mint mondtuk, teljes lett, a királygyilkosok akasztófái hozzájárultak az általános örömhöz. Egy restauráció csupa mosoly; de néhány bitófa nem árt, mert ki kell elégíteni a közlelkiismeretet. A fegyelmezetlenség szelleme elenyészett, a törvénytisztelet helyreállott. Ezentul az egyetlen törekvés lett, jó alattvalóvá lenni. Kigyógyultak a politika bolondságaiból; kicsufolták a forradalmat, kigunyolták a köztársaságot és azokat a különös időket, melyekben mindig tele volt a szájuk e nagy szavakkal: *Jog, Szabadság, Haladás.* Kinevették ezt a fellengzést. Bámulatosan észreérték. Anglia néhány évig álmodott. Milyen szerencse, hogy kiszabadultak e tévelygésből. Van-e ennél nagyobb esztelenség? Hová jutnánk, ha minden jött-mentnek jogai lennének? Hogyan képzelhető, hogy mindenki kormányozzon? Elképzelhető olyan város, melyet a polgárok igazgatnak? A polgárok a fogat és nem a lovak tartják a gyeplőt. Szavazásra bizni valamit, annyi, mint szélnek eresztetni. Azt akarjátok, hogy a szél játsszék az állammal, mint a felhőkkel? A rendetlenség rendet ki nem építhet! Ha a rendetlenség az építész, akkor az építmény Bábel-tornya lesz. Aztán milyen zsarnokság ez az állítólagos szabadság! Én mulatni akarok, nem kormányozni! A szavazás untat, inkább táncolok. Micsoda gondviselés egy fejedelem, aki mindent magára vállal! Bizony, nagylelkű a király, hogy annyit fáradozik értünk. Aztán ő abban nevelkedett, ő tudja, hogy van ez. Ez az ő dolga. A béke, a háboru, a törvényhozás, a pénzügyek, a nép gondja volna ez? Kétségtelen, hogy a népnek fizetnie kell, bizonyos, hogy szolgálnia is kell, de ezzel meg kell elégednie. Részt kap a politikából is; ő szolgáltatja az állam két erejét, a hadsereget és a költségvetést. Adót fizetni és katonává lenni, nem elég ez? Mi szüksége van még egyébre? Ő a kar, mely harcol és a kéz, mely fizet. Pompás szerep. Más uralkodik helyette. És ezt a szolgálatot bizony meg kell jutalmazni. Az adó és a civillista az a díj, amit a népek lerónak, a fejedelmek pedig fölvesznek. A nép adja a vért és a pénzt, melynek segítségével vezetik őt. Saját magát akarja vezetni, mily furcsa gondolat! A népnek vezető kell. Minthogy tudatlan, a nép vak. Hát a vakoknak nincs kutyájuk, amely vezeti őket? Csakhogy a nép mellett egy oroszlán, a király vállalja el, hogy kutya legyen. Milyen jószág! De miért tudatlan a nép? Mert kell, hogy az legyen. A tudatlanság az erény őre. Ahol nincs nagy látókör, ott nincs nagyravágyás; a tudatlan ember hasznos sötétségben él, mely, megakadályozva a látást, megakadályozza az irigységet. Innen van a nép ártatlansága. Aki olvas, gondolkodik, aki gondolkodik, okoskodik. Ne okoskodjunk, ez kötelesség is, boldogság is. Ezek megcáfolhatatlan igazságok. Ezen alapszik a társadalom.

Igy állították helyre a szent társadalmi tanokat Angliában. Így állították vissza a régi jogokat Ugyanakkor a szépirodalomhoz is visszatértek. Megvetették Shakespeare-t és megcsodálták Drydent. *Dryden Anglia és a század legnagyobb költője*, mondta Atterbury, az *Achitophel* fordítója. Az a kor volt ez, mikor Huet, avranches-i érsek azt írta Saumaise-nek, aki az *Elveszett paradicsom* szerzőjét megtisztelte azzal, hogy cáfolta és sértegette: - *Hogy' tud olyan csekélységgel foglalkozni, mint ez a Milton?* Minden ujjá született. Mindenki visszatért a helyére. Dryden fönt, Shakespeare lent, II. Károly a trónon, Cromwell az akasztófán. Angolország kiemelkedett a mult szégyenéből és eszelősségéből. Nagy szerencséje a nemzeteknek, hogy a monarchia visszavezeti őket az állam helyes rendjéhez és a jó, irodalmi izléshez.

Nehéz elhinni, hogy ilyen jótéteményeket félre lehetett ismerni. Nem volt-e gyalázatosság hátat fordítani II. Károlynak, hálátlansággal viszonzván a nagylelkűséget, amellyel elfoglalta a trónt? Lord Linneus Clancharlie ilyen bánatot okozott a tisztességes embereknek. Duzzogni a hazája boldogsága miatt, milyen megtévelyedés!

Tudjuk, hogy 1650-ben ezt a fogadalmat szerkesztette meg a parlament: - *Fogadom, hogy hű maradok a köztársasághoz és nem ismerek sem királyt, sem fejedelmet, sem urat.* - Lord Clancharlie, azon a címen, hogy ezt a szörnyű esküt letette, kívül élt a királyság határain és az általános boldogsággal szemben azt hitte, joga van szomorkodni. Komor megbecsülése volt benne annak, ami már nem létezett, különös ragaszkodás elenyészett dolgokhoz.

Mentegetni lehetetlen volt; a legjobb indulatuak is elhagyták. Barátai sokáig azzal a hittel tisztelték meg, hogy csak azért lépett a köztársaságiak sorába, mert közelebbről akarta látni a republika sebezhető helyeit, hogy biztosabban sujthasson le, ha majd elérkezik a király szent ügyének napja. Az is a loyaltáshoz tartozik, hogy hátulról öljük meg az ellenséget, ha kívártuk a kellő órát. Ezt remélték lord Clancharlietől is, annyira hajlandók voltak kedvezően megítélni. De látván ezt a furcsa, köztársasági kitaratást, mégis le kellett mondaniok jó véleményükről. Lord Clancharliennek nyilván meggyőződése volt ez, tehát hülye.

Az elnézőbbek nézete szerint ez vagy gyerekes makacsság, vagy aggkori csökönyösség volt.

A szigorúak, az igazságosak még messzebb mentek. Ők megbélyegezték ezt az eretnekséget. Az együgyűségnek vannak jogai, de van határa is. Lehet valaki bárgyu, de ne legyen lázadó. Különben is, mi volt mindezek után lord Clancharlie? Szökevény. Kihagyta a maga táborát, az arisztokráciát és átpártolt az ellenfélhez, a néphez. Ez a hűség árulás volt. Igaz, áruló volt az erősebbhez és hű a gyöngébbhez; igaz, hogy a tábor, amelyet elhagyott, a győzelmes tábor volt és ő a legyőzötthöz csatlakozott; igaz, hogy ezzel az „árulással” mindent elvesztett, politikai kiváltságait, házi tűzhelyét, pairségét és hazáját; cserébe kinevették, jutalma száműzetés volt. De mit bizonyít ez? Hogy ostoba volt. Ezt mindenki helybenhagyja.

Megesik, hogy valaki egyidőben rászédett is, áruló is.

Az ember annyira ostoba lehet, amennyire csak akar, de azzal a föltétellel, hogy nem fog rossz példát mutatni. Csupán annyit kívánnak a bárgyuktól, hogy tisztességesek legyenek és ennek alapján igényt tarthatnak arra, hogy a monarchia alapkövei legyenek. Lord Clancharliennek ez a korlátoltsága érthetetlen volt. Megmaradt a forradalmi fantazmagóriákban, amelyekbe a köztársaság csábította. Megbántotta a hazáját. A magatartása világos hazaárulás. Távol lenni annyi, mint gyalázni. Távoltartotta magát a közboldogságtól, mint a pestistől, önkéntes száműzetése olyan volt, mintha menekülne a nemzeti elégedettség elől. Ugy viselkedett a királyság iránt, mintha fertőző járvány lett volna. A nagy monarchikus örvendezésen, amelyet ő kórháznak tartott, ő volt a fekete lobogó. Hogyan, baljóslatu arccal nézni a helyreállított rendet, a fölemelkedett nemzetet, a visszaállított vallást! Árnyékot vetni erre a derűre! rossz néven venni Angolország elégedettségét! homályos pontnak lenni a kék égen! hasonlítani egy fenyegetéshez! tiltakozni a nemzet nyílt óhajtása ellen! megtagadni az igent az általános

egyértéktetéshez! Ez gyűlöletes lenne, ha nem volna nevetséges. Ez a Clancharlie nem számolt azzal, hogy lehet eltévelyedni Cromwell mellett, de meg kell térni Monkkal. Nézzétek Monkot. A köztársaság hadseregének ő a parancsnoka; II. Károly száműzetésében értesülve hűségéről, levelet ír neki; Monk, aki az erényt össze tudja egyeztetni a ravaszsággal, eleinte eltitkolja, de aztán csapatai élén hirtelen szétverte a lázadó parlamentet és visszahelyezte a királyt, Monk albemarle-i herceg lett, mert megmentette a társadalmat, meggazdagodott, híresebb lett, mint valaha, a Térdszalag lovagja lett azzal a kilátással, hogy a Westminsterben temetik el. Ilyen a hü angol dicsősége. Lord Clancharlie nem tudott fölemelkedni a kötelesség teljesítésének ilyen fokára. Elfogultságban és tétlenül élt száműzetésében. Üres frázisokban gyönyörködött. Ezt az embert megbénította a gög. Ezek a szavak: lelkiismeret, önérték stb. végre is csak szavak. Látni kellene, hogy mit takarnak.

És ezt lord Clancharlie nem látta. Nagyon rövidlátó lelkiismerete volt, mielőtt valamely cselekedetre elszánta magát, oly közlőre kellett megnéznie, hogy megérezte a szagát. Innen származott az ő képtelen undora. Ilyen kényes izléssel nem lehet az ember államférfi. A tulságos lelkiismeretesség fogyatkozássá fajul. Aki nagyon is lelkiismeretes, az suta, amikor meg kellene ragadni a kormánypalcát és eunuch, amikor meg kellene ölelni a szerencsét. Óvakodjatok a lelkiismeretesség túlzásaitól. Nagyon is messzire vezet. Az oktan hűség úgy sülyed, mint egy pince lépcsője. Egy fok, még egy fok, újra egy fok, egyszerre csak sötétben találjuk magunkat. Az ügyesek újra fölmennek, a tapasztalatlanok lenn maradnak. Nem kell könnyelműen engedni, hogy a lelkiismeretünk félénkké legyen. Az ember átmenetről-átmenetre a politikai szemérem legmélyebb árnyalatáig juthat. Akkor elvesztünk. Lord Clancharlie is így járt.

Az elvek végül örvénnyé válnak.

Hátrahagyott kezekkel sétál a genfi tó hosszában; szép előmenetel!

Néha még beszéltek Londonban a távollevőről. A közvélemény előtt kissé vádlott volt. Beszéltek mellette is, ellene is. Amikor kimerítették a tárgyat, enyhítő körülményül tudták be az ostobaságát.

Az ex-köztársaság számos buzgó, régi híve a Stuartokhoz csatlakozott. Ezért dicsérni kell őket. Természetesen ezek kissé gyanúsították őt. Az önfejük alkalmatlanok az engedékenyekre nézve. Szellemes emberek, akiket szívesen láttak és jól elhelyeztek az udvarnál, tetszést arattak e mondásaikkal: - *Ha még nem tért meg, ez azért van, mert nem fizették meg eléggé, stb.* - *A kancellári méltóságot szeretné, amit a király lord Hydenek adományozott stb.* - Egyik „régiből” már azt sutogta: - *Ő maga mondta nekem.* Bármilyen magányban élt is lord Linneus Clancharlie, más száműzöttek, öreg királygyilkosok, mint Andrew Broughton után, aki Laudanneban lakott, mégis a fülébe jutott valami ezekből a mende-mondákból. Clancharlie csak egy észrevehetően vállvonásra szorított, ami mélységes elbutulás jele.

Egyszer ezt a vállvonogatást néhány félhangosan elmormolt szóval egészítette ki: *Sajnálom azokat, akik ezt elhiszik.*

IV.

II. Károly, a jó ember, megvetette őt. Anglia boldogsága II. Károly alatt több volt mint boldogság, ígézet volt. Az ilyen restauráció olyan, mint egy megfeketedett régi kép, amelyet fölfrissítenek; újra megjelenik az egész mult. A régi jó erkölcsök visszatérnek, a szép asszonyok uralkodnak és kormányoznak. Evelyn följegyezte ezt; naplójában olvashatók a következők: „Hivalkodás, istentelenség, Isten semmibe vevése. Láttam egy vasárnapi estén a királyt a Portsmouth, Cleveland, Mazarin hercegnőkkel és még két vagy három másik

örömeánnal; valamennyien csaknem meztelenek voltak a játékteremben.” Ki lehet érezni valami haragot ebből a leírásból; de Evelyn puritán zsémbelődő volt, akit bemocskoltak a köztársasági ábrándok. Nem becsülte meg a hasznos példát, amit a királyok nagy babiloni dőzsölése nyújt, amely végeredményben a fényüzést táplálja. Nem értette meg a bűnök hasznosságát. Szabály: Ne irsátok ki a bűnöket, ha bájos asszonyok közt akartok élni. Máskülönből hasonlítani fogtok az ostobákhoz, akik kiirtják a hernyókat, holott a pillangókért rajonganak.

Amint mondtuk, II. Károly alig vette észre, hogy létezik valahol egy ellenszegülő, akit Clancharlienek neveznek, de II. Jakab figyelmeztetett rá. II. Károly enyhén kormányozott, ilyen volt a modora, de azért nem kormányozott rosszul. A tengerész néha a szél fölfogására szánt kötélzetén egy laza csomót köt és a szélre hagyja, hogy szorosra huzzon. Ilyen ostoba az orkán és a nép.

Ez a tág csomó, amely nagyon hamar szoros csomóvá lett, II. Károly uralkodása volt.

Mert II. Jakabbal a szorongatás megkezdődött. Szükséges szorongatása mindannak, ami a forradalomból megmaradt. II. Jakabnak dicséretes kívánsága volt, hogy erélyes király legyen. Az ő szemeiben II. Károly uralkodása csak vázlata volt a restaurációnak; II. Jakab még tökéletesebben akart visszatérni a rendhez. 1660-ban azon sajnálkozott, hogy megelégedtek tiz királygyilkos fölakasztásával. Ő valóban visszaállította a tekintélyt. Ő erőt adott a szigorú elveknek; uralomra juttatta azt az igazságszolgáltatást, amely fölött áll az érzélgős szónoklatoknak és mindenekelőtt a társadalom érdekeivel foglalkozik. E pártfogó szigorúságról lehet megismerni az állam atyját. Az igazságszolgáltatás kezét Jeffreysre bízta, kardját pedig Kirkere. Kirke megsokszorozta az elrettentő példákat. Ez a hasznavehető ezredes egy napon háromszor egymásután fölakasztott és levéttett egy embert, egy köztársaságit, mindannyiszor megkérdezvén: - Megtagadod-e már a köztársaságot? Minthogy a gonosztevő mindig azt felelte, hogy nem, kivégezték. - *Négyszer akasztottam föl* - mondta elégedetten Kirke. A többször újra kezdett kivégzés biztos jele a hatalom erejének. Lady Lyle, aki ugyan elküldte a fiát a háborúba Monmouth ellen, de aki két lázadót rejtegetett magánál, halállal bünhődött. Egy másik lázadónak, akiben volt annyi becsület, hogy elárulja azt az anabaptista asszonyt, aki neki menedéket adott, kegyelmet adtak, de az asszonyt elevenen megégették. Más alkalommal Kirke azzal értette meg egy város lakóival, hogy republikánusoknak tartja őket, hogy tizenkilenc polgárt fölakasztatott. Nagyon jogosult megtorlások ezek, ha az ember meggondolja, hogy Cromwell alatt orrát-fülét levágták a templomok kőszentjeinek. II. Jakab, aki ki tudta választani Jeffreyst és Kirket, az igaz vallásban buzgó fejedelem volt, sanyargatta magát rut szeretőivel, hallgatta Colombière atyát, aki majdnem olyan kenetteljesen szónokolt, mint Cheminais atya, de több tüzzel, akit az a dicsőség ért, hogy II. Jakab tanácsadója lehetett életének első felében, a másodikban pedig Marie Alacoque sugalmazója. Ennek az erőteljes, vallási tápláléknak köszönhető, hogy később II. Jakab méltósággal viselte a száműzetést és saint-germaini visszavonultságában a balszerencsén fölülemelkedő királynak mutatkozhatott, csillapítván a görvélyt és társalogván a jezsuitákkal.

Mindenki megérti, hogy ilyen királynak bizonyos mértékben foglalkoznia kellett olyan lázadóval, mint lord Linneus Clancharlie. Az örökölhetően átruházható párségek a jövőnek egy részét is magukban foglalták, nyilvánvaló, hogy ha valami óvatosságra lesz szükség a lord ellen, II. Jakab nem fog habozni.

II. Lord David Dirry-Moir.

I.

Lord Linneus Clancharlie nem volt mindig öreg és számüzött. Neki is volt ifjúsága és szenvedélyei. Harrisontól és Pridetől tudjuk, hogy Cromwell fiatal korában szerette a nőket és az örömeiket, ami (új szempontja a nőkérdésnek) lázadót jósol belőle. Óvakodjatok a rosszul megerősített övtől. *Male praecinctum juvenem cavete.*

Mint Cromwell, lord Clancharlie sem volt kifogástalan és szabályszerű. Tudták, hogy van egy természetes fia. Ez a fiú, ki abban a pillanatban jött világra, melyben a köztársaság megbukott, Angliában született, miközben atyja száműzetésbe indult. Ennélfogva sohasem látta atyját. Lord Clancharlie e törvénytelen fia, mint apród nőtt föl II. Károly udvarában. Lord David Dirry-Moir volt a neve; udvariassági lord lett, mert anyja előkelő asszony volt. Ez az anya, miközben lord Clancharlie bagoly lett Svájcban, szép asszony lévén, nem duzzogott soká, hanem első szeretőjét elfeledtette egy másodikkal, aki kétségtelenül szelidebb, sőt royalista volt, mert maga a király volt. Szeretője lett egy kissé II. Károlynak, eléggé ahhoz, hogy ő felsége, akit elbájolt az, hogy sikerült visszahódítania a szép asszonyt a köztársaságtól, tisztséget adjon a gárdánál hódolója fiának. Ezáltal a szabadszáju fattyu buzgó stuartista lett. Lord David egy ideig, mint a gárda tagja, ahhoz a százhetvenhez tartozott, akik a nagy kardot viselték; később a király személyes csapatába lépett és egyike lett a negyvennek, akik aranyozott alabárdot hordtak. Tagja lévén e nemes csapatnak, melyet VIII. Henrik saját őrizetére alapított, jogot nyert arra, hogy a tálakat a király asztalára tehesse. Így történt, hogy amíg atyja száműzetésében megöszült, lord David virágzott II. Károly alatt.

Azután pedig II. Jakab alatt virágzott.

A király meghalt, éljen a király, az a *non deficit alter, aurens.*

Mikor a yorki herceg trónra lépett, engedélyt nyert arra, hogy a lord David Dirry-Moir nevet fölvegye anyjának egyik birtoka után, melyet ráhagyott örökségül abban a nagy skótországi erdőben, ahol a Krag nevű madár lakik, mely csőrével vájja ki fészket a tölgyfa törzsében.

II.

II. Jakab király volt, de hadvezérnek képzelte magát. Szerette, ha fiatal tisztek vették körül. Szívesen mutogatta magát nyilvánosan lóháton, sisakkal és mellvérttel, meg egy óriási szétterülő parókával, mely a sisak alól lehullott a vértre, olyan volt, mint a háború ostoba lovasszobra. Jóindulatu barátságába fogadta a fiatal lord Davidot. Tetszett neki, hogy ez a royalista egy republikánusnak a fia; egy megtagadott apa sohasem árthat egy kezdődő szerencsének az udvarnál. A király a hálósza kamarásává tette lord Davidot ezer font fizetéssel.

Ez szép előmenetel volt. A hálósza kamarása számára minden éjszaka a király mellett állitanak föl ágyat. Tizenkét ilyen kamarás fölváltva tett szolgálatot.

Lord David e hivatalában a király zaboskamrájának főnöke lett, ő adta ki a zabot a lovaknak, ami kétszázhatvan font fizetéssel járt. Ő rendelkezett a király öt kocsisával, az öt királyi fullajtárral, az öt királyi lovásszal, a tizenkét királyi inassal és a négy királyi gyaloghintó-hordozóval. Ő gondoskodott a hat versenylóról, melyeket a király Haymarketben tartott és melyek évenként hatszáz font költséget okoztak ő felségének. Ő csinált esőt vagy szép időt a király ruhatárában, melyből a Térdszalag lovagjainak öltözékei kerültek ki a szertartásokhoz.

A. földig hajolt meg előtte a király feketepálcás ajtónállója. II. Jakab alatt ez az ajtónálló Duppa lovag volt. Lord David nagy tiszteletében állott Baker urnak, aki a korona jegyzője és Brown urnak, aki a parlament jegyzője volt. Az angol udvar fényűzésében vendégszerető volt. Lord David, mint a tizenkettő egyike, elnökölt a fogadtatásoknál és az asztalnál. Az a dicsőség érte, hogy a király mögött állhatott az áldozati napokon, mikor a király átadta az egyháznak a bizánci aranypénzt, a *byzantiumot*, a nyakláncos napokon, mikor a király saját rendjének nyakláncát viselte és a gyónási napokon, mikor senki nem gyónhat, csak a király és a hercegek. Ő volt az, aki nagycsütörtökön bevezette ő felségéhez a tizenkét koldust, akiknek a király annyi ezüstpénzt adott, amennyi éveiknek száma volt és annyi shillinget, ahány éve uralkodott. Az ő kötelessége volt, ha a király megbetegedett, elhívni a két alamizsnás papot, hogy a király körül segédkezzenek és ő akadályozta meg az orvosokat, hogy az államtanács engedelmével nélkül a királyhoz közeledjenek. Sőt alezredese lett a gárda skót ezredének, melyben a skót indulót dobolják.

E minőségében több hadjáratban vett részt még pedig igen dicsőségesen, mert vitéz katona volt. Bátor, megtermett, szép és nagylelkű ur volt, jómodoru és előkelő megjelenésű. Magas volt, mint a származása. Személye hasonló volt képességeihez.

Egy pillanatig majdnem úgy állott, hogy groom of the stole legyen, ami ahhoz a kiváltsághoz juttatta volna, hogy reáadhatta volna a királyra az inget; de ahhoz hercegnek vagy pairnek kell lenni.

Nehéz valakit pairré tenni. Ahhoz pairséget kell alapítani és ez sok irigységet támaszt. Ez olyan kegy, mely a királynak egy barátot, de száz ellenséget szerez, nem is számítva azt, hogy a barát hálátlan lehet. II. Jakab politikából nem igen alkotott pairségeket, de szívesen átruházta őket. Egy átruházott pairség még nem okoz föltűnést. Egyszerűen más néven folytatódik. A lordshipet ez nem zavarja.

A királyi jóakarat nem tagadta meg, hogy bevezesse lord David Dirry-Moirt a felsőházba, ha ez egy pair helyettesítésének ajtaján át történik. Ő felsége semmit sem kívánt jobban, mint hogy alkalma legyen David Dirry-Moirt, az udvariasságból való lordot, jogszerinti lorddá tenni.

III.

Az alkalom kínálkozott.

Egy napon hire jött, hogy az öreg távollévővel, lord Linneus Clancharlievel különböző dolgok történtek, amelyek közül a legfontosabb az volt, hogy meghalt. A halálban az a jó, hogy beszélnek kissé az emberről. Elbeszélték, amit lord Linneus utolsó éveiről tudtak vagy amiről azt hitték, hogy tudják. Valószínűleg csupa gyanúsításokat és legendákat. Ha elhisszük ezeket a nagyon is merész meséket, lord Clancharlie élete vége felé annyira urrá lett rajta a republikánus, hogy - ezt híresztelték - száműzetésében megfoghatatlan csökönyösséggel nőül vette Anna Bradshawt - a nevét is tudták -, egyik királygyilkos leányát, de azt mondták, az asszony meghalt, világra hozván egy gyermeket, egy fiút, aki, ha ezek a részletek megbízhatók, lord Clancharlie törvényes fia és jogos örököse volt. De ezek inkább szóbeszédnek voltak, mint tények. Ami Svájcban történt, az Angliára nézve akkor épp olyan messze volt, mint ami ma Kinában történik. Lord Clancharlie állítólag ötvenkilenc éves volt házassága idején, hatvan, amikor a fia született és nem sokkal ezután meghalt, hátrahagyván ezt az apátlan-anyátlan árvát. Bizonyára nem lehetetlen, de valószínűtlen. Azt is hozzátették, hogy ez a gyermek „szép, mint a nap”, amint ez minden tündérmesében olvasható. Jakab király végét vetette ezeknek a nyilván alaptalan suttogásoknak, lord David Dirry-Moirt nyilvánítván ki egy szép

reggelen, lord Linneus Clancharlie, az ő természetes atyja, egyetlen és végleges örökösének törvényes gyermek nem létében és királyi akaratánál fogva, minden más gyermek és leszármazott nem létezése megállapítottván; ennél fogva a kiváltságleveleket a lordok házában beiktatták. E pátensek által a király lord David Dirry-Moirra ruházta át nevezett néhai lord Linneus Clancharlie címeit, jogait és kiváltságait azzal az egyetlen föltétellel, hogy lord David nőül vegyen egy leányt - ha majd férjhezmenendő lesz -, aki most még csak néhány hónapos és akit a király már a bölcsőben hercegnővé tett, nem igen tudták, miért. De ezt úgy is lehet olvasni, hogy nagyon is tudták, miért. Ezt a kisleányt Josiane hercegnőnek hívták.

Akkoriban divatban voltak a spanyol nevek Angliában. II. Károly egyik fattyuja, Carlos, plymouthi gróf volt. Valószínű, hogy a *Josiane* név a Josefa y Ana összevonása. Különböztethető lehet, hogy volt Josiane név is, mint volt Josias. III. Henrik egyik udvari emberének Josias du Passage volt a neve.

Ez a kis hercegnő volt az, akinek a király Clancharlie párságát adta. Párja lesz, amíg párja nem lesz. A pár lesz az ő férje. Ennek a párságnak a clancharliei báróság és hunkervillei báróság volt az alapja; ezenkívül a Clancharlie lordok egy régi fegyvertény jutalmául királyi engedéllyel corleonei - szicíliai - marquisok voltak. Az angol párok nem viselhetnek külföldi címeket. De azért vannak kivételek; így Henry Arundel, arundel-wardouri báró épp úgy, mint lord Clifford, szentbirodalmi gróf, lord Cowper pedig herceg volt; Hamilton herceg Franciaországban Chatellerault hercege; Basil Feilding denbighi gróf Németországban habsburgi, lauffenburgi és rheinfeldeni gróf. Marlborough herceg a sváb Mindelheim hercege volt éppen úgy, mint Wellington herceg Waterlooi herceg volt Belgiumban. Ugyanez a Wellington lord a spanyol Ciudad-Rodrigo hercege és vimeirai portugál gróf volt.

Voltak Angliában és még most is vannak nemesi és polgári földek. Lord Clancharlie földje mind nemesi birtokok voltak. Ezek a földek, kastélyok, városok, községek, hűberek, jövedelmek, járulékok és uradalmak, amelyek a Clancharlie-Hunkerville pársághoz tartoztak, ideiglenesen lady Josiane birtokában voltak és a király kijelentette, hogy lord David Dirry-Moir Clancharlie báró lesz, mihamar Josianet nőül vette.

A Clancharlie-örökségen kívül lady Josianének személyes vagyona is volt. Nagy birtokok ura volt, amelyek közül több azok közül származott, amelyeket az Uszálytalan Urnő ajándékozott a yorki hercegnek. *Madame sans queue* azt akarja jelenteni, hogy egészen kicsi a kísérete. Így nevezték angliai Henriettet, az orleansi hercegnőt, aki Franciaország első asszonya volt a királyné után.

IV.

Miután Károly és Jakab alatt lord David előmeneteleket tett, Vilmos alatt is folytatta. Jacobizmusa nem ment odáig, hogy követte volna II. Jakabot a száműzetésbe. Noha tovább szerette törvényes királyát, volt esze, hogy szolgálja a bitortlót. Elvégre ő kitűnő tiszt volt, noha kissé fegyelmetlen; átment a szárazföldi hadseregtől a tengerészethez és kitüntette magát a fehér hajórajnál. Itt érte el azt, hogy azóta „könnyű fregat-kapitánynak” nevezték. Végére igen gáláns emberré lett, a bűnök eleganciáját messze előre vitte, kissé poéta volt, mint mindenki, jó szolgája az államnak, jó cselédje a fejedelemnek, szorgalmas látogatója az ünnepeknek, az udvari ünnepléseknek, a meghitt, reggeli fogadtatásoknak, a szertartásoknak, a csatáknak és alázatos vagy főnhéjazó volt, ahogy kellett; látása tompa vagy átható volt a tárgy szerint, amit nézni kellett; szívesen volt becsületes, csuszó-mászó vagy dolyfös a szükséghez képest; nyílt és őszinte volt, de azonnal föltette az álarcot, ha kellett; gondos megfigyelője volt a király jó vagy rossz kedvének; nem félt a kard hegye előtt, mindig készen volt életét kockáztatni hősiesen és egykedvűen ő felsége egy intésére; minden bolondos csinytevésre

kész, de bárdolatlanságra nem, mert az udvariasság és a szertartásosság embere volt; büszke volt arra, hogy térden állva részt vehetett a királyi szertartásokon; vidám hős, kívülről udvaronc, belülről levente és negyvenöt éves korában még egészen fiatal volt.

Lord David francia dalokat énekelt; elegáns multság, amely tetszett II. Károlynak.

Szerette az ékesszólást és a szép beszédet. Csodálta azokat a híres szóvirágokat, amelyeket Bossuet gyászbeszédeinek neveznek.

Anyja részéről jutott neki annyi, amennyiből valahogy megélhetett, körülbelül tízezer font sterling, vagyis kétszázötvenezer frank jövedelem. Ezt elköltötte, sőt adósságokat csinált. Pompázás, különködés és ujdonságok dolgában hasonlíthatatlan volt. Amint valaki utánozta, divatot változtatott. Lovagláshoz könnyű, legyűrt, tehénbőr csizmákat viselt sarkantyúval. Olyan kalapjai voltak, mint senkinek, hallatlan csipkéi és csupán az ő számára készültek a gallérjai.

III. Josiane hercegnő.

I.

1705 körül, noha lady Josiane már huszonhárom éves volt, lord David pedig negyvennégy, a házasságot még mindig nem kötötték meg, még pedig a legjobb okoknál fogva. Gyűlöltek egymást? Távolról sem. De ami ugysem szökhethet meg előlünk, az nem ingerel arra, hogy siettessük. Josiane szabad akart maradni, David pedig fiatal akart maradni. Minél később köti le magát, gondolta, annál tovább marad meg ifjúsága. A késlekedő fiatalemberek hemzsegték ebben a gáláns korban; mint piperkőcök öszültek meg; a paróka cinkostárs volt, később a rizspor jött segítségül. Lord Charles Gerrardnak, Gerrard des Gerrards de Bromley ötvenöt éves bárójának szerelmi sikereivel tele volt egész London. A szép és fiatal Buckingham hercegnő, Coventry grófnő örülten beleszeretett a szép Thomas Bellasyse, falcombergi gróf hatvanhét évébe. Idézték a hetven éves Corneille híres versét egy husz éves asszonyhoz: *Marquise, ha az arcom...* A nőknek szintén voltak őszi sikereik, tanuja Ninon és Marion. Ők voltak a minták.

Josiane és David kacérkodásában volt valami különös árnyalat. Nem szerették egymást, de tetszettek egymásnak. Elég volt nekik, ha megérintették egymást. Miért siettek volna ennek véget vetni? Az egykori regények a szerelmeseket és jegyeseket ilyenfajta előkészületre szorítják, ami a legszebb dolognak látszik. Josiane leszámítva, hogy tudta törvénytelen gyermek voltát, hercegnőnek érezte magát és nem valami nagyra tartott akármilyen intézkedést. Lord David izlése szerint való volt. Lord David szép volt, de ezt csak ráadásnak tekintette. Elegánsnak találta.

És ez minden. Az elegáns és fényűző Caliban fölülmulja a szegény Arielt. Lord David szép volt, annál jobb; a szépek azon szenvednek hajótörést, hogy unalmasak; ő nem volt az. Ő fogadott, öklöződött és adósságokba merült. Josiane nagy dolognak tartotta a lord lovait kutyaikat, kártyaveszteségeit, szeretőit. Lord Davidot pedig megigézte Josiane hercegnő, a szeplőtlen, meg nem botránkozó, gögös, hozzáférhetetlen és vakmerő leány. Szonetteket irt hozzá, amelyeket Josiane néha el is olvasott. Ezekben a szonettekben azt állította, hogy Josianet birni annyi lenne, mint a csillagokig emelkedni, ami nem akadályozta meg abban, hogy mindig a következő évre halassza a fölszállást. Josiane szívének előszobájában várakozott és ez mindkettőjüknek elég volt. Az udvarnál megcsodálták ebben a halogatásban a rendkívül jó izlést. Lady Josiane azt mondta: Unalmas dolog, hogy kénytelen vagyok férjhez menni lord Davidhoz, holott semmit se kívánok jobban, minthogy a szeretője legyek!

Josiane husból volt. Senki sem lehet pompásabb. Magas volt, nagyon magas. Haja olyan árnyalatu volt, amit biborszókének lehetne nevezni. Kövér, friss, erős, piros arcu volt, rendkívül vakmerő és szellemes. Nagyon kifejező szeme volt. Szeretője nem volt, szüziessége sem sokkal több. Befalazta magát kevélységébe. Férfiak, fi donc! legföljebb egy isten lenne hozzá méltó vagy egy szörnyeteg. Ha az erény megállhat a lejtőn, akkor Josianeban megvolt minden erény egy parányi ártatlanság nélkül. Nem voltak kalandjai csupa megvetésből; de ő nem haragudott volna meg, ha fölteszik róla, ha csak ezek a kalandok rendkívüliek és az ő egyéniségéhez méltók lettek volna. Nem sokat törődött a jó hírével, de annál többet a hírnevével. Könnyűnek látszani és elérhetetlennek lenni, ez volt az ő remekműve. Josiane fölségesnek és anyagiásnak érezte magát. Lesujtó szépség volt. Inkább erőszakos volt a hódítása, mint elbájoló. Sziveken járt. Nagyon is földi lény volt. Épp úgy meglepődött volna, ha megmutatták volna a lelkét a keblében, mintha szárnyakat mutattak volna a hátán. Lockeról érkekezéseket tartott. Volt benne udvariasság. Azzal gyanúsították, hogy tud arabul.

A hus és az asszony nem ugyanaz a dolog. Olyan oldala, ahol a nő megsebezhető, mint például a szánalom, amely oly könnyen változik át szerelemmé, Josianének nem volt. Pedig nem volt érzéketlen. A hus és a márvány régi hasonlata tökéletesen hamis. A hus szépsége éppen nem márványszerű, a hus szépsége a lüktetés, a remegés, a pirulás, a vérzés, szilárdság, anélkül, hogy kemény lenne, fehérség, anélkül, hogy hideg lenne; a hus szépsége a megrezzenés és a gyöngeség; a hus szépsége az élet, a márványé a halál. A husnak a szépség bizonyos fokán majdnem joga van a meztelenséghez; káprázatba burkolózik, mint egy fátyolba; aki Josianet meztelenül látta volna, nem vette volna észre a formákat, csak egy sugárzó fátyolon keresztül. Egy szatirnak vagy egy eunuchnak szívesen megmutatta volna magát. Mitológiai biztonságot érzett. Mulattatta volna, ha meztelenségéből kinzó eszközt csinálhat és egy Tantalus-szal ingerkedhet. A király hercegnővé tette, Jupiter pedig habléánnyá. E kettős sugárzásból származott e teremtes különös tisztasága. Őt csodálva, az ember érezte, hogy pogánnyá és lakájja változik. A törvénytelenéséből és az Oceánból származott. Olyan volt, mintha a habokból szállt volna ki. Vizmentében vetette ki őt végzete, de nagy, királyi környezetbe. Magában hordozta a hullámokat, a véletlent, az uriasságot és a vihart. Tanult volt és okos. Soha őt szenvedély meg nem közelítette, ő pedig kikutatta valamennyit. Utálta és kívánta a megvalósulásukat. Ha valaha tört döfött volna magába, mint Lucrecia, ezt nem tette volna meg, csak - azután. Minden romlottság megvolt ebben a szüzben, mint képzelet. Egy lehető Astarte volt egy valóságos Dianában. Magas születésének gögijében kihívó volt és érintetlen. Mégis szórakozást találhatott abban, hogy a saját bukását előkészítse. Dicsőségben, dicsfényben élt, de volt hajlandósága leszállni, sőt talán kíváncsi is volt ilyen bukásra. Kissé nehéz volt ahhoz, hogy felhőben éljen. Vétkezni jól esik. A fejedelmi fesztelenség jogot ad a kísérletezéshez és egy hercegnő csak mulat ott, ahol egy polgárasszony elveszne. Egészen véve, születésénél fogva, szépsége, iróniája és elméjének világossága miatt csaknem királynő volt. Egy percig lelkesedett Louis Boufflersért, aki két ujja között eltört egy lópatkót. Sajnálta, hogy Herkules már nem él. Valami furcsa várakozásban élt egy ledér és magasabbrendű férfi után.

Erkölcseleg emlékeztetett Josiane az epistola versére: *Dessinit in piscem.*

Halban végződik a fölül szép nő.

Előkelő kebel, egy királyi szívtől harmónikusan emelkedő mell, eleven és nyílt tekintet, tiszta és magas alak és ki tudja, talán a víz sejtelmes és hullámzó átlátszósága alatt természet fölötti a test folytatása, talán sárkányszerű és alaktalan. Büszke erény, amely az álmok mélységében bűnökben végződik.

II.

Ezek mellett finomkodó.

Akkor ez divat volt.

Emlékezzünk Erzsébetre.

Erzsébet olyan típus, amely Angliában három századon keresztül uralkodott, a tizenhatodikban, a tizenhetedikben és a tizennyolcadikban. Erzsébet több volt, mint angol, ő anglikán volt. Innen származik a püspöki egyház tisztelete e királynő iránt; a katolikus egyháznak visszatetsző volt ez a tisztelet és egy kis kiátkozást vegyített bele. Ötödik Sixtus szájában az átok madrigállá lesz. *Un gran cervello di principessa*, mondta. Stuart Mária, aki nem foglalkozott annyit az egyházi kérdéssel, akit asszonyi kérdések inkább elfoglaltak, kevésbé tiszteletteljes volt a nővéréhez, Erzsébethez és úgy irt neki, mint királynő a királynőnek, mint kacér asszony a szemérmesnek: „Az ön idegenkedése a házasságtól onnan származik, hogy ön

nem akarja elveszíteni a szabadságot, hogy szerelmet csináltasson magának.” Stuart Mária legyezővel játszott, Erzsébet pedig bárdal. A játszma nem egyenlő. Különben mind a ketten versenyeztek az irodalomban. Stuart Mária francia verseket irt; Erzsébet Horáciust fordította. A csuf Erzsébet megparancsolta, hogy ő szép, szerette a négysoros verseket és az acrostichonokat, cupidokkal nyujtatta át magának a városok kulcsait, olaszosan huzta össze az ajkát és spanyol módon forgatta a szemeit, ruhatárában háromezer ruhája és öltözeke volt, köztük több Minerva- és Amphitrite-jelmez, az írlandiakat széles vállukért becsülte, vertugadinjét elborította arany himzéssel és csokrokkal, imádta a rózsát, káromkodott, szitkozódott, toporzékolt, ököllel verte udvarhölgyeit, pokolba küldte Dudleyt, megverte Burleigh kancellárt, aki sirva fakadt, a vén számár, leköpte Mathewt, torkon ragadta Hattont, megpofozta Essexet, megmutatta a combjait Bassompierrenek és szűz volt.

Amit ő tett Bassompierre előtt, ugyanazt tette Sába királynő Salamon előtt.⁷ Ez tehát nem kifogásolható, minthogy a szentírásban van reá precedens. Ami kissé anglikán értelmezése a bibliának. A bibliai precedens annyira megy, hogy egy gyermeket is csinál, akit Ebnehakemnek vagy Melilechetnek hívnak, ami annyit tesz: *a bölcs fia*.

Miért ne lennének ilyen erkölcsök? A cinizmus is megér annyit, mint az álszenteskedés.

Anglia, amelynek egy Wesley nevű Loyolája van, ma kissé lesüti a szemeit a múlt láttára. Bosszus reá, de büszke is.

Ilyen erkölcsök között az éktelenség is tetszett, különösen a nőknek, különösen a szépeknek. Mire jó akkor a szépség, ha még egy majma sincs az embernek? Mit ér, hogy valaki királynő, ha még egy paprikajancsival sem tegeződhet? Stuart Mária „jó” volt egy Rizzio nevű puposhoz. A spanyol Mária Terézia „kissé bizalmas” viszonyban állott egy négerrel. Azért nevezték *fekete fejedelemasszonynak*. A nagy század hálófülkéiben a pupot is szívesen látták: aminek bizonyosága Luxembourg marsal.

És Luxembourg előtt Condé, „ez a csinos, kis ember”.

A szép nőknek maguknak is lehettek testi fogyatkozásaik, anélkül, hogy visszatetszők lettek volna. Ezt mindenki elfogadta. Boleyn Anna egyik emlője nagyobb volt, mint a másik, egyik kezén hat ujj volt és a fogai egymás fölé nőttek. La Vallière löcslábu volt. De ez nem akadályozta meg VIII. Henriket, hogy ész nélkül szeresse és XIV. Lajost, hogy halálosan epedjen érte.

Az erkölcsök épp így eltévelyedtek. Alig volt asszony a magasabb körökben, aki ne hajszolta volna a borzalmakat. Ágnesben Meluzina lakott. Nappal asszonyok voltak, éjjel pedig vampirok. Elmentek a vesztőhelyre és megcsókolták a vaskarókon a frissen levágott fejeket. Valois Margit, a szenvelgők egyik őse, egy szoknyájához varrt övben, bádogdobozokban, lakat alatt mindig magával hordozta valamennyi elhunyt szeretőjének a szívét. És IV. Henrik ez alá a szoknya alá rejtőzött.

A tizennyolcadik században Berry hercegnő, a régens leánya, minden ilyen teremtetést magában egyesített, mint egy trágár és királyi típusban.

Különben a szép hölgyek latinul is beszéltek. A tizenhatodik század óta ez a női kecsességhez tartozott, Jane Grey annyira vitte az eleganciát, hogy héberül is tudott.

Josiane hercegnő is tudott latinul. Sőt másik szép tulajdonsága, hogy katolikus volt. Csak titokban persze, úgy, mint nagybátyja, II. Károly, nem úgy, mint az apja, II. Jakab. Jakab azzal, hogy katolikus volt, elveszítette a királyságát és Josiane nem akarta kockáztatni a

⁷ *Regina Saba coram rege crura denudavit.* Schicklardus ir. Proaemio Tarich. Jersici F. 65.

pairségét. Azért belülről a benfentesek és kifinomultak számára katolikus volt, kifelé pedig protestáns. A csöcselék számára.

A vallásnak ilyen fölfogása fölötte kellemes; az ember élvezheti mindazon javakat, amelyeket a hivatalos, püspöki egyház nyújt és később, amikor meghal, a katolicizmus illata veszi körül, mint Grotiust és az a dicsőség éri, hogy Petau atya elmond egy misét érte.

Josiane kövérsége és nagy egészsége mellett tökéletes szenvedő volt.

Néha, amikor az ő álmatag és kéjes módján a mondatok végét elnyújtotta, olyan volt, mint a nőstény tigris, amikor kinyújtott karmokkal jár a zsombékban.

A finomkodásnak az a haszna, hogy az emberi nemet alább süllyeszti. Nem tisztelik meg azzal, hogy hozzá tartozzanak.

Mindenekelőtt az emberi fajt tartjuk távol magunktól, ez a fontos.

Ha nincs Olympusunk, a Rambouillet-palotába zárkózzunk.

Juno beleolvad Aramintébe. Az isteniségre való igény kielégítetlensége teremti a divatbábot. Mennydörgés hiányában ott a szerénytelenség. A templom boudoirra zsugorodik. Aki nem lehet istennő, bálvány lesz.

Ezenkívül a szenvedésben van valami pedáns, ami a nőknek tetszik.

A kacér és a pedáns szomszédok. Összefüggésük az együgyűnél jól látható.

A finomság az érzékiségből ered. Az ingyencsés a finomságot tettet. A falánkságon rajta ül valami undorító fintor.

Aztán a nők úgy érzik, hogy a gyöngye oldalukat megvédelmezi az az aggodalmaskodás, amely a szenvedőknél a lelkiismeretet pótolja. Árokkal sáncolják körül magukat. Minden szenvedő olyan, mintha idegenkednék a dologtól. Ez támogatja őket.

Bele fog egyezni, de amíg várja, megveti.

Josianének nyugtalanító belső ítélőképessége volt. Oly nagy hajlamot érzett magában a szemérmertlenségre, hogy kénytelen volt erényeskedni. A büszkeségnek bűneinkkel ellenkező visszariadása ellentétes bűnökre vezet. Erőfeszítései, hogy szűz maradjon, szemérmessé tették. Aki nagyon biztos a védekezésben, titokban kívánja, hogy megtámadják. Aki félénk, az nem komoly ellenfél.

Bezárkózott rangjának és születésének dölyfös kivételességébe, de talán - mint mondtuk - azon gondolkodott, hogy kirohan belőle.

A tizenharmadik század hajnalodott. Angolországban a vázlata volt meg annak, ami Franciaországban a régensség volt. Walpole és Dubois összefogtak. Marlborough egykori királya II. Jakab ellen harcolt, akinek, azt mondják, eladta Churchill nővérét. Látták ragyogni Bolingbrokeot és emelkedni Richelieut. A szerelmi viszonyok kényelmesnek találták a rangok bizonyos összekeverését, egyenlőség támadt a bűnök által. Később létre kellett jönnie az eszmék által is. A csöcseléssel való keveredésnek ez az arisztokratikus előjátéka kezdte meg azt, amit a forradalomnak kellett befejeznie. Nem voltak nagyon messze attól, hogy Jélyotte nyilvánosan, világos nappal d'Épinay marquise ágyán üljön. Igaz, mert azt az erkölcsök visszahangozzák, hogy a tizenhatodik század látta Smeton hálósapkáját Boleyn Anna párnáján heverni.

Ha, nem tudom, milyen zsinat állítása szerint, asszony annyit tesz, mint vétek, soha a nő nem volt annyira asszony, mint abban az időben. Gyarlóságát bájaival, gyöngeségét pedig mindenhatóságával takarva, soha parancsolóbban föl nem oldoztatta magát. A tiltott gyümölcsből

megengedett gyümölcsöt csinálni, ez volt Éva bukása; de megengedett gyümölcsből tiltott gyümölcsöt csinálni, ez meg diadala volt. Így végezte. A tizennyolcadik században a nő elrekeszeli az ajtót férje előtt. Bezárkózik a paradicsomba Sátánnal. Ádám pedig kint marad.

III.

Josiane minden ösztöne arra hajlott, hogy inkább szerelemből adja oda magát, mint törvényesen. A szerelemből való odaadás magában foglalja az irodalmat, Menalcus és Amaryllisre emlékeztet és csaknem tudományos cselekedet.

Scudéry kisasszonynak, ha a csufnak a csufhoz való vonzalmát nem tekintjük, nem volt más oka, hogy átengedje magát Pelissonnak.

Régi szokás az angoloknál a felelőtlen leány és az alárendelt asszony. Josiane, amennyire lehetett, halasztotta alávetettsége óráját. Kétségtelen szükségesség volt, hogy házasságra kell lépnie lord Daviddal, mert a királyi jóindulat így rendelte, de mily nagy kár volt! Josiane szívesen fogadta és egyben lerázta magáról lord Davidot. Hallgatag egyetértés volt köztük abban, hogy meg nem kötik egymást és nem szakítanak. Kikerülték egymást. A szerelemnek ez a módszere, egy lépést tenni előre és kettőt hátra, kifejezésre jut a kor táncaiban, a menuetben és a gavotteban. Házastársnak lenni, ez nem jól illik az arc színéhez, fakóvá teszi a szalagokat, vénit. A házasság kétségbeejtő világosság. A jegyző kiszolgált egy nőt, mily unalmas! A durva házasság végleges helyzetet teremt, elnyomja az akaratot, megöli a választást, szabályos kötés, mint a syntaxis a nyelvtanban, az ihletet a helyesírással pótolja, tollbamondásra megy a szerelem, elüzi az élet titokzatosságát, büntetésül a végzetes és időszakos jelenségek átlátszóságát szabja ki, az ingre vetkezett nőt megfosztja a felhőtől, amely körülvette, csökkenő jogokat ad úgy annak, aki gyakorolja, mint annak, aki elszenved, megrontja és félrebillenti az erős nem és a hatalmas nem, az erő és a szépség között való kellemes egyensúlyt, ebből gazdát, abból szolgát csinál, míg a házasságon kívül csak rabszolga van és királynő. Lehet-e valami otrombább, mint annyira prózaivá tenni az ágyat, hogy illedelmes legyen? Elég butaság, ha abban nincs semmi rossz, hogy ketten szeretik egymást.

Lord David érlelődött. Negyven év, olyan óra ez, amely üt. Ő nem vette észre. Valóban, még mindig harminc évesnek látszott. Mulatságosabbnak találta Josianet kívánni, mint birni. Övé volt helyette más; neki voltak asszonyai. Josianének viszont álmai voltak.

Az álmok rosszabbak.

Josiane hercegnőnek az a különös tulajdonsága volt - nem olyan ritka, mint gondolná az ember -, hogy az egyik szeme kék volt, a másik fekete. Szerelem és gyűlölet volt a szemében, szerencse és balsors. A nappal és az éjszaka keveredett össze a tekintetében.

Arra törekedett, hogy képesnek mutakozzék a lehetetlenre.

Egy napon azt mondta Swiftnek:

- Ti azt képzelitek, hogy a ti megvetések léteznek.

„Ti”, ez az emberi nemet jelentette.

A bőrénél mélyebben nem volt pápista. Katolicizmusa nem ment túl az eleganciához szükséges ponton. Ebből lett napjainkban a puseyiznius. Bő bársony, atlasz vagy habos selyemruhákat viselt, némelyik tizenöt-tizenhat könyök kerületű arany és ezüst csipkével, övé gyöngydiszek váltakoztak drágakő diszítésekkel. A sujtásokkal pazarolt. Néha olyan posztómellényt vett föl, amit a paszománytól nem lehetett látni. Férfi nyeregben lovagolt, bosszankodván azon, hogy kitalálták a női nyeret, amit a tizennegyedik században Anna, II.

Richard felesége, hozott be Angliába. Arcát, karjait, vállait és nyakát castiliai módon tojásfehérjében oldott pörkölt cukorral mosta. Ha szellemesen beszéltek hozzá, különös bájjal mosolygott.

Különben nem volt benne gonoszság. Inkább jó volt.

IV. Magister elegantiarum.

Josiane unatkozott, ezt mondani sem kell.

Lord David Dirry-Moir vezetőhelyet töltött be a mulató Londonban. Nagy tiszteletben állott a nobility és a gentry előtt.

Jegyezzük föl lord David egyik dicsőségét: saját haját merete hordani. A reakció a paróka ellen megkezdődött. Amint 1824-ben Eugène Devéria elsőül mert szakállt eresztetni, 1702-ben Price Devereux kockáztatta meg első ízben, hogy természetes hajával nyilvánosan megjelenjen, bár még tudományosan megszerkesztett hajfodrok védelme alatt. A haját megkockáztatni majdnem annyi volt, mint a fejét kockára tenni. A megbotránkozás általános volt, de Price Devereux mégis herefordi vicomte és Anglia pairje lett. Sértegették és igaz bizony, hogy az ilyen dolog megérdemli. Amikor legjobban lármáztak, egyszer csak megjelent lord David, ő is saját hajával, paróka nélkül. Ilyen dolgok a társadalom fölborulását jelentik. Lord Davidot még jobban gyalázták, mint a herefordi vicomteot. De ő keményen tartotta magát. Price Devereux volt az első. David Dirry-Moir volt a második. Néha nehezebb másodiknak lenni, mint elsőnek. Kevesebb lángész, de több bátorság kell hozzá. Az első az ujitástól megérsegedvén, nem tudhatja a veszélyt; a második már látja az örvényt és belerohan. Nem hordott többé parókát, ebbe az örvénybe vetette magát David Dirry-Moir. Később utánozták őket, e két forradalmár után mások is arra vetemedtek, hogy a saját hajukat viselték, aztán jött a hajpor, mint enyhítő körülmény.

Hogy futólag megrögzítsük ezt a fontos történelmi adatot, mondjuk ki, hogy a paróka ellen való hadjáratban az elsőség Krisztina svéd királynét illeti, aki férfiruhába öltözve, 1680 körül természetes, gesztenyeszínű, hajporos és fölborzolt hajával jelent meg, fejdísz nélkül. Ezenkívül „néhány szál szakáll is volt”, mondja Misson.

A pápa, az ő 1694 márciusi bullájával, szintén rossz hírét keltette a parókának, megfosztván tőle az érsekek és a papok fejét és elrendelvén az egyházi férfiaknak, hogy növezzék meg a hajukat.

Lord David tehát nem viselt parókát, hanem tehénbőrscizmákat hordott.

Ezek a nagy dolgok reá irányították a közfigyelmet. Nem volt klub, ahol ne ő lett volna leader, nem volt ökölverseny, amelyen nem kívánták volna, hogy ő legyen a referee. A referee az intéző.

Ő szerkesztette a high life számos köreinek szabályait; több ilyen elegáns kört alapított, ezek közül egy, a *Lady Guinea*, 1772-ben még fönnállott Pall-Mallban. A *Lady Guineá*ban tolongtak a fiatal lordok. Játsoztak. A legkisebb betét egy ötven guineás tekercs volt és sohasem volt huszezer guineánál kevesebb az asztalon. Minden játékos mellett asztalka állott, amelyre leteheték a teáscsészéjüket és az aranyozott fából való tálat az aranytekercsek számára. A játékosok bőrkézelőket viseltek, mint az inasok, amikor a késeket tisztogatják, bőrből való ingelőt, amivel eltakarták csipkéiket, virágokkal díszített nagy szalmakalap volt a fejükön, ami részint arra való volt, hogy rendben tartsa a hajdíszüket, részint pedig a szemeiket védte a lámpák nagy fényétől. Álarcot hordtak, hogy ne lássák rajtuk az izgatottságot, különösen a quinze-játéknál. Megfordítva vették föl a felsőkabátot, hogy szerencsét hozzon reájuk.

Lord David tagja volt a Beefsteak Clubnak, a Surly Clubnak, a Splitfarthing Clubnak, a Mogorvák Clubjának és a Fillerkaparó Clubnak, Sealed Knot, a Lepecsételt Csomónak, a royalisták clubjának és a Swift alapította Martinus Scribblerusnak, amely a Milton alapította Rotát pótolta.

A Rútak Clubjának is tagja lett, noha szép ember volt. Ezt a klubot az éktelenségnek szentelték. A tagok kötelezték magukat, hogy nem a szép nőkért fognak megverekedni, hanem a csuf férfiakért. Iszonyu arcképekkel diszitették a termet, Thersites, Triboulet, Duns, Hudibras, Scarron arcképeivel; a kandallón Aesopus állott két félszemű - Cocles és Camoëns - között; Cocles a balszemére volt vak, Camoëns a jobbra, mindegyiket a vak oldalával ábrázolták és a két szemnélküli arcél szembe nézett egymással. Azon a napon, amikor a szép madame Visart himlőt kapott, a Rútak Clubja poharat köszöntött reá. Ez a club a tizenkilencedik század kezdetén még virágzott; Mirabeaunak oklevelet küldtek, amelyben tiszteletbeli taggá választották.

II. Károly visszatérése után a forradalmi clubokat eltörölték. A Moorfielddel szomszédos kis utcában lerombolták azt a kis kocsmát, amelyben a Calf's Head Club, a Borjufej Club gyülekezett; azért nevezték így, mert 1649 január 30-án, amikor I. Károly vérével áztatta a vérpadot, a tagok egy borjukoponyából vörösbort ittak Cromwell egészségére.

A republikánus clubokat a monarchista clubokkal cserélték föl.

Azokban nagyon illedelmesen mulattak.

Ilyen volt a She romps Club. Elfogtak az utcán egy járó-kelő polgárasszonyt, lehetőleg fiatal és csinosat; erőszakkal bevonszolták a clubba, kényszerítették, hogy a kezein járjon, lábaival a levegőben, lehajló szoknyái eltakarták az arcát. Ha nem mutatkozott kellemesnek, kissé megcsapkodták korbáccsal azt, amit semmi sem takart el. Az ő hibája volt. Az ilyen idomítás mestereit „ugratóknak” nevezték.

Ilyen volt a Hőség villámainak Clubja vagy metaphorával a Merry-danses. Itt négerekkel és fehérekkel táncoltatták a perui picante és timtirimba táncokat és főleg a Mozamalat, a „rossz leány” táncot, amelynek betetőzéséül a táncosnő egy halom korpába ült és amikor fölkel, otthagyt egy callipygos lenyomatot. Látványosságot csináltak Lucretius egy verséből.

Tunc Venus in sylvis jungebat corpora amantum.

Ilyen volt a Hellfire Club, a Lángok Clubja, ahol az istentelenségben vetélkedtek. Szentségekkel öklelöztek. A pokol volt a díja a legnagyobb istenkáromlásnak.

Ilyen volt a Fejtörő-Club, melyet azért neveztek így, mert tagjai a fejükkel gyomrozták az embereket. Néhány szélesmellű és bárgyu teherhordót szedtek össze, megkínálták egy kancsó sörrel - sőt ha kellett, erőszakolták, hogy elfogadja -, azért, hogy eltűrjön négy fejlökést a mellébe. Erre aztán fogadások történtek. Egyszer egy nagy darab, bárdolatlan walesi ember, Gogangerdd nevű, meghalt a harmadik lökésnél. Ez komoly eset volt. Vizsgálatot folytattak és az esküdtek ezt a határozatot hozták: „Meghalt szívének fölpuffadása miatt, amit a tulságosan sok ital okozott.” Gogangerdd valóban megitta a korsó sört.

Ilyen volt a Fun Club is. A Fun szó, éppugy, mint *cant* vagy *humour*, lefordíthatatlan. A fun a tréfához képest éppen olyan, mint a paprika a sóhoz képest. Behatolni egy házba, ott összetörni egy drága tükröt, behasítani a családi arcképeket, megmérgezni a kutyát, beeresztetni a macskát a madárkalitkába, ezt úgy nevezik: fun. Hamis halálhírért költeni valakinek, amitől a család gyászba öltözik, ez fun. A fun vágott szép, négyszögletes lyukat egy Holbeinfestménybe Hampton-Courtban. A fun büszke lett volna, ha ő törte volna le a miloi Vénus karjait. II. Jakab alatt egy milliomos fiatal lord, aki éjszakának idején fölgyújtott egy szalmakunyhót, egész Londont megneveztette és ezért kikiáltották a *fun királyának*. A szalmakunyhóból ingben menekültek ki a szegény ördögök. A Fun Club tagjai, kik valamennyien a legmagasabb arisztokráciából valók voltak, London utcáin futkostak olyan órákban, melyben a polgárok már aludtak, letépték az ablakszárnyak sarkait, elvágta a tűzifecskendők csöveit,

kilyukasztották a vitzartók fenekét, leszedték a bolti cimereket, kifosztották a virágágyakat, eloltották a mécseket, elfűrészelték a házak támasztógerendáit, beverték az ablakokat, főleg a szegények városrészeiben. A gazdagok tették ezt a szegényeknek. Ezért nem is emelhettek panaszt. Különböben is, tréfa volt. Ezek a szokások nem tündek el egészen. Anglia különböző pontjain vagy az angol birtokokon, például Guerneseyben, időnként kissé megrongálják a házakat, éjszaka kidöntik a kerítést, letépi az ajtódról a kopogtatót stb. Ha ezt szegények tennék, a gályát ki nem kerülnék; de szeretetreméltó fiatalemberek teszik.

A legelőkelőbb clubnak egy császár volt az elnöke, aki félholdat hordott a homlokán és akit „a nagy Mohock”-nak neveztek. A mohock tulszárnyalta a funt. Rosszat tenni magáért a rosszért, ez volt a program. A Mohock Club nagyszerű célja ez volt: ártani. Ennek eléréséhez minden eszköz jó volt. Mielőtt mohock lett, mindenkinek meg kellett esküdni, hogy kártekonv lesz. Ártani mindenáron, nem fontos, mikor, nem fontos, kinek, nem fontos, hogyan, ártani, ez volt a kötelessége. A Mohock Club minden tagjában kellett valami tehetségnek lenni. Az egyik „táncmester” volt, ez annyit jelentett, hogy lábikrájukat szurkálván a kardjával, bakugrásokat csináltatott a parasztokkal. Mások az „izzasztáshoz” értettek, ami annyit tesz, hogy hat-nyolc nemes vívótörrel a kezében körülállott valami fajankót; minthogy teljesen körülvették, lehetetlen volt, hogy valakinek hátat ne fordítson; a gentleman, akinek a hátát mutatta, azzal büntette, hogy beleszurt, mire megfordult; egy újabb szurás figyelmeztette az illetőt, hogy még egy nemes van mögötte és így tovább, mindegyik megszúrta, mikor reákerült a sor; mikor a kardgyűrűbe zárt ember már eléggé vérzett és eleget forgott, táncolt, megbotoztatták inasaikkal, hogy eszméinek más irányt adjanak. Mások „megtapogatták az oroszánt”, ami abból állott, hogy nevetve megállítottak egy járókelőt, ökölcsapással összezúzták az orrát és belenyomták a hüvelykujjukat a szeméibe. Ha szétfakasztották, megfizették neki.

Igy töltötték az időt a tizenhatalcadik század kezdetén a londoni gazdag henyélők. A párisi henyélőknek más időtöltései voltak. Charolais ur egy puskaövéssel a saját ajtaja előtt terített le egy polgárt. A fiatalság minden időben szeretett mulatni.

Lord David Dirry-Moir mindezen szórakozó intézményekbe belevitte az ő szabadelvű és pompás szellemét. Mint mindenki, ő is vigan fölgyujtott egy szalma- vagy fakunyhót, megperzselvén kissé a bennlévőket, de fölépitette a házukat kőből. Megtörtént, hogy ő is a kezén táncoltatott két nőt a She romps Clubban. Egyik leány volt, azt ellátta hozománnyal, a másik asszony volt, annak a férjét kinevezette sekrestyéssé.

A kakasviadatok neki köszönhetik dicséretes tökéletességüket. Csodálatos látvány volt, amikor lord David egy kakast fölöltöztetett a viadalra. A kakasok a tollaiknál ragadják meg egymást, mint az emberek a hajuknál fogva. Tehát lord David annyira kopasszá tette a kakasát, amennyire csak lehetett. Ollóval levágta a tollakat a farkáról, a válláról, a fejéről és főleg a nyakáról. - Annál kevesebb jut az ellenség csőrének - mondta. Aztán szétterjesztette a kakas szárnyát és egymásután hegyesre faragta a tollakat, úgy hogy a szárnyak olyanok lettek, mintha dárdákat tüztek volna beléjük. - Ez az ellenség szeméi ellen szolgál - mondogatta. Végre megvakargatta lábait egy zsebkéssel, kihagyte a körmeit, hegyes és éles acélsarkantyut erősített reá, reáköpött a fejére és a nyakára, bekente nyállal, mint egykor az atlétákat bekenték olajjal és ilyen ijesztően, e kiáltással eresztette el: - Ime, így lesz a kakasból sas és így lesz a baromfiból a hegyek vadja!

Lord David jelen volt az ökölviadaloKnál, amelynek ő eleven szabályzata volt. A nagy mérkőzéseknél ő verette le a sok cöveket, ő feszített ki a kötelet, ő szabta meg, hány öl legyen a küzdőtér. Ha segéd volt, lépésről-lépésre követte a maga vívóját, egyik kezében palackkal, a másikon szivaccsal, folyton kiáltozva: *Strike fair*, üss keményen, csel fogásokat sugott neki, míg vívott, tanácsokat adott, letörölte, ha vérzett, fölemelte, ha elbukott, térdeire

vette, fogai közé dugta a palackot és saját vízzel tele szájából finom esőt szórt a szeme közé és a fülébe, ami életre keltette a haldoklót. Ha ő volt a rendező, ügyelt az ütések szabályosságára, a segédeken kívül mindenkinek megtiltotta, hogy a küzdelembe beleszóljon, legyőzöttnek nyilvánította a versenyzőt, aki nem állt jól szembe ellenfelével, vigyázott, hogy az összecsapások egy fél perccel se tartsanak tovább, elítélte azt, aki a fejével öklelt, megakadályozta, hogy megüssék a földrezuhan embert. Mindezen tudomány nem tette pedánsná és nem gátolta a világban való forgását.

Ha ő volt a pályabíró, a megbarnult, pattanásos és szőrös párthivei valamelyik félnek nem mertek keresztülugrálni a korláton, belépni a körbe, elszakgatni a köteleket, kirántani a karókat és erőszakosan beleavatkozni a küzdelembe, hogy segítségére legyenek és megzavarják a párviadal egyensúlyát. Lord David a csekély számú pályabírákhoz tartozott, akiket nem mertek elpáholni.

Senkisé tudott úgy idomítani, mint ő. Az az ökölbajnok, akinek ő volt a „trainer”-e, biztos volt a győzelemről. Lord David kiválasztott egy herkulest, aki erős volt, mint a szikla és magas, mint a torony és úgy bánt vele, mint a gyermekkel. Ezt az emberi szírtet védelmi állapotából támadó állapotba helyezni, ez volt a föladat. És ehhez ő kitűnően értett. Ha egyszer befogadta a ciklopot, többé el nem hagyta. Dajkája lett. Kiszabta a borát, megmérte számára a hust, számon tartotta az álmát. Ő találta ki azt a csodálatos életmódot atléták számára, amelyet azóta Moseley fölujtított: reggel egy nyers tojás és egy pohár sherry, délben véres ürücomb és tea, négy órákor piritott kenyér és tea, este fehér sör és piritott kenyér. Utána levetkőztette az embert, meggyurta és lefektette. Az utcán el nem vesztette a szeme elől, elhárított tőle minden veszélyt, az elszabadult lovakat, a kocsik kerekeit, a részeg katonákat és a szép lányokat. Örködött az erkölcsi fölött is. Ez anyai gondviselés folytán szüntelenül új tökéletességekhez jutott a gyámfiu. Megtanította az ökölcsapásra, amely bezuzza a fogakat és megmutatta, hogyan kell a hüvelykujjal szétnyomni az ellenfél szemét. Megható oktatás.

Igy készült elő a politikai életre, melyre idővel hivatott volt. Nem kis dolog tökéletes gentlemanné válni.

Lord Dirry-Moir szenvedélyesen szerette az utcasarki látványosságokat, a cifra vásári bódékat, a cirkuszokat furcsa állataikkal, a kötélháncosok sátrait, a clownokat, szemfényvesztőket, bohócokat, a szabadban előadott komédiákat és vásári csodákat. Az igazi nagyur az, aki kedveli a nép embereit, azért látogatta lord David a korcsmákat és London meg az öt Kikötő látványosságait. Hogy szükség esetén matrózokkal és teherhordókkal birkózhassék, anélkül, hogy a fehér hajórajban viselt rangja ellen vétene, mindig matrózzubbonyt huzott magára, valahányszor ilyen helyekre ment. Alakoskodásához igen kényelmes volt, hogy nem viselt parókát, mert a nép még XIV. Lajos alatt is megtartotta a haját, mint az oroszán a sörényét. Így szabadon érezhette magát. A kisemberek, kikkel ilyen sokaságban találkozott és összekeveredett, nagyra becsülték és nem tudták, hogy lord. Tom-Jim-Jack-nek hívták. Népszerű volt ezen a néven és nagyhirű e korhelyek között. Mesterien utánozta a csőcseléket. Az öklével is lecsapott, ha alkalom nyílt rá. Életmódjának ezt a részét lady Josiane ismerte és nagyra becsülte.

V. Anna királynő.

I.

Anna, Angolország királynője állott e pár fölött.

Akármelyik asszony, akivel elsőnek találkozunk: ez volt Anna királynő. Vidám volt jóindulatu és majdnem felséges. Egyetlen tulajdonsága sem volt erény, egyetlen tökéletlensége sem volt bűn. Termete gömbölyű, rosszasága durva, jósága ostoba. Szívós és ernyedtvolt egyszerre. Mint hitves hűséges és hűtlen volt, mert voltak kegyencei, akiknek odaadta a szívét, de ágyát férjének őrizte meg. Kereszténynek vakbuzgó volt és eretnek. Csak egy szépsége volt, izmos Niobe-nyaka. Alakjának többi része rosszul sikerült. Félszegül kacér és tisztességes volt. Fehér és finom bőrét szívesen mutogatta. Tőle származik a nyakhoz szorított nagy gyöngyfüzerek divatja. Szűk homloka volt, érzéki ajkai, husos arca, nagy és rövidlátó szemei voltak. Rövidlátása a szellemére is kiterjedt. Imitt-amott kitörő jókedvét leszámítva, mely majdnem olyan sulyos volt, mint a haragja, bizonyos szótlan zsörtölődésben és zsémbelő némaságban élt. Néha szavak csusztak ki a szájából, melyeknek értelmét ki kellett találni. A jó asszony és a gonosz ördög keveréke volt. Szerette a váratlant, ami mélységesen asszonyi tulajdonság. Anna az általános Évának nagyjából kifaragott vázlata volt. Ennek a vázlatnak jutott a véletlen, a trón. Szeretett inni. A férje dán eredetű volt.

Mint tory, whigekkel kormányzott. Mint asszony, balgán. Rohamai voltak, törni, zuzni szeretett. Soha ügyetlenebb teremtés nem kezelte az állam ügyeit. Földre ejtette az eseményeket. Egész politikája repedezett volt. Kitűnően tudott nagy szerencsétlenségeket csinálni kis okokból. Ha szeszélye támadt tekintélyét éreztetni, ezt úgy hívta: *közéjük ütni a piszkavassal*.

Mélyen elgondolkodó arccal mondott ilyeneket: „Semmiféle pair nem jelenhet meg a király előtt kalapban, kivéve Courey, kinsalei báró, Irland pairje.” Azt is mondta: „Igazságtalanság lenne, ha a férjem nem lenne lord-admiral, miután az atyám is az volt.” És dániai György első admirális lett Angliában „és ő Felsége valamennyi gyarmataiban”. Örökösen rossz kedvet izgadott ki; gondolatait nem fejezte ki, hanem kiizzadta. Volt valami a sphinxből ebben a libában.

Nem gyűlölte a funt és a bosszantó, ellenséges tréfát. Ha Apollót pupossá teheti, örült volna. De azért meghagyta volna istennek. Jóságában az volt az eszménye, hogy senkit kétségbe ne ejtsen és mindenkit untasson. Gyakran mondott nyers szavakat és nem sok hiányzott, hogy káromkodjék, mint Erzsébet. Időnként egy férfierszényből, amely a szoknyáján függött, kivett egy kis vert ezüst dobozt, amelynek födelén az ő arcéle volt e két betű között: **Q. A.**,⁸ kinyitotta a dobozt, ujja hegyével kivett egy kis kenőcsöt, amellyel kipirosította az ajkait.

Aztán, eképen rendbehozván a száját, nevetett. Nagyon szerette a zélandi lapos mézeskalácsot. Büszke volt arra, hogy kövér.

Noha inkább puritán volt, mint akármilyen más, szívesen járt színházi előadásokra. Szándéka volt francia mintára zeneakadémiát fölláttatni. 1700-ban egy Forteroche nevezetű francia egy „Királyi Cirkuszt” akart építeni, amely négyszázezer font költséget okozott volna, ami ellen d'Argenson tiltakozott; ez a Forteroche átment Angliába és följajánlotta Anna királynőnek, akit egy pillanatig csábított a gondolat, hogy Londonban gépekkel fölszerelt színházat építsen, szebbet, mint a francia királyé. Mint XIV. Lajos, ő is szerette, ha a fogatja vágatott. Fogatjai fölváltásokkal néha nem egészen ötnegyedóra alatt megtették az utat Windsortól Londonig.

⁸ Queen Ann. Anna királyné.

II.

Anna idejében semmiféle összejövetelt nem lehetett tartani két békebíró hozzájárulása nélkül. Tizenkét ember gyülekezése már hütlenség volt, ha csupán osztrigát enni és sört inni gyültek is össze.

Ez a különben jóindulatu uralom különös szigorúsággal, erőszakkal fogdosztatott össze matrózokat a hajóhad számára, ami szomorú bizonyossága annak, hogy az angol inkább alattvaló, mint polgár. Századok óta folytatták az angol királyok ezt a zsarnoki eljárást, amely fölött különösen Franciaország diadalmaskodott és méltatlankodott. Kissé csökkentette ezt a diadalt, hogy az angol matrózfogdosással a francia katonafogdosás állott szemben. Franciaország nagyobb városaiban minden épkézláb férfit, aki a dolga után járt az utcán, állandóan az a veszedelem fenyegette, hogy a fogdmegek behurcolják egy házba, amelyet *kemencének* neveztek. Ott összezárták valamennyit, kiválasztották azokat, akik a szolgálatra alkalmasak voltak és azokat a toborzók eladták a tiszteknek. 1695-ben harminc ilyen kemence volt Párisban.

A törvények, amelyeket Anna királynő Irland ellen kibocsátott, kegyetlenek voltak.

Anna 1664-ben született, két évvel London égése előtt, amiből a csillagjósok (még voltak ilyenek, bizonyossága XIV. Lajos, aki ilyen asztrológus jelenlétében született és egy horoscopba pólyázták bele) azt jövendölték, hogy „idősebb nővére lévén a tűznek”, királynő lesz. Az is lett, hála az asztrológiának és az 1688-iki forradalomnak. Nagyon megalázottnak érezte magát, hogy csak Gilbert, canterburyi érsek volt a keresztapja. A pápa keresztleánya senkisé is lehetett többé Angliában. Egy egyszerű primás nagyon középszerű keresztapa. Annának be kellett érnie vele. Az ő hibája volt. Miért lett protestáns?

Dánia megfizette a szüzességét, *virginitas empta*, mint a régi okiratok mondják, hatezerkét-százötven font sterling özvegyi járadékkal a wardinburgi birtok és Fehmarn-sziget terhére.

Anna szokásból, meggyőződés nélkül, Vilmos hagyományait követte. E forradalomból született királyság alatt az angoloknak annyi szabadságuk volt, amennyi elfért a londoni Tower között, ahová a szónokokat zárták és a pellengér között, ahová az írókat állították. Anna beszélt kissé dánul a férje kedvéért és egy kissé franciául Bolingbroke kedvéért. Tisztára zagyvalék volt, de - főleg az udvarnál - nagy divat volt, hogy az angolok franciául beszéljenek. Csak franciául lehetett szellemeskedni. Anna foglalkozott a pénzekkel, főképen a rézpénzzel, mely a legkevésbé értékes és a legnépszerűbb volt és azokon nagynak akart mutatkozni. Uralkodása alatt hatféle farthingot vertek. Az első háromnak a hátán csak egy trón volt; a negyediknek a hátára diadalszekeret vésetett, a hatodikra pedig egy istennőt, aki egyik kezében kardot, a másikban olajágot tart ezzel a körirattal: *Bello et Pace*, Háboru és béke. A nyíltszívű és kegyetlen II. Jakab leánya durva volt.

És mégis, alapjában szelid volt. Az ellentmondás csak látszólagos. A harag megváltoztatta. A cukor is fölforr, ha tűzre teszik.

Anna népszerű volt. Angolország szereti az uralkodó nőket. Miért? Franciaország a nőket kizárta a trónöröklésből. Ez máris egyik oka. Talán nincs is másik ok. Az angol történetírók számára Erzsébet a nagyság, Anna a jóság. Ahogy akarják. Legyen. De semmi finomság nincs abban a női uralomban. A vonalai nehézkesek. Durva nagyság és durva jóság. Annak, amit Anglia tart az ő szeplőtelen erényükről, nem mondunk ellent. Erzsébet szüzességét Essex mérsékelte, Anna hitvesi hűségét pedig Bolingbroke teszi bonyolulttá.

III.

Együgyü szokása a népeknek, hogy a királynak tulajdonítják, amit ők maguk tesznek. Harcolnak. Kié a dicsőség? A királyé. Fizetnek. Kié a pompa? A királyé. És a nép szereti, ha a király ilyen gazdag. A szegényektől egy tallért kap a király és egy fillért ad a szegényeknek. Mily nagylelkű! Az óriási talapzat megbámulja törpe terhét. Mily magasan áll ez az apró myrmidon a hátamon! Egy törpének kitűnő módja van arra, hogy nagyobb legyen az óriásnál: csak a vállára kell kapaszkodnia. De az a különös, hogy az óriás ezt megengedi és az az ostobaság benne, hogy csodálja a törpe nagyságát. Emberi együgyűség.

A lovasszobor, amit csak királyoknak állítanak, nagyon jól jelképezi a királyságot: a ló a nép. Csakhogy ez a ló lassanként átalakul. Kezdetben számár volt, a végén oroszlán lesz. Akkor földre veti a lovagját, mint 1642-ben Anglia és 1789-ben Franciaország; néha föl is falja, mint 1649-ben Anglia és 1793-ban Franciaország.

Hogy az oroszlánból megint számár lehet, az meglepő, de így van. Látható Angliában. Megint magukra vették a royalista bálványimádás nyergét. Queen Ann, mint mondtuk, népszerű volt. Mit követelt el érte? Semmit. Semmi, ez az egész, amit Angolország királyától követelnek. Ezért a semmiért kap évente vagy harminc milliót. Angliának Erzsébet alatt csak tizenhárom hadihajója volt, I. Jakab alatt harminchat, 1705-ben pedig már százötvenet számlált. Az angoloknak három hadseregük volt, ötezer ember Cataloniában, tizezer Portugáliában, ötvenezer Flandriában, ezenkívül évenként negyven milliót fizetett a monarchikus és diplomatikus Európának, ennek a rimának, melyet mindig az angol nép tartott ki. A parlament harmincnégymilliónyi életjáradékos hazafias kölcsönt szavazott meg; az aláírásokat kényszer útján szerezték hozzá. Angolország egy hajórajt Keletindia, egy másikat a spanyol partokra küldött Leake tengernaggyal, nem számítva a négyszáz vitorlás tartalékot Showell tengernagy alatt. Angolország magába olvasztotta Skóciát. Hochstett és Ramillies között voltak, egyik győzelem már sejtette a másikat. Anglia a hochstetti hurokvetéssel fogságba ejtett huszonhét zászlóaljat, négy dragonyosezredet és száz mérföldnyi területet ragadott el a franciáktól, akik rémülten menekültek a Dunától a Rajnáig. Anglia kinyújtotta a kezét Sardinia és a baleari szigetek után. Diadalmasan kísért kikötőibe tiz elfogott spanyol sorhajót és számos arannyal terhelt szállítóhajót. A Hudson-öböl és szorost XIV. Lajos félig már elvesztette és mindenki érezte, hogy el fogja veszíteni Acadiet, Saint-Christophet és a Terre-Neuve-öt és hogy nagy szerencse lesz, ha Anglia eltűri, hogy a francia király a Breton-fokon halászhasson tőkehalat. Angolország megteszi vele azt a szégyent, hogy ő maga kénytelen lesz lerombolni a dunquerquei erődtételeket. Addig is elvette Gibraltárt és Barcelonát. Mennyi nagy dolgot vitt véghez! Hogyne csodálták volna Anna királynőt, aki fáradságot vett magának, éppen ebben a korban élni?

Bizonyos nézőpontból Anna uralkodása olyan, mintha XIV. Lajos uralmának visszaverődése lenne. Anna, egy percig párhuzamban állva e királlyal azon a találkozáson, amit történelemnek neveznek, visszfényeszerű hasonlóságot mutat vele.

Mint amaz, ő is a nagy uralkodót játssza; neki is megvannak az emlékművei, művészei, győzelmei, hadvezérei, írói, pénztára, amelyből a híres embereket eltartja, csarnoka a felségét környező remekművek számára. Az ő udvara is diadalmas környezet volt, rendezettségben és lépcsőzetekben. Kicsinyített mása volt a versaillesi udvar nagy embereinek, akik ma már nem valami nagyok. A káprázat nem hiányzott; ha hozzáteszük a *God save the queen*-t, amelyet már akkor is elvehettek volna Lullitól, az illúzió tökéletes. Egy személyiség se hiányzik. Christophe Wren igen megfelelő Mansart; Somers fölér Lamoignonnal; Annának volt egy Racineja is, Dryden; egy Boileauja, Pope; Colbertje volt Godolphin, Louvois helyett Pembroke és Marlborough személyében Turenne. De nagyobbak voltak a parókák és kisebbek a homlokok. Egészében ünnepélyes volt és pompázó, Windsor pedig ez időben majdnem

olyan volt, mint Marly. De minden nőies volt és Tellier atyát Anna mellett Sarah Jenningsnek hívták. Különbö a kezdődő guny, amelyből ötven év múlva filozófia lesz, már kezd kirajzolódni az irodalomban és a protestáns Tartufferől Swift rántja le az álarcot, mint ahogy a katolikus Tartuffe-öt Molière leplezi le. Noha ez időben Anglia civódik Franciaországgal, sőt meg is veri, mindenben utánozza és követi és az, ami Anglia homlokán ragyog, az francia világosság. Kár, hogy Anna uralkodása csak tizenkét évig tartott, különben az angolok nem soká kéretnék magukat, hogy Anna századjáról beszéljenek úgy, mint mi XIV. Lajos századjáról beszélünk. Anna 1702-ben tűnt föl, amikor XIV. Lajos már hanyatlott. A történelem furcsasága az, hogy e halvány csillag fölkelése összeesik a biborszínű csillag lenyugvásával és hogy, mikor Franciaországnak Nap-királya volt, Angliában a Hold-királynő uralkodott.

Egy részletet föl kell jegyezni. XIV. Lajost, bár hadat viseltek ellene, nagyon csodálták Angliában. *Ilyen király kell Franciaországnak*, mondták az angolok. Az angolok szabadságszeretete belenyugodott mások szolgaságába. Ez a jóakarat a szomszédok láncai iránt néha a szomszéd zsarnokért való lelkesedésig megy.

Röviden, Anna *buldoggá tette népét*, mint Beeverell könyvének francia fordítója kedves következetességgel háromszor is ismétli az ajánlás 6. és 9. meg az előszó 3. lapján.

IV.

Anna királynő kissé neheztelt Josiane hercegnőre két okból.

Először, mert csinosnak találta Josiane hercegnőt.

Másodszor, mert csinosnak találta Josiane hercegnő vőlegényét.

Két ok elég egy nőnek ahhoz, hogy féltékeny legyen; királynőnek egy is elég.

Tegyük hozzá, azért is haragudott rá, mert a nővére volt.

Anna nem szerette, ha a nők csinosak voltak. Ugy találta, hogy ez ellenkezik az erkölcsökkel.

Ő, a maga részéről, rut volt.

De nem ő választott így.

Vallásosságának egy részét az okozta, hogy csuf volt.

A szép és bölcselkedő Josiane alkalmatlan volt a királynénak.

Egy rut királynénak nem valami kellemes nővér egy szép hercegnő.

Egy másik kifogása volt Josiane *bizonytalan* származása.

Annának Anne Hyde, egy egyszerű lady volt az anyja, akit II. Jakab törvényesen, de mindenkit megbotránkoztatva, yorki herceg korában vett nőül. Anna, akinek ily alantas vér folyt ereiben, csak félig érezte magát királynak, Josiane pedig, aki egészen szabálytalanul jött a világra, szinte aláhuzta a királynénak kevésbé, de valóban szabálytalan származását. A mésallianceból származó leány nem nagy örömmel látta közelében állni a fattyugyermekeket. Az összehasonlítás igen alkalmatlan volt. Josiane jogosan mondhatta Annának: az én anyám fölér az önével. Az udvarnál ezt nem mondták, de nyilván gondolták. És ez kellemetlen volt ő királyi felségének. Minek ez a Josiane? Micsoda gondolat volt, hogy megszülessen? Mire való egy Josiane? Némelyik rokonság lealacsonyító.

De Anna mégis jó arcot mutatott Josianénak.

Talán szerette volna, ha nem lett volna a nővére.

VI. Barkilphedro.

Hasznos az emberek cselekedeteit ismerni és némi fölügyelet igen bölcs dolog.

Josiane kissé kémleltette lord Davidot egy emberével, akiben bizott és akit Barkilphedronak neveztek.

Lord David tapintatosan figyeltette Josianet egy emberével, aki felől biztos volt és akit Barkilphedronak neveztek.

Anna királynő a maga részéről titokban értesüléseket szereztetett Josiane hercegnőnek, az ő fattyu nővérének és lord Davidnak, balkézről leendő sógorának, minden tettéről és mozdulatáról egy emberével, akire biztosan számíthatott és akit Barkilphedronak neveztek.

Ennek a Barkilphedronak a keze alatt három billentyű volt: Josiane, lord David, a királynő. Egy férfi két nő között. Mennyi lehetséges moduláció! Milyen keverése a lelkeknek!

Barkilphedro nem volt mindig olyan pompás helyzetben, hogy egyszerre három fülbe suttoghatott volna.

A yorki herceg régi cselédje volt. Kísérlete, hogy egyházi rendbe lépjen, meghiusult. A yorki hercegnek, a királyi pápistaságból és törvényes anglikánizmusból összetevődött angol és római hercegnek volt katolikus udvara és protestáns udvara, tehát könnyen elhelyezhette volna Barkilphedrot valamelyik hierarchiában; de nem találta sem elég katolikusnak, hogy alamizsnássá tegye, sem elég protestánsnak, hogy káplánná nevezze ki. Így esett, hogy Barkilphedro két vallás közt lelkileg a földre ült.

És ez nem a legrosszabb helyzet csuszó-mászó lelkeknek.

Bizonyos utakat csak hason csuszva lehet megtenni.

Alacsony, de tápláló szolgaság volt hosszú ideig Barkilphedro egész élete. Az inaskodás sem csekélység, de ő többet akart a hatalomból. Talán el is érte volna, de bekövetkezett II. Jakab bukása. Mindent újra kellett kezdeni. Nem volt mit tenni a mogorva III. Vilmos alatt, akinek uralkodói modora a kényesség volt, amit ő becsületességnek hitt. Barkilphedro, mikor pártfogóját, Jakabot trónjától megfosztották, nem került mindjárt rongyokba. Valami, ami a bukott fejedelmeket tuléli, egy ideig föntartja az ő elősdijeiket is. A megmaradt nedv még két-három napig élteti a gyökerestől kitépett fa leveleit; aztán hirtelen elsárgulnak és elszáradnak; az udvaroncok szintén.

Hála annak a bebalzsamozásnak, amelyet legitimitásnak neveznek, maga az elbukott és elüzött fejedelem továbbra is fönmarad, nem így az udvaronc, aki sokkal jobban meghal, mint a király. A király mumia ott kint, az udvaronc kísértet itthon. Rendkívül sovány egy árnyéknak az árnyéka. Barkilphedro tehát éhezni kezdett. Akkor a tudományra vetette magát.

De még a konyhákból is kilökték. Néha azt sem tudta, hol aludjék. Ki szabadít meg a szép csillagoktól? - mondta. És küzdött. Mindaz, ami a türelmes nyomoruságban érdekes lehet, benne megvolt. A hangyák kiváló képessége, hogy lyukat tudnak vájni alulról fölfelé; ezt ő is tudta. II. Jakab nevével, az emlékek, a hűség, az elérzékenyülés stb. segítségével elhatolt egészen Josiane hercegnőig.

Josiane kegyébe fogadta ezt az embert, akinek nem volt egyebe, csak nyomorusága és szelleme, két megható dolog. Bemutatta lord Dirry-Moirnak, szállást adott neki a közös helyiségben, háznépéhez számította, jó volt hozzá, sőt néha beszélt is vele. Barkilphedro többé se nem fázott, se nem éhezett. Josiane tegezte. Divat volt a nagyuri hölgyek közt, hogy

tegeztek az írókat, akik türték. Mailly marquise fekvő fogadta Royt, akit sohasem látott és így szólt hozzá: *Te vagy az, aki az Année galante-ot írta? Jó napot.* Később az írók visszaadták a tegezést. Olyan nap is elkövetkezett, amikor Fabre d'Églantine így szólt Rohan hercegnőhöz:

- *Nem te vagy az a Chabotné?*

Barkilphedronak siker volt az, ha tegeztek. Őt elbájolta. Ő vágyódott erre a fölülről lefelé való meghittsége.

- Lady Josiane tegez! - mondta magában és kezeit dörzsölte.

Ezt a tegezést arra használta föl, hogy tért nyerjen. Házibutorféle lett Josiane belső szobáiban, nem zavaró, észrevétlen; a hercegnő majdnem inget váltott előtte. De mindez mégis bizonytalan volt. Barkilphedro helyzetet akart teremteni magának. Egy hercegnő már a fele útja ennek. Egy földalatti folyosó, amely a királynőig ér, ez még hiányzott a munkához.

Egy napon Barkilphedro így szólt Josianehez:

- Volna-e kedve Kegyelmességednek engem boldoggá tenni?

- Mit akarsz? - kérdezte Josiane.

- Egy hivatalt.

- Hivatalt! neked!

- Igen, urnőm.

- Hogy jut eszedbe hivatalt kívánni? Te semmire sem vagy jó.

- Éppen azért.

Josiane fölkacagott.

- Melyik hivatalt szeretnéd azok közül, amikre alkalmatlan vagy?

- Az Oceán palacknyitogatóját.

Josiane még hangosabban kacagott.

- Hát az micsoda? Te tréfálsz.

- Nem, asszonyom.

- Mulatságból komolyan fogok felelni neked - mondta a hercegnő. - Mi akarsz lenni? Ismételd.

- Az Oceán palacknyitogatója.

- Minden lehetséges az udvarnál. Van ilyen hivatal?

- Igen, urnőm.

- Uj dolgokat tudok meg. Folytasd.

- Ez a hivatal valóban létezik.

- Esküdj meg a nemlétező lelkedre.

- Esküszöm.

- Semmit sem hiszek neked.

- Köszönöm, urnőm.

- Kezd újra; mit akarnál?

- Letörni a pecsétet az Oceán palackjairól.
- Nos, ez a hivatal nem lehet nagyon fárasztó. Olyan lehet, mint egy bronzlovat kefélni.
- Körülbelül.
- Semmittevés. Valóban, ilyen hivatalba való vagy. Ott megfelelhetsz.
- Látható, hogy valamire mégis jó vagyok.
- Ah, te bolondozol. Az az állás valóban létezik?

Barkilphedro tiszteletteljesen komoly magatartást öltött.

- Urnőm, van önnek egy felséges atyja, II. Jakab király és egy fenséges sógora, dániai György, cumberlandi herceg. Atyja volt, sógora pedig most Angolország lord-admirálja.
- Ezek azok az ujdonságok, amiket velem közölni akarsz? Ezt éppen olyan jól tudom, mint te.
- Ime, elmondom azokat, amiket Kegyelmességed nem tud. Háromféle dolog van a tengerben: az, ami a víz fenekén van, a *Lagon*; az, ami a víz színén uszik, a *Flotson*; és az, amit a víz partra vet, ez a *Jetson*.
- Aztán?
- Ez a három dolog, a *Lagon*, *Flotson* és *Jetson*, a lord-admiralhoz tartozik.
- Aztán?
- Érti Kegyelmességed?
- Nem.
- Minden, ami a tengerben van, amit elnyel, amit a színén hordoz és amit kivet, mind Angolország admiráljáié.
- Mind. Jól van. És azután?
- Kivéve a tokhalat, mert az a királyé.
- Azt hittem - mondta Josiane -, hogy mindez Neptuné.
- Neptun egy ostoba fickó. Mindent kieresztett a kezéből. Engedte, hogy az angolok mindent elvegyenek tőle.
- Fejezd be.
- A tenger zsákmánya; ezt a nevet adták a leleteknek.
- Jó.
- És ezek kimerithetetlenek. Mindig van valami, ami elmerül, vagy uszik, vagy kivetődik. A tenger adója ez. Angliának vámot fizet a tenger.
- Nem bánom. Végezz már.
- Kegyelmességed megérti, hogy ily módon az oceán egy irodát teremt.
- Hol?
- Az admiralitáson.
- Miféle irodát?
- A tenger zsákmányainak irodáját.
- Nos?

- Ez az iroda ismét három hivatalra oszlik: Lagon, Flotson és Jetson; és minden hivatalban van egy tisztviselő.

- És aztán?

- A nyílt tengerről egy hajó értesíteni akar valakit, hogy ebben a szélességben hajózik, hogy találkozott egy tengeri szörnnyel, hogy partot lát, hogy végszükségben van, hogy el fog süllyedni, hogy elveszett stb., a kormányos fog egy palackot, beletesz egy darab papírt, melyre ráírta a dolgot, lepecsételi a száját és bedobja a palackot a tengerbe. Ha a palack elmerül, akkor a Lagon-hivatalhoz tartozik, ha uszik, akkor a Flotson-tiszt dolga, ha a hullámok partra sodorják, akkor az a Jetson-tiszt hatásköréhez tartozik.

- És te Jetson-tiszt akarsz lenni?

- Határozottan.

- És ez az, amit az Oceán palacknyitogatójának neveztek?

- Igen, minthogy ez a hely létezik.

- Miért kívánod ezt a helyet jobban, mint a másik kettőt.

- Mert ez ebben a percben betöltetlen.

- Miben állnak a teendők?

- Urnőm, 1598-ban egy bekátrányozott palackot talált egy halász, amely megfeneklett az Epidium Promontorium homokpartjain. Elvitték Erzsébet királynőhöz és a pergamen, amit a palackból kihuztak, tudtára adta Angliának, hogy Hollandia szó nélkül birtokába vett egy ismeretlen földet, az új Zemlyát, *Nova Zemla*, hogy ez 1596-ban történt, hogy ezen a vidéken az embert megeszik a medvék, hogy a módot, amelyen a telet el lehet ott tölteni, följegyezték egy papírra és azt egy tokba zárva fölakasztották a faház kéményébe, amelyet a szigeten építettek a hollandiaiak, akik valamennyien meghaltak és hogy ez a kémény egy hordóból készült, amelynek a fenekét beütötték és úgy erősítették a tetőhöz.

- Keveset értek ebből a zagyva beszédből.

- Lehet, Erzsébet megértette. Ha egy tartománnyal több jut Hollandiának, akkor Anglia egy tartományt veszített. A palackot, amely a figyelmeztetést hozta, nagyon fontosnak tartották. És attól a naptól kezdve, aki lepecsételt palackot talál a tengeren, fölakasztás terhe alatt tartozik az angol admirálisnak beszolgáltatni. Az admirális e palackok fölnyitásával megbiz egy tisztet, aki, ha szükséges, értesíti ő felségét.

- Gyakran érkezik palack az admirálishoz?

- Ritkán. De az mindegy. Az állás létezik. Hivatalos helyiség és lakás jár vele az admiralitáson.

- És mennyit fizetnek ezért a semmittevésért?

- Száz guineát évenként.

- És te ezért alkalmatlankodsz nekem?

- Meg lehet élni belőle.

- Koldusmódon.

- Amint a fajtámhoz illik.

- Száz guinea csak füst.

- Amiből önök egy percre élnek, abból mi elélünk egy évig. Ez az előnye a szegényeknek.

- Megkapod azt az állást.

Nyolc nappal később, hála Josiane jóakarátának és lord David Dirry-Moir hitelének, Barkilphedro megszabadult az ideiglenességtől, szilárd, biztos talajra tette a lábát és száz guinea jövedelemmel alkalmazták az admiraltáson.

VII. Barkilphedro furakodik.

Egy sürgős dolog van mindenekelőtt: hálátlanná lenni.

Barkilphedro nem mulasztotta el.

Miután annyi jótéteményben volt része Josianetól, természetesen most nem volt más gondolata, mint hogy megbosszulja magát.

Füzzük közbe, hogy Josiane szép, nagy, fiatal, gazdag, hatalmas és ragyogó, Barkilphedro pedig csuf, kicsi, öreg, szegény, gyámoltalan és ismeretlen volt. Ezért is csak meg kellett magát bosszulnia!

Ha valaki csupa sötétségből van, hogyan bocsásson meg annyi sugárzást?

Barkilphedro írlandi volt, de megtagadta Írlandot, rossz fajta!

Barkilphedronak csak egy előnye volt: a roppant nagy hasa.

A nagy hasat a jóság jelének tartják. De ez a has csak Barkilphedro képmutatásához tartozott Mert ez az ember igen gonosz volt.

Milyen koru lehetett Barkilphedro? Semmilyen. Mindig annyi esztendő volt, amennyi pillanatnyi terveihez kellett. Öreg volt ráncai és ősz haja miatt, de fiatal volt szellemének elevenségénél fogva. Nehézkes és fürge volt, mint egy vizilóba ojtott majom. Bizonyára royalista, de lehet, hogy republikánus; talán katolikus, kétségkívül protestáns. Bizonyára a Stuartokkal tartott; nyilvánvaló, hogy Brunswick-párti volt. Valaki mellett állást foglalni, csak akkor hasznos, ha ugyanakkor ellene foglalunk állást. Barkilphedro ezt a bölcsességet gyakorolta.

„Az Oceán palacknyitogatójának” hivatala nem volt olyan nevetséges, mint Barkilphedro elbeszélése után hinni lehetne. Azok a fölszólalások - ma szavalásnak minősítenék - amelyeket Garcia-Ferrandez tett az ő *Tengeri utmutatójában* a megfeneklett tárgyak elrablása - az ugynevezett *szilánkokhoz való jog* - ellen és a hajóroncsoknak a partlakók által való kifosztása ellen, föltűnést keltettek Angliában és a hajótöröttek elérték azt az eredményt, hogy ezentul vagyonukat, holmijukat és tulajdonukat nem a parasztok lopták el, hanem elkobozta a lord-admiral.

Minden törmelék, amit a tenger az angol partokra vetett, áruk, hajóroncsok, csomagok, ládák stb. a lord-admiralhoz tartoztak; de - és itt látszik meg az állás fontossága, amelyet Barkilphedro kért - különösen az üzenetek és értesítések tartályai keltették föl az admirális figyelmét. A hajótörések Anglia komoly gondjaihoz tartoztak. Minthogy a hajózás az élete, a hajótörés a legfőbb aggodalma. Angliát örökösen nyugtalanítja a tenger. A kis üvegpalack, amelyet a pusztuló hajó a tengerbe vet utolsó tudósításával, minden tekintetben fontos. Tudósítás a hajóról, a személyzetről, a hajótörés helyéről, idejéről, módjáról, tudósítás a szelekről, amelyek a hajót elpusztították, tudósítás az áramlatokról, amelyek az uszó palackot a partra vetették. Az a hivatal, amelyet Barkilphedro elfoglalt, több mint egy századja megszűnt, de valóban hasznos volt. Utoljára doddingtoni William Hussey viselte ezt a címet Lincolnban. Az, aki e hivatalt viselte, olyasféle volt, mint a tenger ügyeinek előadója. Minden lezárt és lepecsételt edény, palack, kis üveg, szelence stb., amit a dagály az angol partokra vetett, az ő kezébe került; csak neki volt joga fölbontani; ő tudta meg legelsőnek tartalmuk titkát; ő osztályozta és föliratokkal ellátva, beiktatta őket; ez a kifejezés: *beszállásolni egy papírt az iktatóba*, innen származik és még most is használatos a la Manche-szigeteken. Semmiféle tartályt nem lehetett másképp fölnyitni, csak az admirális két, titoktartásra

fölesküdt birájának jelenlétében, akik a fölbontásról szóló jegyzőkönyvet a Jetson-hivatal vezetőjével együtt aláírtak. De ezek a bírák hallgattak, ennél fogva Barkilphedro tetszésétől sok függött, mint például elhallgatni vagy nyilvánosságra hozni valamit.

Ezek a gazdátlan tárgyak távolról sem voltak olyan ritkák és jelentéktelenek, mint ahogy Barkilphedro Josianének mondta. Néha elég hamar elérték a szárazföldet, néha csak évek múlva. Ez a szelektől és az áramlatoktól függött. A vízbe dobott palackok eme divatja elmúlt, mint a fogadalmi tárgyaké; de abban az időben a meghalni készülő szívesen közölték ily módon utolsó gondolatukat Istennel és az emberekkel. Az Audlyene-kastélyban őriznek egy pergament, amelyen a suffolki grófnak, I. Jakab alatt Anglia főkincstárnokának följegyzései vannak, amelyek szerint csupán az 1615. évben ötvenkét bekátrányozott ivótököt, palackot és fiolát - pusztuló hajók tudósításaival - szállítottak és iktattak be a lord-admiral hivatalába.

Az udvari hivatalnokok olyanok, mint az olajfoltok, folytonosan terjednek. Így lett a kapusból kancellár és a lovászból tábornok. Az a tisztviselő, akire a Barkilphedro hivatalát bízni szokták, rendesen az udvar bizalmas embere volt. Erzsébet akarta így. Az udvarnál aki bizalmast mond, cselszövőt mondott, aki pedig cselszövőről beszél, előmenetelről beszél. Ez a hivatalnok végül tekintélyes személlyé nőtte ki magát. Írástudó volt és rangban közvetlenül a két alamizsnás után következett. Szabadon beléphetett a palotába, eljuthatott egész a hálószobáig, noha ez csak „alázatos belépés” volt, *humilis introitus*. Mert az volt a szokás, hogy ő értesítette az uralkodót leleteiről, ha azok erre érdemesek, nagyon különösek voltak, mint a kétségbeesettek végrendeletei, istenhozzádok a hazához, tengeren történt visszaélések és bűnök leleplezése, hagyományozások a korona számára stb., továbbá, hogy ő tartotta fenn az összeköttetést az udvar és a hivatal között, ő adott számot ő felségének a gyászos palackok fölbontásáról. Az Oceán cabinet-noirja volt ez.

Erzsébet, aki szívesen beszélt latinul, azt kérdezte Berkshireben Tamfield de Coleytől, aki az ő idejében Jetson-tiszt volt, mikor bemutatott neki néhány ilyen vízholdra iratot: *Quid mihi scribit Neptunus?* Mit irt nekem Neptun?

A furás készen volt. A hangya célhoz ért. Barkilphedro megközelítette a királynőt.

Csak ezt akarta.

Talán szerencséjét akarta megalapítani?

Nem.

A másokét akarta elrontani.

Ez még nagyobb boldogság.

Ártani annyi, mint élvezni.

Nem mindenkinek adatott meg, hogy határozatlan, de kérlelhetetlen vágy éljen benne ártani és ezt sohase veszítse szem elől. Barkilphedroban megvolt ez az állandóság.

Gondolata úgy odatapadt valamihez, mint a buldog állkapcsa.

Komor elégedettséggel töltötte el, hogy kérlelhetetlennek érezte magát. Semminek a hiányát nem érezte, ha zsákmányt érzett a fogai között vagy a lelkében azt a bizonyosságot, hogy rosszat tehet.

Elégedetten didergett abban a hitben, hogy más is fázik.

Gonosznak lenni gazdagság. Némely embert, akit szegénynek tartanak és aki valóban az, gazdaggá tesz a rosszindulat és jobban is szereti így. A megelégedésben van mindenünk. Rosszat elkövetni ugyanaz, mint egy jótétemény, többet ér a pénznél. Rossz annak, aki elszenved, jó annak, aki elkövette. Catesby, Guy Fawkes társa a puskaporos pápista-összeeskü-

vésben azt mondta: *Egy millió font sterlingért nem adnám, ha a parlamentet lábbal fölfelé a levegőben röpdülni láthatnám.*

Mi volt ez a Barkilphedro? Megvolt benne a legaljasabb és a legborzasztóbb. Irigy volt.

Az irigység olyan dolog, ami mindig megtalálja a helyét az udvarnál.

Az udvart elárasztják a nemtelenek, dologtalanok, pletykára éhes, gazdag semmittevők, kákán csomót keresők, nyomornövesztők, kicsufolt gunyolódók, szellemes ostobák, akiknek szükségük van arra, hogy egy iriggyel beszélgessenek.

Mily üdítő dolog az a rossz, amit másokról hallunk!

Az irigy igen jó anyag ahhoz, hogy kém legyen belőle.

Mélységes hasonlóság van az irigység, e természetes szenvedély és a kémkedés, e társadalmi művelet között. A kém más javára vadászik, mint a kutya; az irigy a maga számára vadászik, mint a macska.

Kegyetlen én, ez az irigység.

Más tulajdonságai is voltak Barkilphedronak: titoktartó, hallgatag és zárkózott volt. Mindent megőrzött és gyűlöletével magát emésztette. A rendkívüli aljasság rendkívüli hiuságot foglal magában. Akiket mulattatott, azok szerették, mások gyűlölték; de ő érezte, hogy aki gyűlöli, megveti őt és még az is lenézi, aki szereti. Ehhez tartotta magát. Mindez a sérelem csöndesen forrott ellenséges nyugalma alatt. Sértődött volt, mintha a gazfickóknak joga lenne ehhez. Hallgatag dühöngés zsákmánya volt. Mindent lenyelni, erre volt képessége. Belsejében titkos harag, földalatti düh őrzöngése, lappangó, fekete lángok rejtőztek, amiből nem lehetett látni semmit; haragos füstnyelő volt. A külseje mosolygott. Lekötelező volt, szolgálatkész, könnyed, szeretetreméltó és szívélyes. Nem bánta, akárkinek, nem bánta, akármikor, ő mindig hajlongott. A szellő egy sóhajára földig hajolt. Nádszálból való hátgerinc, milyen forrása a szerencsének!

Ezek az elrejtőzött, mérges teremtések nem olyan ritkák, mint hinni lehetne. Körülvesznek bennünket e sötét csuszómászók. Miért vannak a gonosztevők? Fogas kérdés, amelyet az álmodozó minduntalan fölvet, de a gondolkodó sohasem oldja meg. Ezért szomorú a gondolkodónak a végzet sötét hegyére függesztett szeme, amelynek tetejéről a baj óriási kísértete marokszámra veti a kigyókat a földre.

Barkilphedronak elhízott teste és sovány arca volt. Kövér törzs és csontos arc. Lerágott, rövid körmök, bütykös ujjak, lapos hüvelykujjak, durva haj, halántékai egymástól távolesők és egy gyilkos széles, alacsony homloka. Bozontos szemöldök rejtette el szemei alattomos tekintetét. Hosszu, hegyes, pupos és puha orra majdnem a szájáig hajlott. Barkilphedro császárnak fölöltözve hasonlított volna Domitianushoz. Ávas, sárga arcát mintha valami nyúlós téstáblából gyúrták volna; mozdulatlan orcái gyantához hasonlítottak; tele volt merev, rut ráncokkal, állkapcsa széles, álla vastag, füle nagy. Amikor hallgatott, oldalról nézve hegyes szögben fölhuzódó felső ajka látni engedett két fogat. Olyan volt, mintha ezek a fogak nézték volna az embert. A fogak épp úgy néznek, mint ahogy a szemek harapni tudnak.

Türelem, mérséklet, tartózkodás, zárkózottság, nyájasság, alázatosság, szelidség, udvariasság, józanság és szemérmesség, ezek a tulajdonságok kiegészítették és bevégezték tették Barkilphedrot. Rágalmazta ezeket az erényeket azzal, hogy benne megvoltak.

Barkilphedro kis idő múlva megvetette a lábát az udvarnál.

VIII. Inferi.

Két módon veheti meg az ember a lábát az udvarnál: a felhőkben, akkor fenséges, vagy a sárban, akkor hatalmas.

Az első esetben az Olympuson ül, a másodikban pedig az öltözőszobában.

Aki az Olympuson él, annak csak villámai vannak, de aki az öltözőben marad, övé a rendőrség.

Az öltözőszobában tartják az uralkodás eszközeit és néha büntetését is. Heliogabalus oda ment meghalni. Ilyenkor félreeső hely a neve.

De szokás szerint nem ilyen szomorú. Ott bámulta Alberoni Vendômeot. A királyok szeretnek az öltözőben kihallgatást adni. A trónt helyettesíti. XIV. Lajos itt fogadta a burgundi hercegnőt; V. Fülöp karöltve vezette ide a királynét. A papok is bejártak oda. Az öltöző néha fiókja a gyóntatószéknek.

Ezért az udvarnál van alacsonyabb szerencse is. De az sem a legcsekélyebb.

Ha XVI. Lajos alatt nagy akarsz lenni, Pierre de Rohan, Franciaország marsalljává kell lenned; ha befolyásos akarsz lenni, légy Olivier le Daim, borbély. Ha Medicis Mária alatt dicsőséget kívánsz, légy Sillery, a kancellár; ha tekintélyes akarsz lenni, légy Hannon, a szobaleány. Ha hírnévre vágyódsz XV. Lajos alatt, légy Choiseul, a miniszter; ha félelmes szeretnél lenni, Lebellé, az inassá kell lenned. XIV. Lajos alatt Bontempsnak, aki az ágát megvetette, nagyobb hatalma volt, mint Louvoisnak, aki hadseregeket, vagy mint Turennek, aki győzelmeket szerzett neki. Vegyétek el Richelieutól József atyát és Richelieu majdnem üres. Mert rejtelmesség nélkül való. Ő vörös eminenciája fenséges, ő szürke eminenciája borzasztó. Micsoda erő féregnek lenni. Valamennyi Narvaez és valamennyi O'Donnell együttvéve nem ad annyi gondot, mint egy Patrocinio nővér.

Ennek a hatalomnak föltétele például a jelentéktelenség. Ha erős akarsz maradni, maradj nyomorult. Semmiségnek kell lenned. A pihenő kigyó, amint körbe kanyarodva fekszik, jelképezi a végtelenséget és a zérust.

Ilyen viperei szerencse jutott osztályrészül Barkilphedronak.

Oda csuszott be, ahova akart.

A lapos állatok mindenhova lejutnak. XIV. Lajosnak poloskák voltak az ágyában és jezsuiták a politikájában.

Összeférhetetlenség nincs.

A világon minden inga. Nehézkedni annyi, mint ingadozni. Egyik sarok a másikhoz törekszik. I. Ferencnek Triboulet kellett, XV. Lajosnak Lebel. Mély rokonság van a legszélsőbb magasság és a legszélsőbb mélység között.

A mélység vezet. Nincs könnyebb, mint ezt megérteni. Aki alul van, az tartja a gyepelőt.

Nincs ennél kényelmesebb helyzet.

Aki ilyen helyzetben van, az a szem és a fül.

Ő a kormány szeme.

Ő a király füle.

Akié a király füle, az kinyithatja vagy becsukhatja tetszése szerint a királyi lelkiismeret lakatját és azt tehet ebbe a lelkiismeretbe, amit akar. Számára a király szelleme egy szekrény. Vagy puttony, ha az illető rongyszedő. A királyok füle nem a királyoké, azért ezek a szegény ördögök nem is felelősek mindenért. Aki nem ura a gondolatainak, nem ura a cselekedeteinek sem. A király engedelmeskedik.

Minek?

Egy rossz léleknek, amely kívülről a fülekbe duruzsol. Sötét rovarai a mélységnek.

Ez a zsongás parancsol. Az uralkodót vezetik.

A hangos szavu a fejedelem, a halk szavu az uralkodó.

Akik valamely uralomban meg tudják különböztetni ezt a halk hangot és meghallják azt, amit a hangos szavunak suttog, azok az igazi történetírók.

IX.

A gyűlölet éppen olyan erős, mint a szeretet.

Anna királynő körül több ilyen halk hang suttogott. Barkilphedro volt az egyik.

A királynőn kívül csöndesen igazgatta, befolyásolta lady Josianet és lord Davidot. Mint mondtuk, három fülbe suttogott. Egy füllel több, mint amennyivel Dangeaunak dolga volt. Dangeau csak kettőbe suttogott abban az időben, amikor XIV. Lajos szerelmes volt Henriettebe, az ő sógornőjébe, amikor Henriette szerelmes volt XIV. Lajosba, az ő sógorába és ő közéjük dugta a fejét, mint Lajos titkára, Henriette tudta nélkül és Henriette titkára, Lajos tudta nélkül, két szerelmes bábu között állva, ő tette föl a kérdéseket és ő adta meg a feleleteket.

Barkilphedro annyira mulatságos, annyira előzékeny volt és annyira képtelen akárkit is védelmezni, alapjában oly kevésbé alázatos, oly csuf, oly gonosz volt, hogy természetes, ha az uralkodó annyira jutott, hogy nem tudott többé meglelni nélküle. Mióta Anna belekóstolt Barkilphedroba, hallani sem akart más hizelgőről. Az úgy hizelgett neki, mint nagy Lajosnak szoktak, másokat szurkálva. - Ha a király tudatlan, mondta madame de Montchevreuil, kénytelenek vagyunk kigunyolni a tudósokat.

Időről-időre megmérgezni a csipéseket, ez a művészet csúcsa. Nero szerette nézni, amikor Locusta dolgozott.

A királyi palotákba könnyű bejutni; a korallok belső utvesztőjét hamar kiismeri, kitanulja, kikutatja és szükségből ki is vájja egy udvaronc nevű rágcsáló. Egy ürügy a belépésre elegendő. Barkilphedro ürügye a hivatal lévén, nagyon rövid idő alatt az lett a királynőnek, ami Josiane hercegnőnél volt: nélkülözhetetlen háziállat. Egy szó, amelyet egy napon megkockáztatott, azonnal megismertette vele a királynőt; tudta, mit tartson a királynő jóságáról. A királynő nagyon szerette a főudvarmesterét, lord William Cavendish, devonshirei herceget, aki nagyon ostoba volt. Ez a lord, aki Oxford valamennyi fokozatát végigjárta és nem tudott helyesen írni, azt az együgyűséget követte el, hogy egy szép reggelre meghalt. Meghalni nagyon oktalan dolog az udvarnál, mert senkit sem feszélyez többé abban, hogy beszéljen róla. A királynő Barkilphedro jelenlétében sopánkodott az eseten és azzal végezte, hogy sóhajtva fölkiáltott: Mily kár, hogy annyi érényhez ily szegényes értelem járult!

- Isten nyugosztalja ő félkegyelmét! - dörögte Barkilphedro halkán, franciául.

A királynő mosolygott, Barkilphedro pedig megjegyezte ezt a mosolyt.

Megállapította belőle: a harapás tetszik.

Szabadjára engedte gonoszságát.

Ettől a naptól kezdve mindenhova befurakodott kíváncsiságával és rosszindulatával. Senki sem állt útjába, annyira félték tőle. Aki megnevelteti a királyt, megremegetteti a többieket.

Hatalmas lett a fickó.

Minden nap egy lépést tett előre a föld alatt. Szükség volt erre a Barkilphedrora. Számos nagyur annyira megtisztelte a bizalmával, hogy alkalomadtán valamely alávalósággal is megbizta.

Az udvar kerékre jár. Barkilphedro lett a mozgatója. Észrevették, hogy némely szerkezetben milyen kicsi a hajtókerék?

Josiane, aki, mint mondtuk, fölhasználta Barkilphedro kémtulajdonságait, különösen bizott benne; annyira, hogy nem habozott átadni neki lakásának egyik titkos kulcsát, amelynek

segítségével bármely órában bemehetett hozzá. A magánéletnek ez a tulzó kiszolgáltatása divat volt a tizenhetedik században. Átadták a kulcsot, ez volt a neve. Josiane két ilyen bizalmi kulcsot ajándékozott, egyet lord Davidnak, egyet Barkilphedronak.

Egyébiránt a hálószobáig behatolni semmiképpen se volt meglepő a régi erkölcsök szerint. La Ferté, hirtelen lerántván a függönyt Lafont kisasszony ágyáról, ott találta Sainson muskétást, stb., stb.

Barkilphedro kitűnő volt ilyen alattomos fölfedezésekben, amelyek a nagyokat alárendelik a kicsinyeknek. Tekervényesen, csöndesen és okosan járt a homályban. Mint minden tökéletes kémben, benne is megvolt a hóhér kiméletlensége és a tudós türelme. Született udvaronc volt. Minden udvaronc alvajáró. Az udvaronc abban az éjszakában bolyong, amelyet mindenható-ságnak neveznek. Kezében tolvajlámpa. Megvilágítja azt, amit akar, ő maga láthatatlan marad. Nem embert keres ezzel a lámpával, hanem állatot. És a királyt találja meg.

A királyok nem szeretik, ha valaki nagy akar lenni körülöttük. Elbájolja őket a guny, amely nem ellenük fordul. Barkilphedro tehetsége abban állott, hogy örökösen kisebbitette a lordokat és hercegeket a királyi felség javára, amely ezáltal növekedett.

A kulcs, amelyet Barkilphedro kapott, kettős volt, úgy, hogy kinyitotta a belső szobákat Josiane mindkét kedvenc palotájában, a Hunkerville-houset Londonban és a Corleone-lodgeot Windsorban. Ez a két palota a Clancharlie-örökséghez tartozott. Hunkerville-house kinyult az Oldgatera. A londoni Oldgate egy kapu, amelyen keresztül vezetett a harwichi-ut és amelyen II. Károly szobra volt látható, feje fölött egy festett angyallal, lábai alatt pedig egy faragott oroszlánál és egy egyszarvúval. A Hunkerville-houseban keleti szél mellett hallani lehetett a Sainte-Marylebone harangjátékát. A Corleone-lodge florenci palota volt téglából és kőből, márványoszloprendekkel, cölöpökön épült egy fahid végén és diszudvara a legszebb volt Angliában.

Ez utóbbi palotában, amely szomszédos volt a windsori kastéllyal, Josiane a királynő látótávolságában volt, de mégis szeretett ott lenni.

Csaknem semmi a föld fölött, minden a gyökerekben, ilyen volt Barkilphedro befolyása a királynőre. Semmit sem annyira nehéz kitépni, mint az udvar e gonosz növényeit; nagyon mélyen behatolnak a talajba és kívül semmit sem nyujtanak, amit meg lehetne ragadni. Roquelauret, Triboulet-t vagy Brummelt kigyomlálni majdnem lehetetlen.

Anna királynő napról-napra mindig jobban kegyeibe fogadta Barkilphedrot.

Sarah Jennings hires, Barkilphedro ismeretlen; az ő befolyása homályban maradt. A Barkilphedro név nem jutott el a történelemig. Nem minden vakondot fog meg a kelepce.

Barkilphedro, mint egykori papjelölt, mindenből tanult valamit; aki mindenhez hozzákezd, semmit sem végez. Az ember könnyen az *omnis res scibilis* áldozata lesz. Akinek a koponyájában a Danaidák hordója van, úgy jár, mint a tudósok egy egész fajtája, amelyet természetlennek nevezhetünk. Az, amit Barkilphedro tömött az agyába, üresen hagyta a fejét.

A szellem, mint a természet, irtózik az ürességtől. Az ürességbe a természet a szerelmet teszi; a szellem gyakran a gyűlöletet. A gyűlölet foglalkoztat.

Van gyűlölet magáért a gyűlöletért. A l'art pour l'art többször megvan a természetben, mint hisszük.

Gyűlölünk, hiszen csak kell csinálni valamit.

Ingyen gyűlölet, rettentő szó. Azt akarja mondani, hogy a gyűlölet önmagának a dija.

A medve abból él, hogy a saját talpát nyalja.

De nem a végtelenségig! A talpat is föl kell frissíteni, valamit alája kell tenni.

Gyűlölni cél nélkül is édes és egy időre kielégít; de végre kell, hogy tárgya legyen. Az egész teremtsére szétáradó ellenségeskedés kimerül, mint minden magányos élvezet. A tárgyaltan gyűlölet hasonlít a cél nélküli lövéshez. Ami a játékot érdekessé teszi, az egy keresztüllőhető szív.

Nem lehet csupán becsületből gyűlölni. Kell valaki, egy férfi, egy asszony, akit összezuzhatunk vele.

Ezt a szolgálatot, hogy érdekessé tegye a játékot, hogy célt mutasson, hogy megrögzítve szenvedélyessé tegye a gyűlöletet, hogy mulattassa a vadászt az élő zsákmány látványával, hogy reményt adjon a leskelődőnek a kiontott, langyos és párolgó vér bugyogásához, hogy fölvidítsa a madarászt a pacsirta hiszékenységével, aki a szárnyainak hasznát nem veheti, hogy a leölésre szánt állat legyen, ezt a szolgálatot, amelyről maga sem tudott, Josiane tette Barkilphedronak.

A gondolat lövedék. Barkilphedro az első naptól kezdve célba vette Josianet gonosz szándékaival, amelyeket elméjében forgatott. A szándék hasonló a pisztolyhoz. Barkilphedro lesben állt és a hercegnő felé irányozta egész titkos gonoszságát. Meglepő? Mit vétett az a madár, amelyet célba vesznek puskával? Az a madár ennivaló, fogják felelni. Barkilphedro is ezt felelhetné.

Josianet nem igen lehetett szíven találni; azt a tájékot, ahol csak egy rejtély van, nehéz megsebezni; de megtámadható volt a fejénél, vagyis a büszkeségénél.

Ebben a legerősebbnek érezte magát és ott volt a leggyöngébb.

Barkilphedro számított erre.

Ha Josiane tisztán láthatott volna Barkilphedro éjszakájában, ha tudta volna, mi rejtőzik e mosoly mögött; e magasrangu, büszke teremtség valószínűleg remegett volna. De álmai nyugalmanak szerencséjére nem tudta, mi lakik ebben az emberben.

Nem tudni, honnan jön a váratlan. Az élet mélységei borzasztók. A gyűlölet sohasem kicsi. A gyűlölet mindig óriási. A legkisebb teremtségben is szörnyű nagy marad. A gyűlölet mindig az egész gyűlölet. Az elefánt, amelyet egy hangya gyűlöl, veszélyben forog.

Mielőtt lesujtott volna, Barkilphedro gyönyörrel élvezte az örömét a gonosztettnek, amelyet elkövetendő volt. Még nem tudta, mit fog elkövetni Josiane ellen. Már az is sok, ha valaki elhatározza magát.

Nagy diadal lett volna Josianet semmivé tenni. De ennyit nem remélt. Hanem megalázní, eltörpíteni, kétségbeejteni, látni, hogy a gyönyörű szemek a harag könnyeitől kivörösödnek, ez sikerülhet. Erre számított. A természet nem hiába alkotta őt szívósnak, makacsnak, rendíthetetlennek és kitartónak mások kínzásában. Jól értett hozzá, hogy megtalálja Josiane arany páncéljának hézagát, tudta, hogy ki fogja ontani a vérének az olympusi istennőnek. De mi haszna lehetett neki ebből? Óriási haszna: rosszat tehetett annak, aki vele jót tett.

Mi az irigy ember? Hálátlan. Utálja a sugarat, amely világít neki és melegíti. Zolies is gyűlöli Homerost.

Alávetni Josianet annak, amit ma vivisectionnak neveznek, vonagló testét boncoló asztalára fektetni, élve szétarabolni kényelmesen, a műkedvelő szenvedélyével összeszabdalni, miközben ő üvölt, ez az álom elbájolta Barkilphedrot.

Ha jónak látta volna, szenvedett volna kissé, hogy elérje ezt a célt. Az ember magát is megcsipheti fogójával. A becsukódó kés megvágja ujjainkat; de mit tesz az! Nem bánta volna, ha kissé részt kellett volna is vennie Josiane gyötrelmeiben. A hóhér, amikor a tüzes vasat

forгатja, megégetheti magát, nem törődik vele. Minthogy a másik jobban szenved, nem érzünk semmit. A megkínzott vonaglásának látványa megszünteti a fájalmunkat.

Árts, akármi történik azután.

Mások megrontásával valami homályos felelősséget vállalunk magunkra, önmagunkat kockáztatjuk abban a veszedelemben, amelybe másokat döntünk, mert a cselekvés láncolatában váratlan összeomlás is beállhat.

De az igazi gonosz ettől meg nem hátrál. Ugyanakkora örömet érez ő, mint amekkora aggodalmat áll ki az áldozat. A marcangolás őt csiklandozza; irtózatos a gonosz ember élvezete. A mások kinszenvedésében ő jól érzi magát. Alba herceg a máglyák tüzésénél melengette a kezét. A tűz fájdalom, visszfénye öröm. Az ember megborxad attól, hogy ilyen átértékelés lehetséges. Bensőnk sötét részei kikutathatatlanok. Kitünő kínzás, ezt a kifejezést Bodinben találjuk⁹ és talán ez a rettentő hármás jelentése van: válogatott kínzás, a megkínzott szenvedése, a kínzó gyönyöre.

Becsvágy, étvágy, ezek a szavak azt jelentik, hogy valakit fölládoztak valakinek a kielégítésére. Szomorú dolog, hogy a remény is lehet romlott. Aki akar valamit egy teremtestől, az rosszat kíván neki. Miért nem jót? Azért van ez talán, mert akarunk följöttje a gonosz oldalára hajlik? Az ember ítéletének egyik legnehezebb munkája az, hogy kivesse a lelkéből a nehezen kiirtható rosszindulatot. Majdnem minden vágyunkban, ha megvizsgáljuk, találunk valamit, amit be nem vallanánk. A tökéletes gonoszság számára - és ez az undok tökéletesség létezik - az „annál rosszabb másokra” annyit jelent, „annál jobb nekem”. Emberi, sötét üregek ezek.

Josiane abban a tökéletes biztonságban élt, amit a mindent megvető, semmiről sem tudó gőg nyújt. A nőkben rendkívüli képességek vannak a megvetésre. Josiane csupa öntudatlan, akaratlan és bizakodó megvetés volt. Barkilphedro alig volt számára valami. Nagyon meglepődött volna, ha valaki azt mondja neki, hogy Barkilphedro létezik.

Jött, ment, nevetett ez előtt az ember előtt, aki álnokul nézte.

Az pedig gondolkodva leste az alkalmat.

Minél tovább várt, annál szilárdabb lett benne az elhatározás, hogy ennek a nőnek az életébe belevesse a kétségbeesést.

Kérlelhetetlenül köszörülte a kést.

Önmaga számára ennek kitünő okait találta ki. Nem kell azt hinni, hogy a gazemberek nem becsülik önmagukat. Fenhéjázó monológokban számot adnak maguknak és igen magasról nézik a dolgokat. Hogyan, alamizsnát adott neki ez a Josiane? Roppant gazdagságából néhány fillért vetett oda neki, mint egy koldusnak! Egy hitvány hivatalhoz szegezte! Ha neki, Barkilphedro-nak, a majdnem egyházi férfiúnak, a sokféle és mély tudomány embernek, aki megfelelt volna tisztelendő urnak is, az a föladata, hogy beiktasson olyan cserepeket, amelyek legfőbb Job fekélyeinek a vakarásához lettek volna jók, ha életét egy lyukban kell töltenie, hogy ostoba palackokat bontogasson, amelyeket belepett a tenger minden szennye és hogy kibetűgessen rothadt pergamenteket, penészes körmöléseket, ocsmány testamentumokat és olvashatatlan bolondságokat, hát ennek Josiane volt az oka! Hogyan, ez a teremtés még tegezte őt!

És ő ne álljon bosszút!

És ő ne büntesse meg ezt a fajzatot!

Hiszen akkor nem volna többé igazság a földön!

⁹ IV. Könyv, 196. lap.

X.

Föllángolások, amelyeket láthatnánk, ha az ember átlátszó lenne.

Mit! ez a nő, ez a különc, ez a szeszélyes álmodozó, aki szüz, amig másra nincs alkalom, ez a husdarab, amely még oda nem adta magát, ez a szemtelenség hercegi koronával, ez a gőgből való Diana, aki - mondják, lehet, talán - még nem volt az első jöttmenté véletlenségből, ez a fattyugyereke egy csavargó királynak, akinek nem volt annyi esze, hogy a helyén maradjon, ez a fölkapaszkodott hercegnő, aki, mint nagy dáma, játssza az istennőt, de aki, szegényen, ringyó lenne, ez az alig-lady, aki ellopta egy számüzött vagyonát, ez a főnhéjázó koldus, mert egy napon neki, Barkilphedronak, nem volt mit ebédelni és nem volt szállása, ez a szemérmetlen leültette őt asztala végéhez és almot vetett neki valami lyukban az ő kiállhatatlan palotájában, hogy hol? nem fontos, talán a padláson, talán a pincében, az mindegy, ellátta, kissé jobban, mint az inasait, kissé rosszabbul, mint a lovait! Ez a nő visszaélt az ő - Barkilphedro - nyomorúságával, amikor sietett orozva szolgálatot tenni neki, amit azért tesznek a gazdagok, hogy megalázzák a szegényeket és magukhoz fűzzék őket, mint a szalagon vezetett kuttyákat. Különben is, mibe került neki ez a szivesség? Egy szivesség annyit ér, amennyibe került. Elég fölösleges szoba volt a palotájában. Barkilphedronak segítségére lenni! mennyire meg kellett erőltetnie magát! Kevesebb teknősbékalevest evett-e ezáltal? Megfosztotta-e magát valamitől is az ő fölöslegének gyűlöletes tuláradásában? Nem. Sőt megtoldotta ezt a fölösleget egy fényüzési cikkel, egy olcsó jótéteménnyel, egy fölsegített szellemes emberrel, egy védelmébe vett egyházi férfiúval! Fitogtathatta a dolgot, mondván: Én tékozló vagyok a jótékonyságban, tömöm az írókat, pártfogolom őket! Boldog, hogy reám talált, ez a nyomorult! Milyen barátja vagyok a művészeteknek! Mindezt azért, mert egy tábori ágyat állított föl egy rossz barlangban, a tető alatt. Ami az állását illeti, azt valóban Josianetól kapta Barkilphedro. Az ördögbe! szép állás! Josiane tette Barkilphedrot azzá, ami lett! Ő teremtette. Semmivé teremtette. Még a semminél is kevesebbé. Mert ebben a nevetséges állásban megköttözöttek, megcsonkítottak és nyomoréknak érezte magát. Mivel tartozik Josianének? Amivel a pupos az anyjának, aki eltorzította. Ilyenek a kiváltságosak, a fölkapaszkodottak, a szerencsefiak, Fortunának, ez undok mostohának a kegyencei. A tehetséges emberek és Barkilphedro kénytelenek kitérni előlük a lépcsőn, köszönteni a lakájokat, fölmászni este egy csomó emeleten, udvariasnak, buzgónak előzékenynek, tiszteletteljesnek, kellemesnek kell lennie és a pofáját állandóan alázatossá fítorítania. És akkor még dühében ne csikorgassa az ember a fogát. És azalatt ő gyöngyöket rak a nyakára és szerelmeskedik azzal az ostoba lord David Dirry-Moirral.

Soha ne engedjétek, hogy valaki nektek szolgálatot tegyen. Visszaél vele. Ne hagyjátok magatokat rajtacsipni a kimerültségen. Támogatnának. Minthogy nem volt kenye, ez elég ürügy volt ennek a nőnek, hogy enni adjon neki! És attól kezdve a szolgálja lett! Egyetlen elgyöngyülése a gyomornak és az ember láncot visel egész életében. Akit lekötöttek, azt kizsákmányolják. A boldogok, a hatalmasok kihasználják azt a percet, amikor kinyújtjátok a kezeteiket, hogy egy fillért tegyenek bele és azt a pillanatot, amikor gyávák vagytok, hogy rabszolgává tegyenek benneteket, a legrosszabb fajta rabszolgává, a szánakozás rabszolgájává, olyan rabszolgává, aki kénytelen szeretni, mily alávalóság! mily durvaság! mily orvtámadás a büszkeségünk ellen! És akkor vége, örökre elítéltek arra, hogy jónak találjad ezt az embert, szépnek ezt az asszonyt, meg kell maradnod az alárendeltség háttérében, helyeselni, tapsolni, csodálni mindent, tömjénezní, leborulni, kérgessé tenni a térded kalácsát a térdepeléssel, meg kell cukroznod a szavaidat, mikor emészt a harag, mikor lenyeled a dühkiáltásokat, mikor több benned a szilaj háborgás és a keserű tajték, mint az Oceánban!

Igy tesz rabbá a gazdagok a szegényeket.

Az ellened elkövetett jótétemény enyve beken és te beleragadsz örökre.

Egy alamizsna gyógyíthatatlan. A hála agylágyulás. A jótétemény olyan visszataszítóan és nyirkosan ragadós, hogy megfoszt a szabad mozgástól. A gyűlöletes gazdag és hatalmas emberek, akiknek az irgalma reád nehezedett, tudják ezt. Te az ő jószáguk lettél. Megvásároltak. Mennyiért? Egy darab csontért, amit elvettek a kutyájuktól, hogy neked adják. A fejedhez vágta ezt a csontot. Inkább megköveztek, mint megsegítettek. Az mindegy. Lerágtad a csontot vagy nem? Az ólból is megkaptad a részed. Akkor köszönd meg. Hálálkodj örökké. Imádd a gazdádát. Térdet hajts előtte folytonosan. A jótéteménnyel együtt hallgatólag az alárendeltséget is elfogadod. Azt követeli, hogy szegény ördögnek érezd magadat, őket pedig isteneknek. Minél kisebb vagy te, annál nagyobbak ők. A te meghajlásod őket kiegyenesíti. A hangjuk csengésében van valami szemtelenség. Családi eseményeikre, házasságra, keresztelőre, terhességre, a kicsinyek születésére neked mindig tekintettel kell lenni. Farkaskölykük születik, nos, verset fogsz róla írni. Költőnek kell lenned, hogy alkalmazkodhass. Hogy még erre se hullanak le a csillagok! Később már te fogod viselni az ócska cipőiket!

- Ki az, akit magánál tart, kedvesem? Milyen csuf! Miféle ember ez? - Nem tudom, egy firkász, akinek enni adok. - Így beszélgetnek e pulykák. Még csak nem is halkan. Te hallod és gépiesen szeretetreméltó maradsz. Ha beteg vagy, a gazdád még orvost is küld. De nem az övét. Alkalomadtán kérdezősködnek felőled. Minthogy nem a te fajtádból valók és ők az elérhetetlenek, nyájasak hozzád. Megvetésük udvariassá teszi őket. Ők tudják, hogy az egyenlőség lehetetlen. Asztalnál megbiccentik feléd a fejüket. Néha tudják, hogyan kell leírni a nevedet. Másképp nem éreztetik veled, hogy ők pártfogolnak, csak naivul rálépnek mindarra, ami benned érzékeny és finom. Nagyon jószágosan bánnak veled!

Elég utálatos-e ez?

Bizonyára sürgős dolog Josianet megbüntetni. Meg kell tanítani, hogy kivel van dolga! Ah! gazdag urak, mert nem tudtok mindent elfogyasztani, mert a gazdagság a rossz gyomornál véget ér, hisz oly kicsi a gyomruk a mienkhez képest és mert többet ér a maradékot szétosztogatni, mint elveszíteni, az eldobott morzsákat nagylelkűen föltálaljátok a szegényeknek! Ah! kenyeret adtok nekünk, szállást, ruhát, hivatalt adtok nekünk és annyira vakmerőek, örültek, kegyetlenek, tehetetlenek és képtelenek vagytok, hogy azt hiszitek, leköteleztek bennünket! Ez a kenyér a szolgaság kenye, ez a szállás a cselédszoba, a ruha a lakájok kabátja, a hivatal pedig nevetség; megfizetik, de elbutítanak vele! Ah! azt hiszitek, jogotokban áll meggyalázni bennünket a szállással és a táplálékkal, azt képzelitek, adósok vagyunk és számíthatok a hálánkra? Nos, ki fogjuk rágni a hasatokat. A beleit fogjuk szétmarcangolni, szép asszonyom, elevenen fogjuk fölfalni és a fogainkkal tépjük szét a szívét!

Ez a Josiane! ez a szörnyeteg? Miféle érdemei vannak neki? Megteremtette azt a remekművet, hogy világra jött apja ostobaságából és anyja becstelenségéből, kitüntet bennünket azzal, hogy létezik és azért a szivesséért, hogy közbotrányt okoz létével, milliókat fizetnek neki, birtokai, kastélyai, vadaskertjei, vadászterületei, tavai, erdői vannak és ki tudja, mi mindene van még; ezek birtokában követi el ostobaságait és verseket írnak hozzá! Ő pedig, Barkilphedro, aki tanult és dolgozott, aki fáradozott, aki vastag könyveket nyelt el szemeivel és agyával, aki megkorhadt a tudományban és az öreg könyvek között, akinek rendkívüli szelleme van, aki hadseregeket tudna vezetni, aki éppen olyan tragédiákat tudna írni, mint Ortway és Dryden, ha akarna, ő, aki arra született, hogy császár legyen, kénytelen volt megengedni ennek a semminek, hogy megmentse az éhenhalástól! Ezeknek a találomra kiválasztott, utálatos gazdagoknak a zsarnoksága nem tarthat tovább! Ugy tenni, mintha nagylelkűek lennének hozzánk, támogatni bennünket, reánk mosolyogni, reánk, akik a vérüket szeretnénk inni és az ajkunkat megnyalnánk utána! Hogy egy sekélyes udvarhölgynek megvan az a gyűlöletes hatalma, hogy jóltevő lehessen! És hogy egy magasabbrendű embernek az lehessen a sorsa,

hogy a maradékokat összegyűjtse, amiket ilyen kéz vet neki! Milyen méltatlanság! És miféle társadalom ez, melynek az aránytalanság és igazságtalanság az alapja? Nem kellene-e megfogni a négy sarkán és odalökní a mennyezethez mindenestül az abroszt, a lakomát, a tivornyát, a mámort és a részegeket, a vendégeket és azokat, akik a két könyökökre támaszkodnak az asztalon, azokkal együtt, akik négykézláb állnak alatta, meg a szemteleneket, akik adnak, a hülyékkel, akik elfogadnak, visszaköpní mindent az Isten orrára és odavágni az éghez az egész földet? De addig is, vájjuk karmainkat Josiane husába.

Igy gondolkodott Barkilphedro. Ezek a gondolatok ordítottak a lelkében. Szokásuk az irigyeknek, hogy a saját sérelmeiket összekeverik az általános bajjal. A szenvedélyes gyűlölet minden szilaj formájában megfordult ebben az elvadult elmében. A világnak a tizenötödik században készült térképeinek a sarkában van egy széles, üres, alaktalan és névtelen terület ahová ezt a három szót írták: *Hic sunt leones*. Ez a homályos zug az emberben is megvan. Valahol forrongnak, zugnak bennünk a szenvedélyek és mi is elmondhatjuk lelkünknek valamelyik részéről: Itt oroszlánok vannak.

Tökéletesen képtelen volt-e ezeknek a vadállati okoskodásoknak a fölépítése? hiján volt-e bizonyos ítéletnek? Bizony meg kell mondani, hogy nem.

Rémitő gondolat, hogy az ítélet, ami bennünk van, nem az igazság. Az ítélet csak viszonylagos. Az igazság abszolút. Gondoljuk meg a különbséget a bíró és az igazság között.

A gonoszok erőszakkal tévutra vezetik a lelkiismeretet. A hamisság begyakorolható. A szofista hamisító és a hamisító néha erőszakot tesz a józan észen. A gonosznak nagyon hajlékony, nagyon fürge és nagyon kérlelhetetlen logika áll rendelkezésére és ezzel mesterien tudja megölní a sötétben az igazságot. Mint a Sátán szörnyű ökölcsapása Istenre.

Ilyen szofistának, akit az együgyűek megcsodálnak, egész dicsősége az, hogy kék foltokat okozott az emberi lelkiismereten.

Barkilphedro sejtette, hogy szándéka meg fog hiusulni. Nagy munkára vállalkozott és attól tartott, hogy kevés lesz az eredmény. Egy elszánt ember, acél akarattal, gyémántkemény gyűlölettel és heves kíváncsisággal a katasztrófa iránt, aki semmit el nem égethet, senkit le nem fejezhet, semmit ki nem írthat! Ilyen teremtést, mint ő, aki pusztító erő, mardosó harag, mások boldogságnak megrontója, csak azért teremtettek volna - mert valaki teremtette, akár Isten, akár az ördög, ez nem fontos -, csak azért teremtettek volna minden részében, mint Barkilphedrot, hogy egy fricskát megvalósítsanak, lehetséges ez? Barkilphedro elhibázná a célját? Olyan rugó, mely sziklákat tudna szétvetni, mint ő és egész feszültségének kipattanásával csak egy daganatot okozhat a piperkőc homlokán! Egy faltörő, mely annyi kárt okoz, mint egy legyintés! Sisyphusi munkának annyi eredménye legyen, mint egy hangyáénak! Gyűlöletet izzadni majdnem semmiért! Elég megalázó ez, mikor az ember olyan, mint egy ellenséges szerkezet, mely szétmorzsolná a világot! Mozgásba hozni valamennyi kereket, olyan zajt csapni a sötétségben, mint egy Marly-féle gép, talán csak azért, hogy megcsipessen egy kis, rózsás ujjat! Sziklákat fog megfordítani és visszafordítani, talán csak azért, hogy kissé megzavarja az udvar sima fölszínét! Istennek rögeszméje, hogy így tékozzolja az erőket. A hegyek megindulásának egy szétlapított vakondturás az eredménye.

És még hozzá az udvar, az a különös tér, ahol semmi sem veszélyesebb, mint célba venni az ellenséget és elhibázni. Ez leleplez az ellenség előtt és azt ingerli; azután és főleg, ez nem tetszik a gazdának. A királyok nem szeretik az ügyetleneket. Csak semmi zuzódás és semmi csunya sebhely. Fojtsátok meg a világot, de az orrát meg ne vérezzétek senkinek. Aki öl, az ügyes, aki megsebesít, az tehetetlen. A királyok nem szeretik, ha megnyomoritják a szolgálkat. Nem szeretik, ha megrepesztenek egy porcellánt a kandallójukon vagy egy udvaroncot a

kiséretükben. Az udvarnak takarosnak kell lennie. Törjetek össze valamit, de ujat tegyetek a helyére; így már jól van.

Végtére, ez tökéletesen egyezik az előszeretettel, mellyel a fejedelmek a rágalmak iránt viseltetnek. A rosszat mondjátok, de ne cselekedjétek. Ha pedig teszitek, nagyszabásu legyen.

Szurjatok, de ne karcoljatok. Legföljebb mérgezett tüvel. Ez enyhítő körülmény lesz. Ilyen volt Barkilphedro esete is.

Minden gyűlölködő törpe olyan palack, melybe Salamon a sárkányt zárta. Parányi tok, óriási sárkány. Rettentő összesűrítés, mely a kitágulás szörnyű órájára vár. Unalom, melyet a kirobbanás előérzete enyhít. A tartalom nagyobb, mint a tok. Lappangó óriás, mily különös! egy rovar, melyben egy hydra rejtőzik! A törpére nézve is gyötrem és gyönyör, hogy ő olyan tréfás és szörnyű doboz, melyből egy Leviathan ugrik elő.

Barkilphedro nem is tágitott volna tervétől semmiért. Várt az ő órájára. Vajjon eljön-e? Nem bánta, ő várta. A nagy gonoszságba az önszeretet is belevegyül. Érdekes dolog lyukakat és aknákat vájni valakinek az udvari szerencséjébe, aki magasabban áll, mint mi, ismételjük, érdekes dolog a föld alatt, mindig rejtve aláaknázni valakit a saját költségére és veszélyére. Szenvedélyessé leszünk ilyen játéknál. Beleszeretünk, mint egy elbeszélőkölteménybe, amit magunk irtunk. Hatásos dolog, mikor valakit, aki igen nagy, megtámad valaki, aki igen kicsi. Szép dolog egy oroszán bolhájának lenni.

A büszke állat érzi, hogy megcsipték és óriási haraggal fordul a parány ellen. Egy tigrissel való találkozás nem ingerelné föl annyira. Ime a fölcserélt szerepek. A megalázott oroszán a husában érzi a rovar fullánkjaikat, a bolha pedig elmondhatja: egy oroszán vére kering bennem.

De ez mind csak félig csillapította le Barkilphedro büszkeségét. Vigasztalások, enyhítőszer. A bosszantás is valami, de a kínzás többet ér. Barkilphedro nem látott mást valószínűnek, mint azt a szüntelenül visszatérő, kellemetlen gondolatot, hogy csak Josiane bőrét sikerül majd nyomorultan, könnyen megkarcolni. Többet mit remélhetett ő, a legelső, a legsugárzóbb ellen? Egy karmolás mily kevés annak, aki az elevenen való megnyuzás egész biborát szeretné látni és a több mint meztelen asszony ordítását hallani, akiről még utolsó ingét, a bőrt is lehuzta! Ilyen vágyak mellett milyen bosszantó a tehetetlenség! Fájdalom, semmi sem tökéletes.

Végre is megadta magát. Nem tehetett jobbat, álmának csak a felét álmodta. Gyászos komédiát játszani szintén nem utolsó cél.

Egy ember, aki megbosszul egy jótéteményt! Barkilphedro ilyen szörny volt. Rendszerint a hálátlanság csak feledés, ennél a kivételes gaznál azonban dühöngés volt. A közönséges hálátlan hamuval van teli. De mivel van tele Barkilphedro? Kemencével. Kemencével, melynek falai gyűlöletből, haragból, némaságból és bosszúból valók, mely Josianera várt, hogy elhamvassza. Soha férfi nem gyűlölt még ennyire asszonyt ok nélkül. Ő volt az ő álmatlansága, foglalkozása, bosszúsága és dühe.

Talán kissé szerelmes volt bele.

XI. A leselkedő Barkilphedro.

Josiane érzékeny oldalát megtalálni és odaszurni; mindazon okokból, melyeket elmondottunk, ez volt Barkilphedro rendíthetetlen akarata.

Akarni nem elég, tudni kell.

Hogyan érje ezt el?

Ez volt a kérdés.

A közönséges utonállók gondosan előkészítik a gazságokat, melyeket el akarnak követni. Nem érznek magukban elég erőt arra, hogy az eseményeket csellel vagy erőszakkal futtában ragadják meg és szolgálatukba kényszerítsék. Ebből származnak az előzetes tervek, melyeket a nagy gonosztevők megvetnek. A nagy gonosztevők egész előkészülete a saját gonoszságuk; arra szorítkoznak, hogy mindenképpen fölfegyverkezzenek, elkészülnek több, különböző eshetőségre és egyszerűen várják az alkalmat, mint Barkilphedro. Tudják, egy előre megállapított tervvel megeshet, hogy nem illik bele az eseményekbe. Az ember nem ura a lehetőségeknek és nem teheti azt, amit akar. Nem lehet előzetes megbeszéléseket folytatni a sorssal. A holnap nem engedelmeskedik nekünk. A véletlent nem lehet fegyelmezni.

Lesik is a véletlent, hogy sok szóbeszéd nélkül, parancsolóan követeljék sürgős közreműködését. Semmi terv, semmi válogatás, semmi vázlat, semmi kaptafa, amely talán nem illik a váratlanra. Fejest ugranak a sötétségbe. Bármely cselekedet gyors és habozás nélkül való fölhasználása: ez az ügyesség különbözteti meg az erélyes gonosztevőt és ez teszi a gazfickót démonná. A lángész kényszeríteni tudja a sorsot.

Az igazi gazember akármelyik kavicsal úgy talál, mint egy parittyával.

A tehetséges gonosztevők számítanak a váratlanra, annyi bűn néma segédjére.

Megragadni a véletlent és keresztülugrani; más Ars poeticaja nincs az ilyenfajta tehetségnek.

De közben tudnia kell, kivel van dolga. Át kell kutatni a terepet.

Barkilphedrorra nézve Anna királynő volt a terep.

Barkilphedro megközelítette a királynőt.

Annyira, hogy néha hallani vélte őfelsége monológjait.

Néha, anélkül, hogy számba vették volna, tanuja volt a két nővér beszélgetésének. Nem tiltották meg, hogy egy-egy szót közbe csusztasson. Ezt arra használta föl, hogy önmagát kisebbitse. Ez is módja annak, hogy bizalmat keltsünk.

Igy történt, hogy egy napon a hampton-courti kertben, amikor a hercegnőt követte, aki a királynő mögött járt, hallotta, amint Anna, szigorúan a divathoz tartván magát, szentenciákat mondott.

- Boldogok az állatok - mondta a királynő - őket nem fenyegeti az, hogy a pokolba kerülnek.

- Mert már ott vannak - felelt Josiane.

Ez a felelet, amely kiméletlenül helyettesítette a vallást a filozófiával, visszatetsző volt. Anna bosszankodott, mert lehet, hogy ez a felelet véletlenül mélyebben járt.

- Kedvesem - mondta Josianének - úgy beszélünk a pokolról, mint a balgák. Kérdezzük meg Barkilphedrot, mi van ebben a dologban. Neki tudnia kell ezeket a dolgokat.

- Mint ördögnek? - kérdezte Josiane.

- Mint állatnak - felelte Barkilphedro.

És meghajolt.

- Kedvesem - mondta a királynő Josianének - ő szellemesebb, mint mi.

Olyan embernek, mint Barkilphedro, megközelíteni a királynőt annyi volt, mint hatalmába keríteni. Elmondhatta volna: az enyém. Most már csak a fölhasználás módja hiányzott.

Gyökeret vert az udvarnál. Büszke dolog így elhelyezkedni. Most már semmiféle lehetőség ki nem került a figyelmét. Nem egyszer gonoszul megmosolyogtatta a királynőt. Ez annyi volt, mint egy vadászati engedély.

De vajon nincs-e tilalom valamelyik vadra? Kiterjedt-e odáig ez az engedély, hogy olyasvalakinek is eltörje a szárnyát vagy a lábát, mint ő felsége nővére?

Az első pont, amit föl kellett deríteni: szereti-e a királynő a nővérét?

Egy hibás lépés mindent elronthat. Barkilphedro figyelt.

Mielőtt játékba kezdene, a játékos megnézi a kártyáit. Milyen ütőkártyái vannak? Barkilphedro szemügyre vette a két nő korát: Josiane huszonhárom éves, Anna negyvenegy éves. Helyes, reménye van, hogy megnyeri a játszmát.

Izgatott pillanat az, mikor az asszony nem tavaszok, hanem telek szerint kezdi számítani az időt. Homályos bosszu az idő ellen, mely eljárt fölötte. A nyiló, fiatal szépségek, melyek másoknak illatot jelentenek, az ő számukra csak tüskék és minden rózsának csak a szurását érzik. Ugy érzi, hogy mindezt az üdeséget tőle vették el és hogy a szépsége csak azért csökken, mert másokban növekszik.

Barkilphedro elhatározta, hogy kihasználja ezt a titkos bosszuságot és mélyebbre szántja a redőit a negyvenéves királynőnek.

Az irigység jól ért ahhoz, hogy fölingerelje a féltékenységet, mint a patkány a krokodilt.

Barkilphedro Annára szegezte átható tekintetét.

Olyan tisztán látott benne, mint az állóvizben. A pocsolya is átlátszó. A szennyes vízben bűnöket látni, a zavarosban együgyüséget. Anna csak zavaros víz volt.

E tudatlan agyban az érzések embriói és az eszmék álcái nyüzsögtek.

Nagyon határozatlan volt valamennyi. Alig volt körvonaluk. Mégis valóságok voltak, noha alakatlanok. A királynő ezt gondolta. A királyné azt kívánta. Nehéz volt pontosan megjelölni, hogy mit. A zavaros átalakulásokat, melyek a poshadó vízben végbemennek, nehéz tanulmányozni.

A királynő, bár szokása szerint érthetetlen volt, néha durván és ostobán kifakadt. Akkor kellett megragadni és tettenérni.

Mit kívánt Anna királynő a bensőjében Josiane hercegnőnek? Jót-e vagy rosszat?

Ezt a fejtörőt Barkilphedro adta föl magának.

Ha megoldotta, tovább mehet.

Különféle véletlenségek segítettek Barkilphedronak. De legjobban a kitartó leskelődés.

Anna a férje részéről távoli rokona volt az új porosz királynénak, a szász kamarás királya feleségének és volt is tőle egy zománcos arcképe, mely Turquet de Mayerne eljárása szerint készült. Ennek a porosz királynénak is volt egy fiatalabb, törvénytelen nővére, Drika bárónő.

Egy napon, Barkilphedro jelenlétében, Anna kérdéseket intézett a porosz követhez erről a Drikáról.

- Gazdagnak mondják?
- Nagyon gazdagnak, - felelte a követ.
- Vannak palotái?
- Nagyszerűbbek, mint nővérenek, a királynénak.
- Ki veszi feleségül?
- Egy igen nagy ur, Gormo gróf.
- Csinos?
- Bájos.
- Fiatal még?
- Nagyon fiatal.
- Szép-e annyira, mint a királyné?

A követ halkabban válaszolt:

- Szebb.
- Elég szentelenség, - dörögte Barkilphedro.

A királynő elhallgatott, azután fölkiáltott:

- Ezek a fattyuk!

Barkilphedro megjegyezte a többszámot.

Más alkalommal, a kápolnából kijövet, mikor Barkilphedro elég közel állott a királynéhez a két alamizsnás mögött, lord David Dirry-Moir, elhaladván a hölgyek sorai között, föltűnést keltett az ő jó külsejével. Zajongó női fölkiáltások hallatszottak: - Milyen elegáns! - Milyen derék! - Milyen előkelő! - Milyen szép!

- Milyen kellemetlen ez! - zsémbelődött a királynő.

Barkilphedro meghallotta.

Mindennel tisztában volt.

Lehet ártani a hercegnőnek anélkül, hogy a királynő megneheztelne.

Az első rejtvényt megfejtette.

De most a második jelentkezett.

Mit tegyen, hogy ártson a hercegnőnek?

Mi segítséget nyújt ilyen cél eléréséhez az ő nyomorult hivatala?

Nyilván semmit.

XII. Skócia, Írland és Angolország.

Jelentsünk ki egy részletet: Josianének „forgója volt”.

Ez megérthető, ha nem felejtjük el, hogy ő, noha csak balkézről, a királynő nővére, fejedelmi vér volt. „Forgója volt”. Mit jelent ez?

Saint-Jolin vicomte - ejtsd Bolingbroke - azt írta Thomas Lennard, sussexi grófnak: „Két dolog tesz naggyá. Angliában a forgó, Franciaországban a pour.”

A francia „pour” ez volt: mikor a király utazott, az udvari szállásmester esténként, ha az állomásra érkeztek, kijelölte az ő felségét kísérő személyiségek szállását. Ezek közül az urak közül némelyiknek egy mérhetetlen kiváltsága volt: „*Pour-juk van*”, mondja a *Journal Historique* 1694.-i évfolyamának 6. lapján. Ami annyit tesz, hogy a szállásmester, aki a lakásokat megjelöli, *pour* szót tesz a nevük elé, mint: *Pour M. le prince de Soubise* (Soubise herceg számára), míg másoknak, akik nem hercegek, nem teszi oda *pour*, hanem egyszerűen a nevét, például: *Le duc de Gesvres, le duc de Mazarin* stb. Ez a *pour* egy ajtó fölött herceget jelentett vagy kegyencet. A kegyenc még rosszabb, mint a herceg. A király úgy adományozta a *pour*-t, mint a kék szalagot vagy a párséget.

Az angolországi „forgó” nem volt ennyire hivalkodó, hanem használhatóbb. Ez valóságos közelséget jelentett az uralkodóhoz. Aki születésénél fogva vagy kitüntetésből abba a helyzetbe jutott, hogy közvetlenül érintkezhetett ő felségével, annak a hálósobája falába egy forgó lapot erősítettek, melyre csengőt alkalmaztak. A csengő megszólalt, a forgó kinyílt, arany tálcán vagy bársony párnán megjelent egy királyi üzenet és a forgó bezárult. Ez meghitt volt és ünnepélyes. A forgót más célra nem használták. A csöngetés királyi küldeményt jelzett. Senki sem látta, ki küldte. Lehet, hogy a király vagy a királyné egyik apródja. Leicesternek forgója volt Erzsébet alatt, Buckinghamnak I. Jakab alatt. Josiane Anna alatt kapta, noha nem volt kedvence. A forgó olyan volt, mintha az illetőnek közvetlen összeköttetése lett volna a mennyei postával és Isten időnként elküldené hozzá a levélhordóját egy levéllel. Ezt a kiváltságot irigyelték legjobban. Ez az előjog nagyobb szolgáltságot vont maga után. Kissé még jobban cseléd lett általa az ember. Aki az udvarnál emelkedik, lesülyed. Az angol szertartásosságok ez a részlete valószínűen valami régi francia ostobaságból származott.

Lady Josiane, a szüz pairnő, mint Erzsébet, a szüz királynő, az évszázadok szerint falun vagy városban, csaknem fejedelmi életet folytatott és majdnem udvara volt, melyben lord David, másokkal együtt, udvaronc volt. Minthogy még nem kötötték meg a házasságot, nyilvánosan mutatkozhattak együtt, anélkül, hogy kinevették volna őket és ők szívesen meg is tették. Gyakran mentek együtt a látványosságokhoz és a versenyekhez egy kocsiban és ugyanarra az emelvényre. A házasság, melyet nemcsak megengedtek nekik, hanem rájuk erőszakolták, lehütötte, de a találkozás azért csábította őket. A „jegyesek”-nek megengedett bizalmasságok határát könnyű átlépni. Ők megtartóztatók voltak, mert rosszízű az, ami könnyű.

A legszebb ökölviadalkat akkoriban a Lambethben tartották, ahol a canterbury-i érseknek palotája volt, noha ott igen egészségtelen a levegő és gazdag könyvtára, mely bizonyos órákban nyitva állott a tisztességes emberek számára. Egy alkalommal, télen volt, zárt helyen két ember mérkőzött és ezt Josiane is végignézte, akit lord David vezetett oda. Megkérdezte: A nőket is bebocsátják? Lord David így felelt: *Sunt foeminae magnates*. Szabad fordításban: *A polgárásszonyoknak nem*. Betű szerint: *A főúri hölgyek léteznek*. Egy hercegnő mindenhova bemehet. Tehát lady Josiane végignézte a versenyt.

Lady Josiane csak annyi engedményt tett magának, hogy lovagnak öltözött, férfiruhába, ami akkor szokás volt. Az asszonyok másképp nem is utaztak. A hat személy között, amennyi a windsori kocsin elfért, mindig volt egy-két férfiruhába öltözött asszony. Gentry-szokás volt.

Lord David, nő társaságában lévén, nem szerepelhetett a versenyen, megmaradt egyszerű nézőnek.

Lady Josiane csak azzal árulta el rangját, hogy szemüvegen keresztül nézett, ami a nemesek szokása volt.

A „nemes gyülekezetben” lord Germaine elnökölt, ősapja vagy ősnagybátyja annak a lord Germaine-nek, ki a tizenharmadik század vége felé ezredes volt, kereket oldott egy csatában, aztán hadügyminiszter lett és csak azért menekült meg az ellenség golyózáporából, hogy elessék Sheridan gunyolódásának még rosszabb záporától. Sok nemes ur fogadott egymással; Harry Bellew de Carleton, akinek igénye volt a megüresedett Bella-Aqua pairségre, Henry Hyde lord ellen, Dunvihid, másképp Launceston város parlamenti képviselője ellen; a tiszteletreméltó Peregrine Bertie, Truro képviselője sir Thomas Colepepyr maidstonei képviselő ellen; Lamyrban laird Lothianból Samuel Trefusis ellen, aki Penrynből jött; a saint-yvesi sir Bartholomew Gracedieu a nagyon tiszteletreméltó Charles Bodville ellen, akit másképp lord Robartesnek hívnak és aki Cornwallis grófság Custos rotulorumja volt. És még mások.

A két öklöző közül az egyik írlandi volt Tipperaryből és szülőföldje hegységének nevére Phelem-ghe-madonának nevezték, a másik Helmsgail nevű skót volt.

Két nemzet büszkeségét vitték a küzdelembe. Írland és Skócia mérkőzik; Erin ökölcsapásokat fog mérni Gajothelre. A fogadások összege már meghaladta a negyvenezer guineát, nem is számítva a szilárd fogadásokat.

A két bajnok meztelen volt, csipőig fölgyűrt rövid nadrággal és a bokáikra fűzött, szöggestalpu sarukkal.

Helmsgail, a skót, alig tizenkilenc éves, alacsony emberke volt, de már egy varrás volt a homlokán; ezért kettő és egyharmadot tartottak érte. Egy hónappal ezelőtt Sixmileswaternek betörte egy bordáját és kiverte mind a két szemét; ez magyarázza meg a lelkesedést. Akkor a mellette fogadók tizenkétezer font sterlinget nyertek rajta. Az összevarrt homlokán kívül Helmsgail állkapcsa is összezuzódott. Nagyon mozgékony és ügyes volt. Akkora volt mint egy kis asszony, zömök, izmos, alacsony és fenyegető, semmi sem veszett el a tésztáblól, melyből gyúrták; egy izma sem volt, ami ne szolgálta volna a célt: az ökölvívást. Szilárd, fényes törzse barna volt, mint az érc. Mosolygott és három hiányzó foga csatlakozott a mosolyhoz.

Ellenfele nagy volt és széles, azt lehetne mondani, gyöngye.

Negyvenéves férfi volt. Hat láb magas, vizilómell és szelid arc. Egy ökölcsapással bezúgta volna egy hajó földézetet, de nem tudta, hova üssön. Az írlandi Phelem-ghe-madone inkább csak fölület volt és az öklőzésben inkább arra való volt, hogy kapjon, mint hogy adjon. Hanem azt érezni lehetett, hogy soká kibírja. Olyan volt, mint a félig megsütött rostbeef, nehéz megrágni és lehetetlen lenyelni. Az volt, amit a birkózóterek tolvajnyelvén *raw flesh*, nyers husnak neveznek. Kancsal volt és lemondónak látszott.

A két ember mult éjszaka egymás mellett aludt ugyanabban az ágyban. Ugyanabból a pohárból ivott mind a kettő három ujjnyi portói bort.

Mindkettőnek volt egy csomó támogatója, durva külsejű emberek, akik még a pályabírókat is megfenyegették. Helmsgail csoportjában észre lehetett venni John Grosmanet, aki arról híres, hogy a hátán elvisz egy ökröt és egy John Bray nevezetűt, aki egy napon a vállaira vett tíz

véka lisztet, meg a molnárt és ezzel a teherrel kétszáz lépésre elment. Phelem-ghe-madone számára lord Hyde elhozta Launcestonból Kiltert, aki a Zöld Kastélyban lakott és egy husz fontos követ a vállán keresztül magasabbra dobott, mint a kastély legmagasabb tornya. Ezek hárman, Kilter, Bray és Gromane, Cornwallisból valók voltak, ami nagy tisztesség a grófságra.

A többi barátaik otromba fickók voltak, izmos testtel, görbe lábszárakkal, nagy, bütykös lábakkal, buta arccal, rongyokban, akik nem féltek semmitől, mert már valamennyinek volt dolga az igazságszolgáltatással.

Sokan igen jól értették, hogyan kell leitatni a rendőröket. Minden mesterséghez tehetség kell.

A kijelölt hely kissé messzebb volt a Medvék kertjénél, ahol egykor medve-, bika- és kutya-viadalokat rendeztek, az utolsó épületen túl, a VIII. Henrik által lerombolt Sainte Marie Over Ry apátság dűledező fala mögött. Szeles és zuzmarás volt az idő; finom eső permetezett és gyorsan jéggé fagyott. A jelenlevő urak közül könnyen felismerhetők voltak a családos emberek, mert azok kinyitották az esernyőket.

Phelem-ghe-madone részéről Moncreif ezredes volt a bíró és Kilter a segéd.

Helmsgail bírāja a tiszteletreméltó Pughe Beaumaris, segédje lord Dosertum Kilcarryból.

A két bajnok néhány pillanatig mozdulatlanul állt a körben, mialatt az órákat megigazították. Azután közeledtek és kezet nyújtottak egymásnak.

Phelem-ghe-madone azt mondta Helmsgailnak:

- Jobban szeretnék hazamenni.

Helmsgail tisztességtudóan felelte: - Nem lehet a nemes urakat semmiért ide fárasztani.

Meztelenek voltak, fáztak. Phelem-ghe-madone reszketett, állkapcsai összeverődtek.

Doktor Eleanor Sharp, a yorki érsek unokaöccse odakiáltotta nekik: - Tapogassátok meg egymást, fickók. Majd az fölmelegít.

Ez az enyelgés kissé megnyhitte őket.

Támadtak.

De sem az egyik, sem a másik nem haragudott. Háromszor kezdtek újra, lomhán. Tisztelendő doktor Gumdraithe, az All Souls College¹⁰ negyven tagjának egyike azt kiáltotta: Töltsetek beléjük egy kis gint!

De a két rendező és a két koma, bírák mind a négyen, megtartották a szabályokat. Pedig nagyon hideg volt.

Kiáltások hallatszottak: *first blood!* Az első vért követelték. Ujra szembe állították őket egymással.

Nézték egymást, közeledtek, kinyújtották a karjaikat, összeérintették ökleiket, azután hátráltak. Helmsgail, a kis ember, hirtelen ugrott egyet.

Az igazi küzdelem megkezdődött.

Phelem-ghe-madone ütest kapott a homlokára, a két szemöldök között. Egész arcán ömlött a vér. A tömeg kiáltotta: *Helmsgail megcsapolta a vörös bort!*¹¹ Tapsoltak. Phelem-ghe-madone úgy forgatta a karjait, mint a szélmalom és taláломra hadonászott az ökleivel.

¹⁰ Minden-Lelkek Kollegium.

A tiszteletreméltó Peregrine Bertie azt mondta:

- Elvakította, de még nem vak.

Akkor Helmsgail hallotta, hogy mindenfelől fölhangzik a bátorítás: *Bungs his peepers!*¹²

Egészen véve jól választották ki a két bajnokot és noha kedvezőtlen az idő, előre látható, hogy a mérkőzés sikerülni fog. Az óriás Phelem-ghe-madonenak terhére voltak az előnyei: nehezen mozgott. A karja sulyos, de a teste sulyok volt. A kicsi futott, ütött, ugrott, fogait csikorgatta, gyorsaságával megkétszerezte az erejét, csselfogásai voltak. Az egyik oldalon a primitív, vad, műveletlen, tudatlan ökölcsapás, a másikon a civilizáció ökölcsapása. Helmsgail inkább az idegeivel harcolt, mint az izmaival és inkább a ravaszságával, mint az erejével; Phelem-ghe-madone tunya verekedő volt, akit egy kissé mintha már előre agyon-ütöttek volna. A művészet a természet ellen. A vadság a barbárság ellen.

Világos volt, hogy a barbárt leverik. De nem egyhamar. És ez érdekes volt.

Kicsi a nagy ellen. Az eshetőségek a kicsi részén voltak. A macska legyőzi a kutyát. A Goliátokat mindig legyőzik a Dávidok.

A megjegyzések jégesője zuhogott a viaskodókra: *Bravo, Helmsgail! good! Well done, highlander! - Now, Phelem!*¹³

És Helmsgail barátai jóakarattal ismételték: Oltsd ki a lámpásait!

Helmsgail jobbat tett ennél. Hirtelen lehajolt és fölemelkedettén, egy kigyó vonaglásával ráütött Phelem-ghe-madone mell csontjára. Az óriás megingott.

- Hibás ütés! - kiáltotta Barnard vicomte.

Phelem-ghe-madone Kilter térdére hanyatlott, mondván: Kezdek fölmelegedni.

Lord Desertum tanácskozott a rendezőkkel és azt mondta: Öt perces rond.¹⁴

Phelem-ghe-madone elájult. Kilter egy flanelldarabbal letörülgette a vért a szemeiről, a veritéket a testéről és egy kulacsot tartott a szájához. A tizenegyedik fordulónál voltak. Phelem-ghe-madonenak homlokseben kívül mellét torzították el az ütések, a hasa megdagadt, a feje bubja bezuzódott. Helmsgail nem sérült meg.

A gentlemanek zsibongtak.

Lord Barnard ismételte: - Hibás ütés.

- A fogadás semmis, - mondta Lamyrbau laird.

- Visszakövetelem a betétemet, - szólt sir Thomas Colepepyr.

És Saint-Yves tiszteletreméltó követje, sir Bartholomew Gracedien, hozzátette:

- Adják vissza az ötszáz guineámat, én megyek.

- Szüntessék be a mérkőzést, mondták a nézők.

De Phelem-ghe-madone fölállt, majdnem úgy tántorogva, mint egy részeg és azt mondta:

- Folytassuk a mérkőzést egy föltétellel. Nekem is legyen jogom egy rossz ütést adni.

¹¹ Helmsgail has tapped his claret.

¹² Oltsd ki a lámpásait!

¹³ Bravo, Helmsgail! helyes! jól van hegylakó! - Most te jössz, Phelem!

¹⁴ Fölfüggesztés.

Mindenfelől kiáltották: - Elfogadjuk.

Helmsgail a vállát vonta.

Az öt perc elmúlt, a mérkőzést újra kezdték.

A küzdelem haldoklás volt Phelem-ghe-madonera és játék Helmsgailnak.

Mit tesz a tudomány! A kis ember módot talált arra, hogy a félholddá görbitett, acél bal-karjával a hóna alá kapja Phelem-ghe-madone nagy fejét és mig így leszorítva tartotta, jobbkeze fölemelkedett és lezuhant, mint a pöröly a szögbe, de alulról fölfelé, kedve szerint összezúzva az arcát. Mikor Phelem-ghe-madone végre kiszabadult és fölemelte a fejét, nem volt többé arca.

Ami orr, szem, száj volt addig, most már csak fekete vérbe áztatott szivacsnak látszott. Köpött. Három fog volt a földön.

Aztán lezuhant. Kilter a térdén fogta föl.

Helmsgailt alig érintette. Néhány jelentéktelen kék foltja volt és egy karcolás a csuklóján.

Most már senki se fázott. Tizenhatot és egy negyedet adtak Helmsgailra Phelem-ghe-madone ellen.

Harry de Carlton fölkiáltott:

- Nincs többé Phelem-ghe-madone! Helmsgailra fölteszem bella-aquai pairségemet és lord Bellow cimemet a canterburyi érsek egy öreg parókiája ellen.

- Tartsd ide a pofádat, - mondta Kilter Phelem-ghe-madonenak és a véres flanelldarabot a palackba mártván, lemosta az arcát ginnel. Megint látni lehetett a száját és Phelem-ghe-madone kinyitotta az egyik szemét. A halántéka repedtnak látszott.

- Még egy fordulót, barátom, - mondta Kilter. És hozzátette: - A szülővárosod becsületéért.

A walesiek és az irlandiak megértik egymást; de Phelem-ghe-madone még sem adta semmi jelét, hogy van még valami az eszében.

Phelem-ghe-madone fölemelkedett, Kilter támogatta. A huszonötödik indulás volt. A mód, ahogyan ez a cyklop - mert már csak egy szeme volt - állásba helyezkedett, elárulta, hogy ez lesz a vég és senki sem kételkedett abban, hogy az óriás elveszett. Védő-öklét az álla fölé emelte; a haldokló ügyetlensége. Helmsgail, aki alig izzadt, fölkiáltott: - Magamra fogadok. Ezret teszek egyre.

Helmsgail fölemelte karját, ütött és - ez furcsa - mind a ketten elestek. Vig morgás hallatszott.

Most Phelem-ghe-madone volt elégedett.

A rettentő csapást, amit Helmsgail a koponyájára mért, kihasználta és egyet ütött, hibásan, a köldökére.

Helmsgail elterülve hörgött.

A nézők Helmsgailt a földön látva azt mondták: - Visszafizette.

Mindenki tapsolt, azok is, akik vesztek.

Phelem-ghe-madone hibás ütést adott hibás ütésért és ez jogában állott.

Helmsgailt hordágyon vitték el. Az volt a vélemény, hogy nem épül föl. Lord Robartes fölkiáltott: Ezerkétszáz guineát nyertem.

Phelem-ghe-madone nyilván egész életében nyomorék maradt.

Josiane karöltve távozott lord Daviddal, ami nem tilos jegyeseknek. Josiane azt mondta:

- Ez nagyon szép, de...

- De!

- Azt hittem, hogy itt megszabadulok az unalomtól. De nem úgy lett.

Lord David megállt, reánézett Josianera, becsukta a száját, föl fujta az arcát és a fejét rázta; ez azt jelentette: figyelem! és azt mondta a hercegnőnek:

- Az unalom ellen csak egy orvosság van.

- Melyik?

- Gwynplaine.

- Mi az a Gwynplaine?

**MÁSODIK KÖNYV
GWYNPLAINE ÉS DEA**

I.

Melyben meglátjuk annak az arcát, akinek még csak a tetteit láttuk.

A természet tékozolta Gwynplainere a jótéteményeit. Adott neki száját, mely a füléig nyult, füleket, melyek a szeméig visszahajlottak, formátlan orrot, mely arra való volt, hogy a bohócok pápaszemét táncoltassa és olyan arcot, melyre nem lehetett nézni nevetés nélkül.

Azt mondtuk, a természet elhalmozta Gwynplainet adományaival. De a természet tette-e?

Nem segítettek-e neki?

Két szelelőlyukhoz hasonló szem, száj helyett egy hasadék, egy pisze bibircs két lyukkal, ez az orr, összezuzott arc és mindezek eredménye a nevetés lévén, bizonyos, hogy a természet egymagában nem tud ilyen remekművet teremteni.

Azonban egyértelmű-e a nevetés az örömmel?

Ha ennek a komédiásnak a jelenlétében - mert komédiás volt - engedjük elenyészni a vidámság első benyomását és figyelmesen szemügyre vesszük ezt az embert, fölismerhetjük rajta a mesterséges nyomokat. Ilyen arc nem a véletlen, hanem a szándékosság munkája. A természet ilyesmiben nem tökéletes. Az ember semmit sem tehet a szépségért, de mindent a rutságért. Egy hottentotta profiljából nem csinálhatunk római arcélt, de egy görög orrból lehet kalmük orr. Nem kell hozzá más, csak betörni az orr tövét és szétfeszíteni az orrcimpákat. A középkori konyha-latin nem hiába teremtette ezt az igét: *denasare*. Gwynplaine gyermekkorában érdemes volt arra, hogy az arcát eltorzítsák? Miért ne? Talán csak azért tették, hogy mutogassák és nyereszkedjenek rajta. Minden valószínűség szerint iparszerűen gyakorlott kezek teremtettek a gyermekből ilyen alakot. Világosan látszott, hogy valami leleményes és rejtelmes tudomány - mely a sebészethez képest ugyanaz volt, mint az alchimia a chemiához - faragta így ki ezt a hust nagyon fiatal korában és előre megfontolva teremtette meg ezt az arcot. Ez a tudomány jártas volt a vágásokban, a fájdalmak eltompításában, az érkötésekben, fölhasította a száját, lebiggyesztette az ajkakát, födetlenné tette az inyt, kifeszítette a füleket, összevarrta a porcogókat, szétzilálta a szemöldököket és az orcákat, széttágította a rágóizmot, eltüntette a varratokat és forradásokat, visszahuzta a bőrt a sérülésekre, megtartván az arc tátott állapotát; ebből a nagy és mély szobrászati tudományból származott ez az álarc: Gwynplaine. Így senki sem születik.

Akárhogyan történt is, Gwynplaine csodálatosan sikerült. Gwynplaine a gondviselés ajándéka volt a szomorú emberek számára. De melyik gondviselésé? Van talán démoni gondviselés is az isteni gondviselésen kívül? Föltesszük a kérdést, anélkül, hogy megoldanánk.

Gwynplaine komédiás volt. Nyilvánosan mutogatta magát. Semmiféle hatás nem volt az övéhez hasonlítható. A buskomorságot meggyógyította pusztán azzal, hogy megmutatta magát. A gyászoló, lesújtott embereknek ki kellett őt kerülni, mert, ha meglátták, illetlenül nevetni kezdtek. Egy napon a hóhért is megneveltette Gwynplaine. Az emberek az oldalukat tartották, ha csak meglátták Gwynplainet; ha beszélt, a földön gurultak neveltükben. A bánat ellentétes sarka volt. Spleen volt az egyik, ő másik sarok.

A vásártereken és utcasarkokon hamarosan nagyon kielégítő hirnévre tett szert, mint borzasztó ember.

Nevetve kacagtatott Gwynplaine. Pedig ő nem nevetett. Az arca nevetett, a gondolata nem. Csak az a hallatlan arc nevetett, amit a véletlen vagy valamely furcsán különleges ipar mintázott neki. Gwynplainenek ebben nem volt része. A külső nem függött a belsőtől. Nem tudott megszabadulni attól a vigyorgástól, amit nem ő idézett elő homlokain, orcáin, szemöldökén és a száján, örökre reáforrasztották ezt a nevetést az arcára, önműködő nevetés volt,

annál ellenállhatatlanabb, mert megkövesedett. Senki sem szabadulhatott a hatásától. A szájnak két vonaglása ragályos, a nevetés és az ásitás. A titokzatos műtét következtében, amit bizonyára gyermekkorában állott ki Gwynplaine, arcának minden részlete résztvett ebben a vigyorgásban, egész arckifejezése ebben összpontosult, mint egy kerék a tengelye körül; minden indulata, bármilyen volt is, ezen a különös arcon az örömet csak növelte vagy jobban mondva súlyosbitotta. Ha meglepődött valamin, ha szenvedett, ha haragudott, ha sajnálkozott, minden csak gyarapította az izmok derűtségét; ha sirni akart, nevetett; akármit csinált Gwynplaine, akármit akart, akármit gondolt, ha fölemelte a fejét, az ottlevő tömegben mennydörgő kacagás támadt.

El kell képzelnünk egy jókedvű Meduza-fejet.

Ez a váratlan jelenség mindent kiűzött az elméből, akármi volt benne és nevetni kellett.

Az antik művészet egykor vidám érc-álarcot alkalmazott a görög színpadok homlokzatán. Ezt az álarcot Komédiának nevezték. Ugy látszott, a bronz nevet, nevetett és gondolkodik. Az esztelenségig menő csufolódás, a bölcsességig jutó guny összesűrűsödött és összevegyült ezen az arcon; gondok, csalódások, utálkozások és bánat tömörültek ezen az érzéketlen homlokon és tökéletes gyásszá: vidámsággá lettek; a száj egyik szögletét, az emberi nem felől, fölhuzta a guny, a másik szögletét az istenkáromlás; az emberek a maró guny ideáljával állíthatták szembe a mindenkinben meglevő gunyt; és e körül a megmerevedett kacaj körül folyton megújuló tömeg majd meghalt nevében e vigyorgás siri mozdulatlansága láttára. Az antik komédiának ez a holt álarca egy eleven emberre illesztve, ez volt Gwynplaine. Ezt a pokolian derült, változhatatlan fejet hordozta a nyakán. Micsoda teher egy ember vállain: örökké nevetnie kell!

Örökké nevetni! Értsük meg egymást és magyarázzuk ki magunkat. Ha hiszünk a manicheusoknak, az abszolút is hullámzik és pillanatokra Isten maga is szünetel. Az akarat felől is egyet kell értenünk. Nem fogadjuk el, hogy az akarat örökösen és teljesen tehetetlen. Minden lét egy levélhez hasonló, amit az utóirat módosíthat. Gwynplaine számára ez volt az utóirat: akarata erejével, ha minden figyelmét oda összpontosította és föltéve, hogy semmiféle indulat nem zavarta és nem gyöngítette erőfeszítését, sikerülhetett fölfüggesztenie az örök vigyorgást és reáborítani valami tragikus fátyolt; és akkor nem nevetett, aki reánézett, hanem borzongott.

Ezt az erőfeszítést Gwynplaine ugyszólván soha sem gyakorolta, mert fájdalmas fáradsággal járt és elviselhetetlenül megerőltető volt. Különben a legkisebb szórakozottság, a legcsekélyebb indulat elegendő volt, hogy a pillanatra elüszött nevetés, ellenállhatatlanul, mint a dagály, megjelenjék az arcán és annál erőteljesebben térjen vissza, minél erősebb volt a kedélyváltozás, amely visszaidézte.

E csekély kivétellel Gwynplaine nevetése örökös volt.

Aki Gwynplainet meglátta, nevetett. És miután nevetett, elfordította a fejét. Főleg az asszonyok irtóztak tőle. Szörnyű volt ez az ember. A görcsös nevetés olyan volt, mint az adófizetés, az emberek vidáman, de majdnem gépiesen teljesítették. Azután megfagyott a nevetés. Egy asszonynak Gwynplainet látni elviselhetetlen, megnézni pedig lehetetlen volt.

Különben magas volt széles vállu, ügyes és arcát kivéve nem volt idomtalan. Ez még határozottabb jele volt annak, hogy Gwynplaine inkább mesterség műve volt, mint a természeté. Gwynplainenek szép volt a teste, szép lehetett az arca is. Születésekor éppen olyan gyermek lehetett, mint a többi. A testét megőrizték érintetlenül, csak az arcát „javították” meg. Gwynplainet határozottan faragták.

Legalább is ez volt a legvalószínűbb.

A fogait meghagyták. A fogak szükségesek a nevetéshez. A halálfejnek is van foga.

Borzasztó lehetett a műtét, amit véghez vittek rajta. Ő nem emlékezett reá, de ez nem bizonyítja, hogy nem esett át rajta. Ez a sebészeti szobrászat csak egészen kicsi gyermekben sikerülhetett; minthogy nem volt tiszta tudata arról, ami vele történt, könnyen betegségnek tarthatott egy sebet. Azonkívül, mint emlékezünk, ebben az időben már ismerték az eszközöket, melyek a beteget elaltatják és a fájdalmakat eltompítják. Azelőtt ezt mágiának hívták. Ma anesthesiának, érzéstelenítésnek nevezik.

Ezen az arcon kívül azoktól, akik fölnevelték, a tornázás és testgyakorlás adományát kapta; hasznosan kifecamított csuklóit úgy idomították, hogy visszafelé is hajlottak, mint az ajtó sarka. Semmit sem hanyagoltak el, hogy jó kötél táncosává tegyék.

Haját egyszer és mindenkorra sárgára festették; ezt a titkot napjainkban újra föl találták. A szép asszonyok használják; ami egykor csufitott, most szépitőszert. Gwynplainenek sárga haja volt. Ez a festés meghagyta a haj gyapjas és sűrű tapintását. Ez a fakó sörte, inkább sörény, mint haj, betakart és elrejtett egy öblös koponyát, mely arra valónak látszott, hogy gondolatokat tartalmazzon. A műtét, mely az arcát megfosztotta az összhangtól és egész husát földulta, nem bántotta a csontos koponyát. Gwynplaine homlokszöge hatalmas és meglepő volt. A nevetés mögött álmódó lélek volt, mint mindnyájunkban.

Különben ez a nevetés Gwynplaine számára valóságos tehetség volt. Hasznát vette, anélkül, hogy tudott volna róla. Ez a nevetés volt a kenyérkeresete.

Gwynplaine volt - bizonyára kitalálták már - az a gyermek, akit egy téli éjszakán elhagytak Portland partján és akit egy szegény, guruló ketrec befogadott Weymouthban.

II. Dea.

A gyermek most már férfi lett. Tizenöt év mult el. 1705-ben voltak. Gwynplaine a huszonötödik évében volt.

Ursus magánál tartotta a két gyermeket. Nomád csapat lett belőlük.

Ursus és Homo megöregedtek. Ursus egészen kopasz lett. A farkas megöszült. A farkasok életkora nincs úgy megszabva, mint a kutyáké. Molin szerint vannak farkasok, melyek nyolcvan évig élnek, többek közt a kis koupara, *caviae vorus* és a Say szagos farkasa, a *canis nubilus*.

A kisleány, akit a halott asszonyon találtak, most már tizenhat esztendő, nagyleány lett, halvány, barnahaju, vékony, törekeny, oly finom, hogy csaknem reszketett és féltetni lehetett, hogy eltörik, csodásan szép és fénnel teli szeme vak.

A végzetes téli éjszakának, mely a hóba döntötte a koldusasszonyt és gyermekét, kettős áldozata lett. Megölte az anyát és megvakította a leányt.

A tiszta vizcsöpp örökre megbénította a leány szemeit, aki immár nő lett. Arcán, melyen a világosság nem hatolt keresztül és ajkának szomoruan lehuzódó szögletein kifejeződött a keserű kiábrándulás. Nagy és tiszta szemeiben az volt különös, hogy az ő számára kialudtak, másoknak sugárzottak. Rejtelmes, égő fáklyák, melyek csak kifelé világítottak. Ő nyújtott világosságot, akinek nem volt. Ezek a szemek megszüntek és fénylettek. A sötétség e foglya megvilágította a homályos helyet, ahol volt. E gyógyíthatatlan sötétség mélyén, a vakság fekete fala mögött, ő sugárzott. Ő nem látta kívül a napot sem, őbenne látták a lelket is.

Holt tekintetében volt valami égi merevség.

Ő volt az éjszaka és ebből a helyrehozhatatlan sötétségből, mellyel összevegyült, úgy emelkedett ki, mint a csillag.

Ursus, akinek rögeszméje volt a latin név, Deának keresztelte.

Kissé tanácskozott a farkassal; azt mondta neki: - Te képviseled az embert, én az állatot; mi vagyunk a világ itt lent, ez a kicsike képviseli a világot ott fönt. Ennyi gyöngeség, ez már mindenhatóság. Ilyen módon az egész mindenség, emberiség, állatvilág és istenség együtt lesz a ketrecünkben. - Az állatnak nem volt ellenvetése.

Igy történt, hogy a talált gyermeknek Dea lett a neve.

Ami Gwynplainet illeti, Ursusnak nem kellett fáradnia, hogy nevet találjon ki számára. Ugyanazon a reggelen, mikor a kis fiu eltorzítását és a kis leány vakságát észrevette, megkérdezte: - Fiu, hogy hívnak téged? - A gyermek azt felelte: - Gwynplaine-nek hívnak.

- Maradj hát Gwynplaine - mondta Ursus.

Dea segített Gwynplaine-nek gyakorlataiban.

Ha az emberi nyomorúságot röviden össze lehetne foglalni, Gwynplaine és Dea által megtörténhetne. Mintha mindkettő a sir egyik részében született volna; Gwynplaine az iszonyuban, Dea a feketében. Létük a sötétség különböző fajaiból teremődött, melyet az éjszaka két borzalmas oldalából merítettek. Ezt a sötétséget Gwynplaine magán viselte, Dea pedig magában. Rémképek éltek Deában és kísértetek Gwynplaineben. Dea gyászban élt, Gwynplaine még rosszabban. A látó Gwynplainenek kinos lehetősége volt, ami a vak Deára nem létezett: összehasonlithatta magát más emberekkel. Hanem olyan helyzetben, mint a Gwynplaineé -

föltevé, hogy iparkodott számot adni magának és összehasonlításokat tenni - ez annyit jelentett, mint nem érteni önmagát. Olyan üres tekintet, mint Deáé, akitől a világ távol van, bizonyára végső szerencsétlenség, de mégis kisebb, mint ez: hogy ő saját magának rejtély legyen; hogy önmagának a távollétét érezze; látni a mindenséget, csak önmagát nem látni. Deának fátyola volt, a sötétség, Gwynplainenek álarca volt, a saját képe. Kifejezhetetlen dolog: Gwynplainet a saját husával takarták el. Milyen lehetett az arca, nem tudta. Az ő képe eltűnt. Hamis ént viselt. A feje élt, az arca meghalt. Nem emlékezett, hogy látta volna. Az emberi nem külsőség volt úgy Deára, mint Gwynplainere; ők távol voltak tőle; egyedül voltak mind a ketten; Dea elszigeteltsége gyászos volt, ő nem látott semmit; Gwynplaine elszigeteltsége komor volt, ő mindent látott. Deára nézve a teremtés nem terjedt tovább a hallásnál és tapintásnál, a valóság korlátolt, szűk, rövid, gyorsan elvesző volt; számára nem volt más végtelen, csak a sötétség. Gwynplainenek élni annyit jelentett, hogy a tömeg örökösen előtte van, de mindig kívül. Dea a világosság száműzöttje volt, Gwynplaine az élet foglya. Bizonyára volt okuk kétségbeesni. A lehető legnagyobb csapás fenekét érintették mind a ketten. A megfigyelő, aki őket látta volna, elmélyedését kimondhatatlan száналommá érezte volna átalakulni. Mit kellett szenvedniük? Láthatóan a balsors nehezedett erre a két emberi teremtésre és a végzet soha nem tette két ártatlan számára nagyobb gyötrelmé a sorsot és ennyire pokollá az életet.

És mégis paradicsomban éltek.

Szerették egymást.

Gwynplaine imádta Deát, Dea bálványozta Gwynplainet.

- Olyan szép vagy! - mondta a leány Gwynplainenek.

III. Oculos non habet et videt.

A földön csak egyetlen asszony látta Gwynplainet. A vak.

Ursustól tudta meg, hogy mi volt számára Gwynplaine, nehéz útját Portlandtól Weymouthig, a halálfélelmet, ami elhagyatottságába vegyült. Tudta, hogy mint csecsemőt, egy nála alig nagyobb gyermek fölvette, amikor halott anyján haldokolt és egy hulla emlőjét szopta; hogy ez a kitaszított gyermek, mintegy eltemetve a mindenség komor visszautasításával, meghallotta az ő kiáltását; hogy ő meghallotta őt, amikor minden süket volt számára; hogy ez az elhagyott, gyöngé, kitaszított gyermek, támasz nélkül a földön, aki a pusztában vánszorgott, kimerülten, megtörten a fáradtságtól, az éjszakában elfogadott még egy terhet, egy másik gyermeket; hogy ez a fiu, akinek nem volt mit várnia attól a homályos osztogatástól, amit sorsnak hívnak, magára vette még egy végzet terhét; hogy nyomorában, félelmében és inségében gondviselés tudott lenni; tudta, hogy mikor az ég is bezárult, az ő szíve megnyílt; hogy amikor már elveszett, a fiu mentette meg; hogy amikor neki sem volt födele és oltalma, menedéket tudott adni; hogy anyává és dajkává tudott lenni; hogy ő, aki egyedül volt a világon, az elhagyatásra örökbefogadással felelt; hogy a sötétségben adta ezt a példát; hogy nem találta magát eléggé lesujtottnak, magára vette még valakinek a nyomorát; amikor úgy látszott, hogy a földön semmi sincs az ő számára, fölfedezte a kötelességet; hogy ahol mindenki habozott volna, ő előre ment; ahol mindenki meghátrált volna, ő vállalkozott; tudta, hogy belenyult kezével a sir szájába és kihuzta őt, Deát; hogy félmeztelenül lehuzta ujjását, hogy őreá adja, mert fázott; hogy kiéhezve az ő ételére, itálára gondolt; hogy ez a kisfiu a kisleányért megküzdött a halállal, megküzdött vele minden alakjában, mint téllal és jéggel, mint elhagyottsággal, mint rémülettel, mint hideggel, éhséggel és szomjúsággal, mint orkánal; tudta, hogy a tizéves titán érte, Deáért, csatát vívott az éjszakai végtelenséggel. Tudta, hogy ezt tette gyermekkorában és hogy most, mint férfi, ereje neki a gyöngének, gazdagsága a koldusnak, gyógyulása a betegnek, látása a vaknak. Az ismeretlen sötétségen keresztül, amely mindentől elválasztotta, tisztán megkülönböztette ezt az odaadást, ezt az önmegtagadást, ezt a bátorságot. A hősiességnak az anyagiatlan régiókban körvonaluk van. A leány fölfogta ezt a felséges körvonalat; abban a kifejezhetetlen elvonságban, amelyben a gondolat él, amire nem világít a nap, ő észrevette az erénynek e rejtelmes vonalait. A megmozgatott homályos dolgoknak e környezetében, ebben a nyugtalan tétlenségében folytonosan veszedelmet kémlelő teremtsében, abban az érzésében, hogy örökösen védelem nélkül van, ami a vakok egész életét teszi, folytonosan maga fölött érezte Gwynplainet, a soha ki nem hülő, soha nem távozó, soha el nem homályosuló Gwynplainet, a segítő, gyöngéd és szelid Gwynplainet; Dea megremegett a hálától és a biztonságtól, megnyugtató aggodása boldog önkívülettel emelkedett és sötétséggel teli szeme a feneketlen mélység zenitjén a jóságot bámulta, e nagy világosságot.

Az eszményekben a jóság a nap és Gwynplaine elkápráztatta Deát.

A tömeg számára, melynek sokkal több feje van, semhogy egy gondolata lehetne és sokkal több szeme, semhogy látni tudna, a tömeg számára - mely maga is felület lévén, megáll a felületen - Gwynplaine bohóc volt, kötélzáncos és komédiás, kissé több és kissé kevesebb, mint egy állat. A tömeg nem ismert belőle mást, csak az arcát.

Dea számára Gwynplaine volt a megváltó, aki kiemelte a sirból, a vigasztaló, aki elviselhetővé tette az életet, a szabadító, akinek a kezét az övében érezte a vakság labirintusában; Gwynplaine a testvére, barátja, vezetője, támasza volt, a felsőbbrendű, szárnyas és sugárzó férj; abban, akit a sokaság szörnynek nézett, ő arkangyalt látott.

Mert Dea, a vak, látta Gwynplaine lelkét.

IV. Az összeillő szerelmesek.

Ursus, a filozófus, megértette. Ő helyeselte Dea ígézetét.

Azt mondta:

- A vak látja a láthatatlant.

Azt is mondta:

- A tudat látomány.

Nézte Gwynplainet és azt dörmögte:

- Fél szörnyeteg, de fél isten.

Gwynplaine szinte részeg volt Deától. Van egy láthatatlan szem, a szellem, és egy látható, a szemgolyó. Ő a látható szemével nézte Deát. Dea káprázata eszményi volt, Gwynplaineé valóságos. Gwynplaine nem volt csuf, hanem irtózatosságot és az ellentétét látta maga előtt. Amilyen rémitő volt ő, olyan kedves volt Dea. Ő volt a borzalom, a leány a kecsesség. Dea olyan volt, mint az álom, mely félig testet öltött. Egész személyében, légies alakjában, finom és hajlékony nádszál-termetében, vállaiban, melyen talán szárnyakat viselt a finom gömbölyűségekben, melyek - inkább a léleknek, mint az érzékeknek - elárulták nemének körvonalait csaknem átlátszó fehérségében, istenien földreszegzett tekintetének fölséges derűjében, mosolyának szent ártatlanságában közel szomszédság volt az angyalokhoz és mégis eléggé asszony volt.

Mint mondtuk, Gwynplaine összehasonlította magát és összehasonlította Deát is.

Az ő léte hallatlan kettős kiválasztás eredménye volt. Egy alulról és egy fölülről jövő sugár metsződési pontja volt, egy fekete sugáré meg egy fehér sugáré. Ugyanaz a morzsa, melyet egyszerre érintett a jó és a rossz csőre, egyik csókolt, másik csipte. Gwynplaine volt ez a morzsa, ez a megmárt és megcirógatott parány. Gwynplaine a gondviseléssel kevert balsors alkotása volt. A szerencsétlenség reátette a kezét, de a szerencse is. Két szélsőséges végzet teremtette az ő különös sorsát. Átok és áldás volt rajta. Ő volt a kiválasztott, akit megátkoztak. Ki volt ő? Nem tudta. Ha önmagára nézett, ismeretlent látott. De ez az ismeretlen szörnyű volt. Gwynplaine ugyszólván fej nélkül élt, hiszen az arca nem volt az övé. Az arc ijesztő volt, annyira ijesztő, hogy már mulattatott. Olyan félelmet keltett, hogy nevettek rajta. Pokolian tréfás volt. Hajótörött emberi arc volt állati torzképben. Valami torzító özön árasztotta el. Soha senki nem látta még ilyen tökéletes megfoghatóságát az emberinek egy emberi arcon, soha paródia nem volt tökéletesebb, soha borzalmasabb lidérc nem vigyorgott s mindaz, ami egy nőt visszariaszt, soha undokabbul nem keveredett össze emberben; a szerencsétlen szívnek, melyet ez az arc eltakart és rágalmozott, úgy látszott, az volt az ítélete, hogy örökké magányosan éljen ez arc mögött, mint a koporsó födele alatt. De nem! ahol az ismeretlen gonoszság kimerült, a láthatatlan jószág tékozolt. Ebben a szegény sülyedőben, akit hirtelen fölemeltek, a visszatartó tulajdonságok mellé a jószág odatette azt, ami vonzó, a sziklához mágneset helyezett, az elhagyatotthoz elküldött egy sebesszárnnyal lelkét, galambra bízta, hogy vigasztalja a villámsujtottat és megtette, hogy a szépség imádja az éktelenséget.

Ez csak úgy válhatott lehetővé, ha a szép nem látja az idomtalan. Ehhez a szerencséhez szerencsétlenség volt szükséges. A gondviselés tette vakká Deát.

Gwynplaine érezte, bár bizonytalanul, hogy őt megváltották. Miért üldözték? Nem tudta. Miért e megváltás? Nem tudta. Dicsfényt ragyogtatott be gyalázatát; ezt tudta. Ursus, mikor Gwynplaine abba a korba jutott, hogy megérthette, fölolvasta és megmagyarázta neki doktor

Conquest szövegét *de Denasatis* és egy másik nagy kötetből, Hugo Plagon művéből¹⁵ a *nares habens mutilas* kezdetű részt, de Ursus okosan óvakodott a hipotézisektől és őrizkedett bármiféle következtetéseket vonni. Föltevések lehetők voltak, valószínű volt, hogy Gwynplaineen gyermekkorában tettlegességeket követtek el; de most már csak az eredmény volt nyilvánvaló. Az volt rendeltetése, hogy megbélyegezve éljen. Miért történt ez a megbélyegzés? Erre nincs felelet. Csönd és elhagyottság Gwynplaine körül. Minden ködös volt a hozzávetésekben, melyeket e szomorú valósághoz fűzhetek és a borzasztó valóságot kivéve, semmi sem volt bizonyos. Ebbe a csüggedésbe Dea avatkozott bele, mint az égből küldött válaszfal Gwynplaine és a kétségbeesés között. Meghatva és fölmelegedve vette észre, hogy a drága leány kedvessége az ő szörnyüisége felé fordul; paradicsomi csodálkozása elérzékenyítette sárkányarcát; arra termett, hogy iszonyatot keltsen, mégis azt a csodálatos kiváltságot nyerte, hogy a világosság csodálta és imádta őt és szörnyeteg létére érezte magán egy csillag tekintetét.

Gwynplaine és Dea egy pár volt és a két meghatott szív imádta egymást. Egy fészek, két madár; ez volt az ő történetük. Az általános törvény alá jutottak, amely abban áll, hogy tessenek egymásnak, keressék egymást és találják meg egymást.

Ilyen módon a gyűlölet csalódott. Gwynplaine üldözői, bárkik voltak is s a rejtélyes üldözés, bárhonnan jött is, elvesztette a célját. Kétségbe akarták ejteni és tulboldoggá tették. Előbb gyógyítható sebbel jegyezték meg. Arra szánták, hogy egy másik balsorssal vigasztalódják. A hóhér fogója szeliden simogató női kézzé lett. Gwynplaine irtózatossá volt, mesterségesen irtózatossá, emberi kezek nyomán irtózatossá; azt remélték, örökre elszigetelik elsősorban a családjától, ha volt családja, azután az emberiségtől; már gyermekkorában romot csináltak belőle; de a természet kitatarozta ezt a romot, mint ahogy minden romot kitataroz; elhagyottságát megvigasztalta a természet, mint ahogy minden elhagyatottságot megvigasztal; a természet segítségére siet minden elhagyottnak; ahol minden hiányzik, ott egészen odaadja magát; kizöldít és virágba borít minden omladékot; repkénnyel disziti a köveket és szerelemmel az embereket.

Mélységes nagylelkűsége a homálynak.

¹⁵ *Versio Gallica Will. Tyrrii lib. II, cap. XXIII.*

V.
A kék folt a feketeségben.

Igy élt egymás által a két szerencsétlen. Dea támaszkodott Gwynplainere és Gwynplaine Deára.

Az árva fiu az árva leányé volt. A világtalan az alaktalanra támaszkodott.

A két özvegység összeházasodott.

Kimondhatatlan hála kelt a két nyomoruságból. Hálások voltak.

Kinek?

A homályos végtelenségnek.

Elég, ha az ember magában mond köszönetet. A hálaadásnak szárnya van és oda megy, ahova mennie kell. Imátok ezt jobban tudja, mint ti.

Az emberek azt hitték, Jupitert dicsérik, pedig Jehovához imádkoztak! Hányszor hallgatja meg a végtelenség azokat, akik ereikben hisznek! Hány ateista nem veszi észre, hogy pusztán azzal, hogy jó és szomorú, Istenhez könyörög!

Gwynplaine és Dea hálások voltak.

Az éktelenség kitaszítás. A vakság a mélység. A kitaszítást örömmel fogadták, a mélység pedig lakható volt.

Gwynplaine leszállni látott maga felé nagy világosságban, a végzet rendeléséből, egy nőalaku szépséges fehér felhőt, egy sugárzó látományt, amelyben egy szív volt és ez a jelenség, majdnem felhő, de mégis asszony, hozzásimult, a látomány átölelte és az a szív szerette őt; Gwynplaine nem volt többé éktelen, mert szerette valaki; egy rózsza hitvesül kívánta a hernyót, mert megérezte benne az isteni pillangót; Gwynplainet, a kiutasítottat, valaki kiválasztotta.

Legyen meg, ami szükséges, ez az egész. Gwynplainenek megvolt, Deának szintén.

Az eltorzított ember kivetettsége megenyhült, fölemelkedett és mámorra, elragadtatássá, hitté magasztosult; a vak leánynak pedig az éjszakában egy kéz jött segítségül tévovázásához.

Két nyomoruság behatolt az eszményiségbe és ez elnyelte azokat. Két hézag egyesült, hogy kiegészítse egymást. Az kötötte őket össze, ami hiányzott nekik. Amiben az egyik szegény volt, abban gazdag volt a másik. Az egyik szerencsétlensége kincse volt a másiknak. Ha Dea nem lett volna vak, Gwynplainet választotta volna? Ha Gwynplainet nem torzították volna el, szerette volna Deát? A leány valószínűleg éppúgy nem akart volna hallani az éktelenről, mint az a világtalanról. Milyen szerencséje Deának, hogy Gwynplaine oly ocsmány volt! És mily kedvező véletlen Gwynplainenek, hogy Dea vak volt! A gondviselés teremtette állapotuk nélkül lehetlenné lettek volna egymás számára. Csodálatosan szükséges volt egyik a másiknak és ez volt szerelmük alapja. Gwynplaine megmentette Deát, Dea megmentette Gwynplainet. A nyomoruságok találkozása ragaszkodást teremt. Az örvénybe merültek ölelkezése. Semmi sem szorosabb, semmi sem kétségbeesettebb, semmi sem végzetesebb.

Gwynplaine azt gondolta:

- Mi lennék nélküle?

Dea arra gondolt:

- Mi lennék nélküle?

A két száműzetés egy hazában végződött; a két gyógyíthatatlan sorscsapás, Gwynplaine megbélyegzése és Dea vaksága megelégedésükre végrehajtotta egyesülésüket. Megelégedtek egymással, semmire sem gondoltak egymáson kívül; egymással beszélni gyönyörűség, egymáshoz közeledni üdvösség volt; kölcsönös megismerés útján álmaik is közösek voltak; ketten mindig ugyanazt gondolták. Ha Gwynplaine járt, Dea egy isten lépteit hallotta. Egy-máshoz simultak valami csillagos félhomályban, amely tele volt illattal, fénnel, zenével, álmokkal és sugárzó légvárakkal; egymáséi voltak; tudták, hogy örökösen együtt vannak ugyanabban az örömben és elragadtatásban és semmi sem volt olyan különös, mint ez a paradicsom, amelyet ez a két elkárhozott teremtetett magának.

Kimondhatatlanul boldogok voltak.

Mennysországot csináltak a pokolból; ilyen a te hatalmad, szerelem!

Dea hallotta Gwynplainet nevetni és Gwynplaine látta Dea mosolyát.

Igy találták meg az üdvösséget, az élet tökéletes örömét meg valósították, a boldogság rejtelmes kérdését megoldották. Kik? Két nyomorult.

Gwynplainenek Dea volt a pompa; Deának Gwynplaine volt a lét.

A lét, a nagy rejtély, amely a láthatatlant istenévé teszi és amelyből egy másik rejtély, a bizalom fakad. Nincs a vallásokban olyan, ami nem erre vezethető vissza. De ez elegendő. Nem látjuk a mérhetetlen lényt, akire szükségünk van, de érezzük.

Gwynplaine volt Dea vallása.

Néha, szerelmében magánkívül, letérdelt előtte, mint egy szép papnő egy pagoda gnómja előtt.

Képzeljétek el a mélységet, a mélység közepén egy fényes oázist és az oázis közepén ezt a két számkivetett, káprázó teremtetést.

Nincs tisztaság, amely ehhez a szerelemhez fogható lenne. Dea nem tudta mi az: csók, pedig talán vágyott rá; mert a vakságnak, főleg egy asszonyénak, vannak álmai és noha remeg az ismeretlenségek közeledésétől, nem gyűlöli valamennyit. Gwynplainet az ifjúság borzongása gondolkodóba ejtette; minél inkább részeg volt, annál félénkebb lett; mindent merhetett volna gyermekkori pajtásával, ezzel a leánnyal, aki a vétket éppen úgy nem ismerte, mint a világosságot, ezzel a világtalannal, aki csak egy dolgot látott, azt, hogy imádja Gwynplainet. De azt hitte volna, hogy ellopja azt, amit önként is odaadtak volna; busan nyugodott bele, hogy beérje angyali szerelemmel és rutságának érzete megható szeméremben olvadt föl.

E boldogok eszményiségben éltek. Távolról házastársak voltak, mint a szférák. Csókolták egymást abban a mélységes, kék párolgásban, amelynek a végtelenségben vonzás a neve, a földön pedig nemi különbség. A lelkeik csókolták egymást.

Mindig közös volt az életük. Nem ismerték önmagukat sem másképp, mint együtt. Dea gyermeksege összeesett Gwynplaine ifjúságával. Egymás mellett nőttek föl. Sokáig egy ágyban aludtak, mert a ketrec nem valami tágas hálószoba volt. Ők ketten a lán, Ursus a padlón feküdt, ez volt a beosztás. Azután egy szép napon, Dea még kicsi volt, Gwynplaine úgy találta, hogy ő már nagy és a szégyenkezés a férfinél kezdődött. Azt mondta Ursusnak: Én is a földön akarok aludni. És a következő este ő is a medvebőrön nyult végig, az öreg ember mellett. Akkor Dea sirt. Követelte a hálótársát. De Gwynplaine nyugtalan lett, mert már kezdte szeretni és erősen tartotta magát. És attól kezdve a padlón aludt Ursusszal. Nyáron, a szép éjszakákon, kint aludt Homoval. Dea már tizenhárom éves volt és még mindig nem nyugodott bele. Gyakran így szólt hozzá este: Gwynplaine, gyere ide mellém, könnyebben elalszom. Az ártatlanság álmához szükséges volt, hogy egy férfi legyen mellette.

Az a meztelenség, ha valaki ruhátlanul látja magát; Dea a meztelenségről se tudott. Árkádiai vagy otahaitii gyanutlanság. Dea keresetlensége elvadtotta Gwynplainet. Mikor már majdnem fiatal leány volt, Dea a haját fésülte ágyán ülve, inge kinyílott és félig lecsuszott, megmutatta a fiatal test fejlődő nőiességét, a bizonytalan, kezdődő Évát, megtörtént néha, hogy ilyenkor odahívta Gwynplainet. Gwynplaine elpirult, lesütötte a szemét, nem tudta hova legyen e naiv hus előtt, dadogott, elfordította a fejét, félt és elszaladt; a sötétség e Daphnisa menekült a homályosság Chloéja elől.

Ilyen volt ez a tragédiából kivirágzó idill.

Ursus azt mondta nekik:

- Vén oktalanok! imádjátok egymást.

VI. Ursus a tanító és Ursus a gyám.

Ursus hozzátette:

- Nemsokára rossz tréfát csinálok. Összeházasítom őket.

Ursus megismertette Gwynplaine-nel a szerelem elméletét, mondván:

- Tudod-e hogyan gyújtja meg Isten a szerelem tüzeit? Alul teszi az asszonyt, az ördögöt reá és az ördög a férfit. Egy gyújtó vagy csak egy pillantás és lángra lobban az egész.

- Egy pillantás sem kell hozzá, - felelte Gwynplaine Deára gondolva.

Ursus azt mondta:

- Oktondi! hát kell ahhoz szem, hogy a lelkek egymásra nézhessenek?

Ursus néha jó ördög volt. Gwynplaine néha annyira epedt Deáért, hogy szinte elkomorodott és ilyenkor került Ursust, mint fölösleges tanut. Egy napon Ursus így szólt hozzá:

- Bah! ne szégyeld magad. A kakas nem bujik el, ha szerelmes.

- De a sas elrejtőzik - felelte.

Más alkalommal Ursus azt mondta magában:

- Bölcs dolog megfékezni kissé Cythere szekerét. Nagyon is szeretik egymást. Ebből kényelmetlenség lehet. Óvakodjunk a tüzvészről. Mérsékeljük a szíveket.

És Ursus ilyesféle figyelmeztetésekhez folyamodott, azt mondván Gwynplainenek, amikor Dea aludt és Deának, ha Gwynplaine hátat fordított:

- Dea, nem kell nagyon ragaszkodnod Gwynplainehez. Veszélyes dolog csak másban élni. Az önzés kitűnő gyökere a boldogságnak. A férfiak kisiklanak a nők kezeiből. És aztán Gwynplaine belebolondulhat valakibe. Annyi sikere van! Te nem is képzeled mekkora sikerei vannak!

- Gwynplaine, az aránytalanság semmit sem ér. Tulságos csufság az egyik részről, tulságos szépség a másik oldalon, ezt meg kell gondolni. Mérsékeld a tüzet, fiacskám. Ne nagyon lelkesedj Deáért. Komolyan azt hiszed, hogy hozzávaló vagy? Fontold meg hát a te éktelenségedet és az ő tökéletességét! Nézd meg a távolságot, amely köztetek van. Deának mindene van, milyen fehér bőre, milyen haja, milyen üdék az ajkai! és a lába, hát még a keze! A vállai finom hajlásuak, az arca fenséges és mikor lép, világosság sugárzik ki belőle; és a komoly beszéd az ő kedves hangján! és ha meggondoljuk, hogy ő mégis asszony! nem bolond, hogy angyal legyen. Ő a tökéletes szépség. Mondogasd ezt magadnak, hogy lecsillapodj.

Ennélfogva Gwynplaine és Dea szerelme megkétszereződött és Ursus meglepődött a sikertelenségen, mintha valaki azt mondaná:

- Ez különös! mennyi olajat öntök a tüzre és nem birom eloltani.

Vajjon eloltani akarta-e vagy csak lehűteni, nem biztos. Nagyon kellemetlenül lepte volna meg, ha sikerült volna. Alapjában ez a szerelem, amely láng volt azoknak, őt is melegítette és elbájolta.

De hát kell egy kicsit kötődni azzal, ami kedves nekünk. Ez az ingerkedés az, amit az emberek úgy hívnak: bölcsesség.

Gwynplaine és Dea számára Ursus majdnem apa és anya volt. Dörmögve nevelte és zsémbelve táplálta őket. Ez az örökbefogadás nagyon megnehezítette a guruló ketrecet és gyakrabban kellett befognia magát Homo mellé és huzni.

De meg kell mondanunk, hogy az első évek multával, amikor Gwynplaine már elég nagy volt, Ursus pedig egészen öreg, Gwynplainere került a sor, hogy Ursust huzza.

Ursus, Gwynplainet fölnőni látván, azt jövendölte rutságáról: - Megcsinálták a szerencsédet.

Az aggastyán családja, a két gyermek és a farkas, kóborlás közben mindig szorosabb csoportot alkotott.

A kóbor élet nem akadályozta a nevelést. Bolyongani annyi, mint gyarapodni, mondta Ursus. Gwynplaine nyilvánvalóan arra való lévén, hogy „vásárokon mutogassák”, Ursus komédiássá nevelte és ebben a komédiásban annyi tudományt és bölcsességet helyezett el, amennyi tőle telt. Ursus Gwynplaine ijesztő álarca előtt megállva, ezt dörmögte: „Jól kezdték el.” Azért tökéletessé tette a filozófia és a tudomány minden ékességével.

Gyakran ismételte Gwynplainenek: „Filozófus légy. Aki bölcs, az sérthetetlen. Amint engem látsz, én soha sem sirtam. Ezt bölcsességemnek köszönhetem. Azt hiszed, ha akartam volna sirni, nem lett volna reá alkalom?”

Ursus monológjaiban, amiket csak a farkas hallott, azt mondta: „Megtanítottam Gwynplainet Mindenre, beleértve a latint és Deát Semmire, beleértve a zenét.”

Megtanította mindkettőt énekelni. Neki magának is csinos tehetsége volt a nádsiphoz, egy akkoriban divatos, kis fuvolához. Kellemesen játszott rajta, valamint chiffonien is, amely hangszer a koldusok kintornájához hasonlított és amelyet Bertrand Duguesclin krónikája „koldus hangszer”-nek minősít, pedig ez volt a szimfónia kiinduló pontja. Ez a zenélés odacsöditette a világot. Ursus megmutatta a tömegnek hangszerét és megmondta:

- Latinul ezt úgy hívják, *organistrum*.

Orpheus és Egide Binchois módszerével tanította énekelni Deát és Gwynplainet. Nem egyszer megtörtént, hogy félbeszakította a leckét ezzel a kiáltással: „- Orfeusz, oh, görögök zenésze! Oh Binchois, Picardia muzsikusa!”

Ez a gondos nevelés nem foglalta el a két gyermeket annyira, hogy emiatt ne imádhatták volna egymást. Fölnőttek, összetapadó szívvvel, mint két egymás mellé ültetett csemete, amelyeknek összefonódnak a gályáik, amikor megnövekednek.

- Mindegy - dörmögte Ursus -, összeházasicom őket.

És félrefordulva dünnyögte:

- Untatnak ezzel a nagy szerelemmel.

A mult, az ő csekély multjuk, nem létezett számukra. Csak annyit tudtak róla, amennyit Ursus mondott róla. Atyának nevezték Ursust.

Gwynplaine csak úgy emlékezett gyermekségére, mintha démonok jártak volna a bölcsőjénél. Olyan benyomás élt benne, mintha a homályban idomtalan lábak tapostak volna rajta. Szándékosan történt-e vagy véletlenül, nem tudta. Csak elhagyatásának szomorú kalandjára emlékezett tisztán. Dea megtalálása sugárzó nappallá tette ezt az éjszakát.

Dea emlékezete még homályosabb volt. Olyan kicsi volt, mindent elfelejtett. Anyjára úgy emlékezett, mint valami hideg tárgyra. Látta valaha a napot? Talán. Erőltette elméjét, hogy előhalássza ezt a rég eltűnt képet. Mi az a nap? Emlékezett valami ragyogó és meleg dologra, amit Gwynplaine pótol.

Halkan beszélgettek egymással. Kétségtelen, hogy nincs fontosabb dolog a világon a turbékolásnál. Dea azt mondta Gwynplainenek: „A világosság az, amikor te beszélsz.”

Egyszer Gwynplaine nem tudta megállni és ajkával érintette Deának a vékony szöveten átlátszó karját. Éktelen száj, ideális csók. Dea mély elragadtatást érzett. Egészen rózsaszínű lett. A szörny csókja hajnalt varázsolt erre a sötéttséggel teli szép homlokra. Gwynplaine csaknem rémülten fölsóhajtott és minthogy Dea nyakán kinyilott a ruha, nem állhatta meg, hogy a láthatóvá vált fehérségeket meg ne nézze a paradicsom e nyílásán keresztül.

Dea fölgyűrte a ruhája ujját és csupasz karját Gwynplainenek nyujtva, azt mondta: „Még!” Gwynplaine úgy menekült ki a dologból, hogy megszökött.

Másnap a játék, más változatokkal, újra kezdődött. Mennyei elmerülés abba az édes örvénybe, aminek szerelem a neve.

Ezek azok a dolgok, amelyeken a jó Isten, öreg filozófusi mivoltában, mosolyog.

VII.

A világtalanság leckét ad az éleslátásnak.

Gwynplaine néha szemrehányásokat tett magának. Lelkiismereti kérdést csinált a boldogságából. Azt képzelte, hogy ha engedi, hogy ez a leány, aki nem láthatja, szeresse őt, akkor megcsalja. Mit mondana, ha szemei hirtelen kinyílnának? hogyan taszítaná az, aki most vonzza! hogyan hátrálna az ő rémitő kedvesétől! milyet sikoltana! hogyan takarná el arcát kezeivel! hogyan menekülne! Kinos kétség gyötörte. Azt mondta magának, hogy a szörnyetegnek nincs joga a szerelemhez. Hydra volt, akit egy csillag bálványozott, neki kötelessége volt ezt a csillagot fölvilágosítani.

Egyszer azt mondta Deának:

- Te tudod, hogy én nagyon csuf vagyok.

- Én tudom, hogy te fenséges vagy.

Ujra kezdte:

- Mikor hallod, hogy mindenki nevet, rajtam nevetnek, mert irtózatos vagyok.

- Szeretlek - felelte Dea.

Rövid hallgatás után hozzátette:

- Már a halálé voltam, te visszahoztál az életbe. Ha te itt vagy, az ég van mellettem. Add ide a kezéd, hadd érintsem Istent!

Kezeik keresték és megszorították egymást, aztán nem beszéltek többet egy szót sem, csöndesen megadták magukat kicsorduló szerelmüknek.

Ursus, a mogorva, hallgatta ezt. Másnap, amikor mind a hárman együtt voltak, így szólt:

- Különben Dea is csuf.

A szónak nem volt hatása. Dea és Gwynplaine nem is hallgatott rá. Egymásba elmerülve, ritkán vették észre Ursus megjegyzéseit. A mély bölcsesség tisztára elveszett.

Ezuttal mégis, az óvatosság, amellyel Ursus azt mondta „Dea is csuf”, ennél a tudós férfiunál bizonyos nőismerésre mutatott. Kétségtelen, hogy Gwynplaine, hűségében, oktalanságot követett el. Bármely más nőnek és bármely más vaknak azt mondani: Rut vagyok, veszedelmes lett volna. Aki szerelmes és vak, az kétszeresen vak. Ilyen helyzetben az ember álmokat sző; az illúzió az álom kenyeke; megfosztani a szerelmet az illúziótól annyit tesz, mint megfosztani a tápláléktól. Minden lelkesedés előnyösen hozzájárul kialakulásához, az anyagi bámulat éppen úgy, mint az erkölcsi. Különben soha se mondjunk egy asszonynak nehezen érthető szavakat. Álmodozik fölötte és gyakran rosszat álmodik. Ami rejtélyes, kárt okoz az ábrándokban. Egy véletlenül kiejtett szó csattanása elfogadhatatlanná teszi azt, ami hozzáfüződik. Néha megesik, anélkül, hogy tudnók, hogyan, hogy egy szív észrevehetetlenül megürül, mert egy levegőben szálló szó megütötte. Aki szeret, egyszer csak azt veszi észre, hogy apadóban van a boldogsága. Semmi sem veszedelmesebb, mint a megrepedt edény ilyen lassu szivárgása.

Szerencsére Dea nem olyan agyagból való volt, mint a többi nők. Ritka természet volt az övé. A teste törekeny volt, a szíve nem. Lényének isteni, szerelmes állhatatosság volt az alapja.

Gwynplaine szavainak annyi hatása volt, hogy egy napon így szólt:

- Mit jelent az, hogy csuf? Annyit, mint rosszat cselekedni. Gwynplaine csak jót tesz, ő szép.

Aztán, mindig a vakok és a gyermekek meghitt, kérdő módján, újra kezdte:

- Látni? Mit hívtok látásnak ti többiek? Én nem látok, én tudok. Ugy látszik, a látás eltakar.

- Mit akarsz mondani? - kérdezte Gwynplaine.

Dea azt felelte:

- A látás olyan dolog, ami elrejt az igazságot.

- Nem - mondta Gwynplaine.

- De igen, minthogy te rut vagy!

Pillanatig gondolkodott és hozzátette:

- Hazug!

És Gwynplainének megvolt az öröme, hogy vallomást tett és nem hitték el. Lelkiismerete nyugodt lett, szerelme szintén.

Igy érte el a leány tizenhatodik, a fiu huszonötödik évét.

Ők, amint ma mondanák, „nem jutottak előbbre”, mint az első napon. Sőt hátrább voltak; emlékszünk, hogy nászéjszakájuk már akkor volt, amikor a leány kilenc hónapos, a fiu tiz éves volt. A szent gyermekkor folytatása volt az ő szerelmük; olyan volt, mint mikor az elkésett fülemüle hajnalig meghosszabbítja énekét.

Enyelgések nem mentek túl a kézszorításon és néha a meztelen kar érintésén. A szeliden dadogó kéj kielégítette őket.

Huszonöt év, tizenhat év. Ez tette, hogy egy reggel Ursus, aki nem vesztette szem elől a „rossz tréfát”, így szólt hozzájuk:

- Valamilyik napon vallást fogtok választani.

- Minek? - kérdezte Gwynplaine.

- Hogy megházasodhassatok.

- Hiszen ez megvan! - felelte Dea.

Dea nem értette, hogyan lehetnek méginkább férj és feleség, mint most.

Alapjában ez az ábrándos és szüzi elégedettség, a léleknek lélek által való naiv elaltatása, ez a házasságnak elfogadott cölibátus nem volt visszatetsző Ursus előtt. Amit mondott, azért mondta, mert elvégre csak kell beszélnie. De az orvos, aki benne élt, ha nem is nagyon fiatalnak, de nagyon is finomnak, nagyon is törékenynek tartotta Deát arra, amit „hus és csont szerint való házasságnak” neveznek.

Mindig elég korán fog megtörténni.

Különben, nem voltak-e összeházasodva? Ha volt valahol feloldhatatlanság, Gwynplaine és Dea összetartásában volt. Csodálatos! a szerencsétlenség dobta őket egymás karjaiba. És mintha ez az első kötelék nem lett volna elég, a szerencsétlenséghez csatlakozott és körülfonta, összeszorította őket a szerelem. Milyen erő tudja valaha szétszakítani a vasláncot, amit virágokkal erősítettek meg?

Bizonyára, ők elválaszthatatlanok voltak.

Deaé volt a szépség, Gwynplaineé a világosság. Mindegyiknek volt hozománya; nemcsak két szerelmes, hanem egy pár volt a kettő és csak az ártatlanság szent válaszfala különítette el őket.

Azonban Gwynplainenek szép álmai voltak és hasztalan merült el, amennyire csak lehetett, Deának és szerelme belső ítélőszékének szemléletébe, ő férfi volt. A végzet törvényei nem engedik magukat kijátszani. Ő is elszenvedte, mint az égész mérhetetlen természet, a homályos erjedéseket, amit a teremő akart. Ez nézette meg vele az asszonyokat, amikor megjelent a tömeg előtt; de azonnal elfordította vétkes tekintetét és sietett bűnbánóan visszamenekülni a lelkébe.

Hozzá kell tennünk, hogy a fölbátorítás is hiányzott. Minden asszony arcán, akit megnézett, ellenszenvet, undort, visszautasítást látott. Világos volt előtte, hogy senki sem lehetséges számára, csak Dea. Ez elősegítette a megbánást.

VIII. Nemcsak a boldogság, hanem a jólét is.

Mennyi igazság van a mesékben! Az égetés, amit a láthatatlan ördög érintése okoz, lelkifurdalás egy rossz gondolat miatt.

Gwynplaineben a rossz gondolat ki nem kelhetett, nem is érzett soha lelkifurdalást. De néha sajnálkozott.

Bizonytalan köd volt a lelkiismeret fölött, semmi egyéb.

Boldogságuk teljes volt. Annyira teljes, hogy már nem is voltak szegények.

1689-től 1704-ig nagy változáson mentek keresztül.

Megtörtént néha az 1704. évben, hogy alkonyatkor, egyik vagy másik kis, partmenti városba nagy és nehéz társzekér vonult be, amelyet két erős ló huzott. Hasonlított egy fölfordított hajóteknőhöz, amelyet kerekre tettek, a fenék volt a tető és a födélzet a padló. A kerek egyformák voltak és nagyok. A kerekeket, a rudat és a szekeret zöldre mázolták fokozatos árnyalatokban a kerek sötétzöldjétől a tető almazöld színéig. Ez a zöld szín nagyon feltűnővé tette a kocsit és minden vásártéren ismerték; Green-Box-nak nevezték el, ami annyit tesz: Zöld doboz. Két ablaka volt a Green-Box-nak, mindkét végén egy és hátul egy ajtaja, leereszthető lépcsővel. A tetőn egy zöldre festett csőből szállt ki a füst. Ezt a mozgó házat mindig tisztára mosták és kifényesítették. Elöl, a lovak mögött, egy lehajtható ülésen, amelynek az ablak volt a bejárata, egy aggastyán ült és tartotta a gyeplőt, két istennőnek öltöztetett cigányasszony pedig a trombitát fujta. A lakosság megbámulta és magyarázgatta a büszkén döcögő alkotmányt.

Ursus régi intézete volt ez, amelyet kibővítettek a sikerek és a vásári bódéból színház lett.

Valami a kutyaéhoz és a farkashoz hasonló állatot láncoltak a kocsi aljához. Homo volt.

Az öreg kocsis, aki a lovakat hajtotta, a filozófus volt saját személyében.

Mi okozta, hogy a nyomorult fülkéből olimpusi kocsi lett?

Ez: Gwynplaine hirneves lett.

Helyesen sejtette meg Ursus, hogy minek lesz sikere az emberek között, amikor azt mondta Gwynplainenek: Megcsinálták a szerencsédet.

Ursus, amint emlékezünk, tanítványává fogadta Gwynplainet. Az ismeretlenek megmunkálták az arcát, ő megművelte az értelmét és e kitűnően sikerült álarc mögött annyi gondolatot helyezett el, amennyit tudott. Mióta a gyermek megnövekedett és ő méltónak találta erre, bemutatta a színpadon, vagyis a kocsi erkélyén. Ennek a föllépésnek rendkívüli hatása volt. A járókelők elbámultak. Soha nem láttak olyat, ami ehhez a nevető álarchoz hasonlítható lett volna. Nem tudták, hogyan állították elő a ragályos derűtségnek ezt a csodáját, egyesek természetesnek hitték, mások mesterségesnek tartották, a találgatások a valósághoz csatlakoztak és mindenütt az utcasarkokon, a vásárokon, piacokon Gwynplaine felé tódult a tömeg. E „great attraction” következtében eleinte a liardok, később a garasok és végül a shillingek zápora hullott a nomádok üres erszényébe. Ha egyik helyen kimerült a kíváncsiság, mentek a másikra. A gördülés nem növeli meg a követ, de egy bódét megnagyobbíthat; évről-évre, városról-városra Gwynplaine-nel és rutságával együtt nőtt a szerencse, amelyet Ursus megjósolt.

- Micsoda szolgálatot tettek neked, fiam! - mondta Ursus.

Ez a „szerencse” megengedte Ursusnak, aki Gwynplaine sikereit igazgatta, hogy fölépíttesse álmai szekerét, amely elég erős legyen egy színpadot hordozni, amelyről el lehet vetni a tudományt és művészetet az utcasarkokon. Sőt Ursus kiegészítette a csapatot, amelynek ő, Homo, Gwynplaine és Dea voltak a tagjai, két lóval és két asszonnyal, akik a csapatban részben istennők és - mondjuk ki - részben szolgálok voltak. Egy mitológiai homlokdisz akkoriban hasznos volt a komédiások bódéján. „Vándorló templom vagyunk”, mondta Ursus.

A két asszony, akiket a filozófus szedett föl a városok és külvárosok csavargói közül, fiatal volt és csuf; Ursus akaratából az egyiknek Phoebe, a másiknak Venus volt a neve. Olvasd: *Fibi* és *Vinos*. Illendő dolog alkalmazkodni az angol kiejtéshez.

Phoebe vezette a konyhát, Vénus pedig a templomot surolta.

Diszelőadások napjain Deát is ők öltöztették.

Azon kívül, amit a komédiásoknál, éppen úgy mint a fejedelmeknél, „közéletnek” nevezhetünk, Dea is, mint Fibi és Vinos, virágos, florenci vászonszoknyába és női mellénybe öltözött, amelynek nem lévén ujjai, szabadon hagyták a karokat. Ursus és Gwynplaine férfi-ujjast viseltek és - mint a hadihajósok - bő tengerésznadrágot. Gwynplaine ezenkívül erőgyakorlataihoz és mutatványaihoz bőrgallért viselt a nyaka és vállai körül. Ő gondozta a lovakat. Ursus és Homo egymást gondozták.

Dea annyira megszokta már a Green-Boxot, hogy tetszése szerint járt-kelt a guruló házban, mintha látott volna.

Aki benézett volna e vándorló épület belsejébe, észrevette volna egy sarokban a falhoz láncolva négy keréken állni Ursus ócska kunyhóját. Nyugalomba vonulván, most már szabad volt megrozsásodnia; nem kellett már gurulnia és Homonak nem kellett huzni.

Ez a fülke, amelyet a hátsó ajtótól jobbra, a sarokba állítottak, szolgált Ursusnak és Gwynplainenek szobául és öltözőül. Most két ágy állott benne. A szemben levő sarokban volt a konyha.

Egy hajó berendezése nem tömörebb és pontosabb, mint a Green-Box belső fölosztása. Mindenütt előrelátó, tervszerű, kiszámított rend.

A nagy szekeret három különálló részre választották szét. Az osztályokba ajtónélküli nyílások szolgáltak. Egy darab fölakasztott szövet, úgy-ahogy, eltakarta őket. A hátsó rész a férfiak tanyája volt, a középső osztály, amely a nemeket elválasztotta, az volt a színpad. A zenekar és a készülékek a konyhában voltak. A tető hajlásába alkalmazott polc tartalmazta a diszleteket és ha kinyitották rajta az egyik deszkát, láthatók lettek a lámpák, amelyek a bűvös világitást előidézték.

A tündéri játékoknak Ursus volt a szerzője. Ő írta a darabokat.

Mindenféléhez volt tehetsége, nagyon különös bűvészfogásokat tudott. A hangokon kívül, amelyeket utánozni tudott, mindenféle meglepő dolgot művelt, a fény és a homály tűnényeit, számokat vagy szavakat jelenített meg a válaszfalon, félhomályba vesző alakokat, nagyon furcsa dolgokat mutatott és ügyet sem vetve az elámuló tömegre, úgy tett, mintha elmélkednék fölöttük.

Egy napon Gwynplaine azt mondta neki:

- Atyám, ön olyan, mintha boszorkány volna.

- Talán azért van ez, mert igazán az vagyok - felelte Ursus.

A Green-Boxnak, melyet Ursus tudós utmutatásai szerint készítettek, olyan furfangos berendezése volt, hogy az első és hátsó kerék között a baloldali fal egyik táblája sarkokon

fordult és csigák meg láncok segítségével leereszkedett, mint egy fölvonóhid. Leereszkedvén, szabaddá tett három sarkon forduló cölöpöt, melyek megtartották függőlegességüket és egyenesen állottak a földön, mint egy asztal lábai, megtámasztván a deszkákat úgy, hogy a vízszintesen fekvő táblából emelvénny lett. Ugyanakkor a szinpad is láthatóvá lett, megnagyobbodván az emelvénnyel, mely az előteret alkotta. A puritán prédikátorok szerint ez a nyílás tökéletesen a pokol szájához hasonlított és ők borzadva elfordultak tőle. Valószínű, hogy Solon is ilyen istentelen találmány miatt botozta meg Thespist.

Thespiis különben sokkal tovább tartott, mint hinnők. A mozgó színház még ma is létezik. Ilyenfajta guruló szinpadokon játszották a XVI. és XVII. században Angliában Amner és Pilkington balletjeit és balladáit, Franciaországban Gilbert Colin pásztorjátékait, a flandriai búcsúkon Clément kettős kórusait, Németországban Theiles Ádám és Éváját és Itáliában Animuccia és Ca-Fossis velencei ünnepi játékeit. Gesualdo, venosai herceg Sylváit, Laura Guidiccioni *Satyráját*, *Philenus kétségbeesését* és, *Ugolino halálát* Vincenzo Galileitől, a csillagász apjától, aki maga énekelte a zenéjét gordonka kísérettel és az olasz opera valamennyi első kísérletét, melyek 1580-tól kezdve a madrigalszerű műfajjal pótolta a szabad inspirációt.

A reményszinű szekér, mely Ursust, Gwynplainet és az ő vagyonukat hordozta, melynek elején Fibi és Vinos fújták a trombitát, mint két hirnök, hozzátartozott ehhez a nagy irodalmi együtteshez. Thespiis épp úgy nem tagadta volna meg Ursust, mint Congrio Gwynplainet.

A faluk és városok piacára érkezve, Fibi és Vinos harsonáinak szünetelése közben, Ursus tanulságos kijelentésekkel magyarázta a trombitaszót.

- Ez gregoriánus szimfónia volt - kiáltotta. - Városi polgárok, a gregoriánus szokás, ez a nagy haladás, Itáliában az ambroziánus rítusba, Spanyolországban a mozarab szertartásba ütközött és csak nagyon nehezen diadalmaskodott.

Aztán a Green-Box megállapodott egy helyen, melyet Ursus kiválasztott és mikor beesteledett, az előtér deszkája leereszkedett, a szinpad megnyílt és az előadás megkezdődött.

A Green-Box szinpadja tájképet ábrázolt, amit Ursus festett. De nem tudott festeni, tehát a tájkép szükségéből pincét is ábrázolhatott.

A függőnyt ellentétes színű selyem négyszögekből varrták össze.

A közönség kívül állt az utcán vagy téren, félkörben a látványosság körül, akár szép idő volt, akár nem, ami az esőt a régi színházak számára nem tette olyan kívánatosná, mint a mostaniaknak. Ha lehetett, a vendégfogadók udvarán tartották az előadásokat és akkor annyi páholysor állott rendelkezésükre, ahány ablaksora volt az emeleteknek. Ilyen módon a színház zártabb volt, a közönség jobban fizetett.

Ursus mindenben benne volt, a darabban, a szereplők közt, a konyhában, a zenekarban. Vinos verte az üstdobot, melynek csodálatosan kezelte a verőjét, Fibi a kobozt pengette, mely a gitárhoz hasonlított. A farkast előléptették. Határozottan a „társulat” tagja volt és gyakran az első szerepeket játszotta. Nem ritkán, ha egymás mellett jelent meg a szinpadon Ursus és Homo, Ursus a jól felkötözött medvebőrben, Homo az ő eléggé testhez illő farkasbőrben, nem tudták, melyik az állat a kettő közül; ez hizelgett Ursusnak.

IX.

Különködések, melyeket izléstelen emberek költészetnek neveznek.

Ursus darabjai ma már divatjukat mult interludiumok voltak. Egyik darabjának, mely nem maradt fönn számunkra, *Ursus Rursus* volt a címe. Valószínű, hogy ő játszotta benne a főszerepet. Valakinek a rosszkor való távozása és visszatérése, valószínűleg ez volt a darab óvatos és dicséretes tárgya.

Ursus interludiumainak néha, mint láttuk, latin volt a címe és spanyol a szövege. Ursus spanyol versei rimesek voltak, mint abban az időben majdnem valamennyi castiliai szonett. Ez nem zavarta a népet. A spanyol akkor közhasználatu nyelv volt és az angol tengerészek épp úgy beszéltek spanyolul, mint a római katonák a karthagoi nyelven. Lásd Plautust. Különbözik a nyelv, akár latin, akár más, amit a hallgató nem értett, senkit sem zavart se a színházban, se a misén. Ugy segítettek magukon, hogy ismert szavakkal kísérték a dallamot. Különösen a mi régi, gall Franciaországunkban járta az ájtatosságnak ez a módja. A templomban az *Immolatus* dallamára a hívek azt énekelték, *Elvetted örömem*, a *Sanctus*-ra pedig ezt, *Csókolj meg, kedvesem*. A trienti zsinat kellett ahhoz, hogy véget vessen ennek a bizalmaskodásnak.

Ursus külön Gwynplaine számára írt egy interludiumot, mellyel elégedett volt. Ez volt a főműve. Egész tehetségét belevitte. Egész valóját adni művében, ez minden alkotó dicsősége. A varangyos béka, ha varangyos békát csinált, remekművet alkotott. Kétkedtek? Próbáljátok utána csinálni.

Ursus sokat nyalogatta ezt az interludiumot. A medvebocsnak *A legyőzött kaosz* lett a címe.

Íme a tartalma:

Éjszakai világítás. Abban a pillanatban, mikor a kockás függöny szétnyílik, a Green-Box előtt összegyűlt tömeg nem lát mást, csak sötétséget. Ebben a sötétségben csuszva-mászva mozog három alak, egy farkas, egy medve és egy ember. A farkas a farkas volt, a medve Ursus, az ember Gwynplaine. A farkas és a medve a természet szilaj erejét ábrázolta, a kielégíthetetlen éhséget, a vad homályt és mindketten Gwynplainere rohantak. Ez volt az emberre támadó kaosz. Nem lehetett jól megkülönböztetni egyik alakot sem. Gwynplaine lepelbe burkolva védekezett és arcát eltakarta sűrű, lehulló haja. Különbözik minden sötét volt. A medve morgott, a farkas a fogait csattogtatta, az ember kiáltott. Az ember alul került, a két állat megragadta; segítségért, védelemért könyörgött és segélyért kiáltott az ismeretlenbe. Hörgött. Nézték a fenevadaktól alig megkülönböztethető ember haldoklását; gyászos volt, a tömeg lihegve nézte; még egy pillanat és a vadak győznek, a kaosz pedig elnyeli az embert. Küzdelem, kiáltások, üvöltés és hirtelen csend. Dal a homályban. Egy lehelet szállt, egy hangot hallottak. Rejtelmesen hullámozó zene kísérte a láthatatlan éneket és hirtelen, nem tudták honnan, hogyan, valami fehérség támadt a színpadon. A fehérség fény volt, a fény nő volt és a nő a szellem volt. Dea nyugodtan, egyszerűen, szépen, derűlten és szelíden jelent meg a dicsfényben. A tisztaság képe a hajnal hasadásában. A hang ő volt. Könnyű, mély, leírhatatlan hang. A láthatatlan láthatóvá lett és e hajnali fényben énekelt. Azt hitték, az angyalok dalát hallják vagy a madarak himnuszát. E jelenség láttára az ember a káprázat mozdulatával kiegyenesedett és két öklével lesujtott a földön heverő fenevadakra.

Akkor a látomány, mely nehezen megérthető, de annál csodálatosabb módon jutott oda, énekelni kezdte ezeket a verseket elég tiszta spanyolsággal az angol matrózok számára, akik hallgatták:

Ora! lora!
De palabra
Nace razon
Da luz e'l son.¹⁶

Azután lesütötte szemeit, mintha örvényt látott volna maga előtt és folytatta:

Noche quittance de alli
El alba canta hallali.¹⁷

Amint énekelt, az ember mindig jobban fölemelkedett, előbb feküdt, most már térdelt, kezeit fölemelte a látomány felé, térdeit a lesujtott, mozdulatlan állatokra tette. A látomány feléje fordulva folytatta:

Es menester a cielos ir,
Y tu que llorabas reir.¹⁸

És egy csillag fönységével közeledvén, hozzátette:

Gebra barzon!
Dexa, monstre,
A tu negro
Caparazon.¹⁹

És homlokára tette a kezét.

Akkor egy másik hang csendült meg, mélyebb, tehát még lágyabb, meghatott és elragadtatott, gyöngéden komoly és tüzes hang és ez az emberi hang a csillag énekére felelt. Gwynplaine, még mindig homályban, a két legyőzött állaton térdelve, Dea kezével a fején, énekelte:

O ven! ama!
Eres alma,
Soy corazon.²⁰

És hirtelen a homályból fénykéve lövellt Gwynplaine arcába.

A szörnyeteg kilépett a sötétségből.

Lehetetlen elmondani a tömeg fölindulását. Mintha a nevetés napja kelt volna föl, olyan volt ez a hatás. A nevetés a váratlanból fakad és semmi sem lehetett váratlanabb, mint ez a megoldás. Semmi megdöbbenés nem hasonlítható ahhoz, amit az keltett, mikor a világosság arculütötte ezt a borzasztó bohócálcot. Kacagták ezt a nevetést; mindenütt, fönt, lent, elől, hátul, férfiak, asszonyok, az öregek kopasz arca, a gyermekek rózsás orcái, a jók, a gonoszak, a jókedvűek, a szomorúk, mindenki nevetett; még az utcán is, a járókelők, akik nem láttak semmit, együtt nevettek a nevetőkkel. A nevetés tapsokkal és dobogással fejeződött be. Mikor

¹⁶ Könyörödj! Sirj! - Az ige szüli az igazságot. - A dal teremti a világosságot.

¹⁷ Éjszaka! Menj! - A hajnal hallalít dalol!

¹⁸ Az égbe kell menni, - és neved, te, aki sirtál.

¹⁹ Törd szét az igát! - ki veled, szörnyeteg, - a te fekete - takaródból.

²⁰ Oh! jöjj! szeress! - te lélek vagy, - én szív vagyok.

a függöny összezárult, őrzöngve hívták Gwynplainet. Rendkívüli siker volt. Látták *A legyőzött kaoszt*? Tódultak Gwynplainehez. A gondtalanok elmentek nevetni, a busak elmentek nevetni, a rossz lelkiismeretűek elmentek nevetni. Nevetni olyan ellenállhatatlanul, hogy néha szinte betegesnek látszott. Ha van olyan járvány, amitől az ember nem menekül, az öröm ragálya ilyen. A siker azonban nem jutott túl a csöcseléken. Nagy tömeg alacsony népből áll. Egy pennyért megnézhatték *A legyőzött kaoszt*. Az előkelő világ nem megy oda, ahova egy garasért lehet menni.

Ursus nem gyűlölte meg ezt a lassan kikeltett művét.

- Ez a darab bizonyos Shakespeare módján íródott, - mondogatta szerényen.

Dea ellentéte még hozzájárult Gwynplaine kimondhatatlan sikeréhez. E fehér alak a gnóm mellett azt ábrázolta, amit isteni meglepetésnek lehet nevezni. A tömeg valami rejtelmes aggodalommal nézte Deát. Volt benne valami a szüz és a papnő fensőbbiségéből, aki nem ismeri a férfit, de Istent ismeri. Látták, hogy vak, de úgy érezték, hogy látnok. Ugy látszott, mintha a természetfölöttinek a küszöbén állna. Mintha félig a mi világunkban, félig a másikon élne. Lejött dolgozni a földre úgy, ahogy az égből dolgoznak a hajnallal. Szörnyeteget talált és lelket teremtett belőle. Teremtő hatalom látszott rajta, mely teremtményeitől meglepődött, de elégedett velük; látni vélték imádandóan megrémült arcán az ok akarását és az eredmény meglepő voltát. Érezték, hogy szereti a szörnyeteget. Tudta-e, hogy szörnyeteg? Igen, hiszen megérintette. Nem, hiszen elfogadta. Ez az összekeveredő nappal és éjszaka a nézők szellemében félhomállyá olvadt össze, melyben végtelen távolságok jelentek meg. Hogyan ragaszkodhat az isteniség a vázlatosságához, mi módon hatol be a lélek az anyagba, hogyan lehet a napsugár köldökzsinór, hogyan alakul át az alaktalan, hogyan lesz a torz paradicsomivá, mindezek a sejtett titkok majdnem természetfölötti megindulássá tették a görcsös nevetést, amit Gwynplaine keltett. Anélkül, hogy a dolog mélyére hatoltak volna, mert a néző nem szereti a fárasztó elmélyedést, megértettek egyet-mást abból is, ami túl volt azon, amit láttak.

Amit Dea érzett, meghaladja az emberi beszédet. Érezte, hogy egy tömeg közepén van és nem tudta, mi az: tömeg. Zajt hallott, ez volt minden. A tömeg ránézve egy lehelet volt; és alapjában nem is más. Nemzedékek csak muló lélegzetek. Az ember lélegzik, törekszik és kialszik. Ebben a tömegben Dea egyedül érezte magát és úgy borzongott, mint akit a mélység fölé függesztenek. Mikor a kétségbeesett ártatlanság zavarodottságával kész volt vádolni az ismeretlent, a lehető bukástól való félelmében Dea mégis derűsen, kiemelkedve az aggodalomból, de belül reszketve elhagyottsága miatt, egyszerre megtalálta biztonságát és támasztát; megragadta a mentő fonalat a sötétség világában és rátette a kezét Gwynplaine hatalmas fejére. Hallatlan öröm! Rózsás ujjait rátámasztotta a göndör hajerdőre. A gyapju érintése szolid eszmét idéz föl. Dea egy báránnyt érintett, akiről tudta, hogy oroszlán. Egész szíve kimondhatatlan szerelemben olvadt föl. Érezte, hogy megszűnt a veszély, megtalálta a megmentőt. A közönség az ellenkezőjét hitte. A nézők számára Gwynplaine volt, aki megmentő volt és Dea a megmentő. Nem tesz semmit! gondolta Ursus, aki látott Dea szívébe. És Dea megnyugodva, megvigasztalva, elbűvölve imádta az angyalt, míg a nép a szörnyeteget szemlélte és belőle is, elbűvölve, de fordított értelemben, kitört a prometheusi kacagás.

Az igazi szerelem el nem tompul. Csupa lélek, el nem lankadhat. A parazsat elborithatja a hamu, a csillagot nem. Ezek a nagyszerű benyomások minden este megújultak Deában és ő a gyöngédségtől sirni készült, miközben mások görcsöket kaptak a nevetéstől. Körülötte csak vidámak voltak, de ő, ő boldog volt.

Ursusnak nyilván nem tetszett ez a hatás, amit Gwynplaine váratlan és meglepő vigyorgása idézett elő. Jobban szeretett volna több mosolyt és kevesebb nevetést, valamivel irodalmibb csodálatot. De a diadal vigasztal. Minden este megbékült a tulságos sikerrel, mikor meg-

számlálta, hány shillinggé lesznek a farthingok és hány fonttá a shillingek. Aztán azt mondta magában, hogy ha a nevetés elmúlt, *A legyőzött kaosz* megmarad az elmék mélyén és nem vész el belőle. Talán nem egészen csalódott, a mű talán elraktározódik a közönségben. Az igazság az, hogy a csőcselék, mely a farkasra, a medvére, az emberre, a zenére, a harmóniától lenyűgözött üvöltésre, a hajnal előtt menekülő éjszakára, a világosságból kibontakozó énekekre figyelt, zavaros és mély rokonszenvvel, sőt gyöngéd tisztelettel fogadta ezt a drámai költeményt, *A legyőzött kaoszt*, a szellemnek ezt a győzelmét az anyag fölött, mely az ember örömére végződött.

Ilyenek voltak a nép durva mulatságai.

Neki ez elég volt. A népnek nem volt módjában a gentry „nemes mérközéseire” járni, mint a nagyuraknak és nemeseknek és nem fogadhatott ezer guineában Helmsgailra Phelem-ghe-madone ellen.

X.

Aki kívül áll mindenen, egy pillantást vet a dolgokra és emberekre.

Az emberben él a gondolat, hogy bosszút álljon a multságért, amit szereztek neki. Ez az oka, hogy megvetik a színészeket.

Ez a teremtés engem elbájol, mulattat, szórakoztat, tanít, elragad, vigasztal, ideálokat teremt, kellemes és hasznos nekem, mi rosszat tehetnék neki? Megalázhatom. A megvetés távoli arculütés. Pofozzuk meg. Tetszett nekem, tehát hitvány. Szolgált nekem, tehát gyűlölöm. Hol egy kő, hogy hozzádobhassam? Pap, add ide a tiédet. Filozófus, add ide a tiédet is, Bossuet, átkozd ki. Rousseau, sértegesd őt. Szónok, kavicsokat köpj reá a szájadból. Dobj reá követ, medve. Kövezzük meg a fát, kinozzuk meg a gyümölcsét és együk meg. Bravó! és Le vele! Aki a költők verseit elszavalja, bélpoklos. Bohóc, tegyük a saját sikerének szégyenkövére. Tetézzük diadalát fütyökkel! Gyűjtsön össze tömeget és teremtsen belőle magányt. Így történt, hogy a gazdag osztályok, ugynevezett felsőbb osztályok, kitalálták a színész elszigetelésének módját, a tapsot.

A csöcselék nem ilyen kegyetlen. Az nem gyűlölte Gwynplainet. És nem is vetette meg. Hanem az utolsó rakodómunkás, aki a legutolsó ócska hajó legutolsó személyzetéhez tartozik Anglia legutolsó kikötőjében, megmérhetetlenül magasabbrendűnek tekinti magát a csöcselék e mulattatójánál és azt tartja, hogy egy rakodómunkás annyival áll föllette egy kötéláncosnak, mint egy lord a rakodómunkásnak.

Mint minden komédiásnak, Gwynplainenek is tapsoltak és elszigetelték. Különbözik itt a földön minden siker bűn, melyért bünhődni kell. Akié az érem, azé a másik oldala is.

Gwynplaine számára nem volt másik oldala. Annyiban, hogy neki a siker mindkét oldala tetszett. Kielégítette a taps és meglegedett az elszigeteltséggel. A tapsok által lett gazdag, az elhagyottság által lett boldog.

Aki gazdag, ezen a földön nem nyomorult többé. Annak nincs többé lyuk a ruháján, nem hideg a kemencéje, nem üres a gyomra. Eszik, amíg étvágya van, iszik, amíg szomjas. Van mindene, ami szükséges, beleértve a fillért is a koldus számára. Gwynplainenek megvolt ez a szegényes gazdagsága, elegendő arra, hogy szabad legyen.

Lélekben dús gazdag volt. Szerelem volt benne. Mit kívánhatott még?

Nem is kívánt semmit.

Kevesebb éktelenség; talán ezt föl lehetett volna ajánlani. Hogyan visszautasította volna! Nem akarta volna elhagyni ezt az álarcot, visszavenni az arcát, olyanná lenni, amilyen volt, talán széppé és kedvessé! Mivel tartotta volna el Deát? Hova lett volna a szegény és szelid világtalan, aki őt szerette? E vigyorgás nélkül, mely őt egyetlenné tette, nem lett volna több, mint akármelyik komédiás, mindennapi kötéláncos, aki a kövek hasadékaiból kaparja ki a filléreket és Deának talán nem lenne mindennap kenyere! Nagy büszkeséggel érezte magában e mennyei gyöngesség mellett a pártfogó gyöngédségét. Sötétség, Magányosság, Nyomor, Tehetetlenség, Tudatlanság, Éhség és Szomjuság a nyomornak hét tátongó torka ásitott a leány körül és ő volt a szent György, aki e sárkánnyal harcolt. És ő legyőzte a nyomort. Hogyan? Éktelenségével. Rutságával ő hasznos, segítő, győzelmes és nagy volt. Csak meg kellett magát mutatnia és a pénz ömlött. Ő volt a tömeg ura, a csöcselék fedelme. Mindent megtehetett Deáért. Szükségeiről gondoskodott, kívánságait, vágyait kielégítette a kívánságoknak abban a szűk körében, mely egy vak előtt nyitva áll. Gwynplaine és Dea egymásnak a gondviselése volt. A fiu úgy érezte, hogy Dea szárnyain emelkedik, a leány úgy érezte, hogy a fiu karjaiban hordozza. Mi lehet édesebb, mint támogatni azt, aki szeret bennünket, meg-

szerezni a szükségeset annak, aki a csillagokat adja nekünk? Gwynplainenek jutott ez az üdvösség. És ezt éktelenségének köszönhetette. Ez az éktelenség mindenen fölül emelte. Az szerzett kenyeret a leánynak és a többieknek; az szerzett neki függetlenséget, szabadságot, hirnevet, benső elégedettséget, büszkeséget. Éktelenségében utolérhetetlen volt. A végzet semmit sem tehetett ellene, miután kimerült egy csapásban, mely diadallá változott. A szerencsétlenség mélysége eliziumi magassággá lett. Gwynplainet bebörtönözte éktelensége, de Deával együtt. És ez annyi volt, hogy a paradicsomba zárták be. Fal volt köztük és az élők világa között. Annál jobb. A fal bezárta, de védelmezte őket. Mit tehettek Dea ellen, mit tehettek Gwynplaine ellen? Mikor az életnek ilyen korlátja volt körülöttük? Megfosztani őt a sikertől? Lehetetlen. Meg kellett volna fosztani az arcától. Megfosztani őt a szerelemtől? Lehetetlen. Dea sohasem látta őt. Dea vaksága istenien gyógyíthatatlan volt. Milyen kényelmetlenséget szerezhetett neki az ő éktelensége? Semmilyen. És milyen előnyöket nyújtott? Mindent! Szerették e borzalom ellenére, sőt talán éppen azért. A testi tökéletlenség és az éktelenség ösztönszerűen közeledett egymáshoz és párosult. Valaki szeret bennünket, nem minden ez? Gwynplaine csak hálával tudott elcsufítására gondolni. Őt megáldották ezzel a megbélyegzéssel, örömmel érezte, hogy ez örök és elveszithetetlen. Milyen szerencse, hogy ez a jótétemény gyógyíthatatlan! Amíg lesznek utcasarkok, vásárterek, országutak, ahol járni lehet, míg lesz nép idelent és ég lesz odafönt, lesz miből élni, Dea nem fog nélkülözni semmit és szeretni fogják egymást! Gwynplaine nem cserélt volna arcot Apollóval. A boldogságot jelentette az, hogy szörnyeteg volt.

Azt is megmondottuk már, hogy a végzet elhalmozta jótéteményeivel. Ez az eltaszított ember kiválasztott volt.

Oly boldog volt, hogy sajnálni kezdte maga körül az embereket. Szánalom fogta el. Eleinte ösztönből tekintett ki, mert az ember nem egy darabból van és az emberi természet nem elvont; boldog volt, hogy befalazták, de időnként fölemelte a fejét, hogy kitekintsen. És még nagyobb örömmel tért vissza elzárkozottságában Dea mellé, miután összehasonlításokat tett.

Mit látott maga körül? Kik voltak ezek az élők, akiknek minden nap megújuló példányait nomád élete mutogatta? Mindig új népek és mindig új sokaság. Mindig új arcok és mindig ugyanazok a szerencsétlenek. Összekeveredő romok. Minden este minden társadalmi balsors körülvette az ő boldogságát.

A Green-Box népszerű volt.

Az alacsony díjak vonzották az alacsony osztályokat. A gyöngék, a kicsinyek, a szegények látogatták. Ugy mentek Gwynplainehez, mint ahogy a kocsmába mentek gint inni. Két garasért feledést vásároltak. Emelvényének magaslatáról Gwynplaine szemlélte a komor népet. Szelleme megtelt a mérhetetlen nyomor fokozatos jelenségeivel. Az emberi arcot a lelkiismeret és az élet teremti meg és rejtelmes barázdák tömegeinek eredménye. Nincs szenvedés, nincs harag, nincs becstelenség, nincs kétségbeesés, melynek Gwynplaine ne látta volna meg a redőjét. Ezek a gyermekszájak nem ettek. Ez a férfi apa, ez az asszony anya és mögöttük sejteni lehet a pusztuló családot. Ez az arc a hibából jött és a bűnbe tér vissza; megérthető az oka; tudatlanság és szegénység. Az a másik még mutatta a jóság nyomait, melyet a társadalmi elnyomás letörült és gyűlöletté változtatott. Ennek az öreg asszonynak a homlokán meglátszik az éhínség; ennek a fiatal lánynak a homlokán a prostitúció látszik. Ugyanaz a baj a fiatalnak segélyforrást adott és ez még szomorubb volt. Ennek a tömegnek voltak karjai, de nem voltak szerszámai; ezek a munkások nem kívántak sokat, de munka nem volt. A munkás mellé néha katona ült, néha egy rokkant és Gwynplaine meglátta a háboru kísértetét. Itt munkanélküliséget, ott kimerültséget, amott szolgáltságot látott Gwynplaine. Némely homlokon az állatias-ság felé való sülyedést látott és az ember lassu visszatérését az állathoz, amit a felsőbbek boldogságának sulyosan reánehazedő nyomása okoz. Ebben a sötétségben valami derengett

Gwynplaine előtt. Egynapi szenvedés boldoggá tette őt és Deát. Minden más kárhozát volt. Gwynplaine érezte maga fölött gyanutlan lábdobogását a hatalmasoknak, gazdagoknak, előkelőknek és nagyoknak; maga alatt pedig látta a kitagadottak sápadt csoportját; látta magát és Deát az ő kicsi és megismerhetetlen boldogságukkal a két világ között; fölül a jövő-menő, szabad, vidám, táncos és toporzékoló világ, fölül a világ, mely jár, alul a másik világ, melyen jár. Végzetes dolog, mely társadalmi betegséget jelez, a világosság kiirtja a homályt! Gwynplaine észrevette ezt a bajt. Hogyan! ilyen csuszó-mászó sors! Az ember így vonzolja magát! ennyire hozzátapad a porhoz és a sárhoz, ily undorító, ennyire lemondó és elvetemült, hogy valakinek kedve támadhat reátenni a lábát? Vajjon a földi élet melyik pillangójának lárvája lehet? Hogyan, ebben az éhező és tudatlan tömegben mindenki előtt a bűn vagy a becstelenség kérdése áll? a törvények hajlíthatatlansága a lelkiismeret meggyöngyülését idézi elő? nincs gyermek, aki ne az elaljasodásért nőne föl? nincs szűz, aki ne azért serdülne föl, hogy fölkinálja magát? nincs rózsza, mely ne a pocsolyának születne? Szemei néha elérzékenyülten törekedtek a fenekéig látni ennek a homálynak, melyben annyi haszontalan erőfeszítés haldokolt, ahol annyi fáradság küzködött, annyi családot marcangolt szét a társadalom, annyi erkölcsöt gyötört meg a törvény, ahol annyi seb üszkösödött meg a büntető rendszer miatt, annyi szegénységen rágódik az adó, annyi értelem uszott a tudatlanság örvényének színén, éhezőkkel ellepett nyomoruságos tutajok, háboruk, éhhalál, hörgés, jajkiáltások, pusztulás; és ő érezte, hogy ez az általános és kinos aggodalom őt is megragadja. Ő kikötőben volt és látta maga körül a hajótörést. Néha kezére támasztotta éktelen fejét és gondolkodott.

Milyen balgaság boldognak lenni! milyen álmodozás! Eszméi támadtak. A képtelenség vonult át az agyán. Mivel egyszer segített egy gyermekben, most hajlandó lett volna segíteni a világon. Az álmodozás felhői néha elhomályosították a saját valóját; annyira elveszett benne az aránytalanság érzése, hogy megkérdezte magától: „Mit lehetne ezért a szegény népért tenni?” Néha annyira elmerült gondolataiban, hogy hangosan tette föl a kérdést. Ursus olyankor a vállát vont és mereven nézte. Gwynplaine pedig tovább álmodott: „Oh! ha hatalmas volnék, mennyire sietnék segíteni a szerencsétleneken! De mi vagyok én? egy parány. Mit tehetek én? semmit?”

Csalódott. Sokat tehetett a boldogtalanokért. Megnevettette őket.

És mint mondtuk, nevetetni annyi, mint feledtetni.

Mily jótévője a földnek, aki feledést osztogat!

XI.

Gwynplaine az igazságra, Ursus a valóságra talál.

A filozófus kém. Ursus az álmodozásra lesván, növendékét tanulmányozta. Belső beszédeinknek halvány tükröződése van a homlokunkon; az arcismerő ezt tisztán meg tudja különböztetni. Ennélfogva semmi sem került ki Ursus figyelmét, ami Gwynplaineben történt. Egy napon, mikor Gwynplaine elmélkedett, Ursus megbíálta a ruháját és így szólt:

- Ugy látszik, mintha gondolkodnál, ostoba. Vigyázz, ehhez semmi közöd. Neked csak egy dolgod van: Deát szeretni. A te boldogságod kétszeres szerencse; először, mert a tömeg látja a pofádat, másodszor, mert Dea nem látja, ilyen boldogsághoz, mint a tied, nincs jogod. Semmiféle asszony, aki a szájadat látja, el nem tűrné a csókodat. És ez a száj, a vagyondod, ez arc, a gazdagságod, nem a tied. Te nem ezzel az arccal születél. A végtelenség mélyén levő torzképtől kölcsönözted. Elloptad az ördög álarcát. Ocsmány vagy, elégedj meg ezzel a nyeregséggel. A világon, amely nagyon derék mű, vannak, akik boldogok, mert joguk volt hozzá és vannak, akik csak fölkapaszkodtak a boldogsághoz. Te olyan pincében élsz, amelyben véletlenül egy csillag is van. A szegény csillag a tied. Meg ne próbálj kilépni a pincédből, őrizd a csillagodat, te pók! Vénus, a karbunkulus van a hálódában. Légy szives, elégedj meg vele. Látom, hogy álmodozol, ez ostobaság. Hallgass csak, majd én beszélek neked az igazi költészet nyelvén: csak hadd egyék Dea marhaszeleteket és ürücombokat, hat hónap múlva olyan kövér lesz, mint egy török; vedd el és csinálj neki egy gyereket, két gyereket, három gyereket, egész füzér gyereket. Ezt nevezem filozófiának. És emellett még boldog vagy, ami nem bolondság. Kis gyermekeid legyenek, ez a derült ég. Legyenek pulyáid és azokat törölgesd, tisztogasd az orrukat, altatgasd, maszatold be és mosd le őket, hadd hemzsegenek körülöttesd: ha nevetnek, jó, ha bögnék, még jobb; kiabálni, ez az élet; nézd őket, amint szopnak hat hónapos korukig, amint másznak egy éves, járnak két éves korukban, amint növekednek tizenöt éves és szerelmeskednek husz éves korukban. Akinek ez az öröme megvan, mindene megvan. Én elmulasztottam ezt azért, mert én oktan állat vagyok. A jó Isten, aki szép költeményeket teremtett, aki az első az írók között, azt diktálta Mózesnek, az ő munkatársának: *Sokasodjatok!* Így szól a szöveg. Tehát sokasodj, számár! Ami a világot illeti, nincs reád szüksége, hogy még rosszabb legyen. Ne legyen reá gondod. Ne foglalkozz azzal, ami kívül van. Hagyd békén a láthatárt. A komédiás arra való, hogy nézzék, nem arra, hogy ő nézzen. Tudod-e, kik vannak kívül? Azok, akiknek joguk van a boldogsághoz. Te, ismétlem, csak föltozkodtál a boldogsághoz. Te csak bitorlod a boldogságot, amely nekik tulajdonuk. Ők a törvényesek, te vagy a bitorló, te vadházasságban élsz a szerencséivel. Mit akarsz még többet, mint amid van? Siboletre mondom, pimasz ez a suhanc. Deával megsokasodni mégis csak kellemes lehet! Ilyen boldogság hasonlít a csaláshoz. Azok, akik fölso jóváhagyás folytán boldogok itt lent, nem szeretik, ha valaki alattuk is megengedi magának a boldogságot. Ha megkérdezed magadtól, mi jogon vagy boldog? nem tudsz felelni. Neked nincs szabadságleveled, nekik van. Jupiter, Allah, Vishnu, Sabaoth, mindegy, akárki, utalványt adott nekik a boldogságra. Reszkess tőlük. Ne elegyedj közéjük, nehogy ők is a dolgaikba elegyedjenek. Tudod-e, nyomorult, ki az, akinek joga van a boldogsághoz? Egy borzasztó teremtés: a lord. Ah! a lord, az ördöggel kell szövetkeznie még az ismeretlenben, hogy azon az ajtón léphessen az életbe! Milyen nehéz lehet neki megszületnie! Más fáradsága nem volt, de igazságos egek! ez aztán hatalmas volt! megnyerni a végzetet, ezt a vak fajankót, hogy már a bölcsöben az emberek urává tegye! megvesztegetni azt a jegyszédőt, hogy az előadásnál a legjobb helyet nekik adja! Olvasd el a mementót a fülkében, amit nyugalomba helyeztem, olvasd bölcsességem breviáriumát, majd meglátod, mi egy lord. A lord az, akié minden és maga is minden. A lord az, aki a saját természete fölött áll; a lord az, akinek fiatalkorában megvannak az öregek jogai és öregkorában a fiatalok szerencséje; ha bünös, a becsületes

emberek tisztelik; ha gyáva, parancsnoka lesz a bátraknak; ha semmittevő, övé a munka gyümölcse; ha tudatlan, oklevelet kap Oxfordból és Cambridgeből; ha ostoba, megcsodálják a poéták; ha csuf, reámosolyognak az asszonyok; ha Thersites, övé Achilles sisakja; ha nyul, övé az oroszlán bőre. Félre ne értsd a szavaimat, nem mondom, hogy a lord szükségképpen tudatlan, gyáva, csuf, ostoba és öreg; csak azt mondom, hogy mindez lehet, anélkül, hogy ártana neki. Ellenkezőleg. A lordok fejedelmek. Angolország királya is lord, első nagyur a nagyurak között. Ez minden, ez sok. A királyokat hajdan lordoknak nevezték; a dániai lord, az írlandi lord, a szigetek lordja. A norvég lordot csak háromszáz év óta nevezik királynak. Luciust, Anglia legrégebbi királyát, szent Telesphorus *mylord Luciusnak* nevezte. A lordok pairek, azaz egyenlők. Kivel? a királlyal. Nem követem el azt a helyesírási hibát, hogy összetéveszem a lordokat a parlamenttel. A nép gyűlését, amelyet a hódítás előtt a szászok *wittenagemot*-nak neveztek, a normanok a hódítás után elneveztek *parliamentum*-nak. Lassanként kiszorították a népet az ajtón. A király pecsétetes levelei, amelyek egykor a képviselőket *ad consilium impendendum* összehívták, ma *ad consentiendum* hívják meg. A képviselőknek megvan a joguk, hogy beleegyezzenek. Szabadságukban áll azt mondani, hogy igen. A pairek azt is mondhatják, nem. Bizonyíték erre, hogy már mondták is. A pairek levághatják a király fejét, a nép nem. A fejszezsapás, amely I. Károlyt megölte, jogtalan beavatkozás volt nem a király, hanem a pairek ellen és jól tették, hogy fölakasztatták Cromwell csontjait. A lordoké a hatalom, mert övék a gazdagság. Ki az, aki már lapozott a Doomsday-bookban? Ez a bizonyítéka annak, hogy Angolország a lordoké, ez az alattvalók javainak jegyzéke, amelyet Hódító Vilmos alatt készítettek és a kancellár őrizetében van. Aki valamit le akar belőle másolni, négy garast fizet soronként. Nagyon büszke könyv. Tudod, hogy én cseléd-orvos voltam egy lordnál, akit Marmadukenek hívtak és akinek kilencszázezer francia frank évi járadéka volt! Csak huzódj feléjük, te borzalmas hülye. Tudod, hogy Lindsey gróf vadaskertjeinek csupán a nyulaival táplálni lehetne az Őt Kikötő egész csőcselékét? Hát csak dörgölődj hozzájuk. Nagy rendet tartanak. Minden vadorzót fölakasztanak. Két hosszú, szőrös fülért, amelyek kibujtak a tarisnyából, láttam akasztófára huzni egy hatgyermekes apát. Ilyenek a nagyurak. Egy lord nyula több, mint a jó Isten embere. A főurak vannak, hallod-e, gazember, és ezt jónak kell találnunk. És ha rossznak tartanánk is, mit ártana az nekik? Nép, amely ellenvetéseket tesz! Plautus maga sem közelítené meg ezt a komikumot. Egy filozófus nagyon mulatságos lenne, ha e szegény ördögökből való sokaságnak azt tanácsolná, hogy tiltakozzék a lordok nagysága és sulya ellen. A hernyó könnyebben vitatkozna az elefánt lábával. Egyszer láttam, hogy egy viziló rálépett egy vakondturásra; eltaposott mindent és ő ártatlan volt. Azt sem tudta a jó barom, hogy van a világon vakond. Kedvesem, a vakond, amelyet széttaposnak, az az emberi nem. A széttaposás törvény. És te azt hiszed, hogy a vakond nem tapos szét semmit? Ő is rengeteg barom a férgekhez képest, amelyek viszont vastag barmok az ázalékokra nézve. De ne okoskodjunk. Fiam, a hintók léteznek. A lord benne ül, a nép a kerekek alatt van, a bölcs félre áll. Állj félre és engedd elhaladni. Ami engem illet, én szeretem a lordokat és kikerülöm őket. Éltem egyiknél. Ez elég ahhoz, hogy megszépítse az emlékeimet. Emlékszem a kastélyára, mint valami dicsfényre a felhők között. Az én álmaim már mögöttem vannak. Semmi sem csodálatosabb, mint Marmaduke-lodge nagysága, szép elrendezése, gazdag jövedelme, diszítése és melléképületei. Különbö a lordok házai, kastélyai és palotái mintaképei mindannak, ami nagy és pompás ebben a virágzó királyságban. Szeretem a főurainkat. Hálás vagyok nekik gazdagságukért, hatalmukért és sikereikért. Én, aki sötétségbe öltözöm, örömmel és érdeklődve nézem a mennyei azurnak azt a darabját, amit úgy neveznek: lord. Tágas udvaron keresztül léphetsz be a Marmaduke-lodgeba; a négyszögletes, hosszukás udvart nyolc négyszögre osztották, balusztrádokkal bekerítették, mindkét oldalon széles utat hagyván szabadon, közepén fenséges hatszögletes kut, két medencével, finom, áttörtművű kupola alatt, amelyet hat oszlop tartott. Ott ismerkedtem meg egy tudós franciával, Cros abbé urral, aki a Saint-Jacques-utcai Jakobinusok

házából való volt. Itt, Marmaduke-lodgeban, volt az Erpinus-könyvtár fele, a másik fele Cambridgeben, a teológiai fakultás nagytermében van. Sokat olvastam ott, üldögélve a földiszített kapu alatt. Ezeket a dolgokat rendszerint nem látja más, csak néhány kíváncsi utazó. Tudod-e, nevetséges boy, hogy William North ő kegyelmességének, aki egyben lord Gray de Rolleston, aki a bárók padjának tizennegyedik helyén ül, több magas törzsű fája van Erdeiben, mint amennyi haj van a te rettentő koponyádon? Tudod-e, hogy lord Norreys de Rycotének, aki azonos Abingdon gróffal, van egy négyszögletes tornya, amely kétszáz láb magas és ezt a föliratot viseli: *Virtus ariete fortior*, ami azt akarja mondani, *az erény erősebb, mint a faltörő kos*, de voltaképpen azt jelenti, hogy *a bátorság erősebb, mint egy hadi gép*. Igen, én tisztelem, becsülöm főurainkat és hódolok nekik. A lordok azok, akik a királyi felséggel együtt munkálkodnak azon, hogy előnyöket szerezzenek és azokat megtartsák a nemzetnek. Bölcsességük különösen válságos körülmények között tűnik ki. Szeretném látni, mi lenne, ha nem volna elsőbbségük mindenki fölött. De van. Ami Németországban hercegség, Spanyolországban grandezza, az Angliában és Franciaországban a pairség. Minthogy az ember joggal találta elég nyomorultnak ezt a világot, Isten érezte, hogy hol tör a nyereg, be akarta bizonyítani, hogy ő tud boldog embereket teremteni, megteremtette a lordokat, hogy elégtételt adjon a filozófusoknak. Ez az alkotása megjavítja a másikat és kiszabadítja a bajból a jó Istent. Csak így tudott illendően kimenekülni félszeg helyzetéből. A nagyok valóban nagyok. A pair, ha önmagáról beszél, azt mondja: nos. Egy pair is többesszám. A király ugy cimezi a paireket: *consanguini nostri*. A pairek egész halom bölcs törvényt alkottak, többek között azt, amelyik halálra ítéli az embert, aki kivág egy hároméves jegenyét. Fölényük oly nagy, hogy külön nyelvet használnak. Heraldikus stilusban a fekete, amelyet a nemesség *homoknak*, a hercegek *saturnusnak* neveznek, a paireknél *gyémánt*. Gyémántpor, csillagos éjszaka, ez a boldogok feketéje. És még egymás közt is árnyalatokat teremtenek a nagyurak. A báró nem szidhat meg senkit egy vicomte jelenlétében, annak engedélye nélkül. Ezek kiváló dolgok, amelyek föntartják a nemzeteket. Mily szép az, ha egy népnek huszonöt hercege, öt marquis-ja, hetvenhat grófja, kilenc vicomteja és hatvanegy bárója van, tehát százhetvenhat pairje. Ezek után, ha van is az országban itt-ott néhány rongy! Minden nem lehet aranyból. Rongy is lehet, de nincs-e elég bibor? Egyik kiegészíti a másikat. Valamit csak valamiből lehet építeni. Nos hát igen, vannak szegények, nagy dolog! Ők szövik a gazdagok boldogságát. Teringette! a mi lordjaink a mi dicsőségünk. Charles Mohunnak, a mohuni bárónak, csak a kopófalkája annyiba kerül évente, mint a bélpoklosok kórháza Mooregateben és a Krisztus-kórház - amelyet VI. Edward 1553-ban alapított a gyermekek számára - együttvéve. Thomas Asborne, leeds-i herceg, csak livrékre ötezer arany guineát költ évente. A spanyol grandok számára a király nevez ki fölügyelőket, akik nem engedik őket tönkremenni. Ez nem ér semmit. A mi lordjaink különcök és fényűzők. Ezt becsülöm. Ne gyalázkodjunk, mint az irigyek. Nekem kedvemre van egy szép, mulékony látomány. A fény ugyan nem az enyém, de a visszfény igen. Visszfény a fekélyemen, fogod mondani. Eredj a pokolba. Én egy boldog Job vagyok, aki nézhetem Trimalciont. Oh! a szép bolygó ott fönt! nem kis dolog látni a teli holdat. Megszüntetni a lordokat, olyan vélemény ez, amelyet Orestes se merne támogatni, akármilyen esztelen volt is. Azt mondani, hogy a lordok kártékonyak vagy haszontalanok, ez annyit tenne, hogy meg kell rendíteni az államokat és hogy az emberek nem arra valók, hogy úgy éljenek, mint a nyáj, amely legeli a füvet és a kutya megharapja. A birka letarolja a mezőt, a pásztor meg a birkát. Mi igazságosabb ennél? Nekem minden mindegy; én filozófus vagyok és annyira ragaszkodom az élethez, mint egy légy. Az élet csak egyik lábával van a földön. Ha meggondolom, hogy Henry Bowes Howardnak, a berkshire-i grófnak, huszonnégy diszhintója áll a színjeiben, egyiknek ezüst a lószerszáma, másiké arany! Istenem! jól tudom, hogy mindenkinek nem lehet huszonnégy diszhintója, de azért nem kell mindjárt szónokolni. Mert egy éjszaka fáztál, nem kell nagy dolgot csinálni belőle! Nemcsak veled esett meg. Mások is fáztak és éheztek. Tudod-e, hogy e hideg nélkül Dea nem lenne vak

és ha nem lenne vak, nem szeretne téged? Okoskodj, buta! És aztán, ha minden züllött ember panaszkodna, szép láрма lenne belőle. Csend, ez a szabály. Meggyőződése, hogy a jó Isten hallgatást parancsol az elkárhozottaknak, mert enélkül Isten maga lenne kárhozott, ha hallgatnia kellene az örökös kiáltozást. Az Olimpus boldogsága Cocytus hallgatásának árán származhatott. Nép, tehát hallgass. Én még jobbat teszek, helyeslek és bámulok. Éppen most számláltam elő a lordokat, de hozzá kell még adnom a két érseket és huszonnégy püspököt! Valóban, elérzékenyülök, ha rájuk gondolok. Emlékszem, hogy Raphoä tisztelendő tizedszedőjénél láttam egy hatalmas hembárt, tele a legszebb gabonával, amit a környékbeli parasztoktól szedtek össze és amivel a tisztelendőnek semmi dolga sem volt. Ez időt engedett neki, hogy istenhez imádkozzék. Tudod, hogy lord Marmaduke, a gazdám, volt Írland főkincstárnoka és a yorki grófságban levő Knaresburg főkormányzója? Tudod-e, hogy a lordfőkamarás - amely méltóság örökös az ancasteri hercegek családjában - öltözteti a királyt a koronázás napján és e fáradságáért negyven rőf bársonyt kap és az ágyat, amelyben a király aludt; és hogy a feketepálcás ajtónálló az ő kiküldöttje? Szeretném látni, mit tudnál ellene mondani annak, hogy Anglia legrégibb vicomteja sir Robert Brent, akit még V. Henrik tett vicomte-tá. A lordok valamennyi címe felségjogot jelent valamely területen, kivéve Rivers grófot, akinek címe a saját családi neve. Mily csodálatos az a joguk, hogy megadóztathatnak másokat, mint például éppen most négy shillinget követelnek minden font sterling évi jövedelem után, s az emelést folytatják jövőre; és mindazok a szép adók, amelyeket a párolt szeszre, a borra, a sörre, a hordókra és a mérősúlyokra, az almaborra, a körtemustra, malátára, árpacsírára, kőszénre és száz más hasonló dologra vetettek ki! Tiszteljük azt, ami van. A papság is a lordokat emeli. A mani püspök alattvalója Derby grófnak. A lordoknak vannak vadállataik, amelyeket címereikbe tesznek. Minthogy Isten nem teremtett eleget, ők ujakat találtak ki. Ők teremtették a cimertani vaddisznót, amely annyival áll fölötte a közönséges vaddisznónak, mint a vaddisznó a sertésnek vagy a főúr a papnak. Ők teremtették a griffmadarat, amely oroszán a sasok közt és sas az oroszánok közt, amelytől félnek az oroszánok a szárnyai miatt és félnek a sasok a sörénye miatt. Van nekik egyszarvujuk, kigyójuk, szalamandrájuk, hableányuk, sárkányuk és hippogriffjük. Mindez borzalmas nekünk, nekik disz és ékesség. Van egy állatseregletük, amelynek címer a neve és amelyben ismeretlen szörnyek ordítanak. Semmiféle erdő össze nem hasonlítható meglepő csodák dolgában az ő büszkeségükkel. Hiuságuk tele van kísértetekkel, akik úgy sétálnak benne, mint egy fenséges éjszakában, fegyveresen, sisakkal, vértel, sarkantyúval, kormánypálcával a kezükben és siri hangon mondják: „Mi vagyunk az ősök!” A skarabeus megeszi a gyökereket, a fegyvergyűjtemények megeszik a népet. Miért ne? Megváltoztassuk a törvényeket? A főúri rend egy része az állam rendjének. Tudod-e, hogy van egy herceg Skóciában, aki harminc mérföldet vágthat anélkül, hogy hazulról eltávozna? Tudod-e, hogy a canterburyi érseknek egymillió frank jövedelme van? Tudod-e, hogy ő felségének évenként hétszázezer font sterling a civillistája, nem számítva a kastélyokat, erdőket, uradalmakat, hűbéreket, javadalmakat, haszonbéreket, tizedeket, urasági adókat, elkobzásokat és birságokat, amik meghaladják az egymillió font sterlinget? Akik nincsenek megelégedve, azokat nehéz kielégíteni.

- Igen - mormogta Gwynplaine elgondolkodva, - a szegények poklából készül a gazdagok paradicsoma.

XII.

Ursus, a költő, magával ragadja Ursust, a filozófust.

Azután belépett Dea és Gwynplaine reátekintvén, nem látott többé mást, csak őt. Ilyen a szerelem; az embert egy pillanatra elfoglalhatja valami ostromló gondolat, de a szeretett nő megjelenik és hirtelen eltünteti mindent, ami nem ő, nem is gondolván arra, hogy talán egy világot homályosít el bennünk.

Mondjunk el itt egy részletet. A *legyőzött kaoszban* egy szó, *monstro*, amit Gwynplainehez intézett, nem tetszett Deának. Néha, azzal a kevés spanyol tudással, ami akkoriban mindenki-ben megvolt, ezt a szót *quiero*-val pótolta, ami annyit tesz, *akarom*. Ursus nem minden türelmetlenség nélkül viselte el a szövegnek ezt a megváltoztatását. Szívesen mondta volna, amit napjainkban Moessard mondott Vissoznak: *Belőled hiányzik a tisztelet a műsor iránt.*

„A nevető ember.” Ebben az alakban lett híressé Gwynplaine. A neve, Gwynplaine, amelyet kevésbé ismertek, eltűnt a gunynév alatt, mint ahogy az arca eltűnt a nevetés alatt. Népszerűsége is az volt, ami az arca, csak álarc.

A nevét mégis olvashatták a Green-Box elejére ragasztott széles íráson, amely Ursus szerkesztésében a következőket mondta:

„Itt látható Gwynplaine, akit tíz éves korában, 1690 január 29-ének éjszakáján az alávaló comprachicok elhagytak a portlandi tengerparton; a kisfiú fölnőtt és ma úgy nevezik

A NEVETŐ EMBER.”

A komédiások élete olyan volt, mint belpoklosoké egy kórházban és a boldogoké egy szigeten. Minden nap a leglármásabb vásári mutatók és tökéletes elzárkózottság hirtelen váltakozásával telt el. Minden este kivonultak ebből a világból. Olyanok voltak, mint a halottak, akik elköltöznek és másnap újra születnek. A komédiások olyanok, mint a forgó világítótorony, amelynek fénye megjelenik és eltűnik és alig is létezik más, mint kísértet és fény a forgó tüzeknek ebben a nyilvános életében.

Az utcasarkot a magányosság követte. Amint az előadásnak vége volt, mialatt a hallgatóság széteszlott és a tömeg elégedettségének zaja elcsendesült a szétágazó utcákban, a Green-Box leeresztett oldala fölemelkedett, mint egy kis erőd fölönóhidja és az emberi nemmel való érintkezést elvágta. Az egyik oldalon a mindenség, a másik oldalon ez a bódé; a bódében volt a szabadság, a jó lelkiismeret, a bátorság, az odaadás, az ártatlanság, a boldogság, a szerelem valamennyi csillagzata.

A látó vakság és a szeretett éktelenség egymás mellett ültek, kezeik egymást szorongatták, homlokuk egymást érintette és mámorosan, halkán beszélgettek.

A középső rekesznek kettős célja volt: a közönségre színpad, a színészeknek ebédlő volt.

Ursus, aki mindig elégedett volt, ha elhelyezhetett egy hasonlatot, a rendeltetésnek ezt a különféleségét arra használta ki, hogy a középső osztályát a Green-Boxnak egy abessziniai kunyhó arradashához hasonlítsa.

Ursus megszámolta a bevételt, aztán vacsoráztak. A szerelemnek minden ideális és a szerelmeknek együtt enni és inni, alkalom mindenféle titkos jelek váltásához, amelyek minden falatból csókot csinálnak. A fehér sört vagy a bort egy pohárból isszák, mintha harmatot innának ugyanabból a liliomból. Gwynplaine szolgálta ki Deát, ő vágta el a darabokat, töltött a poharába és nagyon közel simult hozzá.

- Hm! - mondta Ursus és elfordult, mert a zsémbelés akaratlanul mosolyra fordult.

A farkas az asztal alatt vacsorázott és nem törődött semmivel, mi nem az ő csontja volt.

Vinos és Fibi résztvettek az étkezésben, de nem zavartak senkit. E két csavargó mindig félig vad maradt és cigányul beszéltek egymással.

Aztán Dea bement a női osztályba Fibivel és Vinossal. Ursus elment láncra kötni Homot a Green-Box alatt, Gwynplaine a lovakat gondozta és a kedvesből lovász lett, mintha Homéros valamelyik hőse lett volna vagy Nagy Károly egyik leventéje. Éjfélkor mindenki aludt, csak a farkas nem, ki áthatva felelősségétől, időnként kinyitotta egyik szemét.

Másnap, ébredés után, megint összegyűltek; együtt reggeliztek, szokás szerint sonkát és teát; a tea Angliában 1678 óta divatos volt. Utána Dea spanyol divat szerint, Ursus tanácsára, aludt néhány órát, ezalatt Ursus és Gwynplaine kívül-belül elvégezték az apró munkákat, amelyeket a nomád élet követel.

Gwynplaine ritkán bolyongott a Green-Boxon kívül, kivéve az elhagyott utakat és a magányos helyeket. Városokban csak éjjel járt ki, széles, lehajtott kalapban, hogy az arcát ne mutogassa az utcán.

Födetlen arccal csak a színpadon volt látható.

Különben a Green-Box nem igen látogatta a városokat; Gwynplaine huszonnégy éves korában még nem látott nagyobb városokat az Öt Kikötőnél. Közben a hirneve nőtt. Kezdett a csöcselékből kiemelkedni és magasabbra hatolni. A vásári furcsaságok, különlegességek és csodák kedvelői tudták, hogy a vándorló komédiások közt, majd itt, majd ott, valahol van egy rendkívüli álarc. Beszéltek róla, keresték, kérdezősködtek: Hol van? A Nevető Ember határozottan híres lett. A fényből jutott egy sugár *A legyőzött kaosznak* is.

Annyira, hogy a dicsőségre vágyó Ursus azt mondta:

- Londonba kell mennünk.

Vége az első kötetnek.

MÁSODIK KÖTET

**HARMADIK KÖNYV
A HASADÉK KEZDETE**

I. A Tadcaster-fogadó.

Londonnak ebben az időben csak egy hidja volt, a London-Bridge, amelyre házakat építettek. Ez a hid kötötte össze Londont Southwark külvárossal, amelynek szűk utcáit és sikátorait a Themse kavicsával kövezték ki. Ebben a külvárosban is szűk helyen sok fából épült ház és kunyhó volt, könnyen elhamvadó zürzavarban, amelyben a tűz kedvére pusztíthatott. 1666-ban meg is tette.

Southwarket akkoriban *Szudrik*nek ejtették ki; ma körülbelül úgy mondják *Szuszuork*. Különben kitűnő módja az angol nevek kiejtésének, ha nem ejtik ki egészen. Southampton helyett azt lehet mondani *Sztpntn*.

Ez volt az az idő, amikor a *Chatham* nevet úgy ejtették ki *Je t'aime*.

Az akkori Southwark úgy hasonlít a maihoz, mint Vaugirard Marseillehez. Akkor falu volt, most város. De mégis nagy hajóforgalma volt. A Themse partjára épített régi és hosszú cyklopfalon karikák voltak megerősítve, melyekhez kiköthették a folyam járműveit. Ezt a falat Effroc falának vagy Effroc-Stonenak nevezték. Yorknak, amikor a szászok birtokában volt, Effroc volt a neve. A legenda azt állítja, hogy egy Effroc herceg vízbe fulladt e fal tövében. A víz ezen a helyen valóban elég mély volt egy herceg számára. Apály idején is volt jó hat öl mélységű. E kis kikötő kiválósága oda vonzotta a tengeri hajókat és a vén holland tengeri potroh, a *Vograat*, ott szokott kikötni az Effroc-Stonenál. A *Vograat* hetenként egyszer közvetlenül átkelt Londonból Rotterdamba és Rotterdamból Londonba. Más hajók naponként kétszer indultak el akár Deptfordba, akár Greenwichbe, akár Gravesendbe, egyik dagállyal elindultak, a másikkal visszatértek. A gravesendi utat, noha husz mérföld volt, megtették hat óra alatt.

A *Vograat*-hoz hasonló hajómintát ma már csak a tengerészeti muzeumokban lehet látni. A potroha kínai bárkához hasonlított. Abban az időben, amikor Franciaország Görögországot utánozta, Hollandia Kinát követte. A *Vograat* kétárbocos, nehéz teknőjét vízmentesen kétfelé választotta egy igen mély kamara a közepén és két fedélzete volt elől s hátul, ezek csupaszok voltak, mint a mai tornyos vashajók, ezzel csökkentették a fölületet, amibe a hullámok viharos időben belekapaszkodhattak, de a személyzetet jobban veszélyeztették a hullámcsapások, mert nem volt párkánya. Aki leesett, semmi sem tartotta vissza a fedélzeten. Sok ember pusztult el így és emiatt abbahagyták az ilyen hajók építését. A *Vograat* egyenesen Hollandiába ment. Gravesendnél meg sem állt.

Egy ódon kőpárkány, inkább szikla, mint fal, vonult végig az Effroc-Stone hosszában és minden vízállásnál elérhető lévén, megkönnyítette a hajók kikötését. Hellyel-közzel lépcsők szakították meg a falat, amely Southwark déli csucsát határolta. Az Effroc-Stone tetején földhányás tette lehetővé, hogy a járókelők reá könyökölhessenek, mint a kőpartok mellvédjére. Onnan látható volt a Themse. A víz másik partján London megszűnt. Ott már csak mezők voltak.

Az Effroc-Stonetól fölfelé, a Themse kanyarodásánál, majdnem szemben a Saint-James palotával, a Lambeth-House mögött, nem messze a Foxhall sétánytól (ez a név valószínűleg *vaux-hall*ból származott) egy porcellángyár és egy üveghuta között, amelyben festett üvegeket készítettek, hatalmas, üres térség volt, amelyen fű sarjadzott és amelyet Angliában egykor bowlings-greennek neveztek. Bowling-greenből, ami golyózáshoz szolgáló zöld szőnyeget jelent, a franciák boulingrint csináltak (golyó a zöldben). Ezt a mezőt most bent tartják a házban, csak hogy most az asztalra teszik és posztóból van gyeppel helyett és billardnak hívják.

Különben nem tudjuk, miért csinálták még a *boulingrin* szót is, miután már megvolt a *boulevard* (*boule-vert*), ami ugyanazt teszi, mint *bowling-green*. Meglepő, hogy olyan komoly személyiség, mint a szótár, ilyen haszontalan fényüzéssel foglalkozik.

A southwarki *bowling-green*nek Tarrinzeau-field volt a neve, mert valamikor a Hastings báróké volt, akik egyuttal mauchlinei és tarrinzeaui bárók is. A hastingsi lordoktól a Tarrinzeau-field a Tadcaster lordok birtokába került, akik átadták a nyilvánosságnak, mint később egyik orleánsi herceg a Palais-Royalt adta át a közhasználatnak. Később legelő lett a Tarrinzeau-field és parochiális birtok.

A Tarrinzeau-field állandó vásártér volt, amelyet elárasztottak a szemfényvesztők, egyensúlyozók, komédiások, a vásári bódék zenészei és mindig tele volt ostobákkal, akik „eljöttek megnézni az ördögöt”, amint Sharp érsek mondta. Az ördögöt megnézni annyit tesz, mint színházba menni.

Több korcsma nyílt erre térre, amelyen egész évben ünnep volt és boldogultak, mert a vásári színházak közönsége sűrűn járt oda. Ezek a korcsmák egyszerű bódék voltak, amelyekben csak nappal laktak emberek. Este a korcsmáros zsebébe tette a csapszék kulcsát és elment. Csak egyik csapszék volt lakóház. Más lakás nem volt az egész *bowling-green*en, a vásári bódék egyik pillanatról a másikra eltűnhettek, tekintettel a komédiások csavargó hajlamaira. A vándorkomédiások életének nincs gyökere.

Ez a csapszék, amelyet a régi urairól Tadcaster-fogadónak is neveztek, inkább fogadó volt, mint korcsma és inkább szálloda, mint fogadó; széles kocsibejárója volt és elég nagy udvara.

A kocsibejáró, amely az udvarról a térre szolgált, volt a Tadcaster-szálló törvényes kapuja, de volt mellette egy fattyu ajtó is. Aki fattyut mond, kedvencet mond. Mindenki csak ezen az alacsony ajtón járt be. A tulajdonképpen való korcsmába nyílt, amely széles, füstös, alacsony helyiség asztalokkal volt bebutorozva. Az első emeleten egy ablak volt fölötte, amelynek vasrácsáról függött le a csárda cégére. A belülről elrekesztelt és eltorlaszolt nagy kapu soha se nyílt ki.

Csak a korcsmán keresztül lehetett az udvarra jutni.

A Tadcaster-fogadóban a gazda és egy fiu lakott. A gazdát Niclessnek hívták, a fiut Govicumnak.

Nicless mester - nyilván Nicolas, ami csak az angol kiejtésben lett Nicless - fősvény és rettegő öregember volt, aki tiszteletben tartotta a törvényeket. Különben szőrös volt a szeméig, még a keze is. Ami a tizennégy éves fiut illeti, aki bort öntött a vendégeknek és a Govicum névre hallgatott, nagyfejű, vidám gyerek volt és kötényt viselt.

A földszinten aludt egy zugban, ahol azelőtt a kutyát tartották.

Ennek a zugnak egy lyuk volt az ablaka, amely a *bowling-green*re nyílt.

II. Ékesszólás a szabadban.

Egy estén, mikor nagy szél fujt és elég hideg volt, mikor az embereknek a világon minden okuk megvolt, hogy siessenek az utcán, egy ember, aki végigment a Tarrinzeau-fielden a Tadcaster-fogadó fala mellett, hirtelen megállt. Az 1704. és 1705.-i tél utolsó hónapja volt. Ez a férfi, akinek a ruházata matrózra vallott, jóképű és deli természetű volt, ami előírás az udvari embereknél és nem tilos a népnek. Miért állt meg? Hallgatózni. Mire hallgatózott? Egy hangra, mely a fal tulsó oldalán beszélt és bár kissé öreges, de elég csengő volt, hogy az utcán járók is meghallhatták. Ugyanakkor a kerítés mögött, ahol a hang szónokolt, néptömeg zajongása is hallható volt. A hang így beszélt:

- Londoni férfiak és asszonyok ime itt vagyok. Szivemből szerencsét kívánok ahhoz, hogy angolok vagytok. Nagy nép vagytok ti. Többet mondok, nagy csőcselék vagytok. Ökölcspá-saitok még szebbek, mint a kardcsapásaitok. Jó étvágyatok van. Ti vagytok az a nemzet, amely megeszi a többieket. Nagyszerű hivatal. A világnak ez a fölszívása Angliát külön hely-re sorozza. Különösek és meglepőek vagytok, mint politikusok és filozófusok, a gyarmatok, a népesség és az ipar kezelésében és abban, hogy rosszat tegyetek másoknak, amiből nektek hasznok van. Közeledik a pillanat, mikor a földön csak két fölirat lesz, egyikről azt fogják olvasni: *Emberek számára*; a másikon az lesz olvasható *Angolok számára*. Ezt a ti dicsőségeitekre állapítom meg én, aki nem vagyok sem angol, sem ember, minthogy olyan szerencsés vagyok, hogy medve lehetek. Sőt, mi több, doktor vagyok. Ez együtt jár. Gentlemanek, én tanítok. Mit? Kétféle dolgot, azt, amit tudok és azt, amit nem tudok. Gyógyszereket árulok és eszméket adok. Közeledjete és hallgassatok. A tudomány szívesen lát benneteket. Nyissátok ki a fületeket. Ha kicsi, nem sok igazságot tud fölfogni; ha nagy, sok butaság fér el benne. Tehát figyelem. A Pseudodoxia Epidemicat fogom tanítani. Van egy cimborám, aki megneveltet benneteket, én gondolkodóba ejtelek. Együtt lakunk egy ketrecben, miután a nevetés épp olyan jó családból való, mint a tudomány. Mikor azt kérdezték Demokritostól: Mit tudsz? azt felelte: Nevetni. Én pedig, ha megkérdeznék: Mit nevezsz? Azt felelném: Én tudom. Különben, én nem nevetek. Én a népszerű tévedések helyreigazítója vagyok. El-vállalom, hogy kitisztogatom az értelmeteket. Elég tisztátalan. Isten megengedi, hogy a nép csalódjék és megcsalják. Nem kell, hogy az ember ostobán szemérmes legyen; én nyíltan bevallom, hogy én hiszek Istenben, még akkor is, ha nincs igaza. Csak éppen, ha szemetet látok - a tévedés szemét - elsőpröm. Honnan tudom, amit tudok? Ahhoz csak nekem van közöm. Mindenki onnan veszi a tudományt, ahonnan lehet. Lactantius kérdéseket intézett Vergilius bronz szobrához és az felelt neki; II. Szilveszter a madarakkal beszélgetett; a madarak beszéltek-e vagy a pápa csiripelt? Ez kérdés marad. Rabbi Eleazar halott gyermeke szent Ágostonnal csevegett. Köztünk mondván, én kételkedem ezekben a dolgokban, kivéve az utolsót. A holt gyermek beszélt, jó, de a nyelve alatt arany lemez volt, amelybe különféle csillagzatokat véstek. Tehát csalt. A dolog világos. Látjátok, mérsékelem magam. Elválasztom az igazságot a hamisságtól. De lássátok, vannak más tévedések is, amelyekben bizonyára részetek van és amelyektől szeretnélek megszabadítani. Dioscorides istent sejtett a beléndekben, Chrysippos a kutyatejben, Josephus a retekben, Homeros a hagymában. Mindannyian csalódtak. Aki a növényekben lakik, nem isten, hanem démon. Én bebizonyítottam. Nem igaz, hogy annak a kigyónak, amely Évát kísértetbe vitte, emberi arca volt, mint Cadmusnak. Garcias de Horto, Cadamosto és Jean Hugo, trévesi érsek, tagadják, hogy elegendő volna egy fát megfűrészelni ahhoz, hogy elefántot fogjunk. Hajlandó vagyok hinni nekik. Polgárok, Lucifer erőfeszítései okozzák a hamis véleményeket. Ilyen fejedelem uralkodása alatt meg kell jelenniök a tévelygések és a kárhozat meteorjainak. Nép, Claudius Pulcher nem azért halt meg, mert a tyukok vonakodtak kijönni az ólból; az igazság az, hogy Lucifernek, előre látván

Claudius Pulcher halálát, gondja volt arra, hogy az állatokat megakadályozza a táplálkozásban. Ha Belzebub fölruházta Vespasianust azzal az adománnyal, hogy pusztá érintésével meggyógyítsa a bénákat és visszaadja a vakok látását, ez magában véve dicséretes dolog volt, de az oka volt bűnös. Gentlemanek, óvakodjatok az áltudósoktól, akik kitépik a fehér kigyófüvet és mézből meg a kakas véréből szemcseppeket csinálnak. Tanuljatok meg tisztán látni a hazugságokban. Nem igaz, hogy az Orion Jupiternek természetes szükségletéből született; az igazság az, hogy Merkur teremtette meg ezen a módon azt a csillagot. Nem igaz, hogy Ádámnak köldöke volt. Mikor szent György megölt egy sárkányt, nem volt mellette egy szentnek a leánya. Szent Jeromos szobájában nem volt óra a kandallón; először, mert barlangban lakott és nem is volt szobája; másodszor, mert nem volt kandallója; harmadszor, mert akkor még nem léteztek órák. Igazítsuk helyre a tévedéseket, igazítsuk helyre. Oh pogányok, akik engem hallgattok, ha azt mondják nektek, hogy gyík terem az agyvelejében annak, aki macskafüvet szagol; hogy a rothadó ökörből méh lesz, a lóból pedig darázs; hogy a halott ember nehezebb, mint az élő; hogy a bakkecske vére föloldja a smaragdot; hogy ha ugyanazon a fán egy hernyót, egy legyet és egy pókot vesznek észre, az éhinséget, háborút és járványt jelent; hogy a tehetetlenséget meg lehet gyógyítani egy féreggel, amely az őzbak agyvelejében található, ne higgyétek el, tévedések ezek! De ime, ezek igazságok: a tengeri borju bőre megvéd a mennydörgéstől; a varangyos béka földet eszik és ettől kő terem a fejében; a jerichoi rózsza karácsony éjszakáján virágzik; a kigyók nem bírják elviselni a kőrísfa árnyékát; az elefántnak nincsenek csuklói és kénytelen fához támaszkodva, állva aludni; keltessetek ki egy kakastojást egy varangyos békával, skorpió támad belőle, amely utóbb szalamandrává lesz; a vak visszanyeri Látását, ha egyik kezét az oltár bal oldalára teszi, a másikat a szemeire; a szüzesség nem zárja ki az anyaságot. Derék emberek, emésszétek meg ezeket a bizonyosságokat. Ezenfölül kétféle módon hihettek Istenben, úgy, ahogy a szomjuság hisz a narancsban, vagy úgy, mint a szamár az ostorban. Most pedig be fogom mutatni a személyzetemet.

Ekkor hirtelen szélroham zörgette meg a magányosan álló csárda ablakait és párkányait. Olyan volt, mint egy hosszú égzajlás. A szónok várt egy percig, aztán újra kezdte.

- Közbe szólott. Jól van, beszélj északi szél. Uraim, én nem haragszom. A szél is fecsegő, mint mindenki, aki magában él. Odafönt senki sem társalog vele, tehát csacsog. Fölveszem a fonalamat. Művészek társulatát látják itt. Négyen vagyunk. *A lupo principium*. A barátommal kezdem, aki farkas. És ezt nem is titkolja. Nézzék. Müvelt, komoly és bölcs. A gondviselésnek egy pillanatig szándékában lehetett, hogy egyetemi doktort csináljon belőle; de ahhoz kissé ostobának kell lenni és ő nem az. Hozzá kell tennem, hogy nincsenek előítéletei és éppen nem arisztokrata. Alkalmilag szóba áll egy szuka-kutyával is, noha joga volna nőstényfarkashoz. Ha vannak dauphinjei, azok bizonyára kecsesen egyesítik anyjuk csaholását apjuk üvöltésével. Mert ő ordít. Az emberekkel együtt kell ordítani. A civilizációra való tekintetből ugatni is szokott. Nagylelkű engedékenységgel. Homo tökéletesített kutya. Tiszteljük a kutyát! A kutya - mily pajkos állat! - a veritéket a nyelvén viseli, a mosolyt a farkán. Uraim, Homo bölcsességben egyenlő, szívélyességben pedig fölülmulja a mexikói szőrtelen farkast, a csodálatraméltó xoloitzeniskit. Meg kell jegyeznem, hogy nagyon alázatos. Megvan benne az emberiségre hasznos farkas szerénysége. Titokban szolgálatkész és könyörületes. Nem tudja a bal lába, hogy mit tesz a jobb. Ezek az ő érdemei. A másik barátomról csak egy szót mondok: szörnyeteg. Meg fogjátok bámulni. Kalózkodtak el egykor a dühöngő óceán partján. Ez a leány itt vak. Azt hiszitek, kivétel? Nem. Mindnyájan vakok vagyunk. A fősvény vak; látja az aranyat, de nem látja a gazdagságot. A tékozló vak; látja a kezdetet, de nem látja a véget. A kacér nő vak; nem látja a ráncait. A tudós vak; nem látja tudatlanságát. A tisztességes ember vak; nem látja meg a gazfickót. A gazfickó vak, mert nem látja az Istent. Isten vak; azon a napon, amikor a világot teremtette, nem látta, hogy az ördög is belefurakodik. Én is vak

vagyok; beszélek és nem látom, hogy siketek vagytok. Ez a vak leány, aki a társaságunkban van, rejtelmes papnő. Vesta ő reá bizta a paraszát. Jellemében olyan szelid homályosságok vannak, mint a bárány gyapjának hézagai. Egy király leányának gondolom, ha nem állítom is bizonyosan. Bölcsék tulajdonsága bizonyos dicséretreméltó gyanakvás. A magam részéről okoskodom és gyógyítok. Gondolkodom és gondoskodom. A sebekről. *Chirurgus sum.* Meggyógyítom a lázt, a fertőző bajokat és a dögvészt. Majdnem minden betegségünk és szenvedésünk fekély és ha jól gondozzuk, elhárít rólunk rosszabb bajokat. Mindamellet nem tanácsolom nektek, hogy anthraxotok, másnéven karbunkulusotok legyen. Ez igen ostoba betegség, ami semmire sem jó. Az ember belehal, igaz, de ez aztán az egész. Én nem vagyok sem műveletlen, sem durva. Tisztelem az ékesszólást és a költészetet és ezekkel az istennőkkel ártatlan meghittségben élek. És most egy figyelmeztetéssel fejezem be. Gentleman és gentlewoman, ápoljátok bensőtökben - ameddig eljut a világosság - az erényt, a szerénységet, a becsületességet, az igazságszeretetet és a szerelmet. Mindenkinek a földön lehet az ablakában egy kis cserép ilyen virág. Mylordok és uraim, befejeztem. Kezdődik az előadás.

A matrózféle ember, aki kívülről hallgatta, belépett az alacsony korcsmaszobába, végigment rajta, megfizette a néhány pénzdarabot, amit kértek tőle, kiment az udvarra, amely már tele volt néppel, meglátott az udvar végében egy kerekeken álló nyitott bódét és az emelvényen egy öreg, medvebőrbe öltözött embert, egy fiatal embert, aki olyan volt, mintha álarc volna rajta, egy vak leányt és egy farkast.

- Istenemre - kiáltotta -, ezek bámulatos emberek.

III. Melyben az ismeretlen újra megjelenik.

A Green-Box - mindenki megismerte - megérkezett Londonba. Southwarkben telepedett meg. Ursust vonzotta a bowling-green, amely annyiban kitűnő hely volt, hogy a vásár ott sohasem szünetelt, még télen sem.

Kellemes volt Ursusnak, hogy a szent Pál templomot láthatta.

London, mindent összevéve, nem a legrosszabb város. Bátorság volt egy katedrális szent Pálnak ajánlani. Szent Péter az igazi katedrális szent. Szent Pál képzelőtehetséggel gyanúsítható és egyházi dolgokban a képzelet eretnokséget jelent. Szent Pál csak enyhítő körülményekkel szent. Csak a színészbejárón jutott be a mennyországba.

A katedrális jelvény. Szent Péter jelenti Rómát, a dogma városát; Szent Pál pedig Londont, a szakadás városát.

Ursus filozófiájának olyan hosszú karjai voltak, hogy mindent fölölelt, ő méltányolni tudta ezeket az árnyalatokat és talán szent Pál iránt való előszeretete vonzotta Londonba.

Ursus választása a Tadcaster-fogadó nagy udvarára esett. Mintha csak a Green-Box számára teremteték volna; kész színház volt. Az udvar szögletes volt, három oldalon az épület vette körül, a negyediken - szemben az emeletekkel - egy fal, amelyhez hozzátámasztották a Green-Boxot, amelynek sikerült bejutnia, hála a kocsibejáró hatalmas méreteinek. Egy cölöpökön nyugvó, hosszú faerkély vonult végig az épület udvarfelőli homlokzatán, erre nyíltak az első emelet szobái. A földszinti ablakok voltak a páholyok, az udvar kövezete a földszint és a folyosó az erkély. A falhoz támasztott Green-Box előtt ez volt a nézőtér. Az egész nagyon hasonlított a Globehoz, ahol valaha Othellót, Lear királyt és a Vihart játszották.

Egy félreeső sarokban, a Green-Box mögött, istálló volt.

Ursus megegyezett a korcsmárossal, Nicless mesterrel, aki a törvények tisztelete miatt csak nagyon drágán fogadta be a farkast. A Green-Box fölíratát „*GWYNPLAINE - A NEVETŐ EMBER*” a csapszék cégére mellé akasztották. Az ivóból - amint tudjuk - ajtó nyílt az udvarra. Ez ajtó mellett egy feneketlen hordó segítségével fülkét rögtönöztek a „jegyszedő” számára, amely hivatalt egyszer Fibi, másszor Vinos töltötte be. Majdnem úgy volt, mint ma. Aki belép, fizet. A *NEVETŐ EMBER* fölírat alá két szöggel deszkát szögeztek, amelyre nagy betűkkel, szénnel fölírták Ursus nagy darabja címét, *A legyőzött kaosz*.

Az erkély közepén, éppen szemben a Green-Boxszal, egy osztályt tartottak fenn „a nemesség számára”, amelynek üveges ajtó volt a bejárata.

Elég széles volt, hogy két sorban tíz néző beleférjen.

- Londonban vagyunk - mondta Ursus -, készen kell lennünk a gentry látogatására.

Ezt a „páholyt” a csárda legjobb székeivel butoroztatta be és a közepébe cseresznyemintájú utrecht bársonnyal bevont, aranygombos, nagy karosszéket tétetett, arra az esetre, ha valamelyik városatya felesége találna eljönni.

Az előadások megkezdődtek.

A tömeg azonnal odacsődült.

De a nemesség páholya üres maradt.

Ezt leszámítva, a siker olyan volt, amilyenre a legöregebb komédiások sem emlékeztek. Egész Southwark csapatoستul tódult, hogy megnézze a Nevető Embert.

A Tarrinzeau-field bohócai és szemfényvesztői megriadtak Gwynplainetől. Egy kánya csapott le a tengelickalítkára és fölszedi az ételüket: ilyen volt a hatás. Gwynplaine fölfalta előlük a közönséget.

A bohócok és csepürágók silány népén kívül igazi látványosság is akadt a Bowling-Greenen. Volt ott egy női cirkusz, amelyben reggeltől estig harsogtak különféle hangszerek, psalterionok, dobok, csengők, sipok, csörgők, pásztorfurulyák, dudák, német kürtök, angol trombiták, flóták és fuvolák. Egy nagy, kerek sátorban műugrók tanyáztak, akikhez nem hasonlíthatók a mai pyrenei futóbajnokok Dulma, Bordenave és Meylonga, pedig ezek a Pierrefitte csucsáról lerohannak a Limaçon-sikra, ami majdnem zuhanás. Volt ott egy vándor állatsereglet, amelyben látható volt egy mulatságos tigris, akit a szelidítő megkorbácsolt, amíg ő iparkodott elkapni a korbácsot és lenyelni. Még ez a sokfogu és karmos komikus is elhomályosult.

Kiváncsiságot, tapsot, bevételt, közönséget, mindent elvett a Nevető Ember. Egy szempillantás alatt megtörtént: nem ismertek mást, csak a Green-Boxot.

- A Legyőzött kaoszt Győzelmes kaoszt lett - mondta Ursus, magának tulajdonítván a siker felét, „magához rántván az abroszt”, mint komédiás nyelven mondják.

Gwynplaine sikere csodálatos volt, de el nem terjedt. Nehéz a hirnévnek vizén átkelni. Shakespeare nevének százharminc évre volt szüksége, hogy Angliából Franciaországba érjen; a viz olyan, mint a fal és ha Voltaire nem csinált volna Shakespearenek lépcsőt - amit később nagyon megbánt -, talán még most is foglya lenne elszigetelt dicsőségének Angliában.

Gwynplaine dicsősége a London-Bridgeen sem futott keresztül. Nem keltett visszhangot a nagy városban. Legalább az első időkben nem. De Southwark is elég lehetett egy bohócnak. Ursus azt mondta: „A pénzes zacskó, mint egy leány, aki vétkezett, szemlátomást vastagodik.”

Az *Ursus Rursust* játszották, aztán a *Legyőzött kaoszt*.

A szünetek alatt Ursus bebizonyította az ő engastrimythos minőségét és kísérteties hasbeszélést művelt; a nézők közül mindenkinek a hangját utánozta, egy dalt, egy kiáltást, úgy, hogy az énekes vagy a kiáltó maga is elbámult, néha utánozta a közönség lármáját, mintha ő egymaga egész néptömeg lett volna. Nevezetes tehetség volt.

Láttuk, hogy ezenkívül szónokolt, mint Cicero, gyógyszereket árult, ápolta a betegségeket, sőt meg is gyógyította a betegeket.

Southwarket rabul ejtették.

Ursus elégedett volt Southwark tapsaival, de nem lepte meg.

- A régi trinobantok ezek - mondta.

És hozzátette:

- De ezeket nem szabad összetéveszteni az izlés finomságában sem az atrobatokkal, akik benépesítették Berkset, sem a belgákkal, akik Somersetben laktak vagy a párisiakkal, akik Yorkot alapították.

A fogadó nézőtérré átalakított udvara minden előadásnál megtelt rongyos és lelkesedő hallgatósággal. Révészok, székhordozók, hajóácsok, tutajosok, most érkezett matrózok voltak, akik siettek a bérüket dőzsölésre és lányokra elkölteni. Voltak köztük utonállók, kerítők és fekete gárdisták, ezeket valami fegyelmi vétségért arra ítélték, hogy vörös kabátjukat fekete bélésével kifordítva viseljék, azért nevezték őket blackguardsnak, amiből a francia *blagueurs* (füllentő) lett. Mindezek az utcáról beözönlöttek a színházba és a színházból az ivóba. A kiürített kancsók nem ártottak a sikernek.

Ezek között az emberek közt, akikre nagyon illett „a söpredék” elnevezés, volt egy, aki magasabb volt a többinél, nagyobb, erősebb, kevésbé szegény, vállasabb, épp olyan ruhában, mint a többi közönséges nép, de nem volt rongyos, lelkesülten bámult, az ökleivel csinált helyet magának, ördögi parókat viselt, káromkodott, kiabált, csufolódott, nem volt tisztátlan és szükségből kékre verte valakinek a szemét vagy fizetett valakinek egy palack bort.

Ez a törzsvendég ugyanaz a járókelő volt, akinek lelkesült fölkiáltását épp az imént hallottuk.

A váratlanul megbüvölt műértő azonnal pártfogásába vette a Nevető Embert. Nem minden előadásra jött el. De amikor előjött, ő volt a közönség „trainerje”; a tetszés ujjongássá lett; a siker pedig fölért, nem a mennyezetig, mert az nem volt, hanem a felhőkig. (Sőt ezek a felhők néhányszor el is áztatták Ursus remekművét.)

Annyira, hogy Ursus észrevette ezt az embert és Gwynplaine is figyelte.

Ismeretlen, büszke barátjuk volt benne!

Ursus és Gwynplaine szerették volna ismerni vagy legalább tudni, hogy ki ő.

Egy este, amikor Ursus a Green-Box színpalnak használt ajtaja mögött állt, véletlenül Nicless mester, a korcsmáros is mellette lévén, a tömegbe vegyült férfire mutatva megkérdezte:

- Ismeri ezt az embert?

- Persze.

- Ki az?

- Egy matróz.

- Hogy hívják? - szólt közbe Gwynplaine.

- Tom-Jim-Jack - felelte a korcsmáros.

Aztán, miközben lement a Green-Box hátsó lépcsőjén, hogy visszatérjen a fogadóba, Nicless mester elejtett egy megjegyzést, oly mélyet, hogy szinte elveszett benne a szem.

- Milyen kár, hogy nem lett lord! ez lenne csak hires gazfickó!

Különben, noha szállodában telepedett meg, a Green-Boxbeli társaság nem változtatott a szokásain és megtartotta zárkózottságát. Azt a néhány szót kivéve, amit itt-ott a korcsmárossal váltottak, nem érintkeztek a szállónak sem állandó, sem változó lakóival és tovább is egymás közt éltek.

Amióta Southwarkban voltak, Gwynplaine megszokta, hogy előadás után, amikor már emberek és állatok megvacsoráztak, mialatt Ursus és Dea lefeküdtek, ő szabad levegőt szivni kiment a bowling-greenre tizenegy óra és éjfél közt. Van bennünk valami, ami éjszakai sétákra és kóborlásra csábít a csillagos ég alatt; a fiatalság titokzatos várakozás, azért járkálunk oly szívesen, céltalanul az éjszakában. Ebben az órában senki sem volt a vásártéren, legföljebb néhány tántorgó részeg ember ingadozó árnyéka látszott a homályos zugokban; az üres csapszékeket bezárták, a Tadcaster-fogadó alacsony szobája elsötétedett, csak valamelyik sarokban világított egy gyertya az utolsó ivónak, halvány fény szivárgott ki a nyitott ajtón és Gwynplaine gondolatokba merülve, elégedetten, álmodozva és valami homályos, isteni szerencsétől boldogan alá és föl járkált a félig nyitott ajtó előtt. Mire gondolt? Deára, semmire, mindenre, a mélységekre. Messzire nem ment a tanyától, mintha láthatatlan fonal tartotta volna vissza Dea körül. Néhány lépést tett a szabadban, ez elég volt neki.

Aztán bement; a Green-Boxban mindenki szendergett és ő is elaludt.

IV.

Az ellentétek megbarátkoznak a gyűlöletben.

Főképen azok nem szeretik a sikert, akiknek bukását okozza. Akiket megesznek, ritka esetben szeretik azokat, akik megeszik őket. A Nevető Ember határozottan esemény lett. A környékbeli komédiások fölháborodtak. A szinpadi siker szivattyu, fölszivja a tömeget és ürességet támaszt maga körül. A szomszéd bódé elveszett. A Green-Box bevételeinek emelkedése összefüggött a környező sátrak bevételeinek apadásával. A többi látványosságok eddigi ünneplése hirtelen megszűnt. Olyan volt, mint egy árlecsapolás, amely emitt leapasztja, amott földuzzasztja a vizet. Minden színház ismeri a dagálynak ezt a szokását; nem emelkedhet itt, csak, ha süllyed ott. A vásári hangyaboly, amely a szomszédos sátrakban mutogatta ügyességeit és harsogtatta a kürtöket, azt látván, hogy a Nevető Ember miatt tönkremegy, kétségbe esett, de a szeme káprázott. Minden tornász, minden kötélátúzó irigyelte Gwynplainet. Ime valaki, aki boldog, mert olyan pofája van, mint egy vadállatnak! A bohócok anyái meg a kötélátúzóknak, akiknek szép gyermekeik voltak, haragosan néztek rájuk és Gwynplainere mutatva így szóltak: „Milyen kár, hogy neked nincs ilyen arcod!” Némelyik megverte a gyermekét dühében, mert szép volt. Nem egy volt közöttük, aki, ha tudja a módját, átalakította volna a fiát „à la Gwynplaine”. Egy angyalfej, amely semmi hasznát se hajta, nem ér föl egy jövedelmező ördögi ábrázattal. Hallották egy napon, amikor egy angyalarcu, Cupidót játszó gyermek anyja fölkiáltott: „Elhibázták a gyermekeinket! Csak ez a Gwynplaine sikerült!” És öklét rázva a fiu felé, hozzátette: „Ha ismerném apádat, leszámolnék vele!”

Gwynplaine volt az a tyuk, amely arany tojásokat tojott. Milyen csodálatos tünemény! Csak ezt lehetett hallani minden bódében. A lelkesült és kétségbeesett kötélátúzóknak fogcsikorgatva néztek Gwynplainere. Amikor a düh elbámul, ezt irigységnek nevezik. De akkor üvölt. Megkísérelték megzavarni a *Legyőzött kaoszt*, ármánykodtak, fűtyültek, morogtak, ordítottak. Ez Ursusnak alkalmat adott arra, hogy szónoklatokat tartson a csöcselékhez, Tom-Jim-Jack barátjuknak pedig arra, hogy néhány ökölcsapást kiosztva, helyreállítsa a rendet. Ezek az ökölcsapások még inkább fölkeltek Gwynplaine figyelmét és Ursus becsülését. Igaz, csak messziről, mert a Green-Box társulata magában élt és mindenkitől távol tartotta magát, ami pedig Tom-Jim-Jacknak illeti, a csöcselék e vezére olyan volt, mint egy magasabbrendű utonálló, akinek nincs összeköttetése senkivel, nem bizalmas senkihez, beveri az ablakokat, főkolompos mindenben, megjelenik és eltűnik, cimborája mindenkinek és nem barátja senkinek.

A Gwynplaine ellen kitört irigység nem tartotta magát legyőzöttnek Tom-Jim-Jack néhány nyaklevesétől. Miután a kifűtyülés nem sikerült, a Tarrinzeau-field kötélátúzóinak kérvényt szerkesztettek. A hatósághoz fordultak. Ez a rendes út. A siker ellen, amely zavar bennünket, előbb fölbujtogatjuk a tömeget, aztán a hatósághoz folyamodunk.

A komédiásokhoz csatlakoztak a tisztelendő urak is. A Nevető Ember a prédikációknak is kárt okozott. Nemcsak a mutatóványos sátrak voltak üresek, hanem a templomok is. A southwarki öt paróchia kápolnáinak nem volt hallgatósága. Otthagyták a szentbeszédet és elmentek Gwynplainehez. A *Legyőzött kaoszt*, a Green-Box, a Nevető Ember, Baalnak mindezek az utálatosságai győzedelmeskedtek a szószék ékesszólásán. A pusztában elhangzó szó, *vox clamans in deserto*, nem lehet elégedett és szívesen fordul a kormányhatalomhoz. Az öt paróchia pásztorai a londoni püspököknek panaszkodtak, a püspökök meg öfelségének.

A komédiások a vallásra alapították panaszukat. Azt állítván, hogy meggyalázták. Följelentették Gwynplainet, mint boszorkányt és Ursust, mint istentelent.

A tisztelendő urak a társadalmi rendre hivatkoztak. Félretették az orthodoxiát és a megsértett parlamenti határozatok mellett foglaltak állást. Mert Locke korában voltak, aki alig hat hónapja halt meg 1704 október 28-án és a szkepticizmus, amelyet Bolingbroke sugalmazott Voltairenek, már megkezdődött. Wesley később helyreállította a bibliát, mint ahogy Loyola helyreállította a pápaságot.

Ily módon két oldalról törtek részt a Green-Boxon, a komédiások a pentateuch nevében, a káplánok a rendőri szabályrendeletek nevében. Egyik oldalon az ég, a másikon az uti biztosság; a tisztelendő urak a rendőrséggel tartottak, a komédiások a mennyországgal. A Green-Boxot bevádolták a papok mint forgalmi akadályt, a bohócok mint szentségtörőt.

Volt-e erre ürügy? Adott-e reá okot? Igen. Mi volt a büne? Ez: farkast tartott magánál. A farkas Angliában számüzött. A szelindek még megmaradhat, de a farkas semmiképen. Anglia befogadja a kutyát, mely ugat, de amelyik ordít, azt nem; ez az árnyalat választja el a hátsó udvart az erdőtől. A southwarki öt paróchia rektorai és vikáriusai keresetükben hivatkoztak számos királyi és parlamenti rendeletre, amelyek a farkast törvényen kívül helyezik. Arra következtettek, hogy Gwynplainet valamiképen be kellene zárni, a farkast pedig a pecérnek adni vagy legalább elüzni. Közérdekű kérdés, hogy ne kockáztassák a járókelők stb. Ezenfölül hivatkoztak a Fakultásra. Idézték a londoni Nyolcvan Orvosok Társaságának határozatát, amely tudós testület VIII. Henrik alatt keletkezett, amelynek olyan pecsétje volt, mint az államnak, amely a betegeket mintegy az ő külön hatósága alá helyezi, amelynek jogában állott börtönbe vetni azokat, akik az ő törvényeit megszegik és rendeleteiket áthágják, amely a polgárok egészségére hasznos mindennemű megállapítások között kétségtelenné tette azt a tudományos tapasztalatot: - Ha egy farkas előbb meglátja az embert, az ember egész életében rekedt lesz. - Ezenfölül meg is haraphatja.

Tehát Homo volt az ürügy.

Ursus a korcsmáros utján megtudta ezt az alattomossgot és nyugtalankodott. Félt a rendőrségtől és az igazságszolgáltatástól, e két karomtól. Elég, ha az ember fél a hatóságtól, nem szükséges, hogy vétkes legyen. Ursus minél kevesebbet kívánt érintkezni sheriffekekkel, porkolábokkal, tisztviselőkkel és ügyészekkel. Buzgósága, hogy közelről nézze meg ezeket a hivatalos arcokat, egyenlő volt a semmivel.

Épp olyan kíváncsi volt a hatóságokra, mint a nyul a vizslára.

Kezdte megbánni, hogy Londonba jött.

- A jobb ellensége a jónak - dörmögte magában. - Meggondolatlanul tartottam ezt a közmondást, de nem volt igazam. Az ostoba igazságok a valódi igazságok.

Ennyi egyesült hatalom ellen, amelyben a kötélháncosok vették a kezükbe a vallás dolgát és káplánok háborodtak föl az orvostudomány nevében boszorkánysággal vádolván Gwynplainet és veszettséggel Ursust, a szegény Green-Boxnak csak egy támasza volt, de az aztán nagy erő Angliában: a hatóságok tunyasága. A hivatalok nemtörődömségéből származott az angol szabadság. A szabadság Angolország iránt éppen úgy viselkedik, mint a tenger Anglia körül. Mint a dagály és apály. A szokások lassanként a törvények fölé kerülnek. Elsülyedt, megdöbbszentő törvénykezés, fölötte a szokás; a kegyetlen törvénykönyv még látható a mérhetetlen szabadság átlátszóságában, így van Angliában.

A Nevető Ember, a *Legyőzött kaos* és Homo szemben állhatott a komédiásokkal, a prédikátorokkal, a püspökökkel, a képviselők házával, a lordok házával, ő felségével, Londonnal, egész Angliával és nyugodtak maradhattak mindaddig, amíg Southwark mellettük állt. A Green-Box kedvenc szórakozó helye volt a külvárosnak és a helyi hatóság közömbösnek

látszott. Angliában a közöny pártfogás. Amíg a sheriff nem mozdult, Ursus lélegzetet vehetett és Homo nyugodtan alhatott a két fülén.

Föltéve, hogy nem jut késhegyig a dolog, a gyűlölet előmozdítja a sikert. A Green-Boxnak pillanatnyilag nem volt semmi baja. Ellenkezőleg. A közönség közé kiszivárgott a cselszövés híre és a Nevető Ember még népszerűbb lett. A tömeg megszimatozza az árulkodást és állást foglal ellene. A gyanúsítás ajánlólevél. Az elárult dolgokban van valami a tiltott gyümölcsből, sietnek beleharapni. És aztán a taps, mely valakit bosszant, édes, főleg, ha az a valaki hatóság. Az is tetszik, ha kellemesen eltöltve az estét, ragaszkodást tanusíthatunk az elnyomottak és ellenállást az elnyomók iránt. Az ember pártfogol valakit, mikor mulat. Hozzá kell tennünk, hogy a bowling-green mutatványos bódéi nem szüntették meg a sipolást és az ármánykodást a Nevető Ember ellen. Semmi sem kedvezőbb a sikerre. Az ellenség lármájának az a hatása, hogy kihegyezi és megélénkíti a diadalt. Egy barát hamarabb belefárad a dicséretbe, mint az ellenség a gyalázkodásba. A gyalázás nem árt. Ezt az ellenség nem tudja. Nem lehet nem sértegetniük és ezzel válnak hasznunkra. Képtelenek hallgatni és ezzel ébren tartják a közönség figyelmét. A tömeg nőtt még a *Legyőzött kaosz*nál.

Ursus magának tartotta meg, amit Nicless mester elmondott neki a cselszövéstről és a magasabb helyen tett panaszokról, nem szólt róla Gwynplainnek, nehogy töprengésével megzavarja az előadások derűjét. Ha valami baj történik, mindig elég korán tudja meg.

V. A wapentake.

Egyszer mégis úgy találta, hogy éppen óvatosságból meg kell szegnie az óvatosságot és kissé nyugtalanítania kell Gwynplainet. Igaz, hogy olyan dologról volt szó, mely Ursus véleménye szerint sokkal komolyabb volt, mint a vásár és az egyház népének ármánykodása. Gwynplaine, miután fölemelt a földről egy farthingot, mely a bevétel megszámlálásánál a földre esett, megnézegette és a korcsmáros jelenlétében párhuzamot vont a nép nyomorát jelképező farthing és a rajta levő dombormű között, mely Anna képében a trón elősdi pompáját ábrázolta; igen rosszul hangzó észrevétel volt. Ez a megjegyzés Nicless mester ismétlésében akkora utat tett, hogy Fibin és Vinoson keresztül eljutott Ursushoz. Ursust majd kilelte a hideg. Lázító szavak. Felségsértés. Keményen megfedte Gwynplainet.

- Vigyázz arra az utálatos szájadra. A nagyoknak egy szabálya van, hogy semmit se tegyenek; a kicsinyeknek az, hogy semmit se beszéljenek. A szegénynek csak egy barátja van, a hallgatás. Nem kell kiejtenie csak egy magányos szótagot: igen. Bevallani és beleegyezni, ez minden joga. „Igen”, a birónak és „igen”, a királynak. A nagyok, ha jónak látják, megbotoztatnak bennünket, én is kaptam belőle, ez az ő előjoguk és semmit sem vesztenek a nagyságukból, ha összetörik a csontjainkat. A csonttörő madár is sas. Tiszteljük a kormánypalcát, mely a legelső a pálcák közt. Az okosság tiszteletet követel és együgyűséget az önzés. Aki megsérti királyát, épp olyan veszélyben forog, mint az a leány, aki vakmerően elmetszi az oroszlán farkbojtját. Megtudtam, hogy te egy farthingról fecsegtél, ami pedig ugyanaz, mint a liard és hogy rágalmaztad ezt a felséges érmet, mely egy negyedfont sós heringet engedélyez nekünk a piacon. Vigyázz magadra. Légy komoly. Tanuld meg, hogy büntetés is van a világon. Vésd emlékezetedbe a törvénykezés igazságait. Olyan országban élsz, ahol csendesesen fölhúzzák az akasztófára azt, aki egy hároméves fát lefűrészel. A káromkodóknak vasra verik a lábát. A részegest beledugják egy hordóba, melynek a fenekét kiütik, a tetején lyukat vágnak, melyen a fejét kidughatja, oldalán pedig két lyukat a kezei számára, így járni tud, de le nem feküdhét. Aki megüt valakit a Westminsterben, egész életére bebörtönözik és vagyonát elkobozzák. Aki megüt valakit a király palotájában, annak levágják a jobbkezét. Egy fricska, melytől egy orr vére megered és te csonka lettél. Akinek eretneksége a püspök előtt bebizonyul, azt elevenen megégetik. Nem valami nagy dolog volt, amiért Cuthbert Simpson fölnégyelték a keréken. Három év előtt, 1702-ben, mint látod, nem régen, a pellengérre állítottak egy Daniel de Foe nevezetű gazembert, aki elég vakmerő volt kinyomatni a képviselők háza azon tagjainak a nevét, akik előző napon fölszólaltak a parlamentben. Aki ő felségéhez hűtlen, azt elevenen fölboncolják, kitépik a szívét és a két arcához csapkodják. Tanuld meg jól ezeket az adatokat a jogról és az igazságszolgáltatásról. Soha egy szót sem engedek meg magamnak és a legkisebb nyugtalanságra megszököm; ezt a hősiességet gyakorlom én és másnak is ezt tanácsolom. Vakmerőségben utánozd a madarakat, fecsegsben pedig a halakat. Máskülönben Angliában az a csodálatos, hogy a törvényhozása igen szelid.

Ez után a feddés után Ursus még egy ideig nyugtalan volt, Gwynplaine nem. Az ifjuság rettenthetetlensége a tapasztalatlanságból következik. Mindenesetre úgy látszott, hogy Gwynplainenek igaza volt, mikor nyugodt maradt, mert csendesesen teltek el a hetek és nem látszott, hogy a királynőre tett megjegyzésnek valami következménye lenne.

Ursus, mint tudjuk, nem volt közönyös, mindig minden oldalra figyelt, mint az őz.

Egy napon, nem sokkal Gwynplaine megdorgálása után, Ursus kinézett a fal szelelő nyílásán és elsápadt.

- Gwynplaine!
- Mi az?
- Nézz oda.
- Hova?
- A térre.
- Aztán?
- Látod azt az embert?
- Azt a fekete ruhásat?
- Azt.
- Akinek az a buzogányféle van a kezében?
- Igen.
- Nos?
- Nos, Gwynplaine, ez az ember a wapentake.
- Mi az a wapentake?
- A század főtisztviselője.
- Mi az, hogy a század főtisztviselője?
- Az a *praepositus hundredi*.
- Mi az a *praepositus hundredi*?
- Egy rettentő hivatalnok.
- Mi van a kezében?
- Az iron-weapon.
- Mi az az iron-weapon?
- Egy vas cimer.
- Mit csinál vele?
- Először is arra esküszik. Azért hívják wapentakenek.
- Azután?
- Azután megérint vele.
- Mivel?
- Az iron-weaponnal.
- A wapentake megérint az iron-weaponnal?
- Igen.
- És mit akar ez jelenteni?
- Azt akarja jelenteni: kövess.
- És követni kell?
- Igen.

- Hova?
- Hát én tudom?
- De csak megmondja, hogy hova vezet?
- Nem.
- De meg lehet tőle kérdezni?
- Nem.
- Hogyan?
- Ő nem mond neked semmit és te nem mondsz neki semmit.
- De...
- Megérint az iron-weaponnal és mindent megmondott. Vele kell menned.
- De hova?
- Mögötte.
- De hova?
- Ahova ő jónak látja, Gwynplaine.
- És aki ellenkezik?
- Azt fölakasztják.

Ursus újra a lyukhoz fordult és mélyen föllélegzett.

- Hála Istennek, elment, nem hozzánk jött.

Ursus valószínűleg ok nélkül rettegett annyira az árulásoktól és följelentésektől, melyektől Gwynplaine meggondolatlan szavai miatt félni lehetett.

Nicless mesternek, aki hallotta őket, nem állott érdekében megzavarni a Green-Box szegény lakóit. A Nevető Emberrel együtt ő is csinos kis vagyont szerzett. A *Legyőzött kaosznak* kettős sikere volt; mikor diadalra segítette a művészetet a Green-Boxban, ugyanakkor felvirágoztatta a korhelykedést a csapszékben.

VI. A macskák kikérdezik az egeret.

Ursust más, szintén elég borzasztó, riadalom is érte. Ezuttal róla volt szó. A Bishopsgatebe idézték egy bizottság elé, mely három kellemetlen ábrázatból állott. Ez a három arc három doktoré, három kiváló előkelőségé volt; egyiket, egy teológiai doktort, a westminsteri dékán küldte ki, az orvosdoktort a Nyolcvan Orvosok Társasága, a harmadikat, a történelem és polgári jogok doktorát a greshami kollegium delegált. E három szakértő *in omni re scibili* örködött minden nyilvános szónoklat fölött, amely a londoni százharminc, a middlesex-i hetvenhárom és a southwarki öt paróchia területén elhangzott. Ezek a teológiai bíróságok máig is fönállanak Angliában és hasznos szigorúsággal működnek. 1868 december 23-án az érsekek tanácsának határozata - amelyet a lordok háza is megerősített - Mackonochie tisztelendő urat megrovásra és a költségek megtérítésére ítélte, mert szentelt gyertyákat gyújtott meg egy asztalon. A liturgia nem tréfál.

Egy szép napon tehát a doktorok parancsot küldtek Ursusnak, hogy jelenjék meg előttük; szerencsére saját kezébe adták és így eltitkolhatta. Szó nélkül engedelmeskedett az idézésnek, bár reszketett a gondolatra, hogy olyannak tekinthetik, mint akit bizonyos mértékben vakmerőséggel lehet gyanúsítani. Ő, aki annyiszor ajánlotta másoknak a hallgatást, most kemény leckét kapott. *Garrule sana te ipsum.*

A három kiváló doktor a Bishopsgate egyik földszinti szobájában ülésezett, három, fekete bőrrel bevont karosszékekben, fejük fölött a falon Minos, Aiaosz és Rhadamanthys mellszobra, előttük asztal, lábaiknál egy zsámoly.

Ursus, akit egy békés és komoly külsejű szolga vezetett be, amint meglátta őket, azonnal reájuk ruházta a három pokolbeli bíró nevét, akik a fejük fölött voltak.

Minos, az első a három között, a teológiai előljáró, intett, hogy üljön le a zsámolyra.

Ursus kifogástalanul, tehát a földig, meghajolt és mert tudta, hogy a medvéknek mézzel, a tudósoknak latinnal lehet kedveskedni, a tisztelettől félig meggörbülve azt mondta:

- *Tres faciunt capitulum.*

És fejét lehajtva - a szerénység lefegyverzi az embert - leült a zsámolyra.

Mind a három tudós az előtte fekvő iratsomóban lapozgatott.

Minos kezdte:

- Ön nyilvánosan szokott beszélni.
- Igen - felelte Ursus.
- Mi jogon?
- Filozófus vagyok.
- Ez nem jog.
- Komédiás is vagyok - szólt Ursus.
- Az már más.

Ursus föllélegzett, de csak nagyon alázatosan. Minos újra kezdte:

- Mint komédiás beszélhet, de mint filozófusnak kötelessége hallgatni.
- Igyekezni fogok - mondta Ursus.

És magában azt gondolta: - Beszélhetek, de hallgatnom kell. Nagyon bonyolult dolog.

Nagyon megrémült.

Isten főtisztviselője folytatta:

- Ön igen rossz hangzású dolgokat mond. Ön gyalázza a vallást. Ön tagadja a legnyilvánvalóbb igazságokat. Ön lázító tévelygéseket terjeszt. Például ön azt mondta, hogy a szüzesség kizárja az anyaságot.

Ursus szeliden fölemelte tekintetét.

- Ezt én nem mondtam. Azt mondtam, hogy az anyaság kizárja a szüzességet.

Minos elgondolkodott és azt dörmögte:

- Valóban, ez épp az ellenkezője.

Pedig ugyanaz, volt. De Ursus elhárította az első csapást.

Minos, Ursus feleletén elmélkedve, elmerült együgyűségének mélyében, tehát csend lett.

A történelmi előljáró, aki Ursus számára Rhadamanthys volt, leplezni akarta Minos vereségét ezzel a kérdéssel:

- Vádlott, az ön vakmerőségei és tévedései különböző természetűek. Ön tagadta, hogy a pharsalai csata azért veszett el, mert Brutus és Cassius egy négerrel találkozott.

- Azt mondtam - suttogta Ursus -, ez is attól függött, hogy Césár jobb hadvezér volt.

A történelem embere átmenet nélkül a mitológiára ugrott.

- Ön mentegette Acteon gyalázatosságait.

- Ugy gondolom - sugta Ursus -, hogy nem becsteleníti meg a férfit, ha meglátott egy meztelen asszonyt.

- És nincs igaza - mondta szigorúan a bíró.

Rhadamanthys visszatért a történelemhez.

- A Mithridates lovasságával történt balesetekkel kapcsolatban ön kétségbe vonta a füvek és növények tulajdonságait. Ön tagadta, hogy egy fütől, mint a securiduca, a lovak lábáról leesik a patkó.

- Bocsánat - felelte Ursus. - Én azt mondtam, ilyesmi csak a sferra-cavallo fütől történhet. Én nem vonom kétségbe az erényeit semmiféle fünek sem.

Félhangosan hozzátette:

- És semmiféle asszonyét sem.

Ezzel a soronkívüli felelettel Ursus önmagának bizonyította be, hogy erősen ül a nyeregben, akármennyire nyugtalankodik is. Ursus rémületből és lélekjelenlétből állott.

- Meg is követelem - szólt Rhadamanthys. - Ön kijelentette, hogy Scipio együgyű volt, amikor az Aethiopis nevű füvel akarta kinyitni Carthago kapuit, mert az Aethiopisnak nincs meg az a tulajdonsága, hogy leesnének tőle a záruk.

- Én egyszerűen csak azt mondtam, hogy jobban tette volna, ha Lunaria fűvet használ.

- Ez egyéni vélemény - dörmögte Rhadamanthys, találva érezvén magát.

És a történelem embere elhallgatott.

A teológiai férfit, Minos, magához térvén, újból kérdezni kezdte Ursust. Volt ideje tanácskozni a jegyzeteivel.

- Ön az auripigmentumot az arzénkészítmények közé sorozta és azt állította, hogy ezzel a festékekkel mérgezni lehet. A biblia ezt tagadja.

- A biblia tagadja - sóhajtott Ursus -, de az arzén megerősíti.

Az a személyiség, akit Ursus Aiakosnak tekintett, aki az orvostudományt képviselte és aki még eddig nem beszélt, most közbe szólt és büszkén becsukván félig a szemét, magas támogatásában részesítette Ursust. Azt mondta:

- A felelet nem ostoba.

Ursus legalázatosabb mosolyával köszönte meg.

Minos borzasztóan elfintorította az arcát.

- Folytatom - szólt ismét Minos. - Feleljen. Ön valótlannak mondta azt, hogy a baziliskus Cocatrix néven királya lenne a kígyóknak.

- Nagytiszteletű uram - mondta Ursus -, én oly kevésbé akartam ártani a baziliskusnak, hogy azt mondtam, bizonyos, hogy emberi feje van.

- Lehet - felelte szigorúan Minos -, de ön hozzátette, hogy Poerius látott egyet, amelyiknek sólyomfeje volt. Tudná-e ezt bizonyítani?

- Nehezen - mondta Ursus.

Itt egy kis tért veszített.

Minos kihasználván az előnyt, tovább szorította.

- Ön azt mondta, hogy a zsidó, aki kereszténnyé lesz, nem jó szaga.

- De hozzátettem, hogy a keresztény, aki zsidó lett, egyszerűen bűdös.

Minos egy pillantást vetett a följelentések csomójába.

- Ön valószínűtlen dolgokat hirdet és terjeszt. Ön azt mondta, hogy Elianus látott egy elefántot bölcs mondásokat írni.

- Nem, tisztelendő uram, én csak azt mondtam, hogy Oppiánus hallotta, amikor egy viziló filozófiai problémákon vitatkozott.

- Ön kijelentette, hogy egy bükkfatál magától megtelhet olyan ételekkel, amiket az ember kíván.

- Azt mondtam, hogy csak akkor lehetne meg ez a tulajdonsága, ha az ördögtől kapná.

- Ha én kapnám?

- Nem, tisztelendő uram, én! - Nem! senki, mindenki!

És magában azt gondolta: „Már nem tudom, mit beszélek.” De külsőleg nem látszott a nagy zavar. Ursus küzdött.

- Mindebben van valami az ördögben való hitből - folytatta Minos.

Ursus erősen tartotta magát.

- Tisztelendő uram, én nem vagyok egészen hitetlen az ördög iránt. Az ördögben való hit az istenfélelem másik oldala. Egyik bizonyítja a másikat. Aki nem hisz kissé az ördögben, nem hisz nagyon az Istenben sem. Aki hisz a fényben, hinnie kell az árnyékban is. Az ördög Istennek éjszakája. És mi az éjszaka? bizonyítéka a nappalnak.

Ursus ebben kikutathatatlan vegyületet rögtönzött filozófiából és vallásból. Minos megint elgondolkodott és megint elmerült hallgatásába.

Ursus megint föllélegzett.

De hirtelen támadás érte. Aiakos, az orvosok kiküldöttje, aki előbb megvetően pártfogolta a teológiai előljárával szemben, hirtelen átalakult fegyvertárból támadóvá, összeszorított öklét a vaskos iratcsomóra helyezte. Ursust mellbe találta ez a megjegyzés:

- Bizonyos, hogy a kristály szublimált jég és a gyémánt szublimált kristály; kimutatott dolog, hogy a jég ezer év alatt válik kristállyá és a kristály ezer évszázad alatt gyémánttá. Ön ezt tagadta.

- Éppen nem tagadtam - válaszolta Ursus mélabusan. - Csak azt mondtam, hogy ezer év alatt a jégnek van ideje elolvadni és hogy nagyon nehéz megszámlálni ezer évszázadot.

A vallatás folytatódott, a kérdések és feleletek úgy hangzottak, mint a kardcsattogás.

- Ön tagadta, hogy a növények beszélni tudnak.

- Semmikép sem. De csak az akasztófa alatt tudnak beszélni.

- Bevallja-e, hogy a mandragóra kiált!

- Nem, hanem énekel.

- Ön tagadta, hogy a balkéz negyedik ujjának sziverősítő tulajdonsága van.

- Én csak azt mondtam, hogy balra tüszenteni rosszat jelent.

- Ön vakmerően és sértően beszélt a főnixről.

- Tudós bíró, én egyszerűen azt mondtam, hogy Plutarchus nagyon elvetette a sulykot, amikor azt írta, hogy a főnix agyveleje finom csemege, de fejfájást okoz, minthogy a főnix soha sem létezett.

- Utálatos beszéd. A cinnamalkus madarat, amely a borostyán vesszőiből fonja fészket, a rhintacest, amelyet Parysatis fölhasznált mérgezéseire, a manucodiatus nevű paradicsom-madarat és a hármascőrű semendát helytelenül tartották főnixnek; de a főnix azért létezett.

- Nem mondok ellene.

- Ön egy vén csacsi.

- Jobbat nem kívánok.

- Ön megvallotta, hogy a bodza meggyógyítja a torokgyulladást, de hozzátette, hogy ez nem azért van, mert a gyökéren bűvös kinövés terem.

- Azt mondtam, hogy azért van, mert Judás egy bodzafára akasztotta föl magát.

- Nagyon valószínű vélemény - dörögte Minos, a teológus, elégedetten afölött, hogy visszaadhatja a tüszurást doktor Aiakosnak.

A megbántott pöffeszkedés hamar haraggá lesz. Aiakos dühöngött.

- Csavargó ember, ön a szellemével még jobban tévelyeg, mint a lábaival. Önnek gyanus és meglepő céljai vannak. Ön közel jár a boszorkánysághoz. Ön ismeretlen állatokkal van összeköttetésben. Ön olyan dolgokat beszél a csöcseléknek, amelyek csak az ön számára léteznek és amelyeknek természetéről senki sem tud, mint a hoemorrhousról.

- A hoemorrhous egy vipera, amelyet Tremellius látott.

Ez a válasz valami zavart okozott Aiakos doktor zilált tudományában.

Ursus hozzátette:

- A hoemorrhous épp olyan valóság, mint az illatos hiéna vagy a Castellus leirta civet-macska. Aiakos újabb támadással törekedett szabadulni a zavarból.

- Itt van az ön nagyon is ördögi szavainak eredeti szövege. Hallgassa.

Szemeit az iratsomóra szegezvén, Aiakos olvasta:

- „Két növény világít éjszaka, a thalagsigle és az aglaphotis. Nappal virágok, éjjel csillagok.”

És mereven nézett Ursusra:

- Mi mondanivalója van erre?

Ursus így felelt:

- Minden növény lámpa. Az illatuk a fény.

Aiakos tovább lapozott.

- Ön tagadta, hogy a vidra hólyagjának hatása egyenlő a hódéval.

- Csak annak a kijelentésére szoritkozom, hogy ebben a tekintetben talán nem kellene megbizni Aetiusban.

Aiakos dühös lett.

- Ön gyakorolja az orvosi mesterséget?

- Magamat gyakorlom az orvosi mesterségben - sóhajtotta Ursus félénken.

- Élőkön?

- Inkább, mint holtakon - mondta Ursus.

Ursus szilárdan, de unalmasan felelt, de ezen a keveréken a kedvesség uralkodott. Annyi szelidséggel beszélt, hogy Aiakos doktor szükségét érezte megsérteni.

- Mit turbékol itt nekünk? - mondta durván.

Ursus elbámult és csak ennyit felelt:

- A fiatalok turbékolnak, az öregek nyögnek. Fájdalom, én csak nyögök.

- Figyelmeztetem, hogy ha a beteg, akit ön kezel, meghal, halállal büntetik önt.

Ursus megkockáztatott egy kérdést:

- És ha meggyógyul?

- Ebben az esetben önt halálra ítélik - mondta szelidebb hangon a doktor.

- Ebben nincs sok változatosság - mondta Ursus.

A doktor folytatta:

- Ha meghal, megbüntetik a számárságáért. Ha meggyógyul, megbüntetik az elbizakodottságáért. Mindkét esetben akasztófával.

- Ezt nem tudtam - mormogta Ursus. - Köszönöm, hogy megtanított rá. Az ember nem ismeri a törvényhozás minden szépségét.

- Vigyázzon magára.

- Lelkiismeretesen vigyázok - mondta Ursus.

- Mi tudjuk, mit cselekszik.
- Én - gondolta Ursus - nem mindig tudom.
- Börtönbe küldhetnék önt.
- Belátom, nagyuraim.
- Nem tagadhatja a kihágást és a jogbitorlást.
- A filozófiám bocsánatot kér.
- Vakmerőségekkel vádolják önt.
- Roppant igazságtalanul.
- Azt mondják, betegeket gyógyít.
- Rágalmak áldozata vagyok.

Az Ursusra szegezett három pár rémitő szemöldök összehúzódott; a három tudós ábrázat egymáshoz hajolt és suttogott. Ursusnak úgy rémlett, mintha csörgősapka árnyéka lebegne a három tekintélyes fej fölött; a háromság titkos és illendő suttogása néhány percig tartott, azalatt Ursus az aggodalom minden jegét és paraszát érezte magán; végre Minos, az elnök, feléje fordult és dühös arccal azt mondta:

- Távozzék.

Ursusnak az az érzése volt, mint Jónásnak, mikor kiszabadult a cethal hasából. Minos folytatta:

- Szabadlábra helyeztetik.

Ursus azt mondta magában:

- Ha még egyszer megfognak! - Jóéjszakát orvostudomány!

És bensejében hozzátette:

- Ezentul gondosan hagyom az embereket megdöngölni.

És kétrét hajolva köszöntött mindenkit, a doktorokat, a szobrokat, az asztalt és a falakat és hátrálva ment az ajtóig, ahol eltűnt, mint az elenyésző árnyék.

A teremből lassan távozott, mint ártatlan, az utcán pedig sietett, mint a bűnös. A törvény embereinek olyan különös és komor hatásuk van, hogy az ember akkor is szökik előlük, ha fölmentették.

Futás közben így dörögött:

- Szépen megmenekültem. Én vagyok a mezei tudós, ők a házi tudósok. A tudósok üldözik a tudósokat. Az áltudomány csak ganéja a valódinak és a filozófusok vesztére használják föl. A filozófusok a saját szerencsétlenségüket idézik elő, amikor álokoskodókat teremtenek. A rigó trágyájából csinált enyvből készül az a lép, amely megfogja a rigót. Turdus sibimalum cacat.

Nem tartjuk Ursust valami finom embernek. Elég vakmerő volt olyan szavakat használni, amelyek visszaadták a gondolatát. Nem volt több izlése, mint Voltairenek.

Ursus visszatért a Green-Boxba, elmesélte Nicless mesternek, hogy késett, mert egy szép asszony után futkosott, de egy szót sem ejtett ki kalandjáról.

Csak este mondta egész halkán Homonak:

- Tudd meg, ma legyőztem a Cerberus három fejét.

VII.

Mi oka lehet az aranyinak, hogy a csőcselék rézgarasok közé keveredjék?

Fordulat állt be.

A Tadcaster-fogadó mindinkább valóságos kemencéje lett a jókedvnek és a nevetésnek. Soha vidámabb csődületet! A korcsmáros és az inasa már nem győzte önteni a fehér sört, a stoutot és a portert. Esténként az alacsony terem minden ablaka világos volt és egyetlen asztal sem állt üresen. Énekeltek, lármáztak; lángolt a vasrostélyos, köszénnel megrakott, régi tűzhely. A Tadcaster-fogadó sugárzása betöltötte a vásárteret. A tűz és a zaj tanyája volt.

Az udvaron, azaz a színházban, még nagyobb tömeg.

Az a külvárosi közösség, amelyet a Southwark szolgáltatott, annyira tódult a *Legyőzött kaos* előadásaira, hogy amint a függönyt fölhúzták, illetőleg a Green-Box oldalát leeresztették, lehetetlen volt helyet találni. Az ablakokat megtöltötték, folyosókat ellepték a nézők. Az udvar kövezetét sem lehetett látni, csak mindenfelé arcokat.

Csak a nemesség számára föntartott osztály volt állandóan üres.

Azon a helyen, az erkély közepén, fekete lyuk tátongott. Mindenfelé tömeg, csak ott nem.

Egy este mégis volt ott valaki.

Egy szombaton történt, azon a napon, amikor az angolok sietnek mulatni, mert a vasárnap is elég az unalomra. A terem zsúfolt volt.

Azt mondtuk: *terem*. Sokáig Shakespearenek is csak egy fogadóudvara volt a színháza és ő is úgy hívta: csarnok. *Hall*.

Abban a pillanatban, amikor a kockás függönyt széthúzták a *Legyőzött kaos* prologusához és Ursus, Homo és Gwynplaine a színpadon állottak, Ursus szokása szerint egy pillantást vetett a közönségre, és megrázkódott.

A „nemesség számára” föntartott osztályt elfoglalták.

Egy nő ült egyedül a páholy közepén, az utrechti bársonyszéken.

Egyedül volt, de megtöltötte páholyt.

Némelyik teremtésnek fénye van. Ennek a nőnek, mint Deának, volt saját fénye, de másféle. Dea halvány volt, ez a nő pedig piros. Dea volt a derengés, ez pedig a hajnal. Dea szép volt, ez a nő pedig pompás. Dea volt az ártatlanság, a nyíltszívűség, a fehérség, az alabástrom; ez a nő volt a bibor és érezni lehetett, hogy nem fél a pirulástól. Kisugárzása túlradt a páholyon és úgy ült ott a középén, mozdulatlanul, mint egy bálvány.

E piszkos tömegben erősebben ragyogott, mint a karbunkulus, elárasztotta ezt a népet annyi fénnel, hogy szinte belefúllasztotta az árnyékba és mind ezek a gyanus arcok homályba merültek. Az ő fénye eltüntetett mindenkit.

Minden szem őt nézte.

Tom-Jim-Jack a tömegbe vegyült. Ő is eltűnt, mint a többi ennek a ragyogó asszonynak a dicsfényében.

Ez a nő eleinte magára vonta a közönség figyelmét, vetélkedett a mutatvánnyal és ártott kissé a *Legyőzött kaos* első hatásainak.

Bármennyire álomnak látszott is, azok, akik a közelében voltak, érezték, hogy valóság. Bizony asszony. Talán nagyon is nő. Nagy volt, erős és oly pompázatosan meztelenül mutat-

kozott, amennyire csak lehetett. Nagy fülbevalóin gyöngyök keveredtek azokkal a furcsa ékszerekkel, amelyeket *Anglia kulcsainak* neveznek. Felsőruhája arannyal himzett sziámi selyemszövetből volt, ami nagy fényűzés, mert ilyen ruhák hatszáz tallért értek. Nyakánál széles gyémánt boglár fogta össze az inget, amely az akkori ledér divat szerint kilátszott és amely ugyanabból a finom frieslandi vászonból készült, amelyből Ausztriai Anna lepedői, amiket egy gyűrűn keresztül lehetett huzni. E nőnek csaknem vértje volt rubinokból, némelyik csak csiszolva, de nem metszve és odavarrott drágakövek csillogtak a derekán. Sőt a két szemöldökét kínai tintával feketítette be, karjait, könyökét, vállait, állát, orrcimpáját, szeme alját, fülcimpáit, tenyerét és ujjai hegyét festékkel érintette meg, amitől ingerlő és kihívó kifejezést kapott. És mindezek fölött a kérlelhetetlen akarat, hogy szép legyen. Majdnem kegyetlennek látszott. Párduc volt, amely tud macska is lenni és hizelegni. Egyik szeme kék volt, a másik fekete.

Mint Ursus, Gwynplaine is szemlélte ezt a nőt.

A Green-Box kissé fantasztikus látvány volt, a *Legyőzött kaos* pedig inkább álom, mint darab, hozzászoktak, hogy látományszerű hatást tegyenek a közönségre; ezuttal ő bennük keletkezett látományszerű hatás, a nézőtér keltett meglepetést a színpadon és most rajtuk volt a sor, hogy megdöbbenjenek. Az ígézet visszapattant.

A nő őket nézte, ők nézték a nőt.

A távolban és a színpadi félhomály sugárzó ködén keresztül a részletek elenyésztek és a nő káprázatnak látszott. Bizonyára nő volt, de lehetett álmkép is. A homályukban megjelenő világosság elnémitotta őket. Mintha egy ismeretlen planéta jelent volna meg, amely a boldogok világából jött. A kisugárzás megnagyította ezt az alakot. Éjszakai csillogás vette körül, mint egy tejút. Drágakövei voltak a csillagok. A gyémántos boglár talán fiastyuk lehetett. Pompás keblének formái természetfölöttieknek látszottak. E csodás teremtetést látva, hirtelen közelebb érezték magukhoz az üdvösség jeges régióit. Ezzel a rendíthetetlen derűségű arccal a paradicsom mélysége hajolt a hitvány Green-Box és nyomorult közönsége felé. Fensőbb-séges kíváncsiság, amely önmagát kielégítve táplálékot adott a nép kíváncsiságának. A Felső megengedte az Alsónak, hogy megbámulja.

Ursust, Gwynplainet, Vinost, Fibit, a tömeget, mindenkit megrázott ez a káprázat, csak Deát nem, akinek éjszakájába nem jutott el semmi.

Olyan volt, mint egy jelenés, de semmi sem volt benne azokból az eszmékből, amelyeket ez a szó fölébreszteni szokott; nem volt benne semmi áttetsző, semmi elmosódó, semmi lebegő, semmi ködszerű; rózsás, üde és egészséges jelenség volt. És mégis, Ursus és Gwynplaine látási viszonyai számára látomány voltak. Vannak kövér fantómok, akiket vampiroknak neveznek. Azok a szép királynők, akik csak látományok a nép előtt és akik harminc milliót esznek meg évenként, épp ilyen egészségesek.

A nő mögött, a félhomályban, látható volt az inasa, *el mozo*, egy gyerekes, fehér és csinos, kis emberke; a nagyon fiatal és nagyon komoly groom divat volt abban az időben. Az inas ruhája, harisnyái és kalapja tűzszínű bársonyból voltak, aranyzsinóros kalapján tollbokréta lengett, ami magas szolgálat jelvénye volt és elárulta, hogy nagyon előkelő hölgy inasa.

A lakáj hozzátartozott urához és lehetetlen volt meg nem látni a nő árnyékában az uszályhordó apródét. Az emlékezet gyakran tudunkon kívül is megjegyez valamit és anélkül, hogy gondolt volna rá, Gwynplaine elméjében valamiképpen nyomot hagyott a hölgy inasának kerek arca, komoly kifejezése, aransujtásos sapkája és tollbokrétája. A groom különben semmit sem tett, hogy észrevétesse magát; tiszteletlenség lett volna magára vonni a figyelmet; tétlenül állt a páholy mélyében, annyira hátul, amennyire a becsukott ajtó engedte.

Noha uszályhordozója mögötte állt, a nő azért nem kevésbé egyedül volt a páholyban, minthogy az inas nem számít.

Bármily hatalmas hatást gyakorolt is ez a nő a szereplőkre, a *Legyőzött kaos* megoldódása még hatalmasabb volt. A hatás ellenállhatatlan volt. Talán valami villamosság áradt a teremben ettől a sugárzó nézőtől, mert néha a néző is részt vesz a darabban. Gwynplaine ragályos nevetése diadalmasabb volt, mint valaha. Az egész közönség magán kívül volt a leirhatatlan, görcsös nevetéstől és meg lehetett különböztetni Tom-Jim-Jack csengő és harsány kacagását.

Csak az ismeretlen asszony, aki egy szobor mozdulatlanságával, kísérteties szemekkel nézte az előadást, nem nevetett.

Kisértet a verőfényben.

Az előadásnak vége volt, a deszkafal fölemelkedett és a Green-Boxba visszatért a meghittség. Ursus kinyitotta és kiöntötte az asztalra a pénzeszsák tartalmát. Nagy halom rézgaras volt, amelyből egyszerre kicsillant egy spanyol arany.

- Ő - kiáltotta Ursus.

Ez az arany a penészes garasok között valóban az a nő volt a néptömeg között.

- Egy arannyal fizette meg a helyét! - kiáltotta Ursus elragadtatva.

E pillanatban a vendéglős lépett a Green-Boxba, kinyult karjával a hátsó ablakon, ahol a Green-Box eltakart egy lyukat a falon, amelyen keresztül a térre lehetett látni és amely éppen az ablak magasságában volt és csendesen intett Ursusnak, hogy nézzen ki. Egy fáklyát tartó lakájokkal teletüzdelt hintó robogott el pompásan fölszerszámozva.

Ursus tiszteletteljesen hüvelyk- és mutatóujja közé fogta az aranyat, megmutatta Nicless mesternek és azt mondta:

- Istennő volt.

Aztán utána nézett a kocsinak, amely éppen befordulni készült a sarkon, tetején nyolcágú koronát világítottak meg a fáklyák.

És fölkiáltott:

- Több volt! Hercegnő!

A hintó eltűnt. A robogás zaja is eloszlott.

Ursus néhány pillanatig átszellemülten állott, ujjai, mintha szentségtartók lettek volna, föl-emelték az aranyat, mint az ostyát.

Aztán letette az asztalra és anélkül, hogy a szemeit levette volna róla, beszélni kezdett „madameről”. A vendéglős felelgetett neki. Hercegnő volt. Igen. Tudták a címét, de a nevét nem tudták. Nicless mester közéről látta a cimeres kocsit és az aransujtásos inasokat. A kocsinak olyan parókája volt, mint a lord-kancellárnak. A kocsinak az a különös alakja volt, amelyet Spanyolországban *coche-tumbonnak* neveznek, amelynek koporsófödélhez hasonló tetején pompásan elhelyezhető volt a korona. Az apród olyan apró emberke volt, hogy ülhetett a kocsi fölhágóján, az ajtón kívül. Ezeket a csinos teremtéseket arra használták, hogy a dámák uszályát hordozzák, de ők vitték az üzeneteiket is. És ki vette észre ennek a fiúnak a tollbokrétáját? Az nagy dolog! Büntetést fizet, aki jogtalanul ilyen tollakat visel. Nicless mester a hölgyet is megnézte közéről. Mint egy királynő, olyan volt. Annyi gazdagság széppé is tehet valakit! A bőr fehérebb, a szem büszkébb, a föllépés nemesebb, a kecsesség merészebb. Nincs hasonló az olyan kezek tolakodó eleganciájához, amelyek semmit sem dolgoznak. Nicless

mester elbeszélte, mily pompás a fehér husa a kék erekkel, a nyaka, vállai, karjai, a festéke, a gyöngyfüggői, az aranyporos hajviselete, a drágakövek bősége, a rubinjai, gyémántjai.

- Nem olyan ragyogók, mint a szemei - mormogta Ursus.

Gwynplaine hallgatott.

Dea hallgatta.

- És tudja-e, mi volt a legmeglepőbb? - mondta a korcsmáros.

- Mi? - kérdezte Ursus.

- Hogy láttam, mikor beszállt a kocsijába.

- Aztán?

- Nem egyedül szállt be.

- Bah!

- Valaki beszállt vele.

- Ki?

- Találja ki.

- A király! - mondta Ursus.

- Először is e pillanatban nincs király. Nem király uralkodik rajtunk. Találja el, ki volt az, aki a hercegnő kocsijába szállt.

- Jupiter - mondta Ursus.

A vendéglős azt felelte:

- Tom-Jim-Jack.

Gwynplaine, aki eddig egy szót sem ejtett ki, megtörte a csendet.

- Tom-Jim-Jack! - kiáltotta.

A meglepődés csendjében hallani lehetett, amint Dea halkán megszólalt:

- Nem lehetne megakadályozni, hogy ez a nő idejöjjön!

VIII. A mérgezés jelei.

A „tünetemény” nem jött vissza.

A terembe nem tért vissza, de Gwynplaine szellemébe igen.

Gwynplaine bizonyos mértékig megzavarodott.

Ugy tetszett neki, hogy most először látott nőt.

Hirtelen különös álmokba zuhant. Vigyázni kell a föltolakodó ábrándokra. Az ábrándozás olyan a gondolatban, mint az illat a tubarózsában. Néha szétterül, mint egy mérgező eszme és átható, mint a füst. Az ember épp úgy megmérgezhetheti magát ábrándokkal, mint virágokkal. Mámoritó, gyönyörűsége és komor fajtája az öngyilkosságnak.

Helytelenül gondolkodni, ez a lélek öngyilkossága. Mérgezés. Az ábrándozás vonz, hizeleg, csalogat, behálóz, aztán cinkostársává tesz. Reánk bizza annak a csalásnak a felét, amit az öntudat ellen elkövet. Elbűvöl, aztán megront. Az ábrándozásról is elmondhatjuk, amit a játékról. Azzal kezdjük, hogy megcsalnak, azzal végezzük, hogy csalunk.

Gwynplaine álmodozott.

Még sohasem látta az Asszonyt.

Árnyékát már látta sok asszonyban, a lelkét pedig Deában.

És most meglátta valóságban.

Lágy és eleven bőr, amely alatt szenvedélyes vér folyik, körvonalak, amelyekben megvan a márvány tökéletessége és a hullám lendülete; büszke és hideg arc, amelyben a vonzás a taszítással egyesül ragyogva; haj, amely a tűzvész fényében ragyog; öltözk, amelyben remeg a kéj és megremegtet másokat; vázlatos meztelenség, amely elárulja a megvető vágyat, hogy távolról a tömegé legyen; bevehetetlen kacérság; a kifürkészhetetlenség bája; a sejthető pusztulással fűszerezett kísértés; ígéret az érzékek és fenyegetés az elme számára; kettős aggodalom, egyik a vágy, másik a félelem. Ő mindezt látta, mert látott egy asszonyt.

Több és kevesebb volt a nőnél, nőstény volt, amit látott.

És egyben olimpusi teremtés.

Egy isteni nőstény.

A nem, ez a rejtély, megjelent előtte.

De hol? az elérhetetlenségben.

Végtelen messzeségben.

A sors ironiája: a lélek, ez az égi jelenség, az övé volt, a kezében tartotta, hiszen Dea volt; a nemre, a földi dologra, mélyebbről nézett, mint az égre, mert ez a nő volt az.

Hercegnő.

Több, mint egy istennő, mondta Ursus.

Micsoda meredek!

Még az álom is meghátrál ilyen kapaszkodó előtt.

Csak nem követi el azt az örültséget, hogy erre a nőre gondoljon? Vergődött.

Eszébe jutott mindaz, amit Ursus mondott a magas, csaknem királyi életről, amelyet ezek a személyiségek folytattak; a filozófus csapongó beszédei, amelyeket eddig haszontalanoknak tartott, most fordulópontjai lettek elmélkedésének; a feledésnek gyakran csak nagyon vékony rétege borítja az emlékezetet, amely alkalmilag egyszerre megmutatja, mi van alatta; elképzelte, hogy az a főuri világ, amelyhez ez a nő tartozott, elérhetetlen magasságban van a legáltalában világot fölött, ahova ő tartozott. Sőt még a néphez sem számíthatta magát. Nem állt-e ő, a komédiás, a legalsónál is alább? Mióta gondolkodni tudott, most először szorult össze a szíve alantas helyzete miatt, amit ma elnyomottságnak neveznének. Ursus leírásai, fölsorolásai, lírai leltárjai és fellengzései a kastélyokról, parkokról, szökőkutakról, oszloprendekről, a hatalom és a gazdagság fitogtatásáról fölelevenedtek Gwynplaine emlékezetében, mint felhőkkel keveredő valóságok. Zaklatta őt ez a zenith. Rejtelmes volt előtte, hogy az ember lord lehessen. Pedig mégis lehet. Hihetetlen! vannak lordok! De husból és csontból valók-e, mint mi? Ez kétséges. Homályban érezte magát, mintha minden oldalról fal venné körül és távolról, a feje fölött, a kut nyílásánál, amelynek ő a fenekén volt, olimpusi alakokat és sugarakat látott. Ennek a glóriának a közepén ragyogott a hercegnő.

Szükségét érezte ennek a nőnek és ez a furcsa érzés összekeveredett a lehetetlenséggel.

És ez a kínos fonákság akarata ellenére minduntalan visszatért elméjébe: látta maga körül, elérhetően, szűk és érinthető valóságban a lelket és az elérhetetlenségben, eszmei messzeségben a testet.

E gondolatok közül egy sem érte el a határozott alakot. Köd volt a lelkében és az minden pillanatban megváltoztatta körvonalait és lebegett. De ez mély homályba burkolt mindent.

Különben nem is érintette egy pillanatilag sem szellemét az a gondolat, hogy ebben az egész ábrándban valami megközelíthető is lehet. Meg sem kísérelte, még álmában sem, hogy fölemelkedjék a hercegnőhöz. Szerencséjére.

Az ilyen lépcsők remegése örökre agyában maradhat annak, aki egyszer reá lépett; azt hiszi az Olympusra jut és a Bedlamba kerül. Határozott vágy, amely formát öltött volna benne, elérítette volna. De semmi ehhez hasonlót nem érzett.

Vajjon viszontlátja-e valaha ezt a nőt? Valószínűleg nem. Az örültség sem megy annyira, hogy beleszeressen a láthatáron föl villanó fénysugárba. Nyájas szemeket vetni egy csillagra, ez - szorosan véve - nem érthetetlen, mert az visszatér, megmarad, viszontlátjuk. De lehet valaki szerelmes egy villámlásba?

Zürzavaros álmjai voltak. A fenséges bálvány a páholy mélyén sugárzón fölbukkant szét-szóródó eszméiből és eltűnt. Gondolt reá, nem gondolt reá, mással foglalkozott és megint visszatért hozzá. Ringott a gondolatain.

Ez sok éjszakán megzavarta álmát. Az álmatlanság épp úgy tele van álmokkal, mint az alvás.

Majdnem lehetetlen pontos kiterjedésükben kifejezni azokat az elvont fejleményeket, amelyek az agyban végbemennek. A szavak alkalmatlanok, mert a körvonaluk nagyobb terjedelműek, mint a fogalmak. A szélén minden eszme összeolvad a másikkal; a szavak nem. A léleknek terjedelmes része a szavak számára megfoghatatlan. A kifejezésnek vannak határai, a gondolatnak nincsenek.

Komor benső végtelenségünk olyan, hogy ami Gwynplaine-ben történt, Deát alig érintette. De az megszentelten állt szellemének középpontján. Hozzá semmi sem közelíthetett.

És mégis, ezek az ellentmondások teszik az emberi lelket és ő benne volt összeütközés. Volt-e tudomása róla? Talán volt.

Érezte a hajlamok összeütközését belső itéletében, a lehető hasadások környékén. Ilyen területek mindnyájunkban vannak. Ursus előtt ez világos lett volna, Gwynplaine számára homályos volt.

Két ösztön, az eszme és a nem, küzdöttek benne. Ez az a küzdelem a fehér angyal és a fekete angyal között az örvény fölött vezető hidon.

Végre a fekete angyal lebukott.

Gwynplaine hirtelen egy napon nem gondolt többé az ismeretlen nőre.

A két elv közötti harc, mennyei és földi részének párviadala legsötétebb énjében történt oly mélységben, hogy ő maga is csak nagyon homályosan vette észre.

Az bizonyos, hogy egy pillanatig sem szűnt meg imádni Deát.

Valami rendetlenség támadt benne, valami láz volt a vérében, de most már vége. Dea megmaradt.

Gwynplaine nagyon elbámult volna, ha valaki azt mondta volna neki, hogy Dea egy pillanatig veszélyben forgott.

Egy vagy két hét múlva a kísértet, amely ezeket a lelkeket fenyegette, eloszlott.

Gwynplaineben megint nem volt más, csak szív, az oltár és szerelem, a láng.

Különben, mint mondtuk, a „hercegnő” nem jött vissza.

Ursus ezt egész egyszerűnek találta. „Az aranypénzes hölgy” tünemény. Belép, fizet, eloszlik. Nagyon is szép volna, ha visszatérne.

Ami Deát illeti, ő sohasem tett célzást erre az asszonyra, aki eltűnt. Valószínűleg sok mindent hallott és eleget megtudott Ursus néhány jelentős fölkiáltásából, mint: nem minden nap kap az ember arany pénzt! Dea nem szólt többet „arról az asszonyról”. Mély ösztön volt benne. A lélek titokban ilyen homályos elővigyázatosságot alkalmaz, mintha nem önmagáról volna szó. Ha valakiről hallgatnak, olyan, mintha távolodna. Ha kérdezősködnek róla, mintha hívnák. A hallgatást állítják eléje, mint ahogy becsuknak egy ajtót.

Az eseményt elfelejtették.

Létezett-e? Lehetett-e azt mondani, hogy valaha egy árnyék lebegett Gwynplaine és Dea között. Dea nem tudta és Gwynplaine már nem tudta. Nem. Semmi sem történt. A hercegnő úgy bukkant föl a messzeségben, mint egy álom, melyet Gwynplaine álmodott egy pillanatig és most már elmúlt. Egy eloszló álom, éppugy, mint az eloszló köd, nem hagy maga után nyomot és ha a felhő elvonult, épp úgy nem homályosult el a szívben a szerelem, mint az égen a nap.

IX. Abyssus abyssum vocat.

Egy másik alak, Tom-Jim-Jack is eltűnt. Hirtelen megszűnt látogatni a Tadcaster-fogadót.

Azok, akik helyzetüknél fogva a londoni nagyurak elegáns életének mindkét oldalát láthatták, talán megjegyezték, hogy a Heti Hírlap két anyakönyvi kivonat között jelentette „lord David Dirry-Moir elutazását ő felsége parancsából, hogy a hollandi partokon cirkáló fehér hajórajnál átvegye fregatjának parancsnokságát”.

Ursus észrevette, hogy Tom-Jim-Jack nem jött többé; ez erősen foglalkoztatta. Tom-Jim-Jack nem jelent meg azóta, mikor egy kocsiban ment el az aranypénzes hölgygel. Igaz, rejtély volt, hogy ez a Tom-Jim-Jack hercegnőket rabol el a karjában! Mily érdekes lenne a mélyébe hatolni! Milyen kérdéseket lehetne itt föltenni! Miket lehetne mondani! Éppen azért Ursus egy szót sem szólt róla.

Ursus tapasztalt ember volt, tudta, hogyan megégetheti magát az ember a vakmerő kíváncsisággal. A kíváncsiságnak mindig arányban kell állni a kíváncsival. Aki hallgatózik, a fülét, aki leselkedik, a szemét kockáztatja. A legokosabb nem látni és nem hallani. Tom-Jim-Jack a hercegi kocsiba szállt, a kocsmáros tanuja volt ennek a fölszállásnak. Ez a matróz, aki a lady mellé ült, olyan csodálatos látvány volt, hogy Ursust óvatossá tette. Kell, hogy a felsőbbek életének szeszélyei szentek legyenek az alsóbbak előtt. Azok a férgek, akiket szegényeknek neveznek, legjobban teszik, ha bebujnak odvaikba, mikor valami rendkívüli dolgot látnak. Nagy erő van az elzárkózásban. Csukjátok be a szemeteket, ha nem vagytok olyan szerencsések, hogy vakok legyetek; dugjátok be a fületeket, ha nem adatott meg, hogy süketek legyetek; bénítsátok meg a nyelveteket, ha olyan tökéletlenek vagytok, hogy nem némán születettek. A nagyok olyanok, amilyenek akarnak lenni, a kicsinyek olyanok, amilyenek lehetnek. Ne törődjünk a mitológiával; ne bosszantsuk a tüneményeket; legyen bennünk mély tisztelet a kísértetek iránt. Ne fordítsuk mendemondáinkat a magasabb régiókban lejátszódó süllyedések vagy emelkedések felé, melyeknek okait nem ismerjük. Reánk nyomorultakra nézve ezek többnyire optikai csalódások. Az istenek dolga az átalakulás; a fölöttünk lebegő nagy személyiségek változásai olyan felhők, melyeket megérteni lehetetlen és tanulmányozni veszélyes. Nagy megfigyelés ingerli az olimpusiakat az ő mulatságaik kifejlődésében és egy mennykőcsapás taníthat meg benneteket arra, hogy az a bika, melyet olyan kíváncsian nézegettek, reátok nézve Jupiter. Ne huzzuk félre félelmes hatalmasok köpenyének redőit. A legokosabb dolog a közöny. Szinleljétek, hogy meghaltatok és nem ölnek meg benneteket. Ez a rovarok bölcsessége. Ursus ezt gyakorolta.

A vendéglős, akit izgatott a dolog, egy napon megkérdezte Ursust:

- Tudja-e, hogy Tom-Jim-Jacket nem lehet látni?
- Lehet - mondta Ursus -, én nem vettem észre.

Nicless mester halkan egy megjegyzést tett, kétségtelenül a hercegi kocsis és Tom-Jim-Jack között való összefüggésről, valószínűleg olyan tiszteletlen és veszedelmes észrevételt, hogy Ursusnak gondja volt arra, hogy meg ne hallja.

Mindamellett Ursus nagyon is művész volt ahhoz, hogy ne sajnálja Tom-Jim-Jacket. Kiábrándulás érte. Benyomásait senkivel sem közölte, csak Homoval, egyetlen bizalmasával, akinek a titoktartása felől biztos volt. Halkan a fülébe sugta a farkasnak:

- Mióta Tom-Jim-Jack nem jön, ürességet érzek, mint ember és mint költő fázom.

Miután szivét kiönthette egy baráti sziv előtt, Ursus megkönnyebbült.

Gwynplaine előtt is begombolkozott, aki meg sem említette Tom-Jim-Jacket.

A Deával eltelt Gwynplainet semmikép sem érdekelte Tom-Jim-Jack.

A feledés mindig mélyebb lett Gwynplaineben. Dea pedig nem is sejtette, hogy egyszer már megrendült. Ettől az időtől kezdve nem hallottak többé beszélni sem cselszövegekről, sem föladásokról a Nevető Ember ellen. Ugy látszott a gyűlölet engedett. Minden lecsillapult a Green-Boxban és a Green-Box körül. Sem komédiázás, sem komédiások, sem papok. Semmi zsémbelődés kívül. Sikereiket nem kísérte fenyegetés. A végzetnek szokása ily hirtelen földerülni. Gwynplaine és Dea ragyogó boldogságának e pillanatban semmiféle árnyéka sem volt. Lassanként odáig fokozódott, ahonnan már nem mehetett tovább. Ez a szó kifejezi ezt a helyzetet: tetőpont. A boldogság is, mint a tenger dagálya, eléri a teljességet. Csak az nyugtalanítja a tökéletesen boldog embereket, hogy a tenger megint lepad.

Csak két módon lehet az ember hozzáférhetetlen: ha nagyon magas, vagy ha nagyon alacsony. A második talán még kíváncsabb, mint az első. A parányi féreg biztosabban kikerüli az eltaposást, mint a sas a nyílveessőt. Ha megvolt valakiben a földön a kicsinységnek ez a biztonsága, Gwynplaine és Dea lehetett az, de még sohasem volt ilyen tökéletes. Örök elragadtatásban éltek egymásnak és egymás által. A szív tele szivja magát szerelemmel, mint valami isteni sóval, mely megóvjá; innen van azoknak az egymáshoz való, törhetetlen ragaszkodása, akik az élet hajnalától szeretik egymást és innen a későig megnyújtott szerelem üdesége. A szerelmet lehet bebalzsamozni. Daphnis és Chloéból lett Philemon és Baucis. Az az öregség várt Gwynplainere és Deára is, mikor az alkonyat hasonlít a hajnalra. De addig is, fiatalok voltak.

Ursus úgy figyelte ezt a szerelmet, mint az orvos a betegeit. Neki különben „hippocratesi tekintete” volt, mint akkoriban nevezték. A gyöngé és halvány Deára szegezte okos tekintetét és azt dörögte: „Nagy boldogság, hogy boldog!” Máskor azt mondta: „Boldog, hogy egészséges legyen.”

Csóválta a fejét és néha figyelmesen olvasta Avicenne régi könyvének, melyet Vospiscus Fortunatus fordított Louvainben, 1650-ben, „a szív bajairól” szóló részét.

Dea könnyen elfáradt, izzadt, szédült és - mint emlékszünk - naponta feküdt néhány órát. Egyszer, mikor a medvebőrön fekve elaludt és Gwynplaine nem volt ott, Ursus szeliden Dea keblére hajtotta a fejét és fülét a szívéhez illesztette. Néhány pillanatig hallgatózott, aztán kiegyenesedett és suttopta: „Megrázkódtatásnak nem szabad őt érni. A hasadék nagyon gyorsan megnagyobbodnék.”

A tömeg folyvást tolongott a *Legyőzött kaos* előadásaihoz. A Nevető Ember sikere kimeríthetetlennek látszott. Mindenki odacsődült; már nemcsak Southwark, hanem egy kissé már London is. A közönség is vegyes lett; most már nem csupán matrózok és kocsisok voltak, hanem Nicless mester véleménye szerint, aki szakértő volt a csöcselékben, most már álruhába öltözött nemesek és baronetek is voltak a tömeg között. Az álruha a gögösek élvezetei közé tartozik és akkor nagy divat volt. Az arisztokratáknak a mob közé való vegyülése jó jel volt és mutatta, hogy a siker London felé terjeszkedik. Gwynplaine dicsősége határozottan eljutott a nagy közönséghez. Valóban így volt. Nem beszéltek másról Londonban, mint a Nevető Emberről. Róla beszéltek még a Mohock-Clubban is, melyet lordok látogattak.

A Green-Boxban nem is sejtették ezt, megelégedtek azzal, hogy boldogok voltak. Dea mámoros lett, ha esténként megérintette Gwynplaine göndör és rőt haját. Szerelemben nincs szebb a szokásnál. Az egész élet abban összponstosul. A csillagok előtünése szokása a mindenségnek. A teremtés is szerelmes és a nap a kedvese.

A világosság egy vakító kariatid, mely a világot tartja. Az éjszakával borított föld mindennap egy fenséges pillanatig reátámaszkodik a fölkelő napra. A világtalan Dea ugyanezt a meleget és reménységet érezte abban a pillanatban, mikor a kezét Gwynplaine fejére tette.

Két sötét teremtes, aki imádja egymást, szeretik egymást a csönd teljességében, az ember így szívesen eltöltené az örökkévalóságot.

Egy este Gwynplaine, tulterhelve a boldogságtól, amely - hasonlóan az illatok mámorához - bizonyos isteni rosszullétet okoz, néhány száz lépésre a Green-Boxtól a mezőn bolyongott, ahogy rendszeren szokott előadás után. Vannak olyan órák, amikor kicsordul a teli szív. Az éjszaka sötét volt és átlátszó; a csillagok ragyogtak. Az egész vásártér üres volt és körül a Tarrinzeau-fielden, az álom és a feledés lett urrá a szétszórt sátrakon.

Csak egyetlen világosság látszott, a Tadcaster-fogadó lámpása, amely Gwynplaine visszatérését várta.

Éjfél ütöttek a southwarki öt paróchia órái, szakadozottan és különböző hangon.

Gwynplaine Deára gondolt. Mire gondolt volna? De ezen a különösen zavaros estén, aggodalmas gyönyörűséggel, úgy gondolt Deára, ahogy egy férfi gondol egy asszonyra. Ezt szemére vetette magának. Lealacsonyításnak tartotta. A férjek néma támadása megkezdődött benne. Édes és parancsoló türelmetlenség. Átlépte a láthatatlan határt; azon innen van a szűz, azon túl az asszony. Aggódo kérdéseket tett föl magának, azt lehetne mondani, belülről pirult. Az első évek Gwynplaineje lassanként átalakult a rejtelmes fejlődés öntudatlanságában. A régi szemérmes ifju érezte, hogy megzavarodik és nyugtalanító lesz. Egyik fülünk világos, abba a lélek suttog, a másik sötét, abba az ösztön beszél. Ez a füle megtelt ismeretlen hangokkal, amelyek ajánlatokat tettek neki. Akármilyen tiszta is a fiatal ember, aki szerelemről álmodik, a hus mindig összetömről közte és álma közt. A szándékok elvesztik átlátszóságukat. A be nem vallható, amit a természet követel, bevonul öntudatába. Gwynplaine valami étvágyat érzett arra az anyagra, amely tele van csábítással és amely Deánál csaknem hiányzott. Lázában, amit egészségtelennek tartott, átalakította Deát, talán veszélyes részeken, törekedett fokozni a szeráfi formákat asszonyi idomokká. Te vagy, asszony, akire szükségünk van.

A szerelem végtére oda ér, hogy nem akar már annyi paradicsomi örömet. Kell neki a tüzes bőr, az élet izgalma, a villamos és helyrehozhatatlan csók, a szétbontott haj, a szenvedélyes ölelkezés, amelynek van célja. A csillagszerű zavar bennünket, az éteri lenyom. A tulsok mennyország a szerelemben olyan, mint a tulsok tüzelő a tüzhelyen; elful a láng. A kézzelfogható és átkarolt Dea, a szédítő közeledés, amely két lényt összevegyít a teremtes titkában, ez a gyönyörűséges lidércnyomás nehezült az epedő Gwynplainere. Egy nőt! A természetnek ezt a kiáltását hallotta magában. Mint egy álmodó Pygmalion, aki azurból formál Galatheát magának, lelke mélyén vakmerően kijavítgatta Dea szüzi körvonalait, e nagyon is égi, de nem eléggé paradicsomi körvonalakat; mert a paradicsom azt jelenti: Éva és Éva nőstény volt, husból és vérből való anya, földi tenyészet, nemzedékek számára való megszentelt has, kimeríthetetlen tejes emlő, az ujszülött világ bölcsője; és az emlő kizárja a szárnyakat. A szüzesség csak bizakodás az anyaságban. Mégis, Gwynplaine káprázataiban Dea eddig fölötte állt a husnak. De az eltévelyedés e pillanatában megkísérelte gondolatban leszállítani onnan és meghuzta azt a fonalat - a nemet -, amely minden fiatal leányt a földhöz köt. Egyetlen ilyen madárka sem szabadulhat tőle. Mint senki, Dea sem volt kivétel a törvény alól és Gwynplainenek végtelen vágya volt, hogy alávesse magát a törvénynek, noha ezt csak félig vallotta be magának. Ez a vágy akaratlan volt és folytonosan visszatért. Emberinek kívánta Deát. És ebből hallatlan gondolat támadt benne: Dea nemcsak arra termett, hogy elragadó legyen, hanem kéjes is; Dea feje a párnán. Szégyelte ezt a látomászerű tolakodást; olyan volt, mint a megszenteltségtelenítés; ellenállt ennek az ostromló képnek, elfordult tőle, aztán visszatért

hozzá; úgy tekintette, mintha merényletet követne el a szemérem ellen. Deát felhő takarta el előle. Remegve huzta félre ezt a felhőt, mint aki egy inget emel föl. Április volt.

A hátgerinc is álmodik.

Céltalanul lépkedett a magányosság szórakozott lengéseivel. Megkönnyíti a bolyongást, ha senki sincs körülöttünk. Hol jártak gondolatai? Még magának se merte bevallani. Az égben? Nem. Egy ágyban. Ti láttátok ezt, csillagok.

Miért mondják: ez szerelmes? Ugy kellene mondani: ezt megszállta valaki. Akit megszállt az ördög, kivétel, de az szabály, hogy az asszony szálljon meg valakit. Minden férfi elszenved, hogy megfosszák önmagától. Micsoda boszorkány egy szép asszony! A szerelem igazi neve rabság.

Egy asszony lelke fogságba ejt bennünket. A husa szintén. Némelykor a hus még inkább, mint a lélek. A lélek a kedvesünk, a hus a szeretőnk.

A démont rágalmazzák. Nem ő vitte kísértésbe Évát. Éva csábitotta el őt. Az asszony kezdte.

Lucifer nyugodtan ment arra. Meglátta az asszonyt. És sátán lett.

A hus az ismeretlen fölszine. És - különös - épp a szemérmével bujtogat. Furcsa! Szégyenli magát, az elvetemült.

E pillanatban ennek a fölszinnek borzasztó szerelme ragadta meg és rázta föl Gwynplainet. Fenyegető pillanat, mikor az ember a meztelenséget akarja. Könnyű ilyenkor lecsuszni a bünbe. Micsoda sötétség van Vénus fehérségében!

Gwynplaineben valami hangosan hívta Deát, Deát, a leányt, Deát, egy férfi felét, a husból és lángból való Deát, Deát meztelenül. Majdnem elüzte az angyalt. E rejtelmes válságon minden szerelem átesik és minden ideál veszélyben forog. A teremtés előzetes fontolgatása ez.

A mennyei csábitás pillanata volt.

Gwynplaine szerelme Dea iránt megérett a nászra. A szüzi szerelem csak átmenet. A pillanat elérkezett. A nő kellett most már Gwynplainenek.

Asszony kellett neki.

Lejtő, melynek csak az elejét látjuk.

A természet hívása elől nem lehet kitérni. Milyen örvény az asszony!

Szerencsére Gwynplaine számára nem volt más nő, csak Dea. Az egyetlen, akit akart. Az egyetlen, aki őt akarhatta.

Gwynplaine érezte azt a bizonytalan borzongást, mely a végtelenség élni akarásától származik.

Tegyük még hozzá súlyosbitásul a tavaszt. Beszívta a csillagos sötétség kimondhatatlan páráit. Gyönyörűségtől ziláltan ment előre. A dolgozó nedvek kóbor illata, a homályban lebegő, részegítő sugárzás, éjjeli virágok nyílása, rejtett kis fészkek cinkossága, a vizek és lombok suttogása, a tárgyakból szálló sóhaj, az üdeség, az enyheség, április és május minden rejtelmes ébredése, e mérhetetlen, szétterülő nemiség, mely halkán kínálja a kéjt, szédületes csábitás, mely dadogóvá teszi a lelket. Az eszmény nem tudja többé, mit beszél.

Aki látta volna Gwynplainet járni, azt gondolta volna. Lám, egy részeg!

Valóban, csaknem tántorgott szive a tavasz és az éjszaka sulya alatt.

A bowling-green magányossága olyan békés volt, hogy néha hangosan beszélt.

Néha azért beszél az ember, mert érzi, hogy nem hallgatják.

Lassan sétált, lehajtott fejjel, kezeit hátul összetéve, nyitott ujjakkal.

Egyszerre úgy érezte, hogy puhán kinyújtott ujjai közé csuszik valami.

Hirtelen hátrafordult.

Egy papirdarab volt a kezében és előtte egy ember állt.

A papírt ez az ember dugta a kezébe, aki egy macska óvatosságával jutott a háta mögé. A papír levél volt.

Az ember, akit a csillagos félhomály eléggé megvilágított, kicsi volt, testes, fiatal, komoly és lángszinű ruhája tetőtől talpig látható volt a capenoe nyílásán keresztül, mely spanyol szó éjjeli köpönyeget jelent. Fején vörös süveg volt, hasonló a püspökökéhez, melyen arany sujtások hangsúlyozták a szolgálatot. A süvegen tollbokréta volt látható.

Mozdulatlanul állt Gwynplaine előtt. Mint valami álombeli árnyék.

Gwynplaine megismerte a hercegnő inasát.

Mielőtt Gwynplaine meglepetésében fölkiáltott volna, az inas éles, gyermekes és asszonyos hangján megszólalt és azt mondta:

- Legyen holnap ugyanebben az órában a londoni hid bejáratánál. Én ott leszek. Vezetni fogom önt.

- Hová? - kérdezte Gwynplaine.

- Ahol önt várják.

Gwynplaine a levélre szegezte szemeit, melyet úgy tartott a kezében, mint egy gép.

Mire föltekintett, az inas már nem volt ott.

A vásártér mélyében meg lehetett különböztetni egy homályos alakot, mely gyorsan elenyészett. A távozó kis lakáj volt. Befordult egy utcasarkon és a téren nem volt többé senki.

Gwynplaine nézte az eltűnő inast, aztán nézte a levelet. Vannak pillanatok az életben, melyekben az, ami veletek történik, nem veletek történt; a meglepetés egy ideig távol tartja az embert a történetektől. Gwynplaine a szeméhez emelte a levelet, mint aki olvasni akarja; akkor észrevette, hogy két okból sem tudja elolvasni, először azért, mert még föl sem bontotta, másodszor, mert sötét van. Néhány percig tartott, míg eszébe jutott, hogy a csapszékekben ég a lámpa. Néhány lépést tett, de oldalt, mintha nem tudná, hová menjen. Így járkálhat a holdkóros, akinek egy kísértet levelet adott át.

Végre elhatározta magát, inkább futott, mint ment a fogadó felé, elhelyezkedett az ajtón kiömlő fénysugárban és még egyszer szemügyre vette ezt a fehérséget, a lezárt levelet. A pecséten nem volt vésés és a burkolaton ez állt: Gwynplainének. Föltörte a pecsétet, fölszakította a borítékot, széthajtogatta a levelet, odatartotta a világosság elé és ezt olvasta:

„Te szörnyű vagy, én szép vagyok. Te komédiás vagy, én hercegnő vagyok. Én vagyok az első, te vagy az utolsó. Kivánlak téged. Szeretlek. Jöjj.”

**NEGYEDIK KÖNYV
A FÖLDALATTI TÖMLÖC**

I. Szent Gwynplaine megkísértése.

Egyik láng alig furódik keresztül a sötétségen; a másik fölgyújt egy vulkánt. Vannak rendkívüli szikrák.

Gwynplaine elolvasta a levelet, aztán újra elolvasta. Igazán benne volt ez a szó: szeretlek.

Elmájában egyik megdöbbenés a másikat érte.

Az első azért, mert azt hitte, hogy megőrült.

Megőrült. Ez bizonyos. Az, amit látott, nem létezett. A szürkület kísértetei játszottak vele, nyomorulttal. A skarlátszinű emberke csak rémlátás volt. Néha, éjszaka, a lánggá sűrűsödő semmi incselkedik velünk. A csalóka látomány csufolódik, aztán eltűnik, otthagyván a bolond Gwynplainet. A homály művel ilyen dolgokat.

Másodszor akkor döbönt meg, amikor megállapította, hogy eszénél van.

Látomás lett volna? nem. Hát ez a levél? Hiszen levelet tart a kezében! Hát nem boríték ez, nem pecsét, nem papír, nem írás ez? Hát nem tudja, hogy kitől jött ez? Semmi sem homályos ebben a kalandban. Valaki elővett egy tollat és tintát és irt. Valaki meggyújtott egy gyertyát és lepecsételte viasszal a levelet. Nem az ő neve van a borítékon? Gwynplainenek. A papír illatos. Minden világos. A kis emberre reáismert Gwynplaine. A törpe inas volt. A láng bér-ruha volt. A groom találkát adott Gwynplainenek holnapra, ugyanebben az órában, a London-Bridge bejáratánál. A London-Bridge is képzelet? Nem, nem, minden valóság. Nincs benne semmi rémlátás. Gwynplaine tökéletesen józan. Nem káprázat volt, amely a feje fölött szétomlik és elenyészik, valóban megtörtént vele ez a dolog. Nem, Gwynplaine nem őrvült. Gwynplaine nem álmodik. És megint átolvasta a levelet.

Nos, igen. De azután?

Azután valami rettentő következik.

Van egy asszony, aki kívánja őt!

Őt kívánja egy nő! Ha így van, akkor senki se ejtse ki többé ezt a szót: lehetetlen. Egy asszony kívánja őt! egy asszony, aki látta az arcát! egy asszony, aki nem vak! És ki ez a nő? Csuf? Nem, szép! Cigányasszony? Nem. Hercegnő!

Mi rejlik ebben és mit jelenthet ez? Milyen veszedelmes ilyen diadal! hogy is lehetne, hogy vakon bele ne vesse magát?

Hogyan! ez a nő! a szirén, a tünemény, a lady, a páholybeli, látományszerű néző, a komoran tündöklő! Mert ő volt. Bizonyos, hogy ő.

A kezdődő tűzvész sziporkázása kitört minden porcikájában. A különös, ismeretlen nő volt! Ugyanaz, aki őt annyira megzavarta! És erről a nőről való legelső, kavargó gondolatai föltámadtak mintegy fölmelegedve valamely komor tűzön. A feledés csak olyan, mint a pergamen, amelyről letörülték a régi írást, hogy ujat irjanak helyébe. Valamely esemény hatására a meglepődő emlékezetben megjelennek a régi sorok. Gwynplaine azt hitte, hogy már eltűnt szelleméből ez az alak és most újra föltalálta bevésődve mélyen ebbe az öntudatlan agyvelőbe, amely egy ábránd bűnébe esett. Az álmodozás tudtán kívül mélyen bemaródott. Most már megtörtént a baj. És elragadtatva újra kezdte ezt az ábrándozást, amely ezentul talán már helyrehozhatatlan volt.

Hogyan! Megkivánták őt! Hogyan, a hercegnő leszállt a trónjáról, a bálvány az oltárról, a szobor a talapzatról, a tünemény a felhőről? Hogyan, a rejtély előjött a lehetetlenség

mélysegeiből! Hogyan, ez az istenség, ez a sugárzás, ez a drágakövekkel elárasztott sellő, ez az elérhetetlen és fönséges szépség az ő sugárzó magasságából Gwynplaine felé hajolt! Hogyan, hajnalszinű diadalszekerét, amelybe galambokat és sárkányokat fogott, megállította Gwynplaine fölött és így szólt hozzá: Jöjj! Hogyan, őt, Gwynplainet érte az a rettentő dicsőség, hogy a magasságból szállanak le hozzá! Ez a nő - ha lehet így nevezni ezt a csillagos és fejedelmi alakot - ez a nő fölkinálta, átengedte, odaadta magát! Szédítő! Az Olympus becstelenné lesz, kiért? ő érte, Gwynplaineért! Egy örömlány karjai dicsfényben kitárulnak, hogy egy istennő kebléhez szorítsa őt! Mindezt szenny nélkül. Ilyen fenség nem mocskolódik be. A világosság lemossa az isteneket. És ez az istennő, aki őhozzá szállt le, tudta, hogy mit tesz. Ismerte a Gwynplaineben megtestesült borzalmat. Látta azt az álarcot, amely Gwynplaine arca volt! És nem hátrált meg tőle. Mégis szerette Gwynplainet!

Sőt - ami minden álmát fölülmulta - szerette éppen azért! Ahelyett, hogy visszataszította volna, ez az álarc vonzotta az istennőt! Gwynplainet nem szerették, hanem - ami több - kívánták! Többet tettek, mint elfogadták, őt választották! Választották, őt!

Hogyan! a felelőtlen ragyogásnak abban a királyi környezetében, ahol a hatalommal szabadon rendelkeznek, vannak hercegek, választhatott volna herceget; vannak lordok, választhatott volna lordot; vannak ott szép, kedves, büszke férfiak, választhatott volna egy Adonist. És kit választott? Korcsot. Választhatott volna a meteorok és villámok közül hatszárnyu szeráfot és ő a sárban kuszó férget választotta. Egyik oldalon fenségek és főurak álltak egész nagyságukkal, egész gazdagságukkal, minden dicsőségükkel; a másikon egy komédiás. A komédiás győzött! Milyen mérleg van ennek a nőnek a szívében? milyen sullyal mérte a szerelmet? Ez az asszony levette homlokáról a hercegi kalapot és, a bohóc emelvényére dobta! Ez a nő levette fejéről az olimpusi aureólát és reátette egy gnóm borzas koponyájára. Ki tudja, milyen világfölfordulás, amelyben a férgek fölül hemzsegnék, a csillagok alul kerülnek, milyen fölfordulás nyelte el a világosság áradatától megrémült Gwynplainet, dicsfényt teremtvén köréje a csatornában. Egy mindenható asszony, aki föllázadt a szépség és a pompa ellen, odaadta magát a sötétség kárhozottjának, előnyt adott Gwynplainenek Antinous fölött, a kíváncsiság rohamában leszállt a sötétségbe és istenségének ebből a megtagadásából emelkedett ki megkoronázva és csodálatosan a nyomorult fiu királysága. „Te rettentő vagy. Szeretlek”. Ezek a szavaik Gwynplaineben a gög ocsmány tájkát érintették. A gög az a sarok, ahol a hősök sebezhetők. Gwynplaine szörnyeteg-hiuságának hizelegtek ezek a szavak. Mintha éktelensége lett volna az, amit szerettek. Mint a Jupiterek és Apollók, ő is kivétel volt, talán még nagyobb mértékben. Emberfölöttinek érezte magát és annyira szörnyetegnek, mintha isten lett volna. Megdőbbentő káprázat.

És most, ki volt ez az asszony? mit tudott róla! Mindent és semmit. Hercegnő volt, ezt tudta; azt is tudta, hogy szép, hogy gazdag, hogy szolgálói, inasai, apródjai és fáklyahordozói vannak, akik koronás hintója mellett futnak. Tudta, hogy szerelmes belé, vagy legalább is azt állítja. A többit nem tudta. Tudta a címét, de a nevét nem tudta. Tudta a szándékát, de az életét nem ismerte. Férjes volt-e? Özvegy, vagy leány? Szabad volt-e még vagy voltak-e valamilyen kötelességei? Melyik családhoz tartozott? Nem voltak-e körülötte kelepcek, török, rejtett szirtek? Gwynplaine nem is gyanította, mi a kaland a henyélő magasabb régiókban, hogy ezeken a magaslatokon vannak barlangok, melyekben kegyetlen, bűbajos nők álmodoznak, körülöttük a már fölfalt szerelmek csontjai hevernek, hogy milyen szomorúan cinikus kíséletekre vezethet az olyan nő unalma, aki azt hiszi, fölötte áll a férfinek; Gwynplaine lelkében nem is volt semmi olyan, amiből valami sejtelmet állíthatott volna össze; kevés tudás van a társadalom alsó rétegeiben, ahol ő élt; de az árnyékot azért mégis meglátta. Számot adott magának arról, hogy ez az egész fényesség nagyon homályos. Megértette-e a dolgot? Nem. Kitalálta? Még kevésbé. Mi volt e levél mögött? Egy kitárt ajtó és egy nyugtalanító zár. Egyik oldalon a vallomás. A másikon rejtély.

A vallomás és a rejtély, e két száj - egyik csábító, a másik fenyegető - ugyanazt a szót ejti ki: Merj!

Soha az álnok véletlen ilyen kapóra nem jött és soha alkalmasabb percben nem hozta a kísértést. Gwynplaine, akit a tavasz és a mindenségben fölbuzgó nedvek izgattak, a husról álmodott. Az eltemethetetlen régi ember, aki fölött egyikünk sem győzedelmeskedhet, fölébredt ebben az elkésett serdülőben, aki fiu volt még huszonnégy éves korában. Ebben a pillanatban, a válság legzavarodottabb percében kapta az ajánlatot és akkor jelent meg előtte a sphinx kápráztató, meztelen nyaka. Az ifjuság lejtő. Gwynplaine feléje hajolt és akkor megtaszították. Ki? A tavasz. Ki? Az éjszaka. Ki? Ez a nő. Ha április nem léteznék, sokkal erkölcsösebbek lennénk. Minden virágzó bokor egy-egy cinkostárs! A szerelem a tolvaj, a tavasz az orgazda.

Gwynplainet földulta ez a dolog.

Van a gonoszságnak valami füstje, ami megelőzi a hibát, de a lelkiismeret nem érzi meg. A megkísértett becsületességet elfogja valami homályos csömör. Ami ilyenkor megnyílik előttünk, abból lehellet száll ki, amely figyelmezteti az erőseket és elkábitja a gyöngéket. Gwynplaine érezte ezt a rejtelmes rosszullétet.

Mulandó és mégis szívós kétségek lebegtek előtte. A vétek, mely elhatározottan fölkinálkozott, formát öltött. Holnap, éjjélkor, a London-Bridge, az apród... Menjen-e? Igen! kiáltotta a hus. Nem! kiáltotta a lélek.

Mégis, bármily különösnek lássék is az első pillantásra, mondjuk ki, hogy egyetlen egyszer sem intézte magához határozottan ezt a kérdést: - Elmenjen-e? Gáncsolható cselekedetekben az ember tartózkodó szokott lenni. Mint a nagyon erős pálinkákat nem issza ki egyhajtásra. Leteszi a poharat, majd később meglátja, az első csöpp elég furcsa volt.

Az bizonyos, hogy úgy érezte, mintha hátulról taszitanák az ismeretlen felé.

És borzongott. Megsejtette az örvény szélét. Hátravetette magát, mert minden oldalról megragadta a rémület. Behunyta a szemét. Erőlködött, hogy önmaga előtt letagadja ezt a kalandot és hogy újra kételkedjék elméjében. Világos, hogy ez volt a legjobb. Az volt a legbölcsebb, amit tehetett, hogy bolondnak hitte magát.

Végzetes láz. Minden ember, akit váratlan dolog lepett meg életében, érezte ezt a tragikus érverést. A megfigyelő mindig aggódva hallgatja az ütések visszhangját, melyeket a végzet faltörője mér valamely lelkiismeretre.

Fájdalom! Gwynplaine kérdéseket tett föl magának. Ott ahol a kötelesség világos, már a tépelődés is hiba.

Különben meg kell jegyezni, hogy a kaland vakmerősége, amin egy romlott ember megütközött volna, neki föl sem tűnt. Ő nem tudta, mi az a cinizmus. A prostitúció fogalmát magasabb jelentésében meg sem közelítette. Nem tudta fölfogni. Nagyon is tiszta volt ahhoz, hogy szövevényes hipotéziseket befogadjon elméjébe. Ennek a nőnek ő csak nagyságát látta. Fájdalom, hizelgett neki. Hiusága csak a győzelmet állapította meg. Hogy inkább szemérmelenségnek, mint szerelemnek a tárgya, ennek megsejtéséhez több szellemre, mint ártatlanságra lett volna szüksége. A „Szeretlek” mellett észre sem vette a borzasztó módosítást: „Kivánlak”.

Az istennő állati oldala kikerülte a figyelmét.

A szellem betöréseknek lehet alávetve. A léleknek megvannak a maga vandaljai, a rossz gondolatok, melyek elpusztítják erényeit. Ezer, egymással ellenkező gondolat rohanta meg Gwynplainet néha egymásután, néha egyszerre. Aztán elcsöndesültek. Akkor két kezébe szorítva fejét, mintha az éjjeli tájképet szemlélte volna, komor várakozásba merült.

Egyszerre azon kapta magát rajta, hogy már nem gondolkodik. Álmodozása elérkezett ahhoz a sötét ponthoz, ahol minden elenyészik.

Azt is észrevette, hogy nem ment haza. Reggel két óra lehetett.

A levelet oldalzsebébe dugta, de észrevette, hogy épp a szive fölött van, kivette és egészen összegyűrve nadrágzszebébe tette, aztán a szálló felé fordult, csöndesen bement és nem keltette föl a kis Govicumot, aki reá várakozván, két karjára borulva elaludt; bezárta az ajtót, meggyújtott egy gyertyát a lámpásban, behuzta a reteszeket, megfordította a kulcsot zárban és a későn hazatérő ember óvatosságával fölment a Green-Box lépcsőjén, besurrant a régi fürkébe, megnézte az alvó Ursust, elfujta a gyertyát és nem feküdt le.

Egy óra telt el így. Végre elfáradt és azt képzelve, hogy az ágy azonos az álommal, letette a fejét a párnára, de nem vetkőzött le, hanem azt az engedményt tette a sötétségnek, hogy behunyta a szemét; de a fölindulás vihara egy pillanatra sem szünetel. Az álmatlanság az éjszaka kegyetlensége az ember iránt. Gwynplaine sokat szenvedett. Most először életében, elégedetlen volt önmagával. Benső fájdalom vegyült kielégített hiuságába. Mit tegyen? Világosodott. Hallotta Ursust, mikor fölkelte és nem nyitotta ki szempilláit. De pihenést nem talált. A levélre gondolt. Minden szó eszébe jutott valami zürzavarban. A lélekben támadó fuvalmak között a gondolat olyan, mint a folyadék. Háborog, emelkedik és olyasmi száll belőle, mint a hullámok tompa bőgése. Dagály és apály, rázkódások, keringések, az ár habozása a szirt előtt, jég és eső, felhők és nyílások, melyeken áttör a világosság, haszontalan tajték nyomorult foszlányai, azonnal összedülő örült emelkedések, semmibe vesző mérhetetlen erőfeszítés, a hajótörés tünetényei mindenfelé, árnyék és pusztulás, minden, ami a mélységben van, az emberben is megvan. Gwynplaine ennek a viharnek a zsákmánya lett.

Az aggodalom tetőpontján, még mindig lezárt szempillákkal, egy édes hangot hallott, mely így szólt: - Még alszol, Gwynplaine? - Hirtelen kinyitotta a szemét és fölemelkedett a helyén, az öltözőfülke ajtajának nyílásában Dea jelent meg. Az ő leirhatatlan mosolya ült a szemében és az ajkán. Bájosan állt ott szépségének öntudatlan derűtségében. Szent pillanat volt. Gwynplaine nézte reszketve, káprázva, fölébredve; fölébredve, miből? álmából? nem, az álmatlanságból. Ő volt, Dea; és érezte, hogy lényének legmélyén hirtelen, megmagyarázhatatlanul megszűnik a vihar és a jó fenségesen leszáll a gonosz fölé; a mennyei tekintet csodája megtörtént és a világító, édes, vak leány pusztja megjelenésével eltüntetett belőle minden árnyékot, a felhők függőnye megnyílt szelleme előtt, mintha láthatatlan kéz huzná félre és Gwynplaine mennyei elragadtatásában érezte, hogy lelkiismeretébe visszatér a derült ég. Ennek az angyalnak a lelkierejétől hirtelen megint a jó, nagy és ártatlan Gwynplaine lett. A lélekben épp úgy, mint a természetben, vannak ilyen rejtelmes találkozások; mind a ketten hallgattak, a világosság és az örvény, az isteni leány és a megenyhült férfi; és Gwynplaine viharos szive fölött Dea sugárzott kimondhatatlan fényben, mint a tenger csillaga.

II. A tréfától a komolyságig.

Milyen egyszerű egy csoda! Ilyenkor reggelizni szoktak a Green-Boxban és Dea egyszerűen eljött megtudni, miért nem reggelizett Gwynplaine velük.

- Te! - kiáltotta Gwynplaine és ezzel mindent elmondott. Nem volt többé más láthatára, mint ez az ég, ahol Dea volt.

Aki még nem látta közvetlenül a vihar után a tengert mosolyogni, nem tudhat semmit ilyen lecsillapulásról. Semmi sem csöndesül el gyorsabban, mint az örvény. Mint amily gyorsan elnyel valamit. Ilyen az emberi szív is. De nem mindig.

Deának csak mutatkozni kellett és mindaz a világosság, ami Gwynplaineben volt, öhozzá tódult és a káprázó Gwynplaine mögött nem maradt más, csak menekülő kísértetek. Milyen csillapítószers az imádás!

Néhány perc múlva szemben ültek egymással, Ursus köztük. Homo a lábaiknál. A teásüst az asztalon állott, alatta kis lámpa égett. Fibi és Vinos kint voltak és az edényekkel foglalkoztak.

A reggelit éppugy, mint az ebédet, a középső osztályban költötték el. Az igen szűk asztalt úgy helyezték el, hogy Dea szemben ült a bejárattal.

A térdek érintkeztek. Gwynplaine teát öntött Deának.

Dea kecsesen fujta a csészét. Egyszerre tüsszentett. E pillanatban a lámpa fölött füst oszlott szét és valami papírféle vált hamuvá. Ennek a füstjétől tüsszentett Dea.

- Mi az? - kérdezte.

- Semmi, - felelte Gwynplaine.

És most mosolygott.

Elégette a hercegnő levelét.

A szerető férfi lelkiismerete őrző angyala a szeretett nőnek.

A levél megsemmisülése megkönnyebbülést szerzett neki és Gwynplaine úgy érezte becsületességét, mint a sas a szárnyait.

Ugy tűnt föl neki, hogy a füsttel a kísértés is elszállt és hogy a papírral együtt a hercegnő is hamuvá omlott.

Csészéiket kicserélgették, egyik a másik után ivott ugyanabból és beszélgettek. Szerelmesek zavaros beszéde olyan, mint a verebek csiripelése. Gyerekességek, illők a mesékhez és Hómérhoz. Két szerető szív, messzebb ne menj költészetet keresni; két ajak kicserélt csókja, ne keresd messzebb a zenét.

- Tudod mit?

- Nem.

- Gwynplaine, én azt álmodtam, hogy állatok voltunk és szárnyunk volt.

- Szárnyak, ez annyit jelent, hogy madarak - suttogta Gwynplaine.

- Állatok, ez annyit jelent, hogy angyalok - dörögte Ursus.

A csevegés tovább folyt.

- Ha te nem lennél, Gwynplaine...

- Nos?
- Az annyi lenne, mintha nem volna jó Isten.
- A tea nagyon forró, megégeted magad Dea.
- Fújj a csészémbe.
- Milyen szép vagy ma reggel!
- Képzeld csak, mindenféle mondanivalóm van számodra.
- Hát mondd.
- Szeretlek!
- Én imádlak!

Ursus félrefordulva mondta:

- Az égre, ime tisztességes emberek.

Azoknak, akik szeretik egymást, a hallgatás a legkedvesebb. Mintha fölhalmozódnék bennük a szerelem, amely aztán szeliden kitör belőlük.

Kis szünet után Dea fölkiáltott:

- Ha tudnád! Este, mikor a darabot játsszuk és a kezem érinti a homlokodat... - Ó, neked nemes fejed van, Gwynplaine! - ...Mikor ujjaim közt érzem a hajadat, megborzongok, égi öröm fog el és azt mondom magamban: Ebben az egész sötét világban, amely körülvesz engem, ebben az egyetemében a magányosságnak, ebben a mérhetetlen, homályos mélységben, amelyben én élek, ebben a borzasztó remegésben van egy támaszpontom, ime. Ez ő. - Ez te vagy.
- Ó! te szeretsz - mondta Gwynplaine. - Számomra sincs más a földön, csak te. Te mindenem vagy. Dea, mit tegyek? Mit kívánsz?

Dea azt felelte:

- Nem tudom. Én boldog vagyok.
- Ó! szólt Gwynplaine, mi boldogok vagyunk!

Ursus komoly hangon megszólalt:

- Ugy, ti boldogok vagytok. Ez szabályellenes. Már figyelmeztettelek erre. Ah! ti boldogok vagytok! Akkor csak iparkodjatok, hogy meg ne lássanak benneteket. Olyan kevés helyet foglaljatok el, amilyet lehetséges. A boldogságnak lyukba kell rejtőznie. Kicsinyek legyetek, amennyire csak tudtok. Isten a boldogok nagyságához méri a boldogságot. Az elégedetteknek el kell bujniuk, mint a gonosztevőknek. Ah, ragyogtok, gonosz, sugárzó férgek, teringette, reátok lépnek és jól teszik. Minek ez a sok szerelmeskedés? Nem vagyok én duenna, akinek az a hivatala, hogy nézze, mikor a szerelmesek csókolóznak. Untat már a dolog! Menjete a pokolba!

És érezvén, hogy nyers hangja az elérzékenyülésig ellágyul, belefojtotta ezt a megindulást a dörmögésbe.

- Atyám - mondta Dea -, milyen darabos hangon beszélsz!
- Azért, mert nem szeretem, ha az emberek nagyon is boldogok - felelte Ursus.

Homo is visszhangozta, amit Ursus mondott. Hallották, amint morgott a szerelmesek lábainál. Ursus lehajolt és Homo fejére tette a kezét.

- Te is rossz kedvedben vagy. Morogsz. Fölborzolod a szőrt a farkaskoponyádon. Te sem szereted a szerelmeskedést. Mert te bölcs vagy. De mindegy, hallgass. Beszéltél, megmondtad a véleményedet, most csönd!

A farkas megint morgott. Ursus az asztal alá nézett.

- Csönd legyen, Homo! Ne okoskodj, öreg bölcs!

De a farkas fölemelkedett és fogait mutogatta az ajtó felé.

- Mi bajod hát? - szólt Ursus.

És megmarkolta a bőrt a kutya nyakán.

Dea nem figyelt a farkas morgására, elmerült gondolataiba és magában gyönyörködött a hangban, amelyen Gwynplaine a szavait kiejtette, elfogta az elragadtatás, amely a vakok saját-sága, amely mintha énekelne a bensejükben és nem tudni miféle zenével pótolja nekik a hiányzó világosságot. A világtalanság földalatti csarnok, amelyben mélységes, örök harmóniákat lehet hallani.

Miközben Ursus Homohoz beszélve lehajlott, Gwynplaine fölemelte a szemeit.

Egy csésze teát alkart inni, de nem itta ki; letette az asztalra olyan lassan, mint egy meghajló rugó, ujjai nyitva maradtak és ő állt mozdulatlanul, meredt szemekkel, lélegzet nélkül.

Egy ember állt Dea mögött az ajtó keretében.

Az emberen fekete ruha volt és a törvény embereinek sapkája. Parókája a szeméig ért és kezében vésett vasbotot tartott, mindkét végén koronával.

A bot rövid volt és tömör.

Képzeljünk el egy Meduza-arcot, amint a paradicsomban kibukkan két lomb között.

Ursus megérezte, hogy valaki bejött és fölemelvén fejét anélkül, hogy Homot eleresztette volna, megismerte a félelmes személyt.

Megreszketett a fejétől a lábáig.

Halkan Gwynplaine fülébe sugta:

- A wapentake.

Gwynplaine visszaemlékezett.

Meglepetésében egy szó készült kicsuszni az ajkán, de visszatartotta.

A két végén koronában végződő bot az iron-weapon volt.

Az iron-weapon, amelyre a város igazságszolgáltatási tisztviselői esküt tettek, amikor hivatalba léptek és amelytől az angol rendőrség régi wapentakejei a rangjukat nyerték.

A parókás ember mögött a félhomályban az elképedt vendéglős látszott.

Az ember, a régi okmányok *muta Themis*-ét megszemélyesítve, szó nélkül lebocsátotta a karját a sugárzó Dea fölé és megérintette a vasbottal Gwynplaine vállát, miközben balkeze hüvelykujjával hátramutatott a Green-Box ajtajára. Ez a némasága miatt még parancsolóbb mozdulat azt jelentette: Kövess.

Pro signo exeundi, sursum trahe, - mondja a normand oklevél.

Az egyénnek, akit az iron-weaponnal megérintettük, nincs más joga, csak engedelmeskedni. Nincs felelet a néma parancsra. A kemény angol büntetések fenyegették az ellenszegülőt.

A törvény e merev érintésére Gwynplaine összerázkódott, aztán mintegy kővé meredt.

Ha ez a vasbot, ahelyett, hogy a vállát érintette, a fejére ütött volna, nem lett volna kábultabb. Látta, hogy el kell mennie a rendőrtisztel. De miért? Nem értette.

Ursus, kinos zavarában magából kikelve, sejtett valamit. A komédiásokra és a prédikátorokra, az ő vetélytársaira gondolt, a följelentett Green-Boxra, a bűnös farkasra, saját vitájára a bishopsgatebeli vizsgálókkal; ki tudja, talán - de ez borzasztó lenne - Gwynplaine egyetlen és lázító fecsegése sértette meg a királyi tekintélyt. Mélyen megrendült.

Dea mosolygott.

Sem Gwynplaine, sem Ursus nem ejtett ki egy szót sem. Mindketten ugyanazt gondolták: nem szabad nyugtalanítani Deát. Talán a farkas is ezt gondolta, mert megszűnt morogni. Igaz, hogy Ursus el nem eresztette.

Különben Homo alkalom adtán igen okos volt. Ki nem tapasztalt már állatoknál értelmes aggodalmat?

Amily mértékben egy farkas megértheti az embereket, talán ugyanoly mértékben számüzoőnek érzi magát.

Gwynplaine fölemelkedett.

Minden ellentállás lehetetlen, ezt tudta, emlékezett Ursus szavaira, hogy még kérdést sem lehet tenni.

Megállt a wapentake előtt.

A wapentake levette botját Gwynplaine válláról és parancsoló mozdulattal egyenesen tartotta és akkoriban mindenki értette, hogy ez annyit jelent:

- Ez az ember kövessen engem és senki más. Mindenki maradjon ott, ahol van. Csönd legyen.

Kíváncsiak nem kellene. A rendőrségnek minden időben inyére volt a zárkózottság.

Az elfogadás e nemét „a személy lefoglalásának” nevezték.

A wapentake egyetlen mozdulattal, mint egy tengelyen forgó gép, megfordult és komoly, méltóságteljes léptekkel a Green-Box kijárata felé indult.

Gwynplaine Ursusra nézett.

Ursus fölhozta a vállát, könyökeit a csipőjéhez szorította, kezeit szétterjesztette, szemöldökeit fölhozta és e némajátékkal jelezte: engedelmeskedni kell az ismeretlennek.

Gwynplaine Deára tekintett, aki gondolatokba merülve még folyton mosolygott.

Ujjai hegyét ajkához érintve, kifejezhetetlen csókot dobott feléje.

Ursus a wapentake elfordulásával a rémület egy részétől megszabadulván, megragadta a pillanatot, hogy Gwynplaine fülébe sugja:

- Az életedért, ne beszélj addig, amíg nem kérdeznek.

Gwynplaine azzal a gonddal, amivel egy beteg szobájában kerüljük a zajt, levette a horogról kalapját és köpenyét, beburkolta magát a szeméig, kalapját lehuzta a homlokába; minthogy nem aludt, most is munkaruháját viselte a bőrgallérral; még egyszer reánézett Deára; a wapentake, mikor a Green-Box külső ajtajához ért, fölemelte botját és kezdett leszállni a kijárat kis lépcsőjén; akkor Gwynplaine, mintha ez az ember láthatatlan láncon huzná, megindult utána. Ursus nézte, amint Gwynplaine kilépett a Green-Boxból; a farkas e pillanatban panaszos morgásba kezdett, de Ursus lecsöndesítette ezzel a halk szóval: „Visszajön”.

Az udvaron Nicless mester egy alázatos és parancsoló mozdulattal fojtotta el az elszörnyedés kiáltását Vinos és Fibi száján, akik kétségbeesve látták Gwynplaine elvezetését meg a wapentake gyászruháját és vasbotját.

A két leány kővé vált. Ugy álltak ott, mint két cseppköoszlop.

Govicum kábultan dugta ki a fejét egy nyitott ablakon.

A wapentake néhány lépéssel Gwynplaine előtt haladt, anélkül, hogy visszafordulna, anélkül, hogy reánézne, abban a fagyos nyugalomban, melyet az a biztonság adott neki, hogy ő a törvény.

Siri csöndben mentek végig az udvaron, keresztül haladtak a homályos korcsmán a térre. Néhány járókelő csoportosult az ajtó előtt, meg egy csapat rendőr a justice-quorummal az élükön. A kíváncsiak megdöbbenve, szótlanul, angol fegyelemmel sorba állottak és utat nyitottak a biztos botja előtt. A wapentake a kis utcák felé indult, melyek kinyultak Themsere és melyeket akkor Little Strandnak neveztek. Gwynplaine, aki mellett jobbról-balról sorakoztak két sorban a poroszló emberei, beburkolózva köpenyébe, mint egy szemfedőbe, a lépesén kívül semmi mozdulatot nem téve, lassan távolodott a csárdától, némán követvén a hallgatag embert, mint egy szobor, mely egy kísértet után megy.

III. Lex, rex, fex.

A magyarázat nélkül való letartóztatás, mely nagyon meglepné a mai angolt, akkoriban nagyon használatos rendőri eljárás volt Nagybritanniában. Különösen azokban a kényes esetekben használták, melyekben a franciák a *lettres de cache*-t használták és a *habeas corpus* dacára, még II. György alatt az volt az egyik vád, mely ellen Walpolenak védekeznie kellett, hogy ilyen módon fogatta el Neuhoftot. A vádnak valószínűleg nem volt sok alapja, mert Neuhoftot, Korsika királyát, a hitelezői záratták be.

A csöndes elfogatásokat, melyeket Németországban a szent Vehme sűrűn gyakorolt, befogadták a germán szokások miatt, melyeken a régi angol törvények fele alapszik és a normand szokások miatt, melyeken a másik fele nyugszik. Justinanus palotájának rendőrfőnöke a *silentarius imperialis* „a császári hallgató” címet viselte. Az angol hatóságok, amelyek az elfogatásnak ezt a módját gyakorolták, számos normand szövegre támaszkodtak: - *Canes latrant, sergentes silent.* - *Sergenter agere, id est tacere.* - Idézték Lundulphus Sagax 16. paragrafusát: - *Facit imperator silentium.* - Idézték Fülöp király 1307-ből való oklevelét: - *Multos tenebimus bastonerios qui, obmutescetes, sergentare valeant.* - Idézték I. Henrik angol király rendeleteinek LIII. fejezetét: - *Surge signo jussus. Taciturnior esto. Hoc est in captione regis.* - Különösen erre az előírásra támaszkodtak, melyet Anglia ősrégi hűbéri kiváltságainak alapjául tekintettek: - „A’ viscomtesok alatt vagynak a’ kardos poroszlók, a’ kiknek tisztök kardjokkal igazságot tenni azokon, a’ kik gonosz cimboraságba keveredtek, a’ kiknek valamely bünéről hír költ, a’ szökötteken és a’ bitangokon... és olyan derekasan és tsendességgel fogják be azokat, hogy a békességes, jó emberek békességben maradhassanak, a’ latrok pedig elrémittessenek.” Az ilyen letartóztatást „a’ kardnak pengéjével való” elfogatásnak nevezték (*Vetus Consuetudo Normanniac*, MS. I. part. Sec. I. cap. II.). A jogtudósok ezenkívül idézték *in Charta Ludorici Hutini pro normannis*-ből a *servientes spathae* fejezetet. A *servientes spathae* szavakból - amint a mindinkább elromló latin nyelv fokozatosan közeledett a mi beszédmódunkhoz - *sergentes spadae* lett.

A csöndes elfogatások ellenkeztek a jajveszékeléssel és azt jelezték, hogy hallgatni kell addig, míg bizonyos homály nincs földerítve.

Azt jelentették: Bizalmas kérdések.

Azt jelentették, hogy a rendőrség eljárásához bizonyos államérdek fűződik.

A *magánjog* kifejezést, ami *zárt ajtót* jelent, alkalmazni lehet az ilyen letartóztatásokra is.

III. Edward némely krónikás szerint ilyen módon fogatta el anyjának, Franciaországi Izabellának az ágyában Mortimert. Ebben lehet kissé kételkedni, mert Mortimer előbb egy ostromot állott ki várában, mielőtt elfogták.

Warwick, a Királyok Trónraültetője, szintén szívesen gyakorolta ezt a módszert, hogy „becsalogassa az embereket.”

Cromwell is használta, főleg Connaughtban és ilyen óvatos csöndben fogatta el Kilmacaghban Trailie-Arcklot, Ormond gróf rokonát.

Az igazságszolgáltatás egy intésével való letartóztatások inkább idézések, mint elfogatások.

Néha csak bírói kihallgatás céljából való eljárás volt és a mindenkire reákényszerített csöndben bizonyos kimélet volt a letartóztatott iránt.

A népre, mely nem volt tisztában ezekkel az árnyalatokkal, rémitő hatást gyakorolt.

Nem szabad elfelednünk, hogy Anglia nem az volt 1705-ben - sőt még később sem -, mint ma. A viszonyok zavarosak, néha nyomasztók voltak; Daniel de Foe, aki már megtapogatta a pellengért, ezekkel a szavakkal jellemzi az angol társadalmi rend egy részét: „a törvény vas keze.” De nem csupán törvény volt, hanem önkény is. Emlékezzünk arra, hogy Steelet kiűzték a parlamentből, Locket az előadói székből; Hobbest és Gibbont futni kényszerítették; Charles Churchill, Humet, Prietleyt üldözték; John Wilkest a Towerba zárták. Ha előszámlálnák a *sedition libel* rendelet áldozatait, hosszú névsor lenne. Az inkvizíció kissé egész Európában elterjedt és rendőri gyakorlata iskolát teremtett. Angliában lehetséges volt szörnyű merényletet elkövetni minden jog ellen; csak emlékezzünk a *Gazetier Cuirasséra*. A tizennyolcadik század kellős közepén XV. Lajos a Piccadillyn fogatta el azokat az írókat, akik nem tetszettek neki. Igaz, hogy II. György pedig Franciaországban, az Opera nézőterén markolta meg a trónkövetelőt. Két hosszú kar volt; a francia királyé elért Londonig, az angolok királyáé elért Párisig. Ilyen volt akkor a szabadság.

Tegyük hozzá, hogy az embereket szívesen végezték ki a börtönök belsejében; kivégzés, mint bűvészi eltüntetés; ocsmány kibuvó, melyhez Anglia most visszatér, azt a különös látványt nyújtván a világnak, hogy egy nagy nép, mely javítani akar, a rosszabbat választja és mely maga előtt látván egyik oldalon a multat, másikon a haladást, összetéveszti őket és nappalnak tartja az éjszakát.

IV. Ursus kikémléli a rendőrséget.

Mint mondtuk, az akkori rendőrség merev törvényei szerint a wapentake intése, hogy valaki kövesse, a többiekre nézve magában foglalta a parancsot, hogy meg ne mozduljanak.

Néhány kíváncsi mégis makacskodott és messziről Gwynplaine kíséretéhez csatlakozott.

Ursus is köztük volt.

Ursus annyira kővé vált ijedtében, amennyire csak jogot érzett erre. De Ursust annyiszor ragadták meg a vándorélet meglepetései és a váratlan események gonoszságai, neki is egész értelme készen állt, mint ahogy ütközethez a hadihajó egész legénysége fölkészül a sorakozó hangjaira.

Sietett szabadulni a megkövesedéstől és elmélkedni kezdett. Most semmit sem ér az elérzékenyülés, most szembe kell nézni.

Szemébe nézni az eseménynek, ez a kötelessége annak, aki nem ostoba.

Ne törődjünk azzal, hogy értjük-e, hanem cselekedjünk. Azonnal. És föltette a kérdést:

Mit lehet tenni?

Gwynplaine távoztával két félelem közé került: féltette Gwynplainet, ami arra készítette, hogy kövesse; féltette önmagát, ami arra szorította, hogy maradjon.

Ursus olyan rettenthetetlen volt, mint egy légy és olyan érzéketlen, mint egy mimóza. Leirhatatlanul reszketett. De mégis, hősiesen elszánta magát és elhatározta, hogy dacolni fog a törvénnyel és követi a wapentaket, annyira nyugtalanította, hogy mi fog történni Gwynplaine-nel.

Bizony, nagyon félhetett, hogy annyira bátor volt.

Micsoda vitéz tettekre ragadhat a rémület egy nyulat!

A megrémült zerge leugrik a mélységbe. Az ijedtség egyik alakja az oktalanságig való megrémülés.

Gwynplainet inkább elrabolták, mint elfogták. A rendőrség oly gyorsan végrehajtotta föladatát, hogy az ilyen reggeli órákban különben is néptelen vásártér alig vette észre. A Tarrinzeau-field sátraiban talán senki sem sejtette, hogy a wapentake vitte el a Nevető Embert. Azért csak kevés ember csődült össze.

Gwynplainet az ő köpenyében és posztóalapjában, mely lehajlott csaknem az arcáig, nem ismerhették föl a járókelők.

Mielőtt Gwynplaine után indult volna, Ursus előkészületeket tett. Félrehívta Nicless mestert, a Govicum fiut, Fibit, Vinost és meghagyta nekik, hogy Dea előtt hallgassanak, mert ő semmiről sem tud; gondjuk legyen arra, hogy egy szót se ejtsenek ki előtte, amiből gyaníthatná, hogy mi történt; hogy valami ürüggyel magyarázzák ki Gwynplaine és Ursus távollétét; hogy különben is nemsokára itt lesz déli álmának ideje és mire Dea fölébred, ő, Ursus, itt lesz Gwynplaine-nel együtt, az egész csak félreértés lehet, mistake, mint Angliában mondják; hogy ezt könnyű lesz neki és Gwynplainenek földeríteni a hatóság és a rendőrség előtt; hogy az ujjukkal fognak reámutatni a félreértésre és azonnal vissza fognak térni mind a ketten. A fődolog az, hogy senki se szóljon Deának semmit. Ezeket az utasításokat adván, elment.

Ursus követhette Gwynplainet, anélkül, hogy észrevették volna. Noha annyira távoltartotta magát, amennyire lehetett, úgy intézte, hogy el ne veszítse szem elől. Vakmerőség a leskelődésben, ez a félénkek bátorsága.

Végtére, akármilyen ünnepélyes volt is az eljárás, Gwynplainet talán csak beidézik az egyszerű rendőri hatóság elé valami jelentéktelen kihágásért.

Ursus biztatta magát, hogy ez a kérdés azonnal megoldódik.

A saját szemével fog erről meggyőződni, ha a Tarrinzeau-field szélére érve meglátja, milyen irányt vesz a Gwynplainet kísérő őrség a Little Strand kis utcáinak bejáratánál.

Ha balra fordul, az annyit tesz, hogy Gwynplainet a southwarki városházára vezetik. Akkor nincs mitől tartani; valami vétség lehet; hatósági dorgálás, két-három shilling birság, aztán Gwynplainet szabadon bocsátják és a *Legyőzött kaos*z előadását ma este megtarthatják mint rendesen. Senki sem fog észrevenni semmit.

De ha jobbra fordul a kíséret, akkor a dolog komolyabb.

Ezen az oldalon szigorubb helyek vannak.

Abban a pillanatban, mikor a két sor rendőr, akik Gwynplainet kísérték, a wapentake vezetésével a kis utcákhoz érkezett, Ursus lihegve nézte. Vannak pillanatok, mikor az egész ember csupa szem.

Merre fognak fordulni?

Jobbra fordultak.

Ursus megtántorodott a rémülettől és egy falhoz támaszkodott, hogy el ne essék.

Képmutató beszéd az, mikor valaki azt mondja: *Tudni akarom, mihez tartsam magam*. Tulajdonképpen nem akarja tudni. Fél tőle. Az aggodalomba beleszövődik az a homályos törekvés, hogy semmire se következtessen. Nem vallja be, de szívesen hátrálna előre és ha előbbre jutott, sajnálja.

Ursus is ezt tette. Reszketve gondolta:

- Rosszra fordul a dolog. Ezt mindig elég korán tudtam volna meg. Minek is követtem Gwynplainet?

Ez észrevétel után, minthogy az ember merő ellenmondás, megkettőzte lépteit és leküzdve aggodalmát, sietett közeledni az őrséghez, nehogy Southwark utcáinak utvesztőjében elszakadjon a fonal közte és Gwynplaine között.

A rendőri kíséret nem mehetett gyorsan az ünnepélyesség miatt.

A menetet a wapentake nyitotta meg és a justice-quorum zárta be.

Ez a rend magával hozta a lassúságot.

A poroszlók minden fensége eláradt a rendőrök vezetőjén. Egyenruhája középhelyet foglalt el az oxfordi zenetudósok pompázó öltözete és a cambridgei teológiai doktorok komor, fekete köntöse között. Nemesi ruháját hosszú godebert, ezt a norvégiai nyulbőrrel bélelt köpeny takarta. Félig gótikus, félig modern volt, mert parókát viselt, mint Lamoignon és ujjast, mint Tristan l'Hermite. Nagy, kerek szeme úgy tapadt Gwynplainere, mint a bagolyé. Ütemesen lépkedett. Lehetetlen ennél a derék embernél vadabbat elképzelni.

Ursus kissé eltévedt a sikátorok zavaros tömkelegében, de a Sainte-Marie Over-Ry közelében utolérte a kíséretet, mely szerencsére kissé elkésett a templomtéren verekedő gyermekek és

kutyák miatt, ami megszokott látvány London utcáin; *dogs and boys*, mondták a régi rendőrségi jegyzőkönyvek, melyek előbbre teszik a kutyákat a gyermekeknél.

Egy ember, akit rendőrök kísérek a hatóság elé, elvégre elég közönséges látvány és minthogy mindegyiknek dolga volt, a kíváncsiak szétszlottak. Senki sem maradt Gwynplaine nyomában, csak Ursus.

Elhaladtak az Üditő Vallásnak és az Alleluja Liga egymással szemben álló két kápolnája előtt. E két szekta azóta is fönnáll.

Azután sikátorról-sikátorra kanyargott a kíséret, szivesebben választva azokat az utakat, melyek még ki nem épültek és melyeket benőtt a fű; nagyon zegzugos uton haladtak.

Végre megálltak.

Szűk sikátorban voltak. Ház nem volt benne, csak az elején néhány viskó. Balról alacsony, jobbról magas fal alkotta a kis utcát. A megfeketedett magas falat szász modorban építették, párkányokkal és hatalmas rácsokkal a szelelőlyukakon. Ablaka nem volt, csak itt-ott néhány hasadék, ódon lőrések kőhajítók és dárdavetők számára. A nagy fal tövében apró, alacsony ajtó volt látható, mely a patkányfogó nyílásához hasonlított.

Ezen a durva kőboltívbe illesztett ajtón elrácsozott kémlelőlyuk, tömör kopogtató és hatalmas zár volt és erős, bütykös sarkaival, összevissza szögelt páncélszerű lemezeivel inkább vasból volt, mint fától.

Senki sem volt az utcán. Sem boltot, sem járókelőt nem lehetett látni. De valami zaj hallatszott egész közelben, mintha a sikátor egy patak mellett huzódott volna. Kocsik és hangok lármája volt. A fekete épület másik oldalán valószínűleg forgalmas utca, bizonyára Southwark főutcája vonult, mely egyik végével a canterbury-i uthoz, a másikkal a London-Bridgehez csatlakozott.

A Gwynplainet körülvevő kíséreten kívül az egyetlen emberi arc ebben az utcában Ursus sápadt arca volt, aki félárnyékban előrelopózva, egy szöglet mögül nézett és félt attól, hogy látni fog. Egy sarokban állt, ahol az utca éppen elkanyarodott.

Az őrség összecsoportosult az ajtó előtt.

Gwynplaine a középen állt, de most mögötte volt a wapentake és az ő vasbotja.

A justice-quorum fölemelte a kalapácsot és hármat koppantott.

A kémlelőlyuk kinyílt.

A justice-quorum megszólalt:

- Ő felsége nevében.

A tölgyfából és vasból való nehéz ajtó megfordult sarkain és egy ólomszinű, hideg nyílás tárult eléjük, mint egy barlang szája. Iszonyu boltozat huzódott a homályban.

Ursus látta, hogy Gwynplaine eltűnt alatta.

V. Gonosz hely.

Gwynplaine után a wapentake lépett be.

Aztán a poroszló.

Utána a kiséret.

Az ajtó becsukódott.

A sulyos ajtó légmentesen beilleszkedett a kőrovátkákba és sem azt nem lehetett látni, ki nyitotta ki, sem azt, hogy ki zárta be. Ugy látszott, a reteszek maguktól mentek vissza mélyedéseikbe. Néhány ilyen szerkezet, melyeket hajdan megfélemlítés céljából találtak ki, ma is megvan a nagyon régi fogházakban. Ezek a börtön küszöbét a sir küszöbéhez tették hasonlóvá.

Ez az ajtó a southwarki börtön hátsó kapuja volt.

A szúrágta, visszataszító épületben semmi nem hazudtolta meg a fogházak komor külsejét.

Pogány templom, melyet hajdan a cattieuchlanok építettek a Mogonok, a régi angol istenek számára; Ethelwolfnak palotája, szent Edwardnak erődje volt; 1199-ben pedig Földnélküli János a fogház méltóságára emelte; ez a southwarki börtön. Ezt a börtönt egykor utca szelte ketté úgy, ahogy a chenonceauxi kastélyon patak folyik keresztül és egy vagy két századon át *gate* volt, a külváros kapuja; később befalazták az átjárót. Angliában fönmaradt még néhány ilyenfajta fogház: Londonban a Newgate; Canterburyban a Westgate; Edimburgban a Canongate. Franciaországban a Bastille is kapu volt egykor.

Angolország csaknem valamennyi börtöne egyforma képet nyújt, kívül magas fal, belül méhkas tömlöcökből. Gyászosak ezek a gótikus fogházak, ahol a pókok és az igazságszolgáltatás szövök hálóikat és melyekbe John Howard, e napsugár, még nem hatolt be. Valamennyit *a siralom házának* lehetne nevezni, mint a bruxellesi ódon kinzókamrát.

E kegyetlen és zord épületek láttára ugyanazt az aggodalmat érzi az ember, mely az antik hajósokat elfogta, mikor oly közel haladtak el a rabszolgák poklához, a Plautus emlegette láncsörgető szigetekhez, *ferricrepiditae insulae*, hogy hallották a láncok zörgését.

A southwarki börtön, az ördögüzések és kinzások e régi színhelye eleinte különösen boszorkányok számára szolgált, amint a börtönajtó fölött egy kopott kövön ez a bevésett vers elárulja:

*Sutit arreptitii vexati doemone multo.
Est energumenus quem daemon possidet unus.*²¹

A két sor finom árnyalatot állapít meg az ördögös és az energumenos között.

E fölirat fölött, a legmagasabb igazságszolgáltatás jelvényéül, egy kőlétrát szegeztek a falhoz, mely egykor fából volt, de kővé vált, miután elásták a Woburn apátság közelében levő Aspley-Govis nevű helység kövesítő földjébe.

Azóta lerombolták a southwarki fogházat, mely két utcára szolgált és azokat, mint *gate* összekötötte; két kapuja volt, a főutcára nyílt a diszkapu a hatalmasok számára, a sikátorra nyíló kis kapu - a szenvedők kapuja - pedig a többi élők számára való volt. És a halottak

²¹ Ördögös az, akiben sok ördög tombol. Akit csak egy ördög szállt meg, energumenos.

számára is; mert ha egy fogoly meghalt, arra vitték el a hulláját. Ez egyik módja a szabadulásnak.

A halál kiszabadulás a végtelenbe.

Gwynplaine a szenvedések kapuján vezették be a fogházba.

A sikátor, mint mondtuk, csak két fal közé szorított keskeny, kavicsos ut volt. Bruxellesben van egy ilyesfajta köz, melyet úgy neveznek: *Utca egy személynek*. A két fal nem volt egyenlő magas; a magasabb volt a fogház, az alacsonyabb a temető. Ez az alacsony fal, mely mögött a börtön halottai porladtak, alig haladta meg egy ember magasságát. Ajtó volt rajta, majdnem szemben a börtönajtóval. A halottaknak csak az utcán kellett keresztül menniük. Husz lépést téve a fal mellett, be lehetett lépni a temetőbe. A magas falra akasztófalétrát erősítettek; szemben, az alacsony falon kifaragtak egy halálfejet. Egyik fal sem veditotta föl a másikat.

VI.

Milyen tisztviselők voltak a hajdani parókák alatt.

Aki e pillanatban a fogház tulsó oldalára, a homlokzatra nézett volna, Southwark főutcáján a börtön hivatalos és főbejárata előtt meglátott volna egy utazókocsit, melynek ma cabriolet a neve. Kiváncsiak gyürüje vette körül a kocsit. Cimer volt rajta és aki kiszállt belőle, bement a fogházba; bizonyosan hivatalnok, találgatta a tömeg; az angol hivatalnokok gyakran nemesek voltak és csaknem valamennyinek volt joga cimert viselni. Franciaországban a cimer és a talár majdnem kizárták egymást; Saint-Simon herceg, mint „olyan rendű emberek”-ről beszélt a hivatalnokokról. Angliában nem volt becstelenség, ha a nemes ember bíró lett.

Angliában voltak vándor tisztviselők, akiket *kerületi bírónak* neveztek és semmi sem egyszerűbb, minthogy ebben a kocsi-ban a körutját végző bíró alkalmatosságát látták. De az már nem volt egyszerű, hogy az a személyiség, akit tisztviselőnek tartottak, nem magából a kocsi-ból, hanem az elején levő páholyféléből szállt ki, ami nem az urak helye szokott lenni. Más furcsaságot is észrevettek: ebben a korban Angliában kétféle módon utaztak, gyorskocsin öt mérföldenként egy shillingért, vagy postakocsin mérföldenként három sousért és négy sous-t fizetve állomásonként a postakocsisnak; akinek kedve támadt saját kocsiján, váltott lovakkal utazni, az lovanként és mérföldenként annyi shillinget fizetett, amennyi sous-t fizettek a postakocsi utasai; a southwarki börtön előtt álló kocsi-ba négy lovat fogtak és két postakocsis volt vele, ami fejedelmi fényűzés. Végül az zavarta és izgatta legjobban a találgatásokat, hogy ezt a kocsit gondosan bezárták. Az ablaktáblákat betették: minden nyílást betakartak, ahol a szem behatolhatott; kívülről nem lehetett belátni és valószínű, hogy belülről sem láttak ki. Egyszóval, nem látszott, hogy lett volna valaki a kocsi-ban.

Miután Southwark Surreyben volt, a southwarki fogház a Surrey grófság sheriffjéhez tartozott. Az ilyen különálló igazságszolgáltatás igen gyakori volt Angliában. Így például a londoni Tower semmiféle grófsághoz sem tartozott, jogi szempontból azt lehetne mondani, a legegőben függött. A Tower más igazságügyi hatóságot el nem ismert, csak a saját constable-jét, a *custos turríst*. A Towner-nak külön törvényszéke, külön igazságszolgáltatása, külön temploma és külön kormányzata volt. A *custos*, vagy másképen constable hatásköre London-on kívül huszonegy *hamletre*, vagyis tanyára terjedt ki. Minthogy Nagy-Britanniában a törvényes különlegességeket egymásba ojtják, Anglia főágyumesteri hivatalát a londoni Tower alá rendelték.

Más törvényes szokások még furcsábbak voltak. Így az angol admirális törvényszéke rhodusi és oleroni (francia sziget, egykor angol birtok) törvényeket alkalmazott és azok szerint ítél.

A kerület sheriffje nagyon jelentékeny ember volt. Mindig nemes volt, sőt néha lovag. A régi okiratok *spectabilis*-nek, „tekintélyes embernek” cimezték. Ez a cím középhelyet foglal el az *illustris* és *clarissimus* között, több volt, mint az első, kevesebb, mint a második. A megyék sheriffjeit egykor a nép választotta, de II. Edward és utána VI. Henrik a koronának tartotta fenn a kinevezés jogát és attól kezdve a sheriffek a királyi hatalom kisugárzásai-vá lettek. Valamennyien öfelségétől kapták megbízatásukat, kivéve a westmorlandi sheriffet, mert ez a tisztség örökölhető volt, a londoni és a middlesex-i sheriffet pedig a céhek választották meg a Commonhallban. A walesi és chesteri sheriffeknek bizonyos ügyész-i előjogaik voltak. Mindezen tisztségek máig is főnnállanak Angliában, de az eszmékkel és erkölcsökkel való folytonos surlódásban lassanként elkoptak és ma már egészen más alakjuk van, mint egykor. A megye sheriffjének főadata volt az „utazó bírót” támogatni és kíséretéről gondoskodni. Mint ahogy két karja van az embernek, neki is két tisztje volt, balkarja az alsheriff, jobbkarja a justice-quorum. Az utóbbi a század parancsnokának, a wapentakenek közreműködésével

letartóztatta, kihallgatta és a sheriff felelősségére bebörtönözte a tolvajokat, a gyilkosokat, lázítókat, csavargókat és mindenféle gazembereket, hogy aztán a kerületi bíró ítéljen fölöttük. Az alsheriff és a justice-quorum között annyi a rangbéli különbség, hogy az első a sheriff társa, a másik pedig segédje. A sheriffnek kétféle törvényszéke volt, a központi, állandó törvényszék, a County-court és a vándortörvényszék, a Sheriff-turn. Így képviselte az egységet és a mindenütt jelenvalóságot. Bírói minőségében segítséget és fölvilágosításokat követelhetett vitás esetekben a sapkás hivatalnoktól - *sergens coiffae* -, aki jogász volt és aki fekete süvege alatt cambraii fehér vászonból való sapkát viselt. A sheriff üritette ki a fogházakat; ha egy városba érkezett, joga volt sommásan itélkezni a foglyok fölött és azokat akár szabadon bocsájtani, akár fölakasztatni; ezt úgy hívták: „fölszabadítani a börtönt”, *gaol delivery*. A sheriff mutatta be a vád alá helyezésről szóló billt a vád huszonnégy esküdtjének; ha jóváhagyták, alája irták: *billa vera*; ha nem hagyták jóvá, azt irták: *ignoramus*; akkor a vádat elejtették és a sheriffnek szabadságában állt összetépni a billt. Ha a tanácskozás alatt valamelyik esküdt meghalt, ez törvény szerint fölmentette és ártatlanná tette a vádlottat és a sheriff, akinek joga volt őt letartóztatni, jogot nyert szabadlábra helyezni. De ami különös tiszteletet és félelmet gerjesztett a sheriff iránt, az volt, hogy az ő tiszte volt végrehajtani *ő felsége összes rendeleteit*; félelmes hatáskör! Az önkény lakott ebben a fogalmazásban. A verdeor és a coroner kísérte a sheriffet, az őrök szolgáltatták a karhatalmat és így szép kísérete volt lovasokból és szolgákból. A sheriff, mint Chamberlayne mondja, „az igazságszolgáltatás, a törvény és a grófság élete”.

Angliában valami észrevehetetlen rombolás porlasztja és mállasztja szakadatlanul a törvényeket és a szokásokat. Napjainkban, ismételjük, sem a sheriff, sem a wapentake, sem a justice-quorum nem úgy gyakorolja tisztét, mint abban az időben. A régi Angliában valami zürzavar volt a hatalom gyakorlásában és a rosszul meghatározott illetékesség olyan beavatkozásokra vezetett, melyek ma lehetetlenek volnának. A rendőrség és a törvénykezés közössége megszűnt. A neveket meghagyták, a tisztségeket módosították. Azt hisszük, a *wapentake* szónak is megváltozott a jelentése. Akkor hivatalt jelentett, most területi fölosztást jelent, akkor századot jeleztek vele (*centenier*), most pedig cantont (*centum*).

Különben abban a korban a megye sheriffje az ő királyi és községi hatáskörében egyesítette - többé-kevésbé összesűrítve - azt a két hatóságot, melyet egykor Franciaországban Polgári helytartónak és Rendőri helytartónak neveztek. A párisi polgári helytartót elég jól jellemzi ez a rendőri följegyzés: „A polgári helytartó ur nem gyűlöli a belviszályokat, mert a fosztogatás mindig hasznára válik.” (1704 július 22.) Ami a rendőri helytartót illeti, ezt a félelmes, sokoldalú és bizonytalan típust legjobban René d’Argenson képviseli, akiről Saint-Simon azt mondja, hogy az arcán a három alvilági bíró egyesült.

Ezzel a három alvilági bíróval találkoztunk Londonban, a Bishopsgateben.

VII. Remegés.

Mikor Gwynplaine a börtönajtót csikorogva becsukódni hallotta, összerezzent. Ugy látta, hogy a világosság a sötétséggel ezen a bezáródó ajtón érintkezett, mely egyik oldalon a földi zsidongásra, másikon a holtak világára szolgált és hogy most mindazok a dolgok mögötte vannak, melyekre a nap süt, hogy átlépte az élet határát és most kívül van rajta, összeszorult a szíve. Mit csinálnak vele? Mit jelenthet mindez?

Hová jutott?

Semmit sem látott maga körül, sötétségben találta magát. A becsukódó ajtó hirtelen vakká tette. A kémlelőlyukat épp úgy bezárták, mint az ajtót. Sehol szelelőnyílás, sehol egy lámpa. A régi idők elővigyázatossága volt. Tilos volt a börtönök belsejét kivilágítani, nehogy az ujonnan érkezettek valamit megjegyezhesenek.

Gwynplaine kinyújtotta a kezét és jobbról is, balról is falat érintett; folyosóban volt. A pincék derengésében, mely nem tudni, hogyan szivárog be és a homályban lebeg, lassanként kibontakozott előtte a folyosó.

Gwynplaine, aki a büntetések szigorát csak Ursus nagyításából ismerte, úgy érezte, mintha óriási, sötét kéz ragadta volna meg. Az ismeretlen törvény kezében lenni borzasztó. Az ember minden helyzetben bátor és az igazságszolgáltatás előtt megzavarodik. Miért? Mert az emberi igazságszolgáltatás csak derengés és a bíró tapogatózva mozog benne. Gwynplainenek eszébe jutott, hogy Ursus mit mondott neki a hallgatás szükségességéről és ő Deát akarta viszontlátni; volt a helyzetében valami önkény, amit nem akart ingerelni. Néha elrontjuk, amit meg akarunk világítani. Másrésről ez a kaland oly nagy sullyal nehezedett reá, hogy engedett és nem tudott visszatartani egy kérdést.

- Uraim - kérdezte -, hova vezetnek engem?

Senki sem felelt.

Ez volt a törvény a csendes letartóztatások számára és a normand szöveg világos: *A silentiariis ostio praepositis introducti sunt.*

Ez a hallgatás megfagyasztotta a vért Gwynplaineben. Addig erősnek hitte magát; elégedett volt önmagával és ez az elégedettség hatalom. Elszigetelten élt és azt képzelte, hogy ez az elszigeteltség legyőzhetetlenség. És ime, hirtelen a nagy, közös erő iszonyu nyomása alá került. Hogyan küzdjön meg ez ismeretlen borzalom, a törvény ellen? Összeroskadt a rejtély alatt. Ismeretlen félelem találta el páncélja gyöngye pontját. Azonfölül nem aludt és nem evett; alig nedvesítette meg ajkait egy csésze teával. Egész éjjel csaknem önkivületben volt és a láz még megmaradt benne. Szomjas volt és talán éhes is. Az elégedetlen gyomor mindent elront. Tegnap óta események történtek vele. Viharzó indulatai tartották fenn; vihar nélkül a vitorla csak vászondarab. De magában érezte a rongy gyöngeségét is, melyet a szél az elszakadásig fölfúj. Érezte, hogy össze fog roskadni. Vajjon eszméletlenül esik-e a kövezetre? Rosszul érzem magam! ez menedék lehet az asszonyoknak, de megalázza a férfit, összeszedte magát, de reszketett.

Olyan érzése volt, mintha lábai alól kicsuszna a talaj.

III. Fohászkodás.

Elindultak.

Továbbhaladtak a folyosón.

Semmiféle iktató vagy lajstromozó hivatalnál nem álltak meg. Az akkori fogházak nem sok papírt fogyasztottak. Megelégedtek azzal, ha bezárultak az ember mögött, gyakran nem is tudták, miért. Elég volt nekik, hogy ők fogházak és hogy foglyaik vannak.

A kíséret kénytelen volt megnyulni és fölvenni a folyosó alakját. Egymásután haladtak, elől a wapentake, utána Gwynplaine, utána a justice-quorum, azután pedig a rendőrök haladtak egy csomóban és úgy elzárták Gwynplaine mögött a folyosót, mint egy dugó. A folyosó megszűkült; Gwynplaine most a két könyökével érintette a falat; a kavicssal kevert cement-boltozatot helyenként mindig szűkebb, kiálló gránitvelek szakították meg; le kellett hajolniuk, hogy átmelessenek; futni nem lehetett a folyosón; a menekülő kénytelen lett volna lassan menni; ennek a tömlőnek kanyarulatai is voltak, minden bél kanyargós, a fogházé épp úgy, mint az emberé; itt-ott, majd jobbról, majd balról, erős rácsokkal elzárt bevágások voltak a falban, melyekben lépcsőket lehetett látni, némelyik emelkedett, mások lefelé vezettek. Egy bezárt ajtóhoz érkeztek, az kinyílt, bementek, újra bezáródott. Aztán egy második ajtóra bukkantak, mely átengedte őket, majd egy harmadikra, mely szintén megfordult a sarkain. Mintha ezek az ajtók mind maguktól nyíltak és záródtak volna. Nem látszott senki. Ekkor már annyira alacsony volt a boltozat a mindig jobban szűkülő folyosóban, hogy már csak lehajtott fejjel lehetett járni. A falról szivárgott a víz, a mennyezetről csöppek hullottak; a kőkockákból való padló nyirkos volt, mint egy bél. A világosságot pótló halványság mindig homályosabb lett és alig volt levegő. Az tette különösen gyászossá, hogy a folyosó lefelé ment.

De csak figyelemmel lehetett észrevenni, hogy lejtős. A sötétségben egy szelid lejtő is borzalmas. Semmi sem rettentőbb, mint a homályos dolgok, melyekhez észrevehetetlen lejtőkön lehet elérkezni.

Leszállni annyi, mint belépni az ismeretlen rémületbe.

Mióta haladtak már így? Gwynplaine nem tudta volna megmondani.

Az aggodalomban, e mángorlóban töltött percek mérhetetlenül hosszúak.

Egyszerre megálltak.

A sötétség sűrű volt.

A folyosó itt kissé kiszélesedett.

Gwynplaine egészen közelről olyan hangot hallott, amiről a kínai gong adhat fogalmat; mintha a mélység födelére ütöttek volna.

A wapentake kopogtatott a botjával egy vaslemezen.

A lemez ajtó volt. Nem olyan ajtó, mely fordul, hanem olyan, mely fölemelkedett és lecsapódott. Majdnem úgy, mint a várkapuk vasrácsa.

Csikorogva surlódott eresztékeiben és Gwynplaine előtt hirtelen megjelent egy darab négy-szögletes világosság.

A vaslemez fölhuzódtott a boltozat hasadékaiba, mint egy egérfogó ajtaja.

A helyén nyílás támad.

A világosság nem a naptól származott, világítás volt. De Gwynplaine kitágult pupilláira ez a hirtelen támadt halvány világosság is úgy hatott, mint a villámlás.

Egy ideig semmit sem látott. Káprázatban épp oly nehéz valamit megkülönböztetni, mint a sötétségben.

Később a sötétséghez szokott szeme fokozatosan alkalmazkodott a világossághoz; kezdte megkülönböztetni a dolgokat; a világosság, mely eleinte nagyon élénknek látszott, halványodott; beletekintett az előtte tátongó nyílásba és amit látott, borzalmas volt.

Lábainál vagy husz magas, szűk, meredek, csaknem függőleges, jobbról-balról korlátlan lépcsőfok - mintha egy fal élébe faragtak volna lépcsőt - vezetett le egy mély, földalatti üregbe.

Az üreg kerek volt, magas csucsíves boltozattal, mint minden földalatti helyiség, melyre nehéz épületek támaszkodnak.

Azt az ajtótól szolgáló hasadékot, melyet a vaslemez takart el és melynél a lépcső kezdődött, a bolthajlásba vették bele úgy, hogy ebből a magasságból a szem úgy tekintett az üregbe, mint a kutba.

Az üreg nagy volt és ha valóban kut volt valaha, ciklopi kut lehetett. Azt a fogalmat, amit a régi „tömlöc feneke” kifejezés ébreszt föl bennünk, nem lehetett erre az üregre alkalmazni, ha csak nem gondolunk oroszán- vagy tigrisveremre.

Az üregnek nem volt kövezete. A mély helyiségek nyirkos és hideg földje volt a padló.

Az üreg közepén négy alacsony és alaktalan oszlop nehézkesen csucsíves kupolát tartott, amelynek a kupola belsejében találkozó négy bordája püspöksüveget ábrázolt. Ez a kupola hasonlított azokhoz a mennyezetekhez, amelyek alá hajdan a szarkofágokat szokták helyezni, fölemelkedett a boltív és az üreg közepén külön szobát alkotott, ha szobának lehet nevezni olyan helyiséget, amely minden oldalán nyitott és a négy fal helyén négy oszlop áll.

A kupola zárókövéről kerek rézlámpa függött rácsos nyílásokkal, mint a börtönablakok. Ez a lámpa sápadt világosságot vetett a pillérekre, boltívekre, az oszlopok mögött sejthető kerek falra.

Ez volt az a fény, amely eleinte elkápráztatta Gwynplainet. Most már csak zavaros vörösség volt számára.

Más világítás nem volt az üregben. Sem ablak, sem ajtó, sem szelelő.

A négy oszlop között, pontosan a lámpa alatt, ahova a legtöbb fény jutott, egy fehér és borzalmas árnykép feküdt a földön.

A hátán feküdt. Látható volt egy fej, lezárt szemekkel, felsőteste eltűnt valami formátlan tömeg alatt, négy végtagját a szent András keresztjének alakjában feszítették ki kezeire és lábaira kötött láncokkal a négy oszlop felé. A láncok vasgyűrűben végződtek az oszlopok alján. Ezen a fölnégyelés kegyetlen helyzetében mozdulatlanul tett alakon a hullák fagyos ólomszíne ült. Meztelen férfi volt.

Gwynplaine megkövesülve állt a lépcső tetején és nézte.

Egyszer csak hörgést hallott.

A hulla élt.

E kísértet közelében, a kupola egyik íve alatt, lapos kövön egy nagy karosszék két oldalán két férfi állott hosszú, fekete szemfedőkben, a karosszékekben pedig egy vörös talárba burkolt aggastyán ült halványan, mozdulatlanul, komoran, rózsacsokorral a kezében.

Ez a rózsabokréta mindenkit fölvilágosított volna, aki nem olyan tudatlan, mint Gwynplaine. Azokat, akik királyi és egyuttal törvényhatósági tisztviselők, jellemzi az a jog, hogy virágcsokorral a kezükben itélkezhetnek. A londoni lordmajor még most is így bíraskodik. A tavasz első rózsáinak az volt a föladata, hogy segítsék a bírákat az itélkezésben.

A karosszékben ülő aggastyán a Surrey grófság sheriffje volt

Olyan fenséges merevséggel ült, mint egy római, amikor biborba öltöztették.

A karosszék volt az egyetlen ülőhely az üregben.

A karosszék mellett asztal állt, amelyet elborítottak az iratok és könyveik és azokon feküdt a sheriff hosszú, fehér pálcája.

A sherifftől jobbra és balra álló férfiak doktorok voltak, egyik az orvostudomány, a másik a jogtudomány doktora; ezt a jogi tisztviselők sapkájáról lehetett megismerni, amelyet a parókáján viselt. Mindkettőnek fekete ruhája volt, egyiken a bíráké, másikon az orvosoké. Ezek az emberek gyászt viselnek a halottakért, akiket ők tettek azzá.

A sheriff mögött, az emelvény lépcsőjén guggolt egy jegyző, kerek parókában, táblát tartván a térdén, a táblán egy pergamen lap, előtte a kövön tintatartó, kezében toll, olyan ember tartásában, aki kész az írásra.

Ez a jegyző abból a fajtából való volt, amelyet *tarsolyos írnokok*nak neveztek, arról a tarsolyról, amely a lábainál hevert. Ezeket a tarsolyokat hajdan használták az eljárásoknál és „az igazságszolgáltatás zsákjának” mondták.

Egyik oszlophoz keresztbefont karokkal egy bőrbe öltözött ember állt. A hóhér pribékje volt.

Ezek az emberek az ő gyászos magatartásukkal a leláncolt ember körül olyanok voltak, mintha elvárásolták volna őket. Egyik sem mozdult, egyik sem beszélt.

Szörnyű nyugalom uralkodott fölöttük.

Amit Gwynplaine látott, kinzókamra volt. Ilyen kamrák igen elterjedtek voltak Angliában. A Beauchamp-Tower kriptája soká szolgált ilyen célra, épp úgy, mint a Lollards' Prison pincéje. Ilyen volt a rendeltetése a máig is látható „Lady Place boltivei” nevű földalatti helyiségnek. Az utóbbiban kandalló is van, ahol megtüzesíthették a vasakat.

A „King John” korából származó valamennyi fogháznak van ilyen kinzókamrája, köztük a southwarkinek is.

Azt tehát, ami következik, akkor sűrűn gyakorolták Angliában és - szigorúan véve - ma is végrehajthatnák a büntető eljárásban, mert valamennyi törvény még most is fönnáll. Angolország azt a különös tüneményt mutathatja föl, hogy egy barbár törvénykönyv jó egyetértésben él a szabadsággal. A viszony, mondjuk ki, kitűnő.

Némi bizalmatlanság azért mégis helyénvaló lenne. Ha valami válság következne be, nem volna lehetetlen a büntetőtörvény fölélesztése. Az angol törvényhozás megszelidített tigris. Bársonyos talppal simogat ugyan, de vannak karmai.

Bölcs dolog levágni a törvény körmeit.

A törvény alig ismeri a jogot. Egyik oldalon áll a büntető rendszer, a másikon az emberiség. A filozófusok tiltakoznak, de még hosszú idő fog elmúlni addig, míg az emberi igazságszolgáltatás egyesül az igazsággal.

Tiszteld a törvényt; ez angol jelszó. Angliában annyira tisztelik a törvényt, hogy sohasem törlik el. Ettől a tisztelettől úgy szabadulnak meg, hogy nem hajtják a törvényt végre. A régi törvény elavul, mint egy öregasszony; de nem pusztítják el az öregeket. Nem foglalkoznak

velük, ennyi az egész. Szabad nekik örökké azt hinni, hogy szépek és fiatalok. Engedik őket arról álmodni, hogy még léteznek. Ezt az udvariasságot tiszteletnek hívják.

A norman szokás bizony már ráncos, de ez nem zavarja az angol bírót abban, hogy feléje kacsintgasson. Szeretettel őriznek egy ódon lim-lomot, ha norman. Mi lehet kegyetlenebb, mint az akasztófa? 1867-ben fölnégyelésre ítélték egy embert²² azzal, hogy a negyedeit följánlják egy asszonynak, a királynőnek.

Különben kivallatás sohasem létezett Angliában. Ezt a történelem mondja. Szép a történelem biztos föllépése.

Westminsteri Mathew följegyezte, hogy „a szász törvény igen kegyelmes és elnéző”, nem bünteti halállal a bűnösöket; és hozzáteszi: „Csupán az orrukat vágják le, a szemeiket szurják ki és kitépik azokat a testrészeiket, melyek nemi megkülönböztetésre valók.” Csupán!

Gwynplaine zavarodottan állt a lépcső tetején és minden tagjában reszketett. Borzongás futott végig rajta. Törekedett visszaemlékezni, hogy milyen bünt követhetett el. A wapentake némaságát egy kivégzés víziója követte. Ez is egy megtett lépés volt, de szomorú. Mindig sötétebbnek látta azt a komor, törvényes rejtélyt, amelynek hatalmába került.

A földön fekvő emberi alak másodszor is hörgött.

Gwynplaine úgy érezte, hogy gyöngéden megérintik a vállát.

A wapentake volt.

Gwynplaine megértette, hogy le kell mennie.

Engedelmeskedett.

Fokról-fokra lejjebb ment a lépcsőn. A lépcsők nagyon keskenyek és nyolc-kilenc hüvelyk magasak voltak. És nem volt korlát. Csak nagy óvatossággal lehetett lemenni. Két lépcső-fokkal Gwynplaine mögött a wapentake jött egyenesen tartva az iron-weapont, a wapentake mögött pedig ugyanolyan távolban a justice-quorum lépkedett.

Gwynplaine minden reményét elmerülni érezte, mialatt lement a lépcsőn. Mintha minden lépéssel a halálhoz közeledne. Minden elhagyott fok kioltott benne valamit a világosságból. Mindig jobban elsápadva ért a lépcső aljára.

A földön fekvő és a négy pillérhez láncolt álarc folyton hörgött.

Egy hang a félhomályban megszólalt:

- Lépj közelebb.

A sheriff szólt Gwynplainehez.

Gwynplaine egy lépést tett.

- Közelebb - szólt a hang.

Gwynplaine még egy lépést tett.

- Még közelebb - szólt újra a sheriff.

A justice-quorum Gwynplaine fülébe sugta oly komoly hangon, hogy már ünnepélyes volt:

- Ön Surrey-grófság sheriffje előtt áll.

²² A fenianus Burke, 1867 május.

Gwynplaine előrelépett egészen a bünhödőig, akit az üreg közepén elnyulva látott. A wapentake és a justice-quorum ottmaradtak, ahol voltak és engedték Gwynplainet egyedül menni.

Mikor Gwynplaine a kupola alá érve közlőrl látta azt a nyomorult valamit, amit eddig csak messziről látott, ami pedig élő ember volt, rémülete iszonyattá lett.

A földhöz kötött ember teljesen meztelen volt, kivéve azt az ocsmányul szemérmes rongyot, melyet a vérpad szőlőlevelének nevezhetnénk és amely *succingulum* volt a rómaiaknál, *christipannus* a gótoknál és *cripagne* a mi régi gall jargonunkban. Jézuson is csak ilyen foszlány volt a kereszten.

A borzalmas szenvedő, akit Gwynplaine szemlélt, ötven-hatvan éves embernek látszott. Kopasz volt. Fehér szőr nőt az állán. Szemeit lezárta és száját kinyitotta. Minden foga látszott. Sovány, csontos arca nagyon hasonlított a halálfejhez. Karjai és lábai a négy kőoszlophoz láncolva X alakot mutattak. A mellén és a hasán egy vaslemez feküdt és ezen a lemezen halomban állott öt vagy hat nagy kődarab. Hörgése egyszer sóhaj volt, egyszer ordítás.

A sheriff, anélkül, hogy a rózsacsokrot letenné, szabad kezével fölvette az asztalról fehér vesszőjét, és azt fölemelve így szólt:

- Föltétlen engedelmesség ő felsége iránt.

Azzal visszatette a pálcát az asztalra.

Azután lassan, mint a halálharang, egy mozdulat nélkül, épp oly mereven, mint a meggyötört, fölemelte hangját.

Igy szólt:

- Ember, ki itt megláncolva fekszel, halljad utoljára a törvény szavát. Kihoztak zárkádból és elvezettek ebbe a tömlőcbe. Megkérdeztetvén amint illik, a megszabott módon, *formaliis verbis pressus*, tekintet nélkül az eléd adott és megismételt iratokra és közlésekre, a gonosz és romlott makacsság szellemének sugallatára hallgatásba zárkóztál és megtagadtad a bírónak a feleletet. Mely utálatos elvetemültség magában foglalja a bünpalástolás büntetendő cselekményén kívül a konokság vétségét és bünét.

A sheriff jobbján álló segéd félbeszakította és gyászos közönnyel megjegyezte:

- *Overhernessa*. Alfréd és Godrun törvénye. Tizedik fejezet.

A sheriff folytatta:

- A törvényt mindenki tiszteli, kivéve a latrokat, akik félelmissé teszik az erdőt, ahol a dämuvadak ellik kicsinyeiket.

Mint egyik harang ütése a másik után, a segéd megszólalt:

- *Qui faciunt vastum in foresta ubi damae solent funinare*.

- Aki a hatóságnak vonakodik felelni - mondta a sheriff -, minden bünben gyanus. Minden gonoszságra alkalmasnak tartható.

A segéd közbeszólt:

- *Prodigus, devorator, profusus, salax, ruffianus, ebrosius, luxuriosus, simulator, consumptor patrimonii, elluo, ambro, et gluto*.

- Minden hiba föltételez minden bünt - mondta a sheriff. - Aki nem vall be semmit, elismer mindent. Aki hallgat, mikor a bíró kérdezi, valóban hazug és apagyilkos.

- *Mendax et parricida* - mondta a segéd.

A sheriff folytatta:

- Ember, aki hallgat, távol van. Nem szabad távollevővé lenned. Az ilyen hamis távollét sebet üt a törvényen. Olyan mint Diomedes, aki egy istennőt sebesített meg. A törvény előtt való hallgatagság egyik neme a lázadásnak. A törvénysértés felségsértés. Semmi sem gyűlöletesebb és semmi sem vakmerőbb ennél. Aki kivonja magát a kihallgatás alól, ellopja az igazságot. A törvény gondoskodik erről. Hasonló esetekben az angolok mindig éltek az árok, a villa és a láncok jogával.

- *Anglica charta*, 1088. év - szólt a segéd.

És még mindig azzal a gépies komolysággal hozzátette:

- *Ferrum, et fossam, et furcas, cum aliis libertatibus*.

A sheriff folytatta:

- Azért, ember, minthogy nem akartál fölhagyni a hallgatással, noha ép az elméd és tudod, mit kivan az igazságszolgáltatás, minthogy ördögien makacskodtál, meggyötörtettél, alávettettél a kínzás próbájának, a bünyfenyítő rendeletek szavai szerint „erős és kemény kínzásnak”. Ime, elmondom, amit végrehajtottak rajtad. A törvény megköveteli, hogy mindenről hitelesen értesitselek. Ebbe a tömlőbe vetettek, megfosztottak a ruháidtól, meztelenül hanyatt fektettek a földre, tagjaidat kinyújtóztatták és a törvény négy oszlopához kötözték, vaslemezt illesztettek a hasadra és annyi követ raktak a testedre, amennyit elbirsz. „Vagy még többet”, mondja a törvény.

- *Plusque* - erősítette a segéd.

A sheriff tovább beszélt:

- Ebben a helyzetben, mielőtt súlyosabbá tettük volna a próbát, általam, Surrey grófság sheriffje által, ismételten felszólítottát, hogy felelj és beszélj, de te sátáni állhatatossággal megmaradtál a hallgatásban, noha már a bilincsek, láncok, béklyók és vasak hatalmában voltál.

- *Attachiamenta legalia* - jegyezte meg a segéd.

- Vonakodásod és megrögzöttséged miatt - mondta a sheriff, - méltányos, hogy a törvény következetessége egyenlő legyen a bünyös makacsságával, azért a próba folytatódott úgy, ahogy a rendeletek és a törvények szövege megparancsolja. Az első napon nem kaptál sem enni, sem inni.

- *Hoc est super jejunare* - mondta a segéd.

Csönd lett. A köhalmaz alatt hallatszott az ember borzalmas, sipoló lélegzése.

A jogi hivatalnok kiegészítette közbeszólását:

- *Adde augmentum abstinentia ciborum diminutione. Consuetudo britannica*, ötszáznegyedik cikk.

E két ember, a sheriff és a hivatalnok fölváltották egymást; semmi sem szomorubb, mint ez a megzavarhatatlan egyhangúság. A gyászos hang felelt a komor hangnak; olyan volt, mintha a kinvallatás papja és diakónusa mondták volna a törvény kegyetlen miséjét.

A sheriff újra kezdte:

- Első napon nem kaptál sem enni, sem inni. A második napon adtak enni, de nem adtak inni; három falat árpakenyeret tettek a fogaid közé. A harmadik napon adtak inni, de nem kaptál

enni. Háromszorra három pohárból a szájadba öntöttek egy pint vizet, amit a fogház csatornájából merítettek. Eljött a negyedik nap. Ez ma van. Ha most is megtagadod a feleletet, így maradsz, míg meg nem halsz. Így akarja a törvény.

Az örökösen felelgető segéd jóváhagyta:

- *Mors rei homagium est bonae legi.*

- És mialatt érzed, hogy siralmasan kimulsz - folytatta a sheriff -, senki sem jön segítségedre, még hogyha vér bugyog is a torkodból, a szakálladon, a hónod alatt és testednek minden nyílásán a szájadtól a lágyékidig.

- A *throtebolla* - szólt a segéd - *et pabu et subhircis, et a grugno usque ad crupponum.*

A sheriff folytatta:

- Ember, figyelj. Mert téged illet, ami következik. Ha kárhozatos hallgatásodról lemondasz és vallomást teszel, csupán fölakasztanak és jogod lesz a meldefeohhoz, ami csinos pénzösszeg.

- *Damnum confitens* - mondta a segéd -, *habeat le meldefeoh. Leges Inae*, huszadik fejezet.

- Mely összeget doitkinekben, suskinekben és galihalpenekben fizetik ki, ez lévén az egyetlen eset, mikor V. Henrik pertörlő, harmadik rendelete értelmében, ezek a pénznemek használhatók, ezenkívül jogod lesz a *scortum ante mortem* kedvteléséhez, azután megfojtanak a bitófán. Ezek az előnyei a vallomásnak. Kivánsz-e már felelni az igazságszolgáltatásnak?

A sheriff elhallgatott és várt. A kinlódó meg sem mozdult.

A sheriff újra kezdte:

- Ember, a hallgatás olyan menedék, melyben több a kockázat, mint az üdv. A makacsság kárhozatos és gonosz. Aki a bíró előtt hallgat, árulója a koronának. Ne légy állhatatos ebben a nem fiui engedetlenségben. Gondolj ő felségére. Ne ellenkezz kegyelmes királynőnkkel. Ha én szólok hozzád, felelj neki. Légy hü alattvaló.

A szenvedő hörgött.

A sheriff folytatta:

- A próba első hetvenkét órája után ime itt a negyedik nap. Ember, ez az elhatározás napja. A negyedik az a nap, amelyre a törvény elrendeli a szembesítést.

- *Quarta die, frontem ad frontem adduce* - dörmögte a segéd.

- A törvény bölcsessége ezt a végső órát választotta, azért, hogy beálljon az, amit őseink úgy neveztek: „a halálos hideg által ítélni”, ez lévén az a pillanat, amikor az embernek egyformán elhiszik az igent és a nemet.

A segéd újra megszólalt:

- *Judicium pro frodmortell, quod homines credendi sint per suum ya et per suum na.* Adelstan király oklevele. Első kötet, százhetvenharmadik lap.

Pillanatnyi várakozás után a sheriff lehajtotta szigorú arcát a szenvedőhöz.

- Ember, ki a földön fekszel...

És szünetet tartott.

- Ember - kiáltotta - hallasz engem?

Az ember nem mozdult.

- A törvény nevében - mondta a sheriff - nyisd ki a szemedet.

Az ember szempillái nem nyíltak ki.

A sheriff az orvos felé fordult, aki balról állt mellette.

- Doktor, adjon véleményt.

- *Probe, da diagnosticum* - szólt a segéd.

Az orvos hivatalos merevséggel leszállt a kőemelőnyről, közeledett az emberhez, lehajolt, a kinlódó szájához tartotta a fülét, megtapogatta az ütőeret a csuklóján, a hónalján és a combján, aztán kiegyenesedett.

- Nos? - mondta a sheriff.

- Még hall - felelte a doktor.

- Lát? - kérdezte a sheriff.

Az orvos így felelt:

- Láthat.

A sheriff egy intésére a justice-quorum és a wapentake előlépett. A wapentake a szenvedő ember fejéhez állott, a justice-quorum pedig Gwynplaine háta mögé.

Az orvos egy lépést hátrált az oszlopok közé.

Akkor a sheriff, fölemelvén rózsabokrétáját, mint a pap a szenteltvízhintőt és megszólította a szenvedőt csengő és rettentő hangon:

- Ó nyomorult, beszélj! a törvény könyörög hozzád, mielőtt kiirtana. Némának akarsz látszani, gondolj a néma sirra; süketnek akarsz mutatkozni, gondolj a süket kárhozatra. Gondolj a halálra, mely rosszabb, mint te vagy. Gondold meg, elhagynak ebben a börtönben. Hallgass reám, hozzám hasonló, mert én is ember vagyok! Hallgass reám testvérem, mert én keresztény vagyok! Hallgass reám fiam, mert én aggastyán vagyok. Ügyelj reám, mert én ura vagyok a te szenvedéseidnek és azonnal irtózatot leszek. A törvény borzalma teszi fenségessé a bírót. Gondold meg, hogy magam is reszketek önmagam előtt. Saját hatalmam megrémít. Ne kényszeríts a végletekre. Érzem, hogy elteltem a megtorlás szent gonoszságával. Legyen meg benned, óh szerencsétlen, a törvény üdvös és becsületes félelme és engedelmeskedj nekem. A szembesítés órája elérkezett, felelned kell. Ne makacskodj az ellenszegülésben. Ne menj el a helyrehozhatatlanig. Gondolj arra, hogy az én jogom a betetőzés. Kezdődő hulla, hallgass reám! Ha nem akarsz ezen a helyen utolsót lehelni órákon, napokon, heteken keresztül, ha nem akarsz soká vergődni éhségben és piszokban gyötrődő, szörnyű haldoklásban e kövek sulya alatt, egyedül a föld alatt, elhagyatva, elfeledve, átengedve táplálékul a patkányoknak és a férgeknek, martalékul a sötétség állatainak, míg a fejed fölött az utcán kocsik robognak, emberek járnak-kelnek, adnak és vesznek; ha nem akarsz a kétségbeesés fenekéről való visszatérés reménye nélkül hörögni, fogaidat csikorgatni, sirni, Istent káromolni, anélkül, hogy orvos csillapítaná fájdalmaidat, anélkül, hogy egy pap egy pohár isteni italt kínálna szomjas lelkednek; óh, ha nem akarod érezni, mikor ajkaidon megjelenik a sir szörnyű tajtékja; kérlek és könyörgöm, hallgass reám! saját segítségedre hivlak, légy irgalmas önmagadhoz, tedd meg, amit kívánnak tőled, ne dacolj az igazságszolgáltatással, engedelmeskedj, fordítsd erre a fejedet, nyisd ki a szemedet és mondd meg, reá ismersz-e erre az emberre!

A szenvedő ember nem fordította el fejét és nem nyitotta ki a szemeit.

A sheriff egymásután a wapentakere és a justice-quorumra tekintett.

A justice-quorum levette Gwynplaineről a kalapot és a köpenyt, megragadta a vállainál és szembe fordította a világosságnak a megláncolt ember mellett. Gwynplaine arca teljes világításban emelkedett ki a homályból.

Ugyanakkor a wapentake lehajolt, két tenyere közé fogta a kinlódó halántékait, Gwynplaine felé fordította ezt az ernyedt fejet, hüvelyk- és mutatóujjaival pedig kinyitotta a lezárt szempillákat. Az ember elvadult szemei láthatókká váltak.

A gyötrődő ember meglátta Gwynplainet.

Akkor magától fölemelte a fejét és tágranyitott szemekkel nézte.

Megremegett, amennyire remeghet valaki, akinek egy hegy van a mellén és fölkiáltott:

- Ő az! Igen! Ez ő!

És rémületesen föl kacagott.

- Ő az! - ismételte.

Aztán visszahanyatlott a feje a földre és szemei becsukódtak.

- Jegyző, írja - mondta a sheriff.

Gwynplaine, noha nagyon rémült volt, eddig elég derekasan viselte magát. A megkínzott emberi kiáltása: *Ő az!* megzavarta. A: *Jegyző, írja*, pedig megdermesztette. Megérteni vélte, hogy egy gonosztevő magával rántotta végzetébe, anélkül, hogy ő, Gwynplaine, kitalálhatná, hogy miért és hogy ennek az embernek érthetetlen vallomása összezárult rajta, mint a pellengér nyakravaló abroncsa. Azt képzelte, hogy ezt az embert és őt együtt kötözték a pellengér oszlopához. Gwynplaine elvesztette a fejét ebben a rémületben és vergődött. Összefüggéstelenül hebegett és dadogott az ártatlanság mélységes zavarában és remegve, félve, kétségbeesetten és találmra ejtette ki az aggodalom kiáltásait és szavait, melyek ajkára jöttek, mint a cél nélkül kilőtt puskagolyókat.

- Nem igaz. Nem én vagyok az. Nem ismerem ezt az embert. Ő sem ismerhet engem, hiszen én sem ismerem. Ma este előadás lesz és engem várnak. Mit akarnak tőlem? Adják vissza a szabadságomat. De ez nem minden. Miért hoztak engem ebbe az üregbe? Hiszen akkor nincsenek többé törvények. Bíró uram, ismétlem, nem én vagyok az. Én ártatlan vagyok mindabban, amit mondhatnak. Én csak jobban tudom. El akarok menni. Ez nem igazság. Semmi nincs köztem és ez ember között. Megtudakolhatják. Az én életem nem titok. Elfogtak, mint egy tolvajt. Miért tették ezt? Azt sem tudom, ki ez az ember. Vándorló fiu vagyok és bohóságokat játszom a piacokon és a vásárokon. Én vagyok a Nevető Ember. Elég sokan vannak, akik megnézték engem. A Tarrinzeau-fielde tanyázunk. Tizenöt éve üzöm becsületesen a mesterségemet. Huszonöt éves vagyok. A Tadcaster-fogadóban van a szállásom. Gwynplaine a nevem. Kegyeskedjék engem innen kibocsájtani, bíró uram. Nem kell visszaélni a szerencsétlenek gyengeségével. Legyen részvéttel egy ember iránt, aki semmit sem vétett és pártfogás meg védelem nélkül való. Szegény komédiás áll ön előtt.

- Elöttem lord Fermain Clancharlie áll, clancharliei és hunkervillei báró, corleonei marquis és Angolország pairje.

Ezzel fölemelkedett és karosszékét Gwynplainenek kínálva, hozzátette:

- Mylord, kegyelmes uram, méltóztassék helyet foglalni.

ÖTÖDIK KÖNYV
A TENGER ÉS A SORS UGYANAZON FUVALLATTÓL KAVAROG

I. Törékeny dolgok szilárdsága.

A végzet néha egy pohár örültséget kínál felénk, hogy igyuk ki. Egy kéz nyul ki a felhőkből és hirtelen felénk nyújtja a sötét kelyhet, melyben az ismeretlen mámor rejlik.

Gwynplaine semmit sem értett.

Körülnézett, hogy kihez beszélnek.

A nagyon is éles hangot már nem fogja föl a fül; a nagyon is heves fölindulást nem fogja föl az értelem. A megértésnek épp úgy van határa, mint a hallásnak.

A wapentake és a justice-quorum odaléptek Gwynplaine mellé, megfogták a karját és ő érezte, hogy leültetik a karosszékbe, ahonnan a sheriff fölkel.

Engedett magával mindent tenni anélkül, hogy meg tudta volna magyarázni, mi történt vele.

Mikor Gwynplaine leült, a justice-quorum és a wapentake néhány lépést hátrált és a karosszék mögött mozdulatlanul megállt.

Akkor a sheriff letette rózsabokrétáját, föltette a szemüveget, amit az őrök nyújtott át neki, kihuzott az asztalt elborító iratsomók közül egy foltos, elsárgult, megzöldült, korhadt és helyenként szakadozott pergamenlapot, melyen meglátszott, hogy nagyon kicsire összehajtogatták és melynek egyik oldala tele volt írással és a lámpa fényében állva, közel tartva szemeihez az írást, legünnepélyesebb hangján olvasni kezdte a következőket:

„Az Atyának, Fiunak és Szentléleknek nevében,

Az Ur ezerhatszázkilencvenedik esztendejének január huszonkilencedik napján

Gonoszul elhagytak egy tizesztendő gyermekét Portland lakatlan partján, azzal a szándékkal, hogy ott a magányosságban elpusztuljon az éhségtől és hidegtől.

Ezt a gyermeket kétéves korában, ő legkegyesebb felsége második Jakab király parancsára eladták.

Ez a gyermek Fermain Clancharlie lord, egyetlen törvényes fia néhai lord Linneus Clancharlie, clancharliei és hunkervillei bárónak, az olaszországi Corleone örgrófjának, az angol királyság pairjének és néhai Anna Bradshawnak az ő hitvesének.

Ez a gyermek örököse atyja cimeinek és vagyonának. Emiatt eladták, megcsonkították, eltorzították és eltüntették ő legkegyelmesebb felségének akaratából.

Ezt a gyermeket arra nevelték és idomították, hogy komédiás legyen a piacokon és vásárokon.

Kétéves korában adták el atyjaura halála után és tíz font sterlinget adtak a királynak a gyermek vételára fejében, valamint különböző engedmények, türelmi intézkedések és kiváltságokért.

Lord Fermain Clancharlie kétéves korában én vettem meg, aki e sorokat írom, a megcsonkítást és eltorzítást egy Hardquanonne nevű flandriai flamand végezte, aki egyedüli birtokosa Conquest doktor titkainak és eljárásainak.

A gyermeket nevető álarcnak szántuk. *Masca ridens*.

E célból Hardquanonne végrehajtotta rajta a *Bucca fissa ad aures* műtétet, mely örökös nevetést idéz elő az arcon.

A gyermeket elaltatta olyan módszerrel, melyet Hardquanonne csak egyedül ismert és érzéketlenné téve a munka alatt, úgy, hogy semmit sem tudott a műtétről, melynek alávetették.

Nem tudta, hogy ő Clancharlie lord.

Gwynplaine-nek nevezték el.

Ez fiatal kora és még csekély emlékezete miatt volt így, mert még alig volt kétesztendő, mikor eladták és megvették.

Hardquanonne az egyetlen, aki ezt a *Bucca fissa*-műtétet végre tudja hajtani és ez a gyermek az egyetlen élőlény, akin végrehajtotta.

Ez a műtét egyetlen és annyira különös, hogy Hardquanonne még hosszú évek multán is, mikor ez a gyermek már aggastyán és fekete haja fehér lenne, akkor is habozás nélkül ráismerne.

Ebben az órában, mikor ezt írjuk, Hardquanonne, aki mindezekről a cselekedetéről tud és azokban mint főcinkos vett részt, ő fensége az orániai herceg, más néven III. Vilmos börtöneiben fogságban van. Hardquanonnet letartóztatták és elfogták, mert a comprachicok vagy cheylasokhoz tartozott. A chatham-i őrtoronyba zárták.

Svájcban, a genfi-tó közelében, Lausanne és Vevey között történt, ugyanabban a házban, ahol apja és anyja meghaltak, hogy a király parancsa értelmében a gyermeket eladta és kiszolgáltatatta néhai lord Linneus utolsó szolgája; ez a szolga nem sokkal ura után meghalt, úgy hogy erről a kényes és titkos ügyről ebben az órában már senki sem tud a földön, csak Hardquanonne, aki a chatami börtönben van és mi, akik most meghalunk.

Mi alulirottak nyolc évig magunknál tartottuk és neveltük, hogy hasznát vegyük mesterségünkben a kis főurnak, akit megvettünk a királytól.

Ezen a mai napon elmenekültünk Angliából, nehogy mi is Hardquanonne sorsára jussunk és a parlament fenyegető büntetéseitől való félelmünkben és ijedelmünkben az éjszakában Portland partján elhagytuk a nevezett gyermeket, Gwynplainet, aki lord Fermain Clancharlie.

De a titoktartásra csak a királynak esküdtünk meg, Istennek nem.

Ezen az éjszakán a Gondviselés akaratából félelmes vihar támadt a tengeren; reménytelenül és kétségbeesetten térdelünk le előtte, aki megmentheti életünket és aki talán meg fogja menteni lelkeinket; nem lévén semmi várnivalónk az emberektől, de minden okunk megvan félni Istentől, egyetlen horgonyunk és menedékünk gonosz tetteink megbánása. Elkészültünk a halálra és örvendünk, ha a mennyei bíró ezzel megelégszik, mellünket verve, megteesszük ezt a nyilatkozatot, reábizuk és átadjuk a dühöngő tengernek, hogy a legjobbra használja, engedelmeskedvén Istennek. És a Legszentebb Szűz legyen segítségünkre. Ugy legyen. És ezzel aláírtuk.”

A sheriff itt félbeszakította az olvasást, mondván:

- Ime az aláírások. Mind különböző írás.

És tovább olvasott:

- „Doktor Gernardus Geestemünde. - Assuncion. - Egy kereszt és mellette: Barbara Fermoy Tyrryf-szigetről az Ebudák csoportjában. - Gaizdorra, captal. - Giangirate. - Jacques Quatourze, a narbonnei. - Luc-Pierre Capgaroup, mahoni gályarab.”

A sheriff újra megállt és így szólt:

- Jegyzet ugyanattól a kéztől, amelyik a szöveget és az első aláírást írta.

És olvasta:

- „A háromtagu hajószemélyzetből, miután a kapitányt elsodorta a hullám, csak ketten maradtak és aláírtak. - Galdeazun. - Ave-Maria, tolvaj.”

A sheriff a fölolvastat közbeszólásokkal keverve folytatta:

- A lap alján ez áll: „A tengeren, földézetén a *Matutiná*-nak, a Passage-öbölből való biscayai ourquenak.”

- Ez a lap - tette hozzá a sheriff -, a királyi kamarából való pergamen, II. Jakab király kezdő betűivel. A nyilatkozat szélére ugyanazon írással ezt jegyezték:

- „Ezt a nyilatkozatot a hátára irtuk annak a királyi rendeletnek, melyet azért adtak, hogy elhárítsa rólunk a gyermekvásárlás következményeit. Aki megfordítja e lapot, meglátja a rendeletet.”

A sheriff megfordította a pergament és jobb kezével fölemelte a világosság felé. Fehér lap lett látható - ha a fehér szó alkalmazható ilyen penészes fölületre - és a lap közepén három szó: kettő latin, *jussu regis* és egy aláírás *Jeffreys*.

- *Jussu regis. Jeffreys* -, mondta a sheriff, a komoly hangból átcsapva az élesbe.

Gwynplaine olyat érzett, mint az az ember, akinek az álmában látott palotáról egy cserép esik a fejére.

Ugy szólt meg, mint aki öntudatlan állapotban beszél:

- Gernardus, igen, a doktor, öreg és szomorú ember volt. Féltém tőle. Gaizdorra, captal, annyit jelent, főnök. Asszonyok is voltak. Assuncion és a másik. Aztán a provençei. Capgaroup volt. Egy lapos palackból ivott, melyen valami név volt vörös betűkből.

- Ime, itt van -, mondta a sheriff.

És az asztalra tett valamit, amit az őrök húzott ki az igazságszolgáltatás zsákjából.

Egy vesszőfonatba burkolt, füles kulacs volt. A palack láthatóan sok kalandon ment keresztül. Soká lehetett a vízben. Csigák és hinárok tapadtak hozzá. Az Óceán minden rozsdája bevonta és betakarta. A nyaka körül kátrányos volt, ami mutatta, hogy légmentesen ledugaszolták. A szurkot levették és fölnyitották. De mindenesetre visszatették a szurokba mártott kötélrészletet, amely a dugója volt.

- Ebben a palackban volt -, szólt a sheriff, - a halálba menő emberek nyilatkozata, amit fölolvastam. Az üzenetet az igazságszolgáltatáshoz intézték és a tenger hűségesen át is adta.

A sheriff fokozta hangsúlyozása fönségét és folytatta:

- Valamint a Harrow-hegység kitűnő buzát és a legfinomabb lisztet termi, melyből a királyi asztalra szánt kenyeret sütik, azonképpen a tenger is úgy szolgál Angliának, ahogy tud és mikor egy lord elvész, ő megtalálja és visszahozza.

Aztán újra kezdte:

- Ezen a kulacson valóban van egy vörösbetűs név.

És fölemelve hangját, a mozdulatlan szenvedő felé fordult:

- A te neved, gonosztevő. Mert ilyenek a homályos utak, melyeken át az emberi cselekedetek örvényébe sülyedt igazság a fölszínre jut.

A sheriff a világosság felé tartotta a kulacs egyik oldalát, melyet valószínűleg az igazságszolgáltatás céljára letisztítottak. A vesszőfonatban vörös sásból való vékony szalag kigyózott, helyenként a víztől és az időtől már megfeketedve. Több helyen elszakadt ugyan, de azért tisztán mutatta ezt a tizenkét betűt: *Hardquanonne*.

Akkor a sheriff, visszatérve az ő különös hanghordozásához, mely semmihez sem hasonlított és melyet az igazságszolgáltatás hangsúlyának lehetne nevezni, a kinlódó emberhez fordult:

- Hardquanonne! Midőn mi, a sheriff, ezt a kulacsot, melyen rajta van a neved, először mutattuk meg neked, azonnal, jószántodból elismerted, hogy a tied; de mikor az összehajtogatott és beléje zárt pergament, a kulacs tartalmát előtted fölolvastam, nem akartál többet mondani és nyilván abban a reményben, hogy az elveszett gyermek nem lesz többé föltalálható és te kikerülsz a büntetést, megtagadtad a feleletet. E tagadás következtében kemény és erős kinzásnak vetettek alá és másodszor fölolvasták a pergament, melyen nyilatkozatukat és vallomásukat írták alá cinkostársaid. Hasztalan. Ma, a negyedik napon, mely a törvény akarata szerint a szembesítés napja, ma megmutattuk neked azt, akit ezerhatszázkilencven január huszonkilencedikén elhagytak Portlandban és most az ördögi reménység elhomályosult benned, megtörted a hallgatást és fölismerted áldozatodat...

A megkinzott kinyitotta a szemeit, fölemelte a fejét és megszólalt olyan hangon, melyben a haldoklás különös csengésébe megbékélve vegyült a hörgés és a kórákás alatt fájdalmasan kiejtett minden egyes szóért föl kellett emelnie a reáfektetett sirkövet. Így beszélt:

- Megesküdtem a titoktartásra és megtartottam, amíg birtam. A komor emberek hü emberek és van becsület a pokolban is. Ma már haszontalan a hallgatás. Azért beszélek. Nos, igen. Ez ő. Ketten csináltuk, a király és én; a király az akaratával, én a művészetemmel.

És Gwynplainere tekintve hozzátette:

- Most ne vess örökre.

És ő maga is nevetni kezdett.

Ez a második nevetése még szilajabb volt az elsőnél és zokogásnak is lehetett volna tartani.

A nevetés megszűnt, az ember visszahanyatlott. Szemei újra lezárultak.

A sheriff, aki a szót átengedte a megkinzottnak, folytatta:

- Mindezekről jegyzőkönyvet vettek föl.

Időt hagyott az irnoknak följegyzésekre, aztán tovább beszélt:

- Hardquanonne, a törvény szavai szerint sikeres szembesítés után, cinkosaid nyilatkozatának harmadik olvasása után, amit beismerésed és vallomásod megerősített, megszabadulsz e sulytól és át fogsz adatni ő felsége tetszésének, hogy fölakasztasson, mint martalócot.

- Martalóc, - mondta a sapkás hivatalnok -, annyit tesz, mint gyermekvásárló és eladó. Visigót-törvény, hetedik könyv, harmadik cikk *Usurpaverit* kezdetű paragrafus; Sali-törvény, negyvenegyedik fejezet, második paragrafus; Frizek törvénye, huszonegyedik cím, *De Plagio*. És Alexander Nequam azt mondja:

*Qui pueros vendis, plagiarius est tibi nomen.*²³

A sheriff letette a pergament az asztalra, levette szemüvegét, kezébe vette a csokrot és így szólt:

- Az erős és kemény kinzásnak vége. Hardquanonne, köszönd ő felségének.

A justice-quorum egy intésére megmozdult a bőrruhás ember.

Ez az ember, a hóhér pribékje, „az akasztófa groomja”, mint a régi írások mondják, odament a megkinzotthoz, egyenként levette a köveket a hasáról, leemelte a vaslemezt és láthatókká tette

²³ Te, aki gyermeket árulsz, martalóc a neved.

a nyomorult ember eltorzult bordáit, aztán levette róla a béklyókat és bilincseket, melyekkel az oszlophoz kötötték.

A meggyötört ember, megszabadulván a kövektől és a láncoktól, fekve maradt a földön, szemei lezárva, karjai és lábai szétterjesztve, mint egy keresztrefeszített, akit levettek a szegekről.

- Hardquanonne, - szólt a sheriff -, kelj föl.

A szenvedő nem mozdult.

A pribék fölemelte az egyik kezét és eleresztette; a kéz visszaesett. A másik épp úgy. A hóhérsegéd megragadta egyik lábát, aztán a másikat; a sarkak koppantak a földön. Az ujjak ernyedtek maradtak, a nagy lábujjak mozdulatlanok. A nyugvó test csupasz lábaiban van valami hajmeresztő.

Ekkor az orvos közeledett hozzá, kivett zsebéből egy kis acéltükröt és Hardquanonne tátott szája elé tartotta; aztán ujjával fölhozta a szempillákat. Nem csukódtak be. Üveges szeme merev maradt.

Az orvos fölemelkedett és így szólt:

- Meghalt.

És hozzátette:

- Nevetett, az ölte meg.

- Az nem fontos, - mondta a sheriff. - Hogy a vallomás után él-e vagy meghal, az már csak formalitás.

Aztán a rózsabokrétával Hardquanonnera mutatva, ezt a parancsot adta a wapentakenek:

- A hulla ma éjszaka elszállítandó.

A wapentake fejhajtással válaszolt.

A sheriff még megjegyezte:

- A fogház temetője szemben van.

A wapentake újból megbólintotta a fejét.

A jegyző irt.

A sheriff pedig balkezeében tartván rózsacsokrárt, jobbkezebe vette fehér pálcáját és odaállt Gwynplaine elé, aki még mindig a karosszékekben ült, mélyen meghajolt előtte, ünnepélyesen hátravetett fejjel, szembe nézve Gwynplainevel, így szólt:

- Mi, Philippe Denzill Parsons lovag, Surrey grófság sheriffje, Aubrie Docminique nemesnek, jegyzőnknek és irnokunknak, valamint rendes hivatalnokaink jelenlétében, kellően ellátva ő felsége közvetlen és különös parancsaival, megbízásunk értelmében, tisztünk jogai és kötelességei szerint, Angolország lord-kancellárjának meghagyásából, jegyzőkönyvek és iratok fölvétele után, az admirális által hozzánk juttatott ügyiratok birtokában, a bizonyítékok és aláírások hitelesítése, a nyilatkozatok fölolvassása és meghallgatása után, a megejtett szembeállítás után, minden törvényes kihallgatás és megállapítás teljessé tétetvén, kimerítettvén és véghezvitetvén, önt jogaihoz juttatandó, tudtára adjuk és kinyilatkoztatjuk önnek, aki itt jelen van, hogy ön Fermain Clancharlie, clancharliei és hunkervillei báró, a szicíliai Corleone örgrófja, Angolország pairje. Isten oltalmazza Kegyelmességedet.

És meghajolt.

A jogi hivatalnok, a doktor, a justice-quorum, a wapentake, az irnok, valamennyi jelenlevő - a hóhér kivételével - még mélyebben ismételték az üdvözlést és földig hajoltak Gwynplaine előtt.

- Óh! - kiáltotta Gwynplaine, - ébresszenek föl!

És sápadtan fölállt.

- Valóban fölébresztettem önt, - szólt egy hang, melyet még eddig nem hallottak.

Egy ember jött elő az egyik oszlop mögül. Minthogy senki sem jött az üregbe, mióta a vasajtó a rendőri kíséretet bebocsátotta, nyilvánvaló, hogy ez az ember itt volt a homályban, még mielőtt Gwynplaine belépett volna, hogy szemtanuja volt mindennek és hogy föladata és küldetése volt az, hogy ott legyen. Nagy és vastag, kifogástalan modoru, inkább öreg, mint fiatal ember volt, udvari parókában és utazóköpenyegben.

Tiszteletteljesen és könnyedén üdvözölte Gwynplainet egy gentleman családias eleganciájával, a hivatalnokok félszége nélkül.

- Igen - mondta -, én ébresztettem föl önt. Huszonöt év óta aludt. Ön álmodott és ettől most megszabadult, ön Gwynplainenek hiszi magát, pedig ön Clancharlie. Azt hiszi, a népből származik, pedig főúr. Azt hiszi, az utolsó sorban áll, pedig a legelsőhöz tartozik. Komédiásnak tartja magát, holott törvényhozó. Azt hiszi, hogy szegény, pedig dúsgazdag; kicsinek gondolja magát, holott nagy. Ébredjen, mylord!

Gwynplaine halk hangon, melyben még benne volt a rémület, suttogta:

- Mit jelenthet mindez?

- Azt jelenti, mylord - felelte a kövér ember -, hogy engem Barkilphedronak hívnak, az admirális tisztviselője vagyok; hogy ezt a palackot, a Hardquanonne kulacsát, melyet a tengerparton találtak, nekem szolgáltatták be, hogy fölbontsam, ami hivatalomnak kötelessége és előjoga; hogy én föl is nyitottam a Jetson-hivatal két esküdtbirájának jelenlétében, akik mindketten tagjai a parlamentnek, William Blathwaith Blath városának képviselőjében, Thomas Jervoise pedig Southampton nevében; hogy a két esküdt leírta és igazolta a kulacs tartalmát; hogy velem együtt aláírták a fölbontásról szóló jegyzőkönyvet, hogy én jelentettem ő felségének; hogy a királynő parancsára minden szükséges törvényes formaság teljesült, azzal a titoktartással, amit ilyen kényes ügy megkövetel és hogy a legutolsó, a szembesítés, éppen most történt meg; azt jelenti, hogy ön a nagybritanniai Egyesült Királyság lordja, törvényhozója és bírója, legfőbb bíró, korlátlan törvényhozó, biborba és hermelinbe öltözhetsz, egyenlő a fejedelmekkel, hasonló az uralkodókhoz, hogy a pairek koronáját viseli a fején és hogy nőül fog venni egy hercegnőt, egy király leányát.

Gwynplaine a mennydörögve reázuhanó megdicsőülés alatt elájult.

II. Nem téved el, ami tévelyeg.

Mindez egy katonától származott, aki palackot talált a tenger partján.

Beszéljük el a dolgot.

Minden esemény egymásba kapcsolódik.

A Calshor-erőd négy tűzértől álló őrségének egyik pattantyusa fölemelt a fővényből egy vesszővel befont palackot, melyet a dagály vetett oda. Ennek a penészes kulacsnak kátrányos dugója volt. A katona elvitte palackot a vár parancsnokához, az pedig beszolgáltatta a tenger-nagynak. A tengernagy annyi, mint az admirális és a palackok számára Barkilphedro volt az admirális. Barkilphedro kinyitotta a kulacsot és elvitte a királynőhöz. A királynő azonnal intézkedett. Két tekintélyes tanácsadóval közölték az eseményt és azokkal értekeztek, a lord-kancellárral, aki törvény szerint „az angol király lelkiismeretének őre” és a főlovászmesterrel, aki „a nemesi leszármazások és címerek bírása.” Thomas Howard, norfolki herceg, katolikus pair, aki Angolország örökös főlovászmestere volt, azt üzenté Henri Howard, bindoni gróffal, hogy ő a lord-kancellár nézetéhez csatlakozik. A lord-kancellár pedig William Cowper volt. Nem kell összetéveszteni a kancellárt kortársával, William Cowperrel, a bidlovi anatómussal, aki csaknem ugyanabban a percben hozta nyilvánosságra Angliában az *Értekezést az izmokról*, amikor Etienne Abbeille Franciaországban kiadta a *Csontok történetét*; egy sebészt mégis meg kell különböztetni egy lordtól. Lord William Cowper egy mondásáról lett nevezetes, amikor a longuevillei vicomte Talbot Yelvertori ügyében kijelentette: „hogy Anglia alkotmányának tekintélyére fontosabb egy lordnak jogaiba való visszahelyezése, mint egy király restaurációja.” A Calshorban talált kulacs a legfeszültebb figyelmet keltette benne. Egy alapelv szerzője szereti, ha alkalmá nyílik fölhasználni. Ebben az esetben egy pair restaurációjáról volt szó. A nyomozás megindult. Gwynplainet az utcai föliratokról könnyű volt fölhalálni. Hardquanonne sem halt meg. A fogság megrothasztja az embert, de megtartja, ha ugyan a megtartás egyértelmű a föntartással. A bástyákba zárt embereket nem sokat háborgatják. A zárkáját alig változtatja az ember többször, mint a sirját. Hardquanonne még mindig a chatham-i toronyban volt. Csak ki kellett nyújtani kezüket érte. Átszállították Chatham-ból Londonba. Ugyanakkor tudakozódtak Svájcban. Pontosan megismerték a tényeket. A veveyi és lausannei hivataloktól beszerezték a számüzött lord Linneus házasságlevelét, a gyermek születési bizonyítványát, az apa és anya halotti tanúsítványát és hogy „fölhasználhassák, amelyekre szükség van”, két hiteles példányban állították ki. Mindezt a legszigorubb titokban hajtották végre, azzal, amit akkoriban *királyi gyorsaságnak* neveztek, „vakond-csendességben”, amit Bacon ajánlott és gyakorolt, később pedig Blackstone törvénybe iktatott az államügyekre nézve.

A *jussu regist* és *Jeffreys* aláírását hitelesnek ismerték el. Aki az „ugy tetszik”-nek nevezett királyi szeszélyeket kórtani szempontból tanulmányozta, annak ez *jussu regis* igen egyszeri dolog. Miért hagyott írott nyomokat hátra II. Jakab, kinek érdekében állhatott eltitkolni az ilyen ügyeket, holott azok a nyomok a sikert is veszélyeztethették? Cinizmusból. Fönhéjázó közönyösségből. Azt hiszitek, csak a lányok közt vannak szemérmetlenek? Az államérdek is az. *Et se cupit ante videri*. Elkövetni valamely bűnt és azt a címerre írni: ez az egész történelem. A király is tetoválja magát, mint a gályarabok. Némely embernek érdekében állna megmenekülni a csendőröktől és a történelemtől, de nagyon haragudnék, ha ez így is történné; ragaszkodik ahhoz, hogy ismerjék és elismerjék. Nézzétek a karomat, figyeljétek meg ezt a rajzot, a szerelem temploma és egy nyíllal átfúrt lángoló sziv, ez én vagyok, Lacenaire. *Jussu regis*. Ez én vagyok, II. Jakab. Az ember elkövet valami rossz cselekedetet és alája jegyzi a kezdetűit. A gonosztevő arcátlan kérdése abból áll, hogy szemtelenséggel teszi teljessé

magát, önmagát árulja el és gonosz tettét elenyészhetetlenné teszi. Krisztina elfogatta Monaldeschit, kivallatta és orvul meggyilkoltatta, de azt mondta: *Én Svédország királynője vagyok a francia királynál is.* Van zsarnok, aki elbujik, mint Tiberius és van olyan, aki dicsekszik, mint II. Fülöp. Egyik inkább skorpió, a másik párdúc. II. Jakab az utóbbi válfajhoz tartozott. Mint tudjuk, nyílt és vidám arca volt és ebben különbözött II. Fülöptől. Fülöp komor volt, Jakab nyájas. Azért kegyetlen lehet az ember. II. Jakab volt a jóságos tigris. Mint II. Fülöp, ő is nyugalmasan élvezte gonosztetteit. Isten kegyelméből való szörnyeteg volt. Tehát nem kellett titkolnia, sem szépitgetnie, orvgyilkosságait isteni jogon követte el. Szívesen hagyta volna ő is hátra a simancai levéltárt megszámozott, keltezett, osztályozott, címekkel ellátott és rendezett merényletekkel, mindegyik a maga osztályában, mint a mérgek a gyógyszerész szekrényében. Aláírni a bünt, királyi dolog.

Minden elkövetett cselekedet az ismeretlen, nagy fizetőhöz intézett váltó. Ez a váltó lejárt ezzel a baljóslatu hátrattal: *Jussu regis.*

Anna királynő, aki abban a tekintetben nem is volt asszony, hogy kitűnően tudta megőrizni a titkot, ebben a komoly ügyben bizalmas jelentést kért a lord-kancellártól, amelyeket akkor úgy neveztek: „jelentés a királyi fülnek.” Ilyen jelentések mindig szokásban voltak a királyságokban. Wienben volt egy udvari személy, akinek „fültanácsos” volt a neve. Régi, carloving méltóság volt az ódon okiratokban emlegetett *auricularius*. Aki suttogva beszél a császárral.

William Cowper lord, Angolország kancellárja - akiben hitt a királynő, mert rövidlátó volt, mint ő, sőt még jobban - emlékiratot szerkesztett, mely így kezdődött: „Két madár állott Salamon rendelkezésére, egy bubosbanka, a hudbud, mely minden nyelven beszélt és egy sas, a simourganka, mely szárnyaival árnyékba borított egy huszezer emberből álló karavánt. Éppen így más alakban a gondviselés” stb. A lord-kancellár megállapította aényt, hogy egy párség örökösét elrabolták, megcsonkították és újra föltalálták. Nem gáncsolta II. Jakabot, aki mégis csak a királynő atyja volt. Sőt, az okokat megadta. Először: vannak régi monarchikus elvek. *E senioratu eripimus. In roturagio cadat.* Másodszor: a megcsonkítás királyi joga fönnáll. Chamberlayne megállapította. *Corpora et bona nostrorum subjectorum nostra sunt*,²⁴ mondta a dicsőséges és tudós emlékezetű I. Jakab. Királyi vérből származó hercegek szemeit kiszuratta a királyság javáért. Bizonyos hercegeket, akik nagyon is közel állottak a trónhoz, hasznos célból megfojtottak két matrác között és ezt szélhüdsnek minősítették. A megfojtás mégis csak több, mint a megcsonkítás! A tunisi király kitépette a saját apja, Muley-Assem, szemeit, a császár azért fogadta a követét. A király tehát elrendelheti egy emberi tag elnyomását éppen úgy, mint egy országot stb., ez törvényes stb. De egyik törvényesség nem rontja le a másikat: „Ha a vizbetaszított ember följön a víz színére és nem halt meg, Isten másította meg a király cselekedetét. Ha az örökös föltalálható, adassék neki vissza a korona. Így történt Alla lorddal, Northumberland királyával, aki szintén komédiás volt. Így kell eljárni Gwynplainevel is, aki szintén király, azaz lord. Az erőszakkal reákenyszerített mesterség alantassága nem szennyezi be a cimert; bizonyosága Abdolonymos, aki kertész volt és király lett; bizonyosága József, aki ács volt és szent lett; tanuja Apolló, aki isten volt és pásztor lett.” Röviden, a tudós kancellár arra következtetett, hogy helyezzék vissza minden javaiba és méltóságaiba Fermain Clancharlie lordot, akit hamisan neveznek Gwynplainenek, „azzal az egyetlen föltétellel, hogy szembesíttessék a gonosztevő Hardquanonne-nal és általa fölismeressék.” A kancellár, a királyi lelkiismeret alkotmányos öre, ezzel megnyugtatta ezt a lelkiismeretet.

A lord-kancellár utóiratban megemlítette, hogy az esetben, ha Hardquanonne megtagadná a feleletet, alá kellene vetni „erős és kemény kinzásnak,” ez esetben meg kellene várni a

²⁴ „Alattvalóink teste és vagyona a miénk.” (*Chamberlayne*, II. rész, IV. fejj., 76. l.)

„*frodmortell*”-t, a halálos hideg időpontját, mint Adelstan király rendelete követeli és a szembesítésnek a negyedik napon kell megtörténnie; kissé kényelmetlen lenne az, hogy a megkínzott meghalhat a második vagy a harmadik napon és akkor nehéz lenne a szembesítés; de a törvényt végre kell hajtani. A törvény kellemetlenségei hozzátartoznak a törvényhez.

Különben a lord-kancellár nem kételkedett abban, hogy Hardquanonne fölismeri Gwynplaine-t.

Anna, akit eléggé fölvilágosítottak Gwynplaine éktelenségéről, nem akart kárt okozni nővérének, akire helyettesi minőségében reábizták a Clancharlie-vagyont és örvendő elhatározta, hogy Josiane hercegnőt nőül fogja venni az új lord, azaz Gwynplaine.

Lord Fermain Clancharlie jogaiba való visszahelyezése különben egyszerű eset, mert az örökös közvetlen és törvényes volt. Kétes leszármazottak vagy oldalági követelések eseteit a lordok kamarájának kellett megvitatni. Hogy messzire ne menjünk, így történt 1782-ben a Sidney báróság miatt, melyre Elisabeth Perry tartott igényt; 1798-ban a Beaumont báróságért, melyet Thomas Stapleton követelt; 1803-ban a Chaudos báróság miatt, melyre a tisztelendő Tymewell Brydges tartott igényt; 1813-ban a Banbury párság miatt, melyet Knolly altábornagy követelt magának stb.; de eben az esetben ilyesmire nem volt szükség. Semmi pereskedés; a törvényesség nyilvánvaló; a jog világos és kétségtelen; nem volt helye a kamara beavatkozásának és a királynő a lord-kancellár közreműködésével maga is elismerhette és jogaiba helyezhette az új lordot.

Barkilphedro vezette az egészet.

Neki köszönhatték, hogy az ügyet annyira sikerült leplezni és a titkot oly gondosan megőrizték, hogy sem Josiane, sem lord David nem szimatoltak meg semmit a csodálatos dologról, mely alattuk tátongott. A kevély Josiane olyan magasan hordta a fejét, hogy könnyű volt elszigetelni, önmagát rekesztette ki. David lordot pedig a tengerre küldték a flandriai partokra. A lordsága veszendőben volt és ő nem is gyanította. Jegyezzünk föl egy részletet. Megesett, hogy tíz mérföldnyire attól a parttól, ahol lord David parancsnokolt, egy Halyburton nevű kapitány megverte a francia flottát. Pembroke gróf, az államtanács elnöke, fölvette az ellentengernagyokká kinevezendőkhöz ezt a Halyburton kapitányt. Anna áthuzta Halyburtont és lord David Dirry-Moirt irta a helyére, hogy ha majd megtudja, hogy már nem pair, legalább azzal vigasztalódhassák, hogy ellentengernagy.

Anna elégedett volt. Rettentő férjet szerzett a nővérének és szép rangot lord Davidnak. Gonoszság és jóság.

Őfelsége belement a komédiába. Azt mondta magában, hogy méltányos lesz helyrehozni fölséges atyjának hatalmával való visszaélését, hogy megillető helyére állít egy párt, hogy úgy cselekedett, ahogy nagy királynőhöz illik, hogy pártját fogta az ártatlanságnak. Isten akarata szerint, hogy a gondviselés az ő szent és kifürkészhetetlen szándékával stb. Édes olyan igazságos cselekedetet végrehajtani, ami kellemetlen annak, akit nem szeretünk.

Egyébiránt a puszta tudat, hogy a nővére férje idomtalan, elég volt a királynőnek. De mennyiben éktelen ez a Gwynplaine, miben áll a csufsága? Barkilphedro nem világosította föl a királynőt és Anna méltatlannak találta, hogy érdeklődjék. Mélységes királyi megvetés! Mit törődött ő vele? A lordok kamarája csak hálás lehet. A lord-kancellár, az orakulum, mondta. Restaurálni egy párt annyi, mint restaurálni az egész párságot. A királyság ilyen alkalommal a pairi kiváltságok jó és tiszteletteljes örökének mutatkozik. Akármilyen arca van is az új lordnak, az arcot nem lehet ellenvetésül fölhozni a jog ellen. Anna többé-kevésbé ezeket gondolta és egyszerűen a cél, a nagy asszonyi és királynői cél felé, saját elégedettsége felé haladt.

A királynő akkor Windsorban tartózkodott és ez bizonyos távolságban tartotta egymástól az udvari cselszövéseket és a közönséget.

Csak a föltétlenül szükséges személyeket avatták bele a történendők titkába.

Ami Barkilphedrot illeti, jókedvű volt, ami gyászossá tette arckifejezését.

Az öröm lehet a legocsmányabb a világon.

Része volt abban a gyönyörűségben, hogy elsőnek izlelhette meg Hardquanonne kulacsának tartalmát. Csak kevéssé látszott meglepődöttnek, mert a megdöbbenés a kislelkűek tulajdonsága. Különb, ezzel tartozott neki a véletlen, nemde! neki, ki oly régóta leselkedett már a véletlen ajtaja előtt. Minthogy várt, kellett valaminek történni.

Ez a *nil admirari* hozzátartozott a modorához. Alapjában bizony elbámult. Ha valaki levehette volna azt az álarcot, melyet még Isten előtt is a lelkiismeretén tartott, ezeket találta volna: Barkilphedro éppen ebben a pillanatban kezdett arról meggyőződni, hogy neki, a meghitt és legalsó ellenségnek végkép lehetetlen megrendíteni Josiane hercegnő magas helyzetét. Ebből származtak a lappangó harag őrző kitérői. Eljutott addig az állapotig, aminek csüggedés a neve. Annál dühösebb lett, minél inkább kétségbeesett. Harapni a zablát, szomorú és igaz kifejezés! Egy örült harapta a tehetetlenségét. Barkilphedro talán már azon a ponton volt, hogy lemondjon, nem arról, hogy rosszat akarjon Josianének, hanem arról, hogy rosszat tegyen; nem a dühről, hanem a harapásról. Mégis, milyen bukás, elbocsátani a prédát! Ezentúl hüvelyben tartani a gyűlöletet, mint egy tört a muzeumban. Kemény megaláztatás!

Egyszerre, a mondott pillanatban - a mérhetetlen véletlen kedvét leli ilyen találkozásokban - Hardquanonne kulacsa hullámról-hullámra jött, hogy kezeibe kerüljön. Van valami megszelídített az ismeretlenben, ami, ugylátszik, a gonosz rendelkezésére áll. Barkilphedro két tanu, az admirális közömbös esküdtjei jelenlétében kinyitja a kulacsot, megtalálja a pergament, kibontja, olvassa... Képzéljétek el ezt a szörnyű fölvidulást!

Különös elgondolni, hogy a tenger, a szél, a távolságok, a dagály és apály, a vihar, a szélcsönd, a szellő azon fáradoztak, hogy elhozzák egy gonosz ember boldogságát. Tizenöt évig tartott ez a cinkosság. Titokzatos munka. E tizenöt év alatt az Óceán pillanatnyi szünet nélkül dolgozott rajta. A hullámok egymásnak adták át az uszó palackot, a szirtek megkimélték az összeütközéstől, semmi repedés vagy sérülés nem érte a kulacsot, semmi surlódás nem koptatta el a dugót, az algák nem rothasztották meg a vesszőburkolatot, a csigák nem rongálták meg a *Hardquanonne* szót, a víz nem hatolt be a palackba, a penész nem mállasztotta szét a pergament, a nedvesség nem törölte el az írást; mennyire gondját viselhette a mélység! Így esett, hogy azt, amit Gernardus a sötétségbe vetett, a sötétség átadta Barkilphedronak és az Istennek küldött üzenet a démonhoz került. Visszaélés történt a mérhetetlenbe vetett bizalommal és a dolgok mögött rejtőző homályos guny úgy rendezte, hogy az elveszett fiuból lord Clancharlievá lett Gwynplaine jogos diadalába beleszótt egy mérges győzelmet, gonoszul végzett egy jótettet és az igazságot a hamisság szolgálatába állította. Megmenteni II. Jakab áldozatát annyi volt, mint valakit zsákmányul vetni Barkilphedronak. Ami Gwynplainet fölemelte, kiszolgáltatta Josianet. Barkilphedro célt ért; ezért történt, hogy a hullámok, a habok, a szélrohamok dobálták, lökték, vetették, forgatták és kimélték ezt az üveg buborékot, melyben annyi ember léte keveredett! Ezért szövetkezett a szél, az ár és a vihar! A szolgálatkész pazarló fáradozik egy nyomorultért! a végtelenség munkatársa lesz egy földi féregnek! a végzetnek van néha ilyen komor akarata.

Barkilphedroban titáni gőg lángolt föl. Azt mondta magában, hogy mindez az ő szándéka szerint történt. Ugy érezte, hogy ő a közepe és a célja mindennek.

Csalódott. Igazoljuk a véletlent. Nem ez volt az igazi értelme a nevezetes dolognak, amit Barkilphedro gyűlölete kihasználta. Az Oceán apja-anyja lett az árvának; vihart küldött hóhéraira; összetörte a bárkát, mely nem fogadta be a gyermeket; elnyelte a hajótöröttek összekulcsolt kezeit, visszautasította könyörgéseiket és nem fogadott el tőlük mást, csak a megbánásukat, mint letétet a halál kezéből; az erős hajót, melyben a gonoszság volt, helyettesítette a törékeny palack a jóvátétellel; a tenger szerepet cserélt, mint mikor a párducból dajka lesz, ringatni kezdte, nem a gyermeket, hanem a sorsát, mialatt föl nő, nem tudván semmit arról, amit az örvény tett érte, a hullám, melybe beledobták a kulacsot, virrasztott e mult fölött, melyben benne a jövő. Az orkán jóakarattal fujt fölötté, az áramlatok kormányozták a törékeny edényt a vizek kikutathatlan utjain, az algák, a habok, a sziklák, a mélység minden tájtékja pártfogásába vette az ártatlant, a hullám is, háborítatlanul, mint a lelkiismeret, a kaosz rendet teremtett, a sötétségek világa világossággá lett, minden homály az igazságot, e csillagot szolgálta; a száműzött megvigasztalódott sirjában, az örökösnek visszaadták örökségét, a király bűne megszűnt, az isteni szándék teljesült, a kicsinek, a gyöngének, az elhagyatottnak a végtelenség lett a gyámja. Ime, ezt láthatta volna Barkilphedro az eseményben, melytől a diadalát várta; ime, ez az, amit nem látott. Nem azt mondta magában, hogy mindez Gwynplaineért van, hanem, hogy mindez Barkilphedro miatt történt és hogy ő megéri ezt a fáradságot. Ilyenek a sátánok.

Különben csak az lepődik meg azon, hogy egy törékeny edény tizenöt évig uszhat a tengeren anélkül, hogy megsérülne, aki nem ismeri az Oceán végtelen szelidséget. Tizenöt év semmi. 1867 október 4-én a morbihani öbölben, a Groix-sziget, a Gavres-félsziget csucsa és az Errants-szikla között port-louisi halászhajók találtak egy negyedik századbéli, római amforát, melyet elborítottak arabeszekkel a tenger lerakódásai. Ez az amfora ezerötven évig uszott.

Akármennyire közömbösnek akart is látszani Barkilphedro, meglepetése akkora volt, mint öröme.

Minden kínálkozott, minden olyan volt, mintha előkészítették volna. A véletlen töredékei, melyek kielégíthették gyűlöletét, szerteszét hevertek a kezeügyében. Csak össze kellett szedni és összeforrasztani. Mulatságos szerelési munka.

Gwynplaine! Ismerte ezt a nevet. *Masca ridens!* Mint mindenki, ő is megnézte a Nevető Embert. Olvasta a Tadcaster fogadóra fölakasztott írást, mint egy hirdetést, mely nagy tömeget vonz magához; megjegyezte; azonnal visszaemlékezett a legkisebb részletre is, először otthagyta, aztán meggyőződött róla; a villamos jelenségekben, melyek bensejében végbementek, ez a hirdetés megjelent lelki szemei előtt és elhelyezkedett a hajótöröttek pergamenje mellett, mint a felelet a kérdés mellett, mint a megoldás a rejtvény mellett és ezek a sorok: „Itt látható Gwynplaine, akit tízéves korában 1690 január 29-én elhagytak Portlandban a tenger partján”, apokaliptikus villogásban jelentek meg szemei előtt. Ugy rémlett előtte, mintha a *Mene, Thekel, Phares* lángoló betűit látná egy vásári sátor falán. Vége volt az egész állvány-szerkezetnek, mely Josiane létét jelentette. Hirtelen összeomlik. Az elveszett gyermeket megtalálták. Létezett egy lord Clancharlie. David Dirry-Moirt elintézték. A párság, a gazdagság, a hatalom, a rang, minden elhagyta Davidot és Gwynplainehez szegődött. Minden, kastélyok, vadaskertek, erdők, paloták, uradalmak, beleértve Josianet, minden Gwynplaineé. És Josiane, milyen megoldás? Ki volt most előtte? A kiváltságos, gögös hölgy előtt egy komédiás; a szép és kényes leány előtt egy szörnyeteg! Ki merte volna ezt remélni? Az volt az igazság, hogy Barkilphedro lelkesedett. A leggyűlölködőbb terveket is fölülmulhatja a véletlen pokoli bőkezősége. Ha a valóság akar, remekműveket alkot. Barkilphedro ostobának találta most valamennyi álmát. Jobbat talált.

Ha a változás, melynek most általa kellett beállani, ellenére történt volna, azt sem bánta volna. Vannak olyan vad és önmagukra nem tekintő férgek, melyek szurnak akkor is, ha tudják, hogy ők belepusztulnak. Barkilphedro is ilyen rovar volt.

De nem volt meg benne az önzetlenség érdeme. Lord David Dirry-Moir nem tartozott neki semmivel, lord Fermain Clancharlie pedig neki fog tartozni mindenével. Eddig Barkilphedrot pártfogolták, most ő vett védelmébe mást. És még hozzá egy angol pairt! Neki is lesz lordja, egy lord, akit ő teremtett! Barkilphedro számított reá, hogy az első intelmeket ő fogja adni. És ez a lord a királynő balkézzől való sógora lesz! Miután ily csuf, épp oly mértékben fog tetszeni a királynőnek, amily mértékben Josiane utálni fogja. E szerencse lendíthet rajta és Barkilphedroból még személyiség lehet, ha komoly és szerény ruhákba öltözik. Mindig az egyháznak szánta magát. Homályos vágya volt, hogy püspök lehessen.

Addig is, boldog volt.

Milyen szép siker! és mily kitűnően oldotta meg a véletlen mindazt, amire szükség volt! Bosszuját, mert ezt bosszujának nevezte, lágyan hordozta a hullám. Nem hiába leskelődött.

Ő volt a szirt. Josiane volt a hajó. Josiane hajótörést szenved Barkilphedron. Mély és gonosz lelkesedés.

Ügyes volt abban a művészetben, amit szuggesztiónak neveznek, mely abból áll, hogy másnak a szellemén kis bemetszést csinálunk és a magunk ötletét illesztjük bele; egészen félrevonulva, mintha nem is volna része benne, úgy intézte, hogy Josiane elment a Green-Boxba és látta Gwynplainet. Ez nem árthatott. A komédiást az ő alantasságában megmutatni, ez nem volt rossz alkotórésze terveinek. Később ez majd fűszerezi azokat.

Csendesen mindent előkészített. Azt akarta, hirtelen történjék minden. A munkát, amit végzett, nem lehet másképp kifejezni, csak e furcsa szavakkal: szerkeszteni egy villámcsapást.

Az előkészületek megtörténtek és most azon örködött, hogy a szükséges formaságok törvényes alakban menjenek végbe. A titok emiatt nem szenvedett, hiszen a hallgatás benne volt a törvényben.

Hardquanonne szembesítése Gwynplaine-nel megtörtént; Barkilphedro jelen volt. Az eredményt láttuk.

Ugyanazon a napon a királynő egyik postakocsija jött váratlanul Londonba, lady Josianet kereste, hogy Windsorba vigye, ahol akkor Anna a tavaszt töltötte. Josiane valami miatt, ami a fejében forgott, szerette volna megtagadni az engedelmességet vagy legalább egy nappal elhalasztani az engedelmességet és másnapra halasztani az utazást, de az udvari élet nem tűri az ilyen ellenállást. Haladéktalanul utra kellett indulnia és londoni lakását, a Hunkerville-houset fölcserélni windsori lakásával, a Corleone-lodge-zsal.

Josiane hercegnő ugyanabban a pillanatban hagyta el Londont, mikor a wapentake megjelent a Tadcaster-fogadóban, hogy Gwynplainet elvezesse a southwarki kinzókamrába.

Mikor Windsorba érkezett, a feketepálcás ajtónálló, aki a fogadóterem ajtaját őrizte, közölte vele, hogy ő felsége bezárkózott a lord-kancellárral és csak holnap fogadhatja; ennél fogva a hercegnő tartózkodjék a Corleone-lodgeban ő felsége rendelkezésére várva és, hogy ő felsége másnap reggel közvetlenül hozzá küldi parancsait. Josiane bosszusan tért haza, rosszkedvűen ebédelt, fejfájást kapott, mindenkit elküldött, csak a kis inast nem, aztán még azt is elküldte és még világos nappal lefeküdt.

Mikor megérkezett, megtudta, hogy lord David Dirry-Moir a tengeren parancsot kapott, térjen azonnal vissza, hogy átvegye a királynő parancsait és holnapra várják Windsorba.

III.
Nincs ember, aki Szibériából hirtelen Szenegálba
kerülhetne anélkül, hogy eszméletét veszítené.
(Humboldt.)

Semmi meglepő nincs abban, ha a szerencse lezuhanó buzogánycsapása alatt a legszilárdabb, legerélyesebb ember is elájul. A váratlan épp úgy leüti az embert, mint a tagló az ökröt. Francesco d'Albescola, ugyanaz, aki a török kikötőkről letépte a vasláncokat, egy egész napig eszméletlen volt, mikor pápa lett. Pedig a biborostól a pápáig nem olyan nagy a távolság, mint a komédiástól Anglia pairjéig.

Semmi sem olyan erőszakos, mint az egyensúly megszakítása.

Éjszaka volt, mikor Gwynplaine magához tért és kinyitotta a szemeit. Karosszékekben ült egy hatalmas terem közepén, melynek biborszinű bársony burkolta a falait, mennyezetét és padlóját. A láb is bársonyra lépett. Közelében a nagyhasú ember állt födetlen fejjel, utazóköpönyegben, aki a southwarki tömlőben az oszlop mögül lépett elő. Gwynplaine egyedül volt a szobában ezzel az emberrel. Karszékéből, ha kinyújtotta a karját, megérinthezett két asztalt, melyeken hatágu karos gyertyatartók álltak égő viaszgyertyákkal. Az egyik asztalon iratok voltak, meg egy szekrényke; a másikon hideg szárnyas, bor, égettbor állott aranyozott tálcán.

A padlótól a mennyezetig érő ablakon keresztül a tiszta, áprilisi éjszakában félkörű oszlopsort lehetett látni egy diszudvar körül, melyet hármassal kapu határolt, egy igen széles és két kisebb; tágas kocsibejáró volt a középső, a jobbról levő a lovasok, balról gyalogosok számára; ezek szűkebbek voltak. A kapukat rácsok zárták be, melyeknek csillogott a hegye és a középsőt magas szobor díszítette. Az oszlopok valószínűleg fehér márványból voltak, valamint az udvar kövezete is, mert olyan volt, mintha hó borította volna és az udvar közepén homályosan valami mozaikfélét lehetett látni; ez a mozaik, ha világosságban nézték, zománcaival és színeivel bizonyára óriási cimert mutatott, florenci divat szerint. A zezugos mellvédek jeleztek a tornácokra vezető lépcsőket. Az udvar fölött roppant épület emelkedett homályosan az éjszakában. A csillagos égre egy palota körvonalai rajzolódtak.

Észrevehető volt az óriási tető, az íves oromzatok, sisakszerű padlásszobák, tornyokhoz hasonló kémények, mozdulatlan istennőkkel és istenekkel borított párkányok. Az oszlopsoron keresztül látszott a félhomályban egy szeliden csobogó, tündéri szökőkút játéka, melynek medencéről-medencére hulló vizében egyesült az eső és a zuhatag, mintha a szél szórna szét egy ékszerdobozból a gyémántokat és gyöngyöket a körülálló szobrok mulatságára. Hosszu sorait az ablakoknak kőből faragott fegyverdiszek és gyámköveken álló mellszobrok választották el egymástól. Az oromdiszekeken trofeumok és tollbokrétás sisakok váltakoztak az istenekkel.

Annak a szobának a mélyén, ahol Gwynplaine volt, az ablakkal szemben, olyan magas kandalló volt az egyik oldalon, mint a fal, a másikon tágas, függönyös, főuri ágy, melyre lépcsőn kellett fölmenni és keresztben is lehetett aludni rajta. Az ágyzsámoly mellett állt. A falak mellett egy sor karosszék és azok előtt egy sor szék egészítette ki a butorzatot. A mennyezet bolthajtásos volt; a kandallóban nagy farakás lángolt; a lángok bőségéről és rózsás-zöldes csikjairól hozzáértő megállapította volna, hogy körisfa ég, ami nagy fényűzés volt. A terem olyan nagy volt, hogy a két karosgyertyatartó homályban hagyta. Itt-ott leeresztett, lebegő ajtófüggönyök jeleztek az utat más szobákba. Ez a szögletes és tömör berendezés I. Jakab idejének régi és pompás divatjára mutatott. Mint a padlót és a falakat, a mennyezetet, a függönyöket, az ágyat, a lépcsőt, a kandallót, az asztalokat, a karosszékeket, mindent vörös bársony borított. Aranyozás csak a mennyezeten volt. Ott egyenlő távolságban

a négy saroktól, lapjával fölerősítve, óriási, kerek pajzs ragyogott vert ércből, melyen kápráztató címerek csillogtak; e címerek között meg lehetett különböztetni egy bárói abroncsot és egy őrgrófi koronát. Aranyozott rézből vagy zománcból készült-e, nem lehetett tudni. Aranynak látszott. És e főuri mennyezeten, e nagyszerű, sötét égen oly komoran lángolt ez a fénylő címer, mint egy nap az éjszakában.

A vadember, akiben benne van a szabad ember, majdnem annyira nyugtalan a palotában, mint egy börtönben. Ez a pompás hely megzavarhatta az embert. Minden nagyszerűség félelmet gerjeszt. Milyen lehetett ennek a fenséges helynek a lakója? Milyen óriás tulajdona lehet mind ez a nagyság? Miféle oroszlán barlangja lehetett ez a palota? Gwynplainenek, aki még nem ébredt föl egészen, elszorult a szive.

- Hol vagyok? - kérdezte.

Az ember, aki előtte állt, így felelt:

- Saját házában van, mylord.

IV. Igézet.

Idő kell ahhoz, hogy az ember a fölszinre kerüljön.

Gwynplaine az ámulás fenekére lökték.

Nem lehet mindjárt megvetni a lábat az ismeretlenben.

Az eszmék is szétszóródnak néha, mint a hadseregek; nem lehet azonnal összegyűjteni.

Ziláltnak érzni magát az ember; mintha elenyészni látná saját magát.

Isten a kar, a véletlen a paritty, az ember a kavics. Ki tud megállni, ha egyszer elröpitették?

Gwynplaine - hogy folytassuk a hasonlatot - egyik meglepetésről a másikra pattant. A hercegnő szerelmes levele után a börtönbeli kinyilatkoztatás.

Ha valakinek a sorsában a váratlanság megkezdődik, elkészülhet arra, hogy a meglepetések egymást érik. Ha a szilaj kapu egyszer kinyílt, a meglepetések kizudulnak. Ha rés támadt falainkon, az események zürzavara örvénylik be rajta. A rendkívüli nemcsak egyszeri látogatásért jön.

A rendkívüli olyan, mint a homály. Ez a homály körülvette Gwynplaine. Ami vele történt, előtte még érthetetlennek látszott Csak azon a ködön keresztül észlelt mindent, amit a mély indulatok hagynak az értelemben, ami olyan, mint az összeomlott falak porfelhője. A megrázkódtatás alapos volt. Semmit sem látott tisztán. De az átlátszóság lassanként helyreáll. A por leszáll. A megdöbbenés sűrűsége pillanatról-pillanatra csökken. Gwynplaine úgy érezte, mintha nyitott, merev szemmel álmodnék és törekednék megnézni, mi van ebben az álomban. Szétszedte és megint összeállította ezt a felhőt. Időszakonként megzavarodott. Elméjében az az ingadozás állt be, mely egymásután majd arra az oldalra vitte, ahol mindent értett, majd visszalökte oda, ahol semmit sem fogott föl. Kivel nem történt meg, hogy ilyen ingát érzett az agyában?

Gondolatai fokozatosan terjedtek ki az események sötétségében, mint ahogy pupillái kitágultak Southwarkben a földalatti homályban. A legnehezebb volt bizonyos hézagokat teremteni az összehalmozódó érzelmek között. Levegőnek kellett lenni az indulatok között, hogy a zavaros eszmék lángrobban hassanak, más szóval fölfoghatókká váljanak. Itt hiányzott a levegő. Az eseményt, hogy úgy mondjuk, nem lehetett belélegzeni. A southwarki rémületes tömlöcbe lépve, Gwynplaine a gályarab bilincseit várta és pári koronát tettek a fejére. Hogyan volt ez lehetséges? Nem volt elég tér aközött, amit Gwynplaine várt és aközött, ami történt vele, nagyon is gyorsan követték egymást, rémülete nagyon is hirtelen változott át más valamivé, semhogy tisztában lehetett volna vele. Nagyon is közel szorultak egymáshoz az ellentétek. Gwynplaine erőlködött, hogy kiszabadítsa elméjét ebből a harapófogóból.

Hallgatott. A nagy meglepetések ösztöne tette, melyek sokkal jobban védekeznek, mint hinnők. Aki semmit sem mond, szembenéz mindennel. Egy elejtett szó, melyet az ismeretlen fogaskerek megragadnak, leránthatja az egész embert a kerek alá.

Az apró emberek az összezuzatástól félnek. A tömeg mindig attól retteg, hogy reálépnék. És Gwynplaine elég soká volt a tömegben.

Az ember nyugtalanságának különös állapotát fejezi ki ez a két szó: valami közeleg. Gwynplaine ebben az állapotban volt. Az ember még nincs egyensúlyban a közelgő eseménnyel.

Szemmel tart valamit, melynek következménye lehet. Végtelen figyelmes. Lát valamit közelegni. Mit? nem tudja. Kit? majd meglátja.

A nagyhasu ember ismételte:

- Saját házában van, mylord.

Gwynplaine megtapogatta magát. Meglepetésében az ember körülnéz, hogy a dolgok léteznek-e, aztán megtapogatja önmagát, hogy ő maga is létezik-e. Bizonyára ő volt az, akihez beszéltek, de ő már más volt. Nem volt már rajta zubbony és a bőrből való gallérja. Ezüstszövésű posztómellény és selyemkabát volt rajta, melynek érintéséről megtudta, hogy himzett; nagy, teli erszényt érzett a mellényszabásán. Bő felsőnadrág borult feszes nadrágjára; cipőinek magas, vörös sarka volt. Ugy, ahogy ebbe a palotába hozták, kicserélték a ruháit is.

Az ember tovább beszélt:

- Kegyelmes uram, méltóztassék megemlékezni a következőkről: Az én nevem Barkilphedro. Jegyző vagyok a tengernagyi hivatalban. Én nyitottam föl Hardquanonne kulacsát és én huztam ki belőle a sorsát. Az arab mesékben így bocsájtott ki egy halász a palackból egy óriást.

Gwynplaine a beszélőnek mosolygó arcára szegezte szemeit.

Barkilphedro folytatta:

- E palotán kívül, mylord, a Hunkerville-house is az öné, mely még nagyobb. Az öné Clancharlie-castle, mely az ön pairségének alapja és mely Öreg Edward korából való erőd. Tizenkilenc uradalma van faluival és parasztaival együtt. Ez körülbelül nyolcvanezer jobbágyot állít nemesi és lordi lobogója alá. Ön Clancharlieben bíró, bírja mindennek, javaknak és személyeknek és bárói udvart tart. A királynak csak annyival van több joga, hogy pénzt verethet. A királynak, akit a norman törvény chief-signornak cimez, joga van bíraskodáshoz, udvartartáshoz és „coin”-hoz. Coin, a pénz. Ezt kivéve, ön király az uradalmában, mint ő a birodalmában. Mint bárónak joga van négyoszlopos bitófához Angliában és mint marquisnak, hétgerendás akasztófához Sziciliában; az egyszerű nemesnek két oszlophoz, a várurnak három és a hercegnek nyolc oszlophoz van joga. A régi northumberlandi oklevelek fejedelemnek minősítik önt. Ön összeköttetésben áll az írlandi Valentia vicomtejaival, a Powerekkel és a skóciai Umfraville grófjaival, akik az Angus-családból valók. Ön a Campbell, Ardmannach és Mac-Callummure törzsek feje. Nyolc vár az öné, Reculver, Burton, Hell-Kerters, Homble, Moricambe, Gumdraithe, Trenwardraith és mások. Joga van a pillinmorei tőzegterülethez és a trenti alabástrombányákhoz; sőt, mi több, öné Penneth-chase egész vidéke és öné egy hegység a régi várossal együtt, mely rajta épült. A városnak Vinecaunton, a hegységnek Moil-enlli a neve. Mindezek évente negyvenezer font sterlinget jövedelmeznek, vagyis negyvenszer azt a huszonezer frankot, amivel egy francia megelégszik.

Mialatt Barkilphedro beszélt, Gwynplaine a bámulat crescendojában emlékezni kezdett. Az emlékezés az az örvény, melyet egy szó fenéig fölkaparhat. Valamennyi nevet, amit Barkilphedro kiejtett, ő mind ismerte. Föl voltak írva a fülke falaira, melyben gyermekkorát élte és mivel gépiesen jártatta rajtuk a szemeit, most már könyv nélkül tudta. Mikor, mint elhagyott árva, megérkezett a weymouthi guruló sátorba, már ott találta a reá váró örökség leltárát és reggel, mikor a szegény kis fiú fölébredt, az első dolog, amit szórakozott és öntudatlan tekintete betűzgetett, az ő uradalmairól és pairségéről szólt. Az a különös részlet járult még meglepetésébe, hogy tizenöt évig bolyongott egyik utcasarokról a másikra, mint egy vándor bódé bohóca, napról-napra keresvén kenyerét, fölszedve a filléreket és morzsákból élén, mindig együtt utazott a nyomorúságára ragasztott szerencséjével.

Barkilphedro megérintette ujjával az asztalon álló szekrénykét:

- Mylord, ebben a dobozban kétezer guinea van, amit ő legkegyelmesebb felsége a királynő küld önnek az első szükségleteihez.

Gwynplaine egy mozdulatot tett.

- Atyámé, Ursusé lesz, - mondta.

- Helyes, mylord, - szólt Barkilphedro. - Ursusé, a Tadcaster-fogadóban. A sapkás hivatalnok, aki velünk jött idáig és aki azonnal indul vissza, elviszi neki. Talán én is Londonba megyek. Akkor én viszem el. Magamra vállalom.

- Magam viszem el neki, - válaszolt Gwynplaine.

Barkilphedro megszűnt mosolyogni és így szólt:

- Lehetetlen.

Van olyan hangsúly, mely aláhuzza a szavakat. Barkilphedro úgy hangsúlyozott. Megállt, mintha pontot tett volna a szóra, amit kimondott. Aztán folytatta, olyan szolga tiszteletteljes és különös hangján, aki urnak érzi magát.

- Mylord, ön most huszonhárom mérföldre van Londontól a Corleone-lodgeban, az ön udvari szállásán, mely közvetlen szomszédja a királyi kastélynak Windsorban. Senki sem tudja, hogy ön itt van. Zárt kocsi hozta önt ide, mely a southwarki börtön kapujánál várta. Az emberek, akik önt ide, a palotába behozták, nem tudják, ki ön, de engem ismernek és ez elég. Elhozhattuk önt eddig a lakosztályig egy titkos kulcs segítségével, mely az enyém. Vannak a kastélyban személyek, akik alusznak és ebben az órában nem illik fölkelteni a háznépet. Ennélfogva van időnk a magyarázatra, mely különben nem lesz hosszú. Megbízásom van ő felségétől, hogy megtegyem.

Barkilphedro beszédközben lapozni kezdett egy iratcsomóban, mely a doboz mellett hevert.

- Mylord, ime a pairségéről szóló kiváltságlevél. Ime a szicíliai örgrófságáról szóló okirat. Ime, az ön nyolc bárói birtokáról szóló diplomák és pergamenek tizenegy király pecsétjeivel Baldrettól, Kent királyától VI. és I. Jakabig, Angolország és Skócia királyáig. Itt vannak az ön elsőbbségi levelei. Itt vannak a kimutatások jövedelmeiről, hűbéreinek, szabad birtokainak, ingóságainak, földjeinek és uradalmainak leírásai és címei. A cimer, mely feje fölött van a mennyezeten, az ön két koronája, a bárói gyöngyös abroncs és a marquisk levél-diszes pántja. Itt mellettünk, az öltözőben vár az ön vörös bársonyból készült, hermelinszalagos pairi ruhája. A mai napon, néhány órával ezelőtt, a lord-kancellár és a főlovászmester helyettese, értesülvén az ön és Hardquanonne, a comprachico szembesítésének eredményéről, átvették ő felsége parancsait. Ő felsége az ő tetszése szerint cselekedett, ami ugyanannyi, mint a törvény. Minden formaságot előkészítettek. Holnap, nem később, mint holnap, bevezetik önt a lordok házába; néhány nap óta egy billt tárgyalnak, melyet a korona terjesztett elő, melynek az a célja, hogy százezer font sterlinggel, vagyis kétmilliőötszázezer francia fonttal emeljék föl az évi díját a cumberlandi hercegnek, a királynő férjének; ön résztvehet a vitában.

Barkilphedro itt félbeszakította magát, lassan lélegzetet vett és folytatta:

- De még semmi sem történt. Az ember nem akarata ellenére lesz Anglia pairje. Minden megsemmisülhet és eltűnhet, mielőtt észrevenné. Politikában nem ritka az olyan esemény, mely elenyészik, mielőtt létrejönne. Mylord, ebben az órában még a csend takarja önt. A lordok háza csak holnap fog értesülni. Államérdekből titokban tartották az ön egész ügyét, mely következményeiben annyira fontos, hogy a tekintélyes személyek, akik e pillanatban egyedül tudnak az ön létezéséről és jogairól, azonnal elfeledkeznének önről, amint az állam érdeke azt követelné, hogy elfelejtsék. Ami sötétben van, sötétben is maradhat. Könnyű dolog

önt eltüntetni. Annál könnyebb, mert önnek van egy bátyja, természetes fia az ön atyjának és egy nőnek, aki az ön atya száműzetése óta szeretője volt II. Károly királynak. Ebből következik, hogy az ön fivérét szívesen látják az udvarnál; ő nyerné el az ön pairségét, akár mennyire fattyu is. Akarná ön ezt? Nem gondolom. Nos, minden öntől függ. Engedelmeskedni: kell a királynőnek. Nem hagyja el ezt a helyet, csak holnap, a királynő egyik kocsijában és csak azért, hogy a lordok házába menjen. Mylord, akar-e Anglia pairje lenni, igen vagy nem? A királynőnek tervei vannak önnel. Csaknem királyi házasságot szánt önnek. Lord Fermain Clancharlie, itt az elhatározás pillanata. A végzet nem nyit ki ajtót anélkül, hogy egy másikat becsukna. Miután bizonyos lépéseket tettünk előre, visszalépni többé lehetetlen. Aki megkezdte az átalakulást, mögötte valami elenyészik. Mylord, Gwynplaine meghalt. Érti, mylord?

Gwynplaine egész testében megrázkódott, aztán összeszedvén magát, azt mondta:

- Igen.

Barkilphedro mosolygott, meghajolt, köpenye alá vette a dobozt és elment.

V.

Az ember azt hiszi, hogy emlékszik, pedig felejt.

Mik azok a különös változások, melyek szemlátomást mennek végbe az emberi lélekben?

Gwynplainet nagy magasságra emelték és ugyanakkor lelökték a mélységbe.

Szédült.

Kétszeresen szédült.

Szédült az emelkedésnél és szédült a bukásnál.

Végzetes keverék.

Érezte, hogy emelkedik, de azt nem érezte, hogy zuhan.

Félelmes dolog új láthatárt látni. A távlat néha tanácsokat ad. De nem mindig jókat.

Tündéri nyílás - talán kelepce - támadt előtte, egy hasadék a felhőkben, mely megmutatta a mély kékséget.

Oly mélyet, hogy már sötét volt.

Azon a hegyen állt, melyről a föld királyságait látni.

Ez a hegy annál borzasztóbb, mert nem létezik. Akik ezen a csúcson állnak, álmodnak.

Örvény ott a kísértés és olyan hatalmas, hogy a pokol erről a csucsról reméli megrontani a paradicsomot és az ördög ide hozza magával Istent.

Megbűvölni az örökkévalóságot, mily furcsa reménység!

Ahol sátán kísérti Jézust, hogyan küzdene ott az ember?

Paloták, kastélyok, hatalom, gazdagság, minden emberi boldogság körülötte, ameddig a szem ellát, az élvezetek térképe terül el a láthatáron, sugárzó földrajz, melynek mi vagyunk a közepén, veszedelmes varázslat ez!

El kell képzelnünk a zavart, amit ilyen látomány okoz, melyet nem előzött meg sem bevezetés, sem fokozat, sem előkészítés, sem átmenet.

Egy ember, aki egy vakondlyukban aludt el és a strassburgi toronyban ébred föl: ez volt Gwynplaine.

A szédület egyik borzasztó neme az éleslátásnak. Főleg az a szédület, mely az embert egyszerre a nappal és az éjszaka felé sodorván, két ellenkező irányu keringésből áll.

Az ember sokat lát, de nem eleget.

Lát mindent - és semmit.

Olyanná lesz, amit e könyv szerzője valahol „elkáprázott vak”-nak nevezett.

Gwynplaine, egyedül maradván, nagy léptekkel föl és alá kezdett járni. A kitörést forrás előzi meg.

Ilyen izgatottságban lehetetlen egy helyben maradni; ő elmélkedett. A forrongás fölszámolás volt. Fölidézte emlékeit. Meglepő, hogy az ember mindig jól hallja azt, amiről azt hiszi, hogy alig hallgatja! A hajótöröttek nyilatkozatára, melyet a sheriff olvasott föl a southwarki tömlöcben, teljesen tisztán és világosan emlékezett; minden szót megőrzött és míg végiggondolta, átélte egész gyermekkorát.

Hirtelen megállt, kezeivel a hátán és fölneézett a mennyezetre, az égre, mindegy, valakire, aki fönt van.

- Megtoroltad! - mondta.

Ugy érezte magát, mint aki a vízből emeli ki a fejét. Ugy találta, hogy a hirtelen támadt világosságban lát mindent, multat, jelent, jövődőt.

- Ah! - kiáltotta, mert a gondolat mélyén is vannak kiáltások. - Ah! így volt tehát! lord voltam. Minden kiderül. Elloptak, elárultak, elvesztettek, kitagadtak, elhagytak, orvul meggyilkoltak! sorsom hullája tizenöt évig uszott a tengeren és akkor hirtelen földet ért, fölemelkedett és élt! Ujra születtem. Megszülettem! Jól éreztem, hogy a rongyaim alatt más szív dobog, mint egy nyomorulté és mikor az emberek felé fordultam, helyesen éreztem, hogy ők a nyáj és én nem a kutya vagyok, hanem a pásztor! Népek pásztorai, emberek kalauzai, vezetők és urak voltak atyáim; és amik ők voltak, az vagyok én is! Nemes vagyok, van kardom; báró vagyok, van sisakom; marquis vagyok, van tollforgóm; pair vagyok és van koronám. Ah! mindezt elvették tőlem! A világosság lakója voltam és a sötétségbe taszítottak. Akik száműzték az apát, eladták a gyermeket. Mikor apám meghalt, kihúzták feje alól a száműzetés kövét, mely a párnája volt, a nyakamra kötötték és belelöktek a csatornába! Oh! azok a banditák, akik megkínózták a gyermekkoromat, megmozdulnak és fölkelnek emlékezetem legmélyéről, igen, viszontlátom őket. Én voltam az a husdarab, melyet egy varjucsapat csipkedett egy sir fölött. Véreztem és sikoltottam rettentő árnyékok alatt. Ah! tehát idelöktek engem, hogy eltapossanak a járókelők, hogy mindenki reám lépjen, mélyebbre az emberi nem legalsójánál, mélyebbre a jobbágnál, mélyebbre a cselédnél, mélyebbre a gályarabnál, mélyebbre a rabszolgánál is, ahol a kaoszmár kloáka lesz, az enyészet fenekére! És én innen kerülök elő! innen emelkedem ki! innen támadok föl! És ime, itt vagyok. Bosszu!

Leült, fölállt, kezeibe fogta a fejét, újra járkálni kezdett és a vihar monológja folytatódott benne:

- Hol vagyok? a tetőponton! Hol ereszkedtem le? a csucson! Ez a gerinc, a nagyság, a világ e kupolája, a mindenhatóság, ez az én házam. Ez égbenyuló templomnak én vagyok egyik istene! az elérhetetlenségben lakom. Bejutottam ebbe a magasságba, melyre alulról néztem föl, ahonnan annyi ragyogás ömlött alá, hogy be kellett csuknom a szemem, ebbe a meghódíthatatlan uradalomba, a boldogok e bevehetetlen várába. Itt vagyok. Benne vagyok. Ah! a kerék örökké forog! Alul voltam, most fölül vagyok. Fölül, örökre! Lord vagyok, biborköpenyem van, korona van a fejemen, résztveszek a királyok koronázásában, kezembe teszik le az esküt, ítélek miniszterek és hercegek fölött, élni fogok! A mélységből, ahova lelöktek, visszapattanok az égig. Vannak városi és vidéki palotáim, kastélyaim, kertjeim, vadaskertjeim, erdőim, hintóim, ünnepélyeket adok, törvényeket hozok, válogathatok a boldogságban és az élvezetekben és a csavargó Gwynplaine, akinek nem volt joga egy virágot letépni a mezőn, csillagokat szedhet az égről!

A homály gyászosan lépett be a lelkébe. Így helyettesítette az erkölcsi nagyságot az anyagi bőség Gwynplaineiben, aki hős volt és talán nem is szünt meg az lenni. Gyászos átmenet. Egy elhaladó démoncsapat elrabolja az erényt. Váratlan megtámadása az ember gyöngye oldalának. Mindazok az alantas dolgok, melyeket felsőbbrendűeknek tartanak, a becsvágy, az ösztönök gyanús akarata, a szenvedélyek, a vágyak, melyeket messzire üzött Gwynplainetől a baj gyógyító hatása, tolakodva vették birtokukba ezt a nemes szívet. És mi idézte ezt elő? Egy pergamendarab föllelése egy edényben, amit kivetett a tenger. Előfordul, hogy a véletlen erőszakot vesz valakinek a lelkiismeretén.

Gwynplaine teli szájjal itta a gőgöt és ez elhomályosította a lelkét. Szomorú ital!

A szédület erőt vett rajta; nemcsak belenyugodott, hanem élvezte is. A hosszú szomjazás következménye volt. Vajjon cinkosa-e az ember a serlegnek, melytől elveszti az eszt? Öntudatlanul mindig kívánta ezt. Szüntelenül a nagyok felé nézett: nézni annyi, mint sóvárogni. A sas nem büntetlenül születik a magasban.

Lord lett belőle. Most, némely pillanatban, ezt nagyon egyszerűnek találta.

Csak néhány óra telt el és mily messze volt már a tegnapi múlt!

Gwynplaine csapdájába került a jobbnak, a jó ellenségének.

Nagy szerencsétlenség, ha valakiről azt mondják: Milyen szerencsés!

Az ember jobban ellenáll a balszerencsének, mint a sikernek. A balsorsból épebben menekül ki, mint a jóból. A nyomor Charybdis, de a gazdagság Scylla. Akik kiegyenesednek a villámcsapás után, földre kerülnek a verőfénytől. Te, aki nem döbbentél meg a mélységtől, rettegj attól, hogy fölemelnek az álmok felhőinek és szárnyainak légiói. Emelkedsz, de megkisebbedsz. Komor, leverő hatalma van a megdicsőülésnek.

Nem könnyű dolog önmagunkra ismerni a boldogságban. A véletlen csak álruha. És semmi sem csal annyira. A Gondviselés van mögötte? Vagy a Végzet?

Néha a fény sem világosság. Mert a világosság igaz dolog, de a fény lehet csalás is. Azt hiszitek, hogy világít, pedig nem, gyújtogat.

Éjszaka van; egy kéz gyertyát, csillaggá lett undok fagygyut tesz egy nyílás szélére a sötét-ségben. Az éjjeli lepke beleröpül.

Mennyiben felelős érte a pillangó?

A tűz fénye elbűvöli a lepkét, mint a kigyó tekintete a madarat.

Lehetséges-e, hogy a lepke és a madár ne szálljon oda? Megtagadhata-e az engedelmisséget a falevél a szélnek? Ellenállhat-e a kő a nehézkedés törvényének?

Ezek a kérdések anyagiak és erkölcsiek egyszerre.

A hercegnő levele után Gwynplaine még kiegyenesedett. Mély gyökerek éltek benne, azok ellenállottak. De a vihar, ha a láthatár egyik oldalán kimerült a szél, újra kezdi a másikon; a végzet is makacs, mint a természet. Az egyik roham megingat, a másik gyökerestől kitép.

Oh, jaj! hogyan dőlnek ki a tölgyek?

Aki, mint tízéves gyermek egyedül Portland szikláin, csatára készen, mereven nézte az ellenfeleket, akikkel dolga volt, a szelet, amely elragadta a hajót, melyre beszállni készült, az örvényt, mely elnyelte a menekülés deszkáját, a tátongó mélységet, mely fenyegette, a földet, mely megtagadta tőle a menedéket, az eget, mely megvont tőle egy csillagot, az irgalmatlan magányt, a vak sötétséget, az oceánt, az eget, minden erőszakosságát az egyik végtelennek és minden rejtelmességét a másiknak; aki nem reszketett és nem csüggedt az ismeretlen roppant haragja előtt, aki, mint kis gyermek, szembeszállt az éjszakával, mint hajdan Hercules a halállal; aki ez aránytalan harcban dacosan kihivott minden eshetőséget maga ellen, magához fogadván egy gyermeket, ő, a gyermek, terhet vállalt magára, ő, a fáradt és törekeny, így még jobban kiszolgáltatván gyöngeségét, ő maga vette le a szájkosarat a sötétség szörnyeiről, akik körülötte ólálkodtak. Aki harcos volt már idő előtt, amint a bölcsőből kilépett, azonnal birkózni kezdett a végzettel; akit a küzdelem aránytalansága nem riasztott vissza attól, hogy küzdjön; aki látta maga körül egyszerre, borzalmasan elenyészni az emberi nemet, belenyugodott ebbe az eltűnésbe és büszkén tovább ment; aki vitézül tudott fázni, szomjazni, éhezni; aki törpe volt alakjában, de óriás a lelkében, ez a Gwynplaine, aki legyőzte a mélység roppant szélének kettős alakját, a vihart és a nyomort, ingadozott a hiuság szellőjében!

Amikor már kimerítette a kétségbeesést, a nyomort, a vihart, az ordítást, a szerencsétlenséget, a haldoklást egy emberen, aki állva maradt, a Végzet mosolyogni kezd és a hirtelen megmámorosodó ember tántorog.

A Végzet mosolya. Lehet-e borzasztóbbat elképzelni ennél? Az utolsó segítsége ez a lelkek könyörtelen kísértőjének, aki az embereket próbára teszi. A tigris, mely a sorsban rejtőzik, néha simogat. Félelmes készülődés a szörnyeteg ocsmány szelidsége.

Minden ember magán is megfigyelhette az emelkedéssel egybevágó gyöngülést. Hirtelen gyarapodás megingat és lázt okoz.

Gwynplaine elméjében egy csomó újdonság szédítő forgószele keringett, az átalakulás egész félhomálya, különös találkozások, a múlt összeütközése a jövővel, két Gwynplaine; hátul egy rongyokba öltözött gyermek lép ki az éjszakából, tévelyegve, kiéhezve, reszketve és nevetgetve; elől egy csillogó, fényes, pompázó főúr, aki egész Londont elkápráztatja. Kivetkőzött az egyikből és beleolvadt a másikba. Kilépett a kötéláncosból és fölöltötte a lordot. A bőr kicserélése néha kicseréli a lelket is. Némely pillanatban ez nagyon hasonlított az álomhoz, összetömörült benne a jó és a rossz. Apjára gondolt. Fájdalmas gondolat: egy ismeretlen apa. Megpróbálta elképzelni. Gondolt a bátyjára, akiről hallott. Ime, családja van! Családja, neki, Gwynplainenek! Egészen eltévedt légvéraiban. Nagyszerű látomásai voltak; felhőbe takart ismeretlen ünnepélyességek vonultak el előtte, hallotta a kürtöket.

- Azután, mondta magában, ékesszóló leszek.

És elképzelte az ő pompás bevonulását a lordok házába. Új dolgokkal telítve érkezik oda. Mennyi mondanivalója lesz! Milyen készlete van! Milyen kedvező, hogy olyan ember lesz közöttük, aki látott, érzett, türt, szenvedett és aki odakiálthatja: Én közel voltam mindenhez, amitől ti messze vagytok! Az illúziókon hizlalt patriciusoknak arcába vágja a valóságot és ők remegni fognak, mert igaz lesz és tapsolni fognak, mert ő nagy lesz. Fölmagasodik a hatalmasok között hatalmasabban, mint ők; olyan lesz közöttük, mint a fáklyahordó, mert megmutatja nekik a valóságot és mint kardhordó, mert megmutatja nekik az igazságot. Milyen diadal!

És amíg egyszerre világos és zavart elméjében így tervezgetett, láz fogta el, lehanyatlott valamelyik karosszékbe, hol elkábult, hol fölriadt. Járt, kelt, nézte a mennyezetet, vizsgálta a koronákat, tanulmányozta a cimer hieroglifáit, tapogatta a falak bársonyát, tologatta a székeket, forgatta az iratokat, olvasta a neveket, betűzgette a címeket, Burton, Homble, Gumdraith, Hunkerville, Clancharlie, összehasonlítgatta a pecséteket, megtapogatta a királyi pecsétek selyemzsinórját, az ablakhoz ment, hallgatta a szökőkút csobogását, nézegette a szobrokat, egy holdkóros türelmével számlálgatta a márványoszlopokat és ezt mondta: Valóság.

És megérintvén selyemruháját, megkérdezte magától:

- Én vagyok-e én? Igen.

Belsejében dult a vihar.

Vajjon e gyötrődésben érzett-e csüggedést vagy fáradtságot? Ivott-e, evett-e, aludt-e? Ha megtette, öntudatlanul tette. Bizonyos erőszakos helyzetekben az ösztönök úgy elégülnek ki, ahogy akarnak, anélkül, hogy a gondolatnak valami köze lenne hozzájuk. Különben gondolatai nem is voltak gondolatok, hanem csak köd. Amikor a kitörés fekete tüze kiömlik forrongó tölcseréből, a tűzhányóhegy tud-e valamit a lábánál legelésző nyájakról?

Az órák multak.

A hajnal eljött és hozta a világosságot. Halvány fénysugár hatolt a szobába és egyuttal utat tört Gwynplaine elméjébe.

- És Dea? - szólt a világosság.

HATODIK KÖNYV
URSUS KÜLSEJÉNEK VÁLTOZÁSAI

I. Amit az embergyülölő mond.

Ursus, miután Gwynplainet eltűnni látta a southwarki börtön kapujában, dermedten állt abban a zugban, ahol megfigyelés céljából meghúzódott. Sokáig hallotta még azután is a záruk és reteszek csikorgását, mintha a fogház örömváltása lett volna, hogy megint fölfalt egy nyomorultat. Várt. Mire? Lesett. Mire? Ezek a kérlelhetetlen kapuk, ha egyszer bezárultak, nem egyhamar nyílnak ki újra; a sötétségben való tétlenségük megbénítja őket és nagyon nehézkesen mozognak, különösen, ha valakinek a kiszabadulásáról van szó; bemenni, az még hagyján, de kijönni, az egészen más. Ursus ezt tudta. De a várakozás olyan dolog, amit nem lehet akármikor megszüntetni; az ember akarata ellenére is vár; cselekvéseinkből bizonyos erő szabadul ki, amely még akkor is megmarad, amikor már nincs is tárgya, ez urrá lesz fölöttünk és kényszerít bennünket, hogy egy ideig még folytassuk azt, aminek már nincsen célja. A céltalan leskelődés, gépies vesztegetése az időnek, ez minden emberrel megtörténik, aki valami eltűnt dologra figyel. Senki sem menekülhet ezektől a merevségektől. Valami szórakozott csökönyösséggel várunk. Nem tudjuk, miért maradtunk azon a helyen, ahol vagyunk, de ott maradunk. Amit aktív módon kezdtünk, passzív módon folytatjuk. Fárasztó szívósság, amelyből kimerülten szabadulunk. Ursus nem olyan ember volt, mint a többi, mégis helyére szögezte a figyelő merengés, amelybe azok az események juttatnak bennünket, amelyek mindent tehetnek velünk és mi semmit sem tehetünk ellenük. Egymásután szemügyre vette a két fekete falat, majd az alacsonyat, majd a magasat, egyszer az ajtót az akasztófa-lépcsővel, másszor a halálfejes ajtót; mintha becsípték volna a börtön a temető harapófogójába. Ebben az elhagyott, néptelen utcában olyan kevés járókelő volt, hogy senki sem vette észre Ursust.

Végre előjött a szögletből, ahol mint őrszem állott és lassu léptekkel elment. Már alkonyodott, olyan sokáig állt az őrhelyen. Időnként hátrafordult és nézte a borzasztó ajtót, amelyen Gwynplaine belépett. Szemei üvegesek és értelmetlenek lettek. Elért az utca végére, befordult egy másikba, azután megint egy másikba, öntudatlanul reátalált az utra, amelyen néhány óra előtt végigment. Időközönként visszanézett, mintha még láthatná a fogház ajtaját, noha már nem abban az utcában volt, ahol a fogház. Lassan közeledett a Tarrinzeau-fieldhez. A vásártérrel szomszédos kertek kerítései között huzódtak az ösvények. Meghajolva ment a sövények és árkok hosszában. Egyszerre csak megállt, kiegyenesedett és fölkiáltott: - Annál jobb.

Ugyanakkor kétszer fejbeütötte magát az öklével, kétszer a combjaira ütött, ami olyan emberre mutatott, aki úgy itéli meg a dolgokat, ahogy kell.

Azután dörmögni kezdett, néha szinte fölcattanó hangon:

- Jól tették! Oh! a hitvány! a rabló! az utonálló! a semmirekellő! a lázadó! A kormányról való megjegyzései vitték oda. Hiszen forradalmár! Forradalmárt tartottam magamnál. Most megszabadultam tőle. Szerencsém van. Rossz hirbe kevert bennünket. Bedugták a bagnoba! Annál jobb! Kitűnő törvények. Oh! a hálátlan! és én még fölneveltem! Kár a fáradságért! Mi szüksége volt arra, hogy beszéljen és okoskodjon? Beleavatkozott az állam kérdéseibe! Mit szólnak hozzá? Egy fillér került a kezébe és mindjárt fecsegni kezdett az adóról, a szegényekről, a népről, mindenről, amihez semmi köze! észrevételeket engedett meg magának a pénzekről! gonoszul és rosszmájúan magyarázgatta a rezet, amelyből a királyság pénze készül! sértegette ő felsége liardjait! egy farthing ugyanaz, mint a királynő! a szent képmás, terringette, a szent képmás! Van-e királynőnk vagy nincs? tisztelet az ő zöld garasainak. Minden összefügg a kormánnyal. Ezt ismerni kell: Én régóta élek, ismerem a dolgokat. Azt kérdik tőlem: De hát lemondasz a politikáról? A politikával, barátaim, annyit törődöm, mint egy számár borzas szőrével. Egy pálcaütést kaptam egyszer egy baronettől. Azt mondtam magamban: Ez elég, most már értem a politikát. A népnek csak egy bárdja van, azt oda adja, a

királynő elveszi, a nép hálás. Ennél semmi sem egyszerűbb. A többi a lordokra tartozik. A szellemi és földi lordokra. Ah! Gwynplaine lakat alatt van! gályarab lesz! ez helyes. Ez méltányos, kitűnő, megérdemelt és jogos büntetés. Az ő hibája. Fecsegni tilos. Hát lord vagy te, hülye! A wapentake megfogta, a justice-quorum elvitte, a sheriff ott tartja. Ebben a pillanatban talán valamelyik sapkás hivatalnok vallatja. Milyen ügyesen lekoppasztják róla a bűnöket azok az emberek! Becsuktak, fickó! Annál rosszabb neki és annál jobb nekem! Hitemre, nagyon elégedett vagyok. Csöndesen bevallom, szerencsém van. Micsoda szeszély volt, hogy fölszedtem a kisleányt és a kisleányt! Olyan nyugodtan éltünk azelőtt, Homo és én! Mit kerestek a sátramban ezek a semmirekellők! Eleget takargattam őket, amíg tacsókák voltak! eleget huztam őket hámban. Csinos portékát mentettem meg! a fiu irtózatot csuf, a lány mind a két szemére félszemű! Hát csak fosszátok ki magatokat miattuk! Eleget szoptam értük az éhség emlékjét! Megnőnek: szerelmeskednek! Nyomorékok enyelegnek, ide jutottunk. A varangy és a vakond, idill. Ebben a környezetben éltem. Persze, hogy a törvénynek kellett véget vetnie. A varangy politikáról beszélt, jól van. Megszabadultam tőle. Amikor a wapentake jött, eleinte ostoba voltam, az ember mindig kételkedik a szerencséjében, azt hittem, nem látom, amit látok, hogy ez lehetetlen, hogy káprázat, hogy az álom tréfál velem. De nem, valóság volt. Kézzelfogható. Gwynplainet szépen becsukták. Ez a gondviselés ajándéka. Köszönöm, jó asszonyom. Ez a szörnyeteg volt az, aki az intézetemre vont a figyelmet és elárulta szegény farkasomat! Gwynplaine el! De lám, mindkettőtől megszabadulok. Egy csapásra két legyet. Mert Dea belehal. Ha nem látja többé Gwynplainet - mert látja, az ostoba! - nem lesz többé oka élni, azt fogja önmagának mondani: Mit keresek ezen a világon? És ő is elköltözik. Szerencsés utat. Ördög vigye mind a kettőt. Mindig utáltam ezt a két teremtet! Fordulj föl, Dea. Oh! milyen elégedett vagyok!

II. ...és amit tesz.

Visszatért a Tadcaster-fogadóba.

Hetedfél óra volt, fél elmúlt hattal, mint angolok mondják. Kevéssel alkonyat előtt.

Nicless mester a portája küszöbén állt. Ijedt arcát reggel óta nem sikerült rendbehozni és a rémület megmaradt rajta.

Amint messziről meglátta Ursust, feléje kiáltott:

- Nos?

- Nos, mit?

- Visszajön Gwynplaine? Ideje lesz már. A közönség hamarosan megérkezik. Előadják ma Nevető Ember-t?

- A nevető ember én vagyok - mondta Ursus. És harsányan nevetve, nézett a kocsmárosra.

Azután fölment az emeletre, kinyitotta az ablakot a csapszék cégére fölött, kihajolt, kinyújtotta az öklét a Gwynplaine-Nebető Ember meg a *Legyőzött kaos*z föliratokra, leakasztotta az egyiket, letépte a másikat és hóna alá véve a két deszkát, újra lement.

Nicless mester a szemeivel követte.

- Miért veszi le azokat?

Ursus megint nevetésbe tört ki.

- Mit nevet? - kérdezte a vendéglős.

- Visszavonulok a magánéletbe.

Nicless mester megértette és parancsot adott helytartójának, a Govicum boynak, értesítse a jelentkezőket, hogy ma este nem lesz előadás. Levette az ajtóról a perselyt, amelybe a belépődíjakat dobálták és az alacsony szoba egyik sarkába dugta.

Egy pillanattal később Ursus belépett a Green-Boxba.

Egy sarokba helyezte a két föliratot és átment a „női pavillon”-ba, amint nevezni szokta.

Dea aludt.

Egészen fölöltözve, de kibontott ruhával feküdt ágyán, ahogy délután aludni szokott.

Mellette elgondolkodva ült Vinos és Fibi, egyik egy zsámolyon, másik a földön.

Nem vették föl istennői ruhájukat, pedig már előrehaladt az idő és ez mutatta a csüggedésüket. Durva vászonruháikba és kendőkbe burkolódtak.

Ursus hosszasan nézte Deát.

- Kísérletez a sokkal hosszabb álommal, suttozta.

Azután Fibihez és Vinoshoz fordult.

- Ti már tudjátok. A zenének vége. Fiókba tehetitek a trombitáitokat. Jól tettétek, hogy nem öltöztetek istennőknek. Így ugyan sokkal rutabbak vagytok, de azért jól tettétek. Tartsátok magatokon a sikároló jelmezt. Ma este nem lesz előadás. Sem holnap, sem holnapután, sem azután. Nincs többé Gwynplaine. Gwynplaine nincs többé a sarkamban.

És újra Deát nézte.

- Hogy lesujtja majd a csapás! Olyan lesz, mint mikor elfujnak egy gyertyát.

Fölfujta az arcát.

- Fhuuu! - és vége.

Szárazon föl kacagott.

- Ha Gwynplaine nincs, semmi sincs. Éppen úgy, mintha én elveszteném Homot. Ez még rosszabb lesz. Ő még jobban egyedül lesz, mint más. A vakok mélyebben gázolnak a szomorúságba, mint mi.

Kitekintett a hátsó ablakon.

- Milyen hosszúak már a napok! Hét órákor meg világos van. De mégis, gyujtsuk meg a fagygyertyát.

Tüzet csiholt és meggyújtotta a lámpást a Green-Box mennyezetén.

Dea fölé hajolt.

- Megfázik. Asszonyok, nagyon is kibontottátok a ruháját. Azt tartja a francia közmondás:

Hüvös még április,
Egy gombot ki ne nyiss!

Meglátott a földön egy tűt csillogni, fölvette és a kabát hajtókájába tűzte. Azután heves taglejtésekkel, dörmögve járt alá s föl a Green-Boxban.

- Teljes birtokában vagyok képességeimnek. Világosan, tulságos világosan látok. Ezt az eseményt kifogástalannak találom és egyetértek azzal, ami történt. Ha Dea fölébred, nyíltan elmondom neki a történeteket. A katasztrófa nem várat majd magára sokáig. Nincs többé Gwynplaine, jóéjszakát Dea. Minden rendbe jön. Gwynplaine a börtönben, Dea a temetőben. Szemközt lesznek egymással. Mint a haláltáncban. Két végzet elvonult a színpalak mögé. Zárjuk el a jelmezeket. Csatoljuk össze a podgyászt. Podgyászt, olvasd: koporsót. Fogytékos volt ez a két teremtség. Dea a szemeiben, Gwynplaine az arcában. A jó Isten odafönt vissza fogja adni Deának a látást, Gwynplainének a szépséget. A halál mindent rendbe hoz. Minden jól van így. Fibi és Vinos, akasszátok szögére a tamburint. A lármához való tehetségek meg fog rozsdásodni, szép hölgyeim. Nem játszunk többé, nem trombitáltok többé. A *Legyőzött kaoszt* legyőzték. A Nevető Ember leégett. Tarantara meghalt. Dea még mindig alszik. Jól teszi. Az ő helyében én föl sem ébrednék többet. Bah! nemsokára újra elalszik. Az ilyen pacsirta könnyen meghal. Ime, mit tesz, ha az ember politikával foglalkozik. Milyen lecke! És mennyire igaza van a kormánynak! Gwynplaine a sheriffé, Dea a sirásóé. Helyes párhuzam. Tanulságos szimmetria. Reménylem, a csapláros eltorlaszolta az ajtót. Egymás között halódunk ma este, meghitten. Nem én, sem Homo. Hanem Dea. Én majd folytatom a gurulást a szekérrel. Én már csak a csavargó élet kanyargásaié vagyok. Elbocsátom a két leányt. Egyiket sem tartom meg. Hajlamom van arra, hogy vén kicsapongó legyek. Szolgáló a korhelynél padlóra tett kenyér. Nem akarok kísértésbe jönni. Nem illik a koromhoz. *Turpe senilis amor*. Egyedül folytatom utamat Homoval. Homo bámulni fog! Hol van Gwynplaine? Hol van Dea? Öreg pajtásom, megint együtt vagyunk. Teringette, ez elragadó. Utamban volt már a pásztorjátékuk. Ez a haszontalan Gwynplaine még csak vissza se jön! Faképnél hagyott. Jó. Most Deán a sor. Az sem tart soká. Szeretem a bevégzett dolgokat. Egy fricskát sem adnék az ördög orrára azért, hogy ez a leány föl ne forduljon. Fordulj fel, hallod-e? Ah! Fölébred!

Dea föl nyitotta szempilláit; mert sok világtalan becsukja a szemét, amikor aludni akar. Mit sem sejtő, szelid arca sugárzott, mint máskor.

- Mosolyog, suttogta Ursus, én meg nevetek. Minden jól megy.

Dea megszólalt.

- Fibi! Vinos! Már itt lehet az előadás ideje. Azt hiszem, soká aludtam. Jöjjetek, öltöztessetek föl.

Sem Fibi, sem Vinos nem mozdultak.

Eközben Ursus pillantása találkozott Dea kimondhatatlan, vak tekintetével. Megremegett tőle.

- Nos! - kiáltotta, mit csináltok hát? Vinos, Fibi, nem halljátok urnőtöket? Megsiketültetek? Gyorsan! az előadás mindjárt megkezdődik.

A két nő megdöbbenve nézett Ursusra.

Ursus lármázott.

- Nem látjátok, hogy gyülekezik a közönség? Fibi, öltöztess Deát. Vinos, dobolj.

Fibi engedelmes volt, Vinos semleges. Kettőjükben személyesült meg a szolgálatkészség. Ursus, a gazdájuk, mindig rejtély volt előttük. Ha valakit sohasem értünk meg, ez ok arra, hogy mindig engedelmeskedjünk neki. Egyszerűen azt hitték, hogy megbolondult és teljesítették a parancsot. Fibi leakasztotta a jelmezt, Vinos pedig a tamburint.

Fibi öltöztetni kezdte Deát, Ursus leeresztette a női osztály függönyét és mögötte tovább beszélt:

- Nézd csak Gwynplaine! Az udvarnak már több, mint fele megtelt sokasággal. A folyosókon tolonganak. Micsoda tömeg! Mit szólsz Fibihez és Vinoszhoz, ők észre sem vették? Roppant ostobák ezek a cigányasszonyok! buták az emberek Egyiptomban! Ne emeld föl a függönyt. Ne légy szemérmetlen, Dea öltözködik.

Kis szünetet tartott, azután egyszerre ez a fölkiáltás hallatszott:

- Milyen szép vagy, Dea!

Gwynplaine hangja volt. Fibi és Vinos összerezzent és hátrafordult. Gwynplaine hangja volt, de Ursus szájából jött.

Ursus a függöny hasadékán át egy intéssel megtiltotta, hogy csodálkozzanak.

Folytatta Gwynplaine hangján:

- Angyal!

Majd Ursus hangján felelt reá:

- Dea, angyal! te bolond vagy, Gwynplaine. A denevéren kívül nincs röpülő emlős.

És hozzátette:

- Eredj, Gwynplaine, bocsásd szabadon Homot, okosabb lesz.

És sebesen, Gwynplaine könnyű lépteivel lement a Green-Box hátsó lépcsőjén. Dea hallhatta a jól utánzott lábdobogást.

Az udvaron Govicum boyt vette észre, aki kaland miatt kíváncsian és tétlenül ténfergett.

- Tartsd a két kezed, szólt hozzá halkan.

És egy marék rézpénzt tett bele.

Govicum elérzékenyedett ekkora bőkezűségtől.

Ursus a fülébe sugta:

- Fiu, helyezkedj el az udvaron, ugrálj, táncolj, tombolj, üvölts, lármázz, füttyülj, turbékolj, nyerits, tapsolj, dobogj, ne vess, törj össze valamit.

Nicless mester, akit nagyon megalázott és bőszt szántott, amikor látta, hogy a nép, amely a Nevető Ember-hez jött, megfordul és elszéled a vásártér többi sátrai felé, bezárta a kocsmá ajtaját, sőt inni sem adott ez estén senkinek, hogy kikerülje a kellemetlen kérdezősködést és az elmaradt előadás okozta tétlenségében, egy gyertyával a kezében, lenézett az erkélyről az udvarra. Ursus a két tenyeréből óvatosan tölcseért formálván a szája elé, fölkiáltott hozzá:

- Gentleman, tegyen úgy, mint a boy, lármázzon, csapkodjon, ordítson.

Visszament a Green-Boxba és így szólt a farkashoz:

- Beszélj, amennyit tudsz.

És hangosabban hozzátette:

- Nagy a tömeg. Azt hiszem, a sikerünk falrengető lesz.

Ezalatt Vinos ütötte a dobát.

Ursus folytatta:

- Dea már fölöltözött, megkezdhetjük. Sajnálom, hogy annyi embert engedtek be. Mennyire tolazkodnak! Nézd már, Gwynplaine, micsoda eszeveszett tolongás! Fogadok, hogy a mai lesz a legnagyobb bevételünk. Rajta, zenéljete mind a ketten. Gyere Fibi, vedd elő a trombitát. Helyes, Vinos, páhold el a dobodat, verj el rajta egy indulót. Fibi, a Hirt kell személyesítened! Kisasszonyok, úgy találom, nem vagytok elég meztelenek. Vessétek le ezeket az ujjasokat. Fátyolt vegyetek vászon helyett. A közönség szereti a női idomokat. Hadd mennydörögjenek az erénycsöszök. Jól esik egy kis illetlenség, a kutya fáját. Kéjese legyünk. Epedő dallamokat fujjatok. Recsegjete, harsogjatek, sercegjete, kürtöljete és doboljatek! Micsoda világ, szegény Gwynplainem!

Itt félbeszakította.

- Gwynplaine, segíts, eresszük le a deszkát.

Közben szétterítette a zsebkendőjét.

- De előbb hadd böögök a rongyomba.

És hatalmasan kifujta az orrát, amit a hasbeszélőnek gyakran meg kell tenni.

Visszatette a zsebkendőjét a zsebébe, félrehuzta a mozgó oldal reteszeit, amelyek a szokott módon csikorogtak és a deszkafal leereszkedett.

- Gwynplaine, nem kell széthuzni a kockásfüggönyt. Csak hadd maradjon, amíg az előadás megkezdődik. Ha fölhuzzuk, már nem otthon vagyunk. Gyertek mind a ketten egészen előre. Zenét, kisasszonyok! Bum! Bum! Bum! Jól megtelt a „ház”! A nép alja. Istenem, milyen csöcselék!

A két asszony engedelmesen elfoglalta megszokott helyét a leeresztett deszkafal két sarkán.

Ursus ekkor rendkívülit művelt. Nem egy ember volt többé, hanem egész néptömeg. Kénytelen lévén zsufoltságot teremteni az ürességben, csodálatos hasbeszélő mesterséggel segített magán. A benne levő emberi és állati hangok egész zenekara egyszerre szólalt meg. Egymaga egész légión lett. Aki behunyt szemmel hallgatta, azt hihette, hogy piacon van valamely ünnepnapon vagy valami lázadás alkalmával. Az Ursus szájából szálló hangok forgószele énekelt, csevegett, köhögött, köpködött, tüsszögött, tubákol, párbeszédeket folytatott, kérdezett és

felelt és mindezt egyszerre. Az alig kiejtett szótagok egymásba olvadtak. Ebben az udvarban, ahol nem volt senki, férfiak, asszonyok és gyermekek hangját lehetett hallani. Világosan néptömeg zaja volt. E lármán keresztül, mint valami füstön át, különös hangok kigyóztak, madarak kotyogása, macskanyávogás, szopós gyermekek gőgicsélése. Megkülönböztethető volt a részek rekedtsége. Hallatszott a kutyák méltatlankodása az emberek lábai alatt. Hangok jöttek közről és távolról, alulról és fölülről, az előtérből és a háttérből. Készleteiben kiáltozás volt, egészében nagy zaj. Ursus az ökleivel csapkodott, dobogott a hibával, hangja egyszer az udvar mélyéből jött, máskor a föld alól. Egyszer viharos, máskor meghitt volt a hangja. A suttogásból átment a zajra, szájról a zugásra, a zugásból orkán lett. Ő volt, egymaga minden. Van szemfényvesztés és a fület is be lehet csapni. Amit Proteus tett a szemnek, Ursus megtette a fülnek. Semmi sem csodálatosabb, mint a sokaság ilyen utánzása. Időről-időre elhuzta a női osztály függönyét és benézett Deához. Dea hallgatta.

A boy a maga részéről tombolt az udvaron.

Vinos és Fibi tele tüdővel fújta a trombitákat és lelkiismeretesen verte a dobot. Nicless gazda, az egyetlen néző, éppen úgy, mint a két nő, abban a magyarázatban nyugodott meg, hogy Ursus megbolondult, ami elvégre csak az ő buskomorságából származó elborulás lehet. A derék fogadós azt dörmögte: Milyen rendetlenség! Komoly volt, mint akinek eszébe jutott, hogy vannak törvények.

Govicum, akit elbájolt, hogy hasznát veszik a rendetlenkedésben, kézzel-lábbal dolgozott, majdnem jobban tombolt, mint Ursus. Ez mulattatta. És azonfölül pénzt is kapott.

Homo gondolkodott.

Ursus, lármája mellett, beszélt is.

- Mint rendesen, Gwynplaine, ármánykodnak. Vetélytársaink aláaknázzák sikereinket. De a fütty csak fűszerezi a diadalt. És az emberek is nagyon sokan vannak. Ez is azoknak segít. A szomszéd könyöke nemigen ébreszt jóakaratot. Csak a padokat össze ne törjék! Egy eszeveszett tömeg zsákmánya leszünk. Oh!! ha Tom-Jim-Jack barátunk itt lenne! de nem jön. Nézd csak ezt a sok fejet egyrakáson. Akik állnak, úgy látszik, nem valami elégedettek, noha állni, Galienus szerint, „rugékonny mozgás”. Megrövidítjük az előadást. Miután csak a *Legyőzött kaoszt* hirdettük, az *Ursus rursus*-t nem adjuk elő. Ez is nyereség. Micsoda zshivaj! oh, vak dübörgése a sokaságnak! Még valami kárt okoznak nekünk! Ezt nem lehet így tovább folytatni. Ne játszhatunk így. Egy szót sem értenének a darabból. Beszélek hozzájuk. Gwynplaine, huzd kissé fél a függönyt. Polgárok...

Itt Ursus a saját szavába vágott éles és nyers hangon:

- Le az öreggel!

Azután újra kezdte a saját hangján.

- Azt hiszem, a nép sérteget. Ciceronak igaza van: *plebs, fex urbis*. Nem baj, dorgáljuk meg népet. Nagy fáradság lesz, hogy megértessem magam. De mégis beszélni fogok. Ember, tedd meg a kötelességed. Gwynplaine, nézd ezt a megaorát, aki itt lent a fogát csikorgatja.

Ursus szünetet tartott és azt fogcsikorgatással töltötte ki. Homo ezt kihívásnak tartotta és ő lett a fogcsikorgatásban a második. Govicum a harmadik.

Ursus tovább beszélt.

- Az asszonyok még rosszabbak, mint a férfiak. A pillanat nem kedvező. Mindegy, próbáljuk ki a szónoklat hatását. Minden óra az okulás órája. - Hallgasd meg, Gwynplaine, ezt a hizelgő kezdetet. - Polgárok és polgárnők, én vagyok, a medve. Leveszem a fejemet, amikor önökhöz beszélek. Alázatosan csöndet kérek.

Ursus ezt a kiáltását utánozta a népnek:

- Grumphll!

És folytatta:

- Nagyrabecsülöm a hallgatóságot. Grumphll éppen olyan jelszó, mint a többi. Üdv! hemzse-
gő lakosság. Nem kételkedem abban, hogy valamennyien csöcselék vagytok. De ez semmit
sem von le nagyrabecsülésemből. A jól megfontolt becsülésemből. A legmélyebb tisztelettel
viseltetem a gézengúz urak iránt, akik látogatásukkal megtisztelnek. Formátlan teremtések is
vannak köztetek, de én ezen nem sértődöm meg. A sánta urak és a pupos uraságok hozzá-
tartoznak a természethez. A teve is pupos; a bölénynek is hajlott a háta; a borz ballábai
rövidebbek, mint a jobblábai; ezt a tényt Aristoteles határozta meg az állatok járásáról szóló
értekezésében. Akinek köztetek két inge van, egyiket a testén tartja, másikat az uzsorásnál.
Tudom, hogy ilyesmi megesik. Albuquerque zálogba tette a bajuszát, szent Dénes pedig a
dicsfényét. A zsidók arra is kölcsönöznek. Nagy példák ezek! Akinek adóssága van, annak
van valamije. Bennetek koldusokat tisztellek.

Ursus mély hangján így szakította félbe önmagát:

- Hármas számár!

És legudvariasabb hangján válaszolt:

- Ugy van, tudós vagyok. Engedelmet kérek érte. Tudományosan megvetem a tudományt. A
tudatlanság olyan valóság, amely táplálja az embert; a tudomány valósága mellett bizony
koplal. Általában választani kell az embernek: vagy tudós lesz és lesoványodik, vagy számár
lesz és legel. Legeljete, oh, polgárok! A tudomány nem ér meg egy jó falatot. Inkább meg-
eszem a hátszint, semhogy tudjam a bonctani nevét. Csak egy érdemem van: száraz a
szemem. Amint engem láttok, még sohasem sirtam. Pedig meg kell mondanom, hogy nem
voltam mindig elégedett. Soha, még önmagammal sem. Megvetem magam. De ezt az ellenzék
jelenlevő tagjainak ítéletére bizom; ha Ursus csak tudós, Gwynplaine művész.

Ismét közbetüszkölt:

- Grumphll!

És újra kezdte:

- Megint Grumphll! ez aztán ellenvetés. De mégis tovább megyek. És Gwynplaine mellett,
oh! uraim és hölgyeim! van még egy másik művész is, Homo ur, a kitünő és szőrös szemé-
lyiség, aki társulatunkhoz tartozik, valamikor vad kutya volt, most pedig civilizált farkas és
hüségese alattvalója ő felségének. Homo alapos és nagytehetségű jellemszínész. Legyenek
figyelmesek és elmélyedők. Azonnal látni fogják Homot játszani éppen úgy, mint Gwyn-
plainet és a művészetet tisztelni kell. Ez illik a nagy nemzetekhez. Erdőben éltek ti? Aláírom.
Ez esetben; *sylvae sint consule dignae*. Két művész pedig fölér egy konzullal. Jó. Káposzta-
torzsát dobtak felém. De nem talált el. Engem ez meg nem akadályoz a beszédben.
Ellenkezően. Aki veszedelemből menekült, fecseg. *Garrula pericula*, mondja Juvenalis. Nép,
köztetek vannak részegesek! sőt részeges nők is. Nagyon jól van. A férfiak aljasok, a nők
ocsmányak. Mindenféle kitünő ok csödit benneteket ide a kocsma padjaira, a munkátlanság, a
lomhaság, két lopás közötti szünet, a porter és a fehér sör, a stout, a maláta, a brandy, a gin és
az egyik nem vonzása a másikra. Csodálatos. Egy enyelgő szellemnek szép tere nyílnék itt.
De én attól tartózkodom. A bujaság még hagyján. De mégis kellene, hogy az orgiákban
valami illendőség legyen. Ti vigan vagytok, de lármáztok. Kitünően utánozzátok az állatok
hangját; de mit szólnátok, ha azzal tölteném az időmet, hogy megugatnálak, amikor szere-
lemről beszéltek valami ladyvel egy lebujban? Zavarna benneteket. Nos, minket is zavar.

Fölhatalmazlak benneteket, hogy hallgassatok. A művészet éppen olyan tiszteletre méltó, mint a kicsapongás. Nagyon tisztességes hangon beszélek hozzátok.

Közbekiáltott:

- Hogy a láz fojtson meg azzal az árpakalász-szemöldökkel!

- Tiszteletreméltó uraim, hagyjuk az árpakalászokat. Istentelenség erőszakkal hasonlóságba keverni a növényeket emberekkel vagy állatokkal. Különben a láz nem fojt. Rossz hasonlat. Esedezem, legyetek csöndben! engedjétek megmondanom, hogy kissé hiányzik belőletek az a méltóság, ami az igazi angol gentlemant jellemzi. Megállapítom, hogy közületek azok, akik cipőt viselnek, amelyből kibujnak a nagyujjaik, arra használják ezt, hogy az előttük ülők vállaira tegyék a lábaikat, ami viszont a hölgyeket arra az észrevételre kényszeríti, hogy a cipőtálpak mindig a metatarsus csontok bütykeinél szakadnak el. Ne mutogassátok annyit a lábaitokat és többet mutassátok a kezeteket. Észrevettem itt gazembereket is, akik ügyes karmaikat együgyű szomszédjaik zsebébe mélyesztik. Több szemérmet, kedves zsebmetszők! Öklözzétek meg a szomszédaitokat, de ne fosszátok ki. Az emberek nem haragusznak annyira, ha kiverik az egyik szemüket, mintha egy fillért elvesznek tőlük. Törjétek be az orrukát, nem bánják. A polgárok többet tartanak a pénzükre, mint a szépségükre. Különben fogadjátok rokonszenvem kifejezését. Nem vagyok olyan szőrszálhasogató, hogy gazfickókat kárhóztassak. A baj megvan. Mindenki türi, mindenki cselekszi. Senki sem szabadulhat büneinek férgeitől. Nem is beszélek róla. Hiszen mindnyájunknak viszket! Isten maga is vakaródzik azon a tájékon, ahol az ördög tanyázik. Még én is követtem el hibákat. *Plaudite, cives.*

Ursus hosszas morgást hallatott, amit ezekkel a befejező szavakkal hallgattatott el:

- Mylordok és uraim, látom, hogy beszédemnek szerencséje volt önöknek tetszeni. Egy pillanatra bucsut veszek lármájuktól. Most fölteszem a fejemet és az előadás megkezdődik.

A szónoki hangot rendes hangjával cserélte föl.

- Csukjuk be a függönyt. Vegyünk lélegzetet. Nagyon mézes-mázos voltam. Jól beszéltem. Mylordnak és uraimnak szólítottam őket. Sima beszéd, de haszontalan. Mit szólsz ehhez a csőcselékhez, Gwynplaine? Meg kell gondolni, hogy mennyi bajt okoztak Angliának negyven év óta ezek a gonosz és elkeseredett elmék! A régi angolok harciasak voltak, ezek itt buskomorak és képzelődők, dicsőségnek tartják semmibe venni a törvényt és félreérteni a királyi tekintélyt. Én megtettem mindent, amit emberi ékesszólás megtehet. Olyan kecses hasonlatokat tékoztam rájuk, mint egy virágzó ifjura. Megszelidültek? Én nem hiszem. Mit lehet várni egy néptől, amely rengeteg sokat eszik és tele tömi magát dohánnyal annyira, hogy ebben az országban gyakran még az írók is pipával a szájukban írják műveiket! De mindegy, játsszuk el a darabot.

Hallani lehetett a függöny karikáinak surlódását. A nők abbahagyták a dobolást. Ursus levette a szögről hangszerét, eljátszotta az előjátékot, halkan azt mondta: „Ugy-e, milyen rejtelmes ez, Gwynplaine!” azután birkózott a farkassal.

Amikor a hangszert elővette, egyuttal egy parókát is leakasztott a szögről és ledobta közelben a padlóra, hogy elérhesse.

A *Legyőzött kaos* előadása majdnem olyan volt, mint rendesen, csak a tündéries, kék világítás hiányzott. A farkas jó lélekkel játszott. Kellő pillanatban Dea megjelent és remegő, tulvilági hangján hívta Gwynplainet. Kitárta karjait és kereste a fejét...

Ursus a parókához ugrott, fölborzalt fejére huzta és lélegzetét visszafojtva, odatartotta borzas fejét Dea kezeihez.

Azután, összeszedvén minden művészetét és Gwynplaine hangját utánozva, kimondhatatlan szerelemmel énekelte a szörnyeteg feleletét a lélek hívására.

Az utánpótlás olyan tökéletes volt, hogy a két asszony most is Gwynplainet kereste szemével és megrémültek, amikor beszélni hallották anélkül, hogy látták volna.

Az elámult Govicum tombolt, helyeselt, tapsolt, olimpusi zajt csinált és egymaga hangosabban nevetett, mint egy csapat isten. Ebben a fiuban, valljuk meg, ritka nézőtehetség bontakozott ki.

Fibi és Vinos, ezek az automaták, akiknek a rugóit Ursus igazgatta, rézből és számbórból való hangszereiken a szokott tohuvabohut játszották, ami az előadás végét jelentette és a közönség távozását kísérte.

Ursus veritékezve kelt föl.

Halkan odaszólt Homonak: - Megérted, hogy időnyerés volt az egész. Azt hiszem, sikerült. Nem dolgoztam rosszul, pedig nekem is van okom kétségbeesni. Gwynplaine még visszatérhet holnapig. Szükségtelen lett volna azonnal megölni Deát. Neked őszintén megmondom.

Levette a parókát és a homlokát törülgette.

- Valóban hasbeszélő lángész vagyok, - dörmögte magában. - Micsoda tehetségem van! Utólérem Brabantot, I. Ferenc, francia király engastrimythosát. Dea meggyőződött, hogy Gwynplaine itt van.

- Ursus, szólalt meg Dea, hol van Gwynplaine?

Ursus riadtan hátrafordult.

Dea a színpad mélyén állt a mennyezetről függő lámpa alatt. Sápadt volt, mint az árnyék.

Leirhatatlan, reménytelen mosollyal folytatta:

- Tudom. Elhagyott bennünket. Elment. Tudtam, hogy szárnyai vannak.

És a végtelenbe emelve világatlan szemeit, hozzátette:

- És én? mikor megyek én?

III. Bonyodalmak.

Ursus szó nélkül állt.

A kegyes csalás nem sikerült.

A hasbeszélés hibája lett volna? Bizonyára nem. Sikerült megcsalnia Fibit és Vinost, akiknek pedig volt szemük, de nem sikerült megcsalnia Deát, aki vak volt. De Fibi és Vinos csak a szemével nézett, Dea pedig a szívével látott.

Egy szót sem tudott válaszolni. Magában azt gondolta: *Bos in lingua*. A szótlan embernek egy ökör van a nyelvén.

Zavaros indulatokból a megalázás érzése nyilatkozik meg legelőször. Ursus azt gondolta:

- Pocsékoltam az utánzásaimat.

És mint minden álmodozó, aki beleszorult a fal kibuvó részébe, kikelt önmaga ellen:

- Fölborult a tál. Tiszta veszteség volt kimeritenem az utánzott harmóniákat. Hanem, mi lesz most velünk?

Deára nézett. Dea hallgatott, mozdulatlanul állt és mindig jobban elsápadt. Világtalan szeme elmerült a mélységekben.

A véletlen jött segítségül.

Ursus észrevette Nicless mestert az udvaron, gyertyájával a kezében, amint felé integetett.

Nicless gazda nem nézte végig Ursus kísérteties előadását, mert a kocsmajaajtón kopogtattak. Nicless gazda kinyitotta. Kétszer történt meg ez és Nicless mester mind a kétszer eltűnt. Ursus, elmerülve százhangú monológjába, nem vette észre.

Nicless gazda néma hívására Ursus kiment.

Közeledett a fogadóshoz.

Nicless mester ajkára tette az ujját.

Igy nézték egymást egy darabig.

Mindenik azt látszott mondani a másiknak: Beszéljünk, de hallgassunk.

A kocsmáros halkan kinyitotta az ivó ajtaját. Mindketten beléptek. Senki sem volt ott kívülük. Ajtót, ablakot bezártak.

A kocsmáros belökte maga mögött az udvari ajtót, amely becsapódott a kíváncsi Govicum orra előtt.

Nicless mester letette a gyertyát egyik asztalra.

És halkan, mint a suttogás, párbeszéd kezdődött.

- Ursus mester...

- Nicless gazda?

- Végre megértettem.

- Bah!

- El akarta hitetni a szegény vakkal, hogy minden úgy van, mint rendesen.

- Semmiféle törvény nem tiltja, hogy az ember hasbeszélő legyen.
- Önnek tehetsége van hozzá.
- Nincs.
- Csodálatosan végre tudja hajtani, amit tenni akar.
- Mondom, hogy nem.
- Most beszélhivalóm van önnel.
- Politikáról?
- Ahhoz nem értek.
- Azt meg sem hallgatnám.
- Ime. Miközben ön egymaga játszotta a darabot is, a közönséget is, kopogtak a kocsmajtón.
- Kopogtak az ajtón?
- Igen.
- Ennek nem örülök.
- Én sem.
- És azután?
- Azután kinyitottam.
- Ki kopogott?
- Valaki, aki hozzám beszélt.
- Mit mondott?
- Én pedig hallgattam.
- És mit felelt?
- Semmit. Visszamentem, hogy önt játszani lássam.
- És?
- És akkor még egyszer kopogtak.
- Ki? Ugyanaz?
- Nem. Másvalaki.
- Valaki, aki megint beszélt önhöz?
- Valaki, aki semmit sem mondott.
- Ezt már jobban szeretem.
- Én nem.
- Magyarázza meg a dolgot, Nicless gazda.
- Találja el, ki beszélt első ízben?
- Nincs időm Oedipust játszani.
- A cirkusz tulajdonosa volt.
- A szomszédból?

- A szomszédból.
 - Ahol az a veszett zene szól?
 - Az a veszett.
 - Nos?
 - Nos, Ursus mester, ajánlatot tesz önnek.
 - Ajánlatot?
 - Ajánlatot.
 - Miért?
 - Mert.
 - Ön előnyben van Nicless gazda, mert az imént ön megfejtette az én rejtvényemet, én pedig most nem értem az övét.
 - A cirkusz gazdája megbizott, mondjam meg önnek, hogy látta ma reggel a rendőröket és hogy ő, a cirkusz gazdája, be akarván bizonyítani, mennyire barátja önnek, hajlandó ötven font sterlingért készpénzben megvásárolni a Green-Boxot, a két lovat, a trombitákat az asszonyokkal, akik fujják, az ön darabját a vakkal együtt, ki játszik benne, a farkast és önt is vele együtt.
- Ursus főnhéjázón mosolygott.
- Tadcaster-fogadó tulajdonosa, mondja meg a cirkusz gazdájának, hogy Gwynplaine vissza fog jönni.
- A kocsmáros elővett valamit, ami eddig homályban volt és Ursus felé fordulva, egyik fölemelt kezében egy köpenyt, másikban egy bőrgallért, egy posztókalapot és egy ujjast tartva, Ursus felé fordult.
- És azt mondta:
- Az az ember, aki másodszor kopogott, aki bejött és kiment szó nélkül, a rendőrség embere volt és ezt hozta.
- Ursus megismerte Gwynplaine bőrgallérját, ujjását, kalapját és köpenyét.

IV. **Moenibus surdis campana muta.**

Ursus megtapogatta a posztókalapot, a köpenyt, az ujjast, a bőrgallért, nem kételkedhetett és rövid, parancsoló mozdulattal a kocsmá ajtajára mutatott.

Nicless gazda kinyitotta.

Ursus kirohant a csapszékből.

Nicless gazda a szemeivel követte és látta, hogy Ursus abban az irányban fut - amennyire öreg lábai engedték -, amelyben reggel a wapentake haladt Gwynplaine-nel. Negyedórával később Ursus elfulladva érkezett a kis utcába, ahova a börtön hátsó ajtaja nyílt és ahol ő már annyi órát leskelődött.

Ez a sikátor nemcsak éjfélkor volt elhagyatott. De ha nappal szomoru volt, éjszaka félelmes lett. Bizonyos órában senki sem mert végigmenni rajta. Mintha attól féltek volna, hogy a két fal közeledik egymáshoz és a börtön meg a temető ölelkezése agyonnyomná őket. Az éjszaka hatása. A párisi Vauvert-utca odvas fűzfáinak is ilyen rossz hire volt. Azt állították, hogy a fatörzsek éjszaka roppant kezékké változnak és megragadják a járókelőket.

Southwark népe, amint mondtuk, ösztönszerűen elkerülte ezt az utcát a temető és a fogház között. Hajdan elzárták éjszakára vaslánccal. Fölösleges volt; az utcának erősebb láncra volt a félelem, amit gerjesztett.

Ursus elszántan belépett.

Mire gondolt? Semmire.

Csak értesüléseket akart szerezni ebben az utcában. Talán bekopog a börtönajtón? Bizonyára nem. Ez a hiu és borzasztó ötlet nem fogamzott meg agyában. Megkísérelni a behatolást, hogy fölvilágosítást kérjen? Milyen örültség? A fogházak éppen úgy nem nyílnak meg azoknak, akik bemenni akarnak, mint azoknak, akik kijönni szeretnének. A börtönajtók sarkait csak a törvény fordítja meg. Ursus tudta. Mit akart hát ebben az utcában? Látni. Mit látni? Semmit. Nem tudta. Amit lehetett. Hogy szembenállhatott az ajtóval, amely mögött Gwynplaine eltűnt, már az is valami volt. Néha a legfeketebb és legzordabb fal is beszédes és világosság sugárzik a köveiből. Néha fény szivárog keresztül valamely tömör és sötét halmon. A megfigyelőnek az is hasznos lehet, ha azt vizsgálja meg, ami a lényegét eltakarja. Mindnyájunkban megvan az ösztön, hogy csak minél vékonyabb válaszfalat türjünk meg magunk és érdeklődésünk tárgya között. Ezért tért vissza Ursus az utcába, amelybe a fogház alacsony ajtaja nyílt.

Abban a pillanatban, amikor a sikátorba lépett, egy harangütést hallott, aztán egy másodikat.

- Mi az? - gondolta, már éjfél lenne?

Gépiesen kezdte számlálni:

- Három, négy, öt.

Azután azt gondolta:

- Milyen lassan üt ez az óra! - Hat. Hét.

És megjegyezte:

- Micsoda siralmas hang! - Nyolc, kilenc - Ah! nagyon egyszerű, a fogház órájának van oka elszomorodni. - Tíz. - És a temető is itt van. Ez a toronyóra az élőknak az órákat üti, a halottaknak pedig az örökkévalóságot. - Tizenegy. - Fájdalom, azoknak, akik nem szabadok, az órák ütése is örökkévalóság! - Tizenkettő.

Megállt.

- Valóban éjfél van.

Akkor a harang tizenharmadikat ütött. Ursus megrezzent.

- Tizenhárom!

Jött a tizennegyedik ütés, azután a tizenötödik.

- Mi ez?

Az ütések hosszú közőkben folytatódtak. Ursus hallgatta.

- Ez nem óraütés. Ez a „muta” harang. Még azt mondtam: Milyen lassan üti az éjfél! Ez a harang nem órákat üt, hanem kongat. Vajjon, mi gyászos dolog történhetett.

Valamikor minden fogháznak - mint minden kolostornak - volt ilyen „muta” nevű harangja. A muta, „a néma”, halkhangu harang volt és úgy látszott, mintha minden lehető elkövetne, hogy meg ne hallják.

Ursus odaért a leshelyül alkalmas kiszögelléshez, ahonnan a nap legnagyobb részében figyelte a fogházat.

A csendülések gyászos szaggatottságban követték egymást.

A csendítések rémes ékezetekké lesznek a messzeségben és az egész világ elfogultságában gyászos bekezdésekké. A harangkongás hasonlít az emberi hörgéshez és haldoklást jelent. Ha a lengő harang környékén, a házakban valahol szórakozott merengés van, azt a kongatás me-rev darabokra töri. A bizonytalan álmodozás a menekülés egy neme; a szétömlő aggodalom engedi befurakodni a reményt; a kétségbeejtő kongatás határt szab neki. A szétomlást meg-akadályozza és annak a zavarának, amelyben az aggodalom függőben akar maradni, megszabja a mélységeit. A lélekharang mindenkivel bánatának vagy félelmének nyelvén beszél. A szomorú harangszó téged illet, figyelmeztet. Semmi sem komorabb, mint a monológ, amelyet ilyen hangok szakítanak meg. Valami szándék van a szabályos ismétlődésükben. Mit kovácsol a harang, a pöröly, a gondolat, az üllőn?

Ursus zavarodottan számlálta, noha semmi célja sem volt, a lélekharang csendüléseit. Érezte, hogy lejtőn áll és arra törekedett, hogy ne kísérletezzon következtetésekkel. A következtetés is lejtő, amelyen messzebb megyünk, mint kellene. Mégis, mit jelenthet a harang?

A sötétségnek arra a tájkára nézett, amerre a börtönajtót sejtette.

Egyszerre vörösség támadt ott, ahol valami fekete lyuk volt. A vörösség növekedett és világossággá lett.

A vörösség nem volt homályos. Azonnal formát öltött. A börtönajtó megfordult a sarkain. A vörösségben kirajzolódott a boltozat és a párkányzat.

Az ajtó inkább tátongott, mint kinyílt. A börtön nem nyílik meg, hanem ásít. Talán unalmában.

Az ajtón egy ember lépett ki fáklyával a kezében.

A harang szüntelenül csengett. Ursust két oldalon ragadta meg a figyelem; behúzódott, fülével a harangot, szemével a fáklyát figyelve.

A fáklyás ember mögött a félig nyitott kapu egészen kitarult, utat engedvén két embernek és később még egynek. Ez a negyedik, a wapentake, jól megismerhető volt a fáklya fényénél. Vasbotját a kezében tartotta.

A wapentake mögött rendben, kettesével, mereven, mint a mozgó oszlopok, hallgató emberek léptek ki az ajtón.

A wapentake éjszakai kísérete páronként jelent meg az ajtóban, mint a vezeklők menete, meg nem szakították a folytonosságot, gyászos gonddal ügyelve arra, hogy zajt ne üssenek, kiléptek komolyan, csaknem szeliden. A kigyó is ilyen óvatos, amikor kicsuszik a lyukból.

A fáklya megmutatta az arcokat és a mozdulatokat. Szilaj arcok, komor mozdulatok.

Ursus fölismerte a rendőröket, akik reggel Gwynplainet elvitték.

Semmi kétség. Ugyanazok voltak. Ujra megjelentek.

Nyilván Gwynplaine is meg fog jelenni.

Idevezették, most visszaviszik.

Ez világos.

Ursus még merevebben szegezte reájuk a szemeit. Szabadonbocsátják-e Gwynplainet?

A két sor rendőr igen lassan, szinte cseppenként szivárgott elő az alacsony boltozat alól. Mintha meg nem szünő harangszó szabná meg lépteik ütemét. A fogházból kivonulván, a kíséret jobbra fordult, háttal Ursusnak, az utca másik része felé, mely vele szemben volt.

Még egy fáklya villant meg a kapu alatt.

Az már a kíséret végét jelezte.

Ursus most meglátja, kit vezetnek. A foglyot. Az embert.

Ursus meg fogja látni Gwynplainet.

Most megjelent, amit várt.

Egy koporsó volt.

Négy ember vitt egy fekete posztóval letakart koporsót.

Mögötte egy ember ásót hozott a vállán.

A menetet egy harmadik fáklya zárta be, mely egy ember tartott a kezében, aki könyvből olvasott. Bizonyára a káplán volt.

A koporsó csatlakozott a kísérethez, mely jobbra kanyarodott.

Ugyanakkor a kíséret eleje megállt.

Ursus hallotta egy kulcs csikorgását.

A fogházzal szemben az alacsony falon, mely utca másik oldalán nyújtózott, szintén kaput világított meg a fáklya, melyet bevitték rajta.

Ez az ajtó, amely fölött meg lehetett különböztetni a halálfejet, a temető kapuja volt.

A wapentake bement a nyíláson, azután az emberek, utánuk a második fáklya; a kíséret rövidült, mint a lyukba huzódó féreg; a rendőrök sora benyomult az ajtó mögött elterülő sötétségbe, utánuk a koporsó, azután az ásós ember, végül a káplán fáklyájával és könyvével, azután az ajtó becsukódott.

Nem látszott többé semmi, csak egy kis világosság a fal mögött.

Suttogás hallatszott, azután tompa zuhogás.

Kétségtelenül a káplán volt, aki imádkozott és a sirásó, aki a földet dobálta a koporsóra.

Azután megszűnt a suttogás és megszűnt a zuhogás is.

Mozgás támadt, a fáklyák fénye megjelent, wapentake magasra emelt vasbotjával kilépett a temető ismét kinyitott kapuján, visszajött a pap a könyvével, a sirásó az ásójával, megjelent a kíséret a koporsó nélkül, a két sor ember ugyanazon az uton, melyen jött, a két ajtó között, szótlánul visszament, a temető ajtaja becsukódott, a börtön ajtaja kinyílott, a bejáró siri boltozata ismét megjelent a fényben, a folyosó homályosan látható lett, a börtön sűrű és mély sötétsége megnyílt a szemnek és az egész látomány eltűnt az árnyékban.

A lélekharang elhallgatott. A csend, a sötétség komor lakatja mindent lezárt.

A jelenség eloszlott. Nem is volt talán más, mint elenyésző kísértetek menete.

Logikusan egybevágó jelenségek végül olyasmit eredményeznek, ami nyilvánvaló igazságnak látszik. Gwynplaine letartóztatásához, elfogatásának csendes módjához, a rendőrségtől visszaküldött ruháihoz, a fogház lélekharangjához hozzájárult, jobban mondva hozzátapadt ez a földbetett a koporsó.

- Meghalt! - kiáltotta Ursus.

Leroskadtt egy sarokkőre.

- Meghalt! Megölték! Gwynplaine! gyermekem! fiam!

És zokogásban tört ki.

V.

Az államérdek dolgozik úgy a kis dolgokban, mint a nagyokban.

Ursus azzal dicsekedett, fájdalom! hogy még soha sem sirt. A könnyek tartója tele volt. Ilyen bősége a könnyeknek, mely csepről-csepre, fájdalomról-fájdalomra gyülemlett össze egy hosszú élet alatt, nem ürül ki egy pillanat alatt. Ursus soká zokogott.

Az első könny megnyitja a csatornát. Siratta Gwynplainet, Deát, önmagát, Homot. Sirt, mint a gyermek. Sirt, mint az aggastyán. Siratta mindazt, amit addig kinevetett. Lerótt, amivel tartozott. Az ember joga a könnyekhez el nem évül.

Különben a halott, akit földbe tettek. Hardquanonne volt; de Ursus ezt nem tudhatta. Órák teltek el így.

A hajnal közeledett; a reggeli szürkület elterült a bowling-greenen. A hajnal megfehéřítette a Tadcaster-fogadó homlokzatát. Nicless gazda nem feküdt le, mert néha ugyanaz a dolog több embert tesz álmatlanná.

A szerencsétlenségek mindenfelé szétsugároznak. Dobjatok egy követ a vízbe és számláljátok meg a gyűrűit.

Nicless mester úgy érezte, hogy őt érte valami. Nagyon kellemetlen, ha az ember házánál botrányok történnek. Nicless gazdának nem volt nyugalma és az előrelátott bonyodalmakon elmélkedett. Sajnálta, hogy befogadta „ezt a népet”. - Ha tudta volna! - Az lesz a vége, hogy valami bajt hoznak reá. Most hogyan adjon tul rajtuk? Ursussal megállapodott. - Milyen szerencse lenne, ha megszabadulhatna tőlük! - Hogyan kezdjen hozzá, hogy elűzze őket?

Hirtelen zajosan kopogtak a korcsma ajtaján, ami Angliában azt jelenti, hogy aki jön, az „valaki.” A kopogtatás hanglépcsője arányos a ranglépcsővel.

A korcsmáros erősen remegve, kinyitotta a kémlelőnyílást.

Valóban a hatóság volt. Nicless gazda a hajnali szürkületben rendőrcsapatot látott ajtaja előtt, élén két emberrel, akik közül az egyik a justice-quorum volt.

Nicless gazda látta reggel a justice-quorumot és most megismerte.

A másikat nem ismerte.

Kövér gentleman volt, viaszszinű arccal, divatos parókával és utazósapkában.

Nicless mester különösen az elsőtől félt, a justice-quorumtól. Ha Nicless gazda bejáratos lett volna az udvarhoz, jobban félt volna a másodiktól, mert az Barkilphedro volt.

Egyik ember újra, még erősebben kopogott az ajtón.

A korcsmáros, az aggodalom nagy veritékcsöppjeivel a homlokán, kinyitotta.

A justice-quorum, olyan ember hangján, aki a rendőrségen visel hivatalt, tehát nagyon tisztában van a csavargókkal, emelt hangon és szigorúan kérdezte:

- Ursus mester?

A korcsmáros sapkáját levéve, így felelt:

- Itt lakik, Nagyságos Uram.

- Tudom - mondta a tisztviselő.

- Bizonyára, Nagyságos Uram.

- Jöjjön ide.
- Nincs itthon, Nagyságos Uram.
- Hol van?
- Nem tudom.
- Hogy lehet az?
- Még nem jött haza.
- Korán ment el talán?
- Nem, hanem későn indult el.
- Ilyen csavargó! - szólt a hivatalnok.
- Nagyságos Uram - mondta szeliden Nicless gazda -, éppen itt van.

Valóban, Ursus éppen föltűnt az utcaszögleten és csakhamar a fogadóhoz ért. Majdnem az egész éjszakát a sikátorban töltötte, a fogház között, hova délben Gwynplainet belépni látta és a temető között, hol éjfélkor egy sirt betemetni hallott. Kétszeresen sápadt volt, a szomorúságtól és a szürkülettől.

A szürkület, mely már álcája a világosság pillangójának, még a mozgó alakokat is belekeveri az éjszaka homályába.

A halvány és bizonytalan, lassu léptekkel közeledő Ursus álomszerű alak volt.

Abban az elvadult szórakozottságban, ami az aggodalomból támad, födetlen fejjel ment el a fogadóból. Észre sem vette, hogy nincs kalapja. Néhány szál ősz haját fölborzolta a szél. Mintha nyitott szemmel nem látott volna. Gyakran ébren is alszunk, úgy, ahogy megtörténik, hogy álmunkban ébren vagyunk. Ursus olyan volt, mint az őrült.

- Ursus mester! - kiáltotta a korcsmáros, - jöjjön már. Ő Nagyságaik beszélni kívánnak önnel.

Nicless gazda csak arra gondolt, hogy szelidítse az eseményt, kicsusztatta, de szívesen visszavonta volna a többes számot „ő nagyságaik”-ból, mellyel talán megtisztelte a csapatot, de talán megsértette a főnököket, mikor egy rangba helyezte alárendeltjeivel.

Ursus fölriadt, mint aki leesett az ágyról, melyen mélyen aludt.

- Mi az? - mondta.

Akkor észrevette a rendőröket és élükön a hivatalnokot.

Ujabb, kemény megrázkódtatás.

Előbb a wapentake, most a justice-quorum. Ugy látta, mintha egymásnak dobálnák őt. Vannak ilyen régi históriák a tengeri szirtekről.

A justice-quorum intett neki, lépjen be az ivóba.

Ursus engedelmeskedett.

Govicum, aki már fölkelte és a szobát söpörte, megállt, leguggolt az asztalok mögé, félretette a seprőt és visszafojtotta a lélegzetét. Hajába turta ujjait és szüntelenül vakaródzott, ami az eseményekre való várakozást mutatja.

A justice-quorum egy padra ült az asztal előtt, Barkilphedro széket keresett magának. Ursus és Nicless gazda állva maradtak. A rendőrök kívül csoportosultak a bezárt ajtó előtt.

A justice-quorum saját szemeiben Ursusra szegezte a törvény tekintetét és megszólalt:

- Önnek van egy farkasa.

Ursus azt felelte:

- Nem egészen.

- Önnek van egy farkasa - mondta újra a justice-quorum, határozott hangsúllyal aláhúzva a „farkas” szót.

Ursus így felelt:

- Azaz, hogy...

És elhallgatott.

- Kihágás - folytatta a hivatalnok.

Ursus megkockáztatta ezt a védelmet:

- Az az én szolgám.

A justice-quorum szétterjesztett öt ujjával az asztalra tette a tenyerét, ami nagyon szép és tekintélyes mozdulat.

- Komédiás, holnap ebben az órában ön és a farkasa elhagyja Angliát. Ha nem, a farkast elfogják, elviszik és megölik.

Ursus ezt gondolta: - Folytatása lesz a gyilkosságoknak. - De egy szót sem szólt és megelégedett azzal, hogy minden tagjában reszketett.

- Hallotta? - kérdezte a hivatalnok.

Ursus fejbólintással felelt.

A justice-quorum ismételte:

- Megölik.

Csönd lett.

- Akasztás vagy vizbefojtás.

A justice-quorum Ursusra nézett.

- Önnek pedig börtön.

Ursus azt suttogta:

- Birám...

- Utazzék el, még mielőtt holnap reggel lesz. Máskülönben ez a parancs.

- Uram...

- Nos?

- El kell hagynunk Angliát, neki és nekem?

- Igen.

- Még ma?

- Még ma.

- De hogyan?

Nicless gazda boldog volt. Ez a hivatalnok, akitől rettegett, segítségére jött. A rendőrség segédkezett neki, Niclessnek. Megszabadítja „attól a népségtől.” A módját hozta annak, amit keresett. Ursust, akit el akart távolítani, a rendőrség kergeti el. Felsőbb hatalom. Nincs ellenvetés. Elragadtatásában beavatkozott:

- Nagyságos Uram, ez az ember...

Ursusra mutatott ujjával.

- ...Ez az ember azt kérdi, hogyan hagyja el Angliát még ma? Nincs ennél könnyebb. A Themse partjain, a London-Bridge innenső és tulsó hidfőjénél minden nap és minden éjjel vannak hajók, melyek külföldre mennek. Indulnak Angolországból Dániába, Hollandiába, Spanyolországba, Franciaországba a háboru miatt nem mennek, de máskülönben mindenhova. Ma éjszaka több hajó is indul egy óra felé, mikor beáll a dagály. A többi közt a rotterdami *Vograat* is.

A justice-quorum a vállát vontá Ursus felé:

- Legyen. Utazzék a legelső hajóval, a *Vograat*-tal.

- Uram... - szólt Ursus.

- Nos?

- Uram, ha csak a régi, kerekas kunyhóm volna, mint egykor, akkor könnyű volna ez. Elférne a hajón. De...

- De mi?

- De a Green-Box kétlovas, nagy alkotmány, akármilyen széles egy hajó, bele nem fér.

- Mit bánom én? - mondta a justice-quorum. - Megölik a farkast.

Ursus reszketett, úgy érezte, hogy fagyos kéz szorongatja a torkát. - A szörnyetegek! - gondolta. Megölni az embereiket! ez az ő kibuvójuk.

A korcsmáros mosolygott és Ursushoz fordult:

- Ursus mester, eladhatja a Green-Boxot.

Ursus Niclessre nézett.

- Ön ajánlatot kapott.

- Kitől?

- Ajánlatot a kocsira, a két lóra, a két cigányasszonyra, a...

- Kitől?

- A szomszéd cirkusz tulajdonosától.

- Ez igaz.

Ursus visszaemlékezett.

Nicless gazda a justice-quorum felé fordult:

- Nagyságod, a vásárt meg lehet kötni még ma. A mellettünk levő cirkusz gazdája szeretné megvenni a nagy kocsit és a két lovat.

- A cirkusztulajdonosnak igaza van - mondta hivatalnok -, neki szüksége lesz rá. A szekérnek és a két lónak hasznát fogja venni. Ő is elutazik még ma. A southwarki plébániák tisztelendő lelkészei panaszt emeltek a Tarrinzeau-field trágársága ellen. A sheriff intézkedett. Ma este

egyetlen komédiásbódé sem lesz ezen a piacon. Vége a botrányoknak. A tiszteletreméltó gentleman, kinek itt jelen lenni méltóztatik...

A justice-quorum meghajtotta magát Barkilphedro felé, Barkilphedro pedig viszonzta.

- ...A tiszteletreméltó gentleman, kinek itt jelen lenni méltóztatik, ma éjszaka érkezett Windsorból. Parancsokat hozott. Ő felsége azt mondta: „Ki kell tisztítani azt a helyet.”

Ursus egész éjszakai, hosszú elmélkedésében nem egy kérdést tett föl. Utóvégre, ő csak egy koporsót látott. Bizonyos az, hogy Gwynplaine volt benne? Lehetett a földön más halott is. A koporsó nem nevezi meg a halottat. Gwynplaine elfogatása után temetést látott. Ez semmit sem bizonyít. *Post hoc, non propter hoc, stb.* - Ursus kezdett kételkedni. A remény nem alszik ki, ég és világít az aggodalom fölött, mint a nafta a vizen. Ez az uszó láng örökké lobog az emberi fájdalom fölött. Ursus azzal végezte, hogy így szólt magában: - Valószínű, hogy Gwynplaine volt, akit eltemettek, de nem bizonyos. Ki tudja? Gwynplaine talán még él.

Ursus meghajolt a hivatalnok előtt.

- Tiszteletreméltó bíró, elutazom. Elutazunk. Meglesz az utazás. A *Vograaton*. Rotterdamba. Engedelmeskedem. Eladom a Green-Boxot, a lovakat, a trombitákat, az egyiptomi asszonyokat. De van még valakim, egy társam, azt nem hagyhatom itt. Gwynplaine...

- Gwynplaine meghalt - mondta egy hang.

Ursus egy hulló hideg testét érezte a bőrén. Barkilphedro volt, aki megszólalt.

A belső világosság kialudt. Nincs többé kétség. Gwynplaine meghalt.

Ez az ember tudhatta. Elég komor volt hozzá.

Ursus meghajolt.

Nicless gazda gyávaságán kívül igen jó ember volt. De ha megrémült, kegyetlen lett. A félelem a legvégső szilajság.

Azt dörmögte:

- Így még egyszerűbb lesz.

Ursus mögött állva, kezeit dörzsölgette, ami az önzők sajátsága és annyit jelent: Megszabadultam! Talán Poncius Pilátus mosdótála fölött termett.

Ursus csüggedten lehajtotta a fejét. Gwynplaine ítéletét végrehajtották: meghalt; az övét is aláírták: számüzetésbe megy. Már csak engedelmeskedni lehetett. Gondolkodott.

Érezte, hogy megérintik a könyökét. A másik volt, a justice-quorum társa. Ursus megrezzent.

A hang, mely azt mondta: Gwynplaine meghalt, a fülébe sugta:

- Ime, tiz font sterling, amit egy jóakarója küldött önnek.

És Barkilphedro egy kis erszényt tett le Ursus elé az asztalra.

Emlékezzünk a szekrénykére, melyet Barkilphedro magával vitt.

Tíz guinea kétezer helyett, ez volt minden, amit Barkilphedro tehetett. És lelkiismeretesen meggondolva, ez elég is volt. Többet vesztett volna, ha többet ad. Nagy fáradsággal talált egy lordot, elkezdte kiaknázni, igazságos volt, hogy az akna első jövedelme az övé legyen. Akik ebben aljasságot látnak, jogosan teszik, de nincs igazuk, ha meglepődnek. Barkilphedro szerette a pénzt, főleg a lopott pénzt. Az irigy emberben benne lakik a fősvény is. Barkilphedro sem volt hiba nélkül való. A bűnök elkövetése mellett lehetnek hibáink is. A tigriseknek is vannak tetveik.

Különben Bacon iskolájához tartozott.

Barkilphedro a justice-quorumhoz fordult és így szólt:

- Uram, sziveskedjék végezni. Sürgős dolgom van. Egy hintó vár ő felsége saját lovaival. Hanyatt-homlok vissza kell utaznom Windsorba, hogy két óra alatt ott legyek, számot adjak és parancsokat átvegyek.

A justice-quorum fölemelkedett.

Az ajtóhoz ment, mely csak kilincsre volt becsukva, kinyitotta, szó nélkül kinézett a rendőrökre és a tekintély fénye sugárzott a mutató ujjából. Az egész csapat belépett, olyan csöndben, melyből valami komoly dolog közeledését szoktuk megsejteni.

Nicless gazdát elégedetté tette ez a gyors megoldás, mely kettévágta a bonyodalmakat, elbájolta, hogy kiszabadult a kuszált hálóból, de most félt, hogy az ő házában fogják el Ursust. Két elfogatás egymásután a házban, előbb Gwynplaineé, azután Ursusé, ez árthatott a korcsmának, az ivók nem szeretik, ha a rendőrség háborgatja őket. Most már itt volt az illedelmes, esedező és nagylelkű beavatkozás pillanata. Nicless gazda a justice-quorum felé fordította mosolygó arcát, melyen a bizalmasságot a tisztelet mérsékelte:

- Nagyságos Uram, azt az észrevételt teszem Nagyságodnak, hogy a tiszteletreméltó rendőrurak nem elengedhetetlenül szükségesek abban a pillanatban, mikor a bűnös farkas kivezetetik Angliából; hogy a nevezett Ursus semmi ellenállást nem tanusít és hogy Nagyságod rendeleteit pontosan végrehajtják. Nagyságos Uram meg fogja fontolni, hogy a rendőrség megbecsülésre méltó eljárása, mely olyannyira szükséges a királyság jólétéhez, kárt okoz helyiségemnek és hogy a házam ártatlan. A Green-Box komédiásai eltakarítottván, mint a királynő ő felsége mondta, nem látok itt senki bűnöst, mert nem gondolom, hogy a vak leány és a két cigányasszony bűnös lenne, esedezem tehát Nagyságodhoz, méltóztassék megrövidíteni magasztos látogatását és elbocsátani ezeket az érdemes urakat, akik bejöttek, mert semmi tennivalójuk nincs a házamban és ha Nagyságod megengedi, hogy a mondottak helyességét bebizonyítsam egy alázatos kérdés alakjában, nyilvánvalóvá tenném e tiszteletreméltó urak jelenlétének haszontalanságát, megkérdezvén Nagyságodat: Minthogy nevezett Ursus végrehajtja a parancsot és elutazik, kit lehet itt még letartóztatni?

- Önt - mondta a hivatalnok.

Az ember nem vitázik a karddal, mely keresztüldöfi. Nicless gazda lesujtva roskadt egy asztalra, egy padra, akármire, mit ott talált.

A tisztviselő oly hangosan, hogy ha voltak emberek a téren, meghallották, így szólt:

- Nicless Plumpter gazda, e csapszék korcsmárosa, most az utolsó pontot kell tisztázni. A komédiás és a farkas csavargók. Ők elűzettek. De a legvétkesebb ön. Önnél és az ön hozzájárulásával sértették meg a törvényt, ön, akinek kiváltsága van, akire nyilvános felelősséget ruháztak, ön helyet adott házában a botránynak. Nicless mester, az ön korcsmaengedélyét visszavonják, birságot fog fizetni és börtönbe jut.

A rendőrök körülvették a korcsmárost.

A tisztviselő Govicumra mutatva, folytatta:

- Ezt a fiut, az ön cinkosát, szintén letartóztatjuk.

Az egyik rendőr ökle lecsapott Govicum gallérjára; a fiu kíváncsian nézegette a rendőrt. Nem nagyon ijedt meg, keveset értett az egészszözl, sok furcsa dolgot látott már és azt kérdezte magában, vajjon ez folytatása-e a komédiának.

A justice-quorum fejébe nyomta kalapját, kezeit összekulcsolta a hasán, ami már tetőpontja a méltóságnak és így szólt:

- Megmondtam, Nicless gazda, fogságba viszik és börtönbe vetik. Önt és ezt a boyt. Ez a ház pedig, a Tadcaster-fogadó, bezáratik és elrettentő példaadás céljából lepecsételtetik. És most kövessenek.

HETEDIK KÖNYV
A TITÁNI NŐ

I. Ébredés.

- És Dea?

Mialatt a hajnalt nézte a Corleone-lodgeban, Gwynplainenek úgy rémlett, mintha kívülről jönne ez a kiáltás, pedig bensejéből hangzott.

Ki nem hallotta már a lélek mélyének fölzudulását?

Reggeledett.

A hajnalnak hangja van.

Mire kellene a nap, ha nem ébresztené föl az alvó homályt, a lelkiismeretet?

A világosság és az erény egy fajhoz tartoznak.

Akár Krisztusnak hívják az istent, akár Szerelemnek, mindig eljön az óra, mikor a legjobbak is elfeledik; mindnyájunknak, még a szenteknek is szükségük van egy hangra, mely emlékeztet reá és a hajnal megszólaltatja bennünk e fenséges figyelmeztetőt. A lelkiismeret kiált a kötelesség előtt, mint a kakas a hajnal előtt.

Az emberi sziv, e kaosz, megérti a *Fiat lux*-ot.

Gwynplaine - továbbra is így nevezzük, mert Clancharlie a lord, Gwynplaine pedig az ember - mintegy föltámadt.

Ideje volt, hogy az eret bekössék.

Ömlött belőle a becsületesség.

- És Dea? - szólalt meg újra.

És nemes fölgerjedést érzett ereiben. Valami egészséges vihar támadt benne. A jó gondolatok betódulása olyan, mint mikor valaki hazatér és nem lévén kulcsa, erőszakkal hatol be a saját ajtaján. Van rosszindulatu betörés, de van jószándéku is.

- Dea! Dea! Dea! - ismételte.

Ő maga erősítette a szivét.

És hangosan kérdezte:

- Hol vagy?

Majdnem meglepődött, hogy senki sem felelt. A falakat és a mennyezetet nézegetve, újra kérdezte:

- Hol vagy te? Hol vagyok én?

És újra járni kezdett a szobában, ebben a ketrecben, mint a bezárt vadállat.

- Hol vagyok? Windsorban. És te? Southwarkban. Oh, Istenem! Most először történik, hogy távolság van közöttünk. Ki tette közénk? Én itt, te ott! Oh! Ez nem lehet. Ez nem maradhat így. Mit csináltak velem!

Megállt.

- Ki beszélt nekem a királynőről? Hát ismerem én őt? Megváltoztam. Miért? Mert lord vagyok. Tudod, mi történt, Dea? Te lady vagy. Megdöbbentő dolgok történtek. De most meg kell találnom utamat. Talán megint elvesztettek engem? Volt itt egy ember, aki sötét arccal beszélt hozzám. Emlékszem szavakra, melyeket hozzám intézett: „Mylord, mikor egyik ajtó

kinyilik, a másik becsukódk. Ami mögötte van önnek, nem létezik többé!” Más szavakkal: Ön gyáva! Akkor mondta ezt a nyomorult, mikor még nem ébredtem föl egészen. Visszaélt első meglepetésemmel. Mintha zsákmánya lettem volna. Hol van, hogy arcába dobhassam a sértést! Az álom komor mosolyával beszélt hozzám. Ah! ime, magamhoz tértem. Helyes. Csalódnak, ha azt hiszik, hogy Clancharlie lordból azt csinálnak, amit akarnak. Angolország pairje leszek, de a pairnő Dea. Föltételek! Hát elfogadok én föltételeket? A királynő! Mit törődöm a királynővel! Sohasem láttam. Nem azért vagyok lord, hogy rabszolga legyek. Szabadon lépek a hatalom birtokába. Azt hiszik, semmiért bocsátottak szabadon? Levették a szájkosarat, ez az egész. Dea! Ursus! Együtt vagyunk. Én is az voltam, amik ti vagytok. Ti is olyanok lesztek, mint én. Jöjjetek! Nem. Én megyek hozzátok! Azonnal. Azonnal! Máris soká késtem. Mit gondolhatnak, ha látják, hogy nem jövök vissza? Az a pénz! Ha meggondolom, hogy pénzt küldtem nekik! Mikor én kellenék nekik! Emlékszem, ez az ember azt mondta, hogy nem menetek ki innen. Majd meglátjuk. Egy kocsit! Egy kocsit! Fogjanak be! Elmegyek, fölkeresem őket. Hol vannak a szolgák? Csak vannak szolgálaim, ha nagyur vagyok. Itt én vagyok az ur. Ez az én házain. Leverem a reteszeket, összetöröm a zárat, berugom az ajtókat. Keresztül szurom a kardommal, aki utamat állja, mert most már van kardom. Szeretném látni, ki mer ellentállni. Nekem van nőm, Dea. Van atyám, Ursus. A házam palota és én Ursusnak adom. A nevem diadém és én Deának adom. Rögtön! Azonnal! Dea, itt vagyok! Ah! Hamar megjárom a távolságot, látod!

És fölemelve a legközelebbi ajtófüggönyt, hevesen kiment a szobából.

Folyosón találta magát.

Tovább ment.

Másik folyosóra bukkant.

Minden ajtót nyitva talált.

Találomra tovább indult, szobáról-szobára, folyosóról-folyosóra, keresve a kijáratot.

II.

A palota és az erdő hasonlósága.

Az olaszos palotákon - ilyen volt a Corleone-lodge is - kevés az ajtó. Mindenütt függöny, szőnyeg, kárpit.

Nem volt ebben a korban palota, melynek belsejében a szobák és csarnokok tömkelegét el nem árasztotta a fény, aranyozás, márványfaragványok, keleti selymek; egyes zugok tele óvatos félhomállyal, mások tele fénnel. Dus és derűs kamarák, fényes, ragyogó, hollandi porcellánnal vagy portugál azulejos-szal kirakott fürkék, elrekesztett mély ablakfülkék, kis helyiségek egészen üvegből, melyek csinos, lakható lámpásokhoz hasonlítottak. A vastag falak belseje nyilván szintén használható volt. Itt-ott cukorszelencék, mint öltözőszobák. Ezek voltak a „kis lakosztályok”. Itt követték el a bűnöket.

Kényelmesek voltak, ha Guise herceget kellett megölni vagy félrevezetni a szép Sylvecane elnökét vagy - később - elfojtani a kicsinyek sikoltását, akiket Lebel hozott. Bonyolult lakás, melyben idegen nem igen tájékozódhatott. Nórablások helye; ezen az ismeretlen talajon végződtek a szöktetések. A hercegek és nagyurak ezekben az elegáns barlangokban helyezték el zsákmányukat; Charolais gróf itt rejtette el madame Courchampot, az adószedő feleségét; Monthulé ur itt rejtette el Haudry, a croix-saint-lenfroyi majoros leányát; Conti herceg ide rejtette az ile-adami két szép pékleányt; Buckingham herceg ide bujtatta a szegény Pennywellt stb. Olyan dolgok mentek itt végbe, melyekre illik a római törvény, *vi, clam et precario*, erőszakkal, titokban és rövid időre. Aki oda került, itt maradt, amíg a gazdának tetszett. Aranyos tömlöcök voltak ezek. Hasonlók a klastromokhoz és a szerájokhoz. Csigalépcsők kanyarodtak lefelé, fölfelé. A csigavonalban egymásba nyíló szobák visszavezettek oda, ahonnan elindultunk. A csarnokot az oratórium egészítette ki. A gyóntatószék összefüggött a hálófülkével. A királyi és főúri „kis lakosztályok” építőinek nyilván az ágas-bogas korallak és a likacsos szivacsok szolgáltatták a mintát. A szövevény kibogozhatatlan volt. Elfordítható arcképek takarták a nyílásokat és ki- meg bejáratul szolgáltak. Szinpadi gépekkel járt minden. Kellett is: drámák játszódtak le itt. A méhkas emeletei a pincétől a padlásig terjedtek. Furcsa polipkarok illeszkedtek minden palotába Versailles-től kezdve, melyek olyanok voltak, mint a törpék lakása az óriások barlangjában. Folyosók, pihenők, üregek, rejtekhelyek. Mindenféle lyukak, melyekben a nagyok kicsisége rejtőzött.

A tekervényes helyek eszünkbe juttatják gyermekkorunk játékait, a bujósdit, a szembekötöt, de ugyanakkor gondolnunk kell az Atridákra, a Plantagenetekre, a Mediciekre, Elz vad lovagjaira, Rizziora, Monaldeschire, a kardokra, melyek a menekülőt szobáról-szobára üldözik.

Az ókorban is voltak már ilyen rejtelmes lakások, melyekben a fényűzés hozzájárult a borzalmassághoz. Ezeknek példái fönmaradtak bizonyos egyiptomi sirboltokban a föld alatt, például Psammetich király kriptájában, melyet Passalaqua fedezett föl. Régi költőkben megtalálhatjuk a borzadást ilyen gyanus épületektől. *Error circumflexus. Locus implicitus gyris.*

Gwynplaine a Corleone-lodge kis lakosztályaiban járt.

Lázasan vágyott elmenni, kint lenni, viszontlátni Deát. De az egymásba bonyolódó folyosók és fürkék, rejtekajtók és eltakart kijáratok megállították és meglassították haladását. Futni szeretett volna és kénytelen volt bolyongani. Azt hitte, csak egy ajtót kell belökní és most egy gombolyagot kellett kibogoznia.

Egyik szoba után a másik. Hallgatózott. Semmi mozgás.

Néha úgy rémlett előtte, hogy a saját nyomába tér vissza.

Némely pillanatban azt hitte, valaki szembe jön vele. Nem volt ott senki. Önmagát látta valami tükörben, főuri ruhában.

Ő volt kétségtelenül. Reáismert önmagára, de nem mindjárt.

Ment, amerre nyílást látott.

Eltévedt az épület tömkelegében; itt egy kacér fülke, kissé trágár, de tartózkodó festéssel és faragványokkal; ott egy zománccal és gyöngyházzal kirakott kápolna, elefántcsontfaragásokkal, melyeket nagyítóval kellett nézni, mint a tubákosszelencék födelét; amott finom flórenci buvóhely buskomor nők számára, melyet már azóta *boudoir*-nak neveznek. Mindeütt, a mennyezeteken, a falakon, sőt a padlókon is bársonyos vagy fémszerű ábrázolások voltak, madarak, fák, gyöngyökkel körülszegett szokatlan növények, sujtádiszitések, borostyánmedencék, harcosok, királynők, hidrabőrrel vétezett tritonok. Metszett kristályok lapjai tükrözték vissza a prizmák szintörését. Üvegtárgyak ragyogtak, mint a drágakövek. A homályos zugok is megcsillantak. Nem lehetett tudni, hogy mindezek a fénylő, metszett kövek és smaragd üvegek hogyan keveredtek a fölkelő nap aranyával és mitől származtak a galambszinű felhők, apró tükröktől-e vagy óriási aquamarinoktól. A látvány nagyszerűsége finom és rendkívüli volt. A legkisebb palota volt a legóriásibb ékszeres doboz. Mab királyné számára lakás, Geo, az óriás számára játékszer lett volna. Gwynplaine a kijáratot kereste.

Nem találta. Nem tudott tájékozódni. Semmi sem olyan kábitó, mint a gazdagság, mikor először pillantja meg az ember. De ez azonfölül labirint is volt. Minden lépésnél valami új nagyszerűség állta útját. Mintha ellentállt volna, mintha nem akarta volna elbocsájtani. Mintha a csodák lépveszője lett volna, megfogta és visszatartotta.

- Milyen borzasztó palota ez! - gondolta.

Bolyongott ebben az utvesztőben, nyugtalanul kérdezgetve önmagától, hogy mit akar ez jelenteni, hogy fogságba került-e, izgatott lett, szabad levegőre vágyott. Magában ismételte: Dea! Dea! mintha fonal lett volna, amit nem szabad elszakítani és amely mégis ki fogja vezetni. Néha kiáltott:

- Hé! valaki!

Senki sem felelt.

A szobáknak nem volt vége. Elhagyott, csöndes, ragyogó és komor volt minden.

Ilyennek képzelhetők az elvarázsolt kastélyok.

A melegítő csatornák nyílásai a folyosókon és a szobákban nyári hőmérsékletet tartottak fenn. Mintha valami bűvész fölfogta volna a június hónapot és ebbe a labirintusba zárta volna. Néha kellemes illat áradt. Az ember illatfelhőn ment keresztül, mintha elrejtett virágok közt járt volna. Meleg volt. Mindenütt szőnyegek. Meztelenül lehetett volna sétálni.

Gwynplaine kinézett az ablakokon. A kilátás változott. Majd kertet látott pompázni a hajnal és a tavasz üdeségében, majd más homlokzatot más szobrokkal, majd spanyoldivatu „patio”-kat látott, azokat a nagy épületekkel körülvett, apró, négyszögletes udvarokat hideg és penészes kövezettel; néha egy folyót, mely a Themse lehetett, máskor a nagy windsori tornyot.

Ily korán reggel még senki sem járt kint.

Megállt. Hallgatózott.

- Oh, elmegyek! - mondta magában. - Elmegyek Deához. Nem fognak erőszakkal visszatartani. Jaj annak, aki meg akarná akadályozni, hogy elmenjek! Mi lehet az a nagy torony ott? Ha óriás lenne, pokolbeli kutya vagy sárkány, aki ennek a boszorkányos palotának a kapuját őrzi, azt is kiirtanám. Ha egész hadsereg lenne is, elpusztitanám. Dea! Dea!

Egyszerre nagyon halk zajt hallott. Mintha viz csörgedezne.
Szük, homályos folyosón volt, amelyet néhány lépéssel előtte függöny szakított meg.
Odament a függönyhöz, elhuzta, belépett. Behatolt a váratlanba.

III. Éva.

Nyolcszögletes terem, csucsíves boltozattal, ablak nélkül, amelybe a világosság fölülről jutott; barackvirágszínű márvánnyal kirakott falak, boltozat és padló; a terem közepén fekete márványmennyezet csavart oszlopokkal, Erzsébet-korabeli sulyos, de kedves izlésben, árnyéket vet egy szintén fekete márványból való fürdőmedencére; a medence közepén illatos vizsugár játszik és lassan, csendesen megtölti a medencét; ez volt, amit megpillantott.

Fekete fürdő, amely vakítóvá teszi a fehérséget.

Ennek a viznek a csobogását hallotta. Bizonyos magasságban levezető nyílás akadályozta meg a túlradást. A medence párolgott, de oly kevésbé, hogy alig látszott egy kis csapadék a márványon. A vékony vizsugár acél vesszőhöz hasonlított, amelyet a legkisebb szellő meghajlít.

Semmi butor. Csak a medence mellett állott egy párnákkal borított heverő, elég hosszú ahhoz, hogy a rajta végignyújtózó nő lábainál még hely maradjon a kutyája vagy a szeretője számára; azért lett *can-al-pie* a neve, amiből mi *kanapét* csináltunk.

Spanyolországi pamlag volt, mert az alját beezüstözték. A párnák és a fejtámasztó fényes fehér selyemből volt.

A medence másik oldalán tömör ezüsből való, magas pipereállvány támaszkodott a falhoz mindenféle eszközökkel, közepén ezüstkeretbe foglalt nyolc apró, velencei tükör ablakot ábrázolt.

A falnak a pamlaghoz legközelebb eső részén nézőkenagyságu, négyszögletes mélyedés volt és ezt aranyozott ezüstlemez takarta. Ennek a lemeznek sarkai voltak, mint az ablakszárnyaknak. Az ezüst lapon aranyozott királyi korona ragyogott. A lemez fölött zománcos vagy ezüst harangot erősítettek falra.

A bejárattal szemközt levő falmező hiányzott. A boltozatig terjedő nyílást éppen olyan széles és magas ezüstszővet takarta.

A tündérien finom lepel átlátszó volt.

A szövet közepén, ahova rendszeren pókot himeznek, Gwynplaine valami rettentő dolgot pillantott meg, egy meztelen nőt.

Betű szerint nem volt meztelen. Sőt a fejétől a lábáig betakarta őt egy igen hosszú ing, olyan, mint a szentképeken az angyalokat. De ez az ing olyan finom, vékony volt, mintha nedves lett volna. A nő majdnem meztelen volt az áruló lepelben, ami még veszedelmesebb volt, mint a leplezetlen meztelenség. A történelem följegyzett olyan körmeneteket, amelyekben két sor szerzetes között hercegnők és főúri hölgyek vettek részt, köztük Montpensier hercegnő az alázatosság ürügye alatt meztelán mutogatta magát egész Párisnak egy szál csipke-ingben. De enyhítésül viaszgyertyát tartott a kezében.

Az üvegszerűen átlátszó ezüstszővet függöny volt. Csak fölül erősítették meg, fölemelhető volt. A márvány fürdőszobát választotta el a hálószobától. Ez a nagyon kicsi szoba olyan volt, mint egy tükörből való barlang. Mindenfelé velencei tükröket erősítettek meg aranyozott lécekkel, míg olyan lett, mint egy sokszögű kristály belseje, amelynek minden lapja a közepén álló ágyat tükrözte vissza. Ezen az ezüsből való ágyon feküdt a nő. Aludt.

Aludt hátrahajló fejjel; egyik lábáról lecsuszott a takaró; mint a succubus, amikor az álom verdesi fölötté szárnyait.

Csipkés párnája leesett a padló szőnyegére.

Két akadály volt meztelensége és a tekintet közt, az inge és a függöny; mind a kettő átlátszó. A szobát - inkább csak hálófülke volt, mint szoba - a fürdőszoba visszfénye nagyon gyéren világította meg. A nőben talán nem volt szemérem, de a világosságban volt.

Az ágynak nem voltak sem oszlopai, sem födele, sem mennyezete, úgy hogy a nő, ha kinyitotta a szemeit, ezerszeresen láthatta magát a fölötte levő tükrökben.

A rendetlen ágynemű nyugtalan álmra mutatott. A redők szépsége elárulta a kelme finomságát. Az a kor volt ez, mikor egy királynő arra gondolván, hogy elkárhozik, így képzelte el a poklot: egy ágy, durva lepedővel.

A meztelenül való alvás Itáliából származik és a rómaiakig vezethető vissza. *Sub clara nuda lucerna*, mondja Horatius.

Különös selyemből való pongyola hevert az ágy lábánál; valószínűen kínai selyem volt, mert nagy aranygyík látszott a redők között.

Az ágy mögött, a fülke mélyén nyilván ajtót leplezett egy nagy tükör, amelyre pávákat és hattyukat festettek. Ebben a szobában a homály ellenére minden sugárzott. A tükrök és az aranyozások hézagait az a csillogó anyag töltötte ki, amelyet Velencében „üveg-epének” neveztek.

Az ágy fejénél ezüst asztalka állt odaerősített gyertyatartóval; az asztalkán egy nyitott könyv feküdt, melyben a lapok felső szélén nagy, vörös betűkkel ez a cím volt olvasható: *Alcoranus Mahumedis*.

Gwynplaine semmit sem vett észre ezekből a részletekből. Ő csak a nőt látta.

Egyidőben megkövült is, izgatott is lett; ezek ugyan kizárják egymást, de az állapot létezik.

Megismerte ezt a nőt.

Behunyt szemekkel, felé fordulva aludt.

A hercegnő volt.

Ő, a rejtelmes teremtés, kiben az ismeretlen minden ragyogása összevegyült, aki annyi be nem vallható álmot okozott neki, ő, aki azt a különös levelet írta! Az egyetlen nő a világon, akiről elmondhatta: Látott engem és megkívánt. És ő elüzte az álmokat és elégette a levelet. Számüzte őt álmaiból és emlékezetéből oly messzire, amint csak lehetett; nem gondolt már rá; elfeledte...

És most viszontlátta!

Viszontlátta rettentőnek.

A meztelen nő fölfegyverzett nő.

Nem lélegzett. Ugy érezte, mintha fénysugár ragadta volna a magasba. Nézte. Előtte van ez a nő. Lehetséges ez?

A színházban hercegnő volt. Itt nereida, najád, tündér. Mindig tünemény.

Próbált menekülni, de érezte, hogy nem lehet. Tekintete két lánc volt, melyek e látományhoz kötöttek.

Vajjon leány volt-e? Szűz volt-e? Mind a kettő. Messalina, ha láthatatlanul jelen volt, bizonyosan mosolygott és Dianának örködni kellett. E szépség fölött az elérhetetlenség fénye lebegett. Semmi tisztaság nem hasonlítható e szüzi és büszke idomokhoz. Van olyan hó, melyen fölismerhető, hogy soha meg nem érintették. A Jungfrau szent fehérségét viselte

magán ez a nő. Istenien felséges álm sugárzott az öntudatlan homlokból, a szétszórt aranyfényű hajból, a lezárt szempillákból, a homályosan látszó kékes erekből, a kebel szoborszerű gömbölyűségéből, az ingből rózsásan kidomborodó csipőkből és térdekből. A szemérmetlen-ség sugárzássá oldódott föl. Ez a teremtes oly nyugodtan mutatta meztelenségét, mintha joga lenne az isteni cinizmushoz; olyan biztonságban érezte magát, mint valami olimpusi istennő, aki tudja, hogy ő az örvény leánya és az oceánnak azt mondhatja: Atyám! Elérhetetlenül és büszkén fölkinálta magát mindenek, pillantásoknak, sóvárgásnak, örvénynek, álmoknak és oly büszkén feküdt ezen az ágyon, mint Vénus a végtelen habokon.

Éjszaka aludt el és álma a reggelbe is belenyult; a bizalom a sötétségben kezdődött és folytatódott a világosságban is.

Gwynplaine reszketett. És bámult.

Egészségtelen csodálat volt és nagyon önző.

Félt.

A sors meglepetései kimeríthetetlenek. Gwynplaine azt hitte, már a végére ért. És most előről kezdődik. Mik voltak a villámok, melyek szünet nélkül hullottak a fejére és végül utolsó csapásként egy alvó istennőt vetettek eléje, a reszkető ember elé. Mit jelentettek az ég egymásután való megnyílásai, melyekből végül álmainak tárgya lépett elő kíváncsan és félelmesen? Mit jelenthet az ismeretlen kísértő szolgálatkészsége, mellyel egymásután eléje hordja bizonytalan törekvéseit, zavaros szándékait, sőt élő hussá lett rossz gondolatait és elhalmozza a lehetetlenségből előhuzott valóságok részegítő sorozatával? Minden árnyék összeesküdött ellene, nyomorult ellen és most mit kezdjen a komor szerencse minden mosolyával, mellyel körülvette? Mit jelent ez a szédítő rendezés? Ez a nő, itt! Miért? Hogyan? Semmi magyarázat. Miért ő? Miért e nő? Valóban e hercegnő kedvéért lett Angolország párja? Ki vezette őket így egymáshoz? Melyik a játékszer? Melyik az áldozat? Kinek a jóhiszeműségével éltek vissza? Talán istent csalták meg? Mindezek a kérdések határozatlanul merültek föl agyának sötét felhői mögött. E bűvös és rosszindulatu lakosztály, e különös palota, makacs, mint a börtön, ez is részese az összeesküvésnek? Gwynplaineben valami üresség támadt. Homályos erők rejtelmesen lecövekelték. Ismeretlen törekvések megláncolták. Akarata elhagyta. Mibe fogózzék? Bámult és bűvölet fogta el. Érezte, hogy most helyrehozhatatlanul esztét veszti. A komor zuhanás a csucsról a káprázat örvényébe még mindig folytatódott.

A nő aludt.

Gwynplaine mindinkább növekvő zavarában már nem a ladyt, nem a hercegnőt, a hölgyet látta, hanem az asszonyt.

A tévelygés benne lappang az emberben. A bűnöknek előkészített, láthatatlan utjuk van szervezetünkben. Még ha ártatlanok és látszólag tiszták vagyunk is, akkor is bennünk van mindez. Folt nélkül való, ez nem annyi, mint hiba nélkül való. A szerelem törvény. A kép azonban kelepce. Van benne mámor és van benne iszákosság. A mámor az, mikor kívánunk egy asszonyt, az iszákosság az, mikor asszonyt kívánunk.

Gwynplaine magánkívül volt és reszketett.

Mit tegyen e találkozás ellen? Itt nem voltak hullámzó szövetek, nem voltak bőséges selymek, nem volt uszályos és kacér öltözék, nem voltak gáláns tulzások, melyek mutattak és elrejtettek, nem voltak felhők. Csak félelmes, tömör meztelenség, titkos fölhevítés, paradicsomi vakmerőség. Az ember sötét részei megelevenednek. Éva rosszabb, mint Sátán. Az emberi és emberfölötti keveréke. Nyugtalanító elragadtatás, mely az ösztön erőszakos diadalára vezet a

kötelesség fölött. A szépség szuverén körvonalai parancsolók. Ha kilépnek az eszményiségből és valósággá lesznek, gyászos közelségbe jutnak a férfivel.

A hercegnő némelykor, mint a felhő az égen, lány mozdulatot tett. Bübajos, hullámozó vonalai földuzzadtak és eloszlottak. A víz minden hajlékonysága megvolt a testében. Mint a vízben, a hercegnőben is volt valami kézzelfoghatatlan. Akármilyen furcsán hangzik is: ott volt, látszott a husa, mégis rejtelmes maradt. Érinthetően közel volt, mégis, mintha távol lett volna. Gwynplaine rémülten és sápadtan bámulta. Hallotta, hogy a keble piheg, mégis egy kísértet lélekzetét vélte hallani. Vonzotta és ő védekezett. Mit tegyen ellene! Mit tegyen önmaga ellen?

Mindenre számított, csak erre nem. Valami vad házőrző kutyára keresztben a küszöbön, dühös, szörnyeteg porkolábra számított. Cerberust várt és Hébét talált.

Egy meztelen nő. Egy alvó asszony.

Mily szomorú küzdelem!

Behunyta szemeit. Tulsok hajnali fény már szenvedést okoz. De lezárt szempilláin keresztül is azonnal ezt a nőt látta. Még homályosabban, még szebben.

Megszökní nem volt könnyű. Próbálta, nem tudott. Gyökeret vert, mintha álmodott volna. Ha hátrálni akarunk, a kísértés földhöz szögezi a lábunkat. Előremenni lehet, hátrálni nem. A vétek láthatatlan karjai fölnyulnak a föld alól és a lejtőre visznek.

Mindenki elfogadja azt a közhelyet, hogy az indulat elpárolog. Mily tévedés! Mintha azt mondanák, hogy a seb enyhül és lecsillapul, ha salétromsav csöpög reá, vagy hogy a fölnégyeltetés fásulttá tette Damienst.

Az igazság az, hogy az érzés minden ismétlődésnél hevesebb lesz.

Gwynplaine meglepetésről-meglepetésre az önkivületig jutott. Elméje túlradt ettől az újabb ámulattól. Borzasztó ébredést érzett magában.

Íránytűje nem volt többé. Csak egy bizonyosság volt előtte, ez a nő. Valami gyógyíthatatlan boldogság nyílt meg előtte, ami a hajótöréshez hasonlított. Kormányozni nem lehetett. Ellenállhatatlan ár és előtte a szirt. De a szirt nem szikla, hanem szirén. A mélység feneke delejes. Gwynplaine szívesen kitépte volna magát a vonzásából, de hogyan? Érezte, hogy nincs többé támaszpontja. Végtelen az emberi ingadozás. Az ember épp olyan magára hagyott lehet, mint egy hajó. A lelkiismeret a horgony. Gyászos dolog, hogy a lelkiismeret elszakadhat.

Még abban sem találhatott menekvést: - Én torz és rettentő vagyok. Eltaszit magától. - Ez a nő azt írta neki, hogy szereti.

Van a válságos pillanatokban a rossznak valami mérlege. Ha jobban reánehezünk a saját sulyunkkal a rossz serpenyőjére, mint a jó tányérjára, le fog sülyedni velünk és mi elmerülünk a mélységben. Ez a szomorú pillanat elérkezett volna Gwynplaine számára.

Hogyan meneküljön.

Tehát ő volt! a hercegnő! ez az asszony! Itt volt előtte, ebben a szobában, ezen az elhagyott helyen, álmában védtelenül, egyedül. Tehetett vele, amit akart, hatalmában volt!

A hercegnő!

A távolságok mélyén valaki egy csillagot pillant meg. Megcsodálja. Oly messze van! miért félni egy álló csillagtól? Egy napon - egy éjszakán - észreveszi, hogy mozog. A világosságot reszketni látja körülötte. A csillag, amelyről azt hitte, hogy mozdulatlan, elindult. Nem csillag

volt, hanem üstökös. Mérhetetlen égi gyujtogató. A csillag halad, növekszik, megrázza bibor üstökét és óriási lesz. Feléd közeledik. Oh, rémület, hozzád jön! Az üstökös ismer téged, az üstökös vágyik utánad, az üstökös birni akar. Megdöbbenő mennyei közeledés ez! Ami feléd közeleg, az a világosság fölöslege, a vakság; az az élet tulzása, a halál. A zenit e közeledését elutasítod. Az örvény szerelmi ajánlatát eltaszítod magadtól. Szemed elé tartod a kezéd, elrejtőzöl, elbujsz és azt hiszed, megszabadultál... Ujra kinyitod a szemed. A félelmes csillag itt van. Már nem csillag, egy világ. Ismeretlen világ lávából és parázsból. A mélységek pusztító csodája. Megtölti az eget. Kivüle nincs semmi. A végtelenség karbunkulusa, a távoli gyémánt közelről kemence. És te a lángok között vagy.

És érzed, hogy elhamvadsz a paradicsomi forróságban.

IV. Sátán.

Egyszerre az alvó nő fölébredt. Méltóságos és harmonikus mozdulattal hirtelen fölült ágyán; selyempuha, szőke haja szelid áradatban terült el a keblén; mélyen lecsuszott inge megmutatta a vállait; finom kezével megérintette rózsás lábujjait; néhány pillanatig nézte a csupasz lábát, amely méltó lett volna arra, hogy Perikles megcsodálja és Phidias lemintázza; aztán nyujtózkodott és ásított, mint egy nőtény tigris napkeltekor.

Valószínű, hogy Gwynplaine lélegzett, erőszakkal, mint mikor valaki visszafojtja a lélegzetét.

- Van itt valaki? - kérdezte a nő.

Ásított, mikor ezt mondta, de a hangja kellemes volt.

Gwynplaine hallotta ezt a hangot, amelyet még nem ismert. Elbűvölő hang, finoman gőgös kiejtés, cirógató hangsúly mérsékelte azt, hogy a hang megszokta a parancsolást.

Ugyanakkor föltérdelt - van egy antik szobor, amely éppen így térdel ezer átlátszó redő között - és magához rántván pongyoláját, kiugrott az ágyból és meztelenül állt annyi ideig, ameddig az ember nyilat lát a szeme előtt elsuhan, aztán beburkolózott. Egy szempillantás alatt betakarta a selyemköntös. A nagyon hosszú ujjak eltakarták a kezeit. Nem lehetett mást látni, mint fehér, gyermekkörmű lábujjainak a hegyét.

Kiszabadította ruhájából egyik hajfürtjét, hátravetette, aztán az ágy mögé, a fülke falához futott és a fülét odaillesztette a festett tükörhöz, amely nyilván ajtót takart.

Behajlitott mutatóujjával kopogtatott az üvegen.

- Van itt valaki? Lord David! ön volna már itt? Hány óra lehet? Te vagy, Barkilphedro?

Visszafordult.

- Nem, nem erről az oldalról hallatszott. Van valaki a fürdőszobában? De feleljetek hát? De hiszen oda senki sem jöhet.

Odament az ezüstszővetű függönyhöz, kinyitotta a lába hegyével, vállának egy mozdulatával félrelökte és belépett a márványszobába.

Gwynplaine halálverítéket érzett magán. Nincs mentség. Már késő volt elfutni. Különben sem lett volna ereje hozzá. Szerette volna, ha a padló megnyílik és a föld elnyelte volna. Nincs mód arra, hogy a nő meg ne lássa.

Meglátta.

Reánézett, csodálatosan meglepődött, de rezzenés nélkül, az öröm és a megvetés árnyalatával azt mondta:

- No lám, Gwynplaine!

Aztán hirtelen, hatalmas ugrással - mert párduc volt ez a macska - a nyakába vetette magát.

Fejét meztelen karjaiba szorította, amelyekről ebben az elragadtatásban fölcusztak az ujjak.

Egyszerre visszalökte, Gwynplaine vállai mélyesztette kis kezeit, mint a karmokat és míg szemben álltak egymással, különös tekintettel nézte.

Nézte Aldebaran végzetes tekintetével, amelynek látósugarában kancsalság vegyült valami csillagszerűvel. Gwynplaine nézte ezt a kék szemet meg ezt a fekete szemet és megrémült az égi és pokoli tekintet kettős merevségétől. E nő és ez a férfi komor káprázatot keltettek egy-

másban. Megbűvölték egymást, a férfi az éktelenségével, a nő a szépségével és mind a ketten a borzadásukkal.

Gwynplaine hallgatott, mintha suly feküdne rajta, melyet nem lehet fölemelni. A nő fölkiáltott:

- Neked van szellemed. Eljöttél. Tudtad, hogy el kellett hagynom Londont. Utánam jöttél. Jól tetted. Rendkívüli lesz, hogy te itt vagy.

Kölcsönös birtokbavételnek villámai vannak. Gwynplaine, akit valami vad, tisztességes és bizonytalan félelem figyelmeztetett, hátrált, de a begömbülő rózsás körmök a vállán tartották. Valami kérlelhetetlen dolog kezdett fejlődni. Ő, maga is rőt férfi, a rőt asszony barlangjában volt.

A hercegnő folytatta:

- Anna, az ostoba - tudod? a királynő -, Windsorba hivatott, azt sem tudja, miért. Mire megérkeztem, bezárkózott azzal a hülye kancellárjával. De hogyan tudtál egészen hozzám behatolni? Ez már férfias dolog. Akadályok nem léteznek. Hívták, ő rohan. Tudakozódtál? Azt hiszem, tudtad a nevemet, Josiane hercegnő. Ki vezetett be? Bizonyára az apród. Nagyon értelmes. Adok neki száz guineát. Mit láttál itt, mondd el. Nem, ne mondd el. Nem akarom tudni. A magyarázat csökkenti az étvágyat. Jobban szeretem, ha meglepsz. Te elég szörnyű vagy ahhoz, hogy csodálatos légy. A hetedik égből zuhantál ide, vagy a pokol fenekéről szálltál föl az Erebus torkán keresztül. Semmi sem egyszerűbb, vagy a mennyezet huzódott félre, vagy a padló nyílt meg. Vagy a felhőkön keresztül estél, vagy kénköves lángok közt emelkedtél, így kellett megérkezned. Te megérdemled, hogy úgy jelenj meg, mint az isteneik. Megmondtam, a szeretőm vagy.

Gwynplaine magánkívül hallgatta és érezte, hogy a gondolatai ingadoznak. Vége volt. És most már nem lehetett kételkedni. Ez a nő megerősítette az éjszakai levelet. Ő, Gwynplaine, kedvese egy hercegnőnek, szeretett kedvese! A mérhetetlen gőg fölemelte ezer sötét fejét ebben a szerencsétlen szivben.

A hiuság roppant erő bennünk, ellenünk.

A hercegnő folytatta:

- Minthogy itt vagy, itt akartál lenni. Többet nem kívánok. Van valaki fönt vagy alatt, aki egymáshoz taszított bennünket. A Styx és Aurora házassága. Minden törvényen kívül álló, szilaj házások! Azon a napon, mikor megláttalak, azt mondtam magamban: - Ez ő. Megismerem. Ez álmaim szörnyetege. Enyém lesz. - Segíteni kell a végzetnek. Azért irtam neked. Egy kérdést Gwynplaine: hiszed-e, hogy az ember sorsát előre megírják? Én hiszem, mióta elolvastam Ciceróban Scipio álmát. Lám, észre sem vettem. Nemesei öltözet. Főurnak öltözködtél. Miért ne? Komédiás vagy. Egy okkal több. Egy kötél táncos megér annyit, mint egy lord. Különben, mik azok a lordok? bohócok. Neked nemes alakod, szép termeted van. Hallatlan, hogy te itt vagy! Mikor érkeztél meg? Mióta vagy már itt? Láttál meztelenül? Szép vagyok, nemde? Fürödni akartam. Oh! szeretlek. Olvastad leveletem. Te magad olvastad el? Fölolvasták neked? Tudsz olvasni? Bizonyosan tudatlan vagy. Én kérdezek tőled, de te ne felelj. Nem szeretem a hangodat. Nagyon szelid. Olyan hasonlíthatatlan teremtné, mint te, nem is kellene beszélni, hanem a fogait nyikorgatni. Te énekelsz, ami harmonikus. Én pedig azt gyűlölöm. Ez az egyetlen dolog benned, ami visszatetsző nekem. A többi mind rémitő, a többi mind nagyszerű. Indiában isten lennél. Így születél te, ezzel a megdöbbenő nevetéssel az arcodon? Nem, ugye-e? Bizonyára valami büntető csonkítás következménye. Remélem, már elkövettél valami bűnt. Jöjj a karjaimba.

Lehanyatlott a pamlagra és Gwynplainet maga mellé rántotta. Egymás mellett találták magukat anélkül, hogy tudták volna, hogyan. Amit mondott, úgy érintette Gwynplainet, mint egy nagy szél. Alig fogta föl az értelmét a böszült szavak forgószelének. A hercegnőnek csodálat volt a szemében. Viharosan, őrjöngve beszélt, epedő és gyöngéd hangon. A beszéde zene volt, de Gwynplaine úgy hallgatta, mintha vihar lett volna.

A hercegnő újból reászegezte merev tekintetét.

- Ugy érzem, lealacsonyodom melletted, mily boldogság! Fenségnek lenni olyan unalmas! Én fenséges vagyok és ez roppant fárasztó. A sülyedésben megpihenek. Annyira átjárt a tisztelet, hogy már szükségét érzem a megvetésnek. Valamennyien kissé különcök vagyunk, elkezdve Vénuson, Cleopatrán, Chevreuse és Longueville urhölgyeken és végezve rajtam. Kijelentem, hogy hiesztelni fogom a dolgunkat. Ime egy szerelmi viszony, mely sebet fog ütni a Stuartok királyi családján, melyből származom. Ah! Könnyebben lélegzeni! Megtaláltam a rést! Kiszabadultam a felségességből. Elzúlleni annyi, mint megszabadulni. Mindent széttépní, minden-
nel szembeszállni, mindent megtenni és mindent lerombolni, ez az élet. Hallgass, szeretlek.

Szünetet tartott és borzasztó mosoly ült az ajkán.

- Nemcsak azért szeretlek, mert éktelen vagy, azért is, mert silány vagy. Szeretem a szörnyeteget és szeretem a hisztriót. Rendkívüli ize van egy megalázott, kinevetett, természetellenes, ocsmány szeretőnek, akit kiállítanak azon a pellengéren, melynek színpad a neve. Az ember az örvény züllött gyümölcsébe harap. Kiváló dolog a kedves, aki meggyaláz. A fogaim közé tehetem, nem a paradicsom, hanem a pokol almáját, ez csábit engem, erre éhezem, erre szomjazom, én olyan Éva vagyok. Az örvény Évája. Te bizonyára démon vagy, anélkül, hogy tudnád. Szüzen megőriztem magam egy álombeli álarc számára. Te olyan bábu vagy, melynek fonalaait egy kísértet tartja a kezében. Te a nagy, pokoli nevetés látománya vagy. Te vagy a mester, akire vártam. Nekem olyan szerelem kellett, mint a Medeáké és a Canidiáké. Biztos voltam felőle, hogy nekem is lesz ilyen óriási éjszakai kalandom. Te vagy az, akit akartam. Egész csomó olyan dolgot mondok neked, amit nem kell értened. Gwynplaine, soha senkié nem voltam, olyan tisztán adom oda magamat neked, mint az égő parázs. Te ezt nyilván nem hiszed el, de ha tudnád, hogy az nekem mennyire mindegy!

Szavai olyanok voltak, mint a kitörés zürzavara. Az Etna öle adhatna fogalmat erről a kitörő lángról.

Gwynplaine azt dadogta:

- Urnőm...

A hercegnő a szájára tette a kezét.

- Hallgass! Szemléllek. Gwynplaine, én vagyok a szeplőtelen szilajság. Én vagyok a vesztaszüznék illő bacchánsnő. Engem férfi nem ismert és én lehetnék a delphii Pythia, lábaim alatt lehetne a bronz tripos, melyen a Python bőrére könyöklő papok suttogó kérdéseket intéznek a láthatatlan istenhez. A szívem kőből van, de hasonlít azokhoz a rejtelmes kavicsokhoz, melyeket a tenger görget a Huntly Nabb szikla lábánál, a Thees torkolatánál, melyekben kigyót találnak, ha föltörik. Ez a kigyó szívemben a szerelem. Mindenható szerelem, mert téged idehozott. Lehetetlen távolság volt közöttünk. Én a Siriusban voltam, te az Alliothban. Te átszelted a mérhetetlen távolságot és most itt vagy. Jól van. Hallgass. Tégy a magadévá.

Gwynplaine reszketett, a hercegnő elhallgatott és ismét mosolygott.

- Látod, Gwynplaine, álmodni annyi, mint teremteni. A kívánság hívás. Aki agyrémeket alkot, fölidézi a valóságot. A mindenható és rémitő homály nem enged magával dacolni; kielégít bennünket. Ime itt vagy. Lesz-e bátorságom elbukni? Igen. Lesz-e bátorságom szeretődde,

ágyasoddá, rabszolgáddá, tulajdonoddá lenni? Örömmel. Gwynplaine, én vagyok az asszony. Az asszony az az agyag, mely vágyik arra, hogy iszappá legyen. Szükségét érzem, hogy megvessem magam. Ez megfűszerezi a gőgöt. A nagyságot ötvözni kell az aljassággal. Semmi sem illik jobban hozzá. Vess meg engem te, akit megvetnek. Aljasság az aljasság alatt, mily gyönyör! leszakítom a gyalázat kettős virágát! Taposs reám a lábaddal. Annál jobban fogsz szeretni. Tudom. Tudod, miért bálványozlak? Azért, mert megvetlek. Annyira mélyen alattam állsz, hogy oltárra emellek. Összevegyíteni a magasat az alacsonnyal, ez a kaosz és a kaosz nekem tetszik. Minden a kaossal kezdődik és végződik. Mi az a kaosz? Óriási mocsok. És ebből a mocsokból teremtette Isten a világosságot és ebből a szennyből teremtette Isten a világot. Te nem tudod, mennyire romlott vagyok. Lökj egy csillagot a sárba, az én leszek.

Igy beszélt ez a félelmes asszony, mialatt szétnyíló ruhája megmutatta szüzies, meztelen testét.

Folytatta:

- Nöstényfarkas vagyok mindenki számára, neked nösténykutya leszek. Hogy fognak bámulni! kedves az ostobák meglepődése. Én, én értem magamat. Istennő vagyok? Amphitrite odaadta magát Cyclopsnak. *Fluctivoma Amphitrite*. Tündér vagyok? Urgela átengedte magát Bugryxnek, a nyolckezűnek. Hercegnő vagyok? Stuart Máriának volt Rizzioja. Három szépség, három szörnyeteg. Én nagyobb vagyok náluk, mert te ocsmányabb vagy, mint azok. Gwynplaine, minket egymásnak teremtettek. Amily szörnyeteg vagy te kívül, olyan vagyok én belül. Ebből támadt a szerelmem. Szeszély? lehet. Mi az orkán? szeszély. A bolygók rokonsága van meg bennünk; mindketten az éjszakáé vagyunk, te az arcod, én az értelmem miatt. Te teremtettél engem. Te megjelenysz, mintha a lelkem röpiült volna ki. Eddig nem ismertem. Meglepő lélek. Közeledben kibujik belőlem, istennőből, a hydra. Te kinyilatkoztatod igazi természetemet. Te fölfedezteted velem magamat. Nézd, mennyire hasonlítok hozzád. Ugy tekinthetsz reám, mint egy tükörbe. A te arcod az én lelkem. Nem tudtam, hogy ennyire rémes vagyok. Tehát én is szörnyeteg vagyok! Oh Gwynplaine, te megszabadítsz az unalomtól.

Különös, gyermekes kacagást hallatott, odahajolt a füléhez és halkan mondta:

- Akarsz egy örült asszonyt látni? én az vagyok.

Tekintete Gwynplaine lelkéig hatolt. A tekintet néha szűrő. Ruhája veszedelmesen szétnyílt. A vak és állati gerjedelem erőt vett Gwynplainen. Gerjedelem, amelybe halálküzdelem vegyült.

Mialatt ez a nő beszélt, ő úgy érezte, mintha tüzzel fecskendezték volna. Érezte, hogy helyrehozhatatlan, ami most elárasztja. Ahhoz sem volt ereje, hogy egy szót szóljon. A nő félbeszakította önmagát, nézte Gwynplainet és azt suttogta: - Oh szörnyeteg! - Szilaj lett.

Hirtelen megragadta Gwynplaine kezeit.

- Gwynplaine, én vagyok a trón, te vagy a komédiás-emelvény. Legyünk egyformák. Ah! boldog vagyok, hogy elbuktam. Szeretném, ha az egész világ tudhatná, mennyire elvetemült vagyok. Annál jobban megalázkodnának, mert minél jobban irtóznak, annál inkább kapaszkodnak. Ilyen az emberi nem. Ellenséges, de csuszó-mászó. Sárkány, de féreg. Én pedig romlott vagyok, mint az istenek. Azt soha sem vehetik el tőlem, hogy egy király törvénytelen gyermeke vagyok. Ugy cselekszem, mint egy királynő. Ki volt Rhodope? Egy királynő, aki Ptaht, a krokodilfejű férfit szerette. Az ő tiszteletére építtette a harmadik piramist. Penthesilea szerette a centaurt, a Nyilast, aki most csillagzat. És mit szólsz Ausztriai Annához? Mazarin elég rut volt! Te nem vagy csuf, te éktelen vagy. A rut kicsi, az éktelen nagy. A rut az ördög torzképe a szépség mögött. Az éktelen pedig a magasztosnak ellenkező oldala. Az

Olimpusnak is két lejtője van; a világos oldalon termett Apolló, a másikon, a sötétben pedig Polyphém. Te Titán vagy. Te Behemót lennél az erdőben, Leviatan az oceanban, Typhon a kloakában. Te utolérhetetlen vagy. Éktelenséged villámlik. Arcodat talán egy mennydörgés torzította el. Ami az arcodon van, talán a nagy lángoló ököl görcsös szorítása. Kővé merevített téged és elenyészett. A hatalmas, sötét harag dührohamában beleragasztotta lelkedet ebbe a rémületes, emberfölötti alakba. A pokol tüzhely, amelyen vörösre tüzesítik a Végzet nevű vasat; téged megjegyeztek ezzel a vassal. Aki téged szeret, megérti a nagyságot. Nekem megvan ez a diadalom. Nem kell nagy erőfeszítés, hogy valaki Apollóba legyen szerelmes! A dicsőség mértéke a meglepetés. Én szeretlek. Hosszu, hosszú, hosszú éjszakákon álmodtam rólad! Ez az egyik palotám. Meglátod a kertjeimet. Vannak ott források a lombok alatt, barlangok, amelyekben csókolódzni lehet és nagyon szép márványcsoportok Bernin lovagtól. És milyen virágok! Nagyon sok van. Tavaszkor olyan a kert, mint a tűzvész rózsákból. Mondtam már, hogy a királynő nővérem? Tégy velem, amit akarsz. Arra születtem, hogy Jupiter csókolja a lábaimat, Sátán pedig az arcomba köpjön. Van vallásod? Én pápista vagyok. Apám, II. Jakab Franciaországban halt meg egy csapat jezsuita között. Sohasem éreztem azt, amit melletted érzek. Szeretnék veled zenét hallgatni este, mindketten ugyanazon párnára támaszkodnánk egy arany gálya bibormennyezete alatt a tenger végtelen szelidségében. Gyalázz. Verj meg. Fizess meg. Bánj úgy velem, mint egy amolyan teremtéssel. Imádlak.

Az enyelgés is tud ordítani. Aki kételkedik, nézze meg az oroszlánokat. Ebben a nőben az irtózat összevegyült a kecsességgel. Semmi sem szomorubb ennél. Érezni lehetett a karmokat, érezni lehetett a bársonyt. A macskafélék hátrálással vegyes támadása volt. Játék és gyilkosság volt ebben az összevisszaságban. Szentelenül bálványozta Gwynplainet. Végzetes nyelv, kimondhatatlanul erőszakos és szelid. Ami gyalázott benne, nem volt sértő, ami imádás volt benne, gyalázott. Ami arcúletés volt, istenített. Hangsúlyá prometheusi nagyságot kölcsönzött dühöngő és szerelmes szavainak. Az Aischylos megénekelte Nagy Istennő ünnepei keltették a komor epikai dühöt az asszonyokban, akik szatirokat kerestek a csillagok alatt. Ezek a láz-rohamok vegyültek bele a rejtelmes táncokba a dodonai lombok alatt. Ez a nő átszellemült, ha lehetséges átszellemülni az ég ellenkező oldalán. Haja fölborzolódott, mint a sörény, ruhája becsukódott, majd ismét kinyílt, elbájoló volt ez a vad, sikoltással teli kebel, kék szemének sugarai összevegyültek a fekete szeme lángolásával: természetfölötti volt. Gwynplaine roskadozott, érezte, hogy e közelség mélyen áthatotta és legyőzte.

- Szeretlek! - kiáltotta a nő.

És megharapta egy csókkal.

Homérnak vannak felhői, amelyekre szükség lett volna Gwynplaine és Josiane fölött, mint Jupiter és Juno körül. Gwynplaine számára a gyönyörűség fölzáporlása volt, hogy szeretik, szereti egy nő, akinek szeme van és lát, hogy éktelen szájára nyomta isteni ajkát. Ugy érezte, minden elenyészik benne e titkokkal teljes nő előtt. Dea emléke rövid sikoltásokkal vergődött ebben a homályban. Van egy antik dombormű, amely sphinxet ábrázol, amint egy átmort fölfal; szilaj és mosolygó fogai között vérzik a gyöngéd menyői teremtés szárnya.

Vajjon szerette-e Gwynplaine ezt a nőt? Vajjon az embernek is két pólusa van-e, mint a föld-gömbnek? Vajjon mozdulatlan tengelyünkön mi is égítetek vagyunk-e, távolról csillagok, közről sár, amelyeken váltakozik a nappal és az éjszaka? Két oldala van-e a szívnek, amelyek közül egyik a világosságban szeret, másik a sötétben? Itt a sugárzó nőt, ott a kloakák asszonyát. Az angyalokra szükségünk van. Lehetséges-e, hogy a démon nélkül sem tudunk meglenni? Denevér szárnya van-e a léleknek? A szürkület végzetes órája mindenki számára út-e? Vajjon a hiba integráns része-e visszautasíthatatlan végzetünknek? A gonosz vele

értendő-e egész természetünkkel? Vajon a hiba adósság-e, amelyet meg kell fizetni? Mély tétovázás a felelet.

De egy hang mégis azt mondja bennünk, hogy a gyöngeség bűn. Kimondhatatlan volt, amit Gwynplaine érzett, hust, életet, borzadályt, kéjt, kiáradó mámort és mindazt a szégyent, ami a gőgben lakik. Vajon el fog-e bukni?

A hercegnő ismételte: - Szeretlek!

És őrjöngve szorította a kebléhez.

Gwynplaine lihegett.

Egyszerre éles és tiszta csengetyűhang hallatszott. A falra erősített kis harang szólalt meg. A hercegnő odafordult.

- Mit akarsz tőlem?

A koronával diszitett ezüstlap hirtelen kinyilott, mint egy csapóajtó.

A forgó fejedelmi, kék bársonnyal borított belsejében levél jelent meg arany tálcán.

A nagy négyszögletes levélen nagy vörös pecsét volt. A kis harang folyton csengett.

A lemez majdnem hozzáért a pamlaghoz, amelyen ők ketten ültek. A hercegnő előrehajolt, egyik karjával Gwynplaine nyakába kapaszkodott, másikat kinyújtotta, elvette a levelet a tálcáról és becsukta a lemezt. A forgó bezárult, a csengő elhallgatott.

A hercegnő ujjával föltörte a pecsétet, kinyitotta a borítékot, kivett belőle két összehajtott levelet, a borítékot pedig ledobta a földre, Gwynplaine lábai elé.

A letört pecséten Gwynplaine királyi koronát látott, alatta pedig egy A betűt.

A széttépett borítékon pedig el lehetett olvasni a fölíratot: *Josiane hercegnő ő Kegyelmének.*

A két levél közül egyik pergamen volt, másik velin. A pergamen nagy volt, a velin kicsi. A pergamenre a kancellária nagy zöld pecsétjét tették, az ugynevezett főuri pecsétet. A hercegnő pihegett, szemei kidiósodtak az elragadtatástól, alig észrevehetően bosszankodott.

- Ah! - mondta - mit küld már megint? Papirokat! Micsoda ünneprontó asszony!

És félretéve a pergament, szétnyitotta a velint. - Ez az ő írása. A nővérem írása. Untat. Gwynplaine, azt kérdeztem tőled, tudsz-e olvasni. Tudsz olvasni?

Gwynplaine a fejével intett, hogy igen.

A hercegnő végignyult a pamlagon, mintha aludni akarna, valami furcsa szeméremmel gondosan elrejtette lábait a ruhája alá, karjait a bő ujjakba, de födetlenül hagyta a keblét és szenvedélyes pillantást vetve Gwynplainere, felé nyújtotta a velin lapot.

- Nos, Gwynplaine, az enyém vagy, kezd meg a szolgálatot. Kedvesem, olvasd föl nekem a királynő irását.

Gwynplaine szétnyitotta a levelet és mindenféle indulattól remegő hangon olvasta:

„*Madame!*

Kegyelmesen megküldjük önnek idecsatolva egy jegyzőkönyvnek, hü szolgánk, William Cowpernek, az angol királyság lord-kancellárjának aláírásával hitelesített másolatát, amelyből kitűnik az a figyelemreméltó körülmény, hogy lord Linneus Clancharlie törvényes fia megismertetett és föltaláltatott Gwynplaine név alatt, vándor és csavargó életmód alacsonyságában, komédiások és kötél tánccosok között. Ily elnyo-

mott állapotban van legzsengőbb kora óta. A királyság törvényeinek következtében és örökösödési jogánál fogva lord Fermain Clancharlie, lord Linneus fia, még a mai napon bevezettetik és jogaiba visszahelyeztetik a lordok házában. Ezért, önnek javát akarván, hogy föntartsuk a Clancharlie-Hunkerville lordok javainak és uradalmainak önre való átszármazását, őt állítjuk az ön kegyeiben lord David Dirry-Moir helyére. Fermaine lordot elvezettettük az ön székhelyére, a Corleone-lodgeba, parancsoljuk és kívánjuk, mint királynő és mint nővér, hogy nevezett lordunk, Fermaine Clancharlie, akit e mai napig Gwynplaine-nek neveztek, önnek férje legyen és ön hozzá nőül menjen és ez a mi királyi akaratunk.”

Mialatt Gwynplaine csaknem minden szótagnál elcsukló hangon olvasott, a hercegnő, fölemelkedve a pamlag párnáin, meredt szemekkel hallgatta. Mikor Gwynplaine befejezte, kitepte a levelet a kezéből.

- *Anna, királynő* - mondta az aláírást olvasva álmodó hangon.

Aztán fölemelte a földről a pergament, amelyet leejtett, azon jártatta szemeit. A *Matutina* hajótöröttjeinek nyilatkozata volt egy jegyzőkönyv másolatában, amelyet a southwarki sheriff és a lord-kancellár irtak alá.

Elolvasván a jegyzőkönyvet, még egyszer elolvasta a királynő üzenetét. Aztán így szólt:

- Legyen.

És nyugodtan, ujjával a folyosó ajtajára mutatva, amelyen Gwynplaine belépett, azt mondta:

- Távozzék.

Gwynplaine megkövülve, mozdulatlanul állt.

Josiane fagyosan folytatta:

- Minthogy ön a férjem, távozzék.

Gwynplaine szótlanként állt ott, szemeit lesütötte, mint egy bűnös és nem mozdult. A hercegnő hozzátette:

- Nincs joga itt lenni. Ez a szeretőm helye.

Gwynplaine állt, mintha a földhöz szögezték volna.

- Jó - mondta a hercegnő -, akkor én megyek el. Ah! ön a férjem! Annál jobb. Gyülölöm önt.

És fölemelkedvén, nem tudni kinek, büszkén bucsut intett és kiment.

A folyosó függönye bezárult mögötte.

V.

Megismerkednek, de nem ismerik egymást.

Gwynplaine egyedül maradt.

Egyedül a langyos fürdő és a földult ágy előtt.

Az eszmék szétporlódása elérte tetőpontját. Amit gondolt, nem is hasonlított gondolathoz, zürzavaros szétbomlás volt, a fölfoghatatlannal szemben álló lény aggodalma. Mint amikor egy álom hanyatt-homlok menekül az emberből.

Nem könnyű dolog belépni ismeretlen világokba.

A hercegnő levelével, amelyet az apród hozott számára, a meglepetések órái kezdődtek Gwynplainere és mindig kevésbé érthetők lettek. Eddig a pillanatig álomban élt, de tisztán látott. Most már csak tapogatózott.

Nem gondolkodott, nem is álmodott többé. Türt.

Ülve maradt a pamlagon, azon a helyen, ahol a hercegnő hagyta.

Egyszerre lépések hangzottak a homályban. Férfi léptek voltak. A léptek az ellenkező oldalról hangzottak, mint ahol a hercegnő távozott. Közeledésük tompán, de tisztán hallatszott. Gwynplaine, akármennyire elmerült is, hallgatta.

Egyszerre az ezüsfüggöny mögött, amelyet a hercegnő félig nyitva hagyott, az ágy mögötti ajtó, amelyet a tükör sejtetett, kitárult és egy férfias, vidám hang teli torokkal énekelte a tükrös szobába egy régi francia dal refrénjét:

Három kis malac a trágyadombon
Káromkodott, mint a székhordozók.

Férfi lépett be.

Kard volt az oldalán, kezében tollas, aranyzsinóros, kokárdás kalap, ruhája pompás, sujtásos tengerészruha volt.

Gwynplaine fölugrott, mintha rugó lökte volna föl.

Megismerte ezt az embert és az is megismerte őt.

A két elámult szájból egyszerre hangzott el a kiáltás:

- Gwynplaine!

- Tom-Jim-Jack!

A tollaskalapú ember Gwynplainehez közeledett, aki összefonta karjait.

- Hogy kerültél ide, Gwynplaine?

- És te hogyan jöttél ide, Tom-Jim-Jack?

- Ah! értem. Josiane szeszélye! Egy szörnyeteg komédiás nagyon is szép ahhoz, hogy ellenállni lehetne neki. Álruhába öltöztél, amikor idejöttél, Gwynplaine.

- Te is, Tom-Jim-Jack.

- Gwynplaine, mit jelentsen ez a főuri öltözet?

- Tom-Jim-Jack, mit jelent ez a tiszti ruha?

- Gwynplaine, én nem felelek kérdésekre.
- Én sem, Tom-Jim-Jack.
- Gwynplaine, az én nevem nem Tom-Jim-Jack.
- Tom-Jim-Jack, engem nem Gwynplainenek hívnak.
- Gwynplaine, én itt otthon vagyok.
- Én itt otthon vagyok, Tom-Jim-Jack.
- Megtiltom, hogy visszhangot csinálj nekem. Te tudsz gunyolódni, de nekem van pálcám. Elég legyen a paródiából, nyomorult kópé.

Gwynplaine elsápadt.

- Kópé vagy magad! És számolni fogsz ezért a sértésért.
- A bódédban, amikor akarod. Ökölrel.
- Nem, itt és karddal.
- Gwynplaine barátom, a kard a nemesek szerszámja. Karddal csak a hozzám hasonlókkal verekszem, ökölre egyenlők vagyunk, de kardra nem. A Tadcaster-fogadóban Tom-Jim-Jack megöklözheti Gwynplainet. De Windsorban, az más. Tanuld meg: én ellentengernagy vagyok.
- Én pedig Anglia pairje vagyok.

A férfi, akit Gwynplaine Tom-Jim-Jacknak tartott, föl kacagott.

- Miért nem mindjárt király? Különben, igazad van. Egy komédiás eljátszhat minden szerepet. Mondd, hogy Theseus, athéni herceg vagy.
- Én Angolország pairje vagyok és mi meg fogunk verekedni.
- Gwynplaine, már nagyon is soká tart. Ne játszd azzal, aki megkorbácsoltathat téged. Lord David Dirry-Moir a nevem.
- Az enyém pedig lord Clancharlie.

Lord David másodszor is föl kacagott.

- Jól talált! Gwynplaine lord Clancharlie! Valóban ez a név kell ahhoz, hogy Josiane valakié legyen. Hallgass, megbocsájtok neked. Tudod-e miért? Mert mindketten a szeretői vagyunk.

A folyosó függönye szétnyílt és egy hang így szólalt meg:

- Önök mind a ketten férjek, uraim.

Megfordultak.

- Barkilphedro! - kiáltotta lord David.

Valóban, Barkilphedro volt.

Mosolyogva, mélyen meghajolt a két lord előtt.

Mögötte néhány lépésre egy férfi állt tiszteletteljesen és komolyan, kezében fekete pálcát tartott.

A férfi közeledett, háromszor meghajolt Gwynplaine előtt és így szólt:

- Mylord, a feketepálcás ajtónálló vagyok. Ő felsége parancsa szerint kegyelmességedet keresem.

NYOLCADIK KÖNYV
A CAPITOLIUM ÉS A SZOMSZÉDSÁGA

I. Felséges dolgok boncolása.

A félelmes emelkedés, amely annyi óra óta változtatta káprázatait Gwynplaine fölött, amely őt Windsorba sodorta, most visszavitte Londonba. A látományszerű valóságok szakadatlanul követték egymást előtte.

Nem volt mód arra, hogy kivonja magát. Ha egyik elhagyta, a másik megragadta. Lélegzeni sem jutott ideje.

Aki már látott zsonglőrt, látta a sorsot. A leeső, fölszálló és ismét leeső golyók a sors kezében emberek.

Golyók és játékszerek.

Ugyanezen nap estéjén Gwynplaine rendkívüli helyen volt.

Liliommal diszitett padon ült. Selyemruhája fölött fehér selyemmel bélelt biborvörös bársonyköpenyt viselt hermelingallérral, a vállain pedig két hermelinnel szegélyezett arany szalagot.

Mindenféle koru emberek voltak körülötte, fiatalok és öregek, akik liliomos padokon ültek, mint ő és biborba meg hermelinbe öltöztek, mint ő.

Előtte más embereket látott térdelni. Ezek fekete selyemruhákat viseltek. A térdelő emberek közül némelyik irt.

Szemközt, bizonyos távolságban, lépcsőket vett észre, emelvényt, mennyezetet, oroszlán és egyszarvu között csillogó cimert és a mennyezet alatt, a kárpithoz támasztott aranyos, koronás karosszéket. Trón volt.

Nagy-Britannia trónja.

Gwynplaine, maga is pair, Angolország pairjeinek házában ült.

Mondjuk el, mi módon vezették be Gwynplaine-t a lordok házába.

Egész nap, reggeltől estig. Windsortól Londonig, Corleone-lodgetól a Westminster-hallig folytonosan emelkedett lépcsőfokról lépcsőfokra. Minden fok újabb szédülést hozott.

Windsorból a királynő hintáján vitték, pairt megillető kísérettel. A diszörség nagyon hasonlít olyan őrséghez, amely őriz is.

Ezen a napon a Windsorból Londonba vezető uton vágató lovascsapatot lehetett látni ő felsége udvarához tartozó nemes urakból, akik két királyi hintót kísértek. Az elsőben ült a feketepálcás ajtónálló, vesszőjével a kezében. A másodikban fehér tollakkal diszitett széles kalap vetett árnyékot egy nem látható arcra. Ki volt a kocsiban? Herceg-e vagy fogoly.

Gwynplaine volt.

Ugy látszott, mintha a londoni Towerbe vinnének valakit, ha csak nem viszik a lordok házába.

A királynő jól rendezte el a dolgot. Minthogy a nővére leendő férjéről volt szó, saját szolgálattevőiből adott mellé kíséretet.

A feketepálcás ajtónálló tisztje lovagolt a menet élén.

A feketepálcás ajtónálló kocsijában emelvényen ezüstszővetű párna feküdt. Ezen a párnán királyi koronával diszitett fekete irattáska hevert.

Brentfordban, London felé az utolsó állomásnál a két kocsis és a kíséret megállt.

Ott várakozott egy négylovas, aranyozott hintó, hátul négy inassal, elől két futárral és egy parókás kocsissal. A kerekek, hágsók, horgok, rud, szijak, minden aranyos volt. A lovak ezüstszerszámot hordoztak.

Ez a diszhintó a büszke és meglepő alakjával nagyszerűen illett volna az ötvenegy híres kocsi közé, amelyeknek képeit Roubo hagyta reánk.

A feketepálcás és a tisztje leszálltak.

Az ajtónálló tisztviselője levette a postakocsi lehajtható üléséről az ezüstpárnát a koronás tárcával együtt és két kezébe fogva, az ajtónálló mögé állt.

A feketepálcás ajtónálló kinyitotta a diszkocsi ajtaját, aztán a hintóét, amelyben Gwynplaine ült és szemeit lesütve, tiszteletteljesen fölhevta Gwynplainet, foglaljon helyet a másik kocsiban.

Gwynplaine beszállt.

Az ajtónálló a pálcájával és a tiszt a párnával beléptek utána és leültek az alacsony padra, amelyet a régi ceremóniás kocsikban az apródok számára tartottak fenn.

A kocsit fehér selyemmel vonták be binchei vászon fölött és ezüst csipkéekkel, makkokkal diszitették. A mennyezeten címer volt.

Az ottmaradó két kocsi személyzete királyi szolgák ruháit viselte. A diszkocsi futárjai, kocsisa és inasai más, pompás egyenruhákat hordtak.

Gwynplaine nem tudott menekülni holdkóros állapotától, de azon keresztül is észrevette a ragyogó cselédséget és megkérdezte a feketepálcástól:

- Miféle ruha ez?

Az ajtónálló azt felelte:

- Az öné, mylord.

Ezen a napon a lordok háza este tartott ülést, *Curia erat serena*, mondják a régi jegyzőkönyvek. Angliában a parlamenti élet szeret éjjeli élet lenni. Köztudomásu, hogy Sheridan egyszer éjfélkor kezdett el beszélni és napkeltekor fejezte be.

A két postakocsi üresen visszatért Windsorba; a hintó pedig Gwynplaine-nel London felé indult.

A négylovas, aranyos hintó lépésben ment Brentfordtól Londonig. Ezt a kocsis parókájának méltósága követelte.

Az ünnepélyes kocsis alakjában a szertartásosság lett urrá Gwynplaineen.

Ezt a késést különben látszólag kiszámították. Később valószínűen meglátjuk az okát.

Még nem volt éjszaka, de kevés hiányzott hozzá, mikor az aranyos kocsi megállt a két torony között álló, vaskos King's-Gate előtt, amely White-Hallt összekötötte a Westminsterrel.

A nemes urak lovascsapatja összecsoportosult a hintó körül.

Egyik inas hátulról leugrott a kövezetre és kinyitotta az ajtót.

A feketepálcás ajtónálló, követve a párnát tartó tisztől, kiszállt a kocsiból és így szólt Gwynplainehez:

- Mylord, méltóztassék leszállni. A kalapot tartsa kegyelmes uram a fején.

Gwynplaine utazóköpenye alatt, azt a selyemruhát viselte, amelyet még nem vetett le azóta, hogy felöltöztették. Kardja nem volt.

Köpenyét a kocsiban hagyta.

A King's-Gate kocsibejárójának boltozata alatt néhány lépcsőfoknyi magasságban kis oldalajtó volt.

A pompázatos dolgoknál a tisztelet jár elől.

A feketepálcás ajtónálló, tisztjével a háta mögött, előre ment, Gwynplaine követte.

Fölmentek a lépcsőn és beléptek a kis oldalajtón.

Néhány pillanattal később széles, kerek szobában voltak, amelynek közepén pillér tartotta a mennyezetet; a torony alsó helyisége volt, földszinti terem, szűk, csucsíves ablakok világították meg és bizonyára délben is homályos volt. Kevés világítás néha hozzájárul az ünnepélyességhez. A homály méltóságos.

Ebben a szobában tizenhárom ember állt. Három elől, hat a második sorban és négy hátul.

A három első közül egyiknek vörös bársonyruhája volt, a másik kettő ruhája szintén vörös volt, de selyemből. Angolország himzett cimere volt mind a háromnak a vállán.

A második sorban álló hat embernek fehér habosselyem dalmatikája volt és mindegyiknek a mellén más-más cimer.

A négy utolsó fekete habosselyem ruhát viselt, az elsőt kék köpeny különböztette meg, a másodikat vörös szent György kép a mellén, a harmadikat vörös kereszt a hátán és a mellén, a negyediket pedig fekete prém a nyakán, amelynek sabellinebőr volt a neve.

Valamennyien födetlen fejjel, parókában állottak és kard volt az oldalukon.

Alig lehetett az arcukat megkülönböztetni a félhomályban. Ők nem láthatták Gwynplaine arcát.

A feketepálcás ajtónálló fölemelte botját és mondta:

- Mylord Fermain Clancharlie, clancharliei hunkervillei báró, én, a feketepálcás ajtónálló, a kihallgatási terem első tisztje, átadom kegyelmességedet Jarretièrenak, Angolország cimerkirályának.

A bársonyruhás ember, hátul hagyván a többieket, előlépett, meghajolt Gwynplaine előtt a földre és így szólt:

- Mylord Fermain Clancharlie, én Jarrière vagyok, Angolország első cimerkirálya. A kegyelmes norfolki herceg, örökös grófmarsall nevezett ki és ő koronázott meg. Engedelmességet esküdtem a királynak, a paireknek és a Térdszalagrend lovagjainak. Koronázásom napján, mikor Angolország grófmarsallja egy serleg bort öntött a fejemre, ünnepélyesen megfogadtam, hogy szolgálatára leszek a nemességnek, kerülni fogom a rossz hírű emberek társaságát, inkább menteketni fogom az előkelőket, mint kárhozatni és hogy segítségére leszek az özvegyeknek és szűzeknek. Az én tisztem a pairek temetésének szertartásai és én gondozom és örökösöm cimereik fölött. Rendelkezésére állok, kegyelmes uram.

A két selyemruhás közül egyik meghajolt és így beszélt:

- Mylord, én Clarence vagyok. Angolország második cimerkirálya. Én rendezem a paireknél alacsonyabbrangu nemesek temetését. Rendelkezésére bocsátom magam, kegyelmes uram.

A harmadik selyemruhás meghajolt és ezt mondta:

- Mylord, én Norroy vagyok, Angolország harmadik cimerkirálya. Rendelkezzél velem, kegyelmes uram.

A hat második sorbeli egy lépést tett előre, aztán megállt mozdulatlanul, meghajlás nélkül. Jobbról az első így szólt:

- Mylord, mi hatan Angolország cimerhercegei vagyunk. Én vagyok York.

Azután valamennyi herold- vagy cimerherceg sorjában megszólalt és megnevezte magát.

- Én vagyok Lancaster.

- Én vagyok Richmond.

- Én vagyok Chester.

- Én vagyok Somerset.

- Én vagyok Windsor.

Azoknak a grófságoknak és városoknak a cimere volt a mellükön, amelyeknek a nevét viselték.

A négy feketébe öltözött ember a heroldok mögött szótlan maradt.

A cimerkirály ujjával mutatott rájuk és így szólt Gwynplainehez:

- Mylord, ez a négy cimerkövető - Kék Köpeny!

A kék köpenyeges ember meghajolt.

- Vörös Sárkány!

A szent György-képet viselő meghajolt.

- Vörös Kereszt!

A keresztes ember hajolt meg.

- Cimertakaró!

A prémgalléros ember is meghajolt.

A cimerkirály intésére a Kék Köpeny előlépett és átvette a tiszttől az ezüst párnát a koronás irattáskával.

És a cimerkirály így szólt a feketepálcás ajtónállóhoz:

- Ugy legyen. Elismerem, hogy ő kegyelmességét átvettem méltóságodtól.

Ezek és a következő szertartások a VIII. Henriket megelőző időkből valók voltak és Anna egyideig kísérletezett azzal, hogy életre keltse őket. Ma már semmi sincs belőlük gyakorlatban. Pedig a lordok háza változhatatlannak hiszi magát és ha az emlékezetelőtti létezik valahol, bizonyára a lordok házában van.

De azért mégis változik. *E pur si muove.*

Hova lett, például a *may pole*, a májusfa, amelyet London városa állított föl azon az uton, amelyen a páirek a parlamentbe szoktak járni. Az utolsót, amelyről tudni lehet, 1713-ban állították föl. Azóta a „may pole” eltűnt. Divatját multa.

A mozdulatlanság látszat, a valóság a változás. Vegyük ezt a címet: Albemarle. Örökösnek látszik. Pedig hat család halt ki ezzel a címmel, az Odo, Mandeville, Béthune, Plantagenet, Beauchamp és Monk. A Leicester cím alatt öt különböző név követte egymást, Beaumont, Brewose, Dudley, Sidney, Coke. A Lincoln cím alatt hat, Pembroke alatt hét stb. A családok

változtak a mozdulatlan cím alatt A fölületes kutató elhiszi ezt a változatlanságot. Alapjában nincs is tartósság. Az ember csak hab. Az emberiség hullám.

Az arisztokrácia büszke arra, amit a nők szégyelnek, az öregségre; de a nőknek és az arisztokráciának közös illúziója az, hogy nem változnak.

Valószínű, hogy a lordok háza nem ismer magára abban, amit elmondottunk és amit el fogunk mondani, mint az egyszeri szép asszony, aki nem akarta elhinni, hogy ráncai vannak. A tükör régi vádlott már, de nem törődik vele.

Hasonlóságot teremteni, ez az egész kötelessége a történetírónak.

A címerkirály Gwynplainehez fordult.

- Méltóztassék engem követni, Mylord.

Majd hozzátette.

- Köszönteni fogják. Kegyelmes uram, csak a kalapja szélét emelje meg.

És az egész kíséret a kerek terem mélyében levő ajtó felé indult.

A feketepálcás nyitotta meg a menetet.

Utána ment a Kék Köpeny a párnával; azután a címerkirály és utána Gwynplaine, kalappal a fején.

A többiek, címerhercegek, heroldok, címerkövetők a teremben maradtak.

Gwynplaine a feketepálcás ajtónállót és a címerkirályt követve, olyan uton haladt teremről-teremre, melyet ma már lehetetlen fölhaladni, mert az angol parlament régi székhelyét lerombolták.

Keresztül ment többek között azon a gótikus szobán is, ahol II. Jakab és Monmouth utolsó találkozása lejátszódott, mely látta a gyáva unokaöccs térdreborulását a kegyetlen nagybátya előtt. A szoba falain körül időbeli sorrendben kilenc régi párt életnagyságú arcképe függött neveikkel és címerekkel: Lord Nansladron, 1305. Lord Baliol, 1306. Lord Benestede, 1314. Lord Cantilupe, 1356. Lord Montbegon, 1357. Lord Tibotot, 1372. Lord Zouch of Codnor, 1615. Lord Bella-Aqua, kelet nélkül. Lord Harren and Surrey, bloisi gróf évszám nélkül.

Az éjszaka leszállt, a csarnokokban imitt-amott lámpák égtek. A rézcsillárokból viaszgyertyákat gyújtottak meg, melyek olyan világosságot terjesztettek, mint a templomok mélyén.

Csak a szükséges személyzettel találkoztak. Egyik szobában, melyen a menet keresztül haladt, fejét tiszteletteljesen lehajtva állott a pecsétőr négy jegyzője és az állami levéltár őrök.

Egy másikban a tiszteletreméltó Philip Sydenham zászlós lovaggal, a somerseti Brympton urával találkoztak. Zászlós lovagoknak azokat nevezték, akiket a király háboruban ütött lovagja a kibontott királyi zászló alatt.

Egy másik teremben találták Anglia legrégebbi baronétját, sir Edmund Bacon de Suffolcot, sir Nicholas örökösét, aki a *primus baronetorum Angliae* címet viselte. Sir Edmund mögött állt a fegyverhordozója, aki puskát és lovászmestere, aki Ulster címerét tartotta a kezében, mert a baronetek született védői voltak az írlandi Ulsternek.

A következő szobában tartózkodott a kincstár kancellárja, négy számvevő mesterrel és a lordkamarás két kiküldöttjével, akik az adókimutatást intézték. A pénzverő mester is ott volt, kezében egy font sterlinggel. A nyolc személy meghajolt az új lord előtt.

A gyékénnyel bevont folyosó bejárata előtt, mely az alsóházat a felsőházzal összeköti, Gwynplainet üdvözölte sir Thomas Mansell de Margam, a királynő háztartásának ellenőre és

Glamorgan képviselője; a kijáratnál pedig az Öt Kikötő bárójának küldöttsége sorakozott, jobbról-balról négy-négy, mert az Öt Kikötő tulajdonképpen nyolc. William Ashburnham üdvözölte Hastings nevében, Matthew Aylmor Douvres, Josias Burchett Sandwich, sir Philip Boteler Hythe, John Brewer New Rumney, Edward Southwell Rye város, James Hayes Winchelsea város és Georges Nailor Seaford város nevében üdvözölte.

Mikor Gwynplaine viszonzni akarta a köszöntést, a cimerkirály halkán figyelmeztette a szertartásosságra.

- Csak a kalap szélét, mylord.

Gwynplaine követte az utmutatást.

Elérkeztek a festett szobához, ahol nem volt festmény, csak néhány szent szobra, köztük szent Edwardé, magas, csucsives ablakok boltíve alatt, melyet kétfelé vágott a padló. Az alsórész a Westminster-Hallhoz tartozott, a felső volt a festett szoba.

Innen a sorompón, mely a festett szobát kétfelé osztotta, három tekintélyes ember, három államtitkár állott. Az első hatásköréhez tartozott Anglia déli része, Írland és a gyarmatok, Franciaország, Svájc, Olaszország, Spanyolország, Portugália és Törökország. A második vezette Észak-Angliát és a hollandi, németországi, dániai, svédországi, lengyelországi és moszkvai ügyeket. A harmadik skót volt, ő Skócia ügyeit intézte. Egyikük, a tiszteletreméltó Robert Harley, New-Radnor nevében a parlament tagja. Egy skót képviselő, Mungo Graham lovag, Montrose herceg rokona, szintén ott volt. Valamennyien szótlanul üdvözölték Gwynplainet.

Gwynplaine megérintette a kalapja szélét.

Az őr fölemelte a sorompó rudját és utat engedett a festett szoba hátsó részébe, ahol zöld posztóval bevont asztal állt, melyet csupán lordok számára tartottak fenn.

Az asztalon karosgyertyatartó világított.

Gwynplaine, az ajtónálló, a Kék Köpeny és Jarretière vezetésével belépett a kiváltságos helyre.

A sorompóór bezárta a bejárást Gwynplaine mögött.

Amint a sorompót átlépték, a cimerkirály megállt.

A festett szoba tágas volt.

A két ablak között, a királyi cimer alatt két öreg ember állt vörös bársonyköpenyben, vállukon aranypaszomántos hermelinnel és fehér tollas kalappal a parókáikon. A palást nyílásán látszott selyemruhájuk és kardjuk markolata.

Mögöttük fekete selyembe öltözött ember állt, kezében nagy arany buzogányt tartott, tetején koronás oroszlánál.

Angolország pairjeinek buzogányhordozója volt.

Az ő jelvényük az oroszlán: *Et les lions ce sont les Barons et li Per*, mondja Bertrand Duguesclin kéziratú krónikája.

A cimerkirály a két bársonyruhas személyre mutatva, Gwynplaine fülébe sugta:

- Mylord, azok rangtársai. Pontosan úgy üdvözölje őket, ahogy ők teszik. Ez a két főúr két báró és a lord-kancellár által kijelölt tanúk. Nagyon öregek, majdnem vakok. Ők fogják önt bevezetni a lordok házába. Az egyik Charles Mildmay, fitzwalteri lord, a bárók padjában a

hatodik főúr; a másik Augustus Arundel, arundel-de-trericei lord, harmincnyolcadik helyen ül a bárók padjaiban.

A címerkirály egy lépést tett a két öreg felé és emelt hangon mondta:

- Fermain Clancharlie, clancharliei báró, hunkervillei báró, a szicíliai Corleone örgrófja, a királyság pairje, üdvözli a kegyelmes urakat.

A két lord karja egész hosszúságával fölemelte kalapját a feje fölé és ismét visszatette a fejére.

Gwynplaine hasonló módon viszonzta a köszöntést.

A feketepálcás ajtónálló előbbre ment, utána Kék Köpeny, azután Jarretiére.

A buzogányhordozó Gwynplaine előtt helyezkedett el, lord Fitzwalter a jobbján, lord Arundel a balján. Lord Arundel volt az idősebb és igen törődött volt. A következő esztendőben meghalt, kiskoru John unokájára hagyván pairi méltóságát, mely azonban 1768-ban megszűnt.

Ez a kíséret a festett szobából egy oszlopcsarnokba lépett, melyben minden oszlopnál fölvaltva skót alabárdos vagy angol lándzsás állott.

Az alabárdosok ahhoz a csupasztérű, pompás csapathoz tartoztak, mely méltó volt arra, hogy később szembeszálljon vele Fontenoynál a francia lovasság és a király vértesei, akikhez ezredesük így szólt: *Uraim, szijazzák föl a sisakjukat, szerencsénk lesz támadni.*

A lándzsások és alabárdosok kapitányai kardjukkal tisztelegtek Gwynplainenek és a két lordnak. A katonák is tisztelegtek, egyik a lándzsájával, másik az alabárddal.

A csarnok mélyén nagy ajtó ragyogott; oly pompás volt, hogy a két szárnya két aranylemeznek látszott.

Az ajtó két oldalán két ember állott mozdulatlanul. Egyenruhájukról meg lehetett ismerni a *door-keepert*, az ajtóőröket.

Kevéssel az ajtó előtt a csarnok kiszélesedett és ott üveges, kerek teret alkotott.

E kerek tér közepén roppant támlájú karosszékekben ült egy személyiség, aki fenséges volt rendkívüli parókája és palástja miatt. William Cowper volt, Angolország lord-kancellárja.

Kiváló tulajdonság, ha valaki tökéletlenebb, mint a király. William Cowper rövidlátó volt; Anna is az volt, de nem annyira. Cowper William látási hibája megtetszett ő felsége rövidlátásának, tehát kinevezte a királynővel kancellárrá és a királyi lelkiismeret őrévé.

William Cowper felső ajka vékony, alsó ajka vastag volt, ami fél jósnak a jele.

A kerek csarnokot a mennyezeten egy lámpa világította meg.

A lord-kancellár komolyan ült magas székében, a jobboldalán álló asztal mellett a korona jegyzője ült, a baloldali asztalnál pedig a parlament jegyzője.

Mindegyik jegyző előtt nyitott iktatókönyv és tintatartó állt.

A lord-kancellár karosszéke mögött állt a buzogányhordozója, kezében a koronás buzogány, továbbá az uszályvivő és az erszénytartó nagy parókákban. Ezek a tisztségek ma is léteznek még.

A karosszék mellett egy állványon aranymarkolatu kard, tűzvörös bársonyhüvely és öv feküdt.

A korona jegyzője mögött egy hivatalnok állt és két karjában szétterítve tartotta a koronázási palástot.

A parlament jegyzője mögött más hivatalnok a parlament palástját tartotta.

E két palást vörös bársonyból készült, fehér selyembélése volt, aransujtásos hermelin-hevederekkel a vállakon. Teljesen egyformák voltak, csak éppen a koronázási palást gallérja volt valamivel szélesebb.

Egy harmadik hivatalnok a „librarian” négyszögletes flandriai bőrdarabon tartotta a *red-bookot*, kis, vörös marokinbe kötött könyvet, mely a pairek és a követek névjegyzékét, több fehér lapot és íróeszközt foglalt magában, utóbbiakat akkor használták, ha új tag lépett a parlamentbe.

A menet, melyet Gwynplaine zárt be a két öreg pair között, megállt a lord-kancellár karosszéke előtt.

A két tanuskodó lord levette kalapját. Gwynplaine úgy tett, mint ők.

A címerkirály kivette Kék Köpeny kezéből az ezüstszővetű párnát és letérdelvén, átnyújtotta rajta az irattáskát a lord-kancellárnak.

A lord-kancellár elvette a tárcát és átnyújtotta a parlament jegyzőjének. A jegyző szertartásosan átvette, azután visszaült helyére.

A parlament jegyzője kinyitotta a tárcát és fölemelkedett.

A tárca a szokásos két üzenetet tartalmazta, a lordok házához intézett leiratot és az új pairhez intézett székfoglaló idézést.²⁵

A jegyző állva, tiszteletteljes lassúsággal, hangosan fölolvasta a két üzenetet.

A székfoglaló idézés a szokásos formulában végződött: „...Szigoruan meghagyjuk neked²⁶ a nekünk tartozó hűségnél és hódolatnál fogva, hogy személyesen foglald el helyedet a főpapok és pairek között, akik parlamentünkben, a Westminsterben üléseznek, avégből, hogy becsületes és lelkiismeretes véleményt mondj a királyság és az egyház ügyei felől.”

Az üzenet fölolvása befejeztetvén, a lord-kancellár emelte föl hangját.

- A korona tudomásul veszi az üzenetet. Lord Fermain Clancharlie, lemond-e kegyelmességed az átlényegülésről, a szentek imádásáról és a miséről!

Gwynplaine meghajolt.

- Tudomásul vétetik - mondta a lord-kancellár.

És a parlament jegyzője is válaszolt.

- Ő kegyelmessége letette a vallási esküt.

A lord-kancellár hozzátette:

- Mylord Fermain Clancharlie résztvehet a tanácskozásban.

- Ugy legyen - mondta a két tanu.

A címerkirály fölemelkedett, levette a kardot az állványról és az övet Gwynplaine derekára csatolta.

„Ez megtörténvén - mondják a régi norman okiratok - a pair magához veszi kardját és magas székébe ülve részt vesz a tanácskozáson.”

²⁵ *Writ of summons.*

²⁶ *Strictly enjoin you.*

Gwynplaine hallotta, amint valaki azt mondta neki:

- Felöltöztetem kegyelmességedet a parlament palástjába.

Ugyanakkor a tisztviselő, aki beszélt hozzá és aki addig tartotta, reátette a palástot és megkötötte a nyakán a hermelingallér fekete szalagját.

Gwynplaine most, a biborpalástban, karddal az oldalán hasonló lett a két lordhoz, akik jobb- és baloldalán álltak.

A librarian átnyújtotta a red-bookot és ujjasának zsebébe dugta.

A címerkirály a fülébe suttogta:

- Mylord, ha belép, meghajlik a királyi szék előtt.

A királyi szék a trón.

A két jegyző ezalatt irt, mindegyik a maga asztalán, egyik a korona iktatókönyvébe, másik a parlamentébe.

Mindketten, egymásután, először a korona jegyzője, odavitték könyvüket a lord-kancellárhoz, aki aláírta.

Miután mindkét könyvet aláírta, a lord-kancellár fölemelkedett:

- Lord Fermain Clancharlie, clancharliei báró, hunkervillei báró, az olaszországi Corleone őrgrófja, üdvözöllek a pairek közt, Nagy-Britannia egyházi és világi lordjai között.

A két tanu megérintette Gwynplaine vállát. Hátrafordult.

És az oszlopcsarnok mélyén a nagy aranyos ajtó mindkét szárnya kitárult.

Az angol lordok házának ajtaja volt.

Harminchat óra sem telt el azóta, hogy Gwynplaine, egész más kísérettel körülvéve, maga előtt megnyilni látta a southwarki börtön vasajtáját.

Feje fölött borzalmas gyorsasággal száguldtak a felhők; a felhők, amelyek események voltak; gyorsaság, mely őt rohammal elfoglalta.

II. Pártatlanság.

A királlyal való egyenlőség, a pairség megalkotása, barbár korokban hasznos szemfényvesztés volt. Franciaországban és Angliában ennek a kezdetleges politikai kibuvónak különböző eredményei lettek. Franciaországban a pair hamis király, Angliában pedig igazi herceg lett. Nem olyan nagy, mint Franciaországban, de valóságosabb. Mondhatnók: kisebb, de rosszabb.

A pairi méltóság Franciaországban született. A kor, amelyben származott, bizonytalan; a legenda szerint Nagy Károly alatt, a történelem szerint Bölcs Róbert alatt. A történelem sem biztosabb abban, amit állít, mint a legenda. Favin azt írja: „a francia király magához akarta vonni az ország nagyjait a pompás pair cím által, mintha vele egyenlők lennének.”

A pairi intézmény nagyon hamar két ágra szakadt és Franciaországból átjutott Angliába.

Az angol pairség nagy esemény, majdnem nagy dolog lett. Előzménye a szász wittenagemot volt. A dán thane és a norman vavasheur összeolvadtak a báróban. A báró szó ugyanannyit jelent, mint *vir*, amely a spanyol *varon*-nak felel meg és annyit tesz: férfi. 1075 óta a bárók éreztették hatalmukat a királlyal. És milyen királlyal! Hódító Vilmostal. 1086-ban alapot nyújtanak a hűbériséghez; ez az alap a *Doomsday-book*, „Az utolsó ítélet könyve”. Földnélküli János alatt összeütközés történt: a francia főurak nagyhangon beszéltek Nagy-Britanniával és a francia pairek sorompójuk elé idézték az angol királyt. Az angol bárók méltatlankodtak. Fülöp Ágost megkoronázásánál az angol király, mint Normandia hercege vitte az első négyszögletes lobogót, guyenne hercege pedig a másodikat. E király ellen, aki a külföld hűbérese volt, kitört „a főurak háborúja”. A bárók kikényszerítették a nyomorult János királytól a Magna Chartát, amelyből a lordok háza származik. A pápa erről értesülve, pártjára kelt a királynak és kiátkozta a lordokat. Az évszám 1215 és a pápa III. Innocent, aki a *Veni sancte Spiritus* irta és aki Földnélküli Jánosnak megküldte a négy sarkalatos erényt négy aranygyűrű alakjában. A lordok kitartottak. Hosszu párbaj ez, amely több nemzedéken át fog tartani. Pembroke küzd. 1248 az „oxfordi províziók” esztendeje. Huszonnégy báró vitatja és megszabja a királyi hatalmat, minden grófságból meghív egy-egy lovagot, hogy részt vegyen a mindinkább kiszélesülő vitában. A képviselőt hajnala. Később a lordok minden helységből és városból két polgárt vettek maguk mellé. Innen származott az, hogy Erzsébetig a lordok döntöttek a községi választások érvényessége fölött. Az ő ítélkezésük szülte a közmondást: „A követeket három P nélkül kell megválasztani; *sine Prece, sine Pretio, sine Poculo*.” Ami nem akadályozta meg a visszaéléseket. 1293-ban az angol király még a francia pairek ítélőszéke elé tartozott és Szép Fülöp maga elé idézte I. Edwardot. I. Edward volt az a király, aki megparancsolta a fiának, hogy halála után főzesse őt meg és csontjait vigye magával háboruba. E királyi örültségek következtében a lordok szükségét érezték, hogy megerősítsék a parlamentet és két kamarára osztották. Felsőházra és alsóházra. A lordok vakmerően maguknak tartották a fensőbbiséget. „Ha megtörténik, hogy a követek közül valaki olyan vakmerő, hogy becsmérően beszél a lordok házáról, a sorompó elé idézik megdorgálás végett és néha a Towerbe küldik.”²⁷ Ugyanilyen különbség volt a szavazásban. A lordok házában egyenként szavaztak, elkezdve az utolsó bárónál. Minden fölhívott pair *beleegyezem* vagy *nem egyezem bele* szóval felelt. A képviselők együtt szavaztak valamennyien *igennel* vagy *nemmel*. A követek vádat emeltek, a pairek ítéltek. A pairek, megvetve a számokat, a követekre bízta a kincstár fölött való fölügyeletet; egyesek szerint az asztal terítőjét nevezték így, amelyen kincsesládát ábrázoltak, mások szerint a régi szekrény fiókjait, amelyben vasrács mögött az angol királyok kincseit tartották. A XIII. század végén keletkezett az évkönyv, a „Year-book”.

²⁷ Chamberlayne, *État présent de l'Angleterre*. II. kötet, 2. rész, IV. fejelet. 64. 1. 1688.

A két rózsza háborújában majd John Gaunt, lancasteri herceg mellett, majd Edmund, yorki herceg oldalán volt érezhető a lordok sulya Wat-Tyler, a Lollardok, Warwick, a királyok Trónraültetője, az anarchia méhe, amelyből a fölszabadulás sarjadt ki, mind az angol feudalizmusra támaszkodott. A lordok üdvösen féltékenykedtek a trónra; féltékenykedni annyi, mint fölügyelni; körülírják a király kezdeményezési lehetőségeit, megszorítják a felségárulás eseteit, ál-Richardokat támasztanak IV. Henrik ellen, rendelkeznek, ítélkeznek a három korona kérdésében a yorki herceg és anjou Margit között, szükség esetén hadseregeket állítanak föl és mint Shrewsburnél, Tewkesburnél, Saint-Albannál egyszer győzelmes, másszor vesztes csatákat vívnak. Már a XIII. században diadalt arattak Lewesnél, elkergették a királyságból a király négy fivérét, Izabella és a marche gróf fattyuit, akik uzsorások voltak mind a négyen, kizsákmányolták a keresztényeket a zsidók által; fejedelmek voltak egyik részen, tolvajok a másikon; ilyen dolog később is előfordult, de akkor még nem sokra becsülték. A XV. századig a normand herceg látható maradt Angolország királyában és a parlament határozatait franciául írták. VII. Henriktől kezdve azonban már angolul készültek. Anglia, amely Uther Pendragon alatt breton, Caesar alatt római, a heptarchia alatt szász, Harold alatt dán, Vilmos alatt normand volt, hála a lordoknak, angol lett. Azután pedig anglikán lett. Nagy erő a külön vallás. Az országon kívül élő pápa felszivja a nemzeti létet. Mekka olyan, mint egy polip. 1534-ben London szakít Rómával, a pairek elfogadják a reformot és a lordok elfogadják Luthert. Válasz az 1215-i kiátkozásra. Ez megfelelt VIII. Henriknek, de más tekintetben a lordok alkalmatlanok voltak neki. Bulldog a medve előtt, ilyen volt a lordok kamarája VIII. Henrik előtt. Mikor Wolsey ellopta a White-Hallt a nemzet-től és amikor VIII. Henrik ellopta White-Hallt Wolseytől, ki zugolódott? Négy lord, Darcie de Chichester, Saint-John de Bletso, Mountjoye és Mounteagle (két normand név). A király bitorol. A pairek ellenszegülnek. Az örökös méltóság megnehezíti a megvesztegetést, ebből származott a lordok fegyelmezetlensége. A bárók még Erzsébet alatt is mozgolódtak. Ennek eredményei voltak a durhami kivégzések. E zsarnoki szoknyát vér festette be. Abroncs-szoknya és alatta hóhértőke: ez volt Erzsébet. Erzsébet oly ritkán hívta össze a parlamentet, amennyire csak lehetett és a lordok kamaráját hatvanöt tagra csökkentette, köztük csak egy marquis, Westminster és egyetlen herceg sem volt. Egyébiránt a francia királyok épp ily féltékenyek voltak és épp így küszöbölték ki a paireket. III. Henrik alatt csak nyolc hercegi pair volt és nagyon kellemetlen volt a királynak, hogy Mantes báró, Coucy báró, Coulommiers báró, Châteauneuf en Timerais báró, le Fère en Lardenois báró, Mortagne báró és mások föntartották báró-pairi méltóságukat. Angliában a korona szívesen látta a pairségek számának csökkentését; hogy csak egy példát hozzunk föl, a XII. század óta kihalt pairségek száma Anna alatt 565-re rugott. A rózsák háborúja kezdte meg a hercegek kiirtását, amit Tudor Mária bárdcsapásokkal fejezett be. Lefejeztette a nemességet. Levágni a herceget, annyi, mint levágni a fejet. Jó politika, de megrontani jobb, mint levágni. I. Jakab ezt megérezte. Ő helyreállította a hercegségeket. Herceggé tette kedvencét, Villierst, aki őt sertéssé tette.²⁸ Átalakította a feudális herceget az udvar hercegévé. Ezek aztán hemzsegték. II. Károly hercegnővé tette két szeretőjét, Barbe de Southamptont és Louise de Quérout. Anna alatt huszonöt herceg volt, köztük három külföldi, Cumberland, Cambridge és Schönberg. Vajjon sikerül-e az udvar ez eljárása, amelyet I. Jakab talált ki? Nem. A lordok kamarája megérzi az ármányt és fölingerül. Ingerült I. Jakab ellen, ingerült I. Károly ellen, aki - futólag megjegyezzük - kissé megölte atyját, mint Medici Mária megölte a férjét. I. Károly és a pairek között szakadás állt be. A lordok, akik I. Jakab alatt Bacon személyében a sikkasztást idézték sorompójuk elé, I. Károly alatt Stafford személyében az árulást fogták pörbe. Elitéltek Bacont, elitéltek Staffordot is. Egyik elvesztette a becsületét, a másik elveszti életét. I. Károlyt először Stafford személyében fejezik le. A lordok karhatalommal segítik a követeket. A király

²⁸ Villiers I. Jakabot *Disznóságodnak* nevezte.

összehívja a parlamentet Oxfordba, a forradalom összehívja Londonba: negyvenegy pair a királlyal tart, huszonkettő a köztársasággal. A népnek a lordok által való ilyen elismeréséből származik a *jogok billje*, a francia „*az emberi jogok*”-nak vázlata, bizonytalan árnyék, amelyet a jövő mélyéből a francia forradalom vet az angol forradalomra.

Ezek a pairségek szolgálatai. Önkéntelenek, igaz. És drágák, mert ez az intézmény roppant elősdi. De mégis jelentékeny szolgálatok. XI. Lajos, Richelieu és XIV. Lajos kényuri művét, egy szultán megteremtését, az egyenlőségnek nézett lealacsonyodást, a kormánypálcával való megbotozást, a lealjasítással kiegyenlített sokaságot, ezt a Franciaországban bevett törökös rendszert Angliában a lordok megakadályozták. Falat alkottak az arisztokráciából, amely egyik oldalon gátat vetett a királynak, a másikon oltalmazta a népet. A nép irányában való dölyfösségüket megváltoztatták a királlyal szemben való vakmerőségükkel. Simon, leicesteri gróf azt mondta III. Henriknek: *Király, te hazudtál*. A lordok szolgálatokat kényszerítettek ki a koronától; a királyt a legérzékenyebb oldalán ragadták meg, a vadászszenvedélyében. Minden lordnak, aki a királyi parkba belép, jogában áll egy dämvdát megölni. A lord otthon volt a királynál. Ha a király a londoni Towerben intézkedik, nem kap nagyobb díjat, mint a pair, 12 font sterlinget hetenként; ezt a lordok kamarájának köszönhetik. Sőt még többet is. A koronájuktól megfosztott királyok is nekik köszönhetők. A lordok üzték el Földnélküli Jánost, ők tasztították le II. Edwardot és II. Richardot, ők törték le VI. Henriket és ők tették lehetővé Cromwellt. Milyen XIV. Lajos volt I. Károlyban! Cromwellnek köszönhető, hogy rejtve maradt. Különben meg kell emlitenünk, hogy Cromwell maga is számot tartott a pairségre, egyik történetíró sem törődött ezzel; ezért vette nőül Elisabeth Bourchiert, lord Bourchiernek, egy Cromwellnek leszármazottját és örökösét, akinek pairsége 1471-ben szűnt meg és aki ivadáka volt egy Bourchiernek, lord Robesartnak, akinek a pairsége 1429-ben kihalt. A félelmesen közeledő események részese lévén, rövidebbnek tartotta urrá lenni a király letaszítása által, mint a pairség követelése által. A lordok néha komor szertartásai a királyra is kiterjedtek. A Tower két pallos-vivője, kik bárdal a vállukon, jobbról és balról állván a vád alá helyezett pair mellett, megjelentek a sorompó előtt a király mellett épp úgy, mint minden más lordnál. A lordok ódon kamarája öt század óta mereven haladt kitüzött tervei szerint. Szórakozottsága és gyöngesége kevés napját össze lehetne számlálni, mint például azt a furcsa eseményt, amikor engedett a hajó csábitásának, melyet II. Gyula küldött nekik megrakva sajttal, sonkával és görög borokkal. Az angol arisztokrácia nyugtalan, főnhéjázó, hajthatatlan és hazafiasan gyanakvó. Az arisztokrácia volt az, aki a XVII. század végén, az 1694. évi tizedik törvénycikk szerint a southamptoni Stockbridge várost megfosztotta a jogtól, hogy követet küldjön a parlamentbe és kényszerítette a képviselők házáat, hogy megsemmisítse ennek a városnak a választását, mert a pápisták csalással szennyezték be. Ő kényszerítette Jakab, yorki herceget, hogy letegye a vallási esküt és mikor megtagadta, kizárta a trónról. Mégis uralomra jutott, de a lordok végre is elfogták és elüzték. Ennek az arisztokráciának hosszú fönnállása alatt volt némi ösztöne a haladáshoz. Bizonyos mennyiségű megbecsülendő világosságot mindig terjesztett, kivéve a vége felé, most. II. Jakab alatt megtartotta az alsóházban azt az arányt, hogy kilencvenkét lovag mellett háromszáznegyvenhat polgári követet válasszanak; az Öt Kikötő tizenhat udvariassági báróját bőségesen ellensúlyozták huszonöt város ötven polgárával. Nagyon romlott és nagyon önző volt ez az arisztokrácia, de bizonyos esetekben különös pártatlanságot tanusított. Nagyon is keményen itélik meg. A történelem több jóindulattal tárgyalja az alsóházat, ezen vitatkozni lehetne. Mi nagynak tartjuk a lordok szerepét. Az oligarchia függetlenség, barbár állapotban ugyan, de függetlenség. Nézzük Lengyelországot: névleg királyság, valóságban köztársaság. Az angol pairek gyámság és fölügyelet alatt tartották a trónt. Számos alkalommal a lordok kellemetlenebbek voltak, mint a képviselők. Így 1694-ben, e nevezetes esztendőben a két parlament elvetette a hároméves ülésszakról szóló javaslatot; az alsóház elvetette, mert III. Vilmosnak nem tetszett, de a pairek megszavazták. III. Vilmos fölingerült, elvette Pendennis kastélyt Bath gróftól, Mordaunt

vicomtetől pedig minden tisztségét. A lordok háza a velencei köztársaság volt az angol királyság szívében. A királyt dogevé tenni, ez volt a célja és a nemzetet gyarapította mindazzal, amit a királytól elvett.

A királyi hatalom ezt megértette és gyűlölte a pairséget. Kölcsönösen törekedtek egymást gyöngíteni. Ez a sülyedés fölemelte a népet. A két vak hatalom, a monarchia és az oligarchia, nem vette észre, hogy egy harmadik, a demokrácia javára dolgozik. Mekkora öröm érte az udvart, amikor a mult században fölakaszthatott egy pairt, Ferrers lordot!

De selyemzsinórra akasztották. Udvariasságból.

Francia pairt nem akasztottak volna föl. Ezt a büszke megjegyzést Richelieu herceg tette. Igaza volt. Lefejezték volna. Ez még nagyobb udvariasság. Montmorency-Tancarville-nek ez volt az aláírása: *Franciaország és Anglia pairje*, második helyre téve Angolországot. A francia pairek magasabbranguak, de kevésbé hatalmasok voltak, többet tartottak a rangra, mint a tekintélyre és a külsőre többet, mint az uralomra. Az az árnyalat különböztette meg őket a lordoktól, amely a hiuságot elválasztja a gögtől. A francia pairek számára az volt a nagy dolog, hogy egy lépéssel megelőzzék a külföldi hercegeket, megelőzzék a spanyol grandokat, rangban fölülmulni a velencei patriciusokat, a parlamentben alacsonyabb helyre ültetni Franciaország marsaljait, helytartóit és a tengernagyot, ha mindjárt toulousei gróf és XIV. Lajos fia volt is; különbséget tenni a fiúágon való és leányágbeli hercegségek közt; megtartani a kellő távolságot olyan egyszerű grófságok, mint Armagnac vagy Albert és a pairi grófságok között, mint Évreux. Az volt a nagy dolog, hogy bizonyos esetekben jogosan viselhessék a kék szalagot vagy az aranygyapjút 25 éves korukban; hogy Trémoille herceget, a király legrégibb pairjét ellensúlyozzák d'Uzès herceggel, a parlament legrégibb pairjével; követelni, hogy annyi apródjuk legyen és annyi lovat foghassanak a kocsijukba, mint egy választófejedelem; hogy *monseigneur*-nek szólítsa őket az első elnök; azon vitatkozni, hogy a majnai hercegnek 1458 óta van-e pairi rangja, mint az eui grófnak; végigmenni a nagytermen keresztben vagy a falmentén. A lordok számára nagy dolog volt a hajózási törvény, a vallási eskü, Európa fölhasználása Anglia szolgálatára, a tengerek uralma, a Stuartok elkergetése vagy a francia háború. Itt mindenekelőtt az etikett, ott mindenekelőtt a birodalom. Az angol paireké volt a zsákmány, a francia paireké az árnyéka.

Röviden, Angolország lordjainak kamarája volt a kiindulási pont; a civilizáció szempontjából ez mérhetetlenül fontos. Őt érte a megtiszteltetés, hogy kezdete lehetett egy nemzetnek. Első megtestesülése volt egy nép egységének. Az angol ellenállás, ez a homályos, mindenható erő a lordok házában született. A bárók, a fejedelmek elkövetett, sorozatos tettelegességekkel előkészítették a tróntól való végleges megfosztást. A mai lordok háza kissé meghökken és szomorú amiatt, amit tudtán és akaratán kívül tett. Annál inkább az, mert már helyrehozhatatlan. Mik az engedmények? Helyreállítások. És a nemzetek ezt tudják. Én engedélyezek, mondja a király. Én visszafoglalom, mondja a nép. Mikor a lordok kamarája azt hitte, hogy a pairek kiváltságait teremti meg, megalapította a polgári jogot. Az arisztokrácia, a karvaly, kiköltötte a satojást, a szabadságot.

A tojás ma már feltört, a sas lebeg, a karvaly haldoklik.

Az arisztokrácia haldoklik, Angolország növekszik.

De legyünk igazságosak az arisztokráciához. Egyensúlyba hozta a királyságot; ő volt az ellensúly. Akadálya lett a kényuralomnak: ő volt a gát.

Köszönjük meg és temessük el.

III. A régi terem.

A westminsteri apátság mellett volt egy ódon, norman palota, amelyet VIII. Henrik alatt leégettek. Két szárnya megmaradt. VI. Edward egyikbe a lordok kamaráját tette, másikban az alsóházat helyezte el.

Ma már nincs meg sem a két szárny, sem a két terem, újjáépítették az egészet.

Mondottuk és most emlékeztetnünk kell arra, hogy a mai lordok háza semmiben sem hasonlít a hajdani lordok házához. Lerombolták a régi palotát és vele kissé lerombolták a régi szokásokat is. Az emlékművekre mért csákányütéseknek visszhangjuk van a szokásokban és a törvényekben. A régi kő nem omlik le anélkül, hogy magával ne rántana valami régi törvényt. Helyezzék el egy kerek helyiségben egy négyszögletes terem törvényhozóit, egészen más lesz. A puhány más kagylóban más alakot ölt.

Ha megőrizni akartok valamely régi dolgot, emberit vagy istenit, törvénycikket vagy hittételt, törvényhozóit vagy papit, semmit se csináljatok rajta újból, még a hüvelyét sem. Legföljebb hozzáilleszthettek valamit. Például a jezsuitizmus a katolicizmushoz illesztett rész. Az épületekkel úgy bánjatok, mint ahogy az intézményekkel bántok.

Árnyak laknak a romok között. Az elaggott hatalmak nem érzik jól magukat az ujonnan diszitett szállásokon. A lerongyolódott intézményeknek dűledező palota kell.

Az egykori lordok házának belsejét megmutatni annyi lenne, mint bemutatni az ismeretlent. A történelem éjszaka. A történelemben nincs háttér, növekvő sötétség azonnal hatalmába kerít mindent, ami nincsen egészen a szinpad elején. Ha a diszletet elvitték, eltűnik, feledésbe megy. A Multtal rokonértelmű az Ismeretlen.

Angolország pairjei, mint törvényszék, a westminsteri nagyteremben üléseztek; mint legfőbb törvényhozói kamara, külön teremben tanácskoztak, amelyet „lordok házának” neveztek, *house of the lords*.

Az angol pairek törvényszékén kívül, amely csak a korona hívására gyűlt össze, a westminsteri nagyteremben más is ülésezett, a két nagy angol törvényszék, amelyek alantasabbak voltak a lordok törvényszékénél, de magasabb minden más igazságszolgáltatásnál. A terem végén két, egymással érintkező osztályban tartózkodtak. Az egyik a király ítélőszéke volt, amelynek törvény szerint a király volt az elnöke; a másik a kancellária törvényszéke volt, amelyben a kancellár elnökölt. Egyik az igazságot tevő, másik a kegyelmi törvényszék volt. A kancellár terjesztette a király elé a kegyelmi javaslatokat, de ritkán tette. E két törvényszék - máig is fönnállanak - magyarázta a törvényeket és kissé át is alakította; a bíró művészete az, hogy meggyalulja a törvénykönyvet a jogtudománnyal. Ebből a mesterségből a méltányosság kivonja magát amennyire lehet. Ezen a szigorú helyen, a Westminster nagytermében, gyártották és alkalmazták a törvényeket. Ennek a teremnek gesztenyefamennyezete volt, amelyet nem lephetett be a pókháló; elég, ha a törvényeket belepi.

Ülésezni, mint törvényszék és ülésezni, mint kamara, ez kétféle dolog. Ez a kettősség teszi a legfőbb hatalmat. A hosszú parlament, amely 1640 november 3-án kezdődött, lázadó szükségét érezte ennek a kétélű pengének. Tehát kinyilatkoztatta, hogy a pairek kamarájának törvényhozó hatalma mellett igazságszolgáltató halalma is van.

Ez a kettős hatalma emlékezet előtt már megvolt a lordok kamarájának. Mint mondtuk, a lordok, mint bírák, a Westminster-Hallt foglalták el, mint törvényhozók egy másik termet.

Ez a másik terem, amely a tulajdonképpen való lordok háza volt, hosszas és szűk volt. Egészen négy ablak világította meg a mennyezetről és egy elfüggönyözhető, kerek „ökör-szem” a királyi trón fölött; este pedig mindössze tizenkét, falra erősített karosgyertyatartóból kapott világosságot. A velencei szenátus terme még ennyire sem volt kivilágítva. A homály tetszik a mindenhatóság baglyainak.

A terem fölött, amelyben a lordok gyülekeztek, sokszögű, magas boltozat emelkedett aranyozott rekeszekkel. A képviselőknek csak lapos mennyezetük volt; mindennek van jelentősége a monarchikus épületekben. A lordok hosszú termének egyik végén volt az ajtó, a másikon, szemben, a trón. Néhány lépésnyire az ajtótól a korlát keresztülhúzódott a termen, mint valami határ, jelezvén, hogy hol végződik a nép és hol kezdődnek a főurak. A tróntól jobbra cimeres kandalló állt két márvány domborművel, egyik Cuthwolph győzelmét ábrázolta a bretonok fölött 572-ben, a másik Dunstable város tervrajzát ábrázolta, csak négy utcája volt, a világ négy tája felé. Három lépcsőfok vezetett a trónhoz. A trónt „királyi szék”-nek nevezték. A két szemközt levő falon hatalmas szőnyeg függött, amelyet Erzsébet ajándékozott a lordoknak és amely egymás után következő képekben mutatta be a nagy Armada kalandjait Spanyolországból való elindulásától Anglia előtt való hajótöréséig. A hajók köteleit arany- és ezüstsálakkal himezték, melyek azonban idővel megfeketedtek. E szőnyeghez, amelyet szabályos távolságokban a karosgyertyatartók megszakítottak, támaszkodtak a trón jobb oldalán három sorban a püspökök padjai, balról pedig három lépcsőzetesen emelkedő padsor, korlátokkal elrekesztve a hercegek, márkik és grófok számára. Az első szakasz három padján ültek a hercegek; a másodikban a márkik; a harmadikban a grófok. A vicomteok padjai szemben álltak a trónnal és mögötte, a vicomteok és a sorompó között állott két pad a bárók számára. A trón mellett jobbra a felső padban ült a két érsek, a canterburyi és a yorki; a középsőn három püspök, a londoni, a durhami és a winchesteri; a többi érsekek az alsó padban ültek. A canterburyi érsek és a többi püspökök között az a jelentékeny különbség van, hogy ő *isteni gondviselésből* püspök, a többiek pedig csak *isteni engedelemmel* azok. A trón jobboldalán egy szék állt a walesi herceg számára, balról alacsony székek a királyi hercegek számára, mögöttük pedig egy lépcsőfok kiskoru pairek számára, akiknek még nem volt helyük a tanácsban. Nagy lilomok mindenütt és Angolország hatalmas cimere a négy falon, a pairek fölött épp úgy, mint a király fölött. A pairek fiai és örökösei jelen voltak a tárgyalásokon és a trón mögött álltak, a mennyezet és a fal között. A királyi emelvény a terem végén és három oldalt a padsorok tágas négyszögletes teret hagytak szabadon. E négyszögben, amelyet az angol cimerrel diszitett állami szőnyeg borított, négy gyapjuszák feküdt, egyik a trón előtt, azon a kancellár ült a buzogány és a pecsét közt; egy az érsekek előtt, amelyen az államtanácsos-bírák ültek, akiknek volt helyük, de nem szavazhattak; egy a hercegek, márkik és grófok előtt, amelyen az államtitkárok ültek; egy pedig vicomteok és bárók előtt volt, azon a korona és a parlament jegyzői ültek, a térdelő aljegyzők pedig rajta irtak. A négyszögletes tér közepén széles, négyszögletes asztal állt, megrakva iratcsomókkal, nagy, diszes tinta-tartókkal és magas gyertyatartókkal a négy sarkán. A pairek időrendben foglaltak helyet, aszerint, hogy mikor keletkezett pairi méltóságuk. Cimük szerint sorakoztak, a címek pedig koruk szerint. A sorompónál állt a feketepálcás ajtónálló botjával a kezében. Az ajtón belül az ajtónálló tisztje, kívül pedig kikiáltója tartózkodott, kinek az volt a föladata, hogy megnyissa a törvényszék ülését, háromszor kiáltva e francia szót: *Oyez!* - Halljátok! mindannyiszor ünnepélyesen hangsúlyozván az első szótagot. A kikiáltó mellett állt a kancellár buzogány-hordozója.

Királyi szertartások alatt a világi pairek koronát viseltek a fejükön, az egyháziak pedig a mitrát.

Az érsekek mitráját hercegi korona, a püspökökét - minthogy a vicomteok után következtek - bárói abroncs diszítette.

Különös és tanulságos megfigyelés, hogy a négyszög, melyet a trón, a püspökök és a bárók alkottak, melynek közepén a hivatalnokok térdeltek, a régi francia parlamentben is megvolt a két első királyi család alatt. A hatalom külső képe egyforma Angliában és Franciaországban. Hincmar a *de ordinatione sacri palatii*-ban már 853-ban leírta a lordok tizenennyolcadik századbeli, westminsteri üléseit. Furcsa jegyzőkönyv, melyet 900 évvel előbb vettek föl.

Mi a történelem? A mult visszhangja a jövőben. A jövő visszfénye a multon.

A parlament összehívása csak minden hetedik évben volt kötelező.

A lordok titokban, zárt ajtóknál tárgyaltak. A követek ülései nyilvánosak voltak. A népszerűség lealacsonyításnak látszott.

A lordok száma nem volt megszabott. A lordok kinevezése a királyság fenyegetése volt. Eszköze a kormányzásnak.

A tizenennyolcadik század kezdetén a lordok háza már igen nagy számot mutat. Azóta is nőtt. Az arisztokrácia fölhigitása szintén politika. Erzsébet talán hibát követett el, mikor a pairek számát hatvanötre sűrítette. Kisebb számu főnemesség nyomatékosabb. Minél több a tag valamely gyülekezetben, annál kevesebb a fej. II. Jakab érezte ezt, mikor a felsőház lordjainak számát száznegyvennyolcra emelte; száznegyvenhatra, ha a királyi hálófülke két hercegnő-jének, a portsmouthi és clevelandi hercegnőknek a pairségét leszámítjuk. Anna alatt a lordok teljes száma, beleértve a püspököket, kétszázhatra rugott.

Nem számítva a cumberlandi herceget, a királynő férjét, huszonöt herceg volt Angliában, akik közül az elsőnek, a norfolki hercegnek, nem volt helye a kamarában, mert katolikus volt, az utolsó a cambridgei herceg, hannoveri választófejedelem pedig - noha külföldi volt - gyakorolhatta jogait. Winchester Anglia első és egyetlen örgrófja - mint Astorga egyedüli örgrófja Spanyolországban - jacobita volta miatt távol lévén, a megmaradt öt márk között Lindsay volt az első és Lothian az utolsó; a hetvenkilenc gróf között Derby volt az első és Islay az utolsó; Hereford az első és Lonsdale az utolsó a vicomteok között; a hatvankét báró között Abergavenny volt az első és Hervey az utolsó. Hervey, mint az utolsó báró, a kamara „öccse” volt. Derby, kit Oxford, Shrewsbury és Kent megelőzött, aki II. Jakab alatt csak harmadik volt. Anna alatt első lett a grófok között. Két kancellár neve tűnt el a bárók listájáról, Verulam, mely mögött a történelem Bacont találja föl és Wem, mely a történelemben mint Jeffreys bukkan elő. 1705-ben huszonhat püspök helyett csak huszonöt volt, mert a chesteri szék megüresedett. A püspökök között néhányan igen nagy urak voltak; így William Talbot, oxfordi püspök, a család protestáns ágának feje. Mások kitűnő doktorok voltak, mint John Sharp, yorki érsek, egykor norwichi doyen, Thomas Spratt, a poéta, rochesteri püspök, szélhűdött, derék ember; Wake, lincolni püspök, aki mint canterburyi érsek halt meg, Bossuet ellenfele.

Fontos pillanatokban, mint mikor a koronától üzenet jött a felsőházhoz, ez az egész fenséges sokaság palástokban, parókákban, főpapi süvegekben vagy tollas kalapokban sorakozott a pairek termében a falak mentén, melyeken homályosan látható volt a viharban elpusztuló Armada. Ugy lehetett érteni: Vihar Anglia rendeletére.

IV. A régi kamara.

Gwynplaine beiktatásának egész szertartása a King's-Gatebe való belépésétől az üveges csarnokban való eskütételig bizonyos félhomályban ment végbe.

Lord William Cowper nem engedte, hogy neki, Angolország kancellárjának, részletesen elmondják a fiatal lord Fermain Clancharlie éktelenségének körülményeit, mert méltóságán alul lévőnek találta megtudni, hogy egy lord nem szép, lealacsonyítónak találta volna, ha valamelyik alantasa olyan vakmerő lett volna, hogy ilyen természetű tudósításokat hozzon számára. Bizonyos, hogy a nép szívesen mondja: ez a herceg pupos. Tehát sértő a lordra, ha csuf. Arra a néhány szóra, amit a királynő ejtett el erről, a lord-kancellár csak ezt felelte: *A főurnak főuri mivolta az arca*. De a jegyzőkönyvekből, melyeket igazolnia és aláírnia kellett, nagyjában mindent megértett. Azért volt olyan elővigyázatos.

Az új lord arca, mikor a terembe belépett, föltűnést kelthetett. Fontos volt, hogy ezt elkerüljék. A lord-kancellár intézkedett. Minél kevesebb esemény, ez a komoly egyéniségek állandó gondolata és magatartásuk szabályozója. Az incidensek gyűlölete hozzátartozik a komolysághoz. Fontos volt, hogy Gwynplaine fölvétele minden akadály nélkül történjék, mint akármelyik más örökösé.

Ezért tüzte ki a lord-kancellár lord Fermain Clancharlie székfoglalóját esti ülésre. Minthogy a kancellár hivatalosan működhet a kamarán kívül, a küszöbön is, *quodammodo ostiarius*, mondják a normand törvények, *januarum cancellorumque potestas*, mondja Tertullianus, lord William Cowper élt jogával és a kerek csarnokban végezte el lord Fermain Clancharlie beiktatását. Sőt a beiktatás óráját is előbbre tette, hogy az új pair beléphessen a terembe, mielőtt az ülés megkezdődne. Ami egy pairnek a küszöbön vagy a kamarán kívül való beiktatását illeti, ilyen esetek már előfordultak. Az első örökös bárót, holtcastlei John de Beauchampot, akit II. Richard 1387-ben kidderminsteri báróvá tett, ilyen módon iktatták be.

Különben ennek a precedensnek a megújításával önmagának okozott alkalmatlanságot és nem egészen két év múlva tapasztalta is a kellemetlenséget, mikor Newhaven vicomte lépett a lordok házába.

A rövidlátó lord William Cowper alig vette észre Gwynplaine éktelenségét, a két lord-tanú pedig semmit sem látott belőle. A két aggastyán majdnem vak volt.

Éppen azért választotta őket a lord-kancellár.

Sőt, minthogy a lord-kancellár csak Gwynplaine termetét és furge mozdulatait látta, „nagyon derék külsejűnek” találta.

Tegyük hozzá, hogy Barkilphedro, aki fondorlatainak sikeréért elszántan küzdött, a lord-kancellár előtt tett jelentéseiben bizonyos mértékben enyhítette lord Fermain Clancharlie éktelenségét, hangsúlyozván azt a körülményt, hogy ha akarja, Gwynplaine el tudja nyomni az örökös nevetést és komollyá teheti eltorzított arcát. Barkilphedro nyilván tulozta is ezt a képességet. Különben, az arisztokrácia szempontjából az egésznek nem volt jelentősége. Nem lord Cowper William volt-e törvénytudó szerzője ennek az elvnek: „*Angolországban egy pairnek jogaiba való visszahelyezése fontosabb, mint egy király visszahelyezése?*” A szépségnek és a méltóságnak bizonyára elválaszthatatlanoknak kellene lenni, bántó, ha egy lord nyomorék és ez sértés is a véletlen részéről, de - ismétljük - mennyiben csökkenti ez a jogot? A lord-kancellár elővigyázatosan intézkedett és ezt jól tette, de végtére, akár óvatos volt, akár nem, ki akadályozhatja meg a pairt, hogy belépjen a lordok házába? Nem előbbrevaló-e a főuri rend és a királyság az éktelenségnél és a tökéletlenségnél? Vadállati hangot örökölt az

1347-ben kihalt, ősrégi Cumin-család tagjai. Megakadályozták-e César Borgiát az arcát elborító ocsmány vérfoltok abban, hogy Valencia hercege legyen? Nem lett-e luxemburgi János vaksága dacára Csehország királya? III. Richardot megakadályozta-e a puposság abban, hogy királya legyen Angliának? Ha jól a fenekére nézünk a dolognak, a fenhéjazó közönnyel fogadott tökéletlenség és rutság nemcsak nem mond ellene a nagyságnak, hanem megerősíti és bizonyítja. A főuri lét annyira fönséges, hogy az éktelenség meg nem zavarhatja. A kérdésnek ez a másik oldala, de nem a legjelentéktelenebb. Mint látjuk, semmi sem akadályozhatta meg Gwynplaine fölvételét és a lord-kancellár okos elővigyázatossága a taktika alantasabb szempontjából hasznos volt, de az arisztokratikus elvek magasabb nézőpontjából csak fényűzés.

Abban a pillanatban, mikor a door-keeperek kitérték Gwynplaine előtt a nagy ajtó mindkét szárnyát, alig volt néhány lord a teremben. Csaknem valamennyien öregek voltak. A gyülekezetekben az öregek a legpontosabbak, a nők körül az öregek a legkitartóbbak. A hercegek padjában csak ketten ültek, egyik herceg egészen fehér, a másik szürke volt, Thomas Osborne, Leeds hercege és Schomberg, annak a Schombergnek a fia, aki születését tekintve német, marsallbotja által francia, pairsége miatt pedig angol volt, akit, miután mint francia, harcolt az angolok ellen, a nantesi ediktum elűzött és így mint angol harcolt a franciák ellen. Az egyházi lordok padjában még csak a canterburyi érsek, Angolország primása ült egészen fönt, egészen alul pedig a tudós Simon Patrick elyi püspök csevegett Evelyn Pierreponttal, a dorchesteri örgróffal, aki a sáncok és az árkok, a palánkok és a karózás között levő különbséget magyarázta neki, hogy egy sor karó a sátrak előtt a tábor védelmére szolgál, a karózás pedig az erősítések tetején hegyes karókból álló palánk, amely megakadályozza az ostromlók behatolását és az ostromlottak szökését; a márk megmagyarázta a püspöknek, hogyan karóznak körül erődöt; a karókat félig a földbe ásva, félig szabadon hagyva. Thomas Thynne, weymouthi vicomte egyik karosgyertyatartóhoz közeledett és építőmestere tervét nézegette, amelyben a longleati kertjét Wiltshireben gyepetglából, sárga és vörös homoknégyzetekből, folyami kagylókból és finom szénporból összeállított „gyepággyal” akarta díszíteni. A vicomteok padjában össze-vissza ültek öreg lordok, Essex, Ossulston, Peregrine, Osborn, William Zulestein, rochfordi gróf, köztük néhány fiatalabb, a parókát nem viselők közül, Price Devereux, herefordi vicomteot vette körül és azt vitatta, vajjon a szederlevél főzetét lehet-e teának nevezni. - Majdnem, - mondta Osborn. - Teljesen - mondta Essex. Ezt figyelmesen hallgatta Pawlets de Saint John, Bolingbroke unokaöccse, akinek később Voltaire lett kissé a tanítványa, mert Voltaire nevelését Porée atya kezdte el és Bolingbroke fejezte be. A márkik padján Thomas Grey, kenti örgróf, a királynő lord-kamarása erősítette Robert Bertie, lindsayi márk, Anglia lord-kamarása előtt, hogy két francia menekült nyerte meg 1694-ben a nagy angol sorsjáték főnyereményét, Lecocq ur, egykor a párisi parlament tanácsosa és Ravenel ur, breton nemes. Wymes gróf könyvet olvasott, amelynek ez volt a címe: *A sibyllák jóslatainak különös alkalmazása*. John Campbell, greenwichi gróf, aki hires volt hosszú álláról, jókedvéről és nyolcvanhét évről, levelet irt a szeretőjének. Lord Chandos a körmeit faragta. A következő ülésnek királyi értekezletnek kellett lennie, amelyen a koronát biztosok képviselik, két kisegítő door-keeper tűzszínű bársonypadot helyezett el a trón előtt. A második gyapjuzsákon ült a főjegyző, *sacrorum scriniorum magister*, aki akkor a megtért zsidók régi házában lakott. A negyedik zsákon a két térdelő aljegyző lapozgatta a jegyzőkönyvet.

Eközben a lord-kancellár leült az első gyapjuzsákra, a kamara tisztviselői elfoglalták helyeiket, egyik ülve, másik állva, a canterburyi érsek fölállt, elmondta az imát és a tanácskozás megkezdődött. Gwynplaine már kis idő előtt belépett, anélkül, hogy valaki ránézett volna; a bárók második padja, ahol a helye volt, a sorompó szomszédságában lévén, csak néhány lépést kellett tennie. A két tanuskodó lord jobbról-balról melléje ült és ez kissé elleplezte az ujonnan érkezettet. Minthogy senki sem ügyelt, a parlament jegyzője félhangosan, ugyszólván

suttogva olvasta föl az új lordra vonatkozó különböző okiratokat, a lord-kancellár pedig kinyilatkoztatta beiktatását annak közepette, amit a tudósításokban „általános figyelmetlenségnek” szokás nevezni. Mindenki csevegett. A kamarában az a zaj volt, ami alatt a gyülekezet mindenféle homályos dolgokat művel, amelyek később néha magukat is meglepik.

Gwynplaine szótlanul, födetlen fejjel ült a két öreg pair, lord Pitzwalter és lord Arundel között.

Belépvén, a címerkirály figyelmeztetése szerint - amelyet a két tanu megismételt - köszöntötte a „királyi széket”.

Tehát megtörtént. Lord volt.

Az a magasság, amelynek sugárzásától egész életében megdöbbenve meggörnyedni látta mesterét, Ursust, ez a csodás orom a lábai alatt volt.

Belépett Anglia legragyogóbb és legkomorabb helyére.

Rég orma a feudális hegynek, amelyre tíz század óta tekint föl Európa és a történelem. Rémitő dicsfénye a sötétség világának.

Belépett tehát a dicsfénybe. Visszavonhatatlan lépés.

Itt ő otthon volt.

Éppugy otthon volt a székén, mint a király magáén.

Itt volt és most már semmi meg nem tehetett, hogy ott ne legyen.

A királyi korona, amelyet a mennyezeten látott, testvére az övének. Ő pairje ennek a trónnak.

A felséggel szemben ő főúr volt. Kevesebb, de hasonló.

Tegnap még ki volt ő? komédiás. Ma pedig mi lett belőle? fejedelem.

Tegnap semmi. Ma minden. Váratlan szembeállítás a nyomornak és a hatalomnak, amelyek egy ember sorsában szembetalálkoznak és egyszerre egy lelkiismeret két felévé válnak.

Két kísértet, a balsors és a jólét hatalmába kerítette ugyanazt a lelket és mindegyik maga felé húzta. Szomorú osztozkodás egy értelem, egy akarat, egy agyvelő fölött a két ellenséges testvér, a szegény kísértet és a gazdag kísértet között. Ábel és Kain ugyanazon emberben.

V. Gőgös csevegések.

A kamara padjai lassan megteltek. A lordok kezdtek megérkezni. A napirenden az a bill szerepelt, amely százezer font sterlinggel akarta fölemelni György, dán herceg, cumberlandi herceg, a királynő férje évi díját. Ezenkívül hirdették, hogy több, ő felsége által jóváhagyott különféle billt hoznak a biztosok a kamarába, akiknek hatalmuk és megbízásuk van azokat szentesíteni, az ülés tehát királyi értekezlet lesz. A pairek udvari vagy városi ruhájuk fölött valamennyien a parlamenti palástot viselték. Ez a palást, hasonló ahhoz, amit Gwynplaine vállára adtak, valamennyinél egyforma volt, csupán a hercegnek öt hermelinszalagja volt aranszegéllyel, a márkinak négy, a grófnak és a vicomtenak három, a bárónak kettő. A lordok csoportokban érkeztek. Találkoztak a folyosókon és itt is folytatták a megkezdett beszélgetést. Némelyik egyedül jött. Az öltözőek ünnepélyesek voltak, a magatartás nem; sem a szavak. Mindenki, aki belépett, meghajolt a trón előtt.

A pairek szaporodtak. A nagyszerű nevek majdnem minden ceremónia nélkül vonultak el, hiszen nem volt jelen közönség. Leicester belépett és kezét szorított Lichfielddel; aztán Charles Mordaunt peterboroughi gróf, Locke barátja, akinek kezdeményezésére javasolta a pénzek átalakítását; Charles Campbell, loudouni gróf Fulke Greville, brooki gróffal suttozott; továbbá Dornie, Caërnarvon grófja; Robert Sutton, lexingtoni báró, annak a Lexingtonnak a fia, aki II. Károlynak azt tanácsolta, hogy kergesse ki Gregorio Letit, a történetírót, aki elég meggondolatlan volt, hogy történetíróvá legyen; azután Thomas Bellasyse, falconbergi vicomte, a szép öreg; azután a három unokafivér együtt, Howard, bindoni gróf, Bowes-Howard, berkshirei gróf és Stafford-Howard, staffordi gróf; utánuk John Lovelace, lovelacei báró, akinek pairsége 1736-ban kihalt és ez lehetővé tette Richardsonnak, hogy Lovelacet bevezesse könyvébe és ezen a néven új tipust teremtsen. Mind ezek a különbözőképpen nevezetes emberek a politikában vagy a harcban, akik közül sokan becsületére váltak Angliának, nevettek és csevegtek. Olyan volt, mint a történelem pongyolában.

Nem egészen félóra alatt a kamara majdnem teljes volt. Természetes: királyi ülés volt. Kevésbé természetes a társalgás élénksége. Az imént még oly csöndes kamara most olyan zajos lett, mint a megbolygatott méhkas. Ezt a későn érkező lordok keltették föl. Ujdonságokat hoztak. Furcsa volt, hogy azok a lordok, akik az ülés megnyitása óta jelen voltak, nem tudtak semmiről, akik pedig későn jöttek, mindent tudtak.

Számos lord Windsorból érkezett.

Gwynplaine kalandjának híre néhány óra alatt elterjedt. A titok olyan, mint a háló, ha egy csomó kibomlik, az egész szétszakad. Reggel óta, a főntebb elbeszélt események következtében ez az egész történet a vásári sátorban fölhalált pairról és a komédiásból lett lordról nagy föltűnést keltett Windsorbán, udvari körökben. Először csak a hercegek beszéltek róla, azután a lakájok. Az udvartól a városba jutott a hír. Az eseményeknek is van súlyuk és a sebesség törvénye rájuk is alkalmazható. A közönség között is hallatlan gyorsasággal elterjednek. Hét órakor még hírét sem hallották Londonban a történetnek. Nyolc órakor tele volt Gwynplaine-nel a város. Csak az a néhány pontosan megjelent lord nem tudott a dologról, mert nem a városban voltak, ahol mindenki erről beszélt, hanem a kamarában, ahol semmit sem vettek észre. Nyugodtan ültek padjaikban és meglepetve látták az ujonnan érkezők izgatottságát.

- Nos? - mondta Francis Brown, mountacutei vicomte a dorchesteri márkihoz.

- Mi?

- Lehetséges ez?

- Mi?
 - A Nevető Ember?
 - Mi az a Nevető Ember?
 - Ön nem ismeri a Nevető Embert?
 - Nem.
 - Egy bohóc. Egy vásári boy. Lehetetlen ábrázat, amelyet két fillérért mutogattak. Kötél-táncos.
 - Aztán?
 - Viszont fogja látni, mint Angolország pairjét.
 - A Nevető Ember: ön, mylord Mountacute.
 - Én nem nevetek, mylord Dorchester.
- És vicomte Mountacute intett a parlament jegyzőjének, aki fölkel a gyapjuzsákjáról és megerősítette a hirt az új pair beiktatásával és több részlettel.
- Lám, lám, lám - mondta lord Dorchester, - én meg az elyi püspökkel beszélgettem.
- A fiatal Annesley gróf megszólította lord Euret, akinek már csak két éve volt hátra az életből, mert 1707-ben meghalt.
- Mylord Eure!
 - Mylord Annesley?
 - Ismerte ön lord Linneus Clancharliet?
 - Régi ember! Igen.
 - Aki meghalt Svájcban?
 - Igen. Rokonok voltunk.
 - Aki republikánus lett Cromwell alatt és republikánus maradt II. Károly alatt is?
 - Republikánus? semmiképpen. Duzzogott. Személyes kérdése volt ez a királlyal. Megbízható forrásból tudom, hogy csatlakozott volna, ha neki adták volna a kancellár helyét, amelyet akkor lord Hyde kapott.
 - Meglep, mylord Eure. Nekem azt mondták, hogy ez a lord Clancharlie becsületes ember volt.
 - Becsületes ember! Hát létezik ilyen? Fiatal ember, nincsenek becsületes emberek.
 - Hát Cato?
 - Ön hisz Catoban?
 - Hát Aristides?
 - Jól tették, hogy száműzték.
 - Hát Morus Tamás.
 - Jól tették, hogy elvágta a nyakát.
 - Az ön nézete szerint lord Clancharlie tehát...
 - Szintén ilyesfajta volt. Különben az az ember, aki száműzetésben marad, nevetséges.

- Ott halt meg.
 - Csalódott nagyravágyó volt. Oh! hogy ismertem-e! meghiszem azt. A legjobb barátja voltam.
 - Tudja, mylord Eure, hogy megnősült Svájcban?
 - Körülbelül tudom.
 - És hogy ebből a házasságból egy törvényes fiu származott?
 - Igen, de meghalt.
 - Nem halt meg. Él.
 - Él!
 - Él.
 - Lehetetlen.
 - Valóság. Bebizonyították. Megállapították. Hivatalosan igazolták. Jegyzőkönyvbe vették.
 - De hiszen akkor ez a fiu fogja örökölni a clancharliei pairséget?
 - Nem fogja örökölni.
 - Miért?
 - Mert már örökölte. Megtörtént.
 - Megtörtént?
 - Fordítsa hátra a fejét, mylord Eure. Itt ül a háta mögött a bárók padjában.
- Lord Eure hátrafordult; de Gwynplaine arca eltűnt hajának erdeje mögött.
- Lám! - mondta az aggastyán, nem látván mást belőle, csak a haját - máris követi az új divatot. Nem hord parókát.
- Grantham odahajolt Colepepyrhez.
- No ez megjárta!
 - Ki?
 - David Dirry-Moir.
 - Miért?
 - Már nem pair.
 - Hogyan?
- És Henry Auverquerque, granthami gróf, elbeszélte John Colepepyr bárónak az egész „anekdotát”, az uszó palackot, a comprachicok pergamenjét, a *Jeffreys* ellenjegyezte *jussu regist*, a szembesítést a southwarki kinzókamrában, mindezen tények elismerését a kancellár és a királynő által, az eskütételt az üveges csarnokban és végre lord Fermain Clancharlie bevezetését az ülés kezdetén. Mindketten törekedtek megpillantani lord Fitzwalter és lord Arundel között azt az arcot, amelyről annyit beszéltek, de nekik sem sikerült jobban, mint lord Eure és lord Annesleynek.
- Gwynplaine különben - akár véletlenül, akár a lord-kancellár által figyelmeztetett tanuk gondoskodásából - elég árnyékos helyen ült, hogy a kíváncsiságot kikerülhesse.
- Hol van? Merre van?

Ezt kiáltotta minden érkező, de senkinek sem sikerült jól szemügyre venni. Néhányan, akik Gwynplainet a Green-Boxban látták, szenvedélyesen kíváncsiskodtak, de kárbavesztett a fáradságuk. Ahogy néha óvatosan körülbástyáznak egy fiatal leányt egy csapat özvegy-asszonnyal, Gwynplainet is beburkolta a két öreg, testileg megfogyatkozott és közömbös lord. Azok a derék emberek, akiket a köszvény gyötör, nem nagyon érzékenyek mások története iránt.

Kézről-kézre adták annak a háromsoros levélnek a másolatát, amelyet állítólag Josiane hercegnő irt a királynőnek, a nővérének, feleletül ő felsége parancsára, hogy menjen nőül az új pairhez, lord Fermainhez, Clancharlie örököséhez. A levél így szólt:

„Urnőm,

Igy még jobban szeretem a dolgot. Így lord David a szeretőm lehet.”

Aláírva: *Josiane*. Akár valódi, akár hamis volt ez a levél, lelkes hatása volt.

Egy fiatal lord, Charles Okehampton, mohuni báró, a parókátlanok közül, boldogan újra meg újra elolvasta. Lewis de Duras, fevershami gróf, francia szellemű angol, nézte Mohunt és mosolygott.

- Nos, - kiáltotta lord Mohun. - ez az a nő, akit szívesen vennék feleségül.

És a két lord szomszédai ezt a párbeszédet hallották Duras és Mohun között.

- Nőül venni Josiane hercegnőt, lord Mohun!

- Miért ne?

- Teringette!

- Boldog lenne vele az ember!

- Az emberek.

- Hát nem mindig vagyunk többen?

- Lord Mohun, önnek igaza van. Asszonyok dolgában mindig az a mienk, amit más ott-hagyott. Kié lehetett a kezdet?

- Talán Ádámé.

- Még azé sem.

- Valóban, Sátáné!

- Kedvesem - fejezte be Lewis de Duras -, Ádám csak a nevét kölcsönözte. Szegény rászédett! Ő vállalta magára az emberi nemet. Az embert az ördög csinálta az asszonynak.

Hugh Cholmley, cholmleyi grófot, a nagy törvénytudót megkérdezte Nathanaël Crew a püspökök padjáról, aki kétszeres pair volt, világi pair, mint báró Crew és egyházi, mint durhami püspök.

- Lehetséges ez? - szólt Crew.

- Szabályszerű ez? - szólt Cholmley.

- Az ujonan jöttét a kamarán kívül iktatták be - mondta a püspök -, de azt állítják, hogy van reá precedens.

- Igen, lord Beauchamp II. Richard alatt, lord Chenay Erzsébet alatt.

- És lord Broghill Cromwell alatt.

- Cromwell nem számít.
- Mit gondol mindezek felől?
- Mindenfélét.
- Mylord, Cholmley gróf, mi lesz a rangja az ifju Fermain Clancharlienek a kamarában?
- Mylord, a republikánus megszakítás fölforgatta a régi rangsort; Clancharlie helye most Barnard és Somers között van, tehát névszerinti szavazás esetén lord Fermain Clancharlie nyolcadiknak felelne.
- Valóban! Egy vásári komédiás!
- Az esemény magában nem meglepő, püspök uram. Ilyen dolgok már előfordultak. Sőt történtek meglepőbbek is. A két rózsza háboruját nem jelentette-e meg előre az Ouse-folyó hirtelen kiszáradása Beafordban, 1399 január 1-én? Ha pedig egy folyó szárazságba eshet, főúr is juthat szolgálai helyzetbe. Ulysses, Ithaka királya, mindenféle mesterséget üzött. Fermain Clancharlie lord maradt komédiás gunyájában is. A köntös alantossága nem érinti vér nemességét. De az ülésen kívül letett eskü, ha szigoruan véve törvényes is, ellenvetésekre adhat okot. Azt gondolom, meg kellene állapodnunk, hogy vajjon helyén való lenne-e később, megbeszélvén ezt a dolgot, kérdést intézni a lord-kancellárhoz. Néhány hét múlva meglátjuk, mit kell tennünk.

A püspök hozzátette:

- Mindegy. Ilyen kalandot még nem láttak Gesbodus gróf óta.

Gwynplaine, a Nevető Ember, a Tadcaster-fogadó, a Green-Box, a *Legyőzött kaos*, Svájc, Chillon, a comprachicok, a száműzetés, a megcsonkítás, a köztársaság, Jeffreys, II. Jakab, a *jussu regis*, az admiralitáson kibontott palack, az apa, lord Linneus, a törvényes fiú, lord Fermain, a fattyú, lord David, a valószínű bonyodalmak, Josiane hercegnő, a lord-kancellár, a királynő, mindez járt padról-padra. Ez a kaland volt a terem mormogásában. Gwynplaine, elmerülve álmodozások mélyébe, hallotta ezt a zümmögést, de nem tudta, hogy őmiatta van.

Különben feszülten figyelt, de a dolgok mélyére figyelt, nem a fölszínére. A tulságos figyelem elszigetel bennünket.

A zaj nem zavarta a kamarát abban, hogy az ülés tovább folyjon, mint ahogy a por a csapat fölött nem akadályozza meg, hogy tovább haladjon. A bírák, akik a felsőházban csak egyszerű nézők és csak akkor beszélhetnek, ha kérdezik őket, elfoglalták helyüket a második gyapjuzsákon, a három államtitkár a harmadikon. A párek örökösei is helyükre vonultak, amely a trón mögött egyszerre kívül is volt, meg belül is a kamarán. A kiskoru párek már az ő külön lépcsőjükön voltak. 1705-ben ezek a kis lordok nem voltak kevesebben, mint tizenketten: Huntington, Lincoln, Dorset, Warwick, Bath, Burlington, Derwenwater, aki tragikus véget ért, Longueville, Lonsdale, Dudley, Ward és Carteret, ami összesen nyolc grófot, két vicomteot és két bárót jelentett.

A körül elhelyezett három sor padban minden lord elfoglalta a helyét. Majdnem minden püspök ott volt. A hercegek is számosan voltak, Charles Seymouren, a somerseti hercegen kezdve és Georges Augustus, hannoveri választófejedelem, cambridgei hercegen végezve, ki korra és így rangra is utolsó volt. Sorban ültek elsőbbségük szerint: Cavendish, devonshirei herceg, akinek a nagyapja menedéket adott Hardwickeben a 92 éves Hobbesnak: Lennox, Richmond hercege; a három Fitz-Roy, a southamptoni, a graftoni és a northumberlandi herceg; Butler, ormondi herceg; Somerset, beauforti herceg; Beauclerk, saint-albani herceg; Pawlett, boltoni herceg; Osborne, leeds-i herceg és Wriothesley Russell, bedfordi herceg, akinek csatakiállása és jelszava ez volt: *Che sara sara*, vagyis belenyugodott az eseményekbe;

Sheffield, buckinghami herceg; Manners, rutlandi herceg és mások. Sem Howard, norfolki herceg, sem Talbot, shrewsburyi herceg nem vettek részt az ülésen, mert katolikusok voltak; sem Churchill, marlboroughi herceg, aki háboruban volt és ebben a pillanatban verte meg a franciákat. Akkor nem voltak svéd hercegek, Queensberryt, Montroset és Roxburghet csak 1707-ben vették föl.

VI. A felső és az alsó.

Egyszerre élénk világosság támadt a teremben. Négy door-keeper gyertyákkal megrakott karosgyertyatartókat hozott he és a trón két oldalára helyezte. A trón így sugárzó bibornak látszott. Üres volt, de fenséges. A királynő nem sokkal járult volna ehhez a fenséghez.

A feketepálcás ajtónálló belépett, fölemelte a botját és így szólt:

- Ő nagyméltóságaik, ő felsége biztosai.

Minden zaj elhallgatott.

Egy parókás, palástos jegyző lépett be a nagy ajtón, kezében liliummal diszitett párnát tartott, melyen pergamenlapok feküdtek. Billek voltak. Minden pergamenről selyemzsinóron függött a bill vagy bulla, némelyik aranyból; ezért nevezték a törvényeket Angliában billnek, Rómában bullának.

A jegyző nyomában haladt három férfi, a pairek ruhájában, tollas kalappal a fejükön.

Ezek a férfiak a királyi biztosok. Az első Godolphin volt, Anglia főkincstárnoka, a másik Pembroke, az államtanács lord-elnöke, a harmadik Newcastle, a pecsétőr.

Egymásután lépkedtek elsőbbségük sorrendjében, nem címük, hanem tisztségük szerint. Godolphin elől, Newcastle utolsónak, holott ő herceg volt.

Elmentek a trón előtt álló padig, köszöntötték a királyi széket, levéve és visszatéve kalapjukat azután leültek a padra.

A lord-kancellár a feketepálcás ajtónállóra nézett és így szólt:

- Idézze a sorompóhoz a képviselőket.

Az ajtónálló kiment.

A jegyző - a lordok házának jegyzője volt - a gyapjuzsákok négyszögében álló asztalra helyezte a párnát a billekkal.

Ekkor néhány percnyi szünet állt be. Két door-keeper háromlépcsős zsámolyt helyezett el a sorompó előtt. A zsámolyt vörös bársony borította, amelyen aranyszögekkel verték ki a liliumot.

A nagy ajtó, amelyet már becsuktak volt, újra kinyílt és egy hang ezt kiáltotta:

- Angolország hűséges követei.

A feketepálcás ajtónálló jelentette be a parlament másik felét.

A lordok fejükre tették a kalapot.

Az alsóház tagjai beléptek, élükön a szónokkal, mindnyájan födetlen fővel.

A sorompónál megálltak. Polgári ruhát viseltek, többnyire feketét, karddal.

A speaker, az igen tiszteletreméltó John Smyth, nemes, Andover város követe, fölment a zsámolyra, melyet a sorompó közepén helyeztek el. A képviselők szónokának hosszú, fekete, selyemből való palástja volt bő ujjakkal, elől-hátul brandenburgi aranysujtásokkal szegett hasitékokkal; parókája kisebb volt, mint a lord-kancelláré. Ő is méltóságos volt, de kisebb mértékben.

Az alsóház minden tagja, a szónok és a tagok egyaránt födetlen fejjel álltak a székeiken kalapban ülő lordok előtt.

A követek közt látható volt a chesteri főbíró, Joseph Jekyll, továbbá ő felsége három jogi tisztviselője Hooper, Powys és Parker, James Montagu, az általános szószóló és Simon Harcourt főállamügyész. Leszámitva néhány baronet-t, lovagot és kilenc udvari lordot, Hartingtont, Windsort, Woodstockot, Mordauntot, Granbyt, Scudamoret, Fitz-Hardinget, Hyde és Berkeleyt, pairek és pairörökösök fiait, valamennyien a népből valók voltak. Hallgatók, komor tömeg.

Mikor a bevonulók lépteinek zaja megszűnt, a feketepálcás kikiáltója megszólalt az ajtóban:

- Halljátok!

A korona jegyzője fölemelkedett. Fölvette és szétnyitotta a párnán fekvő legelső pergament. A királynő üzenete volt, amelyben parlamentjében való képviselőre és a billek szentesítésére meghatalmazott három biztost nevez ki és pedig:...

Itt a jegyző emelt hangon olvasott.

- Sydney, godolphini gróf.

A jegyző meghajolt Godolphin lord előtt. Godolphin megemelte a kalapját. A jegyző folytatta:

- ...Thomas Herbert, pembrokei és montgomeryi gróf.

A jegyző köszöntötte lord Pembroke. Lord Pembroke megérintette a kalapját. A jegyző újra kezdte:

- ...John Hollis, newcastlei herceg.

A jegyző üdvözölte lord Newcastlet. Lord Newcastle bólintott a fejével.

A korona jegyzője leült, a parlament jegyzője fölemelkedett. Aljegyzője, aki mellette térdelt, szintén fölállott mögötte. Mindkettő a trón felé fordult és hátat fordított az alsóháznak.

Öt bill volt a párnán. Ezt az öt billt megszavazta az alsóház, jóváhagyták a lordok és most a királyi szentesítésre várt.

A parlament jegyzője fölolvasta az első billt.

Az alsóház határozata volt, amely az állam terhei közé sorozta a királynő hamptoncourti palotájának szépítési költségét, ami egymillió fontra rugott.

Miután fölolvasta, a jegyző mélyen meghajolt a trón előtt. Az aljegyző még mélyebben ismételte a meghajlást, azután félig az alsóház felé fordítván fejét, így szólt:

- A királynő elfogadja a jóindulatot és úgy akarja.

A jegyző fölolvasta a második billt.

Törvény volt, amely fogsággal és birsággal sújtotta azokat, akik kivonták magukat a „train-band”-szolgálat alól. A trainband (olyan csapat, melyet oda hurcoltak, ahova akartak) polgárőrség volt, amely ingyen szolgált és amely Erzsébet alatt, az Armada közeledtére száznyolcvanötezer gyalogost és negyvenezer lovat állított ki.

A két jegyző ismét meghajolt a királyi szék előtt; azután az aljegyző, megint féloldalról, odaszólt az alsóháznak:

- A királynő akarja.

A harmadik bill megszorította Anglia egyik leggazdagabb egyházmegyéjének, a lichfieldi és coventryi püspökségnek dézsmáját és jövedelmeit, évi járadékot nyújtott a székesegyháznak, szaporította a kanonokok számát és növelte a javadalmakat, „hogya gondoskodjunk szent vallásunk szükségleteiről”, így szólt a bevezetés. A negyedik bill új adókkal támogatta a költségvetést, mert megadóztatta a márványozott papírt, a bérkocsikat, amelyek számát Londonban nyolcszázban szabták meg és évi ötvenkét fontot vetettek ki mindegyikre; az ügyészekre, a védőkre és az ügyvédekre, fejenként évi negyvennyolc fontot vetettek ki; a cserzett bőrökre, „figyelembe nem véve a bőrgyártók panaszait”; a szappanra, „nem tekintvén Exeter és Devonshire városok tiltakozására, ahol sok vásznat és posztót gyártanak”; a borra négy shillinget vetettek ki hordónként; adót vetettek ki a lisztre, az árpára, a komlóra és négy évre megújították a behozott hajóterhek vámját, ami hat font volt tonnánként a nyugatról jövő és tizenkilenc font a keletről érkező hajóknál, mert - mint a bevezetés mondta - *az állam szükségletei előbbrevalók az óvásoknál, amelyeket a kereskedők emelnek*. Végre ez a bill elégtelennek nyilvánítva a folyó évre már fölemelt fejadót, pótdót vetettek ki az egész királyságra, fejenként négy shillinget, annak fölemlítésével, hogy akik vonakodnának az új esküt a kormány előtt letenni, azok a kétszeresét fizetik. Az ötödik bill megtiltotta a kórházaknak olyan beteg föl vételét, aki belépésénél nem helyezett egy fontot letétbe, amelyből halála esetén a temetés költségeit fődözheték. A három utolsó billt, mint a két első, egymásután szentesítették és törvénné emelték a trón előtt való meghajlással és az aljegyző két szavával, amelyet vállán keresztül az alsóházhoz intézett: „a királynő akarja”.

Azután az aljegyző ismét térdeire ereszkedett a negyedik gyapjuzsák előtt és a lord-kancellár azt mondta:

- Ugy legyen, amint kívánják.

A királyi ülés ezzel befejeződött.

A speaker, kétrétre hajolván a kancellár előtt, hátrálva leszállt a zsámolyról, rendbehozván maga mögött a palástját; az alsóház tagjai a földig meghajoltak és mialatt a felsőház - oda sem ügyelve ezekre a tisztelgésekre - folytatta a félbeszakított napirendet, az alsóház eltávozott.

VII.

Az emberi viharok rosszabbak, mint az oceán viharai.

Az ajtók bezárultak; a feketepálcás ajtónálló belépett; a lord-biztosok elhagyták helyeiket és leültek a hercegek padjának elejére, a rangjuknak megfelelő helyre, a lord-kancellár pedig megszólalt:

- Uraim, több napon keresztül tárgyalta a kamara a billt, amely azt javasolja, hogy százezer font sterlinggel emeltessék föl ő királyi fensége, ő felsége hercegi férjének évi díja; a vita kimerítettén és lezáratván, meg kell indítani a szavazást. A szavazás, szokás szerint, a bárók padjának „öccsével” kezdődik. Minden lord, akit nevén szólítanak, föláll, *beleegyezem* vagy *nem egyezem bele* szavakkal felel és szabadságában áll szavazatát megindokolni, ha jónak látja. Jegyző, szólítsa a szavazókat.

A parlament jegyzője fölállt, kinyitott egy nagy könyvet egy aranyozott polcon. A Pairek Könyve volt.

Ebben a korban a kamara öccse lord John Hervey volt, aki 1703-ban lett báró és pair, tőle származnak a bristoli márkik.

A jegyző szólította:

- Mylord John Hervey báró.

Szökeparókás aggastyán emelkedett föl és így szólt:

- Beleegyezem.

Aztán leült.

Az aljegyző bejegyezte a szavazatot.

A jegyző folytatta:

- Mylord Francis Seymour, convayi és killultaghi báró.

- Beleegyezem, - dörögte félig fölemelkedve egy apródképű, elegáns fiatal ember, aki nem is sejtette, hogy ő lesz valaha a Hertford márkik nagyapja.

- Mylord John Leveson, goweri báró, - szólt ismét a jegyző.

Ez a báró, akitől a sutherlandi hercegek származtak, fölállt és leültében felelt:

- Beleegyezem.

A jegyző folytatta:

- Mylord Heneage Finch, Guernesey báró.

Az Aylesford grófok őse, nem kevésbé fiatal és nem kevésbé elegáns, mint a Hertford márkik ősapja, jelszavát *Aperto vivere voto* hangos hozzájárulással igazolta.

- Beleegyezem, - kiáltotta.

Miközben ez leült, a jegyző az ötödik bárót szólította:

- Mylord John, granvillei báró.

- Beleegyezem - felelte gyorsan fölállva és leülve lord Poteridge Granville, akinek a pairsége 1707-ben kihalt.

A jegyző a hatodikra tért át:

- Mylord Charles Mountague, halifaxi báró.

- Beleegyezem, - mondta lord Halifax, olyan cím viselője, amely alatt már kihalt a Saville név és ki fog halni a Mountague név is. A Mountague nevet meg kell különböztetni a Montagu és a Mountacute nevektől.

És lord Halifax hozzátette:

- György hercegnek évi díja van mint ő felsége férjének, külön díja, mint dán hercegnek, külön javadalma, mint cumberlandi hercegnek, külön, mint Anglia és Írland első tengerengyának, de mint generalisszimusnak nincs külön díja. Ez igazságtalanság. Meg kell szüntetni ezt a rendetlenséget az angol nép érdekében.

Azután magasztalta a keresztény vallást, kárhóztatta a pápistaságot és megszavazta a segítyt.

Amint lord Halifax leült, a jegyző tovább olvasott:

- Mylord Christoph, barnardi báró.

Lord Barnard, kitől a clevelandi hercegek származtak, nevének hallatára fölállt.

- Beleegyezem.

Óvatosan ült le, nehogy összegyürje a csipkéit, amelyeket érdemes volt megnézni. Különben Barnard lord derék főúr és vitéz tiszt volt.

Amíg lord Barnard leült, a jegyző, noha nagy gyakorlata volt a névsorolvasásban, kissé habozott. Megerősítette a szemüvegét, a névsor fölé hajolt kétszeres figyelemmel, aztán fölemelve a fejét így szólt:

- Mylord Fermain Clancharlie, clancharliei és hunkervillei báró.

Gwynplaine fölemelkedett.

- Nem egyezem bele.

Minden fej felé fordult. Gwynplaine állt. A trón mellett elhelyezett gyertyakévek élénken megvilágították arcát és oly élesen vált ki a terem homályából, mint egy álarc a füstből.

Gwynplaine erőszakot vett magán, amit - mint emlékszünk - szükségből meg tudott tenni. Akaratát oda tömörítve, mintha egy tigrist kellene megfékeznie, komollyá tudta változtatni egy pillanatra vigyorgó arcát. E pillanatban nem nevetett. Ez soká nem tarthatott; csak rövid ideig lehetünk engedetlenek ahhoz, ami törvényünk és végzetünk; a tenger vize néha ellenáll a nehézség törvényének, tölcserre duzzad, egész heggyé tornyosodik, de vissza kell hullania. Ilyen volt Gwynplaine küzdelme is. Egy ünnepélyes pillanatra, az akarat csodálatos erejével lelkének szomorú fátyolát rá tudta borítani homlokára, de csak annyi időre, mint egy villám; fölfüggesztette a gyógyíthatatlan nevetést és a reáfaragott arcáról visszaszorította a nevetést. Így csak borzalmas volt.

- Ki ez az ember? - kiáltozták.

Leirhatatlan borzongás futott végig a padokon.

Ez a hajerdő, ezek a fekete gödrök a szempillák alatt, e mély tekintete olyan szemeknek, amelyek nem láthatók, elvadult formái ennek a fejnek, mely ocsmányul egyesíti az árnyékot és a világosságot, meglepő látvány volt. Fölülmult minden leírást. Beszélni szép volt Gwynplaineről, látni borzalmas volt. Még azok is, akik vártak ilyet, nem ilyet vártak. Képzeljük el, hogy az istenek hegyén, egy derült estén, amikor a mindenhatók egész csapata együtt van, Prometheus arca, összeszabdalva a keselyű csőrétől, egyszerre megjelenik a láthatáron, mint

egy véres hold. Az Olimpus megpillantja a Kaukázust, milyen vízió! Öregek és fiatalok egyformán szájtátva nézték Gwynplaint.

Egy aggyasztán, akit az egész terem tisztelt, aki már sok embert és sok dolgot látott, akit már kijelöltek arra, hogy herceg legyen, Thomas Wharton gróf rémülten fölállt.

- Mi akar ez lenni? - kiáltotta. - Ki vezette be ezt az embert a kamarába! Vigyék ki ezt az embert.

És Gwynplainehez fordult gőgösen:

- Ki ön? Honnan jött?

- Az örvényből, - felelte Gwynplaine.

És keresztbefonva karjait, végignézett a lordokon.

- Ki vagyok? Én vagyok a nyomor. Uraim, szavam van önökhöz.

Borzongtak és csönd lett. Gwynplaine folytatta:

- Uraim, önök fölül vannak. Helyesen van. Hinni kell, hogy Istennek oka van erre. Önöké a hatalom, a bőség, az öröm, a nap mozdulatlan a fejük fölött, önöké a korlátlan hatalom, a meg nem osztott öröm, a többiekről való végtelen megfélemlítés. Legyen. De alattuk is van valami. Talán éppen fölöttük. Uraim, újdonságot mondok önöknek: az emberi nem valóban létezik.

A gyülekezetek olyanok, mint a gyermekek; az események ördögös dobozok számukra, de ha félnek is tőlük, kíváncsiak. Néha úgy látszik előttük, hogy működésbe jön egy rugó és valami lyukon előugrik az ördög. Ugy mint Franciaországban Mirabeau, aki szintén éktelen arcú volt.

Gwynplaine e pillanatban különös emelkedést érzett a lelkében. Az embercsoport, amelyhez beszélünk, olyan, mint a triposz. Ugy érezzük, mintha a lelkek ormán állnánk. Sarkunk alatt emberi lelkek reszketnek. Gwynplaine többé nem az az ember volt, aki előző éjjel egy pillanatra majdnem kicsi volt. A hirtelen emelkedés gőze, amely megzavarta, megritkult, átlátszó lett és ahová Gwynplaint a hiúság csábította, ott most hivatást látott. Ami előbb lealacsonyította, az most fölemelte. Az a nagy fény világított benne, amely a kötelességből származik. Minden oldalon kiáltoztak:

- Halljuk! Halljuk!

Ő azalatt emberfölötti görcsös erővel visszatartotta arcán a szigorú és gyászos összehúzódást, amely alatt a vigyorgás ágaskodott, mint a ló, amely megbokrosodva ki akar törni. Folytatta:

- Az vagyok, aki a mélységekből jön. Uraim, önök a nagyok és a gazdagok. Ez veszedelmes, önök kihasználják az éjszakát. De vigyázzanak, van egy nagy hatalom, a hajnal. A hajnal nem lehet legyőzni és az el fog érkezni. Már közeleg. Ellenállhatatlan világosság lövel belőle. És ki akadályozza meg ezt a parittyát, hogy a napot az égre dobja? A nap: a jog. Önök a kiváltság. Reszkessenek. A ház igazi ura fog kopogni az ajtón. Ki az apja a kiváltságoknak? A véletlen. És ki a fia? A visszaélés. Nem szilárd sem a véletlen, sem a visszaélés. Mind a kettőre rossz jövő vár. Figyelmeztetem önöket. Bevádolom önök előtt a szerencséjüket. A mások balsorsából teremteték. Önöké minden és ezt a mindent mások semmijéből alkották. Uraim, én a reménytelenség ügyvédje vagyok és veszített ügyet védelmezek. De Isten visszanyeri ezt az ügyet és én nem vagyok más, csak hang. Az emberi nem nyitott száj és én annak kiáltása vagyok. Önök meghallgatnak engem. Megnyitom önök előtt, Angolország pairjei, a nép ítélőszékét; a népét, e fejedelemét, aki vádlott, az elítéltét, aki bíró. Leroskadok mondanivalóim sulya alatt. Hol kezdjem? Nem tudom. A szenvedések végtelenségében szedtem össze roppant védőbeszédem szilánkjait. Mit tegyek vele most? Lenyom és én

magam elé vetem összevissza. Előre láttam ezt? Nem. Önök meglepődnek; én is. Tegnap komédiás voltam, ma lord vagyok. Sötét játéka ez az ismeretlennek. Remegjünk mindnyájan. Uraim, az ég felhőtlen oldala az önöké. E mérhetetlen mindenségnek önök csak az ünnepeit látják; tudják meg, hogy van árnyéka is. Önök között lord Fermain Clancharlienek neveznek, de az igazi nevem szegény embernek a neve: Gwynplaine. Nyomorult vagyok, akit egy király szeszélye ragadott ki magas származásomból. Ez az én történetem. Önök közül sokan ismerték atyámat, én nem ismertem. Feudális részről önökhöz tartozik, engem a száműzetés oldala fűz hozzá. Amit Isten tesz, jól teszi. Engem az örvénybe taszítottak. Mi célból? Hogy lássam a fenekét. Én buvár voltam és fölhoztam onnan a gyöngyöt, az igazságot. Azért beszélek, mert tudom, hallgatni fognak reám, uraim. Én tapasztaltam, láttam. A szenvedés nem csupán szó, boldog urak. Szegénységben nőttem föl; téiben dideregtem; az éhséget megízleltem; a megvetést elszenvedtem; a járványok elértek; a szégyent ittam. És most kihányom önök előtt és a kihányt sok nyomorúság beszennyezi a lábaikat és lángolni fog. Haboztam, mielőtt elvezettek erre a helyre, ahol állok, mert előbb más kötelességeim voltak. És a szívem nem itt van. Ami bennem végbe ment, nem tartozik ide; mikor az ember, akit önök fekete-pálcás ajtónállónak neveznek, eljött értem annak az asszonynak a nevében, akit önök királynőnek neveznek, egy pillanatig arra gondoltam, hogy visszautasítom. De úgy hittem, hogy Isten láthatatlan köze lök erre és én engedelmeskedtem. Éreztem, kell, hogy önök közé jöjjenek. Miért? A tegnapi rongyaim miatt. Azért küldött Isten az éhezők közé, hogy szót emeljek értük a jóllakottak közt. Oh! Irgalmazzanak! Oh! önök nem is ismerik ezt a végzetes világot, amelyről azt hiszik, hogy hozzá tartoznak; oly magasan vannak, hogy már kívül vannak rajta; de én majd elmondom, milyen. Tapasztalatom van elég. Én a nyomás alól jöttem. Én megmondhatom, milyen sulyosak önök. Oh! Tudják-e minek az urai önök? Tudják-e mit cselekszenek önök? Ah! Borzasztó az. Egy éjszakán, egy viharos éjszakán, kicsiny koromban, elhagyatva, árván, a mérhetetlen teremtésben egyedül bolyongva, léptem be abba a sötétségbe, amit önök társadalomnak neveznek. Az első dolog, amit megláttam, a törvény volt akasztófa alakjában; a második a gazdagság, az önök gazdagsága egy megfagyott és éhenhalt asszony hullájának képében; a harmadik a jövő volt, egy haldokló gyermek formájában; a negyedik a jó, az igaz és a derék volt egy csavargó alakjában, akinek nem volt más barátja és társa, csak egy farkas.

E pillanatban fenyegető fölindulás ragadta meg Gwynplainet, érezte, hogy a zokogás összeszorítja a torkát és azzal végezte, hogy - gyászos eset! - vigyorogni kezdett.

A fertőzés közvetlen volt. A gyülekezet fölött felhő lebegett, amelyből rémület áradhatott volna és most a vidámság ömlött belőle. A nevetés, a derüs cáfolat, elragadta az egész kamarát. Fejedelmi férfiak társasága semmit sem kíván jobban, mint a bohóckodást. Így bosszulják meg a komolyságukat.

A királyok nevetése hasonlít az istenek nevetéséhez; mindig kegyetlen éle van. A lordok kezdtek mulatni. A csufolódás élessé tette a nevetést. Tapsoltak a beszélő körül és sértegették. Tréfás közbeszólások zürzavara támadt reá, mint vidám és gyilkos jégeső.

- Bravo! Gwynplaine! - Bravo, Nevető Ember! - Bravo, Green-Box-beli pofa! - Bravo, tarrinzeau-fieldi vaddisznófej! - Előadást akar tartani nekünk. Helyes! Fecsegj! - Ezen már mulatok! - De valóban jól tud nevetni ez az állat! - Jónapot, Paprika Jancsi! - Üdvözljük, lord Clown! - Szónokolj hát! - Ez már aztán pairje Angliának! - Folytasd! - Nem! Nem! - De! De!

A lord-kancellár nem valami jól érezte magát.

Egy siket lord, James Butler, ormondi herceg, hallócsövet csinált a kezéből és megkérdezte Charles Beauclerk-től, a saint-albansi hercegtől:

- Hogyan szavazott?

Saint-Albans azt felelte:

- Nincs meglegedve.

- Terringette! - mondta Ormond -, azt elhiszem. Azzal az arccal ott.

A féktelen tömeget - a gyülekezet is tömeg - nem lehet visszatartani. Az ékesszólás zabla; ha a zabla eltörik, a hallgatóság elragad és addig vágtat, míg a szónokot kiveti a nyeregből. A hallgatóság gyűlöli a szónokot. Erre nincsenek eléggé tekintettel. Azt hiszik, ha belekapaszkodnak a kantárba, az segít, pedig csalódnak. De minden szónok megkísérli. Ez ösztön. Gwynplaine is megkísérelte.

Egy pillanatig nézte ezeket a nevető embereket.

- Tehát - kiáltotta - önök sértegetik a nyomort. Csönd, Angolország pairjei! Birák, hallgassátok a védőbeszédet. Könyörgöm, legyenek irgalmasak! Irgalmasak önmagukhoz. Ki forog veszélyben? Önök. Nem látják, hogy olyan mérlegen állnak, melynek egyik serpenyőjében a hatalmuk, a másikban a felelősségük van? Isten megméri önöket. Oh! Ne nevéssenek. Elméledjenek. Isten mérlegének ez az ingása a lelkiismeret remegése. Önök nem gonoszok. Olyan emberek, mint a többi, sem jobbak, sem rosszabbak. Isteneknek hiszik magukat, de legyenek csak betegek holnap, majd látják láztól reszketni az istenségüket. Egyikünk annyit ér, mint a másik. A becsületes lelkekhez fordulok, van itt olyan; az emelkedett értelemhez fordulok, van itt elég; a nemes lelkekhez fordulok, van belőle itt. Önök atyák, fiuk, testvérek, tehát gyakran elérzékenyülnek. Aki ma reggel látta kis gyermekének ébredését, nem lehet rossz. A szívek mindenütt egyformák. Az emberiség nem is más, csak szív. Az elnyomók és az elnyomottak között nincs más különbség, csak a kölcsönös helyzetük. Az önök lába mások fején jár, de önök nem tehetnek róla. A társadalmi Bábel hibája. Elhibázott épület ez! Egyik emelet összenyomja a másikat. Hallgassanak meg! Oh! Minthogy önök hatalmasak, legyenek testvériesek; miután nagyok, legyenek szelidek. Ha tudnák, amit én láttam! Oh jaj! Milyen gyötrelmem van ott alatt! Az emberi nem tömlöcbe van. Mennyi ártatlanul elkárhozott van ott! Hiányzik a világosság, hiányzik a levegő, hiányzik az erény náluk; nem remélnék és, ami a legborzasztóbb, mégis várnak! Számoljanak ezzel a kétségbeeséssel. Vannak ott lények, akik a halálban élnek. Vannak kisleányok, akik nyolcéves korukban a prostitúción kezdik és huszéves korukban a vénséggel végzik. Ami a büntetések szigorát illeti, iszonyu. Kissé kapkodva beszélek, nem válogatok. Azt mondom, ami éppen eszembe jut. Nem régebben, mint tegnap, én magam, aki itt állok, láttam egy megláncolt, meztelen embert kövekkel a hasán meghalni a kínzás miatt. Tudnak önök erről? Nem. Ha tudnának mindent, ami történik, nem mernének boldogok lenni. Ki volt önök közül Newcastle-on-Tyne-ben? Vannak ott a bányákban emberek, akik köszönet rágnak, hogy megtöltsék a gyomrukat és megcsalják éhségüket. Lancasterben Ribblesdale város a szegénység következtében faluvá lett. Nem gondolom, hogy György, dán hercegnek százezer guineával többre lenne szüksége. Jobban szeretném fölvenni a szegény betegeket a kórházba, anélkül, hogy előre megfizessék a temetésüket. Caernarvon grófságban, Traith-maurban épp úgy, mint Traith-bichanban a szegények kimerültsége rettentő. Stratfordban pénz hiányában nem tudják kiszáritani a mocsarakat. Egész Lancashireben bezárták a posztógyárat. Munkanélküliség mindenfelé. Tudják-e, hogy a harlechi heringhalászok füvet esznek, mikor a halászat szünetel? Tudják-e, hogy Burton-Lazarsben még vannak bélpoklosok, akikre puskával lövöldöznek, ha oduikból előjönnek? Ailesburyben, amelynek lordja itt ül önök közt, az éhhalál meg nem szünik. A Coventrybeli Penckridgeben, amelynek püspökét még gazdagabbá teszik székesegyházának évi járadékot adnak, nincs ágy kunyhókban; lyukat ásnak a földbe és abba fektetik a kis gyermekeket, akik bölcső helyett a sirban kezdik az életet. Én láttam ezeket. Uraim, tudják-e, kik fizetik meg az adót, amit önök megszavaznak? A haldoklók. Fájdalom! önök csalódnak, nem helyes uton járnak. Növelik a szegények szegénységét, hogy gyarapítsák a gazdagok gazdagságát. Az

ellenkezőjét kellene tenni. Hogyan, elvenni a dolgozótól, hogy a henyélőnek adjunk! Elvenni a rongyostól, hogy a jóllakottnak adjunk valamit! Elvenni a koldustól, hogy a hercegnek adjunk! Oh igen, régi köztársasági vér folyik ereimben. Irtózom ezektől a dolgoktól. Utálom a királyokat. És mily arcátlanok a nők! Elbeszéltek nekem egy szomorú történetet. Oh! Gyülölöm II. Károlyt! Egy asszony, akit atyám szeretett, ennek a királynak adta magát, a ringyó, mialatt apám meghalt száműzetésben! II. Károly, II. Jakab; semmirekellő után gonosztevő! Mi a király? Egy ember, a szükségnek alávetett gyöngé és gyarló ember. Mire való a király? Önök tömrik ezt az élősdit királyságot. A földi féregből óriáskigyót csinálnak. A galandféregből sárkányt. Kegyelem a szegényeknek! Megnehezítik az adót a trón javára. Vigyázzanak a törvényekre, amelyeket becikkelyeznek. Vigyázzanak a fájdalmas hangyabolyra, amelyet széttaposnak. Nézzenek a földre, tekintsenek a lábaik elé. Oh nagyok, kicsinyek is vannak a világon, irgalmazzanak! Irgalmazzanak önmaguknak! Mert a sokaság haldoklik és ha meghal az alsó, meghalt a felső is. A halál megszűnés, amely nem tesz kivételt a testnek egyik tagjával sem. Ha eljön az éjszaka, senki sem őrizhet meg magának egy sarokban nappalt. Ha önzők, mentsék meg a többieket. Egyetlen utasnak sem lehet közömbös a hajó pusztulása. Nem érheti hajótörés az egyiket anélkül, hogy a másik is elsüllyedne. Oh! Tanulják meg, hogy a mélység mindnyájunkat elnyelhet.

A nevetés ellenállhatatlanul, kétszeres erővel tört ki. Ami ezekben a szavakban különös volt, az magában is fölvidíthatott egy gyülekezetet.

Nincs megalázóbb szenvedés, mint mulatságosnak lenni kívülről és tragikusnak belülről. Gwynplaineben keserű harag dult. Szavaival hatni kívánt bizonyos irányban és az arca ellenkező irányban hatott; borzalmas helyzet. Hangja hirtelen, sivitva fölcsattant:

- Jókedvűek ezek az emberek. Helyes. A guny szembeszáll a haldoklással. A kacagás sértegeti a hörgést. Lehet: ők mindenhatók! Jó, majd meglátják. Ah! Én is közéjük tartozom. De hozzátok is, oh, szegények! Egy király eladott, egy koldus befogadott. Ki csonkitott meg? Egy fejedelem. Ki gyógyított és ki táplált? Egy éhenhaló. Lord Clancharlie vagyok, de Gwynplaine maradok. A nagyok közt vagyok, de a kicsinyekhez tartozom. Az élvezők között vagyok, de a szenvedőkre gondolok. Ez a társadalom hamis. Egy napon eljön az igazi társadalom. Akkor nem lesznek többé főurak, csak szabad emberek. Nem lesznek többé urak, hanem atyák. Ez a jövő. Nem lesz többé megalázkodás, nem lesz aljasság, nem lesz tudatlanság, nem lesznek igavonó emberek, nem lesznek udvaroncok, nem lesznek szolgák, nem lesznek királyok, csak világosság. Addig is, ime, van jogom és én élek vele. De valóban jog ez? Nem, ha csak a magam javára használok. De akkor igen, ha mindenkinek szolgál. A lordokhoz beszélek, ki magam is az vagyok. Oh, testvéreim ott lenn, elmondom nekik nyomorúságtokat. Fölemelkedem a nép egy marék rongyával a kezemben és megrázom az urak előtt a rabszolgák nyomorát; többé a kegyencek és a kevélyek nem zárkozhatnak el, hogy megemlékezzenek a szerencsétlenekről, a fejedelmek többé meg nem szabadulhatnak attól, ami a szegényeket égeti, annál rosszabb, ha ez féreg és annál jobb, ha oroszlánokra hull!

Gwynplaine itt az aljegyzők felé fordult, akik a negyedik gyapjuzsák mellett térdelva irtak.

- Miféle emberek azok, akik ott térdelnek? Mit csináltok ott? Keljetek föl, hisz' emberek vagytok!

Ez a hirtelen megszólítása az alárendelteknek, akiket egy lordnak észre sem kellene venni, tetőpontra vitte a derűtséget. Eddig azt lármázták, bravó! Most azt kiáltozták, hurráh! Eddig tapsoltak, most a lábaikkal dobogtak. Az ember azt hitte volna, hogy a Green-Boxban van. Csakhogy a nevetés a Green-Boxban ünnepelte Gwynplainet, itt pedig kivégezte. Ölni, ez a törekvése a nevetésnek. Az emberek nevetése néha mindent elkövet, hogy gyilkolhasson.

A nevetés erőszakos lett. Az élcek zápormódra hullottak. A gyülekezetek azért ostobák, mert van szellemük. Találékony és ostoba nevetésük félreteszi a tényeket, ahelyett, hogy tanulmányozná és elítéli a kérdéseket, ahelyett, hogy megoldaná. A váratlan esemény olyan, mint a kérdés. Aki kineveti, a rejtélyt neveti ki. A sphinx, aki nem nevet, mögötte áll.

Ellentmondó kiáltások hallatszottak:

- Elég! Elég! - Tovább! Tovább!

William Farmer, leimpsteri báró, odavetette Gwynplaine-nek azt a sértést, amit Ryc-Quiney Shakespeare-nek:

- *Histrion! mima!*

Lord Vanghan, aki elmés ember volt, a bárók padjának huszonkilencedik helyéről kiáltotta:

- Visszatértünk abba az időbe, amikor az állatok beszéltek. Emberi szájak között egy állati pofa emel szót.

- Hallgassuk Bálám szamarát - tette hozzá lord Yarmouth.

Lord Yarmouthnak bölcs arca volt, amit a tömpe orr és a keresztben álló száj okozott.

- A lázadó Linneus megbűnhődik a sirjában. A fiu az apa büntetése, - mondta John Hough, lichfieldi és coventryi püspök, akinek jóvedelmét Gwynplaine beszédében érintette.

- Hazudik, - erősítette lord Cholmley, a törvénytudó törvényhozó. - Amit kinzásnak nevez, az az erős és kemény vallatás, nagyon jó eljárás. Kinzás nem létezik Angliában.

Thomas Wentworth, rabyi báró, megszólította a kancellárt:

- Mylord kancellár, függessze föl az ülést!

- Nem! Nem! Nem! Hadd folytassa! Mulattat bennünket! Hurráh! Hep! Hep! Hep!

Igy kiáltoztak a fiatal lordok; a vidámság őrzöngött. Négyen különösen tulozták a derűtséget és a gyűlöletet, még pedig Laurence Hyde, rochesteri gróf, Thomas Tufton, thaneti gróf, Hatton vicomte és Montagu herceg.

- A szószékre, Gwynplaine! - mondta Rochester.

- Le vele! Le vele! Le vele! - kiáltotta Thanet.

Hatton vicomte kivett a zsebéből egy pennyt és Gwynplaine elé vetette.

Erre John Campbell, greenwichi gróf, Savage, riversi gróf, Thompson, haverthami báró, Warrington, Esrick, Rolleston, Rockingham, Carteret, Langdale, Banester, Maynard, Hunsdon, Caërnarvon, Cavendish, Burlington, Robert Darcy, holdernessi gróf és Other Windsor, plymouthi gróf elragadtatva tapsoltak.

Isteni gyülekezőhely lármája, amelyben elvesztek Gwynplaine szavai. Nem lehetett megkülönböztetni belőlük többet, mint ennyit: - Vigyázzanak!

Ralph, montagui herceg, aki most jött ki az oxfordi főiskolából és most ütközött a bajusza, leszállt a hercegek padjáról, ahol a tizenkilencedik helyen ült és összefont karokkal szembeállt Gwynplaine-nel. Van a kardnak olyan helye, ahol a legjobban vág, a szónak is van olyan hangsúlya, amely a legjobban sért. Montagu ezzel a hangsúllyal, Gwynplaine orra alá nevetve így kiáltott:

- Mit mondasz?

- Jövendölök, - felelte Gwynplaine.

A nevetés újra kitört. És e nevetés alatt mély hangon szüntelen dörgött a harag. Egyik kiskoru pair, Lionel Cranfield Sackville, dorseti és middlesex-i gróf, fölállt a pad tetejére és nevetés nélkül, komolyan, mint egy leendő törvényhozóhoz illik, szótlanul nézte Gwynplainet, tizenkét esztendő, üde arcával és a vállát vonogatta. Erre a saint-asaphi püspök a saint-davidi püspök füléhez hajolt, aki mellette ült és Gwynplainere mutatva, azt mondta: - Ime, a bolond! - És a gyermekre mutatva: - Ime, a bölcs!

A nevetés zürzavarából fölkiáltások hallatszottak: - Gorgon-arc! - Mit jelenthet ez a kaland! - Sértés a Kamarára! - Milyen különös ez az ember! - Szégyen! Szégyen! - Függesszék föl az ülést! - Nem! Fejezze be! - Beszélj, bohóc!

Lord Lewis Duras, kezeit csipőre téve kiáltotta: - Milyen pompás mulatság! A májam boldog. Javaslom, hogy köszönetet szavazzunk ilyen fogalmazásban: A lordok háza köszönetet mond a Green-Boxnak.

Gwynplaine, mint emlékszünk, más fogadtatásról álmodott.

Aki szédítő mélység fölött meredek lejtő homokjában mászott fölfelé és érezte, hogy kezei, körmei, könyökei, térdai alól kicsuszik a támaszpont és hátrál, ahelyett, hogy előre jutna ezen az ellenszegülő lejtőn, aki mint a lecsuszástól való aggodalom zsákmánya sülyedt, ahelyett, hogy emelkedett volna, a csucs felé való törekvésével még növelte a bukás bizonyosságát, minden mozdulatával, amellyel menekülni akart a veszélytől, még jobban elveszett, aki érezte a mélység félelmes közeledését, akinek csontjai már hidegek voltak a félelemtől, hogy a tátongó torokba zuhan, csak az érezhette azt, amit Gwynplaine.

Érezte, hogy az emelkedés legördül alatta és hallgatósága a mélység volt.

Mindig akad valaki, aki kimondja a mindent összefoglaló szót.

Lord Scarsdale egy kiáltással kifejezte a kamara érzelmeit:

- Mit akar itt ez a szörnyeteg?

Gwynplaine végső erőfeszítéssel, méltatlankodva és elkeseredve kiegyenesedett. Mereven nézett körül.

- Mit akarok? Rettentő akarok lenni. Azt mondjátok, szörnyeteg vagyok. Nem, én vagyok a nép. Kivétel vagyok? Nem, én vagyok mindenki. A kivételek ti vagytok. Ti vagytok a rejtély, én vagyok a valóság. Én vagyok az Ember. Én vagyok a szörnyű Nevető Ember. Mit nevet? Titeket. Önmagát. Mindent. Mi az ő nevetése? A ti bűnötök és az ő büntetése. Az arcotokba vágja ezt a bűnt, szemeitek közé köpi ezt a büntetést. Én nevetek és ez azt jelenti: sirok.

Megállt. A terem elhallgatott. A nevetés még folytatódott, de már csak halkán. Azt lehetett hinni, hogy újra figyelni kezdenek. Lélegzetet vett és folytatta:

- Ezt a nevetést, amely a homlokomon van, egy király tette oda. Ez a nevetés az általános vigasztalanságot ábrázolja. Gyűlöletet, kényszerű hallgatást, dühöt, reménytelenséget fejez ki. Kínzások terméke ez a nevetés. Az erőszak nevetése ez. Ha Sátán nevetne így, ez a nevetés Istent kárhozná. De az örökkévaló nem hasonlít a mulandókhoz; ő az igazság, mert ő a tökéletesség; és Isten gyűlöli azt, amit a királyok cselekesznek. Ah! Önök kivételnek tartanak engem! Én szimbólum vagyok. Oh, mindenható ostobák, nyissák ki a szemeiket. Én bennem testesül meg a Mindenség. Én képviselem az emberiséget, amilyenné az ő urai tették. Az ember csonka. Amit rajtam végrehajtottak, az emberi nemen is elkövették. Eltorzították jogát, igazságát, törvénykezését, eszét, értelmét, mint az én szememet, orromat és fületem; mint nekem, neki is a harag és a fájdalom csatornájává tették a szívét, az arcára pedig az elégedettség álarcát erősítették. Ahol Isten uja dolgozott, oda a király karmai mélyedtek. Szörnyű eltakarása az isteni nyomoknak. Püspökök, pairek és hercegek, a nép az, amely mélységében

szenved és nevet a fölszínen. Uraim, mondom önöknek, a nép én vagyok. Ma elnyomják a népet és engem. De szomorú olvadás lesz a jövőben. Ami kő volt, hab lesz. Ami szilárdnak látszott, áradat lesz. Egy roppanás és mindennek vége. Eljön az óra, amikor egy vonaglás széttöri az elnyomást és ordítás felel a gunyakacajra. Ez az óra már egyszer itt volt - te átélted, atyám! - Isten órája eljött, Köztársaságnak nevezték; elűzték, de vissza fog jönni. Addig is emlékezzenek arra, hogy a karddal fölfegyverzett királyok sorozatát már megszakitotta Cromwell, akinek bárd volt a fegyvere. Reszkessenek. A megvesztegethetetlen megoldások közelednek, a levágott körömök kinőnek, a kitépett nyelvek elröpülnek, mint tüzes nyelveket fujja őket szét a szél a sötétségben és ordítanak a végtelenben; az éhezők tétlen fogaikat mutogatják, a pokolra épített paradicsomok ingadoznak, mindenki szenved, szenved, szenved, ami fölül van, lehanyatlik, ami alul van, megnyílik, az árnyék világosság akar lenni, az elkárhozott a kiválasztottal viszálykodik, a nép közeledik, mondom, az ember fölemelkedik; a vég kezdete ez, a katasztrófa hajnalpirja: ez van a nevetésben, amit önök kikacagnak. London csupa ünnep. Legyen. Anglia csupa örömrivalgás egyik végétől a másikig. Igen, de hallgasanak reám: Mindaz, amit látnak, én vagyok. Az önök ünnepélyei az én nevetésem. Mulatásaik az én nevetésem. Házasságaik, koronázásaik, fölkenetések, mind az én nevetésem. Hercegeik születése az én nevetésem. Fejük fölött a mennydörög: az is az én nevetésem.

Nem lehet kitartani ilyen dolgokat komoly arccal! A nevetés újra kezdődött, ezuttal lesújtóan. Abból az egész lávából, amit az emberi száj, ez a kráter, köpköd, a legmaróbb a vidámság. Rosszat tenni jókedvűen, ennek a fertőzésnek a tömeg nem áll ellent. Nem minden kivégzés a vérpadon történik és az emberek közt, akik, mint tömeg vagy gyülekezet együtt vannak, mindig ott van készen a hóhér, a maró guny. Semmi büntetés nem hasonlítható a nyomorultéhoz, aki neveléséig. Ezt a kivégzést szenvedte el Gwynplaine. A vidámság megkövezés és golyózápor volt. Játékszer, bábu, paprikajancsi, céltábla volt. Ugráltak, ugráztak, tomboltak, lábaikkal dobogtak. Összekaptak a zsákmányon. A hely méltósága, a palástok bibora, a hermelinek tisztasága, a tekintélyes parókák, minden elenyészett. A lordok nevettek, a püspökök nevettek, a bírák nevettek. Az öregek padja fölvidult, a gyermekek padja elgörbült a nevetéstől. A canterburyi érsek a könyökével lökdöste a yorki érseket. Henry Compton, a londoni püspök, a northamptoni gróf bátyja, az oldalát fogta. A lord-kancellár lesütötte a szeméit, hogy elrejtse a nevetést. És a sorompónál a tisztelet szobra, a feketepálcás ajtónálló is nevetett.

Gwynplaine sápadtan összefonta a karjait és körülvéve ezekkel a fiatal és öreg arcokkal, melyekről hóméri jókedv sugárzott, a tapsvihar, dobogás és hurrázás e forgószeleiben, e bohóckodó őrzöngésben, amelynek ő volt a középpontja, a derűtség a ragyogó áradatában, e végtelen vidámság között őbenne a sir tátongett. Vége volt. Nem lehetett többé urrá az arcán, amely őt elárulta, sem hallgatóságán, amely sértegette.

A végzetes örök törvény, a fönségesbe kapaszkodó furcsaság, az ordítást visszaverő nevetés, a kétségbeesés mögött nyargaló paródia, a látszat és a valóság között levő ellentét soha borzalmasabban nem tört ki. Soha gyászosabb fény nem világította meg a mélységes emberi éjszakát.

Gwynplaine nézte, hogyan dönti végképen romba sorsát a kitörő kacagás. Helyrehozhatatlan volt. Aki leesett, fölkelhet, de akit porrá zúztak, nem emelkedhet föl. Ez az együgyű és fejedelmi guny összezúzta őt. Ezentul semmi sem lehetséges. Minden a környezettől függ. Ami diadal volt a Green-Boxban, bukás és katasztrófa volt a lordok házában. Ami ott taps volt, itt átok lett. Ugy érezte, mintha álarcának két oldala lenne. Egyik oldalon a nép rokonszenve Gwynplaine iránt, a másikon a nagyok gyűlölete lord Fermain Clancharlie iránt. Egyik oldalon a vonzás, másikon a taszítás: mindkettő a homály felé vezette. Mintha hátulról megdöfték volna. A sorsnak is vannak áruló csapásai. Minden megvilágosodik később, de addig a végzet kelepcé és az ember beleesik a verembe. Azt hitte, fölemelkedik és ez a kacagás

fogadta őt; a megdicsőülések néha gyászosan végződnek. Szomoru szó ez: kijózanodni. Szomoru bölcsesség, amely a mámorból születik. Gwynplaine e vidám és szilaj viharban elgondolkodott.

Az örült nevetés olyan, mint a víz sodra. Amelyik gyülekezetnek jókedve kerekedik, az elvesztette az iránytűt. Nem tudja többé hova megy, mit csinál. Föl kellett függeszteni az ülést.

A lord-kancellár „a váratlan eset” miatt elnapolta a szavazás folytatását. A kamara fölsozlott. A lordok meghajoltak a királyi szék előtt és elmentek. Hallani lehetett a nevetést, amint elenyészett a folyosókon. A hivatalos ajtókon kívül voltak a kárpitok alatt, a mélyedésekben mindenféle rejtekajtók, amelyeken át a terem kiürült, mint az edény a repedéseken. Rövid idő múlva a terem üres lett. Nagyon gyorsan, szinte átmenet nélkül történt. A zajos helyeket azonnal elfoglalja a csönd.

A gondolatokban való elmerülés messzire vezeti az embert és végül úgy érzi, mintha az álmok erejéből más planétán lenne. Gwynplaine hirtelen fölébredt. Egyedül volt az üres teremben. Azt sem látta, hogy az ülést fölfüggesztették. Valamennyi pair eltűnt, még a két tanu is. Csak néhány alantas tisztviselő lézengett ott, várva, hogy föltehessék a takarókat és elolthassák a gyertyákat, ha a „kegyelmes ur” elment. Gépiesen fejére tette a kalapját, kilépett a padból és a csarnokra nyíló nagy ajtó felé indult. Abban a pillanatban, amikor a sorompó nyílásán kilépett, egyik door-keeper levette róla a pairi palástot. Alig vette észre. Egy pillanattal később csarnokban volt.

A szolgálattevő emberek meglepődve látták, hogy ez a lord elment anélkül, hogy a trón előtt meghajolt volna.

VIII.

Jó testvér lenne, ha nem volna jó fiu.

A csarnokban nem volt már senki. Gwynplaine végigment a kerek csarnokon, ahonnan már elvitték a karosszéket és az asztalokat; nyoma sem volt már az ő beiktatásának. Az álló gyertyatartók és csillárok jelezték a kifelé vezető utat. E sugárzó lánc segítségével könnyen megtalálhatta a termeken és csarnokokon keresztülvető utat, amelyen a címerkirály és a feketepálcás ajtónállóval idejött. Nem találkozott senkivel, csak néhány késlekedő öreg lorddal, akik nehézkesen haladtak és háttal fordultak feléje.

Egyszerre a nagy, elhagyott termék csöndjében tompa hangok ütötték meg a fülét, ami különös hatása volt ezen a helyen. Arra ment, amerről a hangokat hallotta és hirtelen tágas, gyöngén megvilágított előcsarnokban találta magát, amely szintén a kamara kijárója volt. Észrevett egy nagy, üveges, nyitott ajtót, tornácot, fáklyát tartó lakájokat; kívül tér volt látható; néhány kocsi várakozott a tornác alatt.

Innen jött a zaj, amit hallott.

Az ajtón belül, a félhomályos előcsarnokban tolongó tömeg állt, viharos kézmozdulatokkal kiáltozott. Gwynplaine a félhomályban közeledett. Vitakoztak. Tíz-tizenkét fiatal lord készült kilépni, egy férfi pedig, tollas kalappal a fején, mint ők, kiegyenesedve és emelt homlokkal elállta a kijárást.

Ki volt ez az ember? Tom-Jim-Jack.

Néhányan a lordok közül még viselték a pairi palástot, mások ott hagyták a parlamentben és városi ruhában voltak.

Tom-Jim-Jacknak is tollak voltak a kalapján, de nem fehérek, mint a paireké, hanem zöldek, narancsszínű szegéllyel; himzett ruhája sujtásos volt fejétől a lábáig, nyakát és karjait elárasztották a szalagok és a csipkék, balkezével lázasan szorongatta a kardja markolatát, amelynek szíját és hüvelyét tengernagyi horgonyokkal sujtászták.

Ő volt az, aki beszélt a fiatal lordokhoz és Gwynplaine ezeket hallotta:

- Megmondtam, hogy önök gyávák. Azt akarják, hogy visszavonjam szavaimat. Jó. Önök nem gyávák, hanem hülyék. Valamennyien egy ellen támadtak. Ez nem gyávaság. Jó. Akkor együgyűség. Beszéltek önökhöz és önök nem értették. Itt az öregek a fülükre süketek, a fiatalok az elméjükre. Én eléggé önök közül való vagyok, hogy megmondhassam az igazságot. A jövevény elég különös és egy csomó ostobaságot mondott, ezt elismerem, de a bolondságai-ban voltak igaz dolgok. Zavaros, emészthetetlen volt, amit mondott, igaz, nagyon is sokszor ismételte, tudják-e, tudják-e; de aki tegnap még torzképeket vágott a vásáron, attól nem lehet követelni, hogy úgy beszéljen, mint Aristoteles vagy Gilbert Burnet, a tudós sarumi püspök. A féreg, az oroszlánok, az aljegyzők megszólítása, mindez izléstelen volt. Teringette! ki mondta az ellenkezőjét? Biz ez esztelen, összefüggéstelen beszéd volt, amelyben minden elferdült, de itt-ott igaz dolgok szólaltak meg benne. Már az is nagy dolog, ha így beszél valaki, akinek ez nem mestersége, szeretném önöket látni ilyen helyzetben. Amit a burton-lazersi bélpoklosokról elmondott, az tagadhatatlan: különben, nem ő az első, aki ostobaságokat mondott; végül, uraim, én nem szeretem, ha többen támadnak egyre, nekem ilyen a természetem és engedelmet kérek, hogy sértettnek tarthassam magam. Önök nem tetszettek nekem és ezen bosszankodom. Én nem nagyon hiszek Istenben, de az mégis hinni kényszerít benne, mikor jó dolgokat művel, ami nem mindennap sikerül neki. Így köszönettel tartozom ennek a jó Istennek, ha létezik, hogy kiemelte alacsony sorsából Angolországna ezt a pairjét és visszaadta az örökségnek az örökséget és nem nyugtalankodva azon, hogy ez az én ügyeimet

menyiben zavarja, szépnek találom, hogy a féregből hirtelen sas lett, Gwynplaineből Clancharlie. Uraim, megtiltom, hogy más nézetten legyenek, mint én. Sajnálom, hogy Lewis Duras nincs itt. Örömmel kihivnám. Uraim, Fermain Clancharlie volt a lord és önök voltak a kötél táncosok. A nevetése pedig nem az ő hibája, önök kinevették ezt a nevetést. Az ember nem nevet a szerencsétlenségen, önök bárgyuk. Még pedig kegyetlen bárgyuk. Ha azt hiszik, hogy önökön nincs nevetni való, csalódnak, önök rutak és rosszul öltözködnek. Mylord Haversham, láttam tegnap a szeretődöt, ocsmány nő. Hercegnő, de valóságos majom. Nevető urak, ismétlem, szeretném látni, eltudnának-e négy szót folyékonyan mondani. Sok ember fecseg, de kevés beszél. Azt képzelik, hogy tudnak valamit, mivel tétlenül keresztül szaladtak Oxfordon vagy Cambridgen és mivel, mielőtt Angolország pairjei lettek a Westminster padjain, szamarak voltak a Gonville vagy Caius kollegium padjain! Én itt vagyok és a szemükbe nézek, önök szemtelenek voltak az új lordhoz. Szörnyeteg, igaz. De kiszolgáltatták a barmoknak. Inkább az ő helyén lennék, mint az önökén. Ott voltam az ülésen, szokott helyemen, mint egy pairség lehető örököse, mindent hallottam. Nem volt jogom beszélni, de jogom van ahhoz, hogy nemesember legyek. Az önök vidám arca bosszantott. Ha elégedetlen vagyok, elmennék a Pendlehill hegyre clowdesberty, zivatarfüvet szedni, amely villámot vonz arra, aki letépi. Azért vártam meg önöket a kijáratnál. Hasznos lesz csevegni és rendet teremteni. Számon tartják, hogy engem is megsértettek? Uraim, nekem eltökélt szándékom, hogy néhányat megölök önök közül. Mindenkit, aki itt van, Thomas Tufton, thaneti gróf, Savage, riversi gróf, Charles Spencer, sunderlandi gróf, Laurence Hyde, rochesteri gróf és titeket bárók, Grey de Rolleston, Cary Hunsdon, Escrick, Rockingham, téged, kis Carteret, téged Robert Darcy, holdernessi gróf, téged, William, haltoni vicomte és téged, Ralph, moutagui herceg és mindenkit, aki akarja, én, David Dirry-Moir, a hajóraj katonája, fölszólítom, kihivom és megparancsolom, hogy mielőbb gondoskodjatok segédekről és tanukról és várak benneteket szemtől-szembe ma este, azonnal, holnap, nappal, éjjel, napsütésben, fáklyafénynél, akárhol, ahol jónak látjátok, mindenütt, ahol annyi hely van, mint két kard hosszsága és jól teszitek, ha megvizsgáljátok a pisztolyaitok serpenyőjét és a kardjaitok élet, mert mondom, szándékom üressé tenni a pári helyeiteket. Ogle Cavendish tedd meg az előkészületeket és gondold a jelszavadra: Cavendo tutus. Marmaduke Langdale, jól teszed, ha Gundold ösöd példáját követed és koporsót vitetsz magad után. Georges Booth, warringtoni gróf, nem fogod viszontlátni Chester grófságot és a krétai mintára készült labirintusodat, sem a Dunham Massie magas tornyait. Ami lord Vaughant illeti, ő elég fiatal arra, hogy szemtelenségeket mondjon, de nagyon öreg ahhoz, hogy feleljen értük; szavait unokaöccsétől fogom számon kérni, Richard Vaughantól. Merioneth város alsóházi követjétől. Téged. John Campbell, greenwichi gróf, megöllek, mint Achon megölte Matást, de nyílt szurással, nem hátulról, mert az a szokásom, hogy a szívemet, nem a hátamat mutatom a kard hegyének. Megmondtam uraim. Ezek után használjanak boszorkányságot, ha jónak látják, kérjenek tanácsot kártyavető asszonyoktól, kenjék be a bőrüket varázsszerekkel, kenőcsökkel, amelyek sebezhetetlenné teszik az embert, akasszák a nyakukba az ördög vagy a szüz jelvényeit, akár átkozottak, akár áldottak, én megverekszem önökkel és nem tapogatom meg, hogy nincs-e önökön valami boszorkányság. Megverekszem gyalog vagy lóháton, utcasarkon, ha akarják, a Piccadillyn vagy a Charing-Crosson. Viadalunkhoz fölszedik a köveket az utcán, mint ahogy a Louvre udvaráról fölszedték Guise és Bassompierre párbajához. Értik mindnyájan? Valamennyiüket akarom. Dorme, caërnarvoni gróf, kosaráig beléd szurom a kardomat, mint Marolles tette Lisle-Marivauxval; aztán meglátjuk, mylord, nevensz-e még. Te, Burlington, a tizenhét éves, lányos arcoddal, választhatsz, hol akarsz eltemetkezni, middlesex-i házaid pázsitján-e vagy londesburgi szép kertedben, Yorkshireben. Értesitem uraságtokat, hogy semmikép sincs inyemre, ha szemtelenkednek előttem. Uraim, meg fogom önöket fenyíteni. Nem helyeslem, hogy gunyolták lord Fermain Clancharliet. Ő többet ér, mint önök. Mint Clancharliennek, van nemessége, mint önöknek és Gwynplainennek van esze, ami önöknek

nincs. Az ő ügye az én ügyem, aki őt sérti, engem sért, az önök nevetése engem bosszant. Meglátjuk, ki kerül ki élve ebből a dologból, mert jól értsék meg, életre-halálra hívom ki önöket, minden fegyverrel és minden módon, választhatnak olyan halált, amilyen tetszik és miután önök nemcsak nemesemberek, hanem durva parasztok is, minőségükhöz mérem a viadalt és följánlok minden módot, amellyel emberek egymást megölhetik, a fejedelmi kardtól a teherhordók öklözéséig!

A dühöngő szavak e kitörésére a fiatal lordok büszke csoportja mosollyal felelt.

- Elfogadjuk, - mondták.

- Én a pisztolyt választom, - mondta Burlington.

- Én - szólt Escrick - a régi párviadalt zárt mezőn, buzogánnyal és törrel.

- Én - szólt Holderness - két késsel, egy hosszú és egy rövid késsel akarok mérkőzni, meztelen felsőtesttel.

- Lord David - mondta Thanet gróf - te skót vagy. Én a claymore²⁹ választom.

- Én a kardot - szólt Rockingham.

- Én - mondta Ralph herceg - az öklözést választom. Ez nemesebb.

Gwynplaine kilépett az árnyékból.

Odament ahhoz, akit mostanáig Tom-Jim-Jacknak nevezett és akiben most másvalakit kezdett látni.

- Köszönöm - így szólt -, de ez a dolog engem illet.

Minden fej hátra fordult.

Gwynplaine közeledett. Vonzódott ehhez az emberhez, akit lord Davidnak hallott emlegetni, aki neki védelmezője volt vagy talán még több is. Lord David hátrált.

- Lám! Ön az! Ön itt van! - mondta lord David. - Ez jól összevág. Önhöz is van egy szavam. Ön épp az imént egy asszonyról beszélt, aki szerette lord Linneus Clancharliet, azután szerette II. Károly királyt.

- Ugy van.

- Uram, ön megsértette anyámat.

- Az ön anyját? - kiáltotta Gwynplaine. - Akkor, kitalálom, mi...

- Testvérek vagyunk - felelte lord David.

És arculütötte Gwynplainet.

- Testvérek vagyunk - felelte lord David. - Éppen azért megverekedhetünk. Csak egyenranguval verekszik az ember. Ki lehet velünk egyenlőbb a testvérünkénél? Elküldöm a tanuimat önhöz. Holnap elvágjuk egymás nyakát.

²⁹ Két kézre való, széles pallos. (Ford.)

KILENCEDIK KÖNYV
A ROMOK

I.

A rendkívüli nagyságon keresztül jut az ember a rendkívüli nyomorhoz.

Éjfélűt ütött a Saint-Paul tornyában, mikor egy ember, aki a London-Bridgeen jött keresztül, betért Southwark szűk utcáiba. Mécs nem égett sehol, mert Londonban épp úgy, mint Párisban, az volt akkor a szokás, hogy az utcai világítást eloltották tizenegy órakor, vagyis éppen akkor, mikor szükség lett volna rá. A homályos utcák elhagyottak voltak. Ha a világítás hiányzik, járókelők sincsenek. Az ember nagy léptekkel haladt. Furcsa öltözképe volt ahhoz, hogy ebben az órában az utcán legyen. Himzett selyemköntös, kard az oldalán és fehér tollas kalap a fején, de köpenye nem volt. A watchmen, aki elhaladni látta, így szólt magában: - Egy főúr, aki fogadott valakivel. - És félrevonult azzal a tisztelettel, mellyel egy lordnak és egy fogadásnak tartozott.

Ez az ember Gwynplaine volt.

Megszökött.

Hogy jutott ide? nem tudta. Mint mondtuk, a léleknek is vannak viharai, megdöbbenő forgószelei, melyekben minden, az ég, a tenger, a nappal, az éjszaka, az élet, a halál összekeveredik valami fölfoghatatlan iszonyatban. A valóság megszűnik érzékelhető lenni. Az embert összetörik olyan dolgok, melyekben nem hisz. A semmiség orkánná lesz. A mennybolt elhalványul. A végtelenség üres. Az ember önmagától is távol van. Úgy érzi, hogy meghal. Vágyik egy csillagot látni. Mit érzett Gwynplaine? szomjúságot Dea után.

Nem érzett mást ennél. Visszanyerni a Green-Boxot és a hangos, kivilágított Tadcaster-fogadót, tele szívéből kacagó néppel, föltalálni Ursust és Homot, viszontlátni Deát, visszatérni az életbe!

A kiábrándulás, mint a megfeszített íj, kora erővel visszapattan és kilöki az embert, a nyilat, valóság felé. Gwynplaine sietett. Közeledett a Tarrinzeau-fieldhez. Már nem ment, hanem futott. Szemei belemerültek a sötétségbe. Tekintete megelőzte őt, keresvén a partot a láthatáron. Milyen pillanat lesz, mikor észreveszi a Tadcaster-fogadó kivilágított ablakait!

Kijutott a bowling-greenre. Befordult egy sarkon és akkor a mező másik szélén szemben volt vele a fogadó, mely - mint emlékszünk - magányos épület volt a vásártéren.

Odanézett. Semmi világosság. Fekete tömeg.

Reszketett. Aztán azt mondta magában, hogy későn van, hogy a korcsmát bezárták, hogy ez igen egyszerű, alusznak és csak Niclesst vagy Govicumot kell fölébresztenie, hogy csak oda kell menni a fogadóhoz. És odament. De nem futott. Rohant.

Mire odaért a fogadóhoz, kifulladt. Az ember teli van gyötrellemmel, vergődik a lélek láthatatlan vonaglásaiban, azt sem tudja már, élő-e, vagy halott, de még mindig gyöngéd tud lenni azokhoz, akiket szeret: erről lehet megismerni az igazi szíveket. Ha minden elmerül, a gyöngédség a fölszinen uszik. Nem szabad fölriasztani Deát, ez volt Gwynplaine első gondolata.

Közeledett a fogadóhoz, amennyire lehetett, zajtalanul. Ismerte azt a zugot, a házörző kutya régi helyét, ahol most Govicum aludt; ez a fülke az ivóval szomszédos volt és szelelője volt a piac felé. Gwynplaine halkan megkaparta az ablakot. Elég, ha Govicumot fölébreszti.

Semmi mozgás nem hallatszott Govicum hálószobájából. Az ő korában mély álma van az embernek, mondta magában Gwynplaine. És megkopogtatta az ablakot. Semmi sem mozdult.

Erősebben kopogtatott. Senki sem mozdult a fülkében. Akkor kissé reszketve a fogadó ajtajához ment és bezörgetett.

Senki sem felelt.

Végigfutott rajta a hideg, de azért azt gondolta: Nicless gazda öreg és ha a gyermekek mélyen alusznak, az öregek viszont süketek álmukban. Rajta! Erősebben!

Kapart. Kopogott. Zörgetett. Dörömbölt. Ez régi emléket juttatott eszébe, Weymouhot, mikor kicsi korában Deát vitte a karjában.

Erőszakosan dörömbölt, mint egy lord. Hiszen az volt, fájdalom!

A ház néma maradt.

Megrémült.

Most már nem volt kiméletes. Kiáltott: Nicless! Govicum!

És nézte az ablakokat, nem lát-e valahol gyertyát meggyulladni.

Semmi. Sem hang, sem zaj, sem világosság.

Odament a kapuhoz és ütötte, rugta, rázta őrjöngve és kiáltozott: Ursus! Homo!

A farkas nem ugatott.

Hideg veritek gyöngyözött a homlokán.

Körülnézett. Az éjszaka sötét volt, de elég csillag volt az égen, hogy tájékozódni lehessen a vásártéren. Gyászos dolgot látott: minden elenyészett. Nem volt egyetlen sátor sem a bowling-greenen. A cirkusz sem volt ott. Egyetlen bódé sem, egyetlen szekér sem. Az ezertorku csavargó nép, mely itt hemzsegett, helyet adott valami vad, üres sötétségnek. Mindenki elment.

Megragadta az aggodalom örülete. Mit jelenthet ez? Mi történhetett? Hát nincs itt már senki? Hát az egész élet összeomlott mögötte? Mit tettek velük, mindnyájukkal? Oh! Istenem! Megrohanta a házat, mint a vihar. Dörömbölt a kisajtón, a kapun, az ablakon, a falakon, az ökleivel, a lábával dühöngve a borzalomtól és az aggodalomtól. Hivta Nicless, Govicumot, Fibit, Vinost, Ursust, Homot. Minden lármát, minden zajt a falakra szórt. Minden pillanatban félbeszakította és hallgatózott, de a ház néma maradt, mint a halott. Akkor kétségbeesetten újra kezdte. Ütés, rázás, kiáltozás, dübörgés visszhangzott mindenfelé. Mintha a mennydörgés akarta volna fölébreszteni a sirt.

Az ember a megdöbbenés bizonyos fokán rettentő lesz. Aki mindentől fél, semmitől se fél. Megrugja a sphinxet is. Az ismeretlennel is durván bánik. Minden lehető alakban megújította a lármát, megállva és ujrakezdve kimerithetetlenül, kiáltozva, hivatgatva támadta meg ezt a szomorú csöndet.

Százszor is szólította azokat, akik ott lehettek; minden nevet kiáltott már, csak Deát nem. Ezt az önmaga előtt is homályos óvatosságot még önkívületében is ösztöne sugallta.

Minthogy a kiáltozásban és hivatgatásban kimerült, nem maradt más hátra, mint hogy be-másszék. Azt mondta magában: Be kell jutnom a házba De hogyan? Betört egy ablakot Govicum fülkéjén, összetépve a hust az öklén, bedugta, kinyitotta a reteszt és kinyitotta az ablakot. Észrevette, hogy a kard akadályozni fogja, haragosan letépte és hüvelyt, pengét, övet ledobta a kövezetre. Aztán a fal résein fölhuzódva, noha az ablak szűk volt, be tudott mászni. Bejutott a fogadóba.

Homályosan láthatta, hogy Govicum ágya a fülkében van, de Govicum nincs ott. Minthogy Govicum nem volt az ágyában, nyilvánvaló lett, hogy Nicless sincs az övében. Az egész ház sötét volt. A sötét helyiségekben érezni lehetett az üresség rejtelmes mozdulatlanságát és a homályos borzadást, mely azt jelenti: Itt nincs senki. Gwynplaine remegve ment végig az alacsony termen, beleütközött az asztalokba, földöntötte a korsókat, megbotlott a butorokban, eljutott az udvari ajtóig és térde lökésével kitaszította. Az ajtó megfordult a sarkain. Benézett az udvarba. A Green-Box nem volt ott.

II. A hamu.

Gwynplaine kilépett a házból és minden irányban bejárta a Tarrinzeau-fiedet; elment mindenhova, ahol tegnap még bódé vagy sátor állott. Nem volt ott semmi. Kopogtatott a csap-székeken, de jól tudta, hogy lakatlanok. Mindent megzörgetett, ami ablakhoz vagy ajtóhoz hasonlított. Egyetlen hangot sem hallott a sötétségben. Mintha a halál járt volna arra.

A hangyabolyt széttaposták. Láthatóan valami rendőri intézkedés történt. Olyasmi játszódhatott le, amit napjainkban razziának, neveznek. A Tarrinzeau-field több, mint elhagyott, egészen pusztá volt és minden zugban vad karom nyomait lehetett érezni. Ugyszólván kifordították a nyomorult vásártér zsebeit és mindent kiürítettek.

Gwynplaine, miután mindent átkutatott, elhagyta a bowling-greent és befordult az East-point nevű külváros kanyargós utcáiba és a Themse felé indult.

Végigment a zeg-zugos utcák szövevényén, melyekben csak falak és sövények voltak, aztán érezte a levegőben a víz hűvösséget, hallotta a folyam tompa mormogását és egyszerre mellvéd előtt állt. Az Effroc-stone párkánya volt.

A mellvéd a partnak csak egy rövid és szűk darabját szegélyezte. Alatta az Effroc-stone magas fala meredeken mélyedt a sötét vízbe.

Gwynplaine megállt a mellvédnél, reákönyökölt és tenyerébe támasztva fejét, elgondolkodott; alatta hullámozott a víz.

Nézte a vizet? Nem. Mit nézett? A homályt. Nem azt a homályt, amely körülötte volt, hanem azt, amelyet belsejében érzett.

A bus éjjeli tájképben, melyre nem figyelt, ebben a külső mélységben, melybe tekintete be nem hatolt, árbockok és kötelek árnyképeit lehetett megkülönböztetni. Az Effroc-stone alatt csak a hullámok játszottak, de alább a part alig érezhető lejtéssel sülyedt és töltésben végződött, melynek hosszában több kikötött hajó állott; egyesek most érkeztek, mások indulóban voltak és a parttal deszkapallókon vagy apró mólókon keresztül közlekedtek, melyeket kőből vagy fából építettek. A hajók közül némelyik horgonyt vetett, némelyiket a parthoz láncolták, de mind mozdulatlan volt. Nem hallatszott sem járás, sem beszéd, mert a matrózoknak megvan az a jó szokásuk, hogy annyit alusznak, amennyit csak lehet és nem kelnek föl, ha nem szükséges. Ha volt is a hajók között olyan, melynek az éjszakai dagály órájában indulnia kellett, most még senki sem volt ébren rajta.

Alig látszottak a hajóteknők, e nagy fekete edények, a kötelek és a hágcsók. Halvány és zavaros volt minden. Itt-ott vörös hajólámpás csillant meg a ködben.

Gwynplaine mindebből semmit sem vett észre. A végzet volt, amit ő nézett.

Álmodozott, önkivületben, mint az álomlátó a kérlelhetetlen valóság előtt.

Ugy rémlett, mintha földrengést hallana a háta mögött. A lordok nevetése volt.

Most szabadult ki ebből a nevetésből. Kiszabadult, miután fölpofozták.

Arculütötték! Ki?

A testvére.

És kiszabadulván a nevetésből e pofonnal, mikor mint a megsebzett madár a fészkébe menekült és futván a gyűlölet elől, a szerelmet kereste, mit talált ott?

A sötétséget.

Senkit.

Minden eltűnt.

Ezt a sötétségei összehasonlította álmaival.

Minden összeomlott!

Gwynplaine az üresség komor partjára ért. A Green-Box eltűnt, a mindenség elenyészett.

Lelke bezárult.

Gondolkodott.

Mi történhetett? Hova lehettek? Nyilván elűzték őket. A sors csapást mért rá, Gwynplainere, a nagyságot, a többiekre pedig egy másik csapást, a megsemmisülést. Világos volt, hogy nem látja őket többé viszont. Erről gondoskodtak. Együttal eltűntettek mindenkit, aki a vásártéren lakott, Niclessen és Govicumon kezdve, hogy senki fölvilágosítást ne adhasson neki. Kérlelhetetlenül szétszórta mindenkit. Az a félelmes társadalmi erő, ugyanakkor, mikor őt porrá zúzta a lordok házában, őket is szétmorzsolta szegény kunyhójukban. Elvesztek. Dea elveszett. Az ő számára elveszett. Örökre. Mennyei hatalom, hova lehetett Dea?! És ő nem volt ott, hogy védelmezhetne volna!

Kinos találgatás az, ha önmagunkat kérdezzük a távollevők felől, akiket szeretünk. Ő elszenvetve ezt a gyötrelmet. Minden újabb föltevésre belsejéből fájdalmas ordítás felelt.

Kinos gondolatok során visszaemlékezett a baljóslatu emberre, aki azt mondta, hogy Barkilphedronak hívják. Ez az ember érthetetlen dolgot irt az agyába olyan rémes tintával, hogy most tüzes belükkel jelent meg előtte és Gwynplaine gondolatai mélyén lángolni látta a rejtélyes szavakat, melyek ma már érthetők lettek: *A végzet nem nyit ki ajtót anélkül, hogy egy másikat bezárna.*

Minden bevégeződött. Az utolsó árnyékok vannak fölötte. Minden ember sorsában eljöhet a világ vége, csupán az ő számára. Ezt úgy nevezik: kétségbeesés. A lélek tele van lehulló csillagokkal.

Idejutott tehát!

Füstfelhő vonult keresztül. Ő belevegyült ebbe a füstbe. Az megsűrűsödött szemei előtt, behatolt agyába. Kívül megvakította, belül megrészegítette. Az egész addig tartott, míg a füst elszáll. Aztán minden eltűnt, a füst és az élet. Fölbredvén ebből az álomból, egyedül volt.

Minden elenyészett. Minden elment. Minden elveszett. Éjszaka, semmi, ez volt a látóhatára.

Egyedül volt.

Egyedül, ez a szó egyértelmű ezzel a másikkal: halál.

A kétségbeesés számító. Ragaszkodik az összegezéshez. Semmit sem hagy ki. Összead mindent, még a filléreket is. Szemére veti Istennek a mennydörgéseket éppugy, mint a tüszurásokat. Tudni akarja, mit tartson a végzetről. Okoskodik, mérlegel és számít.

Komor, hidegtől dermedt külső, mely alatt meg nem szűnik az égő láva folyása.

Gwynplaine vizsgálta önmagát és vizsgálta a sorsot.

A visszapillantás, az összefoglalás borzasztó.

Ha az ember a hegy tetején van, a mélységbe néz. Ha a mélység fenekére bukott, az égre tekint.

És azt mondja magában: Ott voltam!

Gwynplaine a szerencsétlenség aljára jutott. És mily gyorsan! A balszerencse utálatos sebességével. A szerencsétlenség olyan nehéz, hogy lassunak lehetne gondolni. De éppen nem az. Ugy látszik, hogy a hideg hó dermedt, mozdulatlan, mint a tél fehér szemfedője. Mindezt meghazudtolja a lavina.

A hógörgeteg a parázssá lett hó. Fagyos és emésztő. Gwynplainet elborította. Megragadta, mint a rongyot, kitepte, mint a fát, gyökerestül és elhajította, mint a követ.

Végiggondolt a bukásán. Kérdéseket tett föl és felelt reájuk. A fájdalom olyan, mint a vallatás. Nincs olyan aprólékos bíró, mint a lelkiismeret, mikor a saját ügyét vizsgálja.

Mennyi szemrehányást tehet magának e kétségbeesésért?

Számot akart adni magának és szétbontotta lelkiismeretét; fájdalmas mütét volt.

Távolléte katasztrófát okozott. De tőle függött-e ez a távollét? Szabad volt-e ő mindabban, ami törtét vele? Semmikép sem. Fogolynak érezte magát. Mi tartotta fogva? Börtön? Nem. Lánc? Nem. Mi volt tehát? Lépvessző. Beleragadt a nagyságba.

Kivel nem történt meg, hogy látszólag szabad volt és mégis úgy érezte, hogy a szárnyait megkötözték?

Mintha csalétket nyújtottak volna feléje. Eleinte csábítás volt, később fogság.

Azonban - és ezen a ponton nyomta a lelkiismeret - ami kínálkozott, azt ő egyszerűen türte? Nem. Elfogadta.

Bizonyos mértékben meglepték és erőszakolták, ez igaz; de ő bizonyos mértékben engedett. Nem ő hibája volt, hogy elvitték, de hogy megrészegetett, az az ő gyengeségén mulott. Volt egy pillanat, elhatározó pillanat, mikor megkérdezték, Barkilphedro állította szembe a dilemmával, világosan alkalmat adván Gwynplainenek, hogy egy szóval eldöntse sorsát. Gwynplainenek módja volt igent vagy nemet mondani. Ő igent mondott.

Ebből a szédülten kiejtett igenből folyt minden. Most megértette. Keserű utóíze a beleegyezésnek.

Azonban - védekezett - csakugyan olyan nagy hiba volt-e, hogy jogaiba lépett, hogy birtokába vette ősi tulajdonát, örökségét, házáat, hogy patricius létére fölvette ősei rangját és mint árva apjának nevét? Mit fogadott el? Jogának helyreállítását fogadta el? A gondviseléstől.

Akkor lázadozni kezdett. Ostobaság volt elfogadnia. Milyen rossz vásárt csinált! milyen ügyetlen csere! Vesztére szövetkezett ezzel a gondviseléssel. Hogyan! két millió évi jövedelemért, hét vagy nyolc uradalomért, tiz-tizenkét palotáért, városi és falusi kastélyokért, száz lakájért, kopófalkáért, kocsikért, cimerekért, ezért, hogy bíró és törvényhozó lehessen, hogy megkoronázzák biborpalástban, mint egy királyt, hogy báró és lord lehessen, hogy Angolország pairje lehessen, ezért odaadta Ursus bódéját és Dea mosolyát! Hullámzó végtelenségért, melyen hajótörést lehet szenvedni és el lehet sülyedni, odaadta a boldogságot: Az oceánért odaadta a gyöngyöt. Ó, eszeveszett! Ó, ostoba! Ó, együgyü!

De mégis - és itt az ellenvetés szilárdabb talajon állt - a nagy szerencse lázában, mely őt elfogta, nem volt minden egészségtelen. Talán önzés lett volna a visszautasítás, talán kötelessége volt elfogadni. Mit kellett volna tennie, mikor hirtelen lorddá lett? Az esemény bonyolódottsága okozza az elme zavarait. Vele is ez történt. A kötelesség visszás parancsokat ad, a kötelesség egyszerre minden oldalon jelentkezik, megsokszorozódik, majdnem ellentmond önmagának. A rémület megbénította úgy, hogy a Corleone-lodgeból átment a lordok házába ellenállás nélkül. Az, amit az életben emelkedésnek neveznek, csak letérés az egyszerű utról a nyugtalanságok útjára. Hol van ezentul az egyenes irány? Kié most első kötelességünk? A hozzánk közelállóké-e vagy az egész emberiségé? Nem jutunk-e a kis családból a

nagy családba? Emelkedünk és mindig növekedő súlyt érzünk a becsületünkön. Minél magasabbra jutunk, annál több kötelességet érzünk. A jog kiszélesítése megnöveli a kötelességet. Valami zaklatást érzünk vagy talán csak képzeljük, ugyanakkor több ut nyílik meg előttünk és mindegyiknek a kezdetén látni véljük a lelkiismeret figyelmeztető ujját. Merre menjünk? menjünk? maradjunk? előre? hátra? mit cselekedjünk? Különös, hogy a kötelességnek is vannak keresztutjai. A felelősség utvesztővé lehet.

És mikor az ember eszmét hord magában, mikor egy eszme testesül meg benne, mikor nemcsak husból és vérből való ember, hanem jelkép is, akkor a felelősség még zavaróbb. Innen származott Gwynplaine gondterhes tanulékony-sága és néma aggódása; innen származott az is, hogy engedelmeskedett a székfoglaló idézésnek. A gondolkodó ember gyakran semleges ember. Ugy tünt föl előtte, hogy a kötelesség parancsát hallja. Nem lelke mélyén élő törekvéseinek megvalósítása volt-e, hogy beléphetett arra helyre, ahol az elnyomatóról beszélni és ellene harcolni lehet? Mikor megadták a szót neki, rémitő társadalmi mintának, neki, aki élő ábrája az önkénynek, mely alatt hatezer éve hörög az emberiség, volt-e joga visszautasítani? félrehúzhatta-e a fejét a lángnyelv alól, mely fölülről jött és fölötte állapodott meg?

A lelkiismeret homályos és szédítő küzdelmében így szólt önmagához: - A nép csupa csönd. Én leszek e hallgatás nagy ügyvédje. Beszélni fogok némák helyett. Beszélek a kicsinyekről a nagyoknak és a gyöngékről a hatalmasoknak. Ez az én sorsom célja. Isten akarja is, amit kíván és megvalósítja. Bizonyára bámulatos, hogy Hardquanonne kulacsa, melyben Gwynplaine lord Clancharlievá való átalakulása rejtett, tizenöt évig uszott a tengeren, hullámokban, viharban, szirtek között és a háborgás nem tett kárt benne. Most látom, miért. Vannak titkos végzetek; én kezemben tartom az enyémnek kulcsát és megfejem a rejtvényt. Én kiválasztott vagyok, nekem küldetésem van! Én a szegények lordja leszek. Én minden kétségbeesett hallgató helyett beszélek. Én lefordítom a hebegést. Le fogom fordítani a morgást, az üvöltést, a suttogást, a tömegek zugását, rosszul kiejtett panaszokat, az érthetetlen hangokat, és mindazokat az állati hangokat, amiket a tudatlanság és a szenvedés présel ki az emberekből. Az emberek zajongása épp oly érthetetlen, mint a szél zugása; ők kiáltanak, de senki sem érti meg, így a kiáltás annyi, mint a hallgatás és a hallgatás az ő védtelenségük. Kényszerült hallgatás, mely segítséget követel. Én leszek a segítség. Én leszek a panasz. Én leszek a Nép Igéje. Szerencsére, engem meg fognak érteni. Én leszek a vérző száj, melyről letépték a pecket. Mindent elmondok. Nagy dolog lesz.

Igaz, a némákért beszélni szép; de süketeknek beszélni szomorú. Ez volt kalandjának második része.

Fájdalom! nem sikerült.

Helyrehozhatatlanul elbukott.

Az emelkedés, melyben hitt, a magas szerencse, a látszat elolvadt alatta.

Milyen bukás! a kinevettetés tajtékjába zuhanni.

Erősnek hitte magát, ő, aki annyi éven át figyelő lélekkel uszott a szenvedések tengerén, ő, aki ebből az egész homályból csak panaszos jajszót hozott magával. Összezuzódott a roppant szirten, a gazdagok léhaságán. Azt hitte, ő a bosszuálló, pedig csak bohóc volt. Azt hitte, villámokat szór, pedig csak csiklandozott. Megindultság helyett gunyt aratott. Ő zokogott és nekik jókedvük lett tőle. E vidámság alatt elmerült. Gyászos süllyedés volt.

És mit nevettek? A nevetését.

Tehát az az utálatos erőszak, melynek nyomait örökre viselte, e szüntelen vidámsággá lett csonkítás, e reábélyegzett vigyorgás, ez az elnyomók alatt nyögő nemzetek elégedettségének

koholt képe, ez a kinzással készült vidám álarc, a nevetés ez örvénye, amit az arcán viselt, ez a forradás, mely annyit jelentett: *jussu regis*, ez a bizonyítéka a bűnnek, amit egy király követett el ellene, e jelképe a bűnöknek, melyeket a királyság követett el az egész nép ellen, ez diadalmaskodott fölötte, ez verte le őt, ez volt a hóhér ellen emelt vád, mely halálos ítéletté változott az áldozat ellen! Csodálatos letagadása az igazságnak. A királyságnak igaza lett apjával szemben, igaza lett vele szemben is. A gonoszság, melyet elkövettek, oka és ürügye lett annak, amit még el kellett követni. Ki ellen méltatlankodtak a lordok? A kinzó ellen? nem. A megkinzott ellen. Itt a trón, ott a nép; itt II. Jakab, ott Gwynplaine. Bizonyos, hogy ez a szembesítés világosságot derített egy merényletre, egy bűnre. Mi volt a merénylet? Hogy panaszkodott. Mi volt a bűn? Hogy szenvedett. A nyomor rejtőzzék el és hallgasson, különben felségsértéssé válik. Hát ezek az emberek, akik a guny kinpadjára vonszolták Gwynplainet, gonoszak voltak? Nem, de nekik is megvolt a végzetük, ők boldogok voltak. Hóhérok voltak anélkül, hogy tudták volna. Jókedvük volt. Haszontalannak találták Gwynplainet. Ő fölhasította a hasát, kitépte a máját és a szívét, megmutatta a beleit és ők azt kiáltották: Csak folytasd a komédiát! És - szivszaggató dolog - ő maga is nevetett. A szörnyű lánc megkötözte a lelkét és nem engedte, hogy gondolatai az arcáig emelkedjenek. Az eltorzítás a szelleméig hatott és míg a lelkiismerete fölháborodott, az arca meghazudtolta és nevetett. Vége volt. A Nevető Ember volt ő, aki vállán tartotta a siró világot. Derűltséggé kövesült aggodalom volt ő és hordozva egy világ nyomorának súlyát, befalazták a mások derűltége, gunyja és mulatsága mögé. Minden elnyomottal - akiknek ő megtestesülése volt - osztozott abban az utálatos végzetben, hogy a kétségbeesésüket nem vették komolyan; tréfáltak nyomoruságukkal; a rettentően megsűrűsödött szerencsétlenségből való bohóc volt ő, aki megszökött gályarabságából, istenné lett, a csöcselék fenekéről fölemelkedett a trón lábáig, bejutott a csillagok közé és miután fölvidította a kárhozottakat, mulattatta a kiválasztottakat is. Minden, ami benne volt, nagylelkűség, lelkesedés, ékesszólás, sziv, lélek, düh, harag, szerelem, kifejezhetetlen fájdalom, minden ebben végződött, ebben a kitörő nevetésben! És ő megállapította, a lordoknak meg is mondta, hogy ez nem kivétel, hanem rendes, megszokott, általános és tőlünk független cselekedet, mely annyira összevegyül életünk szokásaival, hogy észre sem vesszük. Az éhenhaló nevet, a koldus nevet, a gályarab nevet, a prostituált nevet, az árva, hogy a kenyerét megkeresse, nevet, a rabszolga nevet, a katona nevet, a nép nevet; az emberi társadalmat úgy teremtették, hogy minden romlás, minden nyomor, minden szerencsétlenség, minden láz, minden fekély, minden haldoklás az örvény fölött az öröm borzalmas torzképében olvad össze. Ő volt ez a tökéletes torzkép. A felsőbb törvény, az ismeretlen, kormányozó erő akarta, hogy egy látható és kézzel érinthető, husból és vérből való kisértet magában foglalja össze a szörnyű paródiát, amit világnak nevezünk; ő volt ez a kisértet.

Gyógyíthatatlan végzet.

Ő elkiáltotta: Kegyelem a szenvedőknek! De hiába.

Föl akarta ébreszteni az irgalmat és fölkeltette az irtózást. Ez a kisértetek megjelenésének szabálya.

De ő ember is volt ugyanakkor, mikor kisértet. Ez volt a legkinosabb bonyodalom. Kisértet volt kívülről, belsejében ember. Talán még inkább ember, mint más, mert kettős sorsában foglalta össze az egész emberiséget. És mikor benne volt az egész emberiség, úgy érezte, hogy ő kívül van rajta.

Volt valami áthághatatlan a létezésében. Mi volt ő? kitagadott? nem, hiszen lord volt. Mi volt ő? lord? nem, hiszen lázadó volt. Ő volt a Világossághozó, a szörnyű ünneprontó. Sátán nem volt, bizonyára, de Lucifer volt. Komoran jelent meg, fáklyával a kezében.

Komor! ki előtt volt komor? A komorak előtt. Kik látták félelmesnek? A félelmesek. Azért taszították vissza. Közéjük lépni? Befogadtatni? Soha. Az akadály, amit az arcán viselt, borzasztó volt, de az akadály, ami eszméiben rejlett, még áthághatatlanabb. Szavai éktelenebbnek látszottak, mint az arca. Egyetlen gondolata sem volt lehetséges a nagyok és hatalmasok világában, melyben egyik végzete szerint született és melyből egy másik végzet kutasztotta. Közte és az emberek között egy álarc volt, a társadalom és az ő szelleme között pedig egy fal állott. Mint vándorkomédiás, gyermekkorától belevegyült abba az eleven és erős környezetbe, melyet tömegnek neveznek, átítatta őt a sokaság delejessége, áthatotta a végtelen emberi lélek, tehát az egész világ józan fölfogása szerint elvesztette az uralkodó osztályok sajátos fölfogását. Ott fönt ő lehetetlen volt. Egészen átázottan került ki az Igazság kutjából. A mélység büzlött rajta. Megundorította a hazugságokkal beillatosított fejedelmeket. Aki valótlanban él, annak az igazság utálatos. Aki szomjazza a hízást, az kihányja a meglepetésében lenyelt valóságot. Amit Gwynplaine hozott, nem nekik való volt. Mi volt az? az okosság, a bölcsesség, az igazság. Undorodva lökték vissza.

Voltak ott püspökök is. Ő az Istent hozta közéjük. Ki ez a tovakodó?

A sarkok taszítják egymást. A keveredés lehetetlen. Hiányzik az átmenet. Láttuk az egyetlen emberbe tömörített nyomort szemtől-szemben az egyetlen osztályba sűrített göggel: nem volt más eredménye a félelmes találkozásnak, csak egy haragos kiáltás.

Vádolni fölösleges. Elég a megállapítás. Végzete partján elmélkedve, Gwynplaine megállapította erőfeszítésének végtelen haszontalanságát. Megállapította a magasabb körök siketségét. A kiváltságosoknak nincs fülük a kitagadottak számára. A kiváltságosok hibája ez? nem. Fájdalom, ez törvény számukra. Bocsátsatok meg nekik. Elérzékenyülni annyi lenne, mint lemondani. Nem kell semmit várni onnan, ahol a főurak és a fejedelmek vannak. Aki elégedett, kérlelhetetlen. A jóllakott nem ismer éhezőket. A boldogok elszigetelik magukat és semmiről sem tudnak. Az ő paradicsomuk küszöbére is föl kellene írni, amit a pokol kapujára: „Hagyjatok föl minden reménnyel.”

Gwynplainet úgy fogadták, mint a kísértetet az istenek között.

De erre minden föllázadt benne. Nem, ő nem volt kísértet, ő ember volt. Megmondta nekik, feléjük kiáltotta, hogy ő az Ember.

Ő nem volt kísértet. Élő hus volt. Volt agya, gondolkozott; volt szíve, szeretett; volt lelke és remélt. Nagyon is sokat remélt, ez volt minden hibája.

Fájdalom! annyira tülközte a reménykedést, hogy hinni tudott abban a csillogó és homályos dologban, melynek társadalom a neve. Ő, aki kívül volt, belépett oda.

A társadalom első rohamra egyszerre fölkinálta az ő három ajándékát, a házasságot, a családot és a társadalmi osztályt. A házasságot? Láta a küszöbön a prostitúciót. A családot? A bátyja arcúltította és holnap várni fogja karddal a kezében. Az osztályt? Az ő osztálya a szeme közé nevetett, neki, a patriciusnak, a nyomorultnak. Kilökte, alig hogy befogadta. És három első lépése ebben a sötétségben három örvényt nyitott meg alatta.

Áruló megdicsőüléssel kezdődött a balszerencséje. A szerencsétlenség fölmagasztalt arccal közeledett hozzá. Emelkedj! annyit jelentett: Sülyedj!

Jóbnak ellentéte volt. A nyomorúság szerencse alakjában jött hozzá.

Ó gyászos emberi rejtély! Mennyi kelepce! Mint gyermek küzdött az éjszakával és erősebb volt. Férfikorában küzdött a végzettel és leterítette. Éktelenségében sugárzó és szerencsétlenségében boldog volt. Száműzetéséből menedéket teremtett. Mint csavargó, küzdött a távolsággal és mint az ég madarai, megtalálta a maga kenyérmorzsáját. Mint magányos

emberkerülő küzdött a tömeggel és barátjává tette. Mint bajnok küzdött az oroszlánal, a néppel és megszelidítette. Koldus léteire küzdött a nyomor ellen, szembeszállt az élet szükségleteivel és összevegyítvén a nyomorral a szív minden örömét, gazdagságot csinált a szegénységből. Az élet győztesének hihette magát. Egyszerre új erők támadtak reá az ismeretlen mélyéből, nem fenyegetéssel, hanem cirógatással és mosollyal; megjelent előtte a véstjósító, érzéki szerelem, előtte, aki eltelt anyagi szerelemmel; elragadta őt a hus, őt, aki eddig eszményekben élt; kéjes szavakat hallott, melyek olyanok voltak, mint a dühkiáltás; asszonyi karok szorítását érezte, mint a reáfonódó kigyót; az igazság fényét a hamisság káprázata váltotta föl; mert nem a hus a valóság, hanem a lélek. A hus hamu, a lélek láng. A kis csoportot, melyet a munka és a szegénység rokonsága fűzte hozzá és mely az ő igazi, természetes családja volt, fölváltotta a társadalmi, vérszerinti családja és mielőtt belépett volna, szemben találta magát a testvérgyilkosság körvonaláival. Fájdalom! engedte, hogy újra beosszák abba a társadalomba, melyről Brantôme, akit ő nem olvasott, azt mondta: *A fiu jogosan párbajra bírhatja az atyát.* A végzetes szerencse azt kiáltotta felé: Te nem a tömeghez tartozol, hanem az előkelőkhöz! mint egy nyílást az égen, megnyitotta a feje fölött a társadalom mennyezetét és fölhajította váratlanul és szilajon a fejedelmek és urak közé.

Hirtelen, a nép helyén, mely tapsolni szokott neki, főurakat látott maga körül, akik átkozták. Gyászos változás. Gyalázatos emelkedés. Durva elrablása mindannak, ami eddig az üdvösség volt! A gunyakacaj az életétől fosztotta meg! Gwynplainet, Clancharliet, a lordot, a komédiást kiragadták régi helyzetéből és új sorsából e sasok csőrének csapásai!

Mire volt jó, hogy az akadályokon való győzelemmel kezdte az életet? Mit használt, hogy kezdetben diadalmaskodott? Fájdalom, buknia kellett, anélkül a sorsa nem lett volna teljes.

Igy, félig kényszerből, félig önként, mert a wapentake után Barkilphedroval volt dolga, elrablásában beleegyezés is volt - elhagyta a valóságot a rejtelmesért, az igazat a hamisért, Deát Josianeért, a szerelmet a gögért, a szabadságot a hataloméért, a szegény és büszke munkát a homályos, felelősségteljes gazdagságért, az árnyékot, ahol Isten lakik, a lángokért, ahol démonok vannak, a paradicsomot az olimpusért!

Beharapott az aranyalmába. Egy falat hamut köpött ki.

Siralmas eredmény. Vereség, bukás, kudarc, pusztulás, sértő szétzavarása minden reménységének korbácsoló nevetéssel, végtelen kiábrándulás. És mit tegyen ezután? Mit lát, ha a holnapra tekint? Meztelen kardot, melynek hegye az ő mellén, markolata pedig a bátyja kezében van. Nem látott mást, csak ennek a kardnak az ocsmány villogását és hátul, szomorú árnyképekkel teli szörnyű félhomályban a többi, Josianet, a lordok házát.

És ez a testvér, milyen lovagiasnak és mily bátorinak látszott! Fájdalom! ezt a Tom-Jim-Jacket, aki megvédte Gwynplainet, ezt a lord Davidot, aki megvédte lord Clancharliet, alig látta, alig volt annyi ideje, hogy egy pofont kapjon tőle és megszeresse.

Mily lesújtó!

Most pedig továbbmenni lehetetlen. Minden oldalon meredek volt körülötte. Különben is, minek! Minden fáradsága a kétségbeesés fenekére jut.

A kísérlet megtörtént, újakezdeni nem lehet.

A játékos, aki egymásután kiadta minden ütőkártyáját, Gwynplaine volt. Engedte, hogy bevonszolja a borzalmas kártyabarlangba. Anélkül hogy számolt volna azzal, amit tesz - mert ilyenek az ábrándozás finom mérgezései -, tudott olyan szörnyeteg lenni, hogy kijátszotta Deát Josiane ellenében. Meg tudta gyalázni Ursust azzal, hogy kijátszotta egy család ellenében. Kijátszotta komédiás-dobogóját a lordi székért; tapsokat vesztett és átkokat nyert.

Utolsó kártyáját a bowling-green zöld szőnyegén vesztette el. Gwynplaine vesztett. Nem maradt más hátra, mint fizetni. Fizess, nyomorult!

A villámsujtottak nem sokat mozognak. Gwynplaine mozdulatlan volt. Aki észreveszi őt ebben a homályban egyenesen és mozdulatlanul állni a fal mellett, azt hitte volna, hogy föllállított kődarabot lát.

A pokol, a kigyó és az álmodozás önmaga körül tekeredik. Gwynplaine leszállt mély gondolatainak tekervényein.

Azt a világot, melyet megpillantott, azzal a hideg tekintettel szemlélte, mely elhatározó szokott lenni. Házasság, de szerelem nélkül; család, de testvériség nélkül; gazdagság, lelkiismeret nélkül; szépség szemérem nélkül; igazság méltányosság nélkül; rend egyensúly nélkül; hatalom megértés nélkül; tekintély jog nélkül; fény világosság nélkül. Kérlelhetetlen mérleg. Körüljárta azt a végső látomást, melyben elméje elmerült. Egymásután megvizsgálta a sorsot, a helyzetet, a társadalmat és önmagát. Mi volt a sors? Kelepce. A helyzet? Kétségbeesés. A társadalom? Gyűlölet. És ő maga? Legyőzött. És a lelke mélyén fölkiáltott: A társadalom a mostoha. A természet az anya. A társadalom a testek világa, a természet a lelkeké. Egyik a sirhoz vezet, a deszkaládához a gödörben, a föld férgei közé és ott bevégeződik. A másik nyitott szárnyakat ad a megdicsőüléshez a hajnali fényben, a fölemelkedéshez a csillagok közé és ott kezdődik.

Lassanként erőt vett rajta az önkivület, a gyászos keringésben. A bevégeződő dolgokban van egy utolsó villám, melynek fényénél minden látható lesz még egyszer.

Aki ítél, szembesít. Gwynplaine összehasonlította azt, amit a természet tett érte azzal, amit a társadalom tett. Milyen jó volt hozzá a természet, a lélek, mennyire segítségére volt! Mindent elvettek tőle, mindent, még az arcát is; a lélek visszaadott neki mindent. Mindent, még az arcát is; mert volt a földön egy mennyei világtalan, akit egyenesen az ő számára teremtettek, aki nem látta az ő csufságát, de látta a szépségét.

És tőle engedte magát elszakítani! Ettől az imádandó teremtestől, ettől a szívtől, ettől a ragaszkodástól, ettől a gyöngédségtől, ettől az isteni, vak tekintettől, az egyetlentől, aki a földön él, ettől távolodott el! Dea a nővére volt; mert érezte benne a derült ég nagy testvériségét, ezt a rejtelmet, melyben az egész mennyország benne van. Dea volt az ő szüze, mikor kicsi volt, mert minden gyermeknek van egy szüze és az élet kezdete mindig két tökéletes lélek házassága, tökéletes ártatlanságban, két tudatlan kis szüzesség által. Dea volt az ő hitvese, mert közös fészkük volt Hymen fájának legmagasabb ágán. Dea még ennél is több volt: az ő világossága; nélküle minden semmi és üres lett volna és ő sugárkéveket látott a feje körül. Mivé legyen Dea nélkül! Mit csináljon önmagával? Hiszen semmi része nem élhet Dea nélkül. Hogyan vesztette a szeme elől csak egy pillanatra is? Oh, szerencsétlen! Engedte, hogy hézag támadjon csillaga és maga között. Hol lehet most ő, a csillag? Dea! Dea! Dea! Dea! Oh, jaj! elvesztette a világosságát. Vegyétek el a csillagot, mi lesz az ég? Sötétség. De miért történt mindez? Oh, milyen boldog volt! Isten újra teremtette számára az édent; sőt, fájdalom, a kigyót is beengedte! De most ember volt a csábító. Kicsalogatta és ott - borzalmas kelepce - a nevetés fekete kaoszába zuhant, a pokolba! Szörnyü! szörnyü! Minden, ami elbűvölte, milyen rettentő volt! Ki volt ez a Josiane? Oh, a szörnyü asszony, félig állat, félig istennő! Gwynplaine most az emelkedés másik oldalára került és látta káprázatának tulsó részét. Gyászos látvány volt. A főuri rang éktelen, a korona undok, a biborpalást gyászos, a paloták méreggel teli, a trofeumok, szobrok, fegyverek gyanusak, a levegő egészségtelen és áruházi, mely megőrijtette az embert, aki beszívta. Oh, mily fényesek voltak a komédiás Gwynplaine rongyai! Oh! hol volt most a Green-Box, a szegénység, az öröm, a kedves élet, mikor együtt kóboroltak, mint a fecskék! Nem hagyták el egymást soha, minden percben együtt voltak; este, reggel az asztalnál összeért a könyökük, a térdük, egy pohárból ittak, a nap

benézett a kicsi ablakon, de az csak a nap volt, Dea pedig a szerelem! Nem voltak biztosak abban, hogy nem cseréltek-e csókokat az álom kék felhőiben. Deában volt minden ártatlanság és minden bölcsesség Ursusban. Városról-városra bolyongtak; tarisznájuk és szíverősítőjük a nép szabad, szívből fakadó vidámsága volt. Vándorló angyalok voltak, eléggé emberek ahhoz, hogy a földön járjanak, de nem volt elég szárnyuk, hogy elröpüljenek. És most minden eltűnt! Hol volt mindez? Lehetséges-e, hogy minden elenyésszen? Miféle siri szél fujt erre? Minden elhomályosult! minden elveszett! A siket mindenhatóság, amely reánehezedik a kicsinyekre, rendelkezik minden sötétséggel és mindenre kész! Mit tettek velük? És ő nem volt ott, hogy támogassa őket, hogy közbevesse magát, hogy megvédje őket, mint lord a címével, a főuri rangjával és a kardjával, mint komédiás az öklével és a körmeivel! És itt keserű gondolat támadt benne, talán keserűbb valamennyinél. Nem, ő nem védelmezhetette volna őket! Hiszen éppen ő volt az, aki vesztüket okozta. A gyalázatos társadalmi mindenhatóság éppen azért nehezedett rájuk, hogy őt, lord Clancharriet megóvja tőlük; hogy az ő méltóságát a velük való érintkezéstől elszigetelje. A legjobb módja az lenne, hogy támogassa őket, ha eltűnnék, akkor nem lenne többé ok arra, hogy üldözzék őket. Ha ő nincs, békén hagyják őket. Dermesztő nyílásba hatoltak gondolatai. Ah! miért is engedte, hogy elválasszák Deától? Hát nem Deához fűzte őt legelső sorban a kötelesség? Szolgálni és védeni a népet? Hát Dea? Ő volt a nép! Dea, az árva, a világtalan, ez az emberiség! Mit tehettek velük? Kegyetlen, égető megbánás! Távolléte szabad teret engedett a szerencsétlenségnek. Megosztotta volna sorsukat. Elvitte volna őket magával, vagy együtt sülyedt volna el velük. Mivé legyen most nélkülük? Gwynplaine Dea nélkül, lehetséges ez? Ha Dea nincs, semmi nincs! Ah, mindennek vége. A szeretett emberek örökre eltűntek a helyrehozhatatlan enyészetben. Minden kimerült. Különböztetve és elkárhozva, mint ő, minek tovább küzdeni? Nincs mit várnia sem az emberektől, sem az égtől. Dea! Dea! hol van Dea? Elveszett! Hogyan, elveszett? Aki elvesztette a lelkét, csak egyetlen helyen találhatja meg: a halálban.

Gwynplaine magánkivül és szomorúan, erősen támasztotta kezeit a párkányra, mint valami megoldásra és nézte a folyamatot.

Ez volt a harmadik éjszaka, mióta nem aludt. Láza volt. Eszméi, melyeket világosaknak hitt, zavarosak voltak. Parancsoló szükségét érezte az álomnak. Néhány pillanatig hajolt így a víz fölé; a homály kínálta neki a nagy, nyugalmas ágyat, végtelen sötétséggel. Komor csábítás.

Levetette a kabátját, összehajtotta és letette a párkányra. Aztán kigombolta a mellényét. Mikor le akarta vetni, a keze megütött valamit a zsebében. A vörös könyv volt, amit a lordok házában a librarianje adott neki. Kivette a zsebéből, megvizsgálta az éjszaka szétszórta világánál, meglátta az írószerszámot, kihuzta és az első tiszta lapra fölírt:

„Én elmegyek, David testvérem helyettesítsen és legyen boldog.”

Aláírta: Fermain Clancharlie, Angolország pairje.

Aztán levetette a mellényt és letette a kabátra. Kalapjába beletette a red-bookot azon a lapon kinyitva, melyre írt. Észrevett a földön egy követ, azt is beletette a kalapba.

Azután belenézett a feje fölé a végtelen homályba.

Majd lassan lehajtotta a fejét, mintha láthatatlan szálon huzná az örvény.

Egy lyuk volt a párkány alsó kövei közt, odatette egyik lábát, úgy hogy a térdé magasabban volt a párkány szélénél és nem kellett mást tennie, csak átlépni.

Összekulcsolta hátul a kezét és előrehajolt.

- Legyen - szólt.

És a mély vizre szegezte szemeit.

E pillanatban érezte, hogy egy nyelv megnyalja a kezét.

Megrezzent. Hátrafordult.

Homo állt mögötte.

BEFEJEZÉS
A TENGHER ÉS AZ ÉJSZAKA

I. A házőrző kutya lehet őrangyal is.

Gwynplaine fölkiáltott:

- Te vagy, farkas!

Homo megcsóválta a farkát. Szemei csillogtak a sötétben. Nézte Gwynplainet.

Aztán újra a kezét nyalta. Gwynplaine egy pillanatig úgy állt ott, mint a részeg. A reménység visszatérése rázta meg ennyire. Homo! milyen látomány! Negyvennyolc óra óta a villámcsapások minden fajtáját kimerítette; már csak az öröm csapása volt hátra. Most az csapott le reá. A visszanyert bizonyosság vagy legalább a fény, mely odavezet, hirtelen közbelépése valami rejtelmes kegyelemnek, talán az élet, mely a sir sötétjében megszólal: itt vagyok! abban a percben, mikor már nem várunk többé semmit, hirtelen gyógyulást és szabadulást hoz; támaszpont, melyet az összeomlás legválságosabb pillanatában találunk meg. Homo volt mindez. Gwynplaine világosságot látott Homo körül.

Ezalatt Homo megfordult. Néhány lépést tett, aztán visszanézett, mintha látni akarná, hogy Gwynplaine követi-e.

Gwynplaine elindult a nyomában. Homo megcsóválta a farkát és folytatta útját.

A farkas az Effroc-stone lejtője felé vette útját. Ez a lejtő a Themse partján végződött. Gwynplaine Homo vezetésével leereszkedett a lejtőn.

Homo időnként hátratekintett, hogy meggyőződjék, követi-e Gwynplaine.

Bizonyos végzetes helyzetekben semmi sem hasonlít annyira a mindent fölfogó értelemhez, mint a szerető állat egyszerű ösztöne. Az állat olyan, mint egy éleslátású holdkóros.

Vannak esetek, mikor a kutya szükségét érzi, hogy a gazdáját kövesse, máskor azt találja szükségesnek, hogy vezesse. Ilyenkor az állat az ész irányítását követi. A megzavarhatatlan szaglás rendetlenül, de tisztán lát a mi homályunkban. Az állat néha szükségesnek látja, hogy vezessen. Tudja-e, hogy veszedelmes hely következik és hogy segítenie kell az embernek az átkelésnél? Valószínűen nem. Vagy talán igen. Mindenesetre van valaki, aki tudja helyette; már említettük, hogy az életben sok hatalmas segítséget, melyről azt hisszük, hogy fölülről jött, alulról kaptunk. Nem tudjuk, hányféle alakot vehet föl Isten. Miféle állat ez? a gondviselés.

A partra érve, a farkas végigment a keskeny földnyelven, mely a Themse hosszában huzódik.

Nem adott semmi hangot, nem ugatott, némán ment tovább. Homo minden alkalommal követte ösztönét és teljesítette a kötelességét, de megvolt benne a számüzütt gondolkodó tartózkodása.

Körülbelül ötven lépés után megállt. Cölöpsor látszott jobbról. Ennek a kikötőhidnak a végén homályos tömeg látszott, egy elég nagy hajó. A hajó födélzetén, közel az orrához alig észrevehető világosság volt, mely hasonlított valami kialvófélben lévő éjjeli mécshez.

A farkas megegyeszer meggyőződött, hogy ott van-e Gwynplaine, aztán fölugrott a cölöp-építményre, e hosszú, bedeszkázott és bekátrányozott folyosóra, melyet az oszlopok rácsa tartott és alatta folyt a víz. Homo és Gwynplaine néhány pillanat múlva a végére értek.

A hid végéhez láncolt hajó hollandi bárka volt két csupasz födélzettel elől és hátul. A két födélzet között japán módra mély, födél nélküli helyiség volt, melybe meredek lépcsőn lehetett lemenni és melyet megtöltöttek a hajó rakományával. Így lett a hajónak két födélzete, mint a régi folyami hajóknak, üreggel a közepén. A teher megtöltötte az üreget. A papírhajók, amiket

a gyermekek csinálnak, körülbelül ilyen formájuk. A födélzetek alatt voltak a fülkék, melyeket a középső résszel ajtók kötöttek össze, a világosságot pedig a hajó oldalába vágott ablakokból nyerték. A teher lerakásánál ügyeltek arra, hogy a csomagok között utat hagyjanak szabadon. A hajó két árboca a két fedélzetből nyult föl. Az orrárbocot Pálnak nevezték, a farárbocot Péternek, mert a hajót épp úgy a két árboc vezérelte, mint az egyházat a két apostol. Palló vezetett oldalfalak között egyik födélzetről a másikba, mint valami lengő kínai hid, a középső üreg fölött. Rossz időben a palló két fala gépezet segítségével jobbra és balra leereszkedett és tetőt alkotott a középső rész fölött, úgy hogy a hajó viharos tengeren légmentesen elzáródott. Ezeknek a tömör bárkáknak gerenda volt a kormányrudja, mert a kormány erejének arányban kell állnia a hajó súlyával. A kormányos, két matróz és egy hajóinas, három férfi elég volt e nehéz tengeri járművek vezetéséhez. Mint mondtuk, egyik fedélzetnek sem volt korlátja. Ennek a hajónak széles, potrohos, fekete teste volt, melyen éjszaka is olvasható fehér betűkkel ez állt: *Vograat. Rotterdam.*

Ebben az időben különböző tengeri események, különösen Point báró nyolc hajójának katasztrófája a Carnero-foknál,³⁰ kényszerítvén az egész francia hajóhadat Gibraltár felé visszavonulni, kisöpörték a la Manche-csatornát, megtisztították mindennemű hadihajóktól a Londonból Rotterdamba vezető utat és így a kereskedőhajók kíséret nélkül jöhettek-mehettek.

A hajó, melyen a Vograat név volt olvasható és amely mellett Gwynplaine megjelent, majdnem egy szinten érintette baloldalával a hidat. Mintha lépcsőfok lett volna; Homo egy ugrással, Gwynplaine egy lépéssel a hajón voltak. A hátsó fedélzetre jutottak. A födélzet elhagyott volt, nem láttak semmi mozgást; az utasok - ha voltak - már a hajón lehettek, mert a bárka már készen állt az indulásra; a rakodást befejezték, ezt mutatták a középső üregben fölhalmozott zsákok és ládák. Bizonyosan lefeküdtek és aludtak a födélzet alatti szobákban, mert az átkelésnek még az éjjel meg kellett történnie. Hasonló esetben az utasok csak másnap reggel jelentek meg a födélzetén. A személyzet valószínűleg vacsorázott az ugynevezett „matrózfülkében”, várakozván az indulás közeli pillanatára. Ezért volt olyan elhagyatott a hiddal összekötött két födélzet.

A farkas a parton csaknem futott, a hajón azonban lassan, szinte óvatosan lépegetett. Csóválta a farkát, de most már nem vidáman, hanem gyöngén és szomorúan lengette, mint a nyugtalan kutya. Mindig megelőzve Gwynplaint, végigment a hátsó födélzetén, azután a deszkahidon.

Gwynplaine a hidra lépve, maga előtt világosságot vett észre. Ez volt a fény, amit a partról látott. Lámpás állt az előárboc tövében; ennek a sugarai az éjszaka sötétjében árnyképet világítottak meg, melynek négy kereke volt. Gwynplaine megismerte Ursus régi fülkáját.

Ezt az ócska faviskót, szekeret és kunyhót, melyben gyermekkorát töltötte, az árboc tövéhez kötötték vastag kötelekkel, melyeknek csomói látszottak a kerekek között. Miután oly sokáig nem volt szolgálatban, nagyon rozoga lett; semmi sem rongálja meg annyira az embereket és a tárgyakat, mint a tétlenség; nyomoruságosan féloldalra dült. A henyélés megbénította, sőt gyógyíthatatlan betegséget kapott: megvénült. Idomtalan, szuette oldala olyan hatást tett, mint a rom. Minden darabja sérült volt, a vas rozsdás, a bőr foszlott, a fa korhadt volt. Repedések sugároztak az elülső ablakon, melyen áthatolt a lámpa fénye. A kerekek csámpásak lettek. Az oldalak, a padló és a tengelyek olyanok voltak, mintha a fáradtságtól kimerültek volna; az egészben volt valami levert és könyörgő. A két föltámasztott rud olyan volt, mint két ég felé emelt kar. Az egész alkotmány kificamodott. Alatta lógott Homo lánc.

Ujra megtalálni életünket, boldogságunkat, szerelmünket, epedőn odarohanni és reávetni magunkat, úgy látszik, mintha ez törvény lenne és a természet így akarná. Igen, kivéve, ha

³⁰ 1705 április 21.

mélyen meg rendültünk. Aki áruláshoz hasonló szerencsétlenségekből menekült ki egészében megrendülve és tájékozatlanul, tartózkodó lesz még örömében is, retteg attól, hogy a saját végzetét hozza azokra, akiket szeret, úgy érzi, hogy félelmesen ragályos és csak óvatosan halad a boldogság felé. A paradicsom újra megnyílik, ő körülnéz, mielőtt belépne.

Gwynplaine a fölindulástól inogva, körülnézett.

A farkas csöndesen lefeküdt a lánc mellé.

II.

Barkilphedro a sasra célzott és eltalálta a galambot.

A kocsi lépcsőjét lebocsájtották, az ajtó nyitva állt; senki sem volt bent; a kevés világosság, ami az első ablakon behatolt, homályosan világította meg a fülke belsejét. Bus félhomály uralkodott benne. Ursusnak a lordokat dicsőítő föliratai láthatók voltak a rozoga deszkákon, melyek kívülről a falakat, belülről pedig a burkolatot alkották, Gwynplaine az ajtó mellett egy szögön ujjasát és bőrgallérját pillantotta meg, mint a morgueban a halott ruháit.

Rajta pedig e pillanatban nem volt sem mellény, sem kabát.

A kocsi eltakart valamit, ami a födélzetén az árboc tövében feküdt és amit a lámpa megvilágított. Derékalj volt, melynek egyik csücskét látni lehetett. Nyilván feküdt rajta valaki. Mozgás látszott a homályban.

Valaki beszélt. Gwynplaine a fülke mögött hallgatta.

Ursus hangja volt.

Ez a látszólag durva, alapjában oly gyöngéd hang, mely annyit korholta és oly helyesen vezette Gwynplainet gyermeksége óta, nem csengett már oly élénken és bölcsen. Bizonytalan és halk lett és minden mondat végén sóhajba fult. Már csak homályosan hasonlított Ursus régi, hajlékony és szilárd hangjához. Olyan ember hangja volt, akinek a boldogsága meghalt. Árnyékká lehet a hang is.

Ugy látszott, Ursus inkább magával beszélt, mint másvalakivel. Tudjuk, hogy szokása volt monológokat tartani.

Gwynplaine visszatartotta a lélegzetét, hogy egy szót se veszítsen el abból, amit Ursus beszélt és ezeket hallotta:

- Ez a fajtája a hajóknak veszedelmes. Nincs korlátja. Az ember belegurul a tengerbe és semmi sem tartja vissza. Ha vihar van, le kell menni a födélzet alá, ami borzasztó lehet. Egy ügyetlen mozdulat, egy kis ijedtség és megvan az ütőérdaganat. Erre már láttam példákat. Ah, istenem, mi lesz velünk? Alszik! Igen, alszik. Legalább azt hiszem, alszik, öntudatlan lenne? Nem. Az érverése elég erős. Bizonyosan alszik. Az álom halasztás. Ez a legjobb arra, hogy ne lásson semmit. Mit lehetne tenni, hogy ne zörögjenek itt? Uraim, ha van valaki a födélzeten, kérem, ne csináljanak zajt. Ne jöjjenek erre, ha tehetik. Tudják, hogy kimélni kell a gyöngéledő nőket. Lázás. Nagyon fiatal. Kis gyermek, akinek láza van. Idetettem a derékalját, hogy szabad levegőn legyen. Azért mondom el ezeket, hogy kimélettel legyenek iránta. A kimerültségtől lerogyott ide, mintha elvesztette volna az eszméletét. De csak alszik. Szeretném, ha nem ébresztenék föl. A nőkhöz fordulok, ha hölgyek is vannak itt. Fiatal leány, meg kell sajnálni. Csak szegény komédiások vagyunk, kérem, legyenek jószívvel hozzánk és aztán, ha kell valamit fizetni azért, hogy ne zörögjenek, megfizetem. Köszönöm, hölgyeim és uraim. Van itt valaki? Nincs. Azt hiszem, nincs itt senki. Hiába beszélek. Annál jobb. Uraim, köszönöm, ha itt vannak és nagyon köszönöm, ha nincsenek itt. - Verejtékezik a homloka. - Rajta, menjünk vissza a gályarabságba, vegyük föl újra az igát. A nyomor visszatért. Megint visz az ár. A kéz, a szörnyű kéz, melyet nem látunk, de mindig magunkon érzünk, hirtelen visszafordított bennünket a végzet sötét oldala felé. Jó, lesz bátorságunk. Csak beteg ne legyen ez a leány. Ostobának látszhatom, hogy hangosan beszélek egyedül, de éreznie kell, hogy van valaki körülötte, mikor fölébred. Csak hirtelen ne ébresszék föl! Semmi zajt az égre! Nem volna jó, ha hirtelen fölráznák! Bosszantó lenne, ha valaki ezen az oldalon járkálna. Azt hiszem, az emberek alusznak a hajón. Hálát adok a gondviselésnek ezért az engedményért. Nos! és Homo hol van? A nagy zavarban elfelejtettem megkötni, már azt sem tudom, mit

csinálok; most már több mint egy órája, hogy nem látom; kiment valahová vacsorát keresni. Csak valami baj ne érje! Homo! Homo!

Homo szeliden csapkodta farkával a földélezet deszkáit.

- Te itt vagy! Hála istennek! Ha Homo is elvész, az már sok lett volna. Szétveti a karjait. Talán fölébred. Hallgass, Homo. Az apály kezdődik. Azonnal indulunk. Azt hiszem, ma szép éjszakánk lesz. Nincs szél. A lobogó függ az árboc hosszában; kellemes utunk lesz. Nem tudom, hogy állunk a holddal, de csak addig, míg a felhők megmozdulnak. Nem lesznek hullámok. Szép idő lesz. Milyen halavány. Ez a gyöngeségtől van. De nem, hiszen piros. Ezt a láz okozza. De mégsem, csak rózsás. Jól érzi magát. Már nem látok tisztán. Szegény Homom, már nem látok jól. Tehát újra kell kezdeni az életet. Ujra munkához fogunk. Lásd, már csak ketten vagyunk. Ő érte fogunk dolgozni, te meg én. Ez a mi gyermekünk. Oh! a hajó mozog. Indulunk. Isten veled, London! Jó estét, jó éjszakát, az ördögbe! Ah! a szörnyű London!

A hajó valóban nehézkesen megmozdult. Hasadék támadt a hid és a hajó oldala között. A hajó farán egy ember állt, nyilván a hajógazda, aki előjött a hajó belsejéből, eloldotta a köteleket és a kormányrudat igazgatta. Ez az ember, aki csak a csatornát figyelte, amint illik olyan emberhez, akiben a hollandi és a matróz kettős hidegvére van, nem hallott és nem látott mást, csak a szelet és a vizet, a kormányrud végére hajolt és beleolvadva a homályba, a hajó egyik szélétől a másikig jött-ment, mint egy kísértet, akinek gerenda van a vállán. Egyedül volt a földélezetén. Amíg a folyamon volt a hajó, több emberre nem volt szükség. Néhány perc múlva a víz sodrában voltak. Minden ingás nélkül ereszkedtek lefelé. A Themse csöndes volt, az apály nem zavarta meg. A visszahúzódó víz sebesen ragadta magával a hajót. London fekete árnyképe elenyészett mögötte a ködben.

Ursus folytatta.

- Mindegy, digitalist fogok neki adni. Csak el ne veszítse az öntudatát. Verejtékezik a tenyere. De hát mit vétettünk a jó istennek? Milyen gyorsan jött mindez a szerencsétlenség! A baj iszonyu sebesen támad. Lezuhan egy kő, melynek karmai vannak, karvaly, mely lecsap a pacsirtára. Ez a végzet. És most itt heversz, kedves gyermekem! Az ember Londonba jön, mondván: nagy város, melyben szép épületek vannak. Southwark pompás külváros. Letelep-szik ott. Most pedig utálatos vidékek ezek. Mit csináljak? Örülök, hogy elmehetek? Ma április 30-ika van. Mindig féltem április hónaptól; április hónapnak csak két boldog napja van: az 5-ik és a 27-ik; négy szerencsétlen napja: a 10-ik, a 20-ik, a 29-ik és a 30-ik. Ezt már Cardon kalkulussai kétségtelenné tették. Szeretném, ha már elmúlna ez a nap. Az elutazás kissé könnyít rajta. Hajnaltájt Gravesendben leszünk és holnap este Rotterdamban. Teringette, újra kezdem a régi életet a kunyhóban; huzni fogjuk, ugy-e, Homo?

Halk koppantás jelezte a farkas beleegyezését.

Ursus folytatta:

- Ha az ember megszabadulhatna a fájdalomtól, mint ahogy megszabadul egy várostól! Homo, még boldogok lehetnénk. Fájdalom, mindig itt volna, aki már nincs. Egy árnyék megmarad azokon, akik túlélik. Tudod, kiről beszélek, Homo. Négyen voltunk, most csak hárman vagyunk. Az élet nem más, mint lassu elvesztése mindannak, amit szeretünk. A fájdalom hosszú láncolata marad utánunk. A végzet az elviselhetetlen fájdalom hosszú sorával rémületben tart bennünket. Azután még csodálkoznak, hogy az öreg emberek mindig a régi dolgokkal hozakodnak elő. A reménytelenség teremti a tökfilkókat. Derék Homom, a hátsó szél kitart. Már semmit sem látni a szent Pál-templomból. Nemsokára Greenwich előtt leszünk. Akkor már jó hat mérföldet megtettünk. Oh! örökre hátat fordítok a gyűlöletes fővárosoknak, tele papokkal, hatóságokkal és csöcseléssel. Inkább a falevelek mozgását

nézem az erdőben. Mindig izzad a homloka! Nem szeretem ezeket a vastag kék ereket az alsó karján. Ez a belső láztól van. Ez megöl engem. Aludj, gyermekem.

Ekkor egy hang szólalt meg, leirhatatlan, istenien komoly hang, mely olyan volt, mintha messziről szólna, egyszerre a magasságból is, a mélységből is, Dea hangja.

Mind semmi volt, amit Gwynplaine eddig érzett. Most az ő angyala szólalt meg. Ugy tetszett neki, hogy az életen túl, messzi egekben hangzanak a szavak.

A hang így szólt:

- Jól tette, hogy elment. Ez nem az a világ, ahova ő illett. Csakhogy nekem is el kell vele szállnom. Atyám, én nem vagyok beteg, hallottam beszélni az imént, jól éreztem magam, aludtam. Atyám, én boldog leszek.

- Gyermekem - kérdezte Ursus aggódó hangon -, hogy érted ezt?

- Atyám, ne gyötörje magát - volt a felelet.

Csönd lett, mintha lélegzetet venne, aztán néhány lassan kiejtett szót hallott Gwynplaine:

- Gwynplaine nincs itt többé. Most igazán vak vagyok. Én nem ismertem az éjszakát. Az éjszaka a távollét.

A hang megint elhallgatott, aztán folytatta:

- Mindig aggódtam azon, hogy elrepül; éreztem, hogy az égbe való. Egyszerre elszállt. Így kellett végződnie ennek. A lélek elköltözik, mint a madár. De a lélek fészke a mélységben van, ahol a nagy mágnes vonz mindent és én jól tudom, hol találom Gwynplainet. Nem téveszttem el az utat, látod. Atyám, oda le kell mennem. Később te is utánunk jössz. És Homo is.

Homo meghallotta a nevét és koppantott egyet a farkával.

- Atyám - beszélt tovább a hang - megérti, hogy attól a pillanattól kezdve, mióta Gwynplaine nincs többé itt, ez már elvégzett dolog. Ha akarnék sem maradhatnék, mivel lélegzetet kellennem. Nem kell olyat kívánni, ami lehetetlen. Gwynplaine-nel voltam, tehát - oly egyszerű - éltem. Gwynplaine nincs többé és én meghalok. Ez egyre megy. Vagy neki kell visszajönnie, vagy nekem is el kell mennem. Minthogy ő nem jöhet vissza, én elmegyek. Meghalni jó. Éppen nem nehéz. Atyám, ami itt elalszik, meggyullad másutt. Ezen a földön élni, ahol vagyunk, szüntelen szívszorulás. Nem lehet az, hogy mindig szerencsétlenek legyünk. Akkor az emberek elmennek oda, amit csillagoknak neveznek, ott összeházasodnak, el nem hagyják egymást soha, szeretik egymást, örökké szeretik és ez a jó Isten.

- No, ne haragudjál - mondta Ursus.

A hang folytatta:

- Például a múlt évben, a múlt év tavaszán, együtt voltunk, boldogok voltunk, a mostanihoz képest bizony nagy a különbség. Nem emlékszem már, melyik kisvárosban voltunk, ott fák voltak és én hallottam énekelni a fülemüléket. Aztán Londonba jöttünk. Minden megváltozott. Nem szemrehányás, amit mondok. Az ember idegen vidékre jut, nem tudhat előre semmit. Atyám, emlékszik? egy estén, mikor egy nő volt a nagy páholyban, akiről azt mondta: ez hercegnő! én elszomorodtam. Azt hiszem, jobb lett volna, ha megmaradunk a kisvárosokban. De Gwynplaine jól tette. Most rajtam a sor. Minthogy maga beszélte el nekem, hogy egészen kicsi voltam, mikor anyám meghalt, hogy a földön feküdtem, éjszaka a hóban, mely eltemetett és hogy ő, aki maga is egyedül volt, fölemelt engem és így maradhattam életben, nem csodálkozhat azon, hogy ma föltétlenül el kell mennem, hogy megnézzem a sirban, ott van-e Gwynplaine. Mert az egyetlen dolog, ami az életben valóban létezik, a szív, az élet után pedig

a lélek. Bizonyára számolt azzal, amit mondok, nemde, atyám? De mi mozog itt? úgy érzem, mintha mozgó házban lennénk, de mégsem hallom a kerekek zörgését.

Kis szünet után a hang folytatta:

- Nem tudom jól megkülönböztetni a tegnapot a mától. Nem panaszkodom. Nem tudom, mi történt, de valaminek történnie kellett.

Ezeket a szavakat mélységes és vigasztalan szelidséggel ejtette ki és sóhajtván, amit Gwynplaine meghallott, így fejezte be:

- El kell mennem, ha ő vissza nem jön.

Ursus komoran, halkán dörmögte:

- Nem hiszek a visszatérő lelkekben.

Aztán megszólalt:

- Bárkán vagyunk. Azt kérdezted, miért mozog a ház, azért, mert hajón vagyunk. Csillapodj. Ne beszélj sokat. Leányom, ha egy kis barátság van benned irántam, ne izgasd föl magad, nehogy lázad legyen. Öreg létemre, nem bírnám elviselni, ha megbetegednél. Kiméldj engem, ne légy beteg.

A hang újra megszólalt:

- Miért keressem a földön, ha csak az égből lehet megtalálni.

Ursus megpróbált tekintélyes hangon felelni:

- Csillapodj. Vannak pillanatok, mikor az eszed nincs egészen a helyén. Ajánlom, hogy maradj nyugodtan. Különbözik nem tartozol tudni, mi az a visszerpattanás. Nyugodt lennél, ha te is nyugodt lennél. Gyermekek, te is tégy valamit az én kedvemért. Ő vett föl téged, de én fogadtalak be téged. Beteggé teszed magadat. Ez baj. Csillapodj és aludj el. Minden jól fog menni. Becsületszavamra esküszöm, minden jól fog menni. Nagyon szép az idő. Mintha megrendeltük volna ezt az éjszakát. Holnap Rotterdamban leszünk, egy hollandi városban a Maas torkolatánál.

- Atyám - szólt a hang -, ha valaki gyermekkorától mindig együtt volt valakivel, nem kellene elválasztani őket, mert akkor meg kell halniuk és nincs mód arra, hogy másképp cselekedhessenek. Én nagyon szeretlek téged, de mégis érzem, hogy már nem vagyok egészen nálad, noha még nem vagyok egészen nála sem.

- Rajta - sürgette Ursus -, törekedj aludni.

A hang azt felelte:

- Abban elég részem lesz.

Ursus remegő hangon folytatta:

- Mondom, hogy Rotterdamba megyünk, egy hollandi városba...

- Atyám - szólt a hang -, én nem vagyok beteg, ha emiatt aggódik, nyugodt lehet, nincs lázam, kissé melegem van, ez az egész.

- A Maas torkolatánál - dadogta Ursus.

- Jól érzem magam, atyám, de látom, érzem, hogy meghalok.

- Ne gondolj ilyesmire - mondta Ursus.

És hozzátette.

- Istenem, csak valami megrázkódtatás ne érje!

Csönd lett.

Egyszer csak Ursus fölkiáltott:

- Mit csinálsz? Miért kelsz föl? Könyörgöm, maradj fekvé!

Gwynplaine remegett és előrenyujtotta a fejét.

III. A fölthalált paradicsom itt lenn.

Meglátta Deát. Egyenesen állt a derékaljon. Hosszu, fehér, zárt ruha volt rajta, mely csak vállának kezdetét és a nyaka hajlását engedte látni. Az ujjak elrejtették a karjait és a redők betakarták lábait. Láthatta a kezeit, melyeken kékes ágakban duzzadt föl a láztól forró visszerek hálózata. Borzongott és nem ingadozott, inkább ingott, mint a nádszál. A lámpa alulról világította meg. Szép arcát nem lehet leírni. Kibontott haja lebegett. Könny nem gördült le orcáin. Tűz és éjszaka volt a szemeiben. Halványsága olyan volt, mintha isteni élet sugárzott volna keresztül a földi alakon. Finom és törékeny teste belevegyült és fölolvadt ruhája redőiben. Egész teste hullámozott, mint a lobogó láng. De érezni lehetett, hogy már kezd pusztá árnyékká átváltozni. Tágranyitott szemei ragyogtak. Mintha sirból támadt volna föl, mint egy lélek a hajnali lényben.

Ursus, akit Gwynplaine csak hátulról látott, rémülten emelte föl a karjait.

- Leányom! oh! Istenem, ime elfogja a láz! A láz! Amitől félttem. Megrázkódtatásnak nem szabad őt érni, mert megölheti, de kellene az a megrázkódtatás, hogy meg ne örvüljön. Halott vagy örült! Micsoda helyzet! Mit tegyek. Istenem?! Leányom, feküdj vissza!

Ezalatt Dea beszélt. Hangját alig lehetett megkülönböztetni, mintha már az ég sűrűsége helyezkedett volna közé és a föld közé.

- Atyám, tévedsz. Nincs lázam. Jól hallok mindent, amit mondsz. Azt mondod, hogy sokan vannak, várnak, játszanom kell ma este, én szívesen játszom, látod, hogy eszemnél vagyok, de nem tudom, hogyan játsszunk, hiszen én is meghaltam, Gwynplaine is meghalt. De én azért mégis megyek. Készen vagyok játszani. Én itt vagyok, de Gwynplaine nincs többé.

- Gyermeke - ismételte Ursus -, fogadj szót, feküdj vissza ágyadba.

- Nincs többé! Nincs többé! Oh! milyen sötét van!

- Sötét! - dadogta Ursus. - Most először mondja ki ezt a szót!

Gwynplaine zaj nélkül fölment a lépcsőn a fölkébe, leakasztotta a szögről ujjasát és bőrgallérját, fölhuzta az ujjast, nyakába vette a gallért és lement a lépcsőn, folyton a szekér, a kötélzet és az árboc árnyékában.

Dea tovább suttogott, ajkai mozogtak és a suttogás lassanként dallammá változott. Az önkívület szüneteiben dudolni kezdte a rejtelmes fölhívást, melyet annyiszor intézett Gwynplainehez a *Legyőzött kaos*-ban. Énekelt és dala bizonytalan, gyöngé volt, mint a méhzümmögés:

Noche, quita te de alli,
La alba canta...

Félbeszakította:

- Nem, az nem igaz, nem haltam meg. Mit mondtam? Fájdalom, még élek. Én élek és ő meghalt. Én lenn vagyok, ő fönt van. Ő elment és én itt maradtam. Nem hallok már járni és beszélni. Isten kis időre nekünk adta a paradicsomot, aztán visszavette. Gwynplaine! vége mindennek! Nem érzem többé magam körül. Soha. A hangja! Nem hallok többé a hangját.

És énekelt:

Es menester a cielos ir...
...Dexa, quiero,
A tu negro
Caparazon.

És kitárta karjait, mintha a végtelenben keresne támaszt.

Gwynplaine a hirtelen kövé dermedt Ursus mellett fölemelkedve, Dea elé térdelt.

- Soha! - mondta Dea. - Soha nem hallom többé!

És magánkivül újra énekelni kezdett:

Dexa, quiero.
A tu negro
Caparazon!

Akkor meghallott egy hangot, a forrón szeretett hangot, mely felelt neki:

O ven! ama!
Eres alma,
Soy corazon.

És megérezte kezei között Gwynplaine fejét. Leirhatatlan kiáltásban tört ki:

- Gwynplaine!

Csillagfény gyult ki sápadt arcán és lehanyatlott.

Gwynplaine fogta föl a karjaiban.

- Él! - kiáltott Ursus.

Dea ismételte: - Gwynplaine!

És feje Gwynplaine arcához hajolt. Halkan mondta:

- Leszálltál hozzám! Köszönöm.

És Gwynplaine karjai között, Gwynplaine térdén ülve, felé fordította kedves arcát és Gwynplainere szögezte sötétséggel és sugarakkal teli szemeit, mintha látna.

- Te vagy! - mondta.

Gwynplaine csókokkal borította ruháját. Vannak olyan kifejezések, melyek egyszerre szavak, kiáltások és zokogások. Minden elragadtatás és minden fájdalom összeolvad bennük és együtt tör ki. Nincs értelmük és mindent megmondanak.

- Igen, én! én vagyok! én Gwynplaine! Akinek te vagy a lelke, érted? Én, akinek te vagy a gyermeke, hitvese, csillaga, lehellete! Én, akinek te vagy az élete, én, aki számára te vagy az örökkévalóság! Én vagyok! Itt vagyok, a karomban tartlak. Élek. Tied vagyok. Ah! ha meg-gondolom, hogy a vég előtt álltam! Egy pillanattal később! Homo nélkül! Majd elmondom neked. Mily közel van az öröm a kétségbeeséshez! Dea, éljünk! Dea, bocsáss meg nekem! Igen, a tiéd örökre! Igazad van, érintsd meg a homlokomat, győződj meg, hogy én vagyok. Ha tudnád! De semmi sem tud többé elválasztani egymástól. A pokolból jöttem és visszaszállok a mennyországba. Te azt mondd, hogy leszállok; nem, emelkedem. Itt vagyok veled. Örökre, mondom! Együtt! Együtt vagyunk! Ki hitte volna? Megtaláltuk egymást. Minden bajnak vége. Csak a bűbajos jövőendő van előttünk. Ujrakezdjük az életünket boldogan és úgy bezárjuk az ajtót, hogy a rossz sors ne tudjon beférközni. Mindent elmesélek neked. Bámulni fogsz. A hajó elindult. Senki sem teheti meg nem történtté. Uton vagyunk, megszabadultunk. Elmegyünk Hollandiába, megesküszünk, megkeresem a kenyeremet, ki akadályozhatja meg? Többé nincs mitől félni. Imádlak!

- Ne olyan sebesen! - dadogta Ursus.

Dea reszketve, a mennyei érintés remegésével simogatta Gwynplaine arcát. Hallatszott, amint magában mondta:

- Ilyen lehet Isten.

Megérintette ruháit.

- Az ujjas - mondta. - A bőrgallér. Semmi sem változott. Minden úgy van, mint azelőtt.

Ursus bámulva, kábultan, nevetve, könnyekben uszva nézte őket és így beszélt magában:

- Semmit sem értek az egészből. Képtelen hülye vagyok. Gwynplaine él! És én láttam eltemetni. Sirok és nevetek. Ez az egész tudományom. Olyan ostoba vagyok, mintha én is szerelmes lennék. De az is vagyok. Mind a kettőjükbe szerelmes vagyok. Vén számár, eredj! Sok az indulat. Sok a fölindulás. Ettől félttem. Nem, ezt akartam. Gwynplaine, kiméld! Igazán ölelkeznek. Ahhoz semmi közöm. Én csak néző vagyok. De amit érzek, furcsa. Élősdíje vagyok a boldogságuknak és kiveszem belőle a részem. Nem hiába vagyok itt; mégis, úgy érzem, valamiért vagyok itt. Gyermekeim, megáldalak benneteket.

És mialatt Ursus magában beszélt, Gwynplaine fölkiáltott:

- Dea, nagyon szép vagy. Nem tudom, hol volt az eszem ezekben a napokban. Nincs más senki a földön, csak te. Viszontlátlak és alig tudom elhinni. Ezen a bárkán! De mondd, mi történt hát? Milyen állapotba juttattak! Hol van a Green-Box? Ellopták tőletek és elűzték. Gyalázat. Ah! Megbosszulom! Megbosszullak, Dea! Velem lesz dolguk. Én Angolország pairje vagyok.

Ursus, mintha egy üstökös zuhant volna a melle közepébe, hátratántorodott és figyelmesen méregette Gwynplainet.

- Nem halt meg, ez világos, megbolondult volna?

És gyanakodva vakarta a fülét.

Gwynplaine újra kezdte:

- Nyugodj meg, Dea. A lordok házában mondom el a panaszomat.

Ursus megint megnézte és ujjá hegyével a homloka közepére bökött.

Aztán visszatért a szerepéhez:

- Az nekem mindegy, dörögte. Egyre megy. Légy bolond, ha akarsz, Gwynplainem. Ez joga az embernek. Én boldog vagyok. De mit jelent mindez?

A hajó lágyan és sebesen futott, az éjszaka mindig sötétebb lett, az oceánról jövő köd eltakarta az eget, szél nem fujt, alig lehetett néhány nagyobb csillagot látni, azok is kialudtak egymás után és kis idő múlva már egy sem látszott, az ég fekete volt, végtelen és enyhe. A folyam kiszélesedett, a két part már csak két vékony barna vonal volt jobbról-balról, azok is csaknem beleolvadtak az éjszakába. Mélységes nyugalom volt ebben a homályban. Gwynplaine félig ült és átölelve tartotta Deát. Beszéltek, kiáltoztak, csevegtek, suttogtak. Mámoros párbeszéd. Hogyan lehetne téged lefesteni, ó öröm?

- Életem!

- Mennyországom!

- Szerelmem!

- Én boldogságom!

- Gwynplaine!

- Dea! részeg vagyok. Engedd megcsókolnom a lábaidat.
 - Igazán te vagy?
 - Annyit kellene mondanom ebben a pillanatban. Nem is tudom, hol kezdjem.
 - Egy csókot!
 - Ó hitvesem!
 - Gwynplaine, ne mondd, hogy szép vagyok. Te vagy szép.
 - Megtaláltalak, szívemhez szoritlak. Ez valóság. Te az enyém vagy. Nem álmodom. Csak-ugyan te vagy. Lehetséges? igen. Ujra enyém az élet. Ha tudnád, mennyi mindenféle esemény történt velem! Dea!
 - Gwynplaine!
 - Szeretlek!
- És Ursus azt dörögte:
- Nagyapai örömöket érzek.

Homo előbujt a szekér alól és szerényen járt egyiktől a másikhoz, nem követelte, hogy figyeljenek reá, keresztül-kasul megnyalt mindent, majd Ursus nagy cipőit, majd Gwynplaine gallérját, egyszer Dea ruháját, másszor a derékalját. Ő így szokott áldást osztani.

Elhagyták Chathamot és a Medway torkolatát. Közeledtek a tengerhez. A sötét végtelenség olyan derűs volt, hogy a Themsen minden zavar nélkül jöttek végig; semmi különös műveletre nem volt szükség, egy matrózt sem hívtak a födélzetre. A hajó másik végén a hajógazda még mindig egyedül állt a rud mellett és kormányozott. Hátnak nem is volt több ember, csak ez az egy; elől a boldog emberek csoportját világította meg a lámpás, akiket a szerencsétlenségnek hirtelen üdvösséggé változott fenekén ért a nem remélt viszontlátás.

IV. Nem. Ott fönt.

Dea egyszerre kibontakozott Gwynplaine karjaiból és fölemelkedett. Két kezét a szívére szorította, mintha meg akarná akadályozni, hogy megrepedjen.

- Mi bajom lehet? - mondta. - Valami bajom van. Megfojt az öröm. Nem tesz semmit. Ez jó. Megjelenésed Gwynplainem, megrázott. A boldogság csapása volt. Mikor az egész mennyország megnyílik a szívben, ez megrészeget. Távol tőled, azt hittem, meghalok. Te adtad vissza nekem az elmuló életet. Mintha valami elszakadt volna bennem; a sötétség szakadt szét és én éreztem fölszállni az életet, az égő, lázas, gyönyörűséges, életet. Rendkívüli ez az élet, amit te adtál nekem. Annyira mennyei, hogy már kissé fáj. Mintha a lélek megnőne és alig találna helyet a testünkben. E szeráfi élet, az életnek ez a teljessége, föltódul a fejembe és keresztülhatol rajtam. Különös, de nagyon boldog érzésem van. Gwynplaine, új életre ébresztettél.

Elpirult, aztán elsápadt, azután újra elpirult és összeroskadt.

- Oh jaj! - mondta Ursus - megölted.

Gwynplaine kitárta karjait Dea felé. Halálos aggodalom a legnagyobb elragadtatásban, milyen csapás! Ő maga is lerogyott volna, ha nem kellett volna Deát támogatnia.

- Dea! - kiáltotta remegve - mi bajod?

- Semmi - felelte. - Szeretlek.

Ugy feküdt Gwynplaine karjaiban, mint egy darab odadobott vászon. Kezei lecsüngtek.

Gwynplaine és Ursus lefektették Deát a derékaljra. Gyöngé hangon beszélt:

- Fekve nem tudok lélekzeni.

Föültették.

Ursus azt mondta:

- Egy párnát!

Dea felelt:

- Minek? itt van Gwynplaine.

És Gwynplaine vállára hajtotta a fejét. Gwynplaine mögötte ült és őt támasztotta, a szeme tele volt a szerencsétlenség örületével.

- Ah! - mondta Dea - oly jól érzem magam!

Ursus megfogta a csuklóját és számlálta az érverést. Nem csóválta a fejét, nem mondott semmit és nem lehetett kitalálni, hogy mit gondol, csak szempilláinak gyors mozgásáról, amelyek görcsösen kinyíltak és becsukódtak, mintha a könnyek árját akarta volna visszatartani.

- Mi baja? - kérdezte Gwynplaine.

Ursus Dea baloldalához tartotta a fülét. Gwynplaine hevesen ismételte a kérdést és rettegett, hogy Ursus felelni fog reá.

Ursus nézte Gwynplainet, aztán Deát. Sápadt volt. Azt mondta:

- Canterbury magasságában lehetünk. Gravesend ide nem lehet nagyon messze. Szép időnk lesz egész éjjel. Nem kell félnünk tengeri támadástól, mert a hadiflották a spanyol partokon vannak. Jó utunk lesz.

Dea összegörnyedve és mindig sápadtabban gyűrögette vonagló ujjával ruhája szövetét. Kimondhatatlan gondolattal fölsóhajtott és azt suttogta:

- Én értem, mit jelent ez. Meghalok.

Gwynplaine borzadva fölállt. Ursus támogatta Deát.

- Meghalni! Te, meghalni! nem, az nem lehet! Te nem halhatsz meg. Meghalni most! meghalni azonnal! ez lehetetlen. Isten nem olyan kegyetlen. Téged nekem adna és elvenne ugyanabban a percben! Nem. Ilyesmi nem történhet. Akkor Isten azt akarná, hogy kételkedjünk benne. Akkor kelepce lenne minden, a föld, az ég, a gyermekek bölcsője, az anyák teje, az emberi sziv, a szerelem, a csillagok! Akkor Isten áruló és az ember rászedett lenne! Akkor nem volna semmi! Akkor meg kellene gyalázni a teremtet! Akkor feneketlen mélység lenne a mindenség! Te nem tudod, mit mondtál, Dea! Te élni fogsz. Követelem, hogy élj. Engedelmeskedned kell. Férjed és urad vagyok. Megtiltom, hogy itthagyj! Oh egek! Oh nyomorult emberek! Nem, az nem lehet. És én ittmaradnék a földön teutánad! Ez olyan szörnyű, mintha nem lenne többé nap. Dea, Dea, térj magadhoz. Ez csak egy pillanatig tartó aggodalom, ami el fog mulni. Néha megborzong az ember, aztán nem gondol többé reá. Okvetlenül szükségem van arra, hogy jól érezd magad és ne szenvedj többet. Te, meghalni! Mit vétettem ellened? Ha erre gondolkodok, az eszem elhagy. Egymáséi vagyunk, szeretjük egymást. Nincs okod elmenni. Igazságtalan lenne. Bünt követtem el! Előbb megbocsátottál nekem. Oh! te nem akarod, hogy kétségbeesett, gonosztevő, örült, kárhozott legyek! Dea! Kérlek, esedezem, összetett kezekkel könyörgöm, ne halj meg.

És haját tépve öklével, az iszonyodástól haldokolva, a sirástól fuldokolva, lábaihoz vetette magát.

- Gwynplainem - mondta Dea - nem az én hibám.

Kevés rózsaszínű hab jelent meg az ajkán, amit Ursus a ruha szélével letörült, anélkül, hogy a térdelő Gwynplaine látta volna. Gwynplaine átölelve tartotta Dea lábait és mindenféle zavaros szavakkal könyörgött hozzá:

- Mondom neked, nem akarom. Te, meghalni! Nincs erőm elviselni. Meghalhatsz, de velem együtt. Másképp nem. Te, meghalni, Dea! Nincs reá mód, hogy beleegyezzem. Istenségem! Szerelmem! Értsd meg hát, hogy itt vagyok. Esküszöm, hogy élni fogsz. Meghalni! Hiszen akkor nem gondolsz arra, mivé lennék a halálad után. Ha fogalmad lenne arról, mennyire szükségem van reá, hogy el ne veszítselek, látnád, hogy ez lehetetlen. Dea! Senkim sincs, csak te, látod. Rendkívüli az, ami velem történt. Te nem tudod, hogy az egész életen keresztül mentem néhány óra alatt. Megismertem egy dolgot, azt, hogy nincs semmi. Csak te. Ha te nem lennél, a mindenségnek nem lenne értelme. Maradj. Irgalmazz nekem. Ha szeretsz, élj. Megtaláltalak, meg akarlak tartani. Várj egy kissé. Nem lehet így elmenni, amikor alig voltunk együtt néhány pillanatig. Ne légy türelmetlen. Oh! Istenem, mennyit szenvedek. Ezt nem akarod, ugy-e? Belátod, hogy nem tehettem másképp, hiszen a wapentake jött értem. Meglátod, mindjárt könnyebben fogsz lélegzeni. Dea, minden rendbe jött. Boldogok leszünk. Ne taszíts a kétségbeesésbe. Dea! Nem vétettem ellened!

Ezeket a szavakat nem mondta, hanem zokogta. Érződött belőlük a csüggedés és a lázadás keveréke. Gwynplaine kebléből foháskodás szállt, amely odavonzotta volna a galambokat és ordítás, amely megfutamtotta volna az oroslánokat.

Dea felelt neki mindinkább elhaló hangon és majdnem minden szó után megállva:

- Fájdalom! Minden hasztalan. Látom, szerelmem, hogy mindent elkövetsz, amit lehet. Alig egy órája még akartam meghalni, most már nem akarok. Gwynplaine, imádtam Gwynplainem, milyen boldogok voltunk! Isten téged az én életembe tett és most elvesz engem a tiedből. Elmegyek. Emlékezni fogsz a Green-Boxra, ugy-e? És a te szegény, kis, vak Deádra? Emlé-

kezni fogsz az énekemre. Ne felejtsd el a hangomat és ahogy mondani szoktam: szeretlek! Visszajövök, hogy elmondjam neked éjszaka, amikor alszol. Megtaláltuk egymást, de az öröm nagyon is nagy volt. Azonnal be kellett végződnie. Én megyek el először. Pedig nagyon szeretem atyámat, Ursust és testvérünket, Homot. Jók vagytok. Itt nincs levegő. Nyissátok ki az ablakot. Gwynplainem, nem mondtam el neked, de amikor egyszer egy asszony jött az előadáshoz, féltékeny voltam. Te azt sem tudod, kiről beszélek, ugy-e? Takarjátok be a karjaimat. Kissé fázom. És Fibi? és Vinos? hol vannak? Az ember azzal végzi, hogy mindenkit szeret. Barátságunkba fogadjuk azokat, akik látták, hogy boldogok voltunk. Hálásak vagyunk, hogy jelen voltak, amikor elégedettek voltunk. Miért is mult el mindez? Nem igen értem, mi történt két nap óta. Most pedig meghalok. Hagyjatok a ruhámban. Imént, amikor magamra vettem, azt gondoltam, hogy ez lesz a szemfedőm. Meg akarom tartani. Gwynplaine csókjai vannak rajta. Oh! Ugy szerettem volna még élni. Milyen bájos életünk volt guruló kunyhónkban! Énekeltünk. Én hallgattam a tapsokat! Milyen jó volt, hogy sohase váltunk el egymástól! Ugy láttam, mintha felhőben éltem volna veletek, mindent tudtam, vak voltam, de azért megkülönböztettem a napokat, tudtam, hogy reggel van, mert hallottam Gwynplainet, tudtam, hogy éjszaka van, mert Gwynplaineről álmodtam. Éreztem, hogy valami körülvesz, beburkol és az az ő lelke volt. Szeliden imádtuk egymást. Mindez elmúlt, nincs többé ének. Oh jaj! Hát nem lehet még egy kicsit élni? Te gondolni fogsz reám, szerelmem.

Hangja mindig jobban gyöngült. A haldoklás gyászos hanyatlása elfojtotta a lélegzetét. Ujjaival megszorította a hüvelykujját, ami annak a jele, hogy az utolsó perc közeledik. A kezdődő angyal dadogása hallatszott ki a haldokló szüz halk hörgéséből.

Még suttogott:

- Emlékezni fogtok reám, nemde, mert nagyon szomorú lenne meghalni, ha senki sem emlékezne meg rólam. Néha gonosz voltam. Bocsássatok meg mindnyájan. Biztosan tudom, hogyha a jó Isten akarta volna, minthogy nem foglalunk el sok helyet, még boldogok lettünk volna. Gwynplainem, megkereshettük volna a kenyerünket és együtt lehettünk volna más országban is, de a jó Isten nem akarta. Én nem tudom, miért halok meg. Sohasem panaszkodtam a vakságomért, nem sértettem meg senkit. Nem kívántam soha jobbat, csak vakon maradhassek te melletted. Oh! Milyen szomorú elmenni!

Ezek a szavak már lihegték és egymásután aludtak ki, mintha elfújták volna őket. Alig hallották már.

- Gwynplaine! - kezdte újból. - Nemde, gondolsz reám? Szükségem lesz reá, amikor már halott leszek.

Hozzátette:

- Oh! tartsatok vissza!

Aztán, egy kis csönd után, azt mondta:

- Jöjj utánam, amint csak lehet. Nagyon szerencsétlen leszek nélküled még Isten mellett is. Ne hagyj soká egyedül, én kedves Gwynplaineem! Itt volt a paradicsom. Odafönt csak az ég van. Ah! megfulladok! Szerelmem! Szerelmem! Szerelmem!

- Kegyelem! - kiáltotta Gwynplaine.

- Isten veled! - mondta Dea.

- Kegyelem! - ismételte Gwynplaine.

És rátapasztotta ajkát Dea kihűlő, szép kezére.

Egy pillanatig olyan volt, mintha nem lélegzett volna többet.

Aztán fölemelkedett a könyökére, mély villámlás cikázott keresztül a szemein és ajka leirhatatlan mosolyra nyílt. Hangja fölcsendült élénken.

- Világosság! - kiáltotta. - Látok!

És utolsót lehel.

Mozdulatlanul és mereven visszahanyatlott a derékaljra.

- Meghalt - mondta Ursus.

És a szegény, jó, öreg ember, összetörve a kétségbeeséstől, meggörnyesztette kopasz fejét és elrejtette zokogó arcát Dea lábainál a ruha ráncaiba. Ugy maradt ott eszméletlenül.

Akkor Gwynplaine borzalmas lett.

Fölállt, fölemelte a homlokát és belenézett a feje fölött a mérhetetlen éjszakába.

Azután - senki sem látta, pedig talán nézte őt valaki, aki láthatatlan volt - kiterjesztette karjait a fölöttünk levő mélység felé és azt mondta:

- Jövök.

És elindult a hajó széle felé a földézetén, mintha valami látomány vonzotta volna.

Néhány lépésre a mélység tátongott.

Lassan ment és nem nézett a lábai elé.

Éppen úgy mosolygott, mint az előbb Dea.

Egyenesen előre ment. Mintha látott volna valamit. A szemében valami fénylett, mintha távoli lélek világossága tükröződött volna benne.

Fölkiáltott: „Igen!”

Minden lépéssel közeledett a hajó széléhez. Egyenesen, fölemelt karokkal, hátravetett fejjel, merev szemmel ment, kísérteties mozdulatokkal. Sietés és habozás nélkül haladt, végzetes kimértséggel, mintha nem lett volna előtte a tátongó örvény és a nyitott sir.

Suttogott: „Légy nyugodt. Követlek. Jól látom a jelet, amint felém intesz.”

Nem vette le a szemét az ég egy pontjáról. Mosolygott.

Az ég tökéletesen fekete volt, nem voltak többé csillagok, de egyet ő nyilván látott. Végigment a földézetén.

Néhány merev és siri lépéssel a hajó szélére ért.

- Jövök - mondta. - Dea, itt vagyok.

És tovább ment. Párkány nem volt. Az üresség volt előtte. Reátette a lábát.

Lezuhant.

Az éjszaka sűrű és siket volt, a víz mély. Elmerült. Nyugodtan, komolyan. Senki sem látott, senki sem hallott semmit. A hajó tovább vitorlázott a víz tovább folyt.

A hajó nemsokára kiért az Oceánra.

Mikor Ursus magához tért, nem látta Gwynplainet és észrevette Homot, aki a hajó szélén üvöltött a sötétségbe és nézte a tengert.

Vége.